

ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების გამოცემა № 65

ალექსანდრე ხახანაშვილი.

ქართული სიტყვიერების ისტორია

(უძველესი დროიდან მე-XVIII საუკ. გასულამდე)

ტფილისი

სტამბა თავართქილაძისა, მოიჯარადრე ა. მუგდუსაყოფოვი

1904

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 1-го іюня 1904 года.

წინასიტყვაობა.

როგორც მთელი კაცობრიობის, აგრეთვე კერძო რომელიმე ერის განვითარება და წინსვლა გამოიხატება ორგვარ გაუმჯობესებულს ყოფა-ცხოვრებასა და კულტურაში. პირველს გვარს კულტურას ვუწოდებთ ნივთიერობითს ანუ მატერიალურს კულტურას და მეორე გვარს სულიერობითს ანუ გონებითს კულტურას. ნივთიერობითი კულტურის წინსვლა უსწრობს სულიერობითს კულტურას. თავშესაფარის შექმნა ავდრისაგან დასაცველად, ტანთსაცმელის შემოღება დროთა ვითარების შესაფერ, ცხოველების შეჩვევა და სამსახურში ჩაბმა, იარაღის მოგონება, მიწის შემუშავება, საქმლის დამზადება, — როგორ სწარმოებდა უძველესად და. რა გაუმჯობესობა შეიტანა კაცმა ამ ჩამოთვლილი პირობებისა თავის საკეთილდღეოდ თანდათან, დროთა განმავლობით, — შეადგენს სავანს ნივთიერობითი კულტურისას. მას შემდეგ, როგორც კი შექმნა კაცმა ოჯახი და საკუთრება, — პირვანდელ უბინაოდ წოწიალის და განუჩრჩველად სხვისი თუ თავის ნაშოვარით დაკმაყოფილების მაგივრად, — მან წასდგა ნაბიჯი უმაღლესს საფეხურზედ, ჩაუყარა საფუძველი სახელმწიფოს მოწყობას და მოიკრიფა ღონე განუწყვეტელი წინსვლელობისა.

ზემო მოყვანილი სიტყვებიდან, რა თქმა უნდა, ის დასკვნა არ გამოძყავს, რომ ვითომც იყო ისეთი დრო კაცობრიობის ცხოვრებაში, როდესაც მან მხოლოდ ნივთიერობითს კულტურას მიაქცია განსაკუთრებითი ყურადღება და შეალია ძალ-ღონე მხოლოდ ამ მხარეს თავის ცხოვრებისას. კაცობრი-

ობასთან ერთად, რაგინდ უძველესი ხანა მივიღოთ მხედველობაში, ლაიბადა ენაც, ჯერ განუვითარებელი, ბავშური, ლარიბი აზრის გამოსახატავად, მაგრამ პირველ ეამად საკმარისი და დამაკმაყოფილებელი მარტივი, უდიდშინაარსო ველოური კაცის მოთხოვნილებისა. ენა იზრდებოდა თვით კაცობრიობის ზრდასთან ერთად. რამდენადაც რთული შეიქნა ცხოვრება, იმდენად განვითარდა ენაც, როგორც კაცთაშორისი დამოკიდებულების იარაღი. ენით სწარმოებდა აზრთა გადაცემა, საქონლის გაცვლა, ქირის და ლხინის გამოთქმა. ენასთან დაკავშირებულია უძველესი წარმოდგენა ქვეყნიერებაზედ და კაცზედ, რწმენა და პოეზია. ვიდრე წერას მოიგონებდა კაცი; გულში ნადებს, გამოცდილებას, შთაბეჭდილებას გადასცემდა მომავალს თაობას ენით, პირადად. მას შემდეგ რაც წერა-კითხვა შექმნეს, მებსიერებას დაეკარგა პირვანდელი მნიშვნელობა, როგორც საისტორიო სალაროს, და მან გადასცა თავის როლი წიგნს, ქვაზედ ან ტყავსა და ქალღვრედ დაწერილს.

ჩვენ განვიზარებთ მკითხველს გავაცნოთ ის ხანა ჩვენი სულიერობითის კულტურისა, როცა საქართველოში წერა-კითხვა გავრცელდა, და დავასურათოთ უმთავრესი წერტილები ქართული მწერლობის ისტორიისა. ამ წერიტს სიტყვიერებას წინ გავუძღვარეთ ზებირ-სიტყვაობის განხილვა. მწერლობითი სიტყვიერების ისტორია ჩვენში იწყება შემდეგ ქრისტიანობის გავრცელებისა მეოთხე საუკუნის დასაწყისში. წარმართული დროების ნაშთთა ჩვენამდის არ მოუღწევია, თუმცა „ქართლის ცხოვრების“ მოწმობით უკვე მესამე საუკუნეში ქრისტეს დაბადებამდის მეფე ფარნავაზმა შემოიღო ანბანი,—ხუცური თუ მხედროული, ამას არ გვაუწყებს,—და არსებობდა კიდევ სხვადასხვა წიგნები სამღვთო წერილის ქართულად გადმოღებაზედ. უძველესი ნაშთნი, ქართულად ნაწერნი, ეკუთვნიან მე-V საუკუნეს ქრისტეს დაბადების შემდეგ. თუ ჩვენი მატიანის გაღნიცემა სარწმუნო არის, ჩვენ გვაკვირვებს ის გარემოება,

რომ რვა საუკუნის განმავლობაში (სამი საუკ. ქრ წონ და ხუთი საუკ. ქრ. შემდეგ) არც ერთს ქართულს ნაწერს არ მოუღწევია. ასეთმა დაგვიანებულმა მწერლობის განვითარებამ ჩააგონა ზოგიერთს ჩვენი წარსულის მეძებელთ ის აზრი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მოწმობა ფარნაეზის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ სიმაართლეს მოკლებულია და დასაწყისი მწერლობისა უნდა ეაკუთვნოთ საქართველოს ქრისტიანობის მიღების ხანას. ამ გვარ დასკვნას ანტიკიტებს შედარებაც ხუცური და მხედრული ანბანისა. შედარება გვარწმუნებს, რომ ხუცური ანბანი უძველესია და წინაუსწრობს მხედრულს, და ეს უკანასკნელი მომდინარეობს ხუცური ანბანიდან, პირველად მეტად წიგავს ხუცურს ასოებს და მხოლოდ დროთა განმავლობით მიიღო ის სახე, რომელიც ასლა შერჩა.

ჩვენი ლიტერატურა დაიწყო სამღვთო წიგნების ქართულად გადმოღებით. ამით იხსნება, რომ სასულიერო მწერლობის უყურადღებოდ დატოვება არ შეევეძლო და ვეცადეთ ქრისტიანობის სწავლის გავლენით შექმნილი ნაწარმოებიც გაკეთვალისწინებინა. პირველი ნაწილი ჩვენის წიგნისა ამგვარად შეიკავს ზეპირ-სიტყვაობის და სასულიერო მწერლობის ზედმოქმედებით შექმნილი მწერლობის განხილვას. მეორე ნაწილში მოვაქციეთ უძველესი ლიტერატურის ნაშთნი მეცამეტე საუკუნის დასაწყისამდე. მესამე ნაწილი ვუძღვევით მე-XIII—XVIII საუკ. მწერლობის შესწავლას, დაგვრჩა ახალი XIX საუკ. ლიტერატურა განზედ და ამ ხანას ჩვენი განვითარებისას კიდევ დავუბრუნდებით.

ეს „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოების მონდობილობით დაწერეთ, პირველი ცდაა ჩვენს მწერლობაში. ამიტომ მკითხველის წინაშე ბოდიშს ვიხდით, თუ სრულიად ვერ დააკმაყოფილებს მის მოთხოვნალებას. ამ წიგნის შემდგენელი ხელმძღვანელობდა აკად. პიპინის აზრით, რომელიც მან გამოსთქვა ერთს თა-

IV

ეისს წერილში. სრულიადაც სავალდებულო არ არისო, ამბობს გამოჩენილი მეცნიერი, უცადოს ლიტერატურის ისტორიის დამწერმა იმ დროს, როცა ყველა ხელნაწერები გამოცემულ და შესწავლილ იქნებიან. შეცვლა და შესწორება შესაძლოა შემდეგ ახალ გამოკვლევათა თანხმად. იმ იმედით, რომ მკითხველს სურს იქონიოს წარმოდგენა ძველს ჩვენს მწერლობაზე, თუნდ ეს წარმოდგენა სრული და უნაკლო არ იყოს, გავბედეთ შემოკლებით გადმოქართულება ჩვენი რუსულად გამოცემულისა სამს წიგნად „Очерки по истории грузинской словесности“ (მოსკოვი, 1895, 1897 და 1900). ქართულად დაწერილს წიგნში შევიტანეთ ზოგიერთი ახალი მასალაც, რომელიც რუსულად არ გვქონდა მოხსენებული, რადგან დასახელებული მასალა გამოქვეყნდა ჩვენი წიგნების აღბეჭდის შემდეგ. ადგილ-ადგილ შევცვალეთ მასალის განხილვა და შეხედულებაც.

ა. ხახანაშვილი.

1904 წ. 21 აპრილი.
მოსკოვი.

სახალხო სიტყვიერება.

სიტყვიერება საერთოდ ეწოდება მთელს რომელიმე ერის სიტყვითს ნაწარმოებს. იგი შეიცავს ყოველგვარ მეცნიერულს ნაწერს ქვეყნიერების შექმნა-მოწყობილებასა, კაცის ყოფა-ცხოვრებასა და კანონმდებლობა-ადმინისტრაციაზედ. სიტყვიერებასვე ეკუთვნის უხელოვნო საერო ნაწარმოები ვიდრე ხელოვნურ ქმნილებამდე დრამის, ლირიკის და ეპოსისა. სიტყვიერებას კერძოდ ვუწოდებთ ლიტერატურას, ბელეტრისტიკას (belles lettres), ანუ ნაწერებს პოეზიისა და ენამეტყველებისას. მაშასადამე სიტყვიერების ისტორიის საგანს შეადგენს შესწავლა ორგვარი დარგის სიტყვითი ნაწარმოებისა: საერო ქმნილებისა და სალიტერატურო ანუ ნაწერი ნაშთებისა. ამ ორ სიტყვიერების დარგთა შორის ორგვარი განსხვავებაა. საერო ნაწარმოები შექმნილია მთელი ერის ღვაწლით, სალიტერატურო ნაშთი დაწერილია კერძო პირის შემოქმედებითი ძალით. პირველი გვაცნობებს ხალხის გრძნობას და აზროვნებას, მეორე კი მხოლოდ დამწერის სულის მოძრაობას, საქვეყნო შეხედულებას. გარდა ამ არსებითი განსხვავებისა საერო და სალიტერატურო მწერლობის შორის შესანიშნავი გარეგანი განსხვავებაც, სახელდობრ: საერო ნაწარმოები გადადის ერთი თაობიდან მეორე თაობამდე ზეპირად, ჩაუწერელად; სალიტერატურო ნიშთი კი იწერება შექმნისათანავე. რადგანაც საერო ნაწარმოების შემქმნელი არ მოსჩანს, ამიტომაც მას არ ამჩნევია პიროვნების გავლენა, — იგი აღბეჭდილია სულგრძელობით, გულის დამშვიდებით, მიუდგომელობით

ანუ ობიექტივიზმით. სალიტერატურო ნაწერი გამსჭვალულია წინ აღებული აზრით ანუ ტენდენციით, წარმოშობილია პირადი სულის კვეთების ძალდატანებით.

სიტყვიერების ისტორიის დანიშნულება ის არის, რომ შემუშავებულ იქნას თანდათანობითი განვითარება ჩვენი ერის ლიტერატურისა ერთად მის საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და აზროვნებასთან. ლიტერატურა და ცხოვრება გადაბმულნი არიან მტკიცე კავშირით, დაახლოებულნი არიან ურთიერთის ზედგავლენით. რამდენადაც სისწრაფით, სრულიად, მარჯვედ მიდის წინ საზოგადოებრივი ცხოვრება, იმდენად სავსეა და მდიდარი მახვილგონივრულის შინაარსით სალიტერატურო ქმნილებაც. წინსვლა ცხოვრებისა წინ სწევს ლიტერატურასაც, აძლევს ახალს მასალას დასასურათებლად, აფართოებს მის სარბიელს. აგრეთვე სიტყვიერებაც თავის შინაარსით ემსახურება საზოგადოებრივ ცხოვრების განვითარებას: იგი ავრცელებს საზოგადოებაში ახალს სამეცნიერო ცოდნას, უნერგავს ბრწყინვალე იდეებს გამოჩენილ მოაზრეთა და პოეტთა. ლიტერატურა არის უტყუარი სარკე საზოგადოების კულტურულის მდგომარეობისა, რომლის სურვილია, ვნებანი, მიდრეკილებანი გამოიხატება სავსედ და ცოცხლად. მაშასადამე ისტორია ლიტერატურისა აშუქებს ერის სულს და გულს, ანუ ერის ფსიხოლოგიას. ჯერ არ არსებობდა წერა-კითხვა, როცა ერი თავის ბედს და მწუხარებას, აზრსა და გრძნობას აფრქვევდა ლექსად და არაკებად, მოწიწებით: გადასცემდა ზეპირად შემღვეს თაობას, სახსოვრად და დასაცველად. აი ეს ჩვენამდის მოწეული მთელი ხალხის ზეპირი ნაწარმოები არის დასაბამი ისტორიისა და მისი ლიტერატურული განვითარებისა. საერო სიტყვიერება დროთა განმავლობით იცვლებოდა და ხასიათი ამ ცვლილებებისა შეთანხმებულია საზოგადოების განვითარებასთან. ერის განვითარებაში და მაშასადამე მის სიტყვიერებაშიაც შენიშნულია სამი ხანა ანუ პერიოდი: მითიური, გმირული და ისტორიული.

მათიური პერიოდი არის უძველესი ეპოქა ერის ცხოვრებისა, როდესაც იბადება მითები ანუ ამბები ქვეყნის, ღმერთების და ხალხის გაჩენის შესახებ. მითები გვიჩვენებენ, ერის შეხედულებით, ღმერთების ხასიათს და მოქმედებას და მათს დამოკიდებულებას ქვეყნიერებასთან. კრება ამ გვარის ამბებისა შეადგენს მითოლოგიას, რომელშიაც დატულია ერის რელიგიური რწმენა, კოსმოგონია ანუ მსოფლიოს შექმნა, მისი ცოდნა და ფილოსოფია. მითოლოგიაში აღნიშნულია ორი ეპოქა—სტიქიური, როდესაც ხალხი სტიქიურ ძალას სთვლის მაღალ არსებად, აპროვენებს მას ღვთის სახით, უმორჩილებს ყოველსავე ბუნებაში და თავის საკუთარს ცხოვრებაში. მეორე ეპოქა—ანთროპომორფიზმი, როცა ერის ფანტაზია ღმერთების მოქმედებას და ცხოვრებას სახავს კაცურის ფორმით და თვისებით. სტიქიურს მხარეს ავსებს ზნეობითი ხარისხი ღვთაებისა, ღმერთები ხდებიან სხვა-და-სხვა ზნეობრივ თვისებათა გაპროვენებულ არსებათ: ერის ფანტაზია ჰქმნის ღმერთებს მართლმსაჯულებისას, პოეზიისას და სხვა. ზესთა-ბუნებითი ელემენტი შეადგენს ხალხის ცხოვრების მითიური პერიოდის განმასხვავებელს ხასიათს. ის ქართული არაკები, რომელნიც მოგვითხრობენ ცის მნათობების, ქვეყნიერების გაქვავების და გველეშაპების შესახებ, ეკუთვნიან ქართველთა მითოლოგიის ნაწყვეტს.

გმირული პერიოდი არის პირველი ნაბიჯი ყოველი ერის ისტორიაში, როცა საზოგადოება, განცალკევებულ თემებად დაყოფილი, შეუსვენებლივ ებრძვის თავის ქვეყნის ბუნებას და წელნელა, დიდის წვალეზით იმორჩილებს მას მოთხოვნილებებისამებრ, ებრძვის მეზობელ თემებს, რათა გაათართოვოს თავისი მამული ანუ დაიცვას უკვე ოფლით შექმნილი ავლადიდება. ერის ფანტაზია იმ პირთ, რომელნიც იღებენ გამოჩენილ მონაწილეობას ამ არსებისთვის ბრძოლაში, ხდის გმირებად, ზესთა-ბუნებითს არსებად, ნახევარ-ღმერთებად. ამ გმირების სურათით ერი გვიხატავს თავისს იდეალებს სილამაზის, ღონის

და მამაცობისას, ხერხიანობის და სიმარჯვისას, ანუ მოკლედ იღეაღს ფიზიკური და ზნეობრივი ძალისას. ერი იცავს მადლობით მოგონებას ამ გმირებისას, გარდასცემს შემდეგს თაობას მათ სურათს, გაზვიადებულს და ღვთაებრივის შუქით ამაღლებულს. გმირული პოეზიის ნიმუშად დავასახელებთ ლექსებს ამირანის, როსტომის, აბესალომ და ეთერის შესახებ.

ისტორიული პერიოდი ხალხის ცხოვრებაში იწყება იმ დროიდან, როცა ერი სტოვებს თემურს მდგომარეობას, ითვისებს მოქალაქურს ცხოვრებას და ადგენს საზოგადოებას სახელმწიფო მოწყობილობის ფორმით. როცა ხალხი ღიღის ხნის გამოცდებების შემდეგ გაიცნობს და დაუახლოვდება ჰუნებს, მაშინ რწმენა „საკვირველისა“ სუსტდება, ბუნების მოვლენანი ჰკარგავენ ღვთაებრივ პიროვნებას და წარმოუდგებიან თვისის ნამდვილის სახით. ეს სამი პერიოდი გაიარა ჩვენმა ერმა. მითიური და გმირული შინაარსის მოთხრობანი შეიცვალნენ ისტორიულს ლექსებად. საქართველოში აქამდის მღერიან ერეკლე და არჩილ მეფეზედ, მოგვითხრობენ ამბებს თამარის და ლევანის შესახებ, ახსოვთ ამილახვარი, ზურაბ არაგვის ერისთავი, შიოლა ღუღუშაური, ზეზვა, თორღვა და სხვა. მითიურს და გმირულს პოეზიას ამ ოცდათი წლის წინად გადამეტებულს მნიშვნელობას აძლევდნენ. მითოდოგოჭოთეობით ცდილობდნენ აეხსნათ ზეპირი სიტყვიერების ყოველგვარი ნაწარმოები. საერო პოეზიის საფუძველს ეძებდნენ განსაკუთრებით ბუნებითი მოვლენის გაპიროვნებაში. ეს მიმართულება, რომლის წარმომადგენელნი იყვნენ დასავლეთს ევროპაში გრიმმი, მანჰარდტი, ა. დეგუბერნატისი და რუსეთში ორ. მილლერი და აფანასიევი, შეზღუდულ იქმნა ბენფეის, ალექსანდრე ვესელოვსკის და სხვათა მიერ, რომელთაც აღიარეს თეორია ლიტერატურული შეთვისებისა. ერთგვარი ხასიათი პოეზიისა და რელიგიისა სხვა-და-სხვა უნათესავო ერთა შორის ამ ჟამად იხსნება საერთო ფსიხოლოგიური თვისებებით და შინაარსის გარდაცემით ერთი ერისაგან მეორე მოსამზღვრე.

ერისადმი ესრედ წოდებული მოსიარულე სიუჟეტებისა (მაგ. „კატის ომი“). ხალხის სიტყვიერების ქმნილებას ეკუთვნიან: 1, ზღაპრები და ლეგენდები; 2, გამოცანები; 3, იგავეები და არაკები; 4, შელოცვანი; 5, გარდაცემანი და 6, ლექსები. პირველი ჯგუფი გვისხნის ერის ფანტაზიას, მეორე—მის მახვილგონიერებას, მესამე—ცხოვრების დაკვირვებას, მეოთხე—რწმენას, მეხუთე—მეხსიერებას და შეექვსე—უმთავრესად გრძნობას. ხალხის სიტყვიერებას ვუწოდებთ აგრეთვე ხალხურ პოეზიას.

საერო ლექსებს ვუწოდებთ მხოლოდ იმგვარ ლექსებს, რომელთაც ერთპიროვანი შემქმნელი არ მოეძებნება,—მისი სახელის დარქმევა არ შეგვიძლიან. პოეზია ბუნებრივი თვისებაა კაცის არსებობისა და პოეტური გრძნობა და მისი გამომეტყველება შეთანხმებულია საზოგადოების კულტურულ მდგომარეობასთან. რამდენადაც ერთი ნაკლებ გასცილებია განათლების პირველს ნაბიჯს, იმდენად მასში ნაკლებია მნიშვნელობა კერძო პირისა, უხილაფია კერძო ზნეობრივ თვისებათა გამოაშკარავება და ძლიერია ერთგრძნობა, ერთცნება და ერთზნეობა მთელი საზოგადოებისა. ამ პირვანდელს მდგომარეობაში პოეზიას არ აზის ბეჭედი პიროვნულის ქმნილებისა; პოეტური ზეგარდმო შთაგონების ნაყოფი ნაწყვეტ-ნაწყვეტად ჩასახული არ იწერება დასაცველად, როგორც ერთის პირის საკუთრება, მწერლობა ჯერ კიდევ არ ემსახურება კერძო აზრების გამოხატვას და მათს საზოგადოებაში გავრცელებას, პოეტური ნაწყვეტი, შექმნილი უცნობი პარისაგან, გადადის ანუ გადაეცემის მეორეს, მესამეს და ამ უკანასკნელთა პოეტურ აგებულების გავლენით იცვლება პირვანდელი ხასიათი ლექსისა, ემატება ახალი შედარება, აკლდება ერთი-ორი თვისება. ერთის ნათქვამს მეორე ითვისებს, როგორც საკუთარ ქმნილებას, თავის გულიდან აღმოცემულს და ამიტომაც დაუბრკოლებლივ, გაუგებრად უმატებს სხვისგან შექმნილს ლექსს და ამბავს თავის საკუთარი სულის მოძრაობას.

ასვამს ახალს ბექედს გარემოცული საზოგადოების და ბუნების შთაბეჭდილებათა თანხმად. ოდესღაც შექმნილს ტაყს:

გაუსვი და გამოუსვი,
ვითომც ჭიანჭურიაო,—
შეზობღის ქალს სელს ნუ ახლეს,
ისიც შიანჭურიაო,

უცნობმა პირმა დაუმატა თავის მხრია: „ბანი მათხარით ბიჭებო, სათამაშო ვოქვაო ხმინი“. ერთხელ ჩასახულნი ლექსნი, დამატებულნი, გაშალაშინებულნი იზრდებიან და შეეჯახებიან სხვა აღგილას გამოთქმულს ლექსებს, ერთდებიან და მთელდებიან. ერთი ლექსი გადებმის მეორეს, ერთი არაკის ნაწილი ჩაერთვის მეორე ამბის შინაარსს და ამ გვარად ითხზება გრძელი ლექსები და ზღაპრები გარეგანის შეხედულებით ერთის შინაარსისა და დაბოლოებისა. ასე შეიქმნა ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“ არაკით, რომელიც ჩაწერილი აღმოჩნდა შემდეგ განცალკევებულ ამბად. ზღაპრები და ლექსები ტარიელზედ შემოიკრიბნენ სხვა და სხვა ტოტიდგან და ნაწყვეტიდგან. თუმცა ხელოვნურად გადაბმულს ლექსებს ეტყობათ სიმტკიცე და შეფურყეელობა, მაინც ხალხში ტრიალის დროს პირადის გარდაცემის გავლენით მათ არ აკლჯებათ შესწორება, დამატება და გამოკლება— და ამ ცვლილებათა მიზეზით ირღვევიან კიდევ სრულებით და უტოვებენ თავიანთს ელემენტებს ახალ ლექსების და არაკების შესადგენად. რაკი ერთხელ გამოარკვეულ იქმნა ხასიათი ზღაპრისა და ლექსებისა, მაშინ, საჭიროა მხოლოდ ერის ფანტაზიამ გადააბას ერთმანეთს ნაწყვეტები, რომელნიც მის მეხსიერებაში დაცულნი არიან. ამით აიხსნება, რომ პროცესი ლექსების და არაკების შექმნისა აქამდის სწარმოებს იმავე სახით, როგორც უძველეს დროს. ჯარში გასულმა ქართველებმა იუცხოვეს თავიანთი შეუჩვენელი მდგომარეობა და შექმნეს რამდენიმე ლექსი რომელიც ახასიათებს „საღდათის ფსიხიკას“, სულის მოძრაობას.

დალოცვილმა ხელმწიფემ ე რა საქმე მოგვიგონა!

ბიჭები საღდათად მიჭყავს, გოგოები ღაგვიდონს...

მე რა კენჭი ამოვიდე, მაშინ იყო შავი ღღო,

ზოგსა დანიშნული ჰყავდა, ზოგსა ხელში დარჩა ბუ.

ზოგი ღმერთს ესვენებოდა: ღმერთო რასეღ დამბადეო! *).

სამსახურის და საბანაკო სიმღერაში ჯარისკაცი და-
წვრილებით და ცოცხლად აგვიწერს „სალდათის“ ცხოვრებას.
„ჭაში და ბორში“ საქმელად, „ჩექმა გარდ-გარდმო შეკერი-
ლი“ ჩასაცმელად, „პენას“ სიმღერა, ლაგერში რანცების
ტარება, „ნაჩნოში“ წელმოკაკვით წასვლა—იმგვარი სურა-
თები, რომელნიც პირდაპირი, მკაფიო სურათია ახლად დამუა-
რებული წესწყობილებისა.

მითოლოგიური სახალხო ლექსები, ჩვეულებებითან დაკავშირებულნი.

ლექსი უძველესი ფორმაა ერის ქმნილებისა. შედარე-
ბითმა შესწავლამ ხალხთა ნაწარმოებისა დაგვიმტყიცა ის
დასკვნა, რომ ლექსი—ლოცვა საწარმართო ღმერთთა წინაშე
პირვანდელი სახეა საზებირო პოეზიისა. ლექსად ყოფილან
ჩვენში ის ლოცვები, რომელსაც წარმართი ქართველი მიმარ-
თავდა თვის ღვთაებას. ამას მოწმობენ სხვა-და-სხვა გვარი
შელოცვანი და ჩვეულებანი. ლექსად-ლოცვად ერი აფრქვი-
ვდა მას, რაც სულს და გულს უკვნესებს, ლექსს სთხუზავდა
და სთხუზავს იმიტომ, რომ აღელვებულს გრძობას შესაფერი
გზა მოუძებნოს,—და მისი გრძობიერება ხომ გამოწვეულია
ცხოვრების და ბუნების მოვლენით. წარმართთა ლოცვა ჩვენ-
თვის ახლა ლექსია, გაუგებარი და აზრს მოკლებული. ძველს
დროში კი იგი შეადგენდა ღვთის მსახურების აუცილებელს
რიგს. ამ ლოცვით—ლექსით გამოითხოვდნენ ბედნიერებას და

*) „ივერია“ 1903 წ. № 137.

დღეგრძელობას, იცავდნენ თავს უწმინდურთა ბოროტი განზრახვის და გავლენისაგან. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ საწარმართო ლოცვა—ლექსი დავიწყებას მიეცნენ, ან შეუერადნენ საქრისტიანო ედრებას. თვით ძველი ღვთის მსახურება ჩვენთვის შეიქმნა მამაპაპათა ჩვეულებად. ქართველთა საწარმართო სარწმუნოება დამყარებული იყო კეთილის და ბოროტის ღმერთთა ბრძოლაზედ. კეთილის ღმერთი იყო მზე, რომელიც უხვად აპყურებდა დედამიწას სინათლეს და სითბოს. მზის პატივსაცემლად იმართებოდა დღესასწაული, როცა იგი გამარჯვებული სუსხიან ზამთრის წყვილიაღზედ ვადმოიხრებოდა გაზაფხულისკენ. ქრისტიანობის დროს ეს დღესასწაული შეუერთდა ქრისტეს შობის დღეს. სვანეთში აქამდის დარჩენილია საყურადღებო ჩვეულება ქრისტეს შობის ღამეს ასასრულებელი. აქ ღამეს სვანები უწოდებენ შობ. თვით შობა დღეს იმართება ნადიმი, რომელზედაც სავალდებულოა დალოცვა მოწვეულ სტუმართა და გალობა ქრისტეს შობის ამბისა ბეთლემში, სადაც მოგვნი მიართმევენ ძღვენს *). გურიაში და სამეგრელოში ეს მზის დღესასწაული ქრისტეს შობის დღიდან გადატანილია საახალწლოდ, რომელსაც იქ უწოდებენ კალანდობას (calendae, რუსების კალიადა). ქართლში და კახეთში ჩვეულებად აქვთ აღილო-წედა **). სიარული.

ოცდახუთსა ამ თვესა ქრისტი დაბადებულა.

სახლო, საღვინოდ ნაკებო, სახლო, ღმერთმა აკაშენოს.

სიტყვა აღილო უთუოთ წარმოსდგა სიტყვიდან აღილუია, თუმცა შესაძლოა, რომ მის ფესვი დაუენათესავეოთ არალოს (არი, ალალო), სიმღერის დასკვნას ჩვენს დროში და მთას

*) გახ. „შრომა“ და „დროება“, სადაც დაბეჭდილია წერილები თავისუფალი სვანისა.

**) რა კილოზედ მღერიან ამ შობის ჰიმნს კახეთში ნახე ქართული სახალხო სიმღერები, ნოტებზე გადაღებული ი. გ. კარგარეთელის მიერ. ტფილისი 1899 წ.).

აწარმოებს ანუ უარტუ, რომელიც იყო საფუძველი არაღებების მითისა.

ახალწლის ჩვეულებანი საინტერესონი არიან იმ მხრით, რომ აქ შევხვდებით შერევას ქრისტიანულ რწმენისას უძველეს საწარმართო წარმოდგენასთან. ბატონიშვილი ვახუშტი აგვიწერს ამ დღესასწაულს შემდეგი სიტყვებით: „ახალწელს პირველს იანვარს უწინარეს ცისკრის ლოცვისა უკვლევდა მეფესა ქყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა და სანუკარსა შაქრისასა. ხოლო შემდგომად წირვისა სრულიად ერისთავნი, ხელის უფალნი და დარბაზის ერნი თვისთვისთა ბარებულთა, ესე იგი არს ბაზიერთ უხუცესი შავარდენ-ქორსა და თავსა ველურის ეშვისასა მოოქროვილსა; მეგინიბეთ უხუცესი ცხენსა აღკაზმულსა ოქრო მოოქლითა. ხოლო ერისთავნი ცხენსა არა კეთილთა, და კვალად ესენიკა და სხვანი სრულიად ისარსა და შეაჩვენიან კრულვით ორგულსა მეფისასა, მეტყველნი: მრავალ ჟამიერ ჰყოს ღმერთმან მეფობა თქვენი მრავალს წელს და ისარი ესე ვულსა შინა განერთხას მეფობისა თქვენისა ორგულსა. და შემდგომად სრულიად სპათა მოლოცვისა შექნიან ჰურობა დიდი განცხრომითა და სახიობითა; ხოლო ცხენთა მათ ერისთავთა მორთმეულსა განიყვანიან ბაზიერთ ხუცესი, სადა იყო სანადირო მეფისა, შემოლობილი ახლოსა მეფისა სამყოფისა და დახოცის ცხენნი იგი მწუხრსა მას შემოლობილსა მას შინა და მას ღამეს აღივისს შემოლობილი იგი მელითა, ტურითა, მგლითა; და დილასა მცველმან მისმან ჩამოხურის კარნი და დაამწყვდივის მას შინა; ხოლო მეორესა დღესა შეჯდის მეფე წარჩინებულთა თვისითა და მივიდის აღრიან მუნ. მაშინ გამოუშვიან მხეცნი იგინი და უწყიან ისრითა სროლა და სიკედილი მათი. ესრედ იკვლევდიან და შემოვიდიან მხიარულნი სანადიმოდ“.

აქამდის საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში დარჩენილია შესანიშნი ახალ წლის დღესასწაული. შეკვლე, რომე-

ლიც შემოდის სახლში მოსალოცად, იტყვის: შემოვდგი ფეხი, გწყალობდექს ღმერთი, ფესი ჩემი: კვალი ანგელოზისა. აბრაჰამანას ღორის თავი სავალდებულო შესაწირია ამ დღეს. გოზინაყი და ტკბილეულობა, თეთრი ფულით დასაჩუქრება, ბედის კვერის „ბასილას“ (წმ. ბასილის მოგონება) გამოცხობა ცოცხლად და ხელშეუხებლივ სწარმოებს ქართლ-კახეთში, როგორც კალანდობა ჩიჩილაკით გურია-სამეგრელოში. როგორც ჩვეულება, ისე ლოცვა, რომელიც ამ დროს წარმოითქმის, ერთის მხრით წარმართულს დროს გვაგონებს, მეორე მხრით იგი შედეგია ქრისტიანობითი სარწმუნოების გავლენისა. „ღმერთო, დაგვიფარე ეშმაკისაგან“, ამბობს ოჯახის უფროსი და თან იღერებს რკინის კეტს და ამავე დროს იხსენიებს წმ. გიორგის და მთავარ-ანგელოზს მიქელს. ბედას ჰუერის გამოცხობა და საქონლისთვის ახალ-წლის მილოცვა, ცეცხლის გაღვივება და ნაპერწკლების წამოყრა სიტყვების დამატებით: „ამდენი ხარი, ამდენი ძროხა, ამდენი წელიწადი სიკაცხლე!“ უჩვენებს იმ დროს, როცა კერას ჰქონდა განსაკუთრებითი მნიშვნელობა და ცეცხლი იყო თაყვანსაცემი ღვთის პიროვნების გამომხატველი. ღორის თავის დართვა ტაბლაზე მოწმობს წმ. ბასილის სწავლის გავლენას. გარდა ამისა ყველიერის წინა შაბათს იმერეთში დღესასწაულობენ ბაჰსლფობას და წარმოსთქვამენ ამ დროს ლოცვას, რომლითაც მოითხოვენ ღვთის დალოცვას მიწის მოსაეაღზედ და მიულოცავენ საქონელს კვერცხს. რაჭაში იციან გოჭის სუთშაბათის დღესასწაული ყველიერის ერთი კვირის წინ და ლოცვაში გამოსთქვამენ სიხარულს, რომ ბრუნდება გაზაფხული. წინად ესეც მზის მობრუნების პატივსაცემი დღე იყო.

წარმართული დღესასწაულების მოგონება შერჩენია ქართველს ხალხს ყველიერის დროს გატარებაში (დაით-დათვი, ბურიკობა, ჩაღიჩობა), დიდმარხვის ორშაბათს ყვენობის დაწესებით და სხვ. ყვენობა გვაგონებს ბრძოლას ზამთრის და გაზაფხულისას, ბრძოლას, რომელიც თავდება გაზაფხულის

გამარჯვებით. თვით სახელწოდება კი ამ დღესასწაულისა გვარწმუნებს, რომ ძველს წარმართულს ნაშთს დაერთო რაღაც ისტორიული მოგონება სპარსეთის გავლენის დროისა. პირგათხუპნული ყენის წყალში ჩაგდება ნიშანია მასზედ გამარჯვებისა, სულ ერთია ავხსნით ამ გარემოებას ისტორიულად თუ სიმბოლიურად.

ვაზაფხულის დადგომას სიხარულით შეგეგებებოდა ხოლმე წარმართი ქართველი და მზის გაბრწყინებულს სახეს მიმართავდა აქამდე დარჩენილი სიტყვებით: „გაზაფხული დადგაო, ხეში წყალი ჩაღგაო, ჩიტმა ჩიორამაო, სამარკვეული ჩაღგაო“. თუმცა თებერვლის სითბო ჯერ კიდევ საიმედო არ არის: როცა „თებერვალი ჰბერავს, მაშინ მარტი ტყავსა ჰკერავს“.

დიდ-მარხვის ვნების კვირის ოთხშაბათს დაგვრჩენია ძველი ჩვეულება ცეცხლით განწმენდისა მანე სულთა გავლენისაგან. ააპრილებენ ამ დღეს თივას ან ბურბუშელას, ზედ გადაახტებიან სამჯერ დიდი თუ პატარა და თან ამბობენ: „აღუღი კუდიანებსა“, ესე იგი ალი კუდიანებსაო. ამ დღეს კუდიანები ხალხის გარდმოცემით შავს კატებზედ გადამხდარნი მიეშურებიან იალბუზზედ ტარტაროზთან თავიანთი წლიური მოქმედების ანგარიშის მოსახსენებლად.

დიდს შაბათს მიღებულია ქონაზედ სიარული და კვერცხების მოკრეფა. მეკალათე ან ბანიდან ჩაჰკიდებს კალათს, ან მომღერალთა გუნდით მიადგება ოჯახის კარებს და შემდეგს ჩამოლოცვას მღერიან:

ღმერთო, ააშენე ეს ოჯახი, მიეც მშვიდობა, დღევრძელობა, მარხვა სინანულისა კვლავ მოჰგვარე, აღდგომას სისხარულისას შეასწარა, ქრისტე ღმერთო! ორფლობა—ორი სსხარება შეეწიოს ამ ოჯახსა.

მოახსენეთ ბუღბუღებო!

აღათასა ბაღათასა,

ჩამოვკიდებ კალათასა,

აღექ, ქალო, კვერცხი ჩაღე,

დმერთი მოგტყმს იარაქას.
ჩვენ შორის გზიდან მოესულვართ,
შეესწართ აღდგომას,
გთხოვთ რამ მალე გატვიტუმროთ,
შინც ვუბირობთ მილოცვას.

მზეს არამც თუ თაყვანსა სცემდნენ და აპიროვნებდნენ,
— მასევე სწირავდნენ ზეარაკს და მადლობას უძღვნიდნენ აღ-
მობრწყინებისათვის. ახლაც გაიგონებთ წვიმის ღროს შემდეგს
ლექსს, რომლითაც ბავშვები მიმართავენ ხოლმე მზესა:

მზეო, მზეო, აშოდი, ცხვარს დაგიკლამ შაკესა,
შეგიწვამ, შეგიმარბილებ, წინ დაგიდგავ ტაბკითა.

მზის პატივსაცემად არსებობდა ფერხულა, რომლის მოძ-
რაობა გვაგონებს ირგვლივ მზის მოძრაობას. დელა, დელა,
ფერხულის სიმღერაში ღართული, შესაძლოა წარმომდგარიც
იყვეს სიტყვიდან დელა და გვაგონებდეს მზის პირველი სხივე-
ბის დიდებას.

გაზაფხულის დღესასწაულს ეკუთვნის აგრეთვე ჩვეულებ-
ა წითელი კვერცხების გატანისა მიცვალებულთა საფლავზედ
დიდ პარასკევს და კვირაცხივლის სამშაბათს. მიცვალებუ-
ლებს ძველად მიულოცავდნენ გაზაფხულის დადგომას წითელი
კვერცხებით.

გ მ ი რ უ ლ ი ლ მ ა ს ე ბ ი

1. ამირანის მთაში და ბარში.

მითოლოგიური ლექსების შემდეგ გადავიდეთ გმირულს
ნაწარმოებზედ. გმირული ლექსები შეიძლება გავყოთ ორს ჯგუ-
ფად: პირველის დედაძარღვს შეადგენს ამირანის ამბავი, მეორე
შემოკრებილია როსტომის გარს. ამირანზე ლექსებს მღერიან
და ამბად მოგვითხრობენ სხვა-და-სხვა ადგილას. უფრო ხში-
რად ლექსი და პროზა ერთად გვხვდება. იქ, სადაც ხალხს

ლექსით მოთხრობა დავიწყებია, „პროზას მიმართავს და ამ გეარად აკავშირებს მის მეხსიერებაში დარჩენილს რითმიულს ამბავს.

სამნი ძმანი წამოჟვდით:

ბადრი, უსუფ და ამირან,
ათი მთა გადავიარეთ,
მეთერთმეტე ალგეთისა.
იქ რომ ერთი კოშკი იყო,
ანაკები სალი კლდისა,
სამი დღე ღამე ვუარეთ,
ვერ ვიპოვეთ კარი მისა...
სადა ამირან ფეხი ჰკრა,
იქ შეება კარი მისი.
შიგ ერთი მკვდარი ესვენა,
საწყალი და საბრალისი,
თითებსა და თითებს შუა,
წიგნი ედო ქალღდისი.
გამოვართვით... წაფიქვითხეთ,
შიგ ეწერა გვარი მისი:
არც ასე დაკარგული ვარ—
ძმის-წყული ვარ უსუფისი,
ვინც ჩემს ცოლ-შვილს შეინასავს,
ჩემი ღახტი ალალ მისი,
ვინცა ბაუბაუ დევს მომიკლავს,
ჩემი შუბი ალალ მისი,
ვინც ჩემს გვამს მიწას მიაყრას,
ჩემი სახლიც ალალ მისი.

ამ წერილის წაკითხვამ ძმები მეტად შეაწუხა, რადგანაც მიცვალებული მათი ნათესავი გამოდგა. უმცროსმა ძმამ, ამირანმა, თავს იღო მისი დამარხვა, უფროსები თავიანთს საქმეზედ წავიდნენ. ამირანმა დამარხა გვამი და გზას გაუდგა. ამ

დროს შეინძრა მიწა, გამოჩნდა უზარმაზარი დევი, რომელიც
წამგელეებული მოიძახოდა:

ვინ ღამარხა ჩემი მსხვერპლა
თავსედმა და დედა-ბილწმა.

ამირანმა შეუძახა:

შორიდან ნუ მოიყეფი,
ანლო მოღი, ვასუსს გაბტემ,
მე ღავმარსე ნათესავი
და წესიც მას მოითხოვდა.

ამირანი და დევი შეიბრძოლნენ. პირველად დაიქნია
დევმა და ჩასვა ამირანი ფეხის ცერამდის, დაიქნია ამირანმა
და ჩასვა კოკამდის. მეორედ დევმა კოკი დაუშალა, ამირანმა
მუხლამდის ჩასვა მიწაში. დიდის ბრძოლის შემდეგ გაიმარჯვა
ამირანმა და ჩასვა ყელამდის. მერე ხმალი ამოიღო და თავის
მოკვეტას უპირებდა. დევმა შიშით შებლაღვა:

მაცა, ამირან, ნუ მომკლავ,
გასწავლი წყალ გაღმით ქაღსა,
ქაღსა ღამაზსა, კამარსა.
მისვიდე, გამოიყვანო—
ტკბილია დედის რძიანი.

დევი მაინც მოჰკლა, რადგანაც იგი დაუშლიდა კამარა-
ქალის მოპოებაში. გავიდა თუ არა ამირანი წყალს და მია-
ტანა კამარას სახლს, ქალმა ქურკლის რეცხას თავი დაანება
და კარი ჩაიკეტა. რადგან ამირანის თხოვნაზედ, კარი გაეღო,
ქალმა უარი უთხრა, კარი შეუმტვრია წიხლით და შევიდა.

ამირანმა შესვლის უმაღვე უთხრა ქალს: ტანთ ჩაიცივი
და გამომყეო. ქალმა ჯერ უპასუხა: მამაჩემს და მის აუარე-
ბელს ჯარს სად დავემალეებითო, მაგრამ რაკი ვერა გააწყო-
რა, მიიწვია ამირანი ქურკელი დაემხო. ამირანმა ერთი ჯამი
რამდენჯერაც დაამხო, იგი იმდენჯერვე გადმობრუნდებოდა.
გაბრაზებულმა ამირანმა დაჰკრა ფეხი და დაამტვრია. ჯამის
წამტვრევები გაქანდნენ კამარას მამის ჯარში და იძახდნენ:

კამარ ქალი წაიყვანეს! მამამ ჯარი გამოუკიდა. სამი ღლის
გზა ჰქონდათ ამირანს და კამარას გაელილი, როცა შენიშნეს
ნომადელი ორი კაცი. ამირანმა შესძახა:

რომელი მოხვალთ მაგ მთასა,
ფეხი მიგიგაფთ კაჭკაჭსა,
მოკალა, კბილთა ავცეცხლი,
მინდორს მისდგუდა ალათა.

ეს ორი კაცი ამირანის ძმები გამოდგნენ. გასწიეს ერთად
და მიუახლოვდნენ ძალალს კოშკს. ამ დროს ღრუბელი წამო-
დწიათ, რომელიც კამარას სიტყვით იყო მისი მამის ჩრდილი.
შემდეგ წამოეწიათ წინწკალი,—ეს ფეხის ნამი იყო ჯარისა,
რომელიც ზღვას გამოივიდა. ციხესთან რომ მივიდნენ, კამარამ
უთხრა:

ამირან, გვალე გვალეო,
ომში გაქებენ ხოლმეო, (!)
გმირები მოგეწევიან,
ამი იციან შწარეო.

ამირანმა უპასუხა:

არა ვარ ჭალის კურდღელი,
რომ შეშინოდეს შწევრისა,
არცა ვარ ჭალის ხოხობი,
რომ შეშინოდეს ქორისა.

ავიდნენ თუ არა კოშკში, ჯარი მას გარს შემოერტყა.
ბადრმა უთხრა ძმებს: ჯერ მე ჩავალ საომრად; ცაში რომ
ფრინველმა დენა დაიწყოს, ჩამომეშეველენითო. ბადრი ჩავიდა
და თითქმის მესამედი ჯარისა დახოცა. ფრინველი აირია.
უსუბი ჩაეშველა. როცა ქიანქველა დენას დაიწყებდა, ამირან-
ნიც უნდა ჩარეულიყო. უსუპა დახოცა ნახევარზედ მეტი
ჯარი და აირია კინქველა. ამირანი წავიდა საომრად, გაწ-
ყვიტა ჯარი და მხოლოდ კამარას მამა გადარჩა, რადგან თავ-
ზედ ქუდად წისქვილის გელაზი (ქვა) ეხურა. ხმლის დაკერა-

ზედ გელაზი ნაპერწყლებს ისროდა. ბოლოს, დიდი ბრძოლის შემდეგ კამარამ დაუძახა ამირანს:

ჰეი ამირან, ამირან! ომი არ იცე კიდეც,

ზეით რათა სცემ სპილესა, ქვეით დაუშეი რბილესა.

ამირანმა ჩაჰკრა მუხლებში და კამარას მამამ, ვიდრე სულს დაღევდა, ქალს დაუძახა:

აი, შე კანჭა კამარო, კურო ირჩიე მამას?

რისთვის გაგზარდა დედამა, რისთვის გეტყოდა ნანას?

ქალმა უპასუხა:

არცა გამზარდა დედამა, არცა მეტყოდა ნანას,

კერის ზირას მიმაგდებდნენ, ძიძა მეტყოდა ნანას.

კამარას მამამ დალია სული. ამირანმა და კამარამ დახოცილთა გვამებში დაუწყეს ძებნა ხანჯლის წვერით ბადრს და უსუპს. ბადრი ცოცხალი ყოფილიყო, მაგრამ ძებნაში ხანჯლის წვერით იმათ მოეკლათ, უსუპი კი ვერ იპოვეს. კოშკში დაბრუნებას აპირობდნენ, რომ მათ წინ დაეცა შვილდ ბოძალი. ამირანმა იგი ვერ შესძრა. მოვიდა ერთი უზარ-მაზარი დევი და თითით ამოაძრო. შეექმნათ ბრძოლა ამირანს და დევს და გათავდა დევის გამარჯვებით. ამირანი მოკვდა და დევი გახდა კამარას პატრონი. ვიდრე შენ წაიძინებ, ამირანს კუბოს მოვუმზადებო, უთხრა კამარამ დევს. მდევმა ერთი კვირით იცოდა ძილი. კამარამ დაინახა, რომ თავის პატარა წრუწუნა ამირანის სისხლს სვამდა. გაიხადა ფეხიდან ქოში, დაარტყა და მოკლა. თავის დედა გამოეყარდა და ლანძღვა დაუწყო კამარას:

მეტო რა მოგეთხოვება,

კურო ირჩიე მამას.

უსუნდისომ გვარი დაჰკმე

და გაუდეგი შარას.

თავგმა მოგლიჯა ძურწა ბალახი, გადაუსვა წრუწუნას და გააცოცხლა. კამარამაც ამის მიხედვით ძურწა გადაუსვა ამირანს და გააცოცხლა. ამირანმა თვალვებზე ხელი მოისვა

და სთქვა: უუ! რამდენი მძინებიაო. კამარამ გააცოცხლა ბადრიც. ამირანი წავიდა უსუპის საძებრად და მივიდა ერთს ალაგს, სადაც მიწას ხნავდნენ. ძმობასა, აქეთ კაცი ხომ არ ღინახავთ ჩამოვლილიო, ჰკითხა ამირანმა. ერთმა უპასუხა:

ერთმა პირ-ჭუსმა ვაჟკარმა,
შხარ-მარჯვენე ჩამოგვიარა,
გუთნეულს ხელი გაგვიკრა,
წყალ გაღმით გაგვისრიალა.

მეორემ უთხრა, რომ ის კაცი ახლოს წყაროს პირს წევსო. აქ იპოვა ამირანმა უსუპი და სიხარულით წამოვიდნენ კოშკისაკენ. გზაში ამირანმა შიმშილი ვეღარ მოითმინა და გადუხვიეს დევების სადგომისაკენ, რომ იმათგან პური გამოეტანათა დევებმა რძალი გამოგზავნეს, — წადი და ნახე ჩვენი საკბილო არის თუ არაო. რძალმა ფეხებ წინ გადუგდო ამირანს ისარი და დაუძახა: ძმობასა, ეგ ისარი აიღე და გადმომიგდეო. ამირანმა ყური არ ათხოვა. გადმოხტა დევის რძალი და გაუცინა. ამირანი გამოეხმაურა:

რას მიცინი, დევის რძალო,
უნებურად მიჩენ კბილსა?
თუ შემოვიღე, ატიტირებ
ქმარსა, მარჯლსა ემაწვილ-წვრილსა.

რძალი შემობრუნდა სახლში დაღონებული და სუყველა უამბო დევს. ამათ ბავში ჩააწვინეს აკვანში, ციღრე ამირანი და უსუპი შემოვიდოდნენ. ცეცხლზე შემოდგმული იყო მთელი ირემი და იხარშებოდა. დევებმა სუფრა გაშალეს და ამირანს უთხრეს ქვაბი გადმოედგა ცეცხლიდან. ამირანმა ქვაბი ნეკებით ასწია. დევებმა ერთმანეთს შეხედეს. ამ დროს აკვნიდან წამოიძახა ბავშვმა:

თითქო ამირნის ხანჯალსა
წელზე შენ შეგაბმევენებ.
ბადრ-უსუპისა ბარკალსა
სადილათ გაგახრევენებ.

ამირანმა მრიხანედ შემოართყა აკვანი კედელს და გაანადგურა. დევები დახოცეს, რძალს კი უთხრეს: შენ ცოცხალი იყავ და გახსოვდეს უცხო კაცს კბილი აღარ გამოუჩინო. ამირანი და უსუბი დაბრუნდნენ კოშკში და დაიწყეს ერთად ცხოვრება.

ფშავში ამირანის ამბავს უფრო ვრცლად მოუთხრობენ. ამირანი სულკალმახის და დარეჯანის უმცროსი შვილი და ქრისტე ღმერთის ნათლული იყო. ქრისტე გლახად ჩაცმული მივიდა ნათლობის დღეს და სთხოვა სულკალმახას საყვარელი შვილი მისთვის მოენათვლინებინა. ქრისტემ დაანათლა ამირანს დაგორებული ხის სიჩქარე, სიმარღე გაქანებულის ზვავისა, თორმეტი ჯღელა ხარ-კამეჩის ღონე, მგლის მუხლი, ბაღლობით სისაწყლე და სიბეჩავე, ვაჟაკობაში — ომი და ქირ-სახდიელი. დაეხოცა ამირანს დედ-მამა და დარჩა ობლად ორი ძმით, ბადრით და უსუბით. დევებმა დაუნგრიეს სახლი, ობლები ცის ქვეშ აღამებდნენ და ათენებდნენ. კერა-ნაცარი ენატრებოდათ.

ბადრი, უსიპი, ამირანს —

ობლები მოვიყარენით,

უველფერ გვინახავ, კერაი,

სახალეს მოვიზარდენით.

ვინაც კარგ გვიყვას ობოლთა

მუშაში დავეტანენით.

ვინაც აგვიყვას ობოლთა,

იმას შინ შავეტანენით.

დედამ დარეჯანმ გვაზარა,

დევებს ნუ შეეუკრებითო,

თუ შეეუაროთ დევებსა,

ადვილ ნუ გეუკრებითო.

სამნი ჩვენ სამს დევები

ჩაბაღხეთ შავიყარენით,

თავს მოვხდით ბაღსის კარავსა,

ბოლოში გავიყარენით.

ომისა ვერა გავაგეთ,
ფარის ქვეშ მოვიმაღენით.
ჯავსედით ღვინის სმაზედა,
ზოგნ ღვენიც დავიტანენით.
ვინაც სვა ღვინო ჩვენთანა,
ძმებურად გავიყარენით,
ვინაც არა სვა ღვინოი,
დაუკარით, არ ვიწყაღენით,
დეგებ ხო არა უოფილან,
სულ სმალს ქვეშ მოვიტარენით.

ამირანი ასეთი ღონიერი გაიზარდა, რომ მიწას უძძიმდა
იმისი ტარება. ბადრი და უსიპი მშვენიერები იყვნენ.

ცოტა კაცია ამირანს,
ცოტა სმა-ჭამა ეყოფა,
სადილად ბულა კამეჩი,
ვანშმად არც სმა ეუოფა.
ბადრი ქალსა ჰგავს ღამაზსა,
საქმარედ გამზადებულსა,
უსიპი—ბროლის ცახსა,
თავბოლოდ გამაგრებულსა,
ამირან—შავსა ღრუბელსა,
საავდროდ დამზადებულსა.

ერთხელ ნადირობისას მეთაე შთის გადასავალზედ უზარ-
მაზარი რქიანი ხარი-ირემი გამოუხტათ. ესროლა ამირანმა
და დასჭრა:

სასადიროდ წამოვიდნენ
ამირან და ძმანი მასნი,
გადიარეს ცხრანი მთანა,
მეთენი ალკეთისნი,
მინდორს კვადი გაუკვლიეს,
დანაჭლივი ეშმაკისი.
მთას ირემი წამოუხტათ,

ოქრო იყო რქანი მისნი.
უცხოთ მთაზე კოშკი ნახეს,
ანაგები ბროლის ქვისი.
გაუარეს გარე გურგვლათ,
ვერ იპოვეს ქარი მისი.

აქ ნახავენ უსუპის დისწულის ცუმცუმას გვამს, რომელსაც თითებში უჭირავს წიგნი თავის ჩამომავლობაზედ, როგორც ქართლში ჩაწერილს ვარიანტშია მოთხრობილი. ცუმცუმა დამარხეს და გზაში შეხედნენ სამ-თავა ბაყბაყ დევს, რომელიც იმის შესაქმელად მოდიოდა. ამირანი და დევი შეებრძოლნენ ერთმანეთს:

დევი და ამირან შეიბნენ
მიწას გაჰქონდა გრიალი.
ამირანმა დევი დასცა,
ადგილი შეხკდა ქვიანი,
დასცა და მხარი მოსტეხა,
დააწეებინა ღრიალი.

დევი ამირანს აფიცებს „ხმლიანს ხელს“, „დედის მან-დილს“, „თაკლავის ოქროიანს“ ნუ მოჰკლავს და ჰპირდება ასწავლოს „ზღვას გაღმა ქალი სახელად ყამარ (ქართლში ჰქვიან ამ ქალს ყამარ). ამირანმა არ დაინდო და ორი თავი უკვე გაადგებინა, როცა ბაყბაყ დევი შეევედრა: ეს მაინც შემისმინე, რომ ჩემი თავებიდგან სამი ჭია ამოძვრება და იმათ ნუ დაჰხოცავო.

უსიპი სოხოვს ამირანს დევის თავიდან ამომძვრალი ჭიებიც დახოცოს. ამირანმა არ გაუგონა და ბაყბაყ დევის შიკრიკს დაავალა „ყამარისკენ სავალი გზა“ ეჩვენებინა. შიკრიკი ეცადა მათთვის გზა აერია და ერთს და იმავე ბილიკებზედ ატარებდა. უსიპმა შენიშნა ეს თვისი ნასროლი ისარით:

ვერ გაიგია, ამირანს,
არ გამარჯვების ნიშანი?

მესამედ იქვე შოვედით,
გუშინ რა დავყარ ისარი.

შეშინებული შიკრიკი გაუძღვა და მიიყვანა ტრიალს მინდორზედ, სადაც დევის თავიდან ამომძვრალი სამი ქია ვეშაპებად ქცეულიყვნენ: ერთი იყო თეთრი, მეორე წითელი, მესამე შავი. ამირანმა ძმებითურთ დააპირა ვეშაპებთან ბრძოლა:

თეთრი ბადრს, წითელი უსიპს,
შავი ჩემდ გინებებიათ.

უსიპმა უთხრა: აკი გითხარ, ინანებო, ახლა—თეთრიც შენ და წითელიც, შავიც შენ ნაგონარიაო. ბადრმაც უარი უთხრა მიშველებაზედ. ამირანი „ხმლით და აბჯრით“ შეიარაღებული შეებრძოლა გველეშაპებს: „თეთრი მოჰკლა და წითელი, შავსა შავება მაშერალი, შავმა აიღო ჩაყლაპა, შავის ზღვისაკენ გასწია“. გაქირებულს მდგომარეობაში ჩაყარდნილს ძმას ბადრი და უსიპი მიეშველნენ. ესროლა უსიპმა და ცხრა ადლი კუდი მოსწყვიტა შავს გველეშაპს. ამ ტკივილს გარდა გველეშაპს ქარცეცხლს მუცელს გლეჯდა ამირან დარეჯანის ძე. ქარცეცხლს ერთი რკინის ბოძი ჰქონდა; ამას შემოეხვევოდა და ჩაყლაპულს დაამტვრევდა და მოინელებდა. მაგრამ ახლა კუდი პირში აღარ მოსწედა, რადგან უსიპმა მოსწყვიტა. ქარცეცხლმა დედას შესჩივლა მუცელს ცეცხლი შეკიდებო. ვაიმე, შეილო, თუ დარეჯანიანი ვინმე ჩაყლაპე, იმათ კაცს შენ ვერ მოინელებო. დეემა აუწერა ჩაყლაპული კაცი: საცერით თვალები ჰქონდა და ერთი ოქროს კბილი ედგაო. —ამირანი ყოფილა, დარეჯანის ძეო, უთხრა დედამ.

ამირანს ჯიბეში აღმასის დანა ედვა. უსუპის რჩევით ბადრმა ჩასძახა ამირანს.

მაუღის დარეჯანის ძეთ,
ჯიბეს ჩადება დანისა,
ამოღება და გამოჭრა
მაგ შავის გველეშაპისა.

ამირანმა ქარცეცხლს გამოსჭრა მუცელი და გამოძვრა თმა-წვეწვ-გაცვინული „ხუბულა გოჭიეთ“. ამირანმა უსიპის ღაცინვაზედ უპასუხა:

კაცი გამოვა კაცობრი,
წვერი არ დაეხვასოსო;
თხსაც ასხია ბაღანი,
მაზმანი დაათესებსო.

ბადრმა დაამშვიდა გაჯავრებული ამირანი, ნუ იწყენ უსიპის სიტყვებს, იგრი ბატონთან წავიდეთ და ის გაგიკეთებს წვეწვ-ულვაშსაო. იგრემ ხელმწიფის ბრძანების მოტანა მოსთხოვა. ხელმწიფემ ამირანი ამაყად მიიღო და გამოგდება დაუპირა. ამირანმა წაგლიჯა თავი და კალთაში გახეეული მოუტანა იგრის. ამან გაუკეთა წვეწვ-ულვაში და ძვები წამოვიდნენ ისევე ყამარის საძებნელად. დიდხანს უბინაოდ იარეს. უსიპმა ურჩია იქ ჩასულიყვნენ, სადაც დევებს ქორწილი ჰქონდათ. როგორც ქართლში ჩაწერილს ვარიანტშია, ამირანი და მის ძმები შევიდნენ დევების სახლში, ისადილეს, „ლოგინით პატარა შვილის“ კნავილზედ, ამირანი მოჰკლავს მას და დევებს დახოცავს. ამათ სისხლში კინალამ თითონაც დაიხრჩო. დაქრალი დევის მძოვრი ესროლა კედელს და გაამტვრია: სისხლი გარეთ გავარდა და ამირანმაც თავს უშველა. აქ ცოტა ხანს დასახლდნენ, მაგრამ ამირანმა ჩქარა მოიწყინა, მოსთხოვა ბადრს თეთრონი და დააპირა წასვლა ყამარას საძებნელად. ძმები ზღვის პირას დარჩნენ და თვით ამირანი კი თეთრონზე შეჯდა და შევიდა ზღვაში. გაღმა გავიდა და მიაღვა კოშკს, სადაც ფანჯარასთან ყამარი ქურქელს რეცხდა. აქაც, როგორც წინათ მოვიხსენეთ, ერთი ჯამი ამირანმა ვერ გააჩერა, გაჯავრებულმა დაამსხვრია და მისი ნამტვრევები წავიდნენ ყამარას მამასთან მოციქულად. მამა ჯარით დაედევნა ამირანს და მასთან გაპარულს ყამარას.

ამირან, გვაღუ-გვაღეს,
მუხლად გაქებენ მაღესა,

ამბრნი, უმბრნი და არაბნა
ცხენს შესხდებიან ჩქარესა,
მაღლევე მოგეწევიან,
ომს გაგიწევენ ცხარესა.

აჩქარებს ამ სიტყვებით ყამარა ამირანს, რომელიც მას ამხნეებს და ეუბნება:

იმ მამიშენის ლაშქარსა,
დაუმძლარსა ღრმითა
მარტო გაუხდა წესებადა,
მარტო ვეუფო ომითა.

ამირანმა დაარქო ისარი და გაგზავნა ჯერ უსიპი საომრად. ამან გაანახევრა მტრის ჯარი და თითონაც მოკლულ იქნა. შემდეგ მოკლეს ბადრიც და ჩავიდა ძმების სისხლისასაღებად ამირანი. ყამარამ სთხოვა ომიდან გამოსვლის დროს ხმალი არ ჩაეგო და ხმლიანი ასულიყო მასთან. როცა ყამარამ შეატყო, რომ ამირანი სცემს ხმალს იმის მამის მუზარდს, რომელიც ნაპერწკლებს ჰყრის, ურჩია შორიდან: „მაღლა კი ნუ სტემ სპილხას, დაბლა შემოჰყარ რბილხას“. მამა უსუყვედურებს, რომ „ქმარი ირჩია“ ქალმა. მაგრამ ყამარას მისი ამბავი არ ახსოვს, არც „დედის ნანა“ მოაგონდება. ამირანმა გაიგონა ყამარას სიტყვები, შემოჰკრა ხმალი ფეხებში „ქაჯთ ბატონს“ და მოკლა. ხმალ-ამოდებულმა გასწია ყამართან. ამ დროს შემოხვდა ერთი ქალი, რომელიც ეკითხება ამირანს:

ნეტა ხმლიანი სად მახვალ,
ამარან თარაქამაო,
გასწევიტე ცოლეურები,
ვინ გითსრა ბარაქალაო?

თუ კარგი კაცი ხარ, ხმალი ჩააგე და ძმები მოძებნეო. დაუწყო ამირანმა ძმებს ძებნა დახოცილთა შორის. იპოვნა ჯერ უსუპი, მერე ბადრი. დააწყო ერთად და დაიცა გულში ხმალი, უნდოდა იმათთან ერთად სიკვდილი. მაგრამ ხმალმა

არ გასქრა. ამ დროს ერთი მკვდარი ქაჯი გადასძახებს მეორეს: რევენს ამირანს არ სკოდნია, როგორ მოიკლას თავიო: ნეკა-თითი მოიჭრას და მეტი არ უნდაო. ამირანმა გაიგონა ესა და მოიჭრა ნეკა-თითი.

ყამარო, დამსსენ ძეძუნი,
შენ ჩემთან დასთმე თავიო.
ცოცხალსა სიარსამუღსა
მე გირჩევივარ მკვდარიო.

ამ სიტყვებით მიაბარა სული. ყამარა გაჩნდება ამირანის გვამთან. მოჰკლავს თავის წრუწუნას, რომელიც მის სისხლს სვამს. თავის დედა გააცოცხლებს ბალახით წრუწუნას და ამავე ბალახით ყამარა ამირანს, ბადრს და უსუპს. ამას შემდეგ ამირანმა ბევრი დევი და გველეშაპები გაწყვიტა ქვეყანაზედ. ამირანს თავის მომრევი აღარავინ ეგონა დედამიწაზედ. ერთხელ ამირანს გზაში შეხვდა ურემი თორმეტ ხარ-კამეჩიანი, რომელიც ძლივს მიათრევდა მის მიცვალებულს მტერს ამბრის:

ამბრი ჩაჰქონდა დედასა,
თორმეტ უღელსა სარსაო;
გადმოფარდნოდა ბარკალი,
მიწას არდევებდა შეარსაო.

მკვდარს ამბრს დედა მისდევდა. დედამ გამოსაცდელად სთხოვა ამირანს ამბრის ბარკალი შეედო ურემზედა. ამირანმა ძრევა ვერ უყო ამბრის ბარკალს. დედაკაცმა ამ სიტყვებით გაკიცხა დარეჯანის ძე.

ა ის ქვეყანაჲ კრულია,
სადაც შენ ამირანობდი,
თავს იხურავდი ჩაჩქანსა,
ბოლოზე ჰქვატვიანობდი...
ღმერთმ იცის, ჩემო ამირან,
ამბრის ვერ ედარებოდი;
გერც სმაში, ვერცა ჭამაში,

გერც ომში ედარებოდი.
მკვლარმა გაჯობა ცოცხალს,
ცოცხალს რას ედარებოდი?
თუ მაგის მეტი არ იყავ,
ჩემს შვილს როგორა მტერობდი?!

შეწუხდა ამირანი და ნატრობდა სიკვდილსა ნამუსიანსა:
საბნელოს ჩაჟდა ამირანს,
შამაიკრიფა ფეხები,
თუ კი ამის მეტ არ ვიყავ,
სამზიკოს რას ვესესები?

ჩაჯდა ამირანი საბნელოს, ადამიანს აღარ ეკარებოდა. მაშინ ღმერთმა მოუმატა მას ღონე სამი აღადებული. წყლისა და ძალი-სიმარდე სამი ფერდოს ზეავისა. ახლა ამირანის მომრევი აღარავინ იყო. გაამაყდა იგი და თვით ნათლიისთან — ღმერთთან მოინდომა ქიდილი. შეხვდა ამირანი ნათლიას და ჩააციედა — უნდა მექიდავოო. „კარგიო“ — უთხრა ქრისტე ღმერთმა, — „მე ამ ჯოხს, ხელში რომ მიჭირავს, დავარქობ და თუ შენ ამოიღე, გამარჯვებული შენ იქნებიო“. ორჯელ აღვილად ამოაძრო ამირანმა ჩასმული ჯოხი. მესამედ ქრისტემ დაარქო ჯოხი და უბრძანა ისეთი ფესვების გადგმა, რომ მთელს ქვეყანას ირგვლივ სარტყელივით შემორტყმოდა. ამირანმა ახლა კი ჯოხს ძვრაც ვერ უყო. მაშინ ღმერთმა დააბა ამირანი იმ ხეზედ და წამოახურა თოვლ-ყინულიანი გერგეტი და ყაზიბგის მთა. მას შემდეგ მოწყვეტილი სინათლეს იქ არის მიჯაჭვული ამირანი. დღეში ღვთისაგან ერთი პური აქვს და ერთი მინა ღვინო. ყოველ დღე ყორანი მიუტანს და დაუდგამს წინ. ამირანს იქ ჰყავს ყორნის ნაშობი გოშია. დაჟანგებულს ჯაჭვს გოშია ჰლოკს და ათხელებს რკინას. მიდგება ჯაჭვიც გაწყვეტაზე, ამირანის გულს განთავისუფლების იმედი მიეცემა, მაგრამ ამ დროს წყეული მკვდელი დაჰკრავს კვერს დიდს ხუთშაბათს გრდემლსა და ჯაჭვი ისევ სქელდება. იქავე ახლოს უძევს თავის მოკლე დაჟანგებული

ხმალიც ამირანს. წელიწადში ერთხელ გაედება ამირანს საბნელოს კარი გერგეტის მთაში, მაგრამ ამირანს შეველა არ აქვს. გერგეტზედ ერთი გაქვავებული გველეშაპია. ის ამირანის ნტერი იყო და წამოსულიყო იმის შესაქმელად. ქრისტემ გააქვავა იგი და მას შემდეგ იმ ადგილს არ ეკარება თოვლიყინული, არც ჯიხვები შეეფარებიან მას წვიმა-ავდარში.

ამ ყოფაში ამირანი ერთხელ ჯიხვებზედ მონადირეს ენახა. მისგან დაქრილი ჯიხვი შეიხიზნა ერთს ხეში. მზე ჩავიდა და მონადირე დიდის წვალებით ღრეებში მიაღდა ერთს კლდეს, საიდანაც მოესმა კენესა და გმინვა. შეკრთა, მაგრამ სიბნელეში გაქცევას, ისევ გაშინჯვა არჩია, ვინ არის და რას შვრებაო. შევიდა კლდეში და ნახა უზარმაზარი დევივით კაცი, ჯაქვით კლდეზედ მიბმული; თმა-წვერი ესხა ისეთი, რომ დაბლა ლოგინად ჰქონია, გოშია გვერდს უდგია და ჰლოკს ჯაქვებს. დაჯაქულმა გმირმა დაუძახა: თუ ქრისტიანი ხარ, ნუ გაიქცევი, დაჯაქული ვარ, რას გიზამო. მონადირე ახლოს მივიდა. გმირმა უთხრა: მე ამირანი ვარ და ნუ შეშინდებიო. ის ჩემი ხმალი მომაწოდე, ცრემლად რომ იესებო და მერე მე ეიცო. მონადირემ ხმალი ადგილიდან ვერ დასძრა. ამის დანახვაზე ამირანმა ისე დაიკენესა, რომ ზთები შეიძრნენ. ამირანმა უბრძანა მონადირეს: დაწვე მიწაზედ, ხელები ხმალს მოავლე და ფეხები მე ხელში მომეცი, მე შენ დაგეზიდები და ხმალს ისე მოვათრევო. როცა ამირანმა მოსწია მონადირეს, ამან ტკივილისაგან ყვირილი დაიწყო: გავწყდიო. ამირანმა მაშინ ურჩია საიდანმე მოეტანა ჯამბარა და საკიდელი, ჩუმად-კი, რომ არავის გაეგო. მონადირემ გათენებისას სახლიდან წამოიღო ჯამბარა-საკიდელი. ცოლი გამოეკიდა წივილით: სად მიგაქვს, კაცო, ეგ ჯამბარა-საკიდელიო. ჯერ ხმას არ სცემდა, მაგრამ რაკი თავი მოაბეზრა, დაბრუნდა, მიტყიპა ცოლი და შემდეგ წამოვიდა ამირანთან. მაგრამ აღარსად იყო გამოქვავებული, აღარც ამირანი. დარჩა ეს გმირი ისევ დამწყვდეული მთაში.

თუ შეთში სპეროზის მთას ეძახიან ამირანის მთას. აქ მიჯაქუღია ამირანი დევების მტერი, რომელსაც გვერდით უდგია ძაღლის ლეკვი, ლოკავს ჯაქვს, აწვილებს. ჯაქვი კრისტეშობის დამეს მქედლებს ჩაქუჩის დაკვრით ისევ მთელდება. ვაი მქედლებს და დედაკაცებს, თუ ამირანი განთავისუფლდა! ამათ წყალობით გმირი იტანჯება დაუსრულებლივ.

სვანეთშიაც იციან ამირანის ამბავი. იგი იყო შეილი ერთი მონადირის (დარჯელანისა, სახელად) და დალისა, რომელსაც, შეხედება მთის წყეროზედ, გამოქვაბულში. დარჯელანის ცოლმა მოასწრო ქმარს დალთან, რომელთანაც მონადირემ სამი ღამე გაატარა, მიეპარა და მოსქრა თავის მეტოქეს თმები. გამწარებულმა დაღმა გამოიღვიძა და უთხრა დარჯელანს: გითხარ, შენი ცოლი ამას მიზამდა, ახლა ჩემი სიცოცხლე აღარ ღირს, გამიჭერ მუცელი, ჩადგან შენგან დავვარსულდი, და გამოიღე შეილი. თუ ვაჟია, დაარქვი სახელად ამირანი. ჩემი შეილი ქაბუკი (გმირი) გამოვა; მუცელში რომ დასცლოდა, ისეთი იქნებოდა, რომ ღმერთსაც შეებზოდანო. შეილი სამი თვე დეკეულის ფაშვში და სამი თვე კუროს ფაშვში შეინახე, რომ რაც დედის მუცელში დააკლდა, ის შეივსოს და გამოიშუშოს. შემდეგ აკენით წაიღე იამანის (კაცის სახელია) წყაროზედ და დადგი. იქ მისი მომნათლავი გამოივლის და მონათლავსო. მონადირემ ეს ყოველი შეასრულა. ბევრმა ჩამოიარა იამანის წყაროზედ და ეკითხებოდნენ ბავშვს ვინაობას, ის კი სუყველას უპასუხებდა: დედ-მამა არ ვიცი ვინ არის, მომნათლავი-კი ბატონი ანგელოზიაო. როცა მოვიდა მასთან ანგელოზი, ამანაც ეს პასუხი მიიღო ბავშვისგან. მონათლა ანგელოზმა და დაარქვა სახელად ამირანი. მისცა ხანგარი და დაუბარა, პაიქში შეენახა, ვიდრე ძლიერ არ გაუქირდებოდა. დალოცა ანგელოზმა და უთხრა, შენი მომრევი ქვეყანაზედ არაეინ იქნებაო. შემდეგ მოვიდნენ მის აკვანთან და დაცინვა დაუწყეს. ამირანი აღდა აკენიდგან, თავები ერთმანეთს უხალა და ქურქელი დაუმტვრია. უამბეს ეს იამანს. ამან წაიყვანა

აკენით ბავშვი სახლში და თქვა: ეს ჩემი შვილების ბაღის და უსიპის ძმად გაძოდგებო. იამანის ცოლმა ამირანის აკვანი ჩადგა ბაღის და უსიპის აკვანს შუა და უბძანა იგინი ერწია. როცა დედა შვილებს გასცილდა, ამირანმა მონახა სადგისი და ჯერ ბაღს და მერე უსიპს უჩხვლიტა. ბავშვებმა ტირილი მორთეს. დედამ შესძახა, ამას ჩემს შვილებს დალის შვილი ამირანიც ვერ გაუბედავსო. ამირანმა დალის ხმით წაიდუღუნა: დალის შვილი ამირანიც მე ვარო. გაიგონა ეს იამანის ცოლმა, დაკოცნა ამირანი და მას შემდეგ გახარებული მას შვილსავეთ უვლიდა. სამი ბავშვი წამოიზარდნენ და გამეღელ-გამომვლელს ლახავენ. ერთხელ მათ შემოსძახეს: თქვენ თუ კარგი ქაბუკები იყვნეთ, გაიგებდით მამა-თქვენის, იამანის, თვალს, რა დაემართაო. ბავშვებმა დედასთან მიიზარდეს და გამოჰკითხეს იამანის თვალის ამბავი. ორჯელ დაუძალა დედამ ნამდვილი მიზეზი იამანის უთვალობისა. შემდეგ ეს ხერხი იხმარეს ამირანმა და უსიპმა: გამოიღეს ორი ცხელი პური და ძუძუებზე დაადეს: გვითხარი ნამდვილი ამბავი ან არა-და ძუძუებს დაგწვავთო. მაშინ დედამ გამოუცხადა, რომ ერთმა დევმა ბეგარა დაგვადვა და, უსიპი და ბაღი რომ დაგვებადნენ, მოგვთხოვა ერთ-ერთი შვილი. იამანმა შვილი ვერ გაიმეტა და მის მაგიერ არჩია თვალის მიცემა.

ამირანმა იშოვნა ცხრა ოყა რკინა და ამის შვილდისარი გააკეთებინა და გასწიეს ძვებმა დევის საძებნელად. შეხვდნენ გზაში ერთი დევის სავაშლეს. ამირანმა დევის მოწოდებით შვილდისარით ვაშლი ძირს ჩამოჰყარა და მერე შეაყარა. შემდეგ იმისივე ჯოგიდან ერთი ცხვარი ააყენა და მეორე დაწვინა თავის ნებაზე. უსიპმა და ბაღმა ესეები ვერ შესძლეს. დევს-კი გული მოუვიდა ამირანზე, მოსდვა ჯოგს ხელი, ამირანიც შიგ მოატანა და თავის სახლში შეყარა და კარი ჩაუტია. ბაღი და უსიპი გარეუ დაჩნდნენ. ვახშად დევმა ოთხი ცხვარი მოიხარშა; ხორცს სჭამდა და ძვლებს კუთხეში ჰყრიდა, სადაც დაბმული ჰყავდა თავისი დი. დაწოდის

დროს დევმა სთქვა: ხვალ საუზმედ ამირანი მექნებაო. დევმა დაიძინა. ამირანი მივიდა დაბმულ დასთან და სთხოვა ხერხი ესწავლებინა დევის მოსაკლავად. ჩემს ძმას მისივე ხმალი მოჰკლავს, რომელიც მაგრად ზეთში აქვს დაბმულიო. ჯერ მომიტანე წემაში (ჯამბარა), მისი ერთი წვერი ხმალს მოაბი და მეორე წვერზე მე მომაკიდებინე ხელი, ორივე წამოვწვეთ და ხმალსაც ამოვიღებთო მერე ხმალი დაადევ კისერზე და თვითონ მოსჭრის თავსაო. დევის დამ ქრისტე სთხოვა ამირანს თავდებად, რომ როცა დევს მოჰკლავდა, იგი აეშვა და არა ევნო-რა. ამირანმა მისცა ქრისტე თავდებად, ხმალს მოაქრევიანა დევის კისერი, გასტეხა სიტყვა და დევის დაც მოჰკლა. ძმებმა გასწიეს და ერთს ნაძენარში შევიდნენ. აქ კლდის თავზედ შენიშნეს დევი, რომელიც მატყლს ართავდა. თითისტარად ნაძვის ხე აქვს, ჯარაიათ—წისქვილის ქვა. ამ დევს წაელო იამანის თვალი. დევმა დაუძახა შორიდან ამირანს და მის ძმებს: ვილაც სამი ბუზი მოდინართ, დაბრუნდით, თორემ შეგქამთო. ძმებმა არ დაიწიეს უკან. განრიხხებულს დევს და ამირანს ბრძოლა შეექმნათ. დევმა დაალო პირი და ამირანი გადაყლაპა. როგორც ფშავურს ვარიანტში, სენანთშიაც დევის მაგიერად სხვა თქმულებით გველეშაპი გადაჰყლაპავს ამირანს. აქაც ბაღრი დევს მოსჭრის კუდს. ჯევი მუცლის ტკივილით მივა დედასთან. სვეტს უხახუნებს მუცელს, მაგრამ ვერ მაგრდება სვეტზედ, რაკი კუდი მოჭრილი აქვს. ვაი შენს დედას, თუ დალის შეილი ამირანი გადაყლაპეო. დევის სახლს მოუახლოვდებიან ამირანის ძმები და მოაგონებენ პაიჭში შენახული ხანგარი მოიხმაროს, ამირანმა შემოჰკრა ფერდში ხანგარი, დევმა ყვირილი მორთო: ნუ მომკლავ და გინდ პირიდან ამოგიშვებ, გინდ უკანიდამაო. ამირანმა ორივე გზა იუკადრისა. მაშ ორი ძვალი გვერდისა გამოიღე და იქიდან გამოდიო. ამირანმა მთელი გვერდი გამოიღო და გამოვიდა. მაგრამ ერთი თვალი აკლდა. შეშინებულმა დევმა უთხრა: ცოტა ღვიძლს და ფილტვებს მომჭერ, მოისვი და

უკეთესი თვალი მოგებმისო. ამირანს თვალი დაუბრუნდა-
დევის-კი გვერდის მაგიერ ხის ჩელტი მიუყენა. ამირანმა იამა-
ნის თვალიც მოსთხოვა. დევმა უთხრა: სვეტში კოლოფი
დგას, კოლოფში—კოლოფი და იმაშია შენახული იამანის
თვალიო. იამანს თვალი მოუტანეს და შეუყენეს.

სახლში დასვენების შემდეგ ამირანი ძმებითურთ წაიდა.
კეკლუცა კეისრის ქეთუს საძებრად. გზაში ზღვას შეხედნენ.
დევმა-ქალმა ნაწნავი მოიქრა და ხილად გაუღო. გავიდნენ
ძმები და როცა დევი-ქალი შედგა ხილზედ, ამირანმა დაჰკრა.
და გასწყვიტა. დევი ზღვაში ჩავარდა. აქ მეორედ ქრისტეს
თავდებობას გაუღდა: წინად დევს მისცა სიტყვა თან წა-
გიყვანო. მინდორში შეხედნენ ერთს დიდს კაცს, სახელად
ანდრერობს, რომელსაც ცხრა უღელი ხარი და აუარებელი
ხალხი ძლივს მოათრევდნენ ურმით. ანდრერობი ძიჰყავდათ
დასამარხად, რადგან სიკვდილის შემდეგ სიმძიმის გამო სათ-
ლავამდე ველარავინ მიიტანდა და დაუმარხავი დარჩებოდა.
ერთი ფეხი გარდმოვარდნოდა, რომელიც გუთანსავით თხრილს
სტოვებდა. ამოდენა ხალხს ფეხი ურემში ვერ შეედოთ.
ამირანმა შეილდი მოსდო და ფეხი ურემში შეუგდო. ანდრე-
რობს გაუკვირდა და ხელი სთხოვა ამირანს. ამირანმა წინ-
დახედულად ხელის მაგიერ ფიქალი ქვა მისცა. ანდრერობმა,
მოუქირა და წვენი გააშვებინა. მეორედ-კი მისცა ამირანმა
ხელი. ანდრერობმა სთხოვა მისი შვილი ეძმო. ამირანმა ქრის-
ტე თავდებად დაუყენა. ამირანის ძილის დროს ანდრერობის
შვილმა ხელით დაიქირა ორი ირემი და ჩამოჰკიდა ხის შტოზე.
გაეღვიძა ამირანს და ეწყინა ეს საქციელი. ჯერ ყმაწვილია,
ამას ჩადის, რომ დავაჟაკდება, მე მაჯობებსო. ადგა და
მოჰკლა ანდრერობის შვილი. ამნაირად კიდევ გასტეხა ქრი-
სტეს თავდებობა.

მიუახლოვდნენ კოშკს, რომელშიაც ქეთუ იყო. კოშკი
ცაში ჯაქვით ეკიდა. უსიბძა და ბადრმა ვერ ჩამოსწყვიტეს
კოშკი. შეხტა ამირანი, ჰკრა ჯაქვს ხანგარი, გასწყვიტა და

ძირს ჩამოუშვა კოშკი. ქეთუმ და ამირანმა დანახვისათანავე ერთმანეთი შეიყვარეს. ქეთუს მამამ კეისარმა-კი ჯარი შემო-არტყა კოშკს. ფშავურ და ქართლურ ვარიანტში მოხსენებული ჯამის ნამტვრევების მეფე-კეისართან მოციქულად წასვლა აქ არ არის მოხსენებული. ომში ქეთუს რჩევით ამირანმა დაჰკრა კეისარს ოქროს „განთხე“, რომლითაც დამაგრებული იყო დო-ლებშირა თავზედ და მოკლა. დახოცილი ბადრი და უსიბი ქეთუმ პირსახოცით გააცოცხლა. გაბატონდნენ ამირანი და იჰისი ძმები. ქვეყანაზედ სამი დევი, სამი გარეული ღორი და სამი მუხა-ლა დაანარჩუნეს. ამირანმა ღმერთსაც ბევრჯერ აღწყენინა, სამჯერ უარპყო ქრისტეს თავდებობა. ამისათვის ღმერთმა დასაჯა იგი: შეება რკინის ჯაჭვი და რკინისავე პალოს მიაბა. ამირანთან დააბა ღმერთმა ძალდი ყურშაც, რომელსაც ბევრი ღვთის საყვარელი ჯიხვი გაეწყვიტა. წლის განმავლობაში, ამირანი და ყურშა ყოველ დღე სჭიმავენ რკინის ჯაჭვს და პალოს ზევით და ამოძრობას დააპირებენ, მაგრამ ამ დროს ღვთის განგებით ჩიტი მოფრინდება და პალოზედ დაჯდება. გულ-მოსული ამირანი მოუქნევს ჩიტს რკინის კვეყოს, ჩიტი აფრინდება, კვეყო პალოს მოხვდება და ისევ ძირამდის ჩაერქობა. ასე იმეორებს ყოველს წელს. ყურშა ორბის ლეკვია. ორბს სხვა ბარტყთა შორის ერთი ლეკვიც ეყოლება. ამ ლეკვს დედა ორბი მალლიდან მიწაზედ დაახეთქებს, რომ კაცს ხელში არ ჩაუვარდეს. ამირანის ყურშა ერთს მონადირეს უშოვნია. ბექებზედ ფრთები ჰქონდა და ორს ნახტომზე ჯიხვს დაეწეოდაო. ბევრი ჯიხვი გაწყვიტა და ღმერთმა იგი ამირანთან დააბა. სევანური ლექსით ყურშას ყურ-ტუჩი ოქროსი ასხია, თვალები მთვარეს მიუგავს, ყეფა რუხუნსა, ტრატები კალოს, ნახტომი დიდს მინდორს. მისი საქმელია ქაბაბი, სასმელი—ბადაგი ღვინო, ლოგინი—ბუმბული; აღმა ლომია, დაღმა—კაკაბი, ხმელეთს ფალავანი და ზღვაში ხომალდი.

ამირანი იმერეთში როკაპად არის გადაქცეული. როკაპი უმსგავსი ბებერია, ოთხი დიდი ღრჯოლით, ჯაგრიანის კუდით

და ლოყებ-ჩაცვინული. რადგანაც იგი ავი არსება იყო, ამიტომ ღმერთმა მიაბა ჯაჭვით დიდს კეტს, რომელიც მიწაში ჩაარქო. როკაპი ცდილობს კეტი ამოაძროს მიწიდან, მაგრამ როგორც-კი კეტი ამოძრობას მიახლოვდება, მოტრინდება ჩიტი და დაჯდება კეტზედ. როკაპი მოუქნევს ჩაქუჩს, ჩიტი გაფრინდება, ჩაქუჩი მოხვდება კეტს და ჩაიწვეს ისევ ძირს. ასე იტანჯება ამირანივით როკაპი.

ამირანზე ლექსს და ამბავს გაიგონებთ ყველგან, როგორც ბარში, აგრეთვე მთაშიც. ზემოდ მოთხრობილი სხვადასხვა თქმულებანი რომ შევადართ ერთმანეთს, შეგვიძლიან რამდენიმე საერთო მხარე აღმოვაჩინოთ. ამირანის თქმულება-ორკეცია, ერთის მხრით იგი გამოდის კეთილის ღმერთად, მეორე მხრით იგი ავი სულია. ამირანი ღვთის, ქრისტეს ნათლულია, იგი მუსრს ავლებს დევებს, ცდილობს დაამყაროს სამართლიანობა ქვეყანაზედ, დაუმკვიდროს კაცს პური რძიანი და არა სისხლიანი, როგორც ერთს ეარიანტშია მოხსენებული. ეს კეთილი საქციელი და განზრახვა ამირანისა ვერ დაგვირგვინდება: მას მიჯაჭვავენ საყორნის მთაზედ*) და როგორც ბერძენთა ღმერთს პრომეთეოსს, მასაც გულს წლითი წლობით უღრღნის არწივი. მაგრამ ამასთანავე თქმულებაში ამირანი ამაყი და დიდგულა კაცია, იგი ებრძვის თვით ღმერთს-ქრისტეს, ლამობს ქვეყნის წალეკვას, აღამიანთა ამოწყვეტას. ამირანის ბრძოლა ქრისტესთან დაბადების (ბიბლიის) მოთხრობის იაკობის ღმერთთან ბრძოლის შორეული მოგონებაა. გარდა ამისა სახელი ამირანი შესაძლოა გადაკეთებული არიანი იყოს, ღმერთი ბოროტისა, რომელიც მტერი იყო არმაზისა (აპურამაზდისი სპარსეთში). არიანის მორჩილი და მსახური ეშმა (როგორც რუსთაველი ხმარობს) ანუ ეშმაკი დარჩენილია ქართულს ზეპირს სიტყვიერებაში. რადგან სპარსეთიდან შეითვისეს წარმართმა ქართველებმა ზარატუშტრას სარწმუნ-

*) ნახე ჩემი Очерки по ист. груз. сл., I, 40.

ნოებრივი მცნება, გადმოიტანეს არმაზის თაყვანისცემა, ეშმაკის კეთილთან მტრობა, თქმა არ უნდა, ეშმათა ბატონს არი-მანსაც არ დაივიწყებდნენ. ამირანის ბოროტი საქციელი მო-გონებაა არიმანის მოქმედებისა.

ამირანზედ თქმულებანი უძველესს დროში იცოდნენ კავკასიელმა ხალხებმა. ბერძნებმა ეს თქმულება გაიციეს და თავიანთი ღმერთი პრომეთეოსი, რომელმაც უმაღლესს ღმერთს მოჰპარა ცაში ცეცხლი და კაცთ გადასცა ამათ სადღეგრძე-ლოდ და საბედნიეროდ, მიჯაჭვეს კავკასიის მთებზედ. ამავე თქმულებას ეტყობა როგორც ქრისტიანული, ისე ებრაული გავლენაც. ამირანს აკვნით იამანის წყლის პირას ღვამენ, როგორც მოსეს დაბადების გადმოცემით. ამირანის ამბავი, ბრძოლა დევებთან მისი ჩაცმ-იარაღით გამოქანდაკებულია სვანეთში ეკკლესიის კედელზედ ლაშხვერში. სიძველეს ამავე თქმულებისას გვიმტკიცებს ის გარემოებაც, რომ მეთორმე-ტე საუკუნეში მოსე ხონელმა ისარგებლა ამირანის გმირული მოქმედებით, დასწერა მოთხრობა „ამირან-დარეჯანიანი“ და შიგ ჩაურთო საერო გადმოცემანი.

2. როსტომი (სვანური, ფშავური და იმე- რული ვარნიანტი)

როსტომზედ საქართველოში დარჩენილია რამდენიმე თქმულება. ლექსებში როსტომი ბევრგან იხსენება, მაგრამ სრული გარდმოცემა მის მოქმედებაზედ ჩაწერილია სვანეთში, ფშავეთში და იმერეთში. როსტომ ჭაბუკი, სვანური ვერსიით, თურანელი იყო, სცხოვრობდა ქვეყვაზ კეისრის საბრძანე-ბელში—ადგილსა „ყარაიას“. როსტომს ორი ძმა ჰყავდა—გივი და გურგენი და ერთი ძმისწული—ბეჟანი, გივის შვილი. ქვეყვაზ კეისარი დიდს პატივს სცემდა როსტომს, რადგან იგი მამაცად ეომებოდა დევ-მხეცებს და გარეულს ღორებს, რო-

მელნიც მის ქვეყანას აწუხებდნენ. შეეხვეწებოდა ქექვევაზი როსტომს და ესეც გასწმენდა სამეფოს მხეტთა და მტერთაგან. ქექვევაზს ეშინოდა, რომ მოხუცებული როსტომი უშვილოდ არ დარჩენილიყო. იმისი შვილი მამის საქმეს გააგრძელებდა. მაგრამ როსტომი ქალს არ ეყარებოდა. კრებაზედ, სადაც კვისარი ამ საგანზედ ხალხს ებაახებოდა, დაესწრო ერთი ქალიც, რომელმაც თავს იღვა როსტომის მოტყუება. ქექვევაზ დადს ჯილდოს დაჰპირდა, თუ დაპირებას შეასრულებდა. ქალმა როსტომი ვახშმად დაჰპატიჟა და დიდი თხოვნის შემდეგ ღამით მოსვენებაც სთხოვა. ძილის დროს ქალი როსტომს მიუახლოვდა. ჰაბუკს ეწყინა ეს სიქციელი, რადგან ღვთისაგან აკრძალული ჰქონდა ქალთან დაახლოვება: ჩვენი საქმე ჰაბუკობაა და არა ქალების არშეყობაო. როსტომი მეორე ლოგინში, შემდეგ მესამეში ჩაწვა, ქალი აქაც არ ეშვებოდა. როსტომმა სახლიდგან გასვლა დააპირა, მაგრამ ქალმა შეარცხვინა: მე არ ვიცოდი, თუ შენ, ჰაბუკს, მამაკაცობა არ გქონდაო.—დაგწყევლა ღმერთმა, ქალი ყოველთვის ეშმაკიაო, თქვა და დაწვა ქალთან. დილით დააბარა ქალს, თუ ვაჟი გეყოლოს ზურაბი დაარქვიო და, როდესაც ჰაბუკობა მოინდომოს, ერთი „შარნი“ (მძივი) ყელზედ შეაბი, ჰეშმა ახალუხის ჯიბეში ჩაუდევო და მუზარადი უნაგირის ტახტაზედ დააკერე. ამით ვიცნობ ჩემს შვილს, და შენ კი ნუ გაუმჟღავნებ გაქირვებამდის, თუ ის ჩემი შვილია. თუ ქალი გეყოლოს, რაც გინდა, ის დაარქვი და როგორც გინდა, ისე გაზარდუო. როსტომი განშორდა. ქალს ვარსკვლავივით ღამაში ვაჟი ეყალა. დაარქვა სახელიად ზურაბი. ვაჟი მალე წამოიზარდა: დღე ტყაველს მატულობდა, ღამე—ოთხს თითს. შეიქნა ვაჟკაცი და ყველას ღაზავდა. ერთს დღეს ქექვევაზის შვილებმა წამოსძახეს: შენ თუ კარგი ჰაბუკი ხარ, მამაშენი მოძებნუო. დედას დაეკითხა ამის ამბავს. ძალ-დატანებულმა დედამ უამბო როსტომის განთქმული ჰაბუკობა. ზურაბმა მაშინვე გაიქედა რკინის შვილდ-ისარი და გზას გაუდგა. დედამ, როსტომის

დაბარებისამებრ, ყელს შარნი შეაბა, ჯიბეს ჰეშმა ჩაუღვა და მუზარადი უნაგირის ტახტაზედ დაუკრა. ყარაიის გზაზედ ზურაბს შემოხვდა ერთი ქაჯი ქალის სახით და დაუძახა: რა კარგი ქაბუჯი ხარ, რომ ყელს ქალის საბმელი არ გეხას, ჯიბეს ქალის სამკაული არ გედვას და უნაგირის ტახტაზედ მუზარადი არ გეკრას. ეს ქაჯი სხენაირად ჩაცმული კიდევ მეორედ და მესამედ დაუხვდა და გაუმეორა იგივე, რადგან ზურაბმა იმის სიტყვებს ყურადღება არ მიაქცია. ზურაბს გული მოუვიდა, შარნი ყელზედ შემოიწყვიტა, ჯიბეში ჩაიდვა და მუზარადი უნაგირ ქვეშ დამალა.

ზურაბმა მიაწია ყარაიას, სადაც იმდენი ნადირი გაწყვიტა, რომ სალამოს ძელებისაგან კარავი გაიკეთა, ყავრით გადახურა და ღამის სათვეად შიგ შევიდა. როსტომს ესმა ესა და გაიფიქრა, — ამაზედ უკეთესი ნაჯირობა არც მე მიქნიაო. მეორე დილას მოვიდა ზურაბის კარავში, ახედ-დახედა, მაგრამ ზურაბს ვერც შარნი უნახა ყელზედ, ვერც უნაგირი ტახტაზე დაკრული. როსტომმა ზურაბი საქიდაოდ გამოითხოვა. ისე ეცნენ ერთმანეთს, რომ იქაურობას მტვერი ააღინეს. მოიქნია როსტომმა ზურაბი, მუხლამდის მიწაში ჩაფლა. ზურაბმა როსტომი წელამდის ჩაფლა. მეორე დღესაც ზურაბმა აჯობა. იწყინა როსტომმა. მივიდა მქედელთან და ორი შუბი გააკეთებინა და პაიქებში ჩაატანა. როცა მესამე დღეს საქიდაოდ გამოვიდა, ზურაბმა დასცა როსტომი და ამან ქვეილგან ამოჰკრა შუბი მუცელში. ზურაბმა დაიკივლა: „შე ბოროტო, ჩემს მოკვლას მამაჩემი როსტომი არ შეგარჩენს: კლდეში შეხვალ — ჯიხვად გადაიქცევა, ზღვაში — კალმახად და მიწაში — თაგვად“. როსტომს თავზარი დაეცა და ჰკითხა: „შენ თუ როსტომის შვილი ხარ, სადა გაქვს შარნი, ჰეშმა და მუზარადიო“. ზურაბმა უჩვენა ესენი და მათი დამალვის ამბავი უამბო. შეწუხდა როსტომი, რომ საკუთარი შვილი მოჰკლა. ზურაბი ხელეზზედ დაიდვა, დაიჩოქა და ქვეყნის პატრონს (ღმერთს) შეეხვეწა: თორმეტი წელიწადი ორმოში ჩაეალ, მზეს არ დაეინახავ, ოღონდ ჩემი

ზურაბი გამიცოცხლეო. გაითხარა 12 მხარის სიღრმე ორმო, ჩავიდა შიგ და ჩაიტანა ზურაბიც და იყო უსმელ-უქმელი ღვთის ხვეწნაში. ქექვეაზ კეისარს კი დიაკონი გაუგზავნა უკვდავების წყლის სათხოვნელად. ქექვეაზმა უარი ვერ გაუბედა, უკვდავების წამალი თასით დიაკონს გამოატანა. ამასთანავე დააბარა, როცა როსტომთან მიახლოვებულყო, ფეხი ფეხზედ დაედგა, დაცემულიყო და წამალი დაექცია, თორემ როსტომი შვილით ჩვენ კეისრობას წაგვართმევსო. როსტომი მიხვდა დიაკვნის ეშმაკობას და ამოსძახა ორმოდან: თუ ამოსვლა მელირსა, მაგიერს გადაგიხდი შენც და კეისარსაც, რომელსაც უჩემოდ ასჯერ შესჰამდნენ დევ-მხეცებიო. ორმოში როსტომი ათი წელიწადი დარჩა და მოვლის ზურაბის ღვთისაგან გაცოცხლებას. წვერი ფეხებამდის გაეზარდა. წვერის თმიდან სიმები დასკვნა, ზურაბის მკლავებზედ მოაბა და ქიანური გაიკეთა. ქიანურზედ დასტირის თავის თავგადასავალს და შვილის მოკვლას. ქექვეაზის სამეფოს ამ დროს მოედო გარეული ლორები. ესენი აკენებიდგან ბავშვებს იტაცებდნენ. როსტომის ძმები გურგენ და გივი ვერაფერს შევლიან ქექვეაზს. გურგენი გლახაკი და ჩანჩურაა; გივი ქკვიანი ვეზირია. მაგრამ ქაბუკობა არ შეუძლიან. გივს ყმაწვილი შვილი ჰყავს, სახელად ბეჟანი. ამას გზავნიან საქაბუკოდ და გურგენს გაატანენ გზა უჩვენოს გამოუცდელს გმირს. ბეჟანმა იმოდენი ლორი გასწყვიტა, რომ მათი ეშვებით ასი ურემი დატვირთეს. გურგენი ამ დროს შიშით ხეზედ შესკუპდა და სეირს უყურებდა, მხოლოდ ლორების დახოცვის შემდეგ ეშვების ამოღებაში დაეხმარა. დაბრუნების დროს გურგენმა უთხრა: ქაბუკობაში ბიძაშენს როსტომს არ ჩამოუვარდები, გირჩევ, ერანელთ კეისარს აფრახუნს მზეთ-უნახავი ქალი მარუჯანი ჰყავს, ის როგორმე იშოვნეო. გურგენმა იცის, რომ ერანელები და თურანელები მოსისხლე მტრები არიან. უნდა, რომ იქ მოჰკლან ბეჟანი და დაინარჩუნოს დახოცილი გარეული ლორები. ბეჟანმაც ქექვეაზთან გაატანა ლორების ეშვები და

თითონ კი მარუჯანის საძებრად წავიდა. გურგენმა ქექვევას მოახსენა, რომ ღორები თითონ დახოცა, ბეჟანი კი ვითომც უშეშინდა, გამოიქცა უკან, დაწვია ერთი ღორი და ეშვით გამოფატრა. ქექვევას ეწყინა ბეჟანის უდროოთ დაღუპვა. გურგენი კი ამის შემდეგ დიდის პატივით აცხოვრა

ბეჟანი მივიდა კეისრის სამეფოში. აფროსუანს თავისი ქალიშვილი მარუჯანი კოშკში ჰყავს. დაინახეს მარუჯანმა და ბეჟანმა ერთმანეთი და სიყვარულით გაიმქვალნენ. მარუჯანმა მოახლეს დაავალა ბეჟანი კოშკში შემოეყვანა. შევა თუ არა საღამოზედ ბეჟანი მარუჯანასთან, ვაჟი და ქალი ერთმანეთს გადაეხვევიან. მეორე დღეს აფროსუანა გაიგებს ამ ამბავს და ჯარს კოშკს შემოარტყამს. ბეჟანი შეებრძოლება და ჯარს გაანახევრებს. ვეზირების რჩევით მეფე აძლევს ქალს ბეჟანს, რომ შემდეგ იგი მოჰკლას. დამე, როცა გახარებულს ბეჟანს მარუჯანასთან სძინავს, ბორკილს გაუყრიან. ბორკილებს დილით დაამსხვრევს და შეაშინებს ამით მეფეს. გადასწყვეტენ ბეჟანისგანვე შეიტყონ, რითი შეიძლება მისი დაბორკვა. შეაცდინეს ერთი მოახლე, რომელმაც გააგებინა, რომ ბორკილად ბეჟანს მხოლოდ მისი შვილდის ძუის ბაწარი გაუძღვება. ძილში ბეჟანს ხელებს თეძოებზედ უკრავენ. ბეჟანი ველარას ახერხებს და ეუბნება გახარებულს აფროსუანს:

ნეტავი სეღი სელთ მქონდეს,
მძიმე ლახტი სელში მქონდეს,
ერანელთან ჩამარია,
ერთ კაკალი გაგარსინო.

თურანელებში შერცხვენილი ვარო. აფროსუანი მიუგებს:

შესედეთ ბრეყვს, რეგვენსა,
სელთა მყავს, გულთა ქადულაბს.

მეფეს ერთი თურანელი ვეზირი ჰყავს, სახელად შველახა. იგი იცნობს როსტომს და მის ძმებს. ვეზირი ურჩევს აფროსუანს ბეჟანი მოკვლის მაგიერ ორმოში ჩაადლოს და მარუჯანას დაავალოს ყოველ დღე ჩაუგდოს ბეჟანს პური, რო-

მელიც თითონ უნდა იშოვნოს. აფროსუანმა ქალაქს „ნართს“ გაათხრევენა ორმო და იქ ჩაადგებინა ბეჟანი.

გავიდა ათი წელიწადი, რაც როსტომი ორმოში ზის და ელის ზურაბის გაცოცხლებას. დევ-მხეცები ამ დროს მოედნენ ქექქევასის საკერსროს. შეწუხებულმა ქექქევასმა დიაკონს დაუბარა, ეგებ როგორმე როსტომი ორმოდგან ამოიყვანო. დიაკონი მივიდა, შედგა ორმოს ქვაზედ და დაუძახა: ამოდი, შე ბებერო, თორემ დევ-მხეცებმა შევექამესო. იუკადრისა როსტომმა დიაკონის სიტყვები, ისე გაბრაზდა რომ მუხლებზედ მდებარე ზურაბი, რომელსაც სიცოცხლის ნიშნები ეტყობოდა, გადაადგო. ზურაბი ხელ-მეორედ მოკვდა. როსტომი ამოვიდა ორმოდგან. დიაკონს მოატანინა სამართებელი და ტყვიით დატვირთული ვირიც მოაყვანინა. როსტომმა წვერი მოიპარსა და შემდეგ დიაკონს უთხრა ვირს ქვეშ დაწოლილყო. დიაკონი დაწვა. როსტომმა აიღო თავისი ხმალი და სთქვა: თუ ვემართლებოდე ამ დიაკონს, ერთი მოქნევით ეს ტყვიით დატვირთული ვირიც გაუქრია ჩემს ხმალს და დიაკონიც. ხმალი მოიქნია და გასქრა ვირი, დიაკონი და 12 მხარი მიწა. „ეს შენ, რადგან ჩემი ზურაბი მეორედ მომაკვლევინეო“. შემდეგ როსტომი წაიდა ქექქევასთან. ქექქევასი ორი შვილით გამოეგება როსტომს. ამან ორთავეს თავები მიურახუნა და გაუქყლიტა, რომ ქექქევასს ეგრძნო, რა მწარეა შვილის მოკვლა. როსტომის გვარეულობას ჰქონდათ „საწუთროს ჟამნი“. იმაში ქვეყნიერებას ხედავდნენ. ჩაიხედა როსტომმა, — დაინახა თავის ძმისწული ბეჟანი ორმოში ზის ნართის ქალაქის ახლოს. როსტომმა იშოვნა ექვსი ჯორი, 12 ქაბუკი, რომელნიც ტომრებში ჩასვა და ისე აჰკიდა ჯორებს. მივიდა ნართის ქალაქს: აქ შეხვდა ბეჟანის ცოლს, რომელმაც გადასცა ქმარს, რომ ნახა ერთი კაცი, იმისა მსგავსა. ბეჟანმა სთხოვა იმ კაცისთვის რაიმე ნიშანი გამოერთმია. როსტომი როცა დარწმუნდა, რომ ქალი ბეჟანის ცოლია, ატანს ბეჟანთან საცერს (ცერის ბეჭედი), წერილს და ერთს ქათამს. ბეჟანი იცნობს ბი-

ძას, რომელიც წერილში ჰპირდებოდა, რომ 12 კაბუკით ამაღამ მოვალ და გაგათავისუფლებო. ბეჟანის ცოლი, როსტომის ჩვენებით, ცეცხლს ანთებს ბეჟანის ორმოს ახლოს. ღამე მივიდნენ ორმოსთან. 12 კაბუკმა ვერ ასწია ქვა, რომელიც ორმოს ახურავს. მაშინ როსტომი მარტო ასწევს ქვას, გაისვრის აფროსუანის კოშკისკენ, მოამტვრევს თავს, მერმე ხედება კლდეს და ბრუნდება ნართის ქალაქისკენ და ანგრევს ამას. ბეჟანი ორმოდან ამოჰყავთ და მიდიან სახლში. აფროსუანი ჯარით დაედევნება უკან. როსტომმა ბეჟანი და 12 კაბუკი გაისტუმრა. თითონ კი ამოაძრო ნაძვი, გაუსვა ხელი და ერთი შტო არ შეარჩინა. ეს ნაძვი ესროლა ცხენზედ მჯდომს აფროსუანს. ნაძვმა უნაგირს ქვეშ გაიძრა, დაიტანა აფროსუანის კალთები, ერთის ბოლოთი მიწას დაესვა და აფროსუანი ცხენიანად მიაკრა მიწას. ჯარი დაესია. რომ მიწიდგან აეხსნა იგი. ამასობაში როსტომი და მასთან მყოფნი კარგს მანძილს გაივლიან. აფროსუანი ბრუნდება სახლში. როსტომი და ბეჟანი მიასწევენ ქვეყნაზ კეისართან. ბეჟანი გულმოსულია გურგენზედ და იმის მოკვლას განიზრახავს. როსტომი არ უწონებს ამ აზრსა. როსტომი და ბეჟანი ნახვევ კეისარს, მოხუცებულ გივს და გურგენს, გამოეთხოვებიან და წაელენ ყარაიას საცხოვრებლად. როსტომი მოხუცდა. მთელი დღე კარავშია. დევი გაიგებს ამას და მოვა როსტომთან საქიდაოდ. როსტომს რცხვენიან უარის თქმა, მაგრამ მარცხდება. თუ ხვალაც წამაქციე, რაც გინდა, ის მიქენიო, ეუბნება როსტომი. საღამოს უამბობს თავის თავგადასავალს ბეჟანს და სთხოვს სახლში მოიკადოს და დევეს შეეჭიდოს. მეორე დღეს როსტომის ტანისამოსით საქიდაოდ დევთან გადის ბეჟანი. დევი ამან დასცა. შენ როსტომი არ უნდა იყოო, ჰკითხავს ბეჟანს დევი. ბეჟანი მიუკვებს: ჩვენ ისეთი გვარისა ვართ, რომ დღეს რომ მოხუცებული ვართ, ხვალ ეყმაწვილდებითო. დევმა დაიჯერა. როსტომ ამას შემდეგ აღარ კაბუკობს. ის განუ-

შორებლივ სცხოვრობს ბეჟანთან. როსტომის სიკვდილის ამბავს სვანები არ მოგვითხრობენ.

ამ გვარივე ვრცელი გარდმოცემა დარჩენილია ფშავებ-შაიკ. აქაც როსტომს ეყოლება შვილი ზურაბი როცა იგი უკვე დაშორდა, ეტყვის ქალს ნიშანი დააკეროს, რომ იმით იცნოს შვილი. ამხანაგების წამოყვედრება ზურაბს მამის საძებნელად გამოისტუმრებს. ერთი მოხუცის დაცინვა დაამაღვინებს ზურაბს დედისაგან მიცემულს ნიშანს და მამას შეხედება საქადაოდ. მეორედ დამარცხებული როსტომი ჩასცემს დანას ზურაბს, რომელიც სიკვდილის ეამს უჩვენებს „ლიშანს“: გამისსენ ჩაფურასტები, იღლია ნასე იქ აწის! და ამით გამოუტხადებს მამას, რომ მან საკუთარი შვილი მოჰკლა.

სულემც კრულია, სურაბო,
მუცელი დღაშენისა,
რად არ შეგაბა ეელზედა
მუწადისა ჩემისა?!

აქაც გაგზავნის როსტომი მკვდელს ქევხას (მაქანაძეს) უკვდავების წყლის მოსატანად, მაგრამ მოუახლოვდა თუ არა თავის მტერს როსტომს, ამან განგებ დააქცია „წყალი“, რაისაგამოც როსტომმა ორი შვილი გაუქვეყნა და თითონ ზღვაში ჩაფარდა, მაგრამ კი ვერ დაიხრჩო. მოტყუებით როსტომი ზღვიდან გამოიყვანეს. ფშავეურს გადმოცემას ჩართული აქვს შაეი და წითელი არაბის მტრობა და ამ შუღლში როსტომის მონაწილეობის მიღება. ეს არაკი დამატებია როსტომის ამბავს სხვა მოთხრობიდან. როსტომის მიერ სახლის ქუჭრუტანიდგან ზურაბის გაშინჯვა მოგვაგონებს სპარსული ეპოსის სიტყვებს, როგორც მივიდა როსტომი ციხეში, სადაც ზურაბია ჩამომხტარი. საერთოდ როსტომის შესახებ ნაწყვეტი ამბავი დაახლოვებით მოგვაგონებს იმ მოთხრობას, რომელიც სპარსულად შეიმუშავა გამოჩენილმა პოეტმა ფირდუსმა. როსტომი უცხოელი გმირია, მაგრამ მის შესახებ უძველესის დროიდან გავრცელდნენ ლექსები საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში. ფშავეთში ამბობენ მაზედ:

როსტომ თქვა: დღეიმე კრულია
დაბადებასა ჩემისა, —
სიურმე სიბერედ ვაქციე,
დღე ვერა ვნასე ლხინისა;
ვერ გავისარე კისერა,
უღელი შეღვა რკინისა.

ან კლდე აი ნიშანი მის გაქართველებისა:

როსტომ თქვა: ერთი ქართული
ჩინეთს ქვაზედა სწერია:
ვისიც მე ვიუფ ერთგული,
ის უფრო ჩემი მტერა!

რამდენად საგულისხმოა მისი ბედი და თავგადასავალი,
ამას მოწმობენ შემდეგი სიტყვები:

როსტომ თქვა: გმირი მეც ვიუფ,
ვირათი მეც შევისრე,
სოფელში ამაყობასა
ისეუ დათობა ვირჩე.

იმერეთში როსტომს როსტომელა დაერქვა და მის შვილს აბრამელა *). შინაარსით როსტომელას ამბავი უახლოვდება ფშავეურს გარდმოცემას. იმერელს „როსტომელაში“ მოთხრობილია ბრძოლა ორი გმირისა დედაკაცის შესაპყრობად. ეს ამბავი ფირდუსის არ აქვს მოხსენებული და იგი ამიტომ დასამტკიცებელი საბუთია იმისი, რომ როსტომის გმირობაზედ ლექსები გავრცელდა საქართველოში უძველესის დროიდან. შოთა რუსთაველმა იცის როსტომის სახელი. ავთანდილზედ ამბობს დიდი პოეტი:

ისრითა მოჰკლას ნადირსა
როსტომის მკლავ უგრძესითა.

როსტომი ახსოვთ მოხვევებსაც. ამაზედ იგინი ამბობენ:

*) არაკები და ზღაპრები, შეკრებილი კ. ოცხანელის მიერ. ახალ-სენაკი. 1895.

როსტომ სთქვა: ერთი არა სჯობს
ამ ჩემსა მოგონებასა,
ერთხელ სჯობია სიკვდილი
სულ მუდამ დაღონებასა.
როსტომ სთქვა: მიწა გრილია,
სიტყვას მით უნდა გრილობა;
ვაჟკაცს რა გაუჭირდება,
მაშინის უნდა ცდილობა.

თუშებსაც დარჩენიათ ის ეპიზოდი, რომელიც შეეხება როსტომის მიერ ზურაბის მოკვლას. როსტომის სახელი გვესმის მესხეთში შეკრებილს ლექსებშიაც.

თუმცა როსტომის და ზურაბის შესახებ თქმულება უცხო ქვეყნიდგან არის შემოსული, მაინც იგინი შეუთვისებია ჩვენს ერს და ნაციონალურს ქაბუკებად გადაუქცევია. ქექვეაზი, სვანურს ვარიანტში მოხსენებული კეისარი, სპარსეთის პოეტის ფირდუსის მიერ აღწერილი ქეიქავუზია, თუმცა წვრიმალნი განსხვავება ამათ შორის იმის საბუთია, რომ ფირდუსის და სვანურს ამბავს როსტომზედ სხვა-და-სხვა რედაქციით უსარგებლნიათ. როსტომი, ირანის ფალავანი, გახდა თურანელებისა იმიტომ უთუოთ, რომ საქართველოს მტრებისათვის (სპარსელთათვის) წაერთმიათ ეს გმირი. სვანურს ამბავში როსტომის ბრძოლა შვილთან და ბეჟანის გათავისუფლება ხდება ქექვეაზის ღროს, სპარსული ვადმოცემით კი ქეიხოსროს მეფობაში. აფროსუანის ქალი მარუჯანა ეთანხმება სპარსელს მენიქეს. ბეჟანის გმირობა ტახებზედ აღწერილი აქვს ფირდუსისაც. მოხსენებულნი არიან აგრეთვე გივ და გურგენიც. როსტომის ლექსები ერთი იმ თვალსაჩინო საგანთაგანია, რომელიც მოწმობს სპარსეთის გავლენას საქართველოზედ და აღმოსავლეთის „რუსტემიადის“ ზეპირ-თქმულებათა გავრცელებას.

3. აბესალომ და ეთერი

გმირულთ ლექსთა ჯგუფს ეკუთვნის აბესალომ და ეთერის ანბავი. „ეთერიანი“ ახსოვთ შემდეგ ადგილებს: ქართლს, კახეთს, იმერეთს, სამცხეს, ხევსურეთს, და ქ. მოზდოკს. იოსებ ელიოზიშვილმა თავისებურად გადააკეთა „ეთერიანი“ და დაბეჭდა „მნათობში“ (1869 წ.). პეტრე უმიკაშვილმა შეცვლილად დაბეჭდა ხალხური „ეთერიანი“ 1875 წ. (ნახე გამოცემა 1902 წ., ოზურგეთი). ხელშეუხებლად ფშავში ჩაწერილი „ეთერიანი“ გამოაქვეყნა დ. ხიზანაშვილმა (ივერია 1888, № 274). ფშავური ნიმუშით ვისარგებლებთ „ეთერიანის“ შინაარსის გადმოცემაში.

იყო ერთი ხელმწიფის შვილი, სახელად ელურსამელი. ამას ჰყავდა ერთი ყმა შერელომა, ეშმაკებთან გაფიცული. ელურსამელს უნდოდა შეერთო ცოლად გლეხის ქალი. ესმა, რომ ერთი ლამაზი ქალი, ეთერი, მეწისქვილეს მესაფუქვედ უდგია. ელურსამელმა ამაზედ უთხრა დედას:

აიღედას რომ უფლის ყანა დგას.

ბრინჯაოს ადგა ნაიული,
ქარის წისქვილეუ უბრუნას,
მესაფუქვეთა ჰყავს ეთერი,
ის მომეწონა, დედავო,
ის არის ჩემი საფერი.

დედამ შვილი ეთერთან გაგზავნა. ქალმა ელურსამელს მის სიტყვებზედ—

გადამაკოლე, ეთერო,
ეც შენი კაბის სახელი—
უპასუხა:

დამესხენ, ელურსამელო.
არა ვარ შენი საფერი,
შენ დიდი ხარ, დიდებული;
დედა-მამითაც ქებული;

მე გლახა ვარ, გლესას ქაღა,
გლესურათი თავდადებულა,
შენ რა. შენ ჰქნა, წახვიდე:
გამწარო წელის წადებული?!

გაიბმის დიალოგი ეთერს და ელურსამელს შორის. ეს ლექსები საუკეთესო ნაწყვეტია ერის დრამატიული ნაწარმოებისა: ამგვარი დიალოგები გახდებოდნენ ნაციონალური დრამის თესლად.

ელურსამელი მიუგებს ეთერს:

ეთერ: შენს მოღაჯატკის
ოკცით დმერთიმც გაუწყურება,
მტრისად მოქნეული სმადი
ვადამამც გაუტედემა,
იაღბუნის მინდორსედა
ქარიშხლამც აუტედემა,
ძალიან მოწყურებულსა
წყაროს წყალმც დაუშრება.

ეთერი დარწმუნდება ვაჟის სიყვარულში:

ამ ზურმა და ამ მარაჯმა;
ამ ღვანომა ვაზისმა,
სასნისმა და სავეთელმა,
გაწყულმა ხარისმა,
შენ მეტი ბიჭი არ მინდა...
ფიცმა რა ქნას ქალისმა.

ეთერი გაჰყვა ელურსამელს. ამის უმას შერელომას შეშურდა ლამაზი ქალი და დაიბარა ეშმაკები. ჩემმა ბატონმა ეთერი მოიყვანა, მაგას ააშორეთ და მე დამრჩესო, უთხრა შერელომამ ეშმაკებს. ამათ აიღეს ერთი მღკა ფეტვი, შეელოცეს და გადასცეს შერელომას: ეს მიაყარე და სულ მკბენარად აჩნდება და დაიწუნებსო. მართლაც ასე მოხდა და ველარაფრით ვერ უშველეს ეთერს. მაშინ სთქვა ელურსამელმა:

ქალი ვის კინდათ ეთურა,
მე ხელს ავიღებ, წაკაღო.
შერელომა უპასუხებს:

მე მინდა შერელომასა,
შენი ერთგული ემა ვარო.

შერელომამ წაიყვანა ეთერი. ერთხელ სანადირო ტყეში
ელურსამელი მოიგონებს ეთერს და ჰკითხავს შერელომას:

შერელომა, შენსა მზესა.

შენი ცოლი რა ფერია?

შერელომა მიუგებს:

რას იკითხავ; ცაათ სწორო,

ცოლის ქება აუგია.

სო შენც იცი, სროლის ცისე

როგორ ცამდის მალაღია;

შიგა ზის ქალი ეთერი,

ეელი მოუღერებია,

ცხვირი სტერი, კბილი მძივი,

ბაგე ხახვის ფურცელია.

კარსედ უდგან ცხრანი მახლნი,

ფხა-ასსმულნი აფიარნია,

თავით უზის მამამთილი;

გველ-ვეშანის შელაპაჯია;

ფეხთით უსის დედათაღია,

ახრ-შუმის სანკრია,

გვერდით უზის თავის მული,

ცით ჩამოსულ მასველაჯია;

ველ-ეური მძივით სავსე აქეს;

შიგ ურენია გიშერი;

არ შესცდე და არ წახვიდე,

თორემ ვეღარ გიშველია.

დაღონებული დაბრუნდა ელურსამელი სახლში. სურვი-
ლისაგან შეწუხებული შეიქმნა. წამალი დედ-მამამ ვერა მოუ-

ძებნა-რა. ავადმყოფობის მიზეზს თითონ კი მალავდა. ერთმა მკითხავმა დედას ასწავლა ხორცის ქადა გამოუცხე და რო მიუ-ტანო, მაშინვე კარებს უკან დაიმაღე და ყური დაუგდეთ-მართლაც, როცა ელურსამელომა ქადას შემოსკრა, სთქვა:

რა ღამაზი ხარ, ქადაო,
წვენი კიდეა წურვილივითა,
შაკვრიტო, გულზედ შეწები
ეთერის სურვილივითა.

დედა უბასუხებს:

შვილო, ვისი კელავს სურვილი,
ძიღს არ გაძინებს მძინარსა,
წაუაღ და იმას გიბოვნი,
წუალს ჩავუდგები მდინარსა.

ელურსამელი ამაზედ ეტყვის:

ადეგ, უშტარო დედაო,
ეთერსა კარად უარე,
ჯერ კი ატირდი ბრალადა,
მერმე იაჲ შეაზუარე.

ტირილით მივიდა ბებერი ეთერთან და ეუბნება:

გამამევე, ქალო ეთერო,
მზესა იმ შენისა ძმისასა,
კარზედ აგიგებ ჩარდასსა
სულ მარილისა ქვისასა,
გაგიუღებ ყაჭ-ანრაშუმსა
საჩრდილობელსა მზისასა,
გაგიფენ ხალიჩებსა
სულ ფერად-ფერადისებსა,
ზედ შენი გაგაუღებ, ეთერო,
ფესი არ დაჯერა ქვიშასა.

ეთერმა ვერ გაბედა წასვლა. ახლა მოვა ელურსამელის
დაი და შესტირის:

ეთერ, არ გებრალეობა?
რძალს გეუბნები დობასა.
ერთი ძმა შევანდა, მიგვდება
შენის სურვილის ნდობასა,
ეულში გაგიგდებ ღანასა,
შენ შემოგაყრი ცოდვასა.

ეთერი წყრომით შენიშნავს:

რას ამბობ, შუქურ-ვარსკვლავო,
რას ფილოფოზობ ენაო?
განა შენ თითონ არ იცი,
რადღა გინდარის ჩემი თქმა?
ღვთისაგან დადგმულ გვირგვინი
გადიგდო თავის ხელითა.

ეთერი მაინც არ წავიდა, თუმც გულთით უნდოდა სატროფოს
ნახვა. შერელომა აშინებს. ამ დროს მოხდა ლაშქრობა
ინდოეთისკენ. შერელომა ასის-თავი იყო და იქ წასვლა უნ-
დოდა. ეთერს ეუბნება:

შემიხვიე, ქალო ეთერ,
ძუძუ შეკრდეს ბროლისასა,
სვალე ღაშქართ უნდა გაუკვე
დიდის ინდუეისასა,
გადადიან გაღაფანსა
ორდობეთა ფიჩისისაა,
გადადიან, გადაჭერინ
ნამტურეუებსა ლოდისუსა;
ვინც იქ წავა, ვეღარც მოკა,
ვაი დედას ბიჭისას!
ჩაგვისოცენ ემაწვილებსა,
უჩუეულებსა ომისებსა.

ეთერი მიუტებს:

სამი წელაია, შერელომ,
არ ვიცი თავის დადება,

მოხვალ და მაშინ შეგიხვევ,
შინდა აე-კარგის გაცემა.

შერელომა *) გააწყვეტინებს სიტყვას:

შენი ბრალთა, ეაერო,
მზის ქონით გრილში ბერება,
შენ ამიერძალე ის წესი,
რაც ცოლ-ქმართ შეეფერება.

ეთერი შენიშნავს:

მახატოვე, შერელომა,
ჯერ სხვას მივეც დიდი ათქმსა.
გვილაღატე წამლებითა,
ღმერთთა გთხოვას ჩემი წართმა,
წუთისოფელ დამიმწარე,
სასწულში ვზივარ რათა.

წავიდა შერელომა ომში. ეთერი წავიდა ელურსამელოთან,
ბანზედ შედგა და გამოითხოვა იგი გარეთ:

იგი შეწუხებული ამბობს:

ვინ აქვს, თუ ეაერ მოვიდა,
მზე გორთა დილა მავალი,
ეთერსა აქ მოსვლისადა
ცხენი უბოძეა სადარი, **)
თან კვიცი გამოუყვანეთ,
ძუა-ნადები, მალალი.

ქალი ეტყვის:

ეთერსა ცხენი არ უნდა,
დანა მიეცია ჯავარი,
შენ აღექ; კარზედ გამოდი,
რო ხარ სულ-ამომავალი.

*) შერელომა შესდგება ორი სიტყვისგან: შერე + ლომა. პირველი სიტყვა სპარსული ფლ.ვისაა?

**) ს ა ღ ა რ ი. — შუბლზე თეთრ-ნიშნინი.

ბატონიშვილი ელურსამელი მიუგებს:

თუ მოხვალ, შანაც შექაღი,
მოკლე გაქვს შემოსავალი;
მე კარზედ ვეღარ გამოვალ,
სულია წავიდა მთავარი.
გიდაღატე, ქალო. ეიერ,
ქირ ჩემ იაკს მიეცე პრაკადი,
რო მელაჟდა შენი სურვილი,
ვინ იყო ჩემი წამალი.
ეოერო, დანა დაიეც,
ჩემთან შენც დასთმე თავია.
ცოცხალსა შერელობასა
მე აქ გერჩინებო მკვლარია,
ცაღ-ცაღემც დაგვადირებენ,
ერთამცა დაგემარხენიანო,
ფოთოლთამც მოგვადირებენ,
მიწათამც მოგვაკრიანო.
საფლაგზედ ჩვენზედ იანი
ფოთოლსამც გადაშლიანო,
შერელობის საფლაგზედ
ეკალნიმც იქნებანო,
ნარიმც ამოვა, ეკალი,
ვირუბიც მასმოვდიანო.
ჩვენ თავით ცივი წყარუა,
შიგ ვერცხლის სასნი დგიანო,
შამავალ-გამავალ მუზაგრნი
შენდობას ვეეტყოდიანო.

დაუთავებია-რა ეს ლექსი, ბატონიშვილს სული დაუ-
ლევია; ეთერს გულზედ დანა დაუცია. ერთად დაუმარხნიათ.
ორს ეშვას ეს-ლა უთქვამთ:

რა მშენიერები სვენანს,
ისევამც ადგებანო.

აღკომა წესიმც ნუ არას,
სუღითაც ცხონდებიანო.

ამათ საფლავზედ, სხვა გადმონაცემით, ამოვა ვარდი და ია და გამოჩუხჩუხებს წყარო, რომელშიც დატურავს ოქროს თასი. გამვლელ-გამომვლელნი იკლავენ აქ წყურვილს და ლოცვენ მათ სახელს. მურმანის ბედი სულ სხვა იყო. მობრუნდა-რა უკან ინ-ლოეთიდგან, ცოცხლად დაიმარხა თავი. იმის საფლავზედ გაჩნდა ეკალი და გამოძვრნენ ძაღლის ლეკვები. როცა ია და ვარდი ეთერის და ელურსამელის საფლავზედ (ანუ აბესალომისა, სხვა გადმონაცემით) დაიხრებიან ერთმანეთისკენ მოსახვევად, მურმანის ეკალი გაჩნდება მათ შუა და გაჰყოფს. სიკვდილის შემდეგაც სტანჯავს აბესალომს და ეთერს. ასეთია ნაზი და ტრაგიკული „ეთერიანის“ შინაარსი, რომლის გადაქმნაც ნიქიერად მოახერხა ვაჟა-ფშაველამ.

4. ზეზვა, ზრუნა, ზეზა

ახალის დროის საგმირო ლექსები მოგვითხრობენ თორღვა თალისძეზედ, გივას, ზეზვას და სხვათა ბრძოლაზედ ქისტებთან, ლეკებთან, ჩაჩებთან. ზეზვას სახელი გვხვდება იმ ლექსებში, რომელშიც აღწერილია ბახტრიონის ციხის აღება. ბახტრიონის ციხის აღწერა ბატონიშვილს ვახუშტისაც მოჰყავს. ციხე მაგარი და მიუვალი იყო. იგი დაიჭირეს თათრებმა და შეურაცყოფა მიაყენეს ორს პირიქითელ თუშს. ამათ შეჰყარეს ფშავ-ხევსურ-თუშნი და გასწიეს ბახტრიონისკენ. მტრის მოსატყუებლად ცხენები უკუღმა დაქედეს და ისე მიეპარნენ ციხეს. ზეზვა პირველი ავიდა ციხის კედელზედ, გაუღო მოსულს ჯარს კარი და ამოსწყვიტეს თათრები. ქართლში და კახეთში მესტვირეები ახლაც მღერიან ლექსებს არსენას ბიჭობაზედ. იგი იყო ყმა ბარათაშვილებისა. ამათ მოსტაცებს არსენა გოგოს, რომელიც ბატონმა ნებით არ დაანება შესართავად. არსენა ოძელაშვილი გავარდება ყაჩაღად და ხდება ხალხის

შსახურად. იცავს გლახს მყვლეფელთაგან, შემწეობას აძლევს ღარიბს და საწყალს. ნათლია ფარსადანა ბოდბისხეველი ჩაუგდებს შეზარხოშებულს არსენას მთაერობას ხელში. არსენა გამოიპარება სატუსალოდგან და ერთი ცბიერი ქართლელისაგან მოიკვლის. „მარმარილოს ქვა დასწკრეს, დასწკრეს და დაადგეს, აქაც კაი კაცი იყო, იქ ნათელი დაადგეს“. ასე ათავებს ხალხი არსენას ქებას. სოლალაზე დარჩენილა ლექსები მესხეთში. გათქმულია იგი თავის ვაჟაკობით. სტამბოლში წავა და აქ ვეზირის სურვილით დაექიდება არაბს და მოჰკლავს მას. ხონთქარი აჯილდოვებს მას და ჰპირდება ახალციხის ფაშობას. სოლალა უარს ამბობს ამ დიდებაზედ. ამ ლექსში მოსჩანს ისტორიული კვალი მესხეთის და ოსმალეთის კავშირისა, რომელიც აქ გამტკიცდა მე-XVII საუკუნიდგან.

იმერეთში გრძელი ლექსია აქამდის გავრცელებული მე-ბატონე არეშიძეთა ამოწყვეტაზედ.

ზირეულ საყმანი ვეოფილგარო
ჩვენ ორის ბატონისაო,
ერთა ძმათ არეშიძეთა.
ნუ სწყალობს ზირი ღეთისაო.
არ დასოგავენ ქვრავ-თბოღათ.
ცოლეს ართმევენ უმესსაო.

ზვიალა ლობჯანიძე მოთავედ ხდება აჯანყებისა. ზვიალა აგონებს, რომ სირცხვილია: „ჯვარს იწერთ, ცოლესა მიგუკაუთ, უწინ ბატონსაან მიგუკაუთ“. კაცი უნდა კაცი იყოს, ფეხქვეშ არ ეგებოდეს ყველასაო. დროა პასუხი გავცეთ და ამოვუწმინდოთ თესლიო. დაქრთამეს მოურავი გაგნია, რომელმაც წამოიყვანა ბატონები ჯიხვებზედ სანადიროდ, და თითონ ჩაუსაფრდნენ ღამით ჭალაში. მოურავს ბატონები დასთანხმდებიან, თუმცა ცუდი სიზმრები უნახავთ. ზმანებიანთ ისარი მოშხაპული, რომელსაც სიცოცხლე გაუშწარებია. გაგნია ახსნის ამ სიზმარს და ეტყვის, რომ ეგ იმის ნიშანია, რომ „ბლომად დახოცავთ ჯიხვებსა“. როცა ბატონები ბოგირზედ შემოდგნენ, დაეცნენ

ღებულები ზვიადას მეთაურობით და ამოსწყვიტეს არეშიძეები. ზვიადას „არ დაგლევა შენლიაბა“ ამისთვის. ღვინო დალიეს ბევრი და „გულითაც აღლეგრძელესა“.

ისტორიული ლექსები

(თამარი, ერეკლე, დაჳით აღმაშენებელი)

ისტორიული ხანა საერო პოეზიაში იმ დროიდგან იწყება, როცა ხალხის მეხსიერება უკეთესად იცავს წასულთ დროთა მოქმედ პირებს, მათ შოლვაწეობას და დამახასიათებელ თვისებებს. საქართველოში უკვდავნი არიან მეფეები თამარ, ირაკლი, ვახტანგ, რომელთა სახელებსაც გაიგონებთ სხვა-და-სხვა მხარეს, ხშირად დაწვრილებითი აღწერით. თამარს მთელი საქართველო თაყუანს სცემს და მისს სახელს მოწიწებით იხსენიებს. ერს ახსოვს მისი ღვთიური სილამაზე და ქველი მოქმედება:

საქართველოს დედოფალი,
დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერიო მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,
დაჳით სოსლანის მეუღლე,
რომელს უმშვენა მან მხარი.
დიდუბეში იქორწინა,
სადაც რომ საუდარი არი,
ნადიმობა გაუმართა,
მთიწვია თავის ჳარი;
ასი სული ცხვარი დაჳკლა
და ორასი ნიშა ხარი,
ღურჯი სეფურა გაუშალა;
იქნებოდა ასი მხარი,
ქვრივ-აბლესსა უწყალობა
იქრო ვერცდღი დიდი ძალი.

თამარის გამარჯვებით ომიანობაზედ და მტერთან პრძო-
ლაზედ გაისმის ლექსი ეხლაჲ.

თამარ მეფე და ხონაქარი
მალაღმა დმერთამა წაჰჭიდა;
ზღვაში ჩაუშვა ხომალდი,
ზედ აღმასესი დაჰჭიდა,
მიგ ჩასვა ქართუელთ ლაშქარი,
მრავალს წყალობას დაჰჭირდა.

ეპიტაფია თამარ მეფისა მოწმობს იმის სახელგანთქმულს
მოღვაწეობას:

უბისს ავაკე საქადარი,
უწყლოსა წყალი ვადინე,
ისჯანს დაუსდეგ ბეგარა,
სტამიოლს ხარავა ავიდე,
თეთრს ზღვაში რეინა ჩაუკდე.
ხმელეთი ჩემკენ მოვიგდე;
ამდენის საქმის მოქმედმან
ცხრა აღლი ტილა წაჰვიდე.

სხვა ვარიანტებში მოხსენებულია თამარის გამარჯვება
შამხორს, მისი გადაცვლა ვარდციხეს, მანგლისის აშენება და
სხვა. ეს ფაქტები მთლად მართლდებიან ისტორიული წყარო-
ებით და მაშასადამე საერო ისტორიული ლექსი იცავს
უტყუარს ცნობას, მხოლოდ ხალხის წარმოდგენით შეცვლილს
და დაფერადებულს.

მეფე ირაკლის მოქმედებაჲ უკვდავია ხალხის მეხსიერე-
ბაში. ერის წარმოდგენით იგი არც კი მომკვდარა, მან მიიძინა
და აღსდგება, როცა საქართველოს გაუქირდება.

„მეფე ერეკლე ზეცას არს,
დმერთთან არს წილნაყარია“.

თუშ-ფშავ-ხევსურეთში ჩაწერილია გლოვა ღვთივ გან-
სვენებულის მეფისა.

აღსდგე, გმირთ-გმირო, ნუ კძინავს,
მტერთა ისმიან ხმანია,
გრძლად ძალსა ჩუეულ რადის სარ,
მიგვიხმე უნჯნი ემანია;
არ გნახოს მტერმან ქაბუნად,
ვსდევნოთ, ვაკვეცნეთ თმანია,
ვართ ბრძოლად მადა მოსრუდნი
ზოგთაგან ოთხნი ძმანია.
გაშალე დროშა მძლეველი.
წვერ-მახვი მტერთა ზარია,
მოუშეთა ნახონ ფრიალნი,
მუნ მოსქდეს მთა და ბარია,
ქუხდეს მაყარი შაშხანა,
ვით ზეცით მესის კვარია,
განვუანტოთ მტერნი ჩუეულად,
ვასვთა სსსშეჟი მწარია.
განიფრთსე ძილი, აღსდგე,
შთაიცი წერილ-თვალა რკინისა,
აღიდე ხელთა მაყარი,
მტერთა გაშენევი ტვინისა,
წინ მივალთ მეჭვრენი,
ვითა მეგონნი ღზინისა,
შეგსვამო სისხლსაცა მტერთასა
უტბებს კახეთის ღვინისა.

მეომარნი მზად არიან აისხან ფარ-ხმალი, შესხდნენ
ცხენებზედ და სიმღერით გაჰყენენ საყვარელს ნეფეს მტრის
„ღიაცებრ“ გასათანტავად.

მეფე ერეკლე სტოცხლაობდეს
აწცა და უკუნისამდე,
მტერთა საფ-მტეხი მესისა,
მოუშეთა მცველი აქამდე.
აწ სძინავს ბრძოლით, მაშურაღსა

და კანიღვიძის დილაშდე,
თუ სადმე წარვალს, წარგვიყვანს,
არღა გაგვიშვეის შინამდე.

გათენდა დილა. ბატონი სლუმს და არ იწვევს ბუკთა
ტკრციალით ჯარის განსხმას ბანაკით.

„მზეცა აღმოხდა ქვეყანად,
მაცრამ ჩვენოვის ჰა ბნელია...
დავლექნეთ, მძანო, ფარ-ხმადი,
რადღა გვეერების სელია.

ჯარი ეძლევა განუსაზღვრელს მწუხარებას: „ვიგლიჯრეთ ამა და
უღვაშნი, თავშიგან ვიცეთ ღოდებით, შეკბღავლათ ცრემლითა ფრქვე-
ვითა, ზირათა ხოკითა სსხლთა მიეუთხრათ გლოფანი“. ერეკლეობას
ვინ გაუწევს საქართველოსა, ძენი და ძის ძენი ვერ შეეღა-
რებიან მას:

დაშიენ მას ძენი, ძის ძენი,
ძათსა ვიტეოდეთ ქებასა,
გმირნი მამაცად აღზრდილნი,
ქუთაყენ კეთილსა მობასა,
მტერთა მისცემენ ჰასუსსა,
მოუშეთა თანახმობასა,
აწ-ღა გამოვსცნათ, მოძმენო,
ვინმცა იქმს ერეკლეობასა.

ბატარა კახად წოდებული ირაკლი მხნე და მამაცი მეო-
მარი იყო. თუშეთში იმაზედ ამბობენ:

ერეკლე ბატონიშვილი
განა უბრადო კახია?
საგურამოში ლეკისა
ჯარ მარტომ შუა გახია.

თუშეთში ირაკლის სიკვდილის გამო დარჩენილა ლექსი,
სადაც გამოთქმულია მწარე მწუხარება: „ქარაფლევის ვერ გა-
გიგიათ, რკინის შეკესსნათ კარით, შეფე ერეკლე აღარ გყავთ ბა-
გრატიანთა გვარით, აღარ გაქვსთ ბაირადები, აღარ სწექს ზარ-

ბაზანიო. მას შემდეგ შეეუფა ჯღარ გუყუკს მცველადო“. ირაკლის ოსმალებთან შებრძოლებაზედ მესხეთში ბევრგან ჩაეწერეთ ლექსები, სადაც მისი გამარჯვება ასპინძის ომში ქება-დიდებით არის აღწერილი.

მეფე დავით აღმაშენებლის შესახებ აი რა ლექსი ჩააწერინა ნიკოლოზ ტარიელის ძემ დადიანმა. *)

გიაშინო სიფრიადეს
დაუთის აღმაშენასა,
მტკიცესა მკლავსა განშუკესა,
წყობასა სხარაზენოასა,
მადლით განცდასა ქვენათა,
ლაღვით აღნაგზენიასა,
გითხრობ წმიდათა ადგილთა
ნიქთა მათ მოსასსენასა,
სიღთა, გზათა და სლუდეათა,
სანაგათ, კულავ საეკნასა,
მოწაქედ სწყალობდის მოძღვართა,
ათონია მონაუღენტასა,
ათენსა სწფრთინიდის ქაბუკთა,
იქალთოს მონასშენასა.

ეს სურათი მეფისა ვთანხმება ისტორიულს ცნობებს მის მოღვაწეობაზედ.

თამარი ფშავ-ხევსურეთში გაღმერთებულია; იქ მას „პირიმზეს“ ეძახიან. ვახტანგი ახსოვთ იმერეთში. მრავალს ადგილს უჩვენებენ, სადაც ვახტანგს ვითომ პური უქამია (სვირში, ზეკარში), ან სადაც ხომალდები დაუბამს რკინის პალოებით („ვახტანგის ნავთსადგური“) **)

*) მოგზაური. 1802.

**) სახალხო პოეზია მელიტონ კელენჯერიძისა, ქუთაისში, 1896, გვ. 20.

სალირიკო ლექსები.

ქართული საერო პოეზია მეტად მდიდარია სალირიკო პოეზიით. აქ გამოიხატება ერის გრძნობა, მისწრაფება, იდეალი. მას აზის თავისებური ბეჭედი სიმარტივისა, კილოსი, სულის მოძრაობისა. ამ პოეზიას შეზავებული აქვს მუსიკაც, საგალობელი მელოდიაც. სალირიკო ლექსები ატკობს და აკმაყოფილებს მთელს მის სულიერს მოთხოვნილებას. მას დამღვრიან საკრავზედ, ხშირად იმავე სიტყვებით გამაღებულნი ცეკვავენ რითმიული მიმოხვრით. რადგანაც ლექსს აქვს ამასთანავე რითმაც, ამისაგამო იგი ატკობს სმენას ჰარმონიით, მუსიკალური წყობილებით. რითმი მაინც უსაქიროესს თვისებას არ შეადგენს. ქართულს პატარა, ოთხთავოვან ლექსშიაც, სადაც ერის შეხედულება ბუნებასა და კაცზედ შეთანხმებულად არის გამოთქმული, დატულია ესრედ წოდებული „პარალელიზმი“.

უკელა ფრინველი სესე წის,
მწეერი მიწასე გოჯდესა, —
ქალი რად გინდა უცხო მხრას,
დასსეულდესა, მოკუდესა.

სტროფა განიყოფება შინაგანი აზრით ორ თანასწორ ნაწილად. პარალელიზმი სამწევრიანი და მრავალწევრიანიც შეიძლება.

თოვლა სოთუს ბორაღანშა,
მზეე! რად არ ამოშუქდესა?
შაეო, რას დამუეე. ყორანო,
განა შენაუნისა ვსუქდესა?
შინვე მიკუუაღ დქადასა.
თუ დმერასაც არ მოკუუაღდესა.

სალირიკო ლექსს ჰქმნის როგორც კაცი, ისე ქალი. ფშაფურს ლექსებში გვხვდება სახელები სახალხო პოეტებისა: „სახელად მქვიან საძარი, ვგრე თიკუნად ლელია“; ან მამაკაცი—

მგასანი თავის ვინაობას აცხადებს: „ამა ქარაულისა მამქმელი ურთი-
სიკესური ვარია“.

სალირიკო პოეზიაში უმთავრესი ადგილი უჭირავს სიყვარუ-
ლის ქება-დადებას. ერს კარგად ესმის ეს დაუშრეტელი წყარო
მგონობისა და ხელოვნობისა. ხალხის წარმოდგენით სიყვარული:
ფაქიზი გრძნობაა. ვისაც იგი გულში დაესახვის, მას უნდა ჰქონ-
დეს სული ყოველსავე მწიკვლს განშორებული, ზენით და-
ჯილდოვებული ანგელოზებრივი ენა და წმინდა აზროვნობა.
ეს გრძნობა საიდუმლოებაა ორთაშუა.

სიყვარულსა მალეა უნდა,
როგორც ცხენსა ნაწარავსა,
აუ გამოხნდა, გლოვა უნდა;
როგორც გულის საყვარულსა.

სიყვარულის ძალა უძლეველია, იგი ღომია, სრული მფლო-
ბელი კაცის გულისა.

...ღონია ვეიფხვი და ღომია,
ვისაც შეშია, სულ ეველა
ვით კატა დაუმონია;
იმისი შეშეული მტერი,
კერ არვის გაუგონია.

ღირსეული საგანი სიყვარულისა, „შაქარზედ უტკბილე-
სი“, არის ქალი, როგორც ხატება მშვენიერებისა გარეგანი-
სა და შინაგანისა. ქალის იდეალი ხალხს ვრცლად აქვს შემუ-
შავებული. გარეგანის მხრით: ქალალდი კალამ-მოუსობელი,
თვალი მაყვალი, წამწამი ვარდის წალამი, ლოყები—აღის პრია-
ლი ან წითელი ყაყაჩო, სახე მოხდენილი, ჯავარ-სრული, ტა-
ნად ლერწამი, სარო, ძუძუ-მკერდი თეთრი ბროლივით, გაცი-
ნება დილის გაშლილის ვარდისა, კბილი ხშირი მარგალიტი,
ამა ხშირი ნახუქუქვევი, წელ-წვრილი, ვარდი ლამაზი. იგი უნ-
და იყოს: ნარდივით სათამაშო, წალკოტ პირმეტყველი, მზე
ამოსული, შავ-თვალ-წარბ-გიშერ-თმიანი, უკვდავების წყარო,
გულის წამალი, მარგალიტის კუნწულაზედ ამოსული იაგუნდი.

ნათელი ელვარე მზიანი და მაშინ იქნება ციური ანგელოზი. საერო მგოსანი ამკობს მას პოეტური შედარებით:

შენ ჩემო დილა იქედო,
გოშეო ნაკებო ვირიას!
კახეას მოჭრილა ისარო,
ქაღაქს ნადებო ინიას!
წითელა შოვის ჰერანგო,
შეიდგან შეკრუდო დილიას,
ცაჲ წმინდაჲ, ფარსკედაჲიანო,
მზეჲ დაფენილო დილიას,
უკედაჲებისა წყაროთ,
ნადენო ოქროს მილიას,
შენიანამც ეოფნია გამაძლო,
შენიანამც წოლა-ძილიას.

ასეთი მშვენიერი არსება ფაქიზი მოვლის ღირსია. გულ-შეტოცებული დამტყობის მას:

იამა გშობა შობიას,
ვარდმა კაკზარდა ქეუიას,
ნარგიზმა ქუძუ გაწოფა,
შეგამეო სუნნულებიას.

ამ მიუწლომელს სიმაღლეს მშვენიერებისას მგოსანი მხოლოდ მიუახლოვდება და ნატრობს, რომ იქცეს თასად და საყვარელს არსებას ტუჩებზედ მიედვას, ან ღვინოდ იქცეს, რომ საყვარელმა შესვას, ან სათითოდ, რომ თითზედ წამოეგოს, მისი ყანის ნამგლად, რომ ხელში შეეპკრას, მაისის ვარდად, რომ პირზე დაეყრებოდეს და წითელ პერანგად, რომ მკერდზედ დაედებოდეს. აი რა საუცხოვო სურათებით ხატავს ერი თავისს გრძნობას.

ნეტავი ვიუთ შე ვარდი,
შენ წინა გავიმღებოდე,
ხატარა ჩიტად მქეცია,
უსუში ჩაკეჲებოდე;

შაქრ ეინუღად მაქცაა.

ენაზედ დაგადნებოდე.

მშვენიერება ახდენს ისეთს ფსიხოლოგიურს მოქმედებას, რომელსაც უწოდებენ ესტეტიურს გრძნობას.

ქვეშ-ქვეშ შემოგცქერს, თაღს შეკერას,

ეუფუნა სვილის ფერია;

თაფს დახრის, წყნარად გააფლას,

ვითამ და არაფერია!

ეტევი: რად დაშკერ? აძასა:

ბეჩა! რა ჩემა ბრადია?

კვსო! შენ ცეცხლსა მათკრა

და ნუ იფეთქებ. ფაღია?!

ასეთი გრძნობა, სურათი, პოეტური შედარება დაუშრეტელი განძია ჩვენი ერის გულისა.

ჩვენს საერო პოეზიაში *) იქცევს ყურადღებას მის კილო, დაკავშირება ესტეტიკური გრძნობისა და ცხოვრების მოახლოვნილებისა. ცხოვრება და ხელოვნება ერთი მეორეს ავსებს და ასპეტაკებს. ქართველი ერი მოწამე იყო სარწმუნოებისა და ნაციონალური თვით-არსებობისთვის ბრძოლისა. ტანჯულმა და თავდადებულმა ამ ორის უმაღლესის დედაზრისთვის ერმა ლექსში გამოხატვა თვისი კვნესა, წუხილი, ელგეიური გრძნობა. ამით აიხსნება მელანქოლიური ძარღვი ჩვენი საერო პოეზიისა. მწარე ფიქრები გულში აღარ ეტევა, მღერის და ამ სიმღერაში ნაღველს ურევს.

განა ღაღი ვარ, რომა უმღერ?

გულისა დარღსა ვიქარვა!

ვინც ჩემზედა თქვას, ღაღია,

ესეთი ღაღი ის არი!

საბრალოს გრძნობა მოუშხამავს ძმის და მამის სიკვდილს: „ძმასაც მოუკვლენ ლეკები, მამასაც მათი ისარა“. ამ მოკლე პა-

*) ნახე მოხსენებული მ. კელენჯერიძის წიგნი.

სუბში ერი გადმოგვეცემს ისტორიულს ამბავს, შავი ღლის მოგონებას საქართველოს წარსულიდან. ერი შენატრის განვლილს დროს მამაცობისას და სასოწარკვეთილებით შესცქერის მომავალს. მტერზედ აღქურვილი მხნე ქაბუკი იღუპება უბრალოდ: შემთხვევით.

სად მანვალ, წყალა მდინარა,

ნაწყურო შაღლა შაისაო,

ჩამთქმელო ღურჯანასაო.

ზედ ღაღის ქსაუგისაო,

ნაზირზედ გამომტანვლაო

ქუდისა, შაირახისაო...

რა ბეგრი შიტირება,

რა ბეგრი ცრემლი მდინა.

ერის გულიდან ამონახეთქია ეს მწარე ცრემლები, მაგრამ იგი რჩება ისევ მხნედ და უცვლელად:

არც გული გამამოცუდია.

არც ამიღია სულია.

როცა ნახავს საზარელს სურათს, მტრებისაგან დასახიროებულს ქაბუკს, ხალხი ტანჯვით მოსთქვამს:

ღომო, შენ, ღამის მოგაუღლა,

ხადსეორსაის ძირსაო,

ვინ შეგიღება მხარ-ბეჭა.

წითელი ზეანგისაო?!

ვინ ამოგტესა კბილები,

თეთრები ბროლიფიასაო?

როცა ადამიანი პასუხს არ აძლევს გულატოკებულს მგოტანს, მაშინ იგი აპიროვნებს ბუნებას და მოსაუბრედ მას იწვევს:

მარტო ვარ, მარტო ვამღერი,

არაგინა შეავს მობანე,

შაისის წვიმავ, ჩამოდი,

გული სეგდისგან გაბანე,

ნაჟო, წყნარად დაქროლე,

ფოიადს ტაშს დააკვრეინე...
სწორის არ გამტანს, უფალო,
ცხვირი სადმ წააკვრეინე!

უკანასკნელი ლექსი მაჩვენებელია ერის ზნეობითი შეხედულებისა. იგი აფასებს ამხანაგურს გრძნობას, ქირში და ლხინში თანაგრძნობას და ერთგულობას. ხალხი პოეზიაში გვაცნობებს თვისს ეკონომიურს მდგომარეობასაც, გაჭირვებულს ყოფას, სიღარიბეს.

ეს ტიაღი სიღარიბე
ჩემზედ არის ასეუღი.
სადაც წავალ, იას დაშეგება,
ტუაქის კალთას გახვეუღი,
ტანზედ მაცვავ შალის ჩოხა,
მაუღს კი ვარ დაჩვეუღი.

გულგატეხილი ირონიულის კილოთი აღწერს თავის სიღარიბეს: სიღარიბეც ტიალო, მესამ-მეოთხე წელია ერთ ახალღოხი მცვიანო, შიგ მომიკრუხდენ ტილები, წიწილეებსა ზრდიანო, —საკვირველ ნაშენობა აქვთ, თითქოს ექვს ფეხი სხიანო: დამართეს სასახლეები, აღიან ჩამოდრიანო, „ვაეკაცი არის, შერცხვება“, იმასაც არ იტყვიანო. უმწვერვალესს გაჭირვებას ერი ასე გვიხატავს:

ცუცხლსა და წუაღშუა ვარ,
ორსავე ვარ სებასა;
ცუცხლი მიპირბოს დაწვასა,
წუაღი აან ჩაყოღებასა.

ერი მზად არის საქები აქოა და საგმობელი დაგმოს. გვისურათებს გლეხის ოფლის წურვას და მის მწარე ლუკმას, არ მალავს თავადაზნაურობის ნებიერობას და სიზარმაცეს.

აზნაურბა მიეკარდა,
ათხი გამოფვარ ახოსა;
აქეთ-იქით ვიხედები,
არავინ დამინახოსა.

პოეზიაში განმარტებულია თავად-აზნაურობის ეკონომიურად დაქვეითება: „წინად აზნაურები უწრუწუნებდნენ ქორებს, ახლა უჭირამთ კომბლები, დასდევენ სოფლის დორებსა“. ცხოვრებაზედ ხალხს რაინდული შეხედულება აქვს. საზოგადო საქმეს პირად ინტერესზედ მალლა აყენებს: „ბრძოლად კაცს უნდა ფარ-ხმალი, გული და გამოცდილება, მოიცლის, — ღამაზს გოგოსთან შეყრა და დაქორწინება“ ჯერ მამულის გამოხსნა და შემდეგ სატრფოსთან სიამოვნება. საზოგადო საქმეში შერცხვენა მისთვის სამარცა.

ემაწვილის გული ღაღია,
შორად გასტყორცნა ისარი,
ვაჟი თუ სადმე შერცხვების,
იმას სამარე ის არი.

ან კიდევ:

მთიულაი ვარ, მთურად ნაწვევი,
მტერო, ვერ შეგიშინდები,
შვიდს ვირჩეუ, შვიდჯერ სიკვდილსა,
ხელში არ ჩაკვივარდები.

საერო პოეზია დიდს ყურადღებას აქცევს ზნეობრივს მხარეს, დიდაქტიკას. საფუძველი ხალხის ცხოვრებისა არის სვინილისი და სულიერო ძალთა რიგიანად მოხმარება. „ზოგსა კაცსა კაცი ჰქვია, ზოგსა კაცსა კაცუნია“. პირველი არის იდეალი, რომელსაც უნდა ვესწრაფებოდეთ, მეორე კი მოკლებულია იმ ღირსებას, რაც ამკობს „კაცს“. ღირსეული კაცი შეიძლება იყოს განურჩევლად სქესისა, როგორც დაამტკიცა ერის წარმოდგენა შოთა რუსთაველმაც.

ღრმი ღრმია — ერსია,

ძუ იყოს, თუნდა სჯაღია.

კაცობას შეამკობს ბიჭობა: კაცის სიცოცხლე ზღვა არას, გაქანდება-გამოქანდება, შესყდება შავს დღეებსა, გული იქ გამოაჩნდება“. ან კიდევ: „გაუსვი და გამოუსვი, ვითომ ჭაწურაო, შეზობლის ქაღს ხელს ნუ ახლებ, ისიც შანაურაო“. გმირობას თან

უნდა დასდევდეს სვინილისი: „ქალსა თუ გაცსა ნამუსი რომ უნდა.
ქქონდეს, ცხადია.“ დაჩაგვრა ქალისა და მოწუცისა მოკლებულია.
სულოვნობას და რაინდობას:

სერი გაცი ვარ, რად მსაგრაყ?
ეველა დაუწყოს გმობასა,
გაგწირაკს იეში, ქვეყანა,
აღარეინ გიზამს მშობასა.

თავის ქება, განქიქება ვრს არ მოსწონს: „ვარგი ვარ, იმას
იუ იტყვი, თავს დაუწყება ქებასა, ვარგი ჩვენც მოგვეწონება,
ცუდი არც თავის დედასა. ორპირობა და მოლაქუცობა დაგ-
მობილია: ცუხიან გვაცნის, ვაალაა ვი გვბუნს. უსინილისობას.
ხან ბელიც სწყალობს: „ბედაურები იხიციებთან, ბურა-მოედანი ვი-
რებსა რჩება.“ მაინც სიმტკიცე და მხნეობა ნუ მოგაკლდებაო:

ჯაფრს ნუ მიუშვებ გულზედა,
გულს უანგი მოევიდება,
ჯაფრის მიმყოფსა ვაგ-გაცსა,
რე ვარგი წაევიდება.

სოფა-ცხოვრებითი ლექსები.

ქართველს კაცს მრავალი სიმღერა შეუქმნია, სხვა-და-სხვა.
ცხოვრების მხარესთან შეხამებულნი. იგი მღერის როგორც სიმ-
ხიარულეში, აგრეთვე მუშაობის დროსაც. თოხენის დროს მიჰ-
მართავს ერთი მეორეს და სხვათა შორის იტყვის: *)

ვთაოსნოა და ვთაოსნოა სიმინდი,
მერმე ყანის მკაც მოვაო!
გახედე, ლექსო, ხოდაბუნს,
ხედაუ, როგორ მოდუღდაო.
ანწლის ხეო, დაბურვილო,

*) ქართული სახალხო სიმღერები, ნოტებზედ გადმოღებული ი. გ.
კარგარეულის შერ.

ჩუცხელი მოგუდოს გენია:
შე გი ღამწვი და ღამღატე;
ღაიწვას შენი ღღენია.

თიბვის დროს სხვა ლექსია და სხვა ხმით სიმღერაში ჩაუ-
რევენ ლექსებს სატრუოზე და ან ცხოვრებაზედ.

ღმერთო, რისწა აჯგაჩილე;
სეცაი ღარი მოგვიყდინე;
მოუსვი ქასურს, მოზირე,
თავი წმინდად ააიბინე.

ამ ღვთისადმი ლოცვის გარდა სიმღერაში მუშის გამხნე-
ვება მოისმის:

გაუსვი და გამოუსვი,
ბიჭო, აიფა მოითაიბე,
ათრემ ვოუუას სიმშილი
ეურების ჩამთაურეგინეს.

მიჰმართავს ცას და ქალს ასეთი სიტყვებით:

ქალო გრულო, გესეწკა,
წეღიწადი გამოსულა;
სეს ფურცელი გასტვიუნია.
სხვა ახალი ამოსულა.
დაბა და დაბა, ცაგლაგო.
მსე ღრუბლებს მოეფარაო,
ნე შეშანდებით, ხომ სედაყო,
სიომაც დაჭკრა თანაო.

ნამგლების ღვთის დროს ან ფერხულში სხვა ლექსს ამბობენ. თუ ფერხულში ამბობენ, ერთი კაცი შევა წრეში და, ვითომც და-
თვია, ამოირჩევს მეორეს საცოლედ. გაუხდება ამოირჩეული ავად,
უვლის. აკმევს, ჩოხას ხურავს, ხან ჩხუბი მოუვით და ამ გვარად
აკინებს ხალხს. ეს სახუმარო საქციელი გვაგონებს ძველი ბერძ-
ნების ღმერთის დიონისის პატივსაცემად შექმნილ ცელქს სიმ-
ღერას და უნდა ჩაითვალოს როგორც ჩვენში, აგრეთვე საბერძ-
ნეთში დასაწყისად კომედისა.

გლეხავ და ტლესავ, ნამკალო,
ნამკალო ჩემო რკინაო,
ქასური სალესავიაა,
ნამკალო ჩემო რკინაო,
გაკლესავ და მაგაუდებ:
ნამკალო ჩემო რკინაო,
გაკლესავ და გამიქსი,
ნამკალო ჩემო რკინაო.
ასლა კი შემოვუაროთ,
ჰარი ალაღეო,
დათო, დათო, ჩემო დათო,
ჩემო დათუნაო.
დათვი სიდესედ როგორ ცაჰა,
ჰარი ალაღეო,
ტოტს მოიწევს, ისე ცაჰა.
ჰარი ალაღეო.

სიმღერას იტყვიან კიდევ სხვა-და-სხვა დროს ვენახის მუ-
შაობის, ქვევრის გარეცხის, ყურძნის დაწურვის, სახლის აშე-
ნების, მიწის ხენა-დაფარცხვის, ყანის მომკის, ძნის მოტანის,
კალოს ლეწვის, ხევის განიავეებისა და სხვა დროს. ზემო ქართლ-
ში მკის დროს იციან ძველებურს კილოზე სიმღერა, თუმცა
სიტყვები მას არ შეეფერება: „ემა უმლაკალი არ ვარცა: ჭაბუკი
უხელეებელი, ჭაბუკსა უხელეებელსა ქალი სჯობს უსსენუქელი“. იციან
აგრეთვე მაყრული, მგზავრული და სუფრული: „მოუდიკარო, მთ-
გვისანთან, მოგვევს დედალი ხოსობი“. ამავე სიტყვებს უწოდებენ
მგზავრულს, რასაც მოწმობენ შემდეგი სიტყვები: „წასკლა სჯობს
წამაჰადისა, არ დახანუბა ხანისა“. იტყვიან „სუფრულს“, რომელ-
შიაც ქებას შეასხმენ მასპინძელს გულუხვობისთვის, მოიჩივ-
ლებენ სოფლის ამაოებას და დასკენიან, რომ უკმაყოფილე-
ბის გამკურნი არის ღვინი. მეტად ძველს კილოზედ იციან
ლექსი:

მეფემა ბრძანა, დაფინკით
საწოლი უფლის წულისა,
ტახტი დაუდგით ოქროსა,
წითლითა მადრიბუღითა;
მასუდან დასვით ზირაშუკ
მსგავსი ყოფლის მსგავსისა,
თავსა დაადგით გვირგვინი
ერთობისა და ღალისა.

სიმღერა იციან ცეკვის დროს „ცანგალად“ წოდებული და ბავშვის აკვანთან დედის ტკიბოს ხმაზედ „ნანინა“. დედა მოსთქვამს თავის სიყვარულს და მერე დაუხატავს თავისებურს იდეალს, რომელიც მოზარდმა უნდა იქონიოს სახეში, რომ გამოვიდეს მხნე, კეთილი და სასარგებლო ქვეყნისა. ერთაწმინდაში იციან ერთი სიმღერა, რომლის კილოსაც ეძახიან სალდათობის კილოს. სიტყვები ამ სიმღერისა უძველესი დროისა უნდა იყოს,—აქ მოხსენებულია თამარ დედოფალი.

დაბნელებული ქარაღის მსე,

დედა ქარაღისა აამარი,

სიმშვენიერთ მოსილა,

ამომავალი დღის მნათი,

საკვდილას შემდეგ იბღეიმა

მეკვდარიც ვერ ჰბოყეს, სად არის.

ლექსში აღწერილია ხალხის შევიწროება, სხვათა ოჯახში ცხოვრება. „სხვისა მოკვამაგრობას ადვილად იტყუის ესაო. დაღიღამ სადამომდისინ არ მქონდა მოსვენებაო, დიღათა ძროსაჲა გამგზავსეს, საღამოს დორასკენაო, თან მწვერები გამატანეს. აქ ინადირე შენაო, თუ კურდღელი დაიჭარო, სორცი ჩუენ ტყავა შენაო, თუ მეღა დაიჭარო, ტყავი ჩუენ, სორცი შენაო.

საერო ლექსებში დახასიათებულია აგრეთვე ურთიერთი დამოკიდებულება ქმარს და ცოლს შუა, დედამთილსა და რძალს შუა, და-ძმათა და მეზობელთა შუა. „ერთი ნახვა ცნობაა, ორი ნახვა ძმობაა“, ამბობს ხალხი. „ნეტა რა ვქნა, როცა არა

გქნა, ავი დუღამოილი ხარო; არას ვქვამ—უქმელი ხარ, ვქვამ და ასე სვავი ხარო, ნუღა დაკალ,—სანტის მეძახის, გაგიქტევი,—ქაჯი ხარო; ძირსა ვზივარ, კუტს მეძახის, ზეზე დაგკვარ,—სარი ხარო...

მოვიყვანთ კიდევ რამდენსამე სალირიკო ნიმუშს საერო ლექსთაწყობილების და ხელოვნების შესასწავლად. „ცადმიშვი მათა, ცადმიშვი, რა ნისლი მოგვიხუევა, მათსა მიქით ჩემი მიჯნური სხვას ვისმე ჩაუსუკავია.—ვაჟაცა გუელი რკინისა, აჯარი უნდა სისათა, თფაღნი ქორებულ მსედავნი, მუხლეტი შავარდნისათა.—სმალს ნუ უეურებს; ვაჟაცა, სმალი მშიერი მეღია, გაგიქტის; გაგისაღისებს, ბოლოს საფლავს მახრულია“.—სიბერე ძნელი ყოფილას, სიზნ ქვას ცეწონების, ღამჯდარა, ვეღარ ამიგარა, ეაგარჯენს დაეღონების.—ზამთარი ვარდისა დასქნობს, ფურცელნი ჩამოსტევიანს, ზათესულში მზისა სიახლე დასწავს, გვაღვასა ჩივიანს, ღამისა ქალის თვალთაგან ცრემლუნი გადმოსტევიანს“. ლექსებში დასურათებულთა გარეგანი ცხოვრებაც, სახლ-კარის მოწყობილება.

გურიაში ამბობენ:

მიუვარს ფაცსა მე მეგრული,
მათ-კორტოსხედ წამოღემელი,
უეიცრო და უეავარო,
წერილის წნელით ჩახლართული,
და მისა ვარ მეც ერთგული,
მარჩილი და მოკვარული.

ლექსში გამოთქმულია რელიგიური მოწიწება, სარწმუნოებრივი გრძნობა წმინდა ადგილისადმი.

სვეტი-ცხოველა ცხოველო,
შენ სალოცავად მოველო,
ამ ჩემს დაჩაგრულს
გუნესას შენი წყალობა მოეო.

ამ ლექსისავე გაგრძელებას წარმოადგენს პირუთვნელი თაყვანისცემა განსვენებულის მეფისადმი. „მცხეთას დცას ოქროს კუბოი, შიგ ნათობს კელენტერი, შიგა წევს მეფე ერთადე, ბაგრა-

ტიონთა გვარია. უმარს დაუხუცესს თვალებსა, მსგრამ არ არის მკვდარი; შეიღეს გადუქდო. იუკთარი ფხა სისხლიანა ხმალია; სინამდის ვიუკუ, კარკ ვიუკუ, მივძარ-მოკარო, სლფანია, ეხლა იქვენსა ჩამინარია, ქარაველთ მთა და ტაძარია.

ა რ ა კ ე ბ ი.

ქართულს საერო ნაწარმოებში ლექსებს გარდა, რომელნიც გვისურათებენ ხალხის შეხედულებას ქალის და მახუცის პატივისცემაზედ, სიყვარულის და მეგობრობის გრძნობაზედ, გვიხატავენ მამულის და საზოგადოებისადმი ერთგულობის იდეალს, მისწრათებას თავისუფლების და დამოუკიდებლობისადმი, სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი სიმტკიცისადმი,—არა ნაკლებ დიდ-მნიშვნელოვანს განძს შეადგენს არაკები ანუ ზღაპრები.

ქართული არაკები შეიძლება სამს ჯგუფად გაიყოთ: 1, ზღაპრები მითიური შინაარსით, რომელნიც სასწაულებრივი ანუ თანატაზიური ელფერიით არიან შემოსილნი; 2, ზღაპრები საყოფაქცეონი, სადაც კაცის ზნეობითი ღირსეულებაა დაფასებული; 3, ზღაპრები პირუტყვების მონაწილეობით შევსებულნი. ბრძოლა სინათლისა სიბნელესთან, დღისა და ღამისა, ზაფხულის და ზამთრისა შეადგენს დედაძარღვს მითოლოგიური არაკისას, როგორც ქართველთა, აგრეთვე სხვა ერთაცა. მოქმედნი პირნი ამ გვარ არაკებში არიან მზე, მთვარე, დევი სამ-შიდ-თავიანი, როკაპი და ტყის კაცი. არაკი ახლა ხალხისათვის დროს გასატარებელი მოთხრობაა. არც მოქმელს და არც გამგონს არ სწამს მისი სინამდვილე და მითელილია გამოგონებად, ოცნების ნაყოფად. ამას მოწმობს თვით არაკის დასაწყისი: „იყო და არა იყო-რა“, ანუ „აყო და არა იყო-რა. ღვიის უკეთესი რა იქნესადა“^{*)}. აგრეთვე დასასრულიც უარ-

^{*)} დასაწყისი ასეთიც შეიძლება: იყო შაშვი მგალობელი, ღმერთი თქვენი მწყალობელი, ერუსალიმი ღმერთთა, ღმერთის წყალობა ჩვენთანა. ჩამოვარდა ფურცელი. ლექებს გაუსჯდა მუცელი.

ყოფაა არაკის ქეშმარიტებისა და თვალსაჩინოდ ჰყოფს ხალხის დაცინებითს კილოს საარაკო შინაარსისადმი.

ელასა მელასა,
ჭიქა მეკიდა ეელასა,
მთქმელსაც და გამგონებულსაც
ღმერთაი გწყალობდეს ეველასა.

ან კიდევ: მთას ურემი ავაცორე, წამოვიდა გორებათა. აქ სიცოცხლით დაგვიძესით, საიქითს ცხონებთა; ჭირი იქა, ღისანა აქა, ქატო იქა, თქვილი აქა. სვანური ზღაპარი თავდება ხოლმე შემდეგი სიტყვებითა: სსანამ ეს მარათალი არ იყოს, მანამ არაფერი გეტყინოს. მეგრულს ზღაპარში დასასრული უფრო თანტასტიურია: გუშინ იქ ვიყავ, დღეს აქ ვარ.

მითოლოგიური არაკები შეიძლება გავყოთ რამდენსამე ჯგუფად. პირველს ეკუთვნიან ის არაკები, რომელშიაც მოთხრობილია ცის მნათობთა და ბუნების მოვლენათა შესახებ. მზე და მთვარე, სვანების თქმულებით, ძმები არიან მამით. მთვარე უმცროსი ძმაა მზისა. ერთხელ ღმერთმა გამოუცხადა მზის და მთვარის დედებს, რომ მათ ეყოლებათ ვაჟიშვილები, ამათგან ერთი იქნება დღის მანათობლად და მეორე ღამისა, იმის მიხედვით, ვინ გაიღვიძებს უფრო ადრე დედების დაუხმარებლად. მთვარე, რათა გაეღვიძა ადრიანად, ჩაწვა ეკლიანს ლოგინში, დიდხანს არ დაიძინა, მხოლოდ გათენებისას მიეღუღლა. მზე კი დაწვა ადრე, ადრევე გაიღვიძა და მოჰფინა სხივი დედამიწას. მთვარემ გაიღვიძა მაშინ, როცა დედა ცოცხალად და გაბრაზებულმა ცომიანი ხელი გაჰკრა სახეზედ. ამის შემდეგ მთვარეს ამჩნევია სახეზედ ლაქები. ღამით მზე ზღვაში ჩადის და განთიადისას აღმოსავლეთით ამობრწყინდების. — კახელების თქმულებით, მთვარე და მზე და-ძმა არიან. მზე, როგორც ქალი; დღისით დადის, მთვარე კი, კაცივით ღამით დასეირნობს. ლაქები მთვარეს დააჩნდა ღუდას

კომიანი ხელით დარტყმისგან, როცა მან თავი მოაბეზრა პურის თხოვნით.

მზის და მთვარის დაბნელებას ხალხი იმით განმარტავს, რომ მათ ჰყლაპავს გველეშაპი. ამიტომაც დაბნელების დროს მოჰყვებიან თოფის სროლას, რათა გველეშაპს გააგდებინონ შეპყრობილი მზე ანუ მთვარე.—დედამიწა უზარმაზარ თევზის ზურგზედ დგას; თევზის კულის გაქნევა ახდენს მიწის ძვრას, მისი გადაბრუნება ქვეყანას წალეკავს. ზეცა დედამიწასთან წინად იმდენად ახლო იყო, რომ მეხრე შოლტით სწვდებოდა ცას. ღმერთს და ხალხს დაახლოებული მისელა-მოსვლა ჰქონდათ. მაგრამ მას შემდეგ რაც ერთმა დედაკაცმა ზეცოდგან ჩამოვარდნილი ლავაშით ბავშვს უკანა ტანი გამოსწმინდა, ზეცამ დაიხუვლა და იმ სიმალღეზედ მოშორდა ქვეყანას, რომელზედაც ახლა ვხედავთ. ღრუბელი ზღვიდან ზიდავს. წყალს და წვიმად მოდის ქვეყანაზედ. სეტყვას ღმერთი, განრისხებული კაცთა ურწმუნოებაზედ, გზაენის ყანა-ვენახზედ. სეტყვის უფროსი არის ბრმა ელია, რომელსაც ავი სული ხშირად, მთავორათა მაგიერად, მოუძღვის ქვეყანად. ამიტომ რეკვენ ზარებს სეტყვის დროს, რათა ეშმაკი დააფრთხონ. ამ მითოლოგიურთ გადმოცემათა შემდეგ გადავიდეთ გაქვავებულის და ჯადოთი მიძინებულის ქვეყნების შესახებ არაკებზედ. „ივერიაში“ (1888, №№ 235 და 236) დაბეჭდილი იყო არაკი იმის იმე. უფროსი ძმა გაათავისუფლებს მთელს სახელმწიფოს მანე თრინველისაგან, რომელიც სჯამდა მცხოვრებლებს და შეირთავს ცოლად მეფის ქალს. ერთხელ ნადირობაში შეხვდება ქრელს ირემს, რომელიც გადიქცევა ბებერ დედაკაცად. ეს მიიწვევს ნარდის სათამაშოდ იმ პირობით, რომ თუ ვაჟი წააგებს, იგი გაქვავდება, ხოლო თუ მოიგებს, დედაკაცი მისცემს სამს ჩხირს, რომელთაგან ერთი აქვავებს, მეორე აცოცხლებს, მესამე სურვილს აღუსრულებს. ვაჟმა წააგო და ჩხირის (წკეპლის) დარტყმით იქმნა გაქვავებული. ამ დროს მისი ახალუხი დედის ოთახში ჩამოვარდა და ეს იყო იმის ნიშანი, რომ უფროს-

ვაჟს ეწია უბედურება. უკროსი ძმა გულთმისანი იყო. იგი წავიდა ძმის დასახსნელად. გზად შეჩერდა მის ცოლთან, რომელსაც იგი ქმარი ეგონა, რადგან ძმები ერთმანეთს გვანდნენ. ლოგინში უკროსმა ძმამ თავის და ძმის ცოლის შუა ხანჯალი დასდო და განიზრახა მოექრა ის ასო, რომლითაც რძალს შეეხებოდა (ეს მოტივი შეტანილია ერთს ვარიანტში ტარიელზედ საარაკო მოთხრობაში). ამ ფიცის ძალით დილით მან მოიქრა ფეხზედ დიდი თითი. გულთმისნობით მოაწია იმ დედაბერთან, რომელმაც გააქევა მისი ძმა, მოუგო მას ნარდი და გააცოცხლა გაქევებული ძმა იმ წყევლით, რომელსაც გაცოცხლების ძალა ჰქონდა.—იმერეთში ჩემ მიერ ჩაწერილს არაკში მოთხრობილია, როგორ გაქევადა გიორგი ღვთის შვილი ბუმბულით, რომელიც მას დაეცა ხეზედ მჯდომი ფრინველისგან. ძაღლებმა ლოკეს და გააცოცხლეს. ამგვარი გაქევაება კაცის და აგრეთვე პირუტყვისა (ცხვარი, ღორი და სხვა) ხშირია უცხო ერთა არაკებშიაც.

მითიური გაქევაება გადაკეთდა შემდეგ ლეგენდებად. კახეთში მე ჩაწერე ერთი ამ გვარი თქმულება. საბუეში ერთი დედაკაცი გოგოლაანთში ორი ძალით და ბავშვით აკვანში ლეკებმა წაიყვანეს ტყვედ. შეწუხებულმა მიჰმართა ღმერთს ლოცვით გაქევაებინა. ღალადი მისი შესმენილ იქმნა და გაქევაებულს მის სახეს ახლაც უჩვენებენ ენისელის გზაზედ. ამ ქვას სასწაულმოქმედი ძალა შეერჩენია, ხალხის თქმულებით. როცა უნდათ ზეცამ წვიმა აკუროს დედამიწას, მაშინ ქვას უზამენ პირს ცისაკენ და, თუ კარგს დარს. თხოვლობენ, მაშინ დედამიწისკენ მიაბრუნებენ. ამ დროს საქიროა დაესწროს ერთი ვინმე გოგოლაანთაგანი. იგი ეტყვის ქვას: ამყევ, წვიმა გვინდაო, ან და: დამყევ, დარი გვინდაო,—და სურვილი აღსრულებულ იქმნებაო.—ქრისტიანულ ლეგენდად გადიქვა აგრეთვე თქმულება გაქევაებულს ქალზედ, რომელსაც ჩვენ შეეხვდით მანგლისის ახლოს. ლეგენდის გმირმა—ქალმა იფიცა ქრისტეს რძლად, გაუთხოვრად დავრჩებო. მაგრამ

დღე-მამამ იმის დალკითხავად საქმრო აუჩინა და ქორწილის დღეც დაუნიშნა. პატარძალი მიიყვანეს რა ურმით ეკლესიასთან, შეამჩნიეს, რომ იგი ვერ იძვროდა, გადმოიღეს ურმიდგან და განცვიფრებულთ თვალწინ ცოცხალი ქალის მაგივრად იყო გაქვევებული ქალი.

... გველეშაპებზედ და დევებზედ არაკს გაიგონებთ სუყველგან. გველეშაპი მომხრეა არიმანისა და წინააღმდეგი არმაზისა, იგია მტერი სინათლისა და ადამიანისა. გველეშაპი დაიქერს მდინარეს და თხოულობს კაკლის ნაქუქით წყლის დათმობაში ერთს კაცს მსხვერპლად. გველეშაპის მფლობელობიდან იხსნის უცხო ვაჟკაცი, რომელიც გადაარჩენს შექმას მდინარის პირას მოყვანილს მეფის ქალს, ჯერით განმზადებულს გველეშაპისთვის, და თვით გველეშაპსაც მოჰკლავს. ესეთი საარაკო თქმულება დაერთო წმინდა გიორგის ცხოვრებასაც. გველს აქვს ხალხის რწმენით ნატვრის თვალი. იგი ხან-და-ხან გამოდის წყლის პირას და ათამაშებს. ვისაც უნდა წაართვას ეს თვალი, უნდა პერანგის ამხანაგი ესროლოს, როცა თვალს მალა ააგდებს. თვალი გაეხვევა პერანგის ამხანაგში, გველი ველარ იპოვის და დარჩება ბელნიერს კაცს. გველს აქვს ერთი კიდე კაცთათვის ფრიად საქირო ნიჭი. მას შეუძლიან ასწავლოს ადამიანს მხეტთა და პირუტყვთა ენა. ამ საიდუმლოების წყალობით, კაცი ღიდს სიმდიდრეს შეიძენს, მხოლოდ იმ პირობით, რომ არაეის განუზიაროს ეს საიდუმლოება. ერთს არაკში ცოლი ჩააკიდებდა ქპარს, ვააგებინოს, როგორ შეიძინა სიმდიდრე. ქმარი გადასწყვეტს გასცეს თვისი საიდუმლოება, მაგრამ გაიგონებს რა პირუტყვთა გაკიცხვას, რომ იგი ცოლს ასე ემორჩილება, გადაიფიქრებს და მეუღლეს დასაჯავს. გველს შეუძლიან კაცსავით შეიყვაროს ქალი. უცხო ზღაპრების გველის მაგივრად ქართულს ზღაპრებში ქალს და ხშირად თვით დედოფალს შეიყვარებს დევი და იმდენად შეაძლებს ვაჟიშვილს, რომ დევის ჩაგონებით უნდა მისი დალუპვა: თავს მოიავადმყოფებს და მოსარჩენად გაგზავ-

ნის გულღვიძლის მოსატანად, ან სამი ვაშლის მოსაწყვეტად. განშორებულს ხეზედ მიუვალს ადგილს; მოსიყვარულე შვილი. შეასრულებს დედის მოთხოვნილებას, მაგრამ ავითმყოფი არ. რჩება, რადგან შვილი ვერ დალუბა დევის სურვილისამებრ.. შემდეგ გაიგებს, რომ ვაჟიშვილის ღონე მარჯვენა ხელის სამს. ძარღვეშია და ძილის დროს დევი და დედა გაუჭრიან ძარღვებს და ჩააგდებენ ორმოში; შემთხვევით ქარავანი შენიშნავს, ამოიყვანს ვაჟს ორმოდან და უკვდავების წყლით გააცოცხლებენ..

დევი უსხეულო არსება კი არ არის ქართველთა თქმულებით, როგორც ზარატუშტრას მოძღვრება ქადაგებდა, — იგია ხორციელი, დიდის ტანის არსება, რამდენიმე თავით, სამით, შვიდით, ცხრით, ცამეტით, მომეტებულს შემთხვევაში კენტი თავი აბია, როგორც ვნახეთ ამირანზედ თქმულების გარჩევის დროს. როგორც კაცი იგი სასიკვდილოთაც შეიძლება დაიჭრას, მას ატყუებენ, აშინებენ; იგი უახლოვდება ადამიანს და ირთავს მიწიერ დედაკაცებს. იგი მაინც კაცის საქმელია. ცხოვრობს უდაბურს ტყეებში, გამოქვბულს კლდეებში, ხან კი დიდს სასახლეებშიაც. აქვს დიდი შეიძლება, ოქრო და თვალ-მარგალიტი, საუცხოვო ბროწეულები და ვაშლები, ჰყავს რამდენიმე ლამაზი ქალი, რომელთაც ირთავენ მომაკვდავი კაცები. ტანზედ გრძელი ბალანი ასხიათ და სახით ულამაზო და საშიშარნი არიან.

ერთს არაკში (ნაჭარქექაა *) ნაამბობია, როგორ გაიმარჯვა უბრალო კაცმა დევებზედ. ნაცარქექია სახლიდგან გამოდევნა უსაქმურობისა გამო რძალმა. მიადგა ნაცარქექია ერთს დიდს წყალს და მეორე ნაპირას უშველებელი დევი დაინახა.. საგზაოდ რძალმა ნაცარქექიას გამოატანა ერთი გუდა ნაცარი, სადგისი და ახალი ყველი. შეშინდა დევის დანახვაზედ და მხოლოდ ერთი საშუალება მოიგონა თავის დასახსნელად: უჩხელიტა სადგისი გუდას და მტვერი დააყენა. დევი გაჰკვირდა.

*) ზღაპრები. ტფილისი. 1902

და მოსთხოვა, რომ ქვისათვის წყალი გამოედინებინა. ნაცარ-
ქექიამ ამოიღო ახალი ყველი, მოუჭირა და წყალი თქრიადით
გამოადინა. დევმა შეისვა მხარზედ და წყალს უნდა გაიყუ-
ნოს. მას გაუკვირდა, რომ ნაცარქექია სუბბუქი გამოდგა. ეს
ინიტომაო, რომ ხელი ცაზედ მიბჯენილი მაქესაო. დევის სურ-
ვილით ვითომც ხელი დაუშვა და ამის მაგივრად სადგისი კი-
სერში ჩაურქაო. დევმა ყვირილი მორთო და სთხოვა ხელი
ისევ ცისთვის მივბჯინა. დევმა სადილად თავის სახლში წაი-
ყვანა. აქ ნაცარქექიამ დაინახა ვეება კეცი ხშიადით ბუხარში
შედგმული. დევის შეპირებით ნაცარქექიას კეცის მობრუნება
უნდოდა, მაგრამ ვერ შესძლო და გადმოაბრუნა და თითონ
ცეცწ მოჰყვა. დაბრუნებულს დევს კი უთხრა, რომ მუცელი
აპტკუდა და იმიტომ დავიდეთ. დევმა ახადა კეცი. სადილზედ
სახოვეს დიდი კოკით ქვევრიდან ღვინო ამოცლო. ნაცარ-
ქექიამ ეს ვერ მოახერხა და დაუწყუო ბარით ქვევრის გარშემო
თხრა, ვითომ მთელი ქვევრი უნდა ამოაძროს. შეშინდნენ
დევები—ცხრა ძმამ ძლივას ჩაედგით ცარიელი ქვევრი და ეს
კი მარტო აპირებს სავსე ქვევრის ამოღებასო. სადილზედ ერთმა
დევმა დაახველა და ნაცარქექია ქერს მიატყა. იმან კი
იქიდან დაუძახა: როგორ გაბედეთ ჩემ წინ დახველება, ეს წყნლა
უნდა ჩამოვიტანო და გვერდები აგიწვათო. შეშინდნენ დევები,
გამოცვიდნენ სახლიდგან და დაუტოვეს ყოველივე თავისი
ქონება ნაცარქექიას.

დევებს გარდა მგვრელებს ახსოვთ ოჩო-კოჩი, ცალ-თვა-
ლა კაცი, თმით შემოსილი, როგორც ტყის კაცი ქართლ-
კახურს ზღაპრებში. ერთს ზღაპარში ოჩო-კოჩის ციხეს მიაღ-
გება მეფის შვილი სანართია. ოჩო-კოჩს უნდა მისი შექება,
მაგრამ სანართია დასძლევს მას როგორც დევებს სძლევენ.
ოჩო-კოჩის ზღაპარი ბევრნაირად საინტერესოა. პროფ. მილ-
ლერმა გაარჩია ეს ზღაპარი. იგი შეადგენს დაახლოვებულს
ვალიანტს ბერძენთა (ჰომეროსის) თქმულებისას პოლიფემზედ-
რვა ძმა ვიყავითო, ნაამბობია მცგრულ ზღაპარში; როგორც

მეთევზეები მთელი თვეობით დროს ვატარებდით გემზედო-
ერთხელ, როცა წილკავი გადვუგდეთ, შეენიშნეთ, რომ გემი
ჰშორდება ნაპირს და შუა ზღვაში შედის. რამდენიმე კვირის
შემდეგ დავინახეთ კლდოვანი ნაპირი, საიდგანაც თაფლის წყა-
რო გამოდიოდა. ამ წყაროსთან თაფლის შესაქმელად გამო-
ცურდა ერთი დიდი თევზი, რომელსაც პირი სამს ადღზედ
განიერი ჰქონდა. თურმე ჩვენი წილკავი ამ თევზის ფრთებს
მოსდებოდა და ის მიგვათრევდა ზღვაში. როცა ამან დაიწყო
თაფლის სმა, ჩვენ მოვაქერით წილკავს თოკები და განვი-
ზრახეთ თაფლი და სანთელი შეგვეკრიბა და წამოვსულიყავით
ნაპირ-ნაპირ. დილით შეენიშნეთ, რომ წყაროს მოუახ-
ლოვდა ცხვრის და თხის ფარა, რომელიც მოუდიოდა ერთს
ცალთვალ ვაჟს. ამას ხელიში ეჭირა ბოძის სიმსხო კეტი და
თითის-ტარივით ატრიალებდა. ცალთვალამ გამოათრია ჩვენი
გემი და ჩვენ თითონ ფარას გაგვადევნა. მივუახლოვდით დიდს
სახლს, რომელსაც რამდენიმე ქცევა მიწა ეჭირა. სახლს ისე-
თი ტყე ერტყა, რომ თვალი მის მწვერვალს ვერ ხედავდა.
აქ დაგვამწყვდია ჩვენ და თითონ ფარა წაასხა. სალამოთი
თხა, ცხვარი, ბატანი და ციკანი თავ-თავის ადგილას ამ
სახლში დააბინავა და ცეცხლი გააჩინა. ამოარჩია მსუქანი
ცხვარი და გაუტყავებლად შესწვა შამთურზედ. მეორე დღეს
სალამოთი ამოარჩია ერთი ჩვენთაგანი, რომელიც უფრო ნსუ-
ქანი იყო, წამოაგო შამთურზედ და დაუდო ცეცხლს. როცა
ჩვენს ძმას თვალები დაუსკდნენ, ცალთვალამ მოგლიჯა მას
ფეხი და ჩვენ გადმოგვიგდო და თითონ დანარჩენი შესვლიპა.
ჩვენ ძმის ფეხი დავმარხეთ. ასე შექამა ექვსი ძმა და დავრჩი
მე უმცროსი ძმით. როცა უკანასკნელად გაძლა კაცის ხორ-
ციოთ და მიიძინა, მე და ჩემი ძმა დავეკიდეთ შამთურს, ძლივს
ამოვაძრეთ მიწიდგან, გავახურეთ წითლად ცეცხლზედ და
ვატაკეთ ცალთვალას თვალში. სიმწარით ისე აფარდა ქერამ-
დის, რომ თავი გაიტეხა. დაიწყო სირბილი სახლში და გვე-
ძებდა ჩვენ, მაგრამ ამაოდ, რადგან ვეფარებოდით. გათენჯ-

ზისას ცხვარმა და თხამ დაიწყო ზღავილი, თითქოს გარედ გაშვებას თხოულობსო. ცალთვალას ვერ მოუთმინა გულმა, დადგა კარებთან და ფეხებს შუა გაატარა თხა-ცხვარი და თან თავს, მუცელს და ხერხემალოს უშინჯაედა. შუადღისას დაიღალა და მხოლოდ ხერხემალზედ უსვამდა ხელს. ჩვენ გავაძვრით ორს ცხვარს ტყავი, წამოვისხით და გამოვუძვერით ფეხებ შუა. შევსხედით გემზედ და წამოვედით. ცალთვალა დაგვედევნა და, როცა გაიგონა ჩვენი ხმა, გვესროლა ისეთი დიდი კეტი, რომ ზღვამ დღევა დაიწყო. დიდი წვალების შემდეგ დავბრუნდით სახლში.

ამგვარი თქმულება ცალთვალაზედ ჩაწერილია დაღესტანში, ჩაჩნებს და ოსებს შორის. გარდა ამისა იგი შეტანილია არაბთა 1001 ლამის არაკებში, აქვთ ებრაელებს და სხვა აზიურს ხალხებს. მხოლოდ ცალთვალა ანუ ბერძენთა პოლიფემის თქმულება, სხვა-და-სხვა ერთა შორის გავრცელებული, არ არის დაკავშირებული და ვერ უპოვიათ შემაერთებელი ძაფი. ქართულს და ბერძენთა თქმულებას კი კაცის მკამელს ცალთვალაზედ ისეთი დაახლოვებული ნათესაეობა აქვთ, რომელიც აქამდის არ იყო სხვა საზეპირო ნაწარმიებში შემჩნეული. აი ამის საბუთებიც.

1) როგორც პოლიფემი მწყემსია, აგრეთვე ჩვენებური ცალთვალაც ცხვრის და თხის ფარის გამგეა.

2) პოლიფემს და ცალთვალას— „ოჩო-კოჩს“ დაწვედული ჰყავს ცალ-ცალკე თხა, ბატკანი და სხვა.

3) პოლიფემის კეტი ტოტია ზეთის ხილისა; ოჩო-კოჩს უკირავს ხელში ბოძის ოდენა კეტი.

4) პოლიფემის სახლს გარს ერტყა შავი მუხა და ფიჭვი, ოჩო-კოჩის სადგურს უზარმაზარი ტყე.

5) პოლიფემი და ოჩო-კოჩი დაბრუნდებიან თუ არა სახლში, გააჩენენ ცეცხლს.

6) „ოდისეაში“ ნათქვამია, რომ დაიწყეს დილით ზღავილი საყვარელმა ცხვრებმა და პოლიფემმა გამოუშვა

იქნის; მეგრულს ზღაპარშიაც მოყვანილია, რომ ოჩო-კოჩი შეწყუხდა პირუტყვთა ბლავილით.

7) პოლიფემს და ოჩო-კოჩს თვალს გამოისთხრის შამფურით და კეტით.

ამგვარი დახლოვებული მსგავსება ბერძენთა და მეგრელთა თქმულებისა გვაძლენს ნიზეზს ვიფიქროთ, რომ ბერძნული პოლიფემის ამბავი გააერთიანა სანეგრელოში რომელიმე უცხოელმა იმ დროს, როცა შავი ზღვის პირას აყვავდნენ ბერძენთა ახალშენები (დიოსკურია, ფახისი). მეგრული ზღაპარი ჩაწერილია ანაკლიაში, ზღვის პირას და მაშასადამე შესაძლებელია აქ დარჩენილიყო ძველთაგანვე. რადგან ანაკლიას კავშირი ჰქონდა ბერძენთა კოლონიებთან. გამოუჩინებელი რჩება ხბოლოდ საგანი, შეითვისეს მეგრელებმა ეს ზღაპარი ზეპირად ნათქვამი ამზიდგან, თუ სამწიგნობრო წყაროდგან მომდინარეობს. ეს კი ექვს გარეშეა, რომ მეგრელების ოჩო-კოჩი სხვა ვარიანტს წარმოადგენს, ვიდრე პოლიფემის ამბავი ოდისეიაში. ბერძენებმა ოდისეს მიაწერეს პოლიფემის დ.ბრმავება და საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში თვით ბერძენებმა ისარგებლეს მოსიარულე სიუჟეტით კაცის მკამფლს არსებაზედ და მასთან შეხვედრა გახადეს ერთს ეპიზოდად ოდისეს ტანჯულს მოგზაურობაში. უფრო შესაძლოა, რომ ბერძენებმა და მეგრელებმა ერთი საერთო წყაროდგან მიიღეს თქმულება ცალთვალა კაცის საქციელზედ.

ქართულს ზღაპრებს ბევრნაირი საერთო მხარე აქვთ სხვა ხალხთა არაკებთან. „ოქროს ბულბული“ ჩვენში ჩაწერილი გვაგონებს გერმანელების *Der goldene Vögel* ქართული ზღაპარი „ბუნბული“, რომელსაც რაშის რჩევით დიდის წვალღებით მოიპოვებს გამგზავრებული, წააგავს რუსების ჟარპტიკას. „ადამიანის სუნი მესმისო“, ანბობს კულიანი დედაკაცი, როცა ნახავს ვაჟკაცს, ოქროს ბულბულის ს:ძებნელად წასულს. ასეთი სიტყვები გვესმის დევისაგანაც როგორც ჩვენს ზღაპრებში, აგრეთვე სომხურს არაკებშიაც. „ეს კარგი სამწვა-

„უე გაგვიჩნდაო“, იტყვიან დევები მისულს ადამიანზედ ჩვენს და ჩვენი მგზობლების არაკებში, თუმცა ბოლოს ადამიანი დასძლევს დევსაც და კუდიანსაც. აგრეთვე საერთოა ყველა ხალხთა ზღაპრებში უჩინ-მაჩინის ქუდი, გულთმისანი რაში, ნატვრის თვალი, კომბალი, საკვირველი სუფრა, რომელიც უცებ გაიშლება ყოველნაირი სანოვაგით და ხალიჩა, რომელზედაც გაფრინდება კაცი, საითაც უნდა. მოვიყვანთ ერთს ზღაპარს ამ საერთო სიუჟეტისას.

ერთი ნაცარქექია იყო, რომელმაც თავი დაანება კაპისს ცოლის და წაყიდა შორს იმის ძალდატანებით სარჩოს მოსაპოვებლად. მიადგა ერთს დიდს დარბაზს, სადაც დევები სცხოვრობდნენ. დევებს, რომელნიც დარბაზში ცეცხლს ეარს უსხდნენ, მშობი სთხოვა. ამიტომაც დევებმა მიიღეს იგი. ამათ ნატვრის თვალი ჰქონდათ. ინატრებდნენ სადილ-ვახშავს ღა ყველაფერი წინ გაეშლებოდათ. ერთხელ დევების ძილის დროს, ნაცარქექიამ აიღო ნატვრის თვალი და გამოსწია კარებისკენ. კარმა ქრაქუნნი დაიწყო და იძახის: სტუმარმა ნატვრის თვალი მოიპარაო. ნაცარქექიამ ნატვრის თვალი დასდო თავის ადგილას, მიიბრინა ლოგინთან და თავი შობიძინარა. კარების ძახილზედ დევებმა გამოიღვიძეს. ნახეს ნატვრის თვალი თავის ადგილას სძევს. მეორედ სცადა ნაცარქექიამ ნატვრის თვალის მოპარვა. კარმა ისევ ქრაქუნნი და ძახილი დაიწყო. ნაცარქექია ისევ მოიქცა, როგორც პირველად, დევები კი დარწმუნდნენ, რომ თვალი არავის წაუღია. მესამედ ნაცარქექიამ მოიტაცა თვალი და გამოვიდა. თუმცა კარმა იძახა, სტუმარმა თვალი მოიპარაო, დევებმა აღარ დაუჯერეს. დილით აღმოჩნდა, რომ კარები მართლაც ფრთხილებდნენ დევებს, მაგრამ ვეიანლა იყო: ნაცარქექია გაპქრა. ნაცარქექიას გზაში ერთი კომბლიანი კაცი შემოეყარა. ნაცარქექიამ ინატრა და მათ საუცხოვო სუფრა გაეშალათ. კომბლიანმა კაცმა უთხრა: გამიცვალე თვალი ამ კომბალში, რომელიც სიტყვაზედ „პურ კომბალ“ ეცემა და ცემით სულს

ამოართმევსო. ნაცარქექიამ გაუცვალა და, ცოტა რომ გამო-
იარა, უთხრა კომბალს: „პურ კომბალო“ და წინანდელს პატ-
რონს მიუსია. დაბეგვილს კაცს ნაცარქექიამ ნატვრის თვა-
ლიც წაართვა. აგრეთვე მოექცა ხმლიანს კაცს; იმის ხმაღს
შეედლო თითონ ეომნა და ათასი სულისთვისაც თავი გაეგდე-
ბინებინა. შემდეგ შეხვდა ნაბლიანს კაცს. ამის ნაბღის ბეწვს
ისეთი ძალა ჰქონდა, რომ თავს ტანიდგან გაშორებულს თუ
მოუსვამდი, ისევ მოებმოდა. ნაცარქექიამ ჯერ გაუცვალა
თვალი ნაბადში და შემდეგ კომბალი მიუსია, დაბეგვა და
ისევ წაართვა ნატვრის თვალი. დაბრუნდა სახლში და ცოლს
მიუტანა ხმალი, ნაბადი და ნატვრის თვალი. ცოლს ეცოტავა.
მოტანილი სარჩო და გამოლანძღა ქმარი. გაჯავრებულმა
ქმარმა მიუსია კომბალი და მიბეგვა ცოლი. თითონ კი შვი-
ლებში ჩაჯდა და ნატვრის თვალით მოითხოვა უცხო სადი-
ლი. ცოლი ჩუმად შეჰყურებდა, მერე მივარდა ქმარს და
ბოდინაში მოიხადა. ქმარმაც აპატივა. ცოლის ძალდატანებით
გამდიდრებულმა ნაცარქექიამ მოიწვია ხელმწიფე სადილად-
მეფეს ნატვრის თვალი მოეწონა და ჯარი მიუსია ნაცარ-
ქექიას წასართმევად. ნაცარქექიამ ჯარის გასაწყვეტად ხმალი
გაგზავნა და მეფეს კომბლით გაუსწორდა. მეფემ ხვეწნა და-
უწყო, ჯარი გამიცოცხლე და თვალი არ მინდაო. ნაცარ-
ქექიამ ნაბღის წვერით დახოცილი ჯარი გაუცოცხლა და
თითონ კი ცოლ-შვილით ბედნიერად დაიწყო ცხოვრება.

არის ისეთი ზღაპრებიც, სადაც ნატვრის თვალს წაართმე-
ვენ, მაგრამ თავის დახმარებით დაიბრუნებენ. თავი ცხვირში
კუდს მოუსვამს, მომპარავი დააცემინებს და გამოაგდებს პი-
რიდგან დამალულს თვალს. დახოცილების გაცოცხლება მო-
ხდება უკვდავების წყაროს ჰკურებით, თვალთმაქცი ხელ-
ცახოცის მოსმით, ან განმკურნებელი ბალახით, როგორც
უნახეთ ზემოთ ამირანის თქმულების გარჩევის დროს. უკვდა-
ვების წყლის მოსატანად ან იმგვარივე სასწაულმოქმედი ბრო-
წეჯღის მოსატანად წასული ვაჟკაცი ბევრს იწუხარებას გა-

მოივლის. ქვესკნელშიაც მოუხდება ჩასვლა, სადაც ორბის შვილების შემქმნელს გველს მოჰკლავს და იქიდგან მალა ამოიყვანს მადლობელი ორბი, რომლის ფრთებზედაც შეჯდება და გზაში აქმევს პურს და ასმევს ღვინოს. როცა საზრდო დაკლდება, გამოიქრის ხორცს ფეხიდგან და ჩაუღებს პირში. რადგან კოჭლობას დაიწყებს ვაჟაკი, ორბი მისცემს თავის ცრთას, ყმაწვილი განოისვამს და განიკურნება. ამგვარი შინაარსის ზღაპარი სხვა ხალხებსაც აქვთ.

მრავალი ზღაპარი გვაქვს იმ ჯგუფისა, სადაც ადამიანს პირუტყვად, ფრინველად და უსულო საგნად გადააქცევენ. ზღაპარში „ვახ რა კარგი ხარ“ ეშმაკი კაცის სახით გლეხის შვილს გადააქცევს მტრედად. დარიგებული შვილისაგან მამა იცნობს „მტრედს“ და წამოიყვანს. შვილი გზაში ძაღლად იქცევა და კურდღელს დაიქერს; შემდეგ ქორად, ცხენად, თაგვად, თევზად, ვაშლად და სხვად, რომ თავიდგან მოიშოროს უკან დადევნებული ეშმაკი მასწავლებელი, რომელიც მოსდევს მას ხან ქრელ-თვალა კაცად, ხან კატად, ხან ბადედ და ბოლოს დანად. ვის არ გაუგონია ზღაპარი, რომ სამს ძმაში უმცროსმა ითხოვა ცოლად ბაყაყი, რომელიც შემდეგ ლამაზ ქალად გადაიქცა. ხშირია აგრეთვე დედაკაცის თევზად, გველად, მგლად, მამლად, ნაფოტად და ალვის-ხედ გადაქცევა. კუდიანებზეც ზღაპარი ჩაწერილია საქართველოს ყოველს კუთხეში. კუდიანს შეუძლიან თვალის კვრა, კირნახულის წახდენა, ავათყოფობის მოსევა, გულის ამოღება. კუდიანების წინააღმდეგ დიდს ოთხშათათს ცეცხლს ალაგზნებენ და შავს კატას დაანწყვედვენ, რომ მოუსპონ საშუალება მის ზურგზედ იაღბუჯის მთისკენ გამგზავრებისა ტარტაროზის სანახავად.

არის ისეთი ჯგუფი ზღაპრებისა, სადაც რაიმე ზნეობითი აზრია გატარებული. ამგვარია ის ზღაპრები, სადაც დედინაცვალი სდევნის გერს, სტანჯავს მას და ბედი კი მწყალობელია დაჩაგრული ობლისა. ამის გულის შემატკივარი არის ძროხა, რომელსაც დედინაცვლისაგან დევნილი შესჩივის თა-

ვის გაკირვებას და მიიღებს ძროხისაგან ბრძნულს დარიგებას. ხნეობრივი აზრი მოიპოვება იმ ზღაპრებშიაც, სადაც სამი და მოქმედობს. უმცროსი და უფროსებს არ უყვართ, ცდილობენ მის დაღუპვას, მაგრამ ბედი იფარავს უდანაშაულო ქალს, იგი ხდება მეფის შვილის ცოლად და კეთილს ცხოვრებას ეწევა. აგრეთვე ზღაპარში „სამი ძმა“, უმცროსი ძმა, უფროსებისაგან ათვადწუნებული, ბოლოს გაიმარჯვებს და მტრად გადაკიდებულს ძმებსაც უშველის. საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს იმ ზღაპარსაც, სადაც სომხის ტერტერას მსუნაგობაა გაკიცხული. სხვა ხალხთა (მაგ. პოლონების) ამგვარს ზღაპრებში მოქმედებს კათოლიკეთა ქსენძი.

განკერძოებულს ჯგუფს წარმოადგენენ არაკები პირუტყვთა შესახებ. დასაწყისი ამ ზღაპართა იმ დროს ეკუთვნის, როცა განუვითარებელი კაცი ახლო ცხოვრობდა პირუტყვთან და მხეცთან, აკვირდებოდა მათ ზნეს და ხასიათს. დაახლოვებულმა მათთან ცხოვრებამ შეჰქმნა რელიგიური შიშიც და მათი თაყვანისცემა. შემდეგ მითი გადაკეთდა ზღაპრად. ქართულს ზღაპრებში მოქმედებენ: მელა, დათვი, თხა, ცხვარი, ძაღლი, ძროხა, ცხენი, ტურა, მამალი. თვითეული ამ პირუტყვთაგანი გამოყვანილია შესაფერი თვისებით. მელა ეშპაკი და ვერაგია. იგი შუამდგომლობს და მეწისქვილისათვის ან მეფის შვილისათვის საცოლოს შოულობს. ზოგს ზღაპარში მოთხრობილია, როგორ გაჩნდა გუგული, ბულბული, ოფოფი და მოლალური. დათვს თათლი უყვარს, მგელს თევზი, მელას ქათამი. კაცი ამათ სჯობნის ქუთით და მოხერხებით. პირუტყვნი ზღაპრებში კაცის ენით ლაპარაკობენ. ზოგნი მისი მშველელნი არიან: მაგ., რაში, ძროხა. ზოგს ზღაპარში გამოყვანილია რამდენიმე პირუტყვი ერთად და ემსახურებიან კაცს. ამ შინაარსისაა ლექსად დარჩენილი „სამრალა დედაბერი“.

სამრალა დედაბერისას

აკაკნი უსასა შეანა,

ღამნი უცრუებს უღას
და ეუფენი შეუფერანო,
დკენი ურემსა ხიან,
ირემსა მსას ჭერანო,
შეედნა გეურეში შენმუღან,
კაღის კარს დარენანო,
სუდ ანუელასნა უსიქანს,
წერილ სმასუდ დასძიანო,
ტანკება მარდად უძრევენ,
ყანასა გაჭიფანანო,
ტახნი მისდევენ კაღასა,
შედევი გუდიო ჭეკანო,
წერონი ანაკებს
და ბატნი დაჭემაზანო,
დათვენს ჭიდიოთ ტომრემა,
ორმოში ზურსა ჭერანო,
მკლევი წიხქილში ცაცხავენს,
ზურს მალე დაუფქიანო,
შაშვი ფიქვილს მტკაიჭეს,
ვსოლი ჭხელს, ვაჭეჭნი ამოჭერანო,
მტრედნი ჩაგურენ დაგაშს
და გურიტნი ამოჭერანო,
ფარიები ამსადებსენ.
ისენი სუფრასა შლიანო,
ფეტას ტოროდა გაჭეჭხავენს,
ფორისუელთა მოჭერებანო.
შენს მაღლის ჩხავენი ნუ განდა,
სუფრასა აკვიშლიანო.
სიღამაზიოთა სოსობა
შუაში ჩახვიანო,
ბუღბუღი კაღობანათვის
სულ თავსა დახვიანო.

საწყაღი ბერი ქედანი
ბოლოში მოიგდიანო,
ერთად სმენ, სჭამენ, ლხინობენ,
ჭარაღეს დასძახიანო.

„დედა-ენაში“ პირველს გვერდზედ შეხედებით ერთს ხალხურს სიმღერას ზოგადი სიუჟეტისას. ერთს ინდოურს. ზღაპარში მოხსენებულია, რომ თავმა ქალად გადაქცეულმა მოინდომა უძლიერესი კაცი ქმრად შეერთო. განდევილი, რომლის ლოცვითაც თავი კატად იქცა, მიჰმართავს ამ მიზნით მზეს, შემდეგ ღრუბელს, ქარს, მთას და ბოლოს თავეს, რომელიც უძლიერეს არსებად გამოდგება. ქართულს ზღაპარში კატა თავესაც სჯობნის, რადგან მცორე გახდება პირველის დავლად. „მოდი ვნახო ვენახი, რამ შეჭამა ვენახი, მიველ ვნახე ვენახი. ახამ შეჭამა ვენახი“. თხა მგელმა შექამა, მგელი თოფმა, თოფი ჟანგმა, ჟანგი მიწამ, მიწა თავმა, თავი კატამ.

ქართულს ზღაპრებში შეგვხვდება ისეთიც, რომელსაც ფილოსოფიური აზრი აქვს. ამგვარია მაგალითად ზღაპარი „მიწა ააჯისას წაიღეს“. ერთი ვაჟი წავა ისეთი ადგილის საძებნელად, სადაც სიკვდილი არ არის. მიუახლოვდება შუშის სასახლეს, სადაც ლამაზი სახის 15 წლის ქალი ზის. მეო, ქალი ეუბნება, დავიბადე ქვეყნის შექმნის პირველს დღეს და აქამდის ვრჩები ასეთი ნორჩი. მე მცხახიან სილამაზეს. მე არასოდეს არ მოვკლები. შენ შეგეძლო ჩემთან დარჩენა, მაგრამ მოგწყინდება განუწყვეტელი ცხოვრებაო. ვაჟი დარჩა. გაირბინა ათასმა წელმა, მაგრამ ვაჟი ვერ ატყობდა დაქცობას ქალის სილამაზეს. მოუნდა დედ-მამის ნახვა და ქალმაც გამოაუშვა და თან გამოატანა სამი ვაშლი. სამშობლოში ველარვინ ჰპოვა ნაცნობი და ჯავრით შეპყრობილმა შექამა ერთი ვაშლი. თეთრმა წვერმა დაჰფარა იგი გულამდის. შექამა მეორე და მუხლს მოეკვთა. დაუძლურებულმა სთხოვა გამვლელს ბავშვს ამოეღო იმის ჯიბიდან მესამე ვაშლი. შექამა ესეც და განუტევა მაშინვე სული. ბედისწერას ვერავინ წაუვაო, აი აზრი.

რომელიც გატარებულია იმ ზღაპარში, სადაც მეფის შვილი ირთავს იმ გლეხის ქალს, რომლის მოკვლაც უნდოდა. ღამე ჩასცემს ხანჯალს, რომ აიცილინოს იმ ქალის შერთვა, და ეს დაკერა გაათავისუფლებს მას წყალმანკისაგან, რომელიც ასახიჩრებდა მზეთუნახავს სადედოფლოს. როცა ნახავს ამ ლამაზს ქალს, მეფის შვილს ისე მოეწონება, რომ შეირთავს და ამგვარად ბედისწერა ასრულდება.

ა ნ დ ა ზ მ ბ ი

ანდაზები შეადგენენ ხალხური მახვილ-გონივრობის ნიმუშს. აქ გამოთქმულია მოკლედ და აზროვნად ხალხის შეხედულება ბუნებაზედ, სარწმუნოებაზედ, ზნეობითს მოვალეობაზედ და მსოფლიო დაკვირვებანი, რომელნიც ერს დიდიხნის ცხოვრების განმავლობაში გამოცდილებით შეუთვისნია. ანდაზებში მოსჩანს კვალი წარმართული დროისაც და ისტორიულთ გარემოებათა მიმდინარეობისაც. მითოლოგიური ხანის ნაშთს ვხედავთ შემდეგს ანდაზებში: ერთი წყუთაი ძილი წყალსაც მოუკაო. თუ მთვარე ჩემს მხარეზეა, ვარსკვლავი რაღად შექირება. ბედი მომეც და სანასვეზედ გადამაგდე. ცოლ-ქმრის ბედი ზეტაში სწედება. რწმენა მოსჩანს ასეთი ანდაზებიდან, როგორც: ღვინო არსად იყო და ეშმაკები ტიპების ბერაფდენო. ეშმაკის მუშა ღმერთმა დაფუშა. უპატრონო საყდას ეშმაკები დაქაატრონენ. მიცვალებულთა კულტი და თაყვანისცემა დარჩენილია რამდენსამე ანდაზაში: შენი ჭირი შენს სესნასა. ქრისტიანობრივ ხანას ეკუთვნიან: ღმერთი დილა, საწყალო. ერთი ალილო მღვდელსაც შესცდება. როგორც მღვდელი, ისეთი ერი. ისტორიული კვალიც დარჩენილია. არზრუმილი თასარი გოჭას თავს შედაეუბადა. მოვიდა შესნი და მკვიდრა აყარა. საცელი იუას და ბუხი ბაღდადიდან მოვა. „ქართლის ცხოვრებაში“ მოყვანილია ხალხური ანდაზა: ყარდანასვილი ქარაფინდა, ხელი ჰერეს და გადაფრინდა. ბატონ-ყმობის დროს ეკუთვნიან: ბატონმა აქვას მუხას ვაშლი აბიაო, უნდა დაუყარო.

ახსნაჲრა მკადს არა სკამს, თუ მაშაჲდა ეკუდას სკამს. დედა-
 კაცის მენახებ ხალხი მაღალი აზრისა არ არის: თუ დედაკაცა
 გააწაა, ცხრა უდელი სარი ვეღარ დააჭკოს. მოქმენდილია ცანა და
 დედაკაცისა არა მქამსრა. ცოლ-ქრობის იდეალი მორჩილებაა:
 აკაა თუ კარცა, ქაღა, შეხი ქმარია. რბალ-დედამთილის დამო-
 კიდებულება აღნიშნულია: გაა რბალი ვას უხსნავს. ძაღასა
 სცემდნენ, რბაღს ასმენდნენ. თემის მნიშვნელობაზეუ ხალხი
 ამბობს: სმა ღვთისა და სმა ერისა. კაცი უნდა სურსა იყოს,
 ცაქქანდეს და ცამოქქანდეს, ცანა უნდა კის იყოს, სულ თაქასეკენ
 შოიკრადეს. ძველს სამართალს ხალხი ასე იგონებს: ქრისთა
 ჯაჯასკანსა ცანათებს. სიმართლებედ დარჩენილა: მარადან
 მოქმედს ცხენი მხად უნდა ეყადეს, შეყადეს და გააქცეს. ცაღ-
 მუღს სიკეთეს ხაღხი არ იფიქვებს. ძველი ზურ-მარალი არ დაკარ-
 გება. ქურდობას ხალხი გმობს: სეკისა მთმნაჯა და აქედმას—
 სულ ვრთაა, ქურდია წარსულის პატივისცემა გამოიხატება ანდ-
 ზაში: სუ დაჭკარცაუ ძველსა რჯულსა, სურცა ძველსა მკრანარსა.

გ ა მ ო ც ა ნ ე ბ ი

გამოცანას ვეძახით ისეთ გარდათქმითს აზრს, სადაც ერთი
 საგნის მაგივრად იხსენიება მეორე, დაახლოებული პირველთან
 დაშორებული მსგავსებით. უძველესს გამოცანებში გადმოცე-
 მულია კვალი პირვანდელი მითოლოგიური აზროვნო-
 ბისა: ამათში ზოგიერთი უჩვენებს მოვლენათა და მნა-
 თობთა ბუნებისათა ფრინველთა და მხეცთა სახით. ორბა
 მოჯდა ორასი, ფრთა გაშალა სამასა, ნისკარტა ჳერა ოთხასა,
 ეჯდე ცაზო სუთასი (=მზე). ერთს ქვეყანას ორთა ძმათა, ორთაუ
 ერთი ფერი აქეთო. ერთი მუდამ სიერმეზედ ღვას, ერთს სიბურე
 ახლო აქსო, ერთს ჯარი ეყავს უთავაჯა, ერთს გი მარტო ტასტი
 აქსო (=მზე და მთვარე). ეს რა არის, მასრა არის, მასრას
 უკან გასრა არის, გასრას უკან კაღოა, კაღო მოჭედილია, კეკეი
 ცაკრეკილია (=ცა და ვარსკვლავები). ანდი-ბანდი, ვერცხლას

ტახტა, მისით დაადე, მთავარი დაჯგუფა (=ყინ-ღრი). მან
სერაქლი, უჩინარა და სიძასა, 'ხლვასა და სიქვადი. დააუღას. მან
მთაქანა გრადლი (=ქარა). მთავადა თქონი მთასკობი, ცაცკო მთავი
მთასკერი (=დღე და ღამე). სამღუო წერილის გაელენით
ხალხმა შექმენა რამდენიმე გამოცანა: მუ მძე: მთავი სქმის. მუ
ქმეი ასედა სქმ. ასედა სქმის მუ მთავი სქმის (მთავისა: კრახელ
მთავი და, თრუელ მქვადი (=ლოზარე). გამოცანის ახანა ქართულს
ზღაპრებში ნიშანია როგორც სიბრანისა, აგრეთვე სიპართლისა.
გამოცანა ღეთის სამსჯავროა: ის, ვისაც სიველიად დასჯა
მიუსაჯეს, განთავისუფლებული იქნება ამგვარი დასჯისაგან,
თუ ახსნა გამოცანა. „ქალ-ვაჟიანში“ რამდენიმე გამოცანაა
მოყვანილი. როგორც შეხედვ ვნახავთ. ერთს ზღაპარში მეფე
უპირებს დასჯას კ თოლიკოზს, თუ იგი ვერ ახსნის სამს გამოც-
ანას: რა ღირს თვითონ მეფე, რამდენი ვარსკვლავია ცაზედ და რას
ფიქრობს ამ წაშს მეფე. მზარეულმა დაიხსნა კათოლიკოზი. ის
სამღვდლო ტანისამოსით მოვიდა მეფესთან და აუხსნა: მეფე
ღირს 15 ვერცხლი, რადგან მაცხოვარი 30 ვერცხლად და
იოსები 17 ვერცხლად გაყიდეს,—მეფე კი ორივეზედ ნაკლებს
ფასობს; ცაში 10 მილიონი ვარსკვლავია, თუ არა სჯერა მეფეს,
დაათვლინოს; მეფე ფიქრობს, რომ მის წინაშე კათოლიკოზია
იპ დროს, როდესაც მის მაგივრად მზარეულია და მოიხსნა
კათოლიკოზისებური წვერ-ულვაში. მეფემ დაასაჩუქრა კათო-
ლიკოზი და მზარეულიც.

შ ე ლ ო ც მ ა ნ ი.

შელოცვანი ძველი წარმართული ლოცვაა, რომლითაც
მიმართავენ ღმერთებს მათი წყალობის გამოსათხოვრად ან
მათი ბოროტი მოქმედების მოსაგერებლად. შელოცვანი აქამდის
დარჩენილა ჩვენში. ამით ცდილობენ მოარჩინონ სხვა-და-სხვა
ავთმყოფობა, სულიერი და ხორციელიც. შელოცვის მთქმელი
მიმართავს-რა ბუნების ძალთა, ანგელოზთა და წმიდათა,

მოიწვევს მათ კეთილს გავლენას და შეაყენებს ავს ძალას. შელოცვას ხმარობენ სხვა-და-სხვა მიზნით. იმ დროს, როცა ხალხი ნადირობით და მწყემსობით ცხოვრობდა, მაშინ შელოცვით სწადოდათ მხეტა შეპყრობა. სევანებს აქამდის სწამთ, რომ არსებობს ღმერთი ნადირობისა (დალ), რომლის ნებადაურთველად მონადირე ვერ გაიმარჯვებს. ფშავეთში მხეტა მთარველი პატარა ქალად ჰყავთ წარმოდგენილი. ამ მხეტა მთარველს მიჰმართავს ლოცვით მონადირე, რათა შეეწიოს განზრახვაში. შემდეგ, როცა მიწის შემუშავებითი ხანა დადგა, ერისთვის მზე და წვიმა გახდა სათაყვანებელი და მათი კეთილი ძალის მოსაწვევად საჭირო გახდა შელოცვა. შელოცვები უძველესს კარაბადინებში უკვე შეტანილნი არიან: შელოცვა და წამალი ერთად არიან მოხსენებულნი. შელოცვანი წარმოდგენენ შერეულს რწმენას: წარმართულს და ქრისტიანობრივს: ერთნაირად მიჰმართავენ ერთს და იმავე შელოცვაში იესო ქრისტეს, ღვთისმშობელს, წმ. გიორგის და რაღაც უცნაურს სახელებს, რომელთა მნიშვნელობა ჩვენთვის ხშირად გაუგებარია. შელოცვას წარმოსთქვამენ ტუჩების წყნარი მოძრაობით, ჩუმი ხმით; ნახშირი და შავტარიანი დანა საჭირო სამკაულია, რომ შელოცვამ გასქრას.

ლოცვა, რომლითაც გამოიწვევენ გვალვის დროს კას ნაშს, აქამდის წარმოითქმის ფეხშიშველი დედაკაცების პირით: ლასარ მოდგა კარსა, ახრიალებს თვალსა; შადგა-მოდგა თაროსა, დაემგზავსა მთვარესა... დმურათ, მოგვეც ტალახი, ადარ გეინდა გორახი. დედაკაცებს და ლაზარეს თოჯას მადლიდგან მსმენელები წყალს გადმოასხამენ. „უემურის ლოცვა“ გურიისში შემდეგია: „შენ ივანე ანგელოზო, მომავლო ღამით და მთარველო სულისათ, ჯვარსა ვიწერდი ცხრითა ჯვარითა, ცხრითა ანგელოზებითა, სოლომნის ბეჭდითა, ოთხი სახარებითა. წმიდაო გიორგი, შენ მათხოვე შენი და შენი სარტყელი, არსაჲ და ხმალი, ოქროს ჭაჭვი, ზღვაში ვეშანის გამხეათქელო, გველეშანის გამტკეულეცელო, შენ დაიცევი, დაიფარე, სამას-სამო-ცდა-სამო წმინდაო გიორგი, თვალ-

უზინარი უკმურისაგან“. საყურადღებოა აქ მოხსენება სოლო-
მონის ბექდისა და მნმ წმ. გიორგისა. თვალის კერას (გათვალვას)
აქვს შესაფერი შელოცვა. „შეკილოცავ თვალ-უურისასა, ავი
თვალისასა, ავი უურისასა, შინაურისასა, გარეულისასა, ქალისასა,
კაცისასა, დიდისასა, ზატარისასა, თეთრ-ფეროვანისასა, შავ-ფეროვან-
ისასა, ყოველი სული დაბადებულისასა, შე მლოცველი ვარ, ქრისტე
შეკურნალა, ღმერთო, აგრე; ლოცვა ჩემი, ბრძანება შენი“. ამ
ლოცვას სამი კიდეც ამოდენი ნაწილი აქვს. კბილის ამოძრობის
შემდეგ ბავშვები იტყვიან: აჰა, მოყო, ოქროს კბილი, მოიქე ჩემი
ვერცხლის კბილი. ბავშვის და ბანვის დროს დამბანი სამჯერ
გაიმეორებს: დათვი მსკლე და შენ მსუქანი. ზურგის გასამაგრებ-
ლად პირველს ქუხილზე ქვას დაიკრავენ ზურგზედ და იტყვიან:
სურგი მაგარ, ენა მაძარ. კულიანების წინააღმდეგ: არი ურული
კუდიანებსა. ალი მტერია მშობიარე დედაკაცისა. ამიტომ იმის
წინააღმდეგ არსებობს შელოცვა, რომელსაც შეავსებს ხანჯლის,
ბადის და სავარცხლის დანმარება. აღნი სჰმა დასა იეკენს:
აროზ-მაროზ, ემაროზ-ედვაროზ, ეემაროზ-ანტიოხოს. ეს შე-
ლოცვა წააგავს რუსულს და სხვათა ხალხთა შელოცვას და
შესაძლებელია, რომ იგი ბერძენთა შუამდგომლობით გავრცელო-
და საქართველოში. თვით ბერძნებმა კი შეითვისეს ასურელთა
სარწმუნოებრივთ წარმოდგენათაგან. ქართველებს ბევრნაირი
შელოცვა გვაქვს: ძირუიდასი, შაკიკია, ჭავილისა და სხვა.
ზოგს შელოცვას ჩვენთვის აზრი დაჰქარგვია და ხალხი წარ-
მოსთქვამს გაუგებრად, მაგალითად, მგლის წინააღმდეგ შე-
ლოცვა: ეკენა, ბეკენა, ბეკენს ხატი ასეკენა.

ძველი სასულიერო მწერლობა და ქრისტიანობის ბავლენით უჩვენილი ხალხის ნაწარმოები

საქართველოს მიერ ქრისტიანობის მიღება მეოთხე საუ-
კუნეში გახდა სათავედ ქართველთა ერის განათლებისა. ქრისტი-
ანობის წყალობით საქართველომ მოსპო კაცშირი აღმოსავ-

ლეთთან და დაუახლოვდა ბიზანტიას, მცველს ძველთ ბერძენთა და რომაელთა განათლებისას. რადგან ქრისტიანობა ჩვენში ბიზანტიის იმპერიიდან გავრცელდა, ჩვენი ეკლესიაც ბერძენთა გავლენას შეეჟარა. პირველნი ეპისკოპოსნი და მღვდელნი ბერძენთაგანნი იყვნენ. მღვდელ-მთავრებთან ერთად საბერძნეთიდან მოვიდნენ სამღვდლო პირნი, რომელთაც მოიტანეს სამღვთო წიგნები. თვით ქართველნიც მიდიოდნენ საბერძნეთში, პალესტინაში და ათონის მთაზედ სალოცავად და წიგნების გადმოსაწერად. ამ ორმა გარემოებამ და მასთანვე პოლიტიკურმა და აღებ-მიცემობითმა მისვლა-მოსვლამ განამტკიცა ბიზანტიის გავლენა საქართველოს მწერლობაზედ. ბიზანტიიდან გავოცელდა ჩვენში არა სხალოდ სამღვთა-წერილი, არამედ სასულიერო ლექსები, ლეგენდები და აპოკრიფებიც. ბიზანტიამ თვისი ბეჟედი დაასვა საქართველოს განათლების მიმდინარეობას. მეტადრე მას შემდეგ, რაც დაარსდა ქართველთა ივერიის მონასტერი ათონის მთაზედ, საქართველო ხარბად დაეწათა ღვთის-მეტყველებითს და რიტორებითს ბერძნულს ნაწერებს და დაულალავად სთარგმნა ქართულად.

ვიდრე წიგნის ბეჟვდა შემოვიდოდა, წერიითი სიტყვიერება ვრცელდებოდა დედნიდან გადმოღებული პირით. გადაწერა ღვთის სათნო საქმედ იყო მიჩნეული. სულის საცხონებლად გადაწერა და ეკლესიისთვის შეწირვა ჩვეულებრივი წაჰაქვზებელი მიზეზი იყო კეთილზორწმუნე ქრისტიანისთვის. ღვაწლი წიგნის გადაწერისათვის მიღებული მით უმეტესად თასობდა, რამდენადაც დიდი შრომა იყო გაწეული ლამაზად გადაწერისათვის ასომთავრული ასოებით. გადამწერი მკითხველისაგან მოწიწებით და მდაბლად ითხოვდა იმის სულის მოხსენებას. „უფალნო ჩემნო, ვინც მიემთხვივნეთ წმინდასა ამას სახარებასა, შენდობა ჰყავთ ჩემ ცოდვილისა ხარიტონისთვის, რათა ნაცვალაგოს მეუფემან ყოველთამან“, — ვკითხულობთ გელათის სახარების მინაწერში. წყველა-კრულვას უგზავნის გადამწერი იმას, ვინც ამოშლის მის სახელს და მოუსპობს

სახსარს სულის მოსახსენებლად. გადამწერი უმეტ-ნაკლებოდ ცდილობს გადმოიღოს დედნიდგან პირი და თუ შეცდომა შეეპარა უნებლიედ, შენდობას თხოულობს.— „უცებად წერი-სათვის ნუ მწყევთ“, ამბობს „ულირსი“ მწერალი გელათის სახარებისა. რადგან მეტად საშიში საქმე იყო, არ გარყენი-ლიყო გადამწერთაგან სამღვთო წერილი, ხელნაწერში ხშირად ვკითხულობთ გაფთხილებას—არა შესცვალონ-რა და ისე გა-დილონ პირი, როგორც დედანშია: თუ ვინმე საეკვოდ სა-ცილოს სიტყვას მიემთხვიოს, სწრაფლ ნუ შესცვლით... უკეთუ სიტყვის შეცვალემა ინებოთ, თქვენცა ორთა და სამთა შეა-მოწმეთ კეთილთა და მართალთა“...

თუმცა გადამწერი ცდილობდა შეცდომით არ გაერყვნა რომელიმე სიტყვა და ამით სული არ წაეწყმიდნა, მაინც უნებლიედ შეეპარებოდა აქა-იქა უსწორ-მასწორი ადგილი-და ამრიგად ირღვეოდა სიმტკიცე პირვანდელი თარგმანისა. ამ გარემოებით გამოაწვეულ იქმნა შედარება ქართული სამღვთო წერილისა ბერძნულ დედანთან ათონის ქართველთა ბერთა მიერ. წიგნის გადაწერას მისდევდნენ როგორც სასულიერო, აგრეთვე საერო პირნიც. ხელნაწერს ლამაზ სათაურს ასოებს და სურათებს დაურთავდნენ. სურათები ანუ მინიატურები სახარების და სხვა სამღვთო წერილის წიგნებში ძვირფასი ნა-შთია ჩვენი ხელოვნების შესასწავლად. უძველეს ხელნაწე-რებში ასომთავრული ხუცური ანბანია ნახმარი, შემდეგ წერი-ლი ხუცური გვხვდება და ბოლოს მხედრული ასოები. ძველად სწერდნენ ხზოს ტყავზედ, მერე ესრედ წოდებულს ბამბიცი-ზედ და ბოლოს ქალაღზედ.

სამღვთო წიგნებს შორის სახარებას უპირველესი ადგი-ლი უკირავს, რადგან იგი ქვაკუთხედია საქრისტიანო მოძღვრე-ბისა. ამიტომაც ქრისტიანობის გავრცელებისათანავე ითარგმნა იგი ქართულადაც, ჩვენი მათიანის სიტყვით, მეხუთე საუკუ-ნეშივე არჩილ მეფის მეუღლისათვის. ჩვენამდის მოუწევია უძველესს სახარებას, რომელიც გადაწერილია 897 წ.; იგი

ამ ჟამად დასულია სვანეთში და იწოდება აღიშის სახარებად. ეს ძვირფასი ნაშაი ჩვენი მწერლობისა იმიჯია კიდევ საყურადღებო, რომ ტექსტი არ წააგავს სხვა ხელნაწერებს და შეიცავს სახარების იმ თარგმანს, რომელიც მხოლოდ ამ ერთად-ერთს ძველშია შერჩენილი. სახარების თარგმნის ისტორიაში სამი ხანა გაირჩევა. პირველი იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც ქართველები დამკვიდრდნენ (მეხუთე საუკ.) პალესტინაში, დააარსეს წმ. საბას მონასტერი და შეუდგნენ სამღვთო წერილის ქართულად გადმოღებას. იერუსალიმს და სინას აქამდის მრავალი ხელნაწერია ამ უძველესის დროისა. იმ ნაშთებს, რომელნიც ითარგმნენ საბას მონასტერში, ეწოდებათ საბაწმინდური. მეორე ხანა სახარების თარგმნისა მეთექვსმეტე საუკუნეს უწევს. ამ დროს აყვავდა ქართველთა მონასტრები ათონის მთაზედ და აქ მეორედ შეუდგნენ სამღვთო წერილის თარგმნას ანუ მის შესწორებას. წმ. ექვთიმემ (მიიკვალა 1028 წ.) სთარგმნა ქართულად ბერძნულიდგან სახარება უფლისა და ამავე მეთექვსმეტე საუკუნეში მესამედ გადმოიღო ქართულად სახარება წმ. გიორგი მთაწმინდელმა. ხელახლად თარგმნა სამღვთო წერილისა დასკირდა საქართველოს ეკლესიას იმ მიზეზისა გამო, რომელსაც უჩვენებენ ათონის მამანი. წინად ჩვენ წიგნები და სარწაუნოება გვქონდა წმინდა და შეუბღალველი, შემდეგ ღვარძლი შეაპარეს სომეხთა და აპიტომ დაგვკირდა ხელახლა თარგმნა და განწმენდა ღვარძლისაგან სამღვთო წერილისაო. ზემოხსენებული აღიშის (სვანეთში) სახარება უნდა ეკუთვნოდეს საბაწმინდურს ხანას, რადგან იგი არ წააგავს არც წმ. ექვთიმეს და არც წმ. გიორგი მთაწმინდელის დედანს. რაც შეეხება ურბნისის სახარებას, რომელიც განსვენებული ბაქრაძის მიერ აღსარებულ იყო უძველეს თარგმანად, იგი ახლა დაკვირვების შემდეგ აღმოჩნდა ათონელთა მიერ ნათარგმნ ტექსტად, მაშასადამე იგი ეკუთვნის მე-XI საუკუნეს.

უძველესს სახარებას ეწოდება ოთხ-თავი: სახარება თავი შათესი, სახარება თავი მარკოზისა, სახარება თავი ლუკასი და სახარება თავი იოანესი. ენა და ორთოგრაფია ამ ნაშთისა განირჩევა აწინდელი სალიტერატურო ენიდგან ზე მართლ-წერიდგან. მოვიყვან აღიშის სახარებიდგან *) „მამაო ჩვენო“: „მამაო ჩვენო რალი (რომელი) ხარ ცაჲა შინა წმინდა იყავ სახელი შენი მოვედინ სოვევეაჲ შენი იყავ ნებაჲ შენი ვა (ვითარცა) ცაჲა შინა ეგრეცა ქოყყანასა ზედა პოკრი სამარადისოჲ მომეც ჩვენ დღეს და მოგვტევენ ჩნ (ჩვენ) თანამდებნი ჩოვნნი რა (რათა) ჩნცა (ჩვენცა) მიოვტეოთ თანამდებთა ჩოვნთა და ნუ შეგოვყვანებ ჩნ (ჩვენ) განსაცდელსა აღ (არამედ) მიკსნენ ჩნ (ჩვენ) ბოროტისაგან“.

თუ შეადარებთ ამ ძველი მართლ-წერით მოყვანილს „მამაო ჩვენო“-ს, შენიშნავთ დიდს განსხვავებას აწინდელთან. გარდა ამ გარეგანი და ფორმების განსხვავებისა, ორს აღვილას შეხედებით სხვა სიტყვასაც. აღიშის სახარებაში ნახმარია პური „სამარადისო“ და ახლა მიღებულია, თანახმად მთაწმინდელთა თარგმანისა, პური „არსოზისა“. შემდეგ აღიშის სახარებაში ვკითხულობთ: „რაჲა ჩვენცა მიოვტეოთ“, აწ მიღებულს ტექსტში მ-XI საუკუნიდგან: „ჴათარცა ჩვენ მიუტევეთ“. ერთს განსხვავებას კიდევ ავნიშნავ. ახლანდელსა სახარებაში ბერძნული ნაწევარი ყოველთვის ნათარგმნია ნაცვალსახელად, ამიტომაც აქ ერთი მეტი სიტყვაა, რომელსაც აღიშისაში (საბაწმინდურს, სირიულიდგან ნათარგმნში?) ვერ შეხედებით. აწინდელშია: თანამდებთა „ძაჲ“ ჩვენთა; აღიშისაში გამოტოვებულია სიტყვა „ძაჲ“: თანამდებთა ჩვენთა. **)

გარდა აღიშის სახარებისა გვაქვს თარიღიანი სახარება ათონისა 913 წ. და ჯრუჭისა 946 წ. საყურადღებოა, როგორც ნაშთი იმ თარგმანისა, რომელიც უსწრობს ათონელთა

*, ნაშნები არ უზის

**) ნახე ჩემი „სვანეთში მოგზაურობა“.

შრომას. მეათე საუკუნეს ეკუთვნის ივერიის მონასტერში გადმოწერილი ბიბლია (დაბადება), რომელსაც სამწუხაროდ რამდენიმე წიგნი ძველი აღთქმისა აკლია. ნაწილ-ნაწილ დაბადებას მოუწევია ჩვენამდის უფრო ძველი დროისას, მაგალითად „დავითნი“ გვაქვს მე-VIII—IX საუკ.

გარდა სამღვთო წერილისა ბიზანტიამ გადმოსცა საქართველოს წმიდა მამათა ნაწერები. ექვსთა დღეთათვის წმ. ბასილისა, თარგმანებანი ფსალმუნთა დავითისა კირილე აღექსანდრიელისა, იოანე ოქროპირის, გრიგოლ ნოსელიისა „თქმულნი“ თარგმანებანი. ამათ მოსდევს დოგმატიური თხზულებანი, სადაც ახსნილია ქრისტიანობრივი სწავლა. ამგვარია კლემაქსი იოანესი (მე-XI საუკ.), იოანე დამასკელის ნაწერები, წმ. გრიგოლ ღვთის-მეტყველის სწავლანი ქრისტეს შობის და აღდგომის შესახებ და სხვა. ზნეობითი შინაარსისა არიან აგრეთვე წიგნები, წოდებულნი „მარგალიტად“ და „გვირგვინად“, რომელნიც შეიცავენ მოძღვრებას ლოცვის, მოწყალების, მორჩილების და სხვათა სათნოებათა შესახებ. ამავე შინაარსისა არის „ფუტყარი“ „სამოთხე“ და წმინდათა ცხოვრებანი.

ქრისტიანობის დასამყარებლად და მის გონიერად შესაგებლად გადმოითარგმნა ბერძნულიდგან სამღვთო წერილი და მისი განმარტება-„თარგმანებანი“. ისტორიული ცოდნის შესაძენად წმიდა მამათა გვითარგმნეს ქრონიკები და ხრონოგრაფები, მაგალითად, გიორგი ამარტოლასი. ხრონოგრაფი შემდეგ მე-XVII საუკ. კვლავ ითარგმნა ქართულად არჩილ მეფის დახმარებით. ისტორიული და ლეგენდარული ცნობანი ერთად შეზავებულნი გააერცვლეს აპოკრიტებმა და „ანთოლოგიამ“ გააცნო ქართველ საზოგადოებას საგულისხმო აზრები ძველი სასულიერო და საერო მწერლებისა. ანთოლოგია იყო პირველი წყარო, ბერძენ-რომაელთ ფილოსოფოსთ, რიტორთ და პოეტთა ნაწერებთან გამაცნობელი.

ძველი საქართველოს განათლების კერა და უძველესი ხელნაწერები.

რადგან ახალი განათლება საქართველოში დამყარდა ქრისტიანობის გავრცელების წყალობით, მწერლობამ ამის გამო მიიღო განსაკუთრებით ხასიათი და მიმართულება. ქრისტიანობა გახდა სათავედ განათლებისაც და მწერლობისაც. რადგან განათლებულნი პირნი ძველად იყვნენ სასულიერო პირნი, მწერლობამ მიიღო სასულიერო მიმართულება. საეკლესიო და სამონასტრო სკოლები გახდნენ ბუდედ განათლებისა და მწერლობისა. ამიტომაც ჩვენი ძველი მწერლობის ნაშთებს შეადგენენ—მოძღვრებანი, სწავლანი, წმიდათა ცხოვრებანი.

პირველს ხანას ქართული წერითი სიტყვიერებისას მესუთე საუკუნიდგან მოყოლებული ვიღრე მეცხრე საუკუნემდე აქვს ხასიათი სამზადისისა საერო ანუ სამოქალაქო მწერლობისა, რომლის მკრთალი ნიშანი ჩაისახება მეცხრე საუკუნეში. ბერძენთა მწერლობის გავლენით ქართული წერითი სიტყვიერება შეითვისებს სარწმუნოებრივ მიმართულებას. ამ გზას აღვიანის სკოლები, რომელნიც დაარსდებიან ქართველთაგან როგორც პალესტინაში, სინას და ათონის მთებზედ, აგრეთვე შუაგულ საქართველოშიაც. აქნად ქართული წერითი სიტყვიერებისა უნდა ჩაითვალოს წმ. საბას მონასტერი იერუსალიმში. მისს დაარსებას მე-V საუკ. მიაწერენ მეფე ბაქარის შვილს მურვანოსს, ბერობაში პეტრეს, ეპისკოპოსს მაიუმისას. წმ. პეტრეს ცხოვრება აღწერა მისმა მოწაფემ ზაქარიამ სირიულენაზედ და გადმოთარგმნა ქართველმა მღვდელმა მაკარიმ. მეფე ვახტანგმა მოილოცა ქრისტეს საფლავი და დაეხმარა ქართველთა სივანეს იერუსალიმში. აი სწორედ ამ წმ. საბას მონასტერში პირველად შეუდგნენ სამღვთო წერილის ქართულად გადმოლებას. აქ დაკულია ჩვენს დრომდის „სადღესასწაულო“ მე-VII საუკ. სახელებს უძველესი აქაური მწერლებისას მო-

უწევია მ-XII საუკუნემდის: იგინი იყვნენ ანტონი და საბა. მეცხრე საუკუნეში აქ ცხოვრობდა ილარიონ დონაური კახელი. ამას მიაწერენ მეტაფრასტის და წმ. სიმეონ მესვეტის ცხოვრების ქართულად გადმოთარგმნას. გარდა წმ. საბას მონასტრისა იერუსალიმში აყვავდა მეორე ქართველთა მონასტერი—ჯვარის მონასტერი, განახლებული ანუ აღშენებული მ-XI საუკ. პროხორეს მიერ. ამ მონასტრის სკოლაში გადმოქართულდებულია მე-XI საუკ. სახარების თარგმანებანი იოანე ოქროპირისა, ცხოვრება და სწავლანი გრიგოლ ნაზიანზინისა და გრიგოლ ნისელისა, ნაწერნი გაბრიელ და იოანე ბერების მიერ. ამათ გარდა აქვე მოღვაწეობდნენ მწერალნი მიხეილ და პავლე. ამ ორს მონასტერში ბევრი ძვირფასი ხელნაწერია დაცული და საყურადღებო ჩვენი მწერლობის ისტორიისთვის. მეფენი ბაგრატ მეოთხე, დავით აღმაშენებელი, დედოფალი მარია და სხვანი მე-XI—XII საუკ. დიდს მფარველობას უწევენ წმ. საბას და ჯვარის მონასტერს. ეხმარებიან ვერცხლით, ოქროთი და სხვა-და-სხვა სამკაულით. როცა იერუსალიმში აიღეს ჯვაროსნებმა, ქართველებს შერჩათ თავიანთი მონასტერი (*monasterium georgianum*). ამბობენ ჯვარის მონასტერში ბერად აღიკვეცა დიდებული პოეტი შოთა რუსთაველი, რომელმაც განაბრწყინა იგი მხატვრობით და თვით დაგვიტოვა კვალი აქ მოღვაწეობისა: იგი დახატულია კედელზედ დიდებული კაცის სამოსელში.

სინას მთაზედ ქართული მწერლობა აყვავდა მეათე საუკუნეში. აქ მოპოვებულნი ხელნაწერნი აკვირვებენ კაცს მშვენიერი ასოებით. აქ გადაწერილია უმკვლესი წერათი ნაშთა, რომელსაც მოუწევია ჩვენამდის: ეს არის ფსალმუნი, მე-VII საუკ. დაწერილი პაპირუსზედ. მე-VII—VIII საუკ. ქორების მთის ახლოს ცხოვრობდნენ ქართველნი ძმანი (აბბა, მიქელ და სხვანი). ქართველებს ამ დროს ეკუთვნოდათ ორი ეკლესია წმ. იოანე ღვთის-მეტყველისა და წმ. გიორგისა. დავით აღმაშენებელმა ააგო ეკლესია წმ. ილიასი მთასა ქორებისასა.

თამარ მეფე არ აკლებდა უხვს შესაწირავს სინას მონასტრებს. აქაური ქართული ხელნაწერები 100-დის არის. იერუსალიმის და სინას მთას გარდა საქართველოს მწიგნობრობის ისტორიაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის სირიას: შავს მთას, ანტიოქიის ახლოს, და კალიპოსის მონასტერს სიმონ მესვეტის მთასთან. აქ ქართველთა შორისაც აღმოჩნდნენ განდევილნი, კარ-ჩაკეტილნი ძმანი და მწიგნობარი. შავს მთას გადაწერილი სახარება მე-XI საუკ. ახლაც დაცულია რუისის ეკლესიაში. კალიპოსშიაც საუცხოვო ასოებით დაუწერიათ სახარება ბაგრატ ნობილისიმოსის დროს (1027—1072). მეცამეტე საუკუნეში, როცა სირია დაიქირეს თურქებმა, ანტიოქია გადაიქცა მუსულმანთა ქალაქად, ხოლო ქრისტეს ტაძრები დაქცეულ და გვერანებულ იქმნენ.

მხოლოდ ათონის მთა-და ცოტად თუ ბევრად შეპარჩა საქართველოს. აქამდის ათონის მთაზედ მკვიდრობენ ქართველთა ბერები, იმ დროს როდესაც იერუსალიმის და სინას მონასტრები უცხო ტომის მონაჯონთ დაიქირეს. ათონის ივერიის მონასტერი დაარსებულია მე-X საუკ., როგორც ამას გვაუწყებს „ათონის კრებული“ 1074 წ. (ტფილისში დაბეჭდილი 1902 წ.). დამაარსებელი ამ წმინდისა სავანისა იყო იოანე ვარაზვაჩე (+988), რომლის თანამოზიარედ დასახელებულია თორნიკე ერისთავი, ქართველთა სპასალარი. ამან დაამარცხა ბარდა სკლეროსი, რომელიც წინააღმდეგ ბიზანტიის იმპერატორებს ბასილს და კონსტანტინეს. ამათ დედამ თეოფანამ დიდი საჩუქარი მიუძღვნა ნიშნად მადლობისა თორნიკეს, ხოლო ამან ყოველივე ეს შესწირა ათონის სავანეს, წმ. ივერიის მონასტერს. მეორე წინაშეღვრად ივერიის მონასტრისა იყო წმ. ექვთიმე (+1028), შვილი იოანესი, რომელმაც ბევრი იღვაწა მონასტრის გასამშვენებლად და გასაპრწყინებლად. ამის დროს ივერიის მონასტერში 300 ბერი ირიცხებოდა. თვით წმ. ექვთიმე იყო დაუღალავი მუშაკი და სთარგმნა 30 წიგნამდე ბერძნულიდან ქართულად. საუცხოვოდ და საფუ-

ძელიანად იცოდარ ოგორც სამშობლო ენა, აგრეთვე ბერძნული. ამას მიაწერენ ქართულიდგან ბერძნულად გადათარგმნას იმ წიგნისას, რომელსაც ეწოდება „სიბრძნე ბალავარისა“. ხელნაწერებში, რომელნიც დატულნი არიან ათონის ივერიის მონასტერში, წმ. ექვთიმე სთხოვს წამკითხველს ილოკონ იმის სულისთვის და მოიხსენონ მამა მისი იოანე. წმ. ექვთიმე თვით საქართველოშიაც მოღვაწეობდა: მეფე დავითის მოწვევით, მან გაატარა ოთხი წელიწადი სამშობლოში; ასწავლა ხალხს, ზნეჩვეულების განწმენდას უდილობდა და დააარსა-რა მონასტერი წმ. სტეფანეს სახელობაზედ, დაბრუნდა ათონის მთაზედ.

ათონის მონასტერში ექვთიმეს შემდეგ არ შეწყვეტილა მწიგნობრობა. იმავე მეთერთმეტე საუკუნეში ივერიის სავანეში მოღვაწეობდა გიორგი მთაწმინდელი. ერთი იმ დიდებულთ პირთაგანი, თომელიც ბრწყინავს ძველს საქართველოს ისტორიაში. გიორგი მთაწმინდელი დაიბადა სამცხეში დაახლოებით 1014 წ.; ოც-და-ხუთი წლისამ მიმოიხილა წმ. ადგილები აღმოსავლეთში და ბერად აღიკვეცა წმ. რომანის მონასტერში, ანტიოქიის ახლოს. 1044 წ. მოვიდა იერუსალიმში და იქიდან გადავიდა ათონზედ, სადაც 7 წელიწადი გაატარა განუწყვეტილი წიგნების ქართულად გადმოთარგმნაში. 1051 წ. იგი უკვე წინამძღვარია ივერიის მონასტრისა. იგი მოგზაურობს საქართველოს და აღმოსავლეთს შორის, მუდამ მოძრაობაშია და დაუღალავი შრომის მორევში ტრიალებს. ათონიდან წამოვა ანტიოქიას, სადაც შეხვდება ბაგრატ მე-IV მეფის დედას მარიამს, რომელიც გაატანს იერუსალიმში ძვირფასს შესაწირავს პალესტინის მონასტრებისთვის. იერუსალიმში შეხვდება პროხორეს, რომელიც ამ დროს აშენებს ჯვარის მონასტერს. იერუსალიმიდგან დაბრუნდება და რამდენიმე ხანი რჩება სირიის ქართველთა მონასტერში და შემდეგ მოვიდა საქართველოში ხალხის გასაწვრთნელად და სკოლების დასაარსებლად. საქართველოდგან წამოიყვანს 80 ბავშვს და კონსტანტინეპოლში და ათონის მთაზედ მისცემს სასწავლებლებში. ამ მოკლე ცნო-

ბებიდგანაც საკმარისად იხატება ჩვენ თვალწინ გიორგი მთაწმინდელი, როგორც მხნე და ერთგული სამშობლოს მუშაკი. ხან დაყუდებული ბერია, ხან გამალეხული მოძრავი პირი, ხან მწიგნობარი, ხან ადმინისტრატორი. თუმცა ერთს საქმეს არ მოანდომა თვისი მდიდარი ნიჭი, მაინც როგორც მწერალმა დაგვიტოვა ოცზე მეტი ნათარგმნი თხზულება, მოამზადა რამდენიმე შეგირდი, რომელთაც განაგრძეს მისი საქმე. წმ. ექვთიმემ და გიორგი მთაწმინდელმა ხელმეორედ სთარგმნეს წმ. სახარება და სამღვთო წერილი, შეასწორეს, რაც წინად იყო ნეთარგმნი და დროთა განმავლობაში შეირყა და გაირყვნა.

ზემო ჩამოთვლილი ცნობებიდან თვალსაჩინოდ დამტკიცდა მნიშვნელობა უცხო ქვეყნებში დაარსებულთ ქართველთა მონასტრებისა. თვით საქართველოში განათლების ბუდედ შეიქმნენ მონასტრები და მათთან დამყარებული სკოლები. მეათე საუკუნეში ტბეთის კათედრასთან აყვავდა სკოლაც, სადაც გადაწერილია დავით ღ არხიპოსის მიერ საუცხოვო ოთხთავი (სახარება) 995 წ. დავით კუროპალატის დროს. სოფელს ხახულში იმავე დროს აყვავდა სასულიერო და სამწიგნობრო მოღვაწეობა ბერთა წრისა, რომელთა რიცხვი აღემატებოდა 15. აქ განითქვა სახელი მკერმეტყველმა მქადაგებელმა იოანე ხახულელმა, რომელიც წოდებულ იქმნა იოანე ოქროპირად. ამ მონასტერში მიიღო დასაწყისი განათლება გიორგი მთაწმინდელმა ილარიონ თულაელის ხელმძღვანელობით. სამწიგნობრო მოღვაწეობით განითქვენ აგრეთვე გელათი, პარხალი, ჯრუჭი, მარტვილი. პარხალში გადაწერილი სახარება მიუწევს 973 წ.; გელათში, „ახალ ათონად“ წოდებულს, გადაწერილია ბევრი შესანიშნი სახარება. ამგვარივე მნიშვნელობა ჰქონდათ მონასტრებს შემოქმედს, ოპიზას, შატბერდს (აქ გადაწერილია ძვირფასი „კრებული“, აწ დაკული „წერა-კითხვის საზოგადოებაში“), ოშქს, სადაც დაუწერიათ ახლა მესტიაში შენახული სახარება საუცხოვო სურათებით, შიომღვიმე, დავით-გა-

რეჯა, მცხეთა, მარტვილი, იოანე ნათლის-მცემელი, მოწამეთა და სხვა-და-სხვა. ამ დასახელებულს საფანეებში შეიქნა ძველი ქართული სასულიერო და საისტორიო მწერლობა, აქ შემუშავდა ქართული სალიტერატურო ენა, აქედგან მოეფინა განათლება ყოველს კუთხეს სიქაროველოისას,

ა ზ ო კ რ ი თ ე ბ ი.

წერთი სიტყვიერების წყალობით შემდეგ ქრისტიანობის გავრცელებისა შეიქმნა ერაგვარი ლიტერატურა, რომელიც მომდინარეობდა სამღვთო წერილის წყაროდგან, მაგრამ შემუშავებულ იქმნა ხალხის გამოგონებით ზეპირ-სიტყვიერების მსგავსად. ამგვარ სიტყვიერებას—ნახევრად წერთს და ნახევრად ზეპირს,—ეკუთვნიან აპოკრიტები, სასულიერო ლექსები და ლეგენდები.

აპოკრიტს ელწოდებთ იმ ნაწერებს, რომელნიც შეიქმნენ ხალხის გამოგონებითა შესავსებლად იმ ნაკლისა, რომელიც სამღვთო წერილში აღმოჩნდა. ხალხის მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებდა ადგილ-ადგილ მოკლედ მოხსენებული ცნობანი ამა თუ იმ პირზედ ანუ მოთხრობაზედ. შესავსებლად ამ ნაკლისა ზ დასაკმაყოფილებლად იმ საკითხისა, რომელიც სამღვთო წერილის მკითხველს ებადება და პასუხს კი ვერ პოულობდა, შექმნეს აპოკრიტები. აპოკრიტი ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს საიდუმლოს ანუ ფარულს წიგნს. აპოკრიტები წარმოიშობნენ ქრისტიანობის დასაწყისშივე. სახარების მკითხველისათვის ბევრი გაუგებარი და მოკლედ მოთხრობილი ადგილი იყო. მაგალითად, მკითხველი ვერ პოულობდა ცნობას, სად და როგორ გაატარა მაცხოვარმა თავისი სიყმაწვილე ვიდრე სამქადაგებლო ასპარეზზედ გამოვიდოდა. აგრეთვე მის ცნობის მოყვარეობა თხოულობდა დაწვრილებით სურათს ჯოჯოხეთში ტანჯვათა აღწერილობისას, რადგან სახარება მხოლოდ გაკვირთ იხსენიებს: „მუნ იყოს ტირილი და ღრქე-

ნა კბილთა“. ამ მოხსენებულთ ცნობათა შესავსებლად წარმოსდგა ორი აპოკრითი: „სიერაჲ ქრისტესა“ და „წმინდაჲს ღვთის-მშობლისაგან კაცთა ცოდვილთა სტანკეჲლთა ხიჯუა“. საიქიოს წარმოდგენა ივსება აპოკრითით, რომელიც ნათარგმნია სომხური ენიდგან. მას ეწოდება: „ბასა გრაგელ კანსანათლესკელისა ანკელასთან“. გრიგოლ განმანათლებელი შეეხვეწა უფალს: „გვედრები სამი საათით ანგელოზი ჩემთან მომივლინო და ვთხოვო, რაც მინდაო“ ისმინა უფალმა ვედრეა და მოუვლინა ანგელოზი. რას თხოულობო? ჰკითხა ანგელოზმა. შეიტყობს სული თავის პატივს ანუ ცოდვას, როცა ხმალს მიიტანს სულის ამოსართმევადო?— შეიტყობს, მიუგო ანგელოზმა. სული, განუმარტავს ანგელოზი, არის მსგავსი ცეცხლისა და ნათელისა, თუ კაცი მართალიაო, და ბნელი, თუ არსება ცოდვილია და სავსე ბოროტებითაო. ჰკითხა გრიგოლ განმანათლებელმან, როგორ ამოართმევ სულსა ცოდვილსაო? მიუგო ანგელოზმან: როდესაც მივალ ცოდვილთან, ვეჩვენები ავი ანგელოზივით საშინელ სანახავად და ხმალიც ხელში მეჭირება. შეწუხდება ჩემის ნახვისაგან, ენა დაებმება, თავს მომარიდეს, თვალების ხუქვას მოჰყვება და გაქცევას დააპირებს. მაგრამ სად წავა? მე სულ იმის თვალ-წინ ვიქნები და ველარ შეიძლებს, რომ აღგეს. საშინელი ხმალი ხელში მეჭირება და ნახანს გზასა ძნელსა, ცოლ-შვილსა და გვაროვნობას თვალით ანიშნენს, მაგრამ ვერას შეიტყობს. მე კი ვერავინ მხედავს, გარდა ავთამყოფისა, მე ცეცხლი ვარ და ხორცი არა მაქვს. ჰკითხა გრიგოლ განმანათლებელმან ანგელოზსა, როგორ ამოართმევ სულსა მართალსაო?— მიუგო ანგელოზმან: მივალ და ვეჩვენები ისე ვითარცა ვპატიჟობდე ქორწილში თავდაბლად და მშვიდობიანის სახით და, როდესაც დამინახავს, სული განსვენებაში განწესდება. მივიღებ ხელსა მართლისასა, ვითარცა მზე ბრწყინვალე სავსე ნათლით და ხელში რომ დავიქერ, თაყვანს ვსცემ სულსა მართლისასა“.

ეს აპოკრიფი საკმარისად გვიჩვენებს, რა მქიდრო კავშირი აქვს წერიტოს სიტყვიერებას ხალხის რელიგიურ წამოღვენასთან. ვის არ გაუგონია სულთამხუთავის ამბავი, რანაირად ართმევს სულს მომაკვდავს? ამ გვარადვე შეგვიძლიან დავუახლოვოთ ხალხის წარმოდგენა ჯოჯოხეთზედ და აპოკრიფი „წმინდისა ღვთის-მშობლისაგან კაცთა ცოდვილთა სატანჯველთა ხილვა“. აი მოკლედ შინაარსი ამ აპოკრიფისა.

ინება დედამან ქალწულმან მარიამ ხილვა სატანჯველთა, რომელთა დასჯილნი კაცნი იტანჯებიან ფერად-ფერადი სატანჯველითა. აღვიდა მთასა ზეთის ხილთას და თქვა: გარდამოვედინ ზეცით მთავარ-ანგელოსი მიხეილ, რათა მითხრას ვითარებანი ცისა და ქვეყნის შორის მყოფთა და მახილვოს ტანჯვანი ცოდვილთანი. შემდგომად ამა სიტყვისა გარდამოხდა მთავარი ანგელოსთა დასითა ანგელოსთათა. ჰრქვა მას ყოვლად წმიდამან: გიხაროდინ, მთავარო ზეცისა, რომელი წინაშე წმიდისა სამებისა მდგომარე ხარ! გიხაროდენ, რომელსა გეგულვების საყვირისა დაცემა და განღვიძება საუკუნითგან დაძინებულთა მკვიდრთა! მიუგო მიხეილ ქალწულსა: ეჰა ცასა ცათასა უმაღლესო, ქერაბინთა უდიდებულესო, რამეთუ განდიდნა სახელი შენი უფროს ვრცელისა სამყაროსა! ამ სიტყვაპასუხის შემდეგ რქვა ყოვლად წმინდამან: მიჩვენე, ერისთავო, ყოველნი სატანჯველნი ქრისტიანეთა და წარმართთა. მაშინ აღაღო ჯოჯოხეთმან პირი თვისი და იხილა ღვთის-მშობელმან ურიცხვი სიმრავლე მამათა და დედათა, რომელნი იტანჯებიან მას შინა და იყო ტირილი დიდი და ვაება. რა არის ცოდვა მათი? ესენი არიან, რომელთა მამა, ძე და სული წმიდა არა სწამთ და არ აღიდებენ ღვთის-მშობელსა. სხვასა ადგილსა იხილა ბნელი დიდი. მნებაეს, ბძანებს დედა ღვთისა, რათა ვიხილო სატანჯველნი ამას შინა. „ვერ შემძლებელ ხარ,— მიუგებს ანგელოსი,—რამეთუ ამათ მცნება აქეთ, რათა არა იხილონ ნათელი, ვიდრემდის გამობრწყინდება დიდებით ძე შენი მეორედ“. ამ ცოდვილებს სწავადა ცეცხლი აგზნებუ-

ლი. რა არს მათი ცოდვა? ამათ უბადრუკთა არა ესმათ ქადაგება წინასწარმეტყველთა. დედა ღვთისა და ანგელოზი განვიდნენ აღმოსავლეთით და მოვიდა სერაბინ-ქერაბინითურთ სხვასა ადგილსა, სადა იხილა სიმრავლე მამათა და დედათა იტანჯებოდა ცეცხლსა შინა, რომელნიმე მკერდამდე და რომელნიმე ფეხებამდე. ესენი არიან, მიუგო მიხეილმა, რომელნიც სარტყლამდე სხედან ცეცხლში, ისინი, რომელთა მამისა წყევა მოიღეს. მკერდამდე სხედან ცეცხლში ისინი, რომელნიც ნათლი-ჯედასა სიძვით და არა წმიდებით, მეძაობით შეაგინებენ. ესენი ვინ არიან, რომელნი თხემამდე სხედან ცეცხლსა შინა? ჰკითხა ყოვლად წმინდამან.—ესენი არიან,—ჰრქვა მიხეილ,— რომელნი ხორცსა სქამენ კაცისასა.—ვითარ შესაძლებელი არს ქამოს კაცმან ხორცი კაცისა? მიუგო ანგელოსმა: რომელნი ლბრალოსა ტყვესა უსამართლოდ ჰყიდიან და ნავაჰრსა სქამენ, ესე არს ქამა ხორცისა კაცისა. სხვა ადგილას იხილა ხორცსა კაცისასა მატლნი სქამდეს.—ესენი არიან, ყოვლად წმიდაო, მექრთამენი, ვახშის მეძიებელნი. იხილა დედაკაცნი მოკიდებულნი ორთავე ძუძუთა და მხეცნი გამოვიდოდეს პირისაგან მათისა. ჰრქვა ყოვლად წმიდასა: ესენი არიან, რომელნი მივიდოდეს მეზობელთა და ყურის მიპრობითა ისმენდეს სიტყვათა მათთა და მიერ ახდენენ მრავალსა შფოთსა და ბორბტსა. შეწუხდა დედა ღვთისა და თქვა: უმჯობეს იყო მათდა, თუშკა არ შობილ იყვნენ,—ტიროდა და ეწყალებოდა იგინი. მიიყვანა ანგელოსმან სანახავად „დიდთა სატანჯველთა“. აქ იხილა ღრუბელი ცეცხლისა და მას შინა იყო სიმრავლე დედათა და მამათა და ცეცხლის ფერნი ვეშაპნი მოხვეოდეს ასოთა მათთა და დასწვიდეს მათ, ვითარცა კლურტსა ხმელსა. ესენი არიან,—მიუგო ანგელოსმა პასუხად ღვთის-მშობელსა— რომელნი კვირიაკეს ჰვე წვანან და ეკლესიად ლოცვად და წირვად არ წავლენ.

სხვა ადგილას იხილა ყოვლად წმინდამან ძელი რკინისა ეკიდა ენათა ცოდვილთა. ესენი არიან კრუნი, უკან მზრა-

ხველნი. იხილა კაცნი ფრჩხილთაგან ტერფისა თხემადმდე სისხლითა შეღებილნი და ენა-შეკრულნი ცეცხლის ალითა და ვერ შემძლებელ იყვნენ სიტყვისა გებად. ტიროდა დედალვთისა და ითხოვდა შეწყალებასა მათსა. ანგელოზმა გაუხსნა მათ ენა კრულებისა და აუწყა, რომ ესენი არიან ეკლესიის შემცოდნი. წავიდნენ ადგილს, სადაც მღვდელნი იტანჯებიან. იხილა მღვდელნი ზემომოკიდებულნი და ცეცხლნი თხემისაგან მათისა გამოვიდოდა. ცოფვა მათიო ის არის, რომ მათ სამღრთოსა მსხვერპლისა შემწირველთ, ოდეს დაანაწილებდნენ საღმრთოსა ტარიგსა, გაუფრთხილებლობით ნაწილი ქვე სციოდათ. იხილა ადგილი, სადაც ცეცხლსა შინა მყოფთ კაცთა ფრთოვანი ჩხენი ჰგვემდნენ. ესენი არიან დიაკონნი, რომელნი წმ. სახარებასა და წერალოთა და მოძღვრებათა აღმოიკითხვიდნენ და არა ჰყოფდენ მორჩილებასა ეკლესიისა და მღვდელთასა და არ ერიდებოდნენ ცოდვასა. სხვა ადგილას სხდეს ცეცხლსა შინა ისინი, რომელნიც ქვეყანას მღვდელ-მთავრად იყვნენ ცოდვითა შევონებულნი და არა ვიდოდნენ გზათა სიმართლისათა. იხილა დედაკაცი მოკიდებულნი და ალი გამოვიდოდა მათი პირისაგან. ესენი არიან სამღვდელთა კაცთა მუუღლენი, რომელთა შემდგომად მიკვალებისა მუუღლეთა მღვდელთასა სხვა ქმარი შეირთეს. სხვა ადგილას მამათა და დედათა ცეცხლში მდებარეთა სკამდენ მანკნი. ესენი არიან ენკრატისნი, რომელნი ისიძვიდეს და ხორცი შეაგინეს და მონაზონობა არა დაიმარხის. გამოჩნდა მდინარე ცეცხლისა, მას შინა სხდეს ბრავალნი დედანი და მამანი და ვეშაპნი ეკიდნეს ენათა მათთა. ესენი არიან მსიძაენი და მემრუშენი, მბეზლებელნი და ავთა მქნელნი, კრუ-ფიცნი, სხვისა ნაშრომის მიმტაცებელნი და მკაპელნი, რომელნი მთავრობდეს გლახაკთა ზედა, ვერცხლის მოყვარენი, მექრთამენი, კაცის მკვლელნი და ეკლესიის უმსახურანი. წაიყვანა ანგელოზმან უფროსთა სატანჯველთა სანახავად. მარცხენით კერძო იყო მდინარე ცეცხლისა და იყო ბნელი საშინელი. იყო ტირილი

და ვაება. დულდა ვითარცა ქვაზე, ზღვა განძინებული და ნაკვერცხალი ცეცხლისა ჰსცემდა ცოდვილთა და მატლი ჰსკამდა მათ. თქვეს ცოდვილთა ერთხმობით: უფალო, შეგვიწყალებენ!... გიხაროდენ, ნათელო დაუღამებელო! ჰრქვა ყოვლად წმიდამან: დიდად ვწუხვარ დს საღმობითა აღმცესების გული. შეწუხდა და ტირადა. შეწუხდნენ ანგელოსნი ტირილისათვის ღვთის-მშობლისა. ხოლო ცოდვილთა ღაღად ჰყვეს: კეთილად მოხვედ ჩვენთვის ყოვლად წმიდაო! თქვა ღვთის-მშობელმან: ჰოი, ძნელნი სახილველნი განვიცადენ თვალითა ჩემითა. თქვეს ცოდვილთა: უფალო, შეგვიწყალებენ! შემდგომად ამა სიტყვისა დასცხრა ღელვა, რომელი იყო ცოდვილთა ზედა და კვალად გამოჩნდეს ცოდვილნი, ვითარცა მღოგვისა მარცვალნი. რა არს ცოდვა მსხდომარეთა ბნელსა შინა?— ესე არს ბნელი გარცხნელი, რომელთა ჯვარს აცვეს უფალი ჩვენი იესო ქრისტე, რომელთა არა ნათელ-ილდეს, არცა ჰრწმუნეს მამა, ძე და სული წმიდა და არიანცა, რომელნი ისეილდეს სინდიკნისა (=ნათლულსა და ნათლის დედას). მოსცა მდინარემან ოხვრა და ბნელი დაეცა მათ და ცეცხლმა დაჰფარა იგინი. ჰრქვა ღვთის-მშობელმან: ვაი ცოდვილთა და უღონოთა, რამეთუ დაუსრულებელ არს სატანჯველი მათთვის. ღვთის-მშობლის თხოვნით მიხეილმა, „ერის მთავარმა“ წარავლინა იგი, სადა იტანჯებოდნენ ნათელ-ღებულნი ქრისტიანენი, ცეცხლითა და ბნელითა ბნელნი. ესენი არიან, რომელთა ნათელ-ილდეს და საქმეთა ეშმაკისათა შეუღდეს, სინანულისა ეამი არ იცეს, უღებთ იქცეოდეს, ამისათვის იტანჯებიან ცეცხლის ტბასა. ღვთის-მშობელმან ინება ქრისტიანეთაჲანა ტანჯვების მიღება... ანგელოსმა ჰრქვა: ყოვლად წმიდაო, შენ სამოთხესა შინა განისვენე. დედამ ღვთისამ სთხოვა მიხეილს: წარმართენ თანა მხედრობით შენით და ილოცეთ ცოდვილთათვის. მიუგო მიხეილ: ოდეს შევწირავთ ამათვის ვედრებასა, არა ისმენს ჩვენსა ღვერთი. ყოვლად წმიდამან თხოვა, რათა აღიყვანონ ანგელოზთა მხედრობამა მამისა

ზიმართ სახიერისა. აღიყვანეს მხედრობათა წინაშე საყდრისა ღვთაებისა. მაშინ განიპყრნა ხელნი თვისნი ქალწულმან და ჰრქვა: შეგვიწყალენ ჩვენ ცოდვილი და მოგვხედენ თვალითა წყალობისათა ცოდვილთა ამათ ტანჯულთა, რამეთუ ვინილენ და ვერ ვიტვორთე ტანჯვასა მათსა. მოვიდა ხნა უხილავისა მამისა: ვერ შევიწყალე, ყოვლად წმიდაო, და თუ ვისშენ ვცდრებასა შენსა, გარდავხედავ სამსკვალთა.

ამ შინაარსილგან სჩანს, რომ აპოკრიტებს ზნეობითი მნიშვნელობა ჰქონდა. მკითხველს აფთხილებდა ცოდვათა საქციელსა და აგონებდა სატანჯველთა წარმოდგენით განშორებას ავი და უწმინდური საქმეთაგან. მექრთამეების, ვახშის მადიებლების, ტყვეთა გამსყიდველთა დასჯა „დიდითა სატანჯველითა“ საკმარისი ქადაგება იყო ამ უზნეო მოქმედებათა გასაკიცხავად. აპოკრიტი ხმას ამალლებდა სიბილწეთა დასათრგუნავათ. როგორ იმოქმედა აპოკრიტმა ხალხის რწმენაზედ, მოწმობს ფშავის მოგზაურობა „შავეთში“, სადაც ხედავს იმ ტინჯვათა, რომელნიც აღწერილნი არიან „ღვთის-მშობლის მიმოხილვაში“. აპოკრიტები გავრცელდნენ საქართველოში ძველადგანვე. წმ. ექვთიმე გიორგი ბერს სწერს, რა წიგნებს არ შეიწყნარებს ეკლესია და იმ სიაში მოხსენებულია აპოკრიტებიც *). ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც აპოკრიტებით ისარგებლეს მწვალებლებმა და თავიანთი სწავლის გავრცელება აპოკრიტთა საშუალებით განიზარახეს. წმ. ექვთიმეს წერილში ჩამოთვლილია ეკლესიისაგან აკრძალული წიგნები. ამათ რიცხვშია: „ანტიოქიის მოქცევაჲ არა შესაწყნარებელ არს, აგრეთვე ადამის ცხოვრება, სიყრმე უფლისა, მოციქულთა ცხოვრებანი

*) ამათ შორის „სიყრმე უფლისა ჩვენისა იესოქრისტესი“. აქ მოთხრობილია, რომ როცა ყრმა იყო ხუთის წლისა, აღმოიღებდა თიხასა და შექმნიდა სირებად თორმეტად. მრავალნი ყრმანი იმღერდეს მას ეჟმსა. დღე ესე იყო შაფათი. ურიათა უამბეს იოსებს. იოსები რისხავდა მას ხოლო მან აღაფრინა სირები, რომელნი წაეიდეს წვილით. აი, აპოკრიტით პირველი სასწაული ქრისტესი

გარყენილნი მწვალებელთაგან, წმინდისა ანდრიასი და გიორგისა ცხოვრებაი არს ქეშმარიტი და კვალად სხეაი რაიმე უცხოი—არა შესაწყნარებელ არს. ორიგინეს მწვალებელსა და ევსები პამფილესა განწყობებანი ჩაურთავთ, ამისთვის არა შეიწყნარებლ ეკლესია“. აქ ჩამოთვლილთ წიგნთაგანი აწვიცილთ ჩვენ „სიყრმე უფლისა“, „ცხოვრება ადამისა“ და ცხოვრება წმ. გიორგისა და ანდრიასი. ესენი აპოკრიტები არიან. სხვებს კი—ანტიოქიის მოქცევას და ორიგინეს თხზულებას—ქართულად ჩვენამდე არ მოუწვია.

ჩვენ არ შევუდგებით აუარებელი ქართული აპოკრიტები აენუსხოთ და გავარჩიოთ *). მოვიყვანთ რამდენსამე ცნობას ორიოდე აპოკრიტის შესახებ. შეეჩერდეთ პირველად ნაწერზედ: მცნება და ბრძანება უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი, რომელი მიეცა საკვირველებით წმიდასა სილციბისტრო რომთა პაპსა. ამ აპოკრიტის აზრი ის არის, რომ კვირიაკე (=კვირა) ილქნოს ხალხმა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იესო ქრისტე რისხვით მოაეღინებს ცეცხლს, სეტყვას, გვალვას და გაანადგურებს კაცის ნაშრომს და ნაღვაწს. კვირიაკის უქმობის შესახებ ორი ტიპის აპოკრიტია: ერთში მოხსენებულთა იერუსალიმის პატრიარქი და მცორეში რომის პაპი. ჩვენი აპოკრიტი მცორე ტიპისაა.

მე-XVII საუკ. ხელნაწერში მოყვანილია „გოდება დიდს ხუთშაფათს წმ. ღვთის-მშობლისა“. აპოკრიტულია აგრეთვე „მიძინება ყოვლად წმინდისა ღვთის-მშობლისა, თქმული წმ. მამისა ჩვენისა ბასილი კესარიელისა“; აგრეთვე მოთხრობა „ალექსი კაცისა ღვთისა“. მოვიყვანთ ერთს აპოკრიტის კიდევ

*) აქნიშნავთ მეცნიერთათვის საყურადღებო აპოკრიტის: „წიგნი, რომელიც დაწერა იოსებ არიმათელმან მოწაფემან უფლისა ჩვენისა და თხრობაი აღშენებისათვის ეკლესიისა, რომელი იგი არს ლუდის შინა ქალაქსა“. ეს „წიგნი“ მესოპოტამიაში შექმნილი დაედო სარჩულად გრალის თქმულებას, როგორც დაამტკიცა აკად. ა. ნ. ვესელოვსკიმ.

ახლის აღმთქის შესავსებლად გამოგონილს. ეს არის „ეპისტოლუ ავგაროს შეიასა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესაჲდა წარწერილი“. შინაარსი მოკლედ გავიცნოთ: „ავგაროზი შევი იყო (სირიულად უკაშა ნიშნამს შავს). მკურნალსა სახიერსა, გამოჩინებულსა ქუეყანასა ზედა იერუსალიმისასა გახარებ! მესმა შენთვის და კურნებათა შენთათვის, რამეთუ არა არიან წავალთა მიერ, არამედ სიტყვითა შენითა ბრმათა აღუხილავ, ჰკელობელთა ავლინებ, კეოროვანთა განსწმედ, ყრუთა ასმენ, აულეებთა და ეშმაკთა განასხმამ და მკედართა აღდგინებ. ამისათვის დავიდევ განზრახვასა, ვითარმედ ანუ ღმერთი ხარ შენ, გარდმოსრულ ზეცით და იქმ ამათ, ანუ ვითარმედ ძე ხარ ღვთისა. მოიწერე შენდა, რათა მოხვიდე ჩემდა მიმართ და თაყვანი ვსცე სიწმინდესა შენა და განკურნო ტკივილიცა, რომელ მაქვს. მესმა, რამეთუ ურიანი დრტვინვენ შენთვის და გდევნიან და ჰსურთ შეურაცხება შენი. ხოლო მე მაქვს ქალაქი მცირე და კეთილი და ორთათვისვე კმარს დამკვიდრებად მას შინა და მშვიდობა შენდა“.

პასუხად ავგაროსმა უფლისაგან მიიღო შენდევნი ეპისტოლე: „ნეტარ ხარ შენ, ავგაროს, რამეთუ თვინიერ ხილვისა გრწმუნა ჩემდა მომართ... მოიწერე ჩემდა, რათა მოვიდე შენდა მიმართ. მე ოდეს აღვიდე, მოგივლინო შენ ერთი მოწაფეთა ჩემთაგან და ტკივილი ეგე, რომელ გაქუს, მან განკურნოს. ქვეყანა შენი იყავნ კურთხეულ და მტერი არა ეუფლოს მას უკუნისამდე. ხოლო ეპისტოლე ესე ჩემი, სადაცა იპოოს: გინა სამთავროსა შინა, გინა ზღუასა შინა, გინა თუ ვიპე ახურვებდეს, ანუ აძრწოლებდეს, ანუ თუ ხურვებიაგან შეკრულიყოს, ანუ სხვათა რაისაგანმე სწეულებისა, ყოველივე დაიხსნას... ყოველივე ესე ხელითა ჩემითა დაწერილ არს და დავებქდე შეიღითა ბეჭდითა“.

„მიიწია რა ეპისტოლე უფლისა ავგაროსის მიმართ მთავრისა და ესმა, ვითარმედ ურიანი ეძიებენ მოკვლად მისსა, წარავლინნა ავგაროს მხატვარი და მალემსრბოლი ბქეთა იერუ-

სალიშისათა. შეემთხვია მათ იესო და ჰრქვა: კაცო, მხატვარნი ხართ თქვენ? მიუგეს მათ და ჰრქვეს: ჩვენ მოვლინებულ ვართ ავგაროს მთავრისა მიერ ხილვად ხატისა მისისა. ხოლო იესო სდგა შორის ერისა მრავლისა და ასწავებდა. ხოლო მხატვარი იგი დგა და ვერ ეძლო გამოსახვა ხატისა მისსა. მაშინ მოყვასმან მისმან ჰრქვა მას: მიეც ტილოო ეგ ხელთა მისთა. მივიდა კაცი იგი, შეუერთა ფერხთა და ყოველივე გამოუცხადა. ხოლო უფალმან მიიღო ტილოო, დაიდვა პირსა ზედა და მეყვსეულად გამოისახა ხატი მისი მასზედა. განკვირდეს ერი. ტილო იგი მისცა უფალმან თადეოს მოციქულსა და უბრძანა შემდგომად ამალღებისა მისისა წარსვლად ედესია ქალაქად განკურნებად სენისა. წარვიდა თადეოს სიტყვისაებრ უფალისა. მიიწვენეს რა ქალაქსა იერაპოლს, დადგეს გარეშე ქალაქსა საფანესა მეკეცისასა. დადვეს ტილო იგი შორის ორთა კეცთასა, რამეთუ ეშინოდა. და ვითარცა დაიძინეს, გამოჩნდა სვეტი ცეცხლისა ზეით და დადგა ადგილსა მას ზედა, სადა იგი იყო ხატი უფლისა. იხილეს სასწაული ესე მცველთა მის ქალაქისათა და აღუწყეს მთავარსა. გამოვიდა მთავარი ერითურთ და ჰპოვნეს ხატი უფლისა ორთა კეცთასა. ხოლო მალე მსრბოლთა და მხატვარმან მიუთხზნეს, ვითარმედ ავგაროსისა არიან. მთავარმან აღიღო კეცი და მისცა ტილო მოციქულსა. მიივლინა თადეოს ქალაქსა ავგაროსისასა. ჰპოვა ვინმე ქვემდებარე, რომელი ითხოვდა პურსა. დასდვა ხელი მას ზედა და მეყვსეულად ხლდომით გიდოდა და მივიდა დედისა თვისისა. იხილეს იგი და უკვირდათ. მიიწია სიტყვა ესე ავგაროსისასა. მან მოუწოდა ყრმასა მას და ჰკითხა: ვინ განგკურნა შენ? მან ჰრქვა: კაცმან ვინმე მპოვა გარეშე ქალაქისა, შემახო და განვიკურნე. ჰგონებდა ავგაროს, ვითარმედ უფალი არს. წარავლინა და ჰპოვა თადეოს. მორავიდეს, შეიწყნარა იგი სიხარულითა. ავგაროს იყო ცხედარსა ზედა ექვს წელ. მაშინ მიიღო ტილო იგი, რომელსა ზედა გამოსახულ იყო ხატი უფლისა და ამბორს უყო მას და მეყვსეულად მასვე ეამსა

აღდგა და ვიდოდა უვნებელი სრულიად. და ჰრქვა თადეოზ მოციქულსა: რაი ჯერ არს ყოფად ჩემდა? მიუგო მან და ჰრქვა მას: ჯერ არს პირველად, რათა ნათელ-ილო. მან სიხარულით შეიწყნარა. შთაიყვანა იგი წყაროდ, რომელსა ეწოდების ვერასაი და ნათელ სცა მოციქულმან თადეოს ავგაროსს და ცოლსა მისსა და შვილთა. იხაროდენ ყოველნი და განიწმინდეს ყოვლისაგან სენისა“.

ავგაროსის მიწერა იესო ქრისტესთან და პასუხი უფლისაგავერცხლებული აპოკრითია. იგი შესდგება ორი ნაწილისაგან: პირველი მიწერა-მოწერა ავგაროსისა და მაცხოვრისა და მეორე—ხელთუქმნელი ხატის წარმოშობა. ავგაროსი ისტორიული პირია. იგი იყო მეთხუთმეტე მეფე ედესსაში. ცხოვრობდა პირველს საუკუნეში. უძველეს დროშივე ექვი შეიტანეს ამ მიწერ-მოწერის სინამდვილის შესახებ. ეს აპოკრითი აქვს მოყვანილი მოსე ქორანაცის და ცნობილია აგრეთვე არაბთა შორისაც. ბერძნულ-სლავიანური ტექსტი გამოცემულია. ლეგენდა პირველად სირიულს ენაზედ შესდგა. ბერძნული და სომხური განცალკევებულს ვერსიას წარმოადგენენ. ქართული აპოკრითი ბერძნული წყაროდგან მომდინარეობს. ახალი აღთქმის აპოკრითებს ვერ გავათავებთ, რომ ერთი შესანიშნი ნაშთი არ მოვიხსენიოთ. ეს არის „გნებისაჲვის და სიკვდილისა მაცხოვრისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“. ეს შეადგენს ესრედ წოდებულს ნიკოდიმის სახარების ნაწყევტს, როგორც „სიყრბე უფლისა“ წოდებულია თომას სახარებად და შობა წმ. მარიამისა ცნობილია იაკობის სახარებად *).

„რამეთუ ვცან უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი წიგნთაგან საღთოთა **“) და სარწმუნოებით გულს მოდგინედ ვისწრათენ

*) ნახე ჩემ მიერ დაბეჭდილი ქართულად, „მოგზაური“. 1903 წ. № V—VI.

***) მართლ-წერა: არ ვიცეავთ და აწინდელს ორთოგრაფიას მივუძღვით.

და აღწერენ მოსახსენებელნი, რაი იგი თქვეს ჰურიათა ღვთისათვის პონტოელისა პილატესზე—საჯულისა, რომელი იგი აღწერა წიგნითა ებრაულითა, ხოლო მე გარდმოვწერე წიგნითა ბერძნულითა“. ამ დასაწყისის შემდეგ აღწერილია, როგორ „მოვიდნენ ანაი და კაიათა, გამალიელ, იუდა და სხვ. პილეტესსა და შეასმენდეს იესოს და იტყოდეს: ესე ჩვენ ვიცით იოსების ხუროს ძეა და მარიამისაგან შობილ და იტყვის თავსა თავისსა ძედ ღვთისა და მეფედ, შათათსა შეაგინებს და სჯულისა ჩვენისა ჰნებაეს დარღვევა. შათათსა არა ჯერ არს კურნებაი. ხოლო ესე მკვლობელთა და ბრმათა, კეთროვანთა და განრღვეულთა განკურნებს დღესა შათათს. გვევდრებით, რათა წარმოადგინო იგი და ისმინო მისი. პილატემ გაგზავნა კაცი (პასენაკი), რათა მოიყვანოს იესო. ვითარ მივიდა პასენაკი, იცნო იგი და თაყვანი სცა მას, მოილო ოლარნი, რომელ აქვნდა ხელთა მისთა და დაუფინა ქვეყანასა (მიწაზედ) და მოუწოდა პილატესთან. ხოლო ურიათა ღვთისათვის პილატესს მიმართ: რად არა სეფე კაცთა (უფროსთა) ბრძანე შემოყვანება მისი, არამედ პასენაკისაგან? მან თაყვანი სცა და დაუფინა ოლარნი. პილატემ ჰკითხა პასენაკს: რა ყავ ესე? მიუგო პასენაკმან: ოდეს მიმავლინე მე იერუსალიმს, უბანთა ზედა ვიხილე ეგე მჯდომარე ვირსა ზედა და ყრმანი ებრაელნი ღვთისადებდეს და რტოები ზეთის ხილთა აქვნდა ხელთა მათთა. რომელნიმე დაუფენდეს სამოსელსა და იტყოდეს: გვაცხოვნენ ჩვენ, რომელი ხარ მალალთა შინა, კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისათა.—რაი იცი შენ ებრაელებრი? ეტყოდეს ებრაელნი. ჰრქვა მათ პასენაკმან: ვკითხე ვისმე მათგან, რაი არს, რასა ხმობენ ყრმანი ებრაელნი და მან მითხრა: ოსანაი—ესრე არს: გვაცხოვნენ ჩვენ. ურიათაც უმოწმეს პილატესს წინაშე, რომ „ოსანა“ გამოითარგმნესის „გვაცხოვნენ ჩვენ“. მაშ რას ემღურით პასენაკსაო, ჰკითხა პილატემ ურიათა, ხოლო იგინი დუმნეს. პასენაკი გავიდა ბრძანებისამებრ პილატესსა და ჰრქვა იესოს: უფალო, შენო-

ვედ, რამეთუ გხადის მსაჯული! შემოვიდა იესო. მუნ ეპყრნეს-
დრაუჯნი პილატესნი და მოდრიკნეს ძელნი იგი დრაუჯთანი
და თაყვანის სცეს იესოს. ურიათა ჰკითხეს მათ, რომელთა
ეპყრათ დრაუჯნი: რასათვის მოდრკენით ძელნი იგი დრაუჯ-
თანი? რასა ჰყავთ ესე?—ჰრქვა მათ პილატემ. ხოლო მათ
ზიუგეს: ჩვენ კაცნი წარმართნი ვართ და ვითა თაყვანის
ვცეთ მას?! ძელნი იგი დრაუჯთანი თავით თვისით მოსდრკეს
და თაყვანის სცეს მას. პილატემ ჰრქვა მთავართა კრებული-
სათა: გამოარჩინით თქვენთაგანი კაცნი მხნენი და ძლიერნი
და იპყრენით დრაუჯნი იგი. უკეთუ მოდრკენ თავით თვისით
და თაყვანის სცენ მას? გამოარჩინეს ძლიერნი კაცნი. კვალად
შემოიყვანეს იესო და მეყვსეულად მოდრკეს დრაუჯნი და
თაყვანის სცეს მას. შეეშინდა პილატეს. ხოლო ცოლმან მისმან
მიაფლინა მისსა და ჰრქვა: რაი ძეს შენი და კაცისა მაგისა მართლი-
სა? ფრიად მევნო მაგისთვის ამასა ლამესა. ჰრქვა ურიათა და ლე-
ვიტელთა პილატემ: თქვენ უწყით, რამეთუ ცოლი ჩემი ღვთის
მსახური არს და ესერა მომიფლინა, მრქვა მე. მიუგეს ურიათა: მა-
ცდური არს ეგე, სიზმარიცა მაჩვენებელი მიაფლინა ცოლსა შენსა.
რასა იტყვი შენ? ჰრქვა იესოს. მან მიუგო: უკეთუმცა არა
აქვს ხელმწიფება, არამცა იტყოდეს; აწ კაცად-კაცადსა აქვს
ხელმწიფება სიტყვად კეთილისა და ბოროტისა.

„ზიუგეს მღვდელ-მთავართა: პირველად სიძვით შობილხარ,
მეორედ შობასა შენსა ბეთლემს ყრმათა სრვაცა იქმნა, რამეთუ
მამა-შენი იოსებ და დედა-შენი მარიამ, ეგვიპტედ ივლტოდეს. ხო-
ლო მუნ მღვდმარენი კაცნი ღვთის მოყვარენი იტყოდენ: ჩვენ არა
ვიტყვით მაგას ბოროტ-ყოფელად, არამედ კეთილის მოქმედად.
ანამ და კაიაფამ ზიუგეს, რომ აქებენ იესოს მისი მოწათენი
ლაზარ, იაკობ და სხვანი. ათორმეტთა მათ კაცთა ჰრქვეს: ესე
არს ცხოვრება სოფლისა, არა ბოროტის მოქმედი არს. ხო-
ლო კრებული ელაღადებთ,—მიუგეს მათ ურიათა,—ეგე წინა
აღმდგომი არს კეთილისა და იტყვის თავსა თვისსა ძედ ღვთი-
სად და მეფედ. ჰრქვა პილატე კერძოდ ათორმეტთა: რისა

საქმისათვის უნებს მოკვლავ იესოსი?— შური აქვს, რამეთუ შათათს ჰკურნებს. ჰრქვა პილატე: კეთილისა საქმისათვის ჰნებავს მოკვლა მისი!

„აღივსო გულის-წყრომითა პილატე და ჰრქვა: მოწამე არს ჩემდა მზე, რამეთუ არცა ერთსა ბრალსა ვპოვებ კაცისა ამისათანა... მიყვანეთ და სჯულითა თქვენითა განიკითხეთ. მიუგეს ურიათა: ჩვენი არა არს მოკვლა არავისი. შევიდა პილატე ტ:ძრად და ჰრქვა იესოს: შენ ხარაი მეფე ურიათა? მიუგო იესო: შენ თავით თვისით იტყვი მაგას, ანუ სხვათა გითხრეს?... მეუფება ჩემი არა ამის სოფლისაგანი იყოს... ამისათვის მოვედ სოფლად, რათა ყოველმა ისმინოს ქეშმარიტება ხმისა ჩემისა. გამოვიდა პილატე გარედ და ჰრქვა ურიათა: მე არცა ერთსა ბრალსა ვპოვებ ამისათანა. მიუგეს ურიათა: მაგან თქვა— შემძლებელ ვარ მე ტაძრისა (სოლომონისა) დარღვევად და მესამესა დღეს აღშენებად. ჰრქვა პილატე: უბრალო ვარ მე სისხლისა ამისგან უბრალოსა. ჰრქვეს ურიათა: სისხლი მაგისა ჩვენ ზედა და შვილთა ჩვენთა ზედა. ასმინდა პილატე მღვდელსა, ნუ იქმ ეგრე. მათ მიუგეს: უკეთუ ვინმე კეთილად აგინოს, თანამდებ არს სიკვდილისა... ჰრქვა პილატე იესოს: რაი გიყო შენ? მიუგო იესო: ესრეთ მოცემულ არს შენდა. მოსე და ყოველნი წინასწარმეტყველნი წინათვე ქადაგებდეს სიკვდილისა და აღდგომისა ჩემისათვის... ჰრქვა პილატე ურიათა: ვითარ გნებავს, ეგრეცა ყავთ. მიუგეს მათ: ჯვარ ეცვას ეგე. იხილა პილატე, რამეთუ მრავალნი ცრემლოდეს იესოსთვის და ჰრქვა: არა ყოველთა უნებს სიკვდილი მისი. წამოდგა ნიკოდიმოს და ითხოვა სიტყვის თქმაი. „მე ვარქუ ამა შესაკრებელსა: რაისა ეძიებ კაცისა მისთანა. კაცმან ამან სასწაულნი ქმნა მიუწლომელნი, ნუ ზრახავთ მაგისთვის ბოროტსა. უკეთუ ღვთივ არიან სასწაულნი ეგე მისნი, დაემტკიცოს, და უკეთუ საცდურ არიან, დახსნიდენ. ჰრქვეს ურიათა ნიკოდიმოს: შენ მოწაფე იყავ მისი. მიუგო ნიკოდიმოს: ნუ უკვე მსაჯულიცა მოწაფე იყო მისი? ჩამოდგა განკურნე-

ბული იესოს მიერ მდებარე მწ წელი ცხედარსა ზედ, აგრეთვე ბრმაი, მკელობელი, დედაკაცი, შეწყალებული მისგან. ჰრქვა პილატე სიმრავლესა შეკრებილსა: ჩვეულება არს დღესასწაულსა ზატიკობისა ერთი პყრობილთაგანი განტევებად. ეისი გნებავს მიგმადლო კაცის მკვლელი ბარაბა ანუ იესო? მათ ჰრქვეს: ბარაბა, ხოლო იესო ჯვარს აცუ. უკეთუ ევე განუტევო, არა ხარ მოყვარე კეისრისა. განრისხნა პილატე და ჰრქვა მათ: გვარი თქვენი მარადის გაშუოთებულ არს. ღმერთმან თქვენმან მონებისაგან ეგვიპტით გამოგიყვანათ, მანანაი და წყერი უდაბნოთა მოგცა საქმელად და კლდისაგან წყალ გადმოგიდინა, სჯული მოგცათ და ამას ყაველსა ზედა განარისხეთ ღმერთი თქვენი და ქმენით ხბო და აწ ძვირსა იტყვით ჩემთვის, ვითარმედ მეფე მძულდეს მე.

„ლაღადებდეს ურიანი: ჩვენ მეფედ არვინ ვიცით გარნა კეისარი და იესოს მოგვთაც ძღვენი შოართვეს, ვითარცა მეფეს. ესმა რა მოგვთაგან ჰეროდეს, ვითარმედ მეფე იშვა და უნდა მოკვლა მისი. ცნა იოსებ მამამან მისმან და წარიყვანა იგი ეგვიპტედ, ხოლო ჰეროდე მოსრა ყრმანი ებრაელთა, რომელნი შობილ იყენენ ბეთლემს. პილატემ მოითხოვა წყალი და დაიბანა ხელნი და ჰრქვა: უბრალო ვარ მე სისხლისა ამის მართლისა. ურიანი ეტყოდეს: სისხლი მაგისი ჩვენზედა და შეილთა ჩვენთა ზედა იყავნ“.

განჩინება პილატესი სიკვდილისა თვის იესოსი. „ნათესავთა შენთა თქვეს შენი მეუფებაი. ამისათვისცა განაჩინა შენი სიკვდილი. დამოკიდება მისი ბძანა მტილსა და მისთანა ორთა ავაზაკთა. ოდეს გამოვიდა იგი, განძარცვეს სამოსელი, შემოსეს ძოწეული და გვირგვინი ეკლისა დაადგეს თავსა და ორნი ავაზაკნი დამოჰკიდნეს. ხოლო იესო იტყოდა: მამაო, მიუტევე ამათ, რამეთუ არა იციან, რასა იქმან; და განიყოფდეს სამოსელსა მისსა. მღვდელთ-მოძღვარნი იტყოდეს: სხვანი აცხოვნა, ეცხოვნინე თავიცა თვისი, უკეთუ ძე ღვთისა არს. პილატე უბრძანა ფიცარსა რვალისასა დაწერად ბრალი

მისი წიგნითა ბერძნულითა და ებრაელებრივითა, ვითარმედ შეფე არს ურიათა. ერთმან ავაზაკმან, რომელი დამოკიდებულ იყო მისთანა (გესპარა), ჰრქვა: უკეთუ ხარ ქრისტე, აცხოვნე თავი შენი და ჩვენიცა. მიუგო მეორე (დომაქსი): არ გეშინის შენ ღვთისა, რამეთუ მასვე სასჯელსა შინა ხარ. ჩვენ სამართლად მოგვეგებოს, რაცა ექმენით, ხოლო ამან რაი ჰქმნა უჯგრო?... მომიხსენე, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა. ჰრქვა მას იესო: მართლად გეტყვი: დღეს ჩემთანა იყო სამოთხესა. ხოლო ჟამი იყო მეექვსე და დაბნელდა მეცხრე ჟამამდე და მზე მოაკლდა. განიპო კრეტსაბმელი ტაძრისა მის შუა და ხმა ჰყო იესო ხმითა დიდითა: „ობია დაქემიფორლო“, რომელი გამოითარგმნების: მამაო, ხელთა შენთა შევედრებ სულსა ჩემსა, და ესა ვითარცა თქვა, აღმოუტევა სული. ესე იხილა ასის-თაემან, აღიდებდა ღმერთსა და იტყოდა: ქეშმარიტად კაცი ესე მართალი იყო. ასის-თავი მოვიდა და უთხრა მსაჯულსა. შეწუხდა პილატე და ცოლი მისი. არა ქამეს და არა სვეს მას დღესა. მოუწოდა პილატე ურიათა და ჰრქვა: იხილეთ, რა ესე იქმნა? მოკლება მზისა! მოვიდა კაცი ერთი— იოსებ, სახიერი და მართალი... და ევედრებოდა პილატესა, მოსთხოვნა ხორცნი იესოსნი და გარდამოიხვნა, წაგრაგნა და დახსნა საფლავსა გამოკვეთილსა, რომელსა არავინ დადებულ იყო. ხოლო ეძიებდეს ურიანი იოსებს და ნიკოდიმოსს... ეჩვენა მათ ნიკოდიმოს და ჰრქვეს მას, ვითარ მოხვედ შესაკრებელსა? აგრეთვე წარმოდგა იოსებ და ჰრქვა: არა კეთილი საქმე ჰქმენით მართლისა მისთანა... შეიპყრეს იოსები და ბრძანეს მისი დაკრძალვა ვიდრე შაფათამდე, ჟამი არა არს განკითხვისა, რამეთუ შაფათი განთენდების... უქადოდეს მიცემად ხორცისა მისსა საქმლად ფრინველთა. მიუგო იოსებ: ესე სიტყვა ამპარტაუნისა გოლიათისა არს... და აწ მეშინის ნუ უკვე მოიწიოს რისხვაი თქვენს-ზედა, ვითარცა სთქვიით თქვენ: სისხლი მაგისი ჩვენს-ზედა და შვილთა ჩვენთა. განმწარდნეს ურიანი და შეიყვანეს იოსებ საპყრობილესა ჰნელსა

და კარნი დაბეჭდნეს. ზრახვა ჰყვეს, რომლითა სიკვდილითა მოჰკლან იოსებ. დასხდა კრებული. ბრძანეს მიყვანება მისი.. განაღეს კარი, შინა არა ვინ ჰპოვეს. განკვირდეს, რამეთუ ბეჭედი ეგო და კლიტენი აქვნდეს კაიაფას. მიერიოთგან აღარა იკადრეს ხელის მიყოფად სხვათა, რომელნი იტყოდეს წინაშე პილატესსა იესოსთვის. ვიდრე ივინი სხდეს შესაკრებელსა.. მოვიდეს დასისაგანნი იგიცა, რომელი გამოეთხოვენ ჰურიათა პილატესგან დაცვად საფლავისა იესოსი, რამეთუ არა მოვიდენ. მოწათენი მისნი და წარიპარონ იგი. უთხოვდეს მთავართა და ლევიტელთა, ვითარმედ ძრვა იყო... ანგელოზი გარდამოხდა, გარდააგორა ლოდი კარისა საფლავისა და დაჯდა მასზედა. იყო ხილვა, ვითარცა ელვაი და სამოსელი სპეტაკი, ვითარცა თოვლი. შიშისაგან ვიქმენით ვითარცა მკვდარნი. გვესმოდის ხმა ანგელოზისა, ვითარ ეტყოდა დედათა, რომელნი სხდეს საფლავსა იესოსა: ნუ გეშინიან თქვენ, უწყი, რამეთუ იესოს ეძიებთ ჯვარცმულსა. არა არს აქა, აღდგა—და... წინა გიძღვს თქვენ გალილიას. ჰრქვეს: რომელი ჟამი იყო? მიუგეს: შუალამე იყო.—რად არ შევიპყრენით დედანი იგი?—ჩვენ ვითარცა მკვდარნი ვიქმენით შიშისაგან და არა ვგონებდით ხილვად ნათელსა მზისასა. ვითარცა შევიპყრენით დედანი!—არ გვრწამს თქვენი!—ესოდენი სასწაულნი იხილენით და არა გრწამენა მისი და ჩვენცა ვითარ გრწამენს!... თქვენ იოსებ შეაყენეთ საპყრობილესა და... არა ჰპოვეთ იგი. აწ თქვენ იოსებ მოგვეციოთ და ჩვენ იესოს მოგცემთ. ჰრქვეს ურიათა: იოსებ თვისად ქალაქად წარვიდა. მიუგეს დასისაგანთა: იესოსაცა გვესმა ანგელოზისაგან, რომელმან ჰრქვა დედათა—წინა გიძღვის გალილიას, მუნ იხილოთ იგი. იტყოდეს ურიანი ურთიერთას: ნუ უკვე განთქვას სიტყვა ესე და რწმენეს ყოველთა იესოსი. ზრახვა ჰყვეს და მოიღეს ვერცხლი ღიღადი და მისცეს ერისაგანთა მათ და ჰრქვეს: ესრეთ თქვით, ვითარმედ მოწათენი მისნი ღამე მოვიდეს და წარიპარეს, ვიდრე ჩვენ გვეძინა... მათ მიიღეს ვერცხლი და ჰყვეს, ვითარცა ასწავეს“...

ეს აპოკრიფი კარგი ნიმუშია იმ შევსებისა და შესწორებისა, რომლითაც ხალხის გამოგონებით შემუშავდება სახარების მოთხრობა. აქ ეკლესიის მიერ მიღებული იესო ქრისტეს ენებისა და აღდგომის აღწერა განდიდებულია გამოგონილი ცნობებით. ეს აპოკრიფი ამოეწერეთ ცაგერში დაცული მე-XVI საუკუნის ხელნაწერი კრებულიდან. ამით ვათავებთ ახალი აღთქმის აპოკრიფების მოთხრობას და შევუდგებით ძველი აღთქმის აპოკრიფთა აღნუსხვას და შინაარსის გაუმოკემას.

ძველი აღთქმის აპოკრიფები

„ქალ-ვაჟიანა“ ერთი იმ მოთხრობათაგანია, რომელიც საქართველოში პირველად ხელნაწერად, შემდეგ ბეკდვითი საშვალებით გავრცელებული იყო ხალხში. აქამდის იგი იბეჭდება და ვრცელდება ათასობით. „ქალ-ვაჟიანში“ შეტანილია რამდენიმე აპოკრიფული ცნობანი: „ქალმა ჰკითხა ვაჟს: ის რომელი ელჩი იყო, რომ ღმერთმა ადამიანთან გაგზავნა. ვაჟმა მიუგო: ყვავი იყო, რომ მივიდა ადამთან, როცა კენმა აბელი მოჰკლა. ადამმა არ იცოდა, თუ რა ექმნა. მოვიდნენ ორნი ყვავნი, ერთმა მეორე მოკლა, გათხარა მიწა და დამარხა. ადამმა იმათგან ისწავლა, გათხარა მიწა და აბელი დამარხა.— ერთმა მეორე მოკლა, მკვდარი ჯოჯოხეთში წავიდა, მკვლეელი სამოთხეში? ვაჟმა მიუგო: ლამექმა მოკლა კენი, კენი წავიდა ჯოჯოხეთში და ლამექი სამოთხეშიო“. ადამის, აბელის, სეთის ამბავი მოთხრობილია რამდენსამე ძველს ხელნაწერში. როცა კაენი შეიქმნა 50 წლისა და აბელი 20 წლისა, მათ ერთხელ შესწირეს უფალს მსხვერპლი. მსხვერპლი აბელისა უფალმან შეიწირა და კაენისა კი არა. ამიტომ განიზრახა კენმა ძმის მოკლა. გაიტყუა მინდორში და აქ დაიწყეს ცელქობა. კენი დამარცხებული რჩებოდა. განრისხებულმა კენმა ჩააგონა აბელს სათამაშოდ ერთმანეთი შეეკრათ ვაზის

ტოტებით. კენმა შეუკრა ძმას ხელ-ფეხი, აბელი მიხვდა, რა განზრახვაც ჰქონდა კენს და ამიტომ დაუწყო ხვეწნა გაეთავისუფლებინა: ერთგული და მოსიყვარულე ძმა ვიქნებო. ვიდრე კენი ფიქრობდა, როგორ მოეკლა ძმა, გამოჩნდა ორი ყვავი: ერთმა აიღო წვეტიანი ქვა და მოჰკლა მეორე. კენმა ამავე ქვით გამოსჰკრა ყელი ძმას. ღმერთი გამოგცხადა კენს და ჰკითხა: სად არს ძმა შენი? კენმა უპასუხა: განა მე იმის დარაჯი ვარო? უფალს უნდოდა, რომ კენს მოენანია თავისი ცოდო, მაგრამ კენმა ასე მკვახედ მიუგო. ამისა გამო უფალმა შემდეგი სასჯელი მოუვლინა: 1) გამოუვიდა კენს შუბლზედ რქა, რომელიც გაიძახოდა: კენი ძმის მკვლელია; 2) არ შეეძლო პური ჩაედო პირში, რადგან ხელები უკანკალეებდნენ და პური ტალახში უცვიოდა; 3) დაჰკარგა ძილი; 4) დამუნჯდა; 5) დადიოდა ტირილით; 6) არ უნდა მომკვდარიყო და მის მკვლელს ეწვეოდა იგივე სასჯელი. 800 წელი იცხოვრა კენმა. ამაოდ ეძებდა სიკვდილს. ერთხელ ლამექს შეხვდა ნადირობას, გაეხვია ვეფხის ტყავში და დაწვა გზაზედ. ლამექმა მოჰკლა იგი, როგორც მხეცი. ყველა წყველა ეწვია ლამექს, მხოლოდ მისი ცოლის ლოცვით უფალმა აპატია.

ადამ და ევამ სცადეს აბელის დამარხვა, მაგრამ მიწამ არ მიიღო, რადგან პირველად უნდა ადამი ქცეულიყო მიწად. სანუგეშოდ მათთა უფალმა აჩუქა სეთი, რომლისაგანაც დიდი ჩამომავლობა მოელოთ. ადამ და ევას ეყოლა 24 ვაჟი და 440 ქალი. სეთის ჩამომავალნი შორს იყვნენ კენის მემკვიდრეებისგან. ადამის შვილის-შვილმა ენოქმა ერთხელ ჰკითხა მას. რად სტირის იგი და ევა განუწყვეტილვ. მათ უამბეს სამოთხიდან გამოსვლის ანბავი. ენოქმა განიზრახა დაკარგულის სხვა გზით მოპოება. ენოქმა არ შეირთო ცოლი, გააშენა საუცხოვო ბაღი და გამვლელ-გამომვლელს მისცა ნება ესარგებლა იქაური ნაყოფით. თავზედ ჩამოიცვა თვალნებამდის რკინის ქული, რომ ნაყოფმა არ წარიტაცოს. ამ ღვა-

წლისთვის უფალმა ხორციელად აიყვანა საშოთხედ. ენოქის მსგავსად სეთის ჩამომავალთაგანნი 400 სულნი განშორდნენ დედ-მამას და გადასახლდნენ მთაში ლოცვისა და მარხვისათვის. კენის ჩამომავალნი კი ფრიად გამრავლდნენ, ასე რომ ერთი კაცი ასს ქალზედ მოდიოდა. დედაკაცები შეებრძოლნენ მამაკაცთათვის და ართმევდნენ ქმარს ერთმანეთს. როცა მანაკათა რიცხვი მეტად შემცირდა, მაშინ ქალებმა გამოიგონეს საშუალება: გააკეთეს სტივრი და ქიანური, სახე ფერუშმარილით მოიკმაზეს, გაყიდნენ მთაზე და იქ დაუკრეს და დამღერეს. ამით შეაძლინეს მამაკაცი ქვემოდ მლოცველნი და წხოლოდ ერთმა ნოემ დაიქირა თავი.

ამ კეთილ-მორწმუნე ნოეს უბრძანა უფალმა კიდობანის გაკეთება, რათა თავი გადაერჩინა წარღვნისაგან, რომელსაც ღმერთი მოუვლენს წასაღვეკად ცოდვილი ქვეყანისა. როცა მოახლოვდა დრო წარღვნისა და ხალხმა არ მოინანია წინააღმდეგ ნოეს ქადაგებისა, ამ კეთილ-მსახურმა კაცმა შემოჰკრა ორი ფიცარი ერთმანერთს, რომელთაგან გამოდიოდა ხმა: წარღვნა მოვა!.. ნიაღვარმა დაღუპა ქვეყანა და ნოეს კიდობანი გაჩერდა მასისის მთაზედ.

აქაც, როგორც ახალი აღთქმის აპოკრიტებში, ვხედავთ შეცრთებას სამღვთო წერილის მოთხრობისას ხალხის გამოგონილ დამატებასთან. წყარო ამ აპოკრიტებისა, საიდანაც შეითვისეს სლავიანებმა, სომხებმა და ქართველებმა საერთოა — იგი მომდინარეობს საბერძნეთიდან.

ძველი აღთქმის აპოკრიტებს ეკუთვნის სლავიანურად ცნობილი „სოლომონ და კიტოვრასი“ და ჩვენში „სოლომონ და შებადური“. ზოვიყვან ამ ლექსად თქმული აპოკრიტის იმ ვარიანტს, რომელიც მე ჩავწერე ყიზლიარში 1888 წ.

სამნი კაცნი მოდაოდნენ,
სამნი მოსასვლელნი ჩუენდა,
სკელთ ეტირათ ოქრას ბურათი,
ანათუენდა დამუ ბნელსა.

წელის ზირსა დაუღამდათ,
წელის ზირსა ჩამოსხდესა.
შუბადემ ბადე გაშალა,
სამი თევზი ბადეს ხვდესა.
მოსწიეს, ცამათარიეს,
სამივე ქვაბში მოხარშესა.
დაწყეს ოქროს სინსუდა,
სოლომონ ბრძენს მიართვესა.
სოლომონ ბრძენ მეუღლიში ჰქმნა,
დაჴნატიჴებს თავადებსა...
სიტყვას მოჴევა მეტად ბრძენსა:
ავაშენებ სანთლის გუთანს.
შიგ შევაბამ უღელ-ღვესა:
სღვაში ვხნავ და სღვაში ვთესავ
ხმელად ვინადირებ თევზსა,
ქანჭველას გოდორს ავიდებ,
კამეჩებს დაუყურა ბზესა.
თუ ეს სიტყვა მართალია,
ჩემი თევზი გაცოცხლდესა.
გაცოცხლდა, სღვას შეუცურდა,
ორი ისევ სინსე ძეგსა.
რიგი მოჴევა სამართაღსა,
ეხლა ნაზირ-ვეზირს ხვდესა.
ნაზირ-ვეზირ ამას იტყვის:
შენ გაგზარდე, გაგზარდე,
შენ შეგვეარე შავსა დღესა...
დღეში სამჯერ მას ვამბობდი,
ჩვენ მოველაგეთ სოლომონ ბრძენსა.
ეხლა შეუაფურთხები ეშმაგს,
გავინტუმრებ ცარიელსა,
თუ ეს სიტყვა მართალია,
ჩვენა თევზაც გაცოცხლდესა.

გატოცხლდა, ზღვას შერუნუნდა,
ერთი ისევ სინსეი ძეგსა.
რიგით მაჯეკა სამართადსა, —
ესდა დედოფალსა ხეჯისა.
შიშითა და სირცხეაღიითა
გულსა ღონები დაუწყო.
გულზე ასხმენ ვარდის წყალსა,
აფიცებენ მამის მზესა.
შე ზირ მზეო, არას გერჩი,
თუ მტერსა მოვკიდებ ხელსა.
— მე ვღალატობ გვირგვინს ჩემსა,
შეგუდეგი ეშმაგებსა.
ათრმეტი წელაწაღია,
ვეუარობ კუნძულთ ხელმწიფესა.
თუ ეს სიტყვა მართაღია,
ჩემი თუეზიც გატოცხლდესა.
გატოცხლდა, ზღვას შერუნუნდა,
სინი ცარაელ დარჩესა.
სოლომონმა შეჯღიში ჰქმნა, —
დაჯეტეგებს კუნძულელსა.
კანძულელი რო მობანდა,
ფურ-ბერწებსა დაუკლავსა.
წითელ ქვევრებს აუხდისა.
შუა ღსანში რო შევიდრენ,
მონსენა კუნძულელსა:
კუნძულელი, სიტყვას გეტევი,
შენთვის დიდად საამურსა.
ერთი სწილენძის გოგა მაცქს,
მიბარია შემაშხლესა.
ვინც იმას საუმთა გამამსებს,
საეგარელი მას დარჩესა.
კუნძულელი სისარელით

ფიცხლავ ფეხსედ წამოდგეს.
ფესთ მაშინს არ უცდისა,—
აქეთ-იქით გადაუძასა:
საცა ჩემი საემო არის,
სულ ერთიან აქ წამოდით.
კოჭლი, ბრმაცა არ დარჩება,
ბებრის ბებრები მოდიან,
მოათრევენ ნაბდის ძველსა...
საში დღე-ღამე იდინეს,
კოკის ეკლსა დააგლდესა.
ჩუნსულელო, შენც ჩაბანდი,
საყვარელს მოჭვიდეს სელსა
ჩუნსულელი რომ ჩავიდა,
თავს ზარფეუმს გადასურებსა.
ოახივ-ეუთხივ გადაჭედეს,
ასწიეს და წყალს მასცესა.
ღმერთმა ჰკითხოს შებადესა,
ღმერთმა ჰკითხოს შეთევსესა.
შებადემ ბადე გაშალა,
კოკის ეკლი ბადეს სვდესა.
მოსწიეს—გამოითარიეს,
შუა საშესე დაადგესა.
ერთმანეთსაცა შეჭფიცეს,
არ ცავრემთ ბატონსა ჩვენსა.
თუღუნგებით დაუშინეს,
კოკას ეკლი მოსტესესა.
ღმერთმან დასწეკვლა ეშმაკი,
მთელი ქვეყანა მოსდესა.
სოლომონ ბრძენი ბრძანებისა:
რამც რამ გამაჩინა მე,
მაჯას მამე დიდი ძალი,
საცოცხლოთ დამარჩინე მე,

ქერივი ვახარე, ოსოლი,
ბრძას თვალი ავუჩიღე მე,
სამი წლის ხმელი მამალი,
ხეს უგესვი, ავაეფლე მე,
მწყემსა მინდორში უაძინე,
მტერი არ მიუჭინე მე,
ამისიფის ავი კაცი ვარ,
ტკეპნი არ ვასეიღინე მე.) 7

კახეთში ჩაწერილი ვარიანტი ცოტა განსხვავდება ზემო მოყვანილი ლექსის შინაარსიდან. ამ ვარიანტით გამოდის, რომ ღმერთმა დასწყვიტლა მეუღვზე მას შემდეგ, რაც იმან გამოათრია კოკა ეშაქებით გატენილი, იოსტეხა მას პირი და ეშმაკები ქვეყანას მიუსია. ქართლური ვარიანტი მოგვითხრობს, რომ სამს მგზავრს—მეფეს, დედოფალს და ვეზირს მოუხდათ წყლის პირას (კახური ვარიანტით—ზღვის პირას) ჩამოხტომა და ამათ თანადასწრებით მეთევზემ გადააგლობადე და არა თვით მგზავრებმა, როგორც უჩლიარულ ვარიანტშია. სამსავე ვარიანტში თანხმად არის მოყვანილი „სიტყვა“ სოლომონისა: ავაშენებ სანთლის გუთანს, შიგ შევაბამ უღელ დეგსა... და სხვ. ქართლური ვარიანტი ასურათებს ხალხის წარმოდგენას, როგორ გაჩნდნენ სხვა-და-სხვა დარგის ეშმაკები:... „კოკას პირი აუხსნესა. ამოცვივდნენ ეშმაკები, კლდის ქაჯი მაშინ გაჩნდესა, ზოგი ზღვისა, ზოგი ველსა, ზოგი ღრესა, ზოგი კლდესა, ზოგი ტყესა, ზოგი მთასა, ზოგი წისქვილს შევიდესა. მეწისქვილეს წაუშინეს, რაც რომ მინდი მოგიპარავს, მიაბარე მესათქვესა“. შინაარსი ამ ლექსისა აშენებულა იმ არაკზედ, რომ სოლომონს მეუღლვე ჰღალატობს და მეფე ეძებს მეტოქეს.

სოლომონის მიერ განსჯას კუნძულელის საქციელისას კავშირი აქვს ამ მფეზხედ მოთხრობილს. ლეგენდებთან. საყურადღებოა მოხსენება სოლომონის ბექდისა, რომელიც დაუსაკუთრებიათ აპოკრიფებში ამ ბრძენი მფევისთვის. ამ ბექედით

იგი ჰფლობს დევებს და ეშმაკებს, როგორც ჩვენი „კარაბადინი“ გადმოგვცემს. სოლომონზედ ხალხს ერთი პატარა ლექსიც სხვა აქვს: სოლომონ ბრძანა მეფემა, ღმერთო შენ დამარჩინეო, ქერივი, ობოლი ვარჩინო, ბრმას თვალი ავუხილოო.

აპოკრითულს თხზულებას ეკუთვნის ნათარგმნი ბერძნული ენიდგან თვალთა ეპიფანე კვიპრელისა აქიმუღი *). ეს თხზულება მოთავსებულია მეათე საუკუნის კრებულში, რომელიც შატბერდის კრებულად არის აწ ცნობილი. დასახელებულია თორმეტი ქვა (თვალი), სხვა-და-სხვა სენის მკურნალი: სარდიონი, ტბაზიონი, ზმური, იაკინთე, საფირონი, იასპინი, ლეიგვირონი, აკატი, ამთვისტონი, ძაწეული, ბივრილი, ფრცხალი. აი რას ვკითხულობთ სარდიონზედ: „სარდიონ... ხილვაი (ფერი) მისი მეწამულ (წითელი)... ასურასტანს იპოვების... დასდვიან საკურნებლად და განაცოცხლიან მათ მსივანებანი და სხვაცა წყლულგბაი. მახვილთა დაასხიან მისგანი და მოსცხიან და ცხებითა მით წყლულგბანი განიკურნებიან“. მესამე თვალი არის ზმური „მწვანე ხილვითა“. მას ჰპოულობენ ფისონსა (მდინარეა). მდინარე გამოვიდოდა ედემით, გვაუწყებს აპოკრითი მეოთხე თვალის, იაკინთის, განხილვის დამატებაში; ეს მდინარე განიყოფებოდა ოთხად თავად, სახელი ერთისა მის ფისონ. მერვე თვალი, აკატი, უსპეტაკეს არს ფერი მისი, ვითარცა სპილოს ძვალი და მარშარინოი. იპოვების თვალი ესე სკვითაით კერძო... ნალესავი მისი შესვარიან წყლითა და მოსცხიან წყლულთა და ნაცემთა მხეცთაჲა და განიკურნიან წყლული ასპიტისაი და ღრიანკალისაი. აპოკრითის „თვალთა“ ჰქონდა ძველად კარაბადინის მნიშვნელობა. აქედგან იძენდნენ სამკურნალო ცოდნას და მასთანავე ბუნების მეტყველებითი მცნებანი შეეკვიცილნი იყვნენ გამოგონილ აღწერი-

*) „სასწავლო წიგნი“, დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის მიერ კრებულში „მწერლობა მე-IX—X საუკ.“, წარმოადგენს თარგმანს ეპიფანე კვიპრელის თხზულებისას, რომელიც რუსულად იწოდება „О мѣрахъ и вѣсахъ“.

ლობასთან. აქაც, როგორც სამღვთო წერილის შინაარსის გარდაქმნაში, ხალხის ფანტაზიამ შეავსო ფანტასტიური წვრი-მალი დამატებით.

ამ გვარჯვე ხასიათი აქვს ბერძნულიდგანვე ნათარგმნს თხზულებას სახის მეტყველს (ფიზიოლოგს), რომელიც იპავე შატბერდის კრებულშია მოქცეული. ამ ნაშთში მოხსენებუ-ლია 34 მხეცი, ქვემძრომი და ფრინველი, განსაცვიფრებელი თვისებით შემოსილნი. „სახის მეტყველს“ ჩვენი ხელნაწერი მიაწერს ბასილ ეპისკოპოსს კესარიელს...

ამ ოც-და-თოთხმეტი მუხლიდგან მოვიყვანთ რამდენსამე ადგილს. მეცხრე მუხლი: „მერმე თქვა დავითმან: განახლდეს ვითარცა ორბი სიკბაბუკვი შენი. სახის მეტყველმან თქვა ორბისათვის: რაჟამს დამდენის (=დაბერდების), დაუმძიპდე-ბიან ფრთენი მისნი და განუქშუნიან (=დაბრმავდებიან) თვა-ლნი და ეძიებენ წყაროსა წყალთასა. და აღფრინდის მიქცე-ულად მალალსა ქარსა მძაფრისამდის თვალსა წყაროდმი და განიხურნის ფრთენი და თვალნი და შევიდის წყაროსა და დაიბანნის სამჯერ და განშავდნიან (განახლდის?). თუ შენცა გაქენდა სამოსელი ძველისა კაცისა და მოგაკლდეს თვალი და განიცარცვე ძველი იგი საქმითურთ მისით და შეიმოსე ახალი, რომელ ღმერთი დამყარებულ არს, ვისაიცა დავითმან თქვა: განახლდინ ვითარცა ორბი სიკბაბუკვი შენი“. ეს მაგა-ლითიცი საკმარისად გვიჩვენებს, რომ „ფიზიოლოგი“ ფანტას-ტიური შინაარსის თხზულებაა, შემუშავებული ზნეოპითი მიზნით.

მეთოთხმეტე თავი შეეხება გგელს: „უფალმან ჩვენმან იესო ქრისტემან თქვა სახარებასა შინა: იყვენით თქვენ მეცნიერ, ვითარცა გველი და უცოდველ, ვითარცა ტრენი. სახის მეტყველმან თქვა: სამი სახე არს გველისაი. პირველი სახე: რა ჟამს დაბერდეს, მარხვად დგას და იმარხვის გველმან მან ორმეოც დღე და ორმეოც ღამე, ვიდრე ტყავი განეველტის და განუთხნის. იძიის ნაპრალი და პოვის კლდისაი იწროი და

შევიდის იწროდ და დააგდის ტყავი იგი ძველი და განკუპუნის. ისმინეთ, რომელმან იგი თქვა: ისწრაფეთ შესვლად იწროსა მას კარსა და ძნელსა, რომელნი მიავლინებენ ცხორებად საუკუნოდ. მეორე სახე გველისაი: რაჟამს მოვიდის მდინარედ სემად, არ მიიღის გესლი იგი მისი მისთანა, არამედ მუნ ქვაბსა ანუ ხვრელსა დადევ. რეცა ჩვენდა ღირს. რაჟამს შევკრები ეკლესიად სმენად და სემად წყლისა ცხოველისა სამარადისოისა და სმენად საღმრთოთა სიტყვათა ეკლესიასა შინა და არცალა ჯერ არს ჩვენთანა მიღებად გესლი იგი ქვეყნისაი მის ბილწად სავსე თხლე შეზავებული გულის თქმაი და ზრახვაი უკეთურებისაი. მესამე სახე გველისაი: რაჟამს იხილის შიშველი, ეტრფიალის და თუ იხილის შემოსილი, ზედა მიუხდის და ჩვენ ესე გამოუჩინებლად გულის ხმა ვყოთ. მამაი ჩვენი ადამი, ვიდრე შიშველ იყო სამოთხესა შინა, მუნ ვერ ჰკადრა ზედა მისლვად ბოროტმან ეშმაკმან“.

ზნეობითი დარიგება შეადგენს დედა ძარღვს „სახის მეტყველისას“. შემდგენელი ცდილობს ისარგებლოს ბუნებითი თვისებით რომელიმე მხეცისა, რომ მას შეუდაროს კაცის სულის მოთხოვნილება და დაასკვნას ზნეობითი ამალღებისა საკიროება ქრისტიანობრივი სწავლის თანხმად. მხეცებს, ფრინველებს, ქვემომძრომს აქვსთ მხოლოდ სიმბოლიური მნიშვნელობა. ფიზიოლოგი შეჰქმნეს პირველად ალექსანდრიაში მეორე და მესამე საუკუნის განმავლობაში. იგია ნაყოფი რამდენიმე აექსონისა და დამყარებულია სხვა-და-სხვა წყაროზედ: აქ შევხვდებით ბიბლიის, ტალმუდის (ებრაელთა წიგნის) და ეგვიპტელთა წარმოდგენის შეზავებას და შეთანხმებას. ფიზიოლოგი ცნობილია სხვა-და-სხვა ენაზედ: ბერძნულს, სირიულს, სომხურს და სხვ.; ჩვენი ფიზიოლოგი (სიტყვა-სიტყვით ნათარგმნი ქართულად „სახის მეტყველი“) მოკლებულია დაახლოებულს ნათესაობას სომხურთან, რადგან ჰომურში მოხსენებულია არა-ფიზიოლოგიური მხეციც ვეფხვი და ხვ.; არ უახლოვდება სირიულს, სადაც აღნიშნულნი არიან ძაღლი,

მამალი, შოშია, ქართულში კი გამოტოვებულნი არიან. ჩვენი სახის მეტყველი გადმოტეხილი უნდა იყოს ბერძნულიდან, თუმცა არც ერთი რედაქცია, აქამდის ცნობილი, არ ჩაითვლება პირდაპირ დედნად ქართულად ნათარგმნისა. უძველესი ფიზიოლოგის რედაქცია იმითია შესანიშნი, რომ იქ თვითელს თავს მიუძღვის. ხამლეოა წერილიდგან ამოტეხილი რომელიმე ტექსტი. ეს ნიშანი ქართულში დაცულია. დასასრულ ჩამოვთლი სიას მხეცთა; ფრინველთა და ქვემძრომთა ქართული სახის მეტყველისას; მსუენი, ლომი, ავთოლოჯოს, ღვინია, ხერხ ქალანდროს (ბერძნულად chalandrios), ვარხვი, ბუი, ორბი, ფინიქსი, ოფოფი, კანჯარი; — სპიტი, გველი, ქინკველი, ზღვის ქალნი (syrnai); ზღარბი, შელი, ავაზა, კუი, კაკაბი, ძერა, ლომ-ქინკველი, მარტო რქა, კასპურიოს (თახვი), აფთარი, იქნევმონ, პერიდექსიონ (ხეა), ყორანი, მტრედი, გვიტი მერცხალი, ირემი. ამ სიიდან სჩანს, რომ ზოგ-ზოგი სახელები ქართულს სახის მეტყველში გადმოუთარგმნელად დატოვებულია ბერძნული სახელწოდებით. ესეც ჰმოწმობს, რომ ბერძნული ფიზიოლოგი ჰქონია დედნად ქართულად გადმოტეხეს.

აპოკრიფთულ ცნობები შეტანილია „ქალ-ვაჟიანში“, რომელიც უდრის სლავიანურს მწერლობაში „სამთა მღვდელმთავართა ბაასს“. ქალი ეკითხება ვაჟს: დამისახელე სამნი, რომელნიც სვამდნენ, სქამდნენ, მაგრამ დედისაგან კი არ იყვნენ დაბადებულნი? ვაჟმა მიუგო: ადამ, ევა და ცხვარი, რომელიც უფალმა აბრაამს უბოძა. — ის ვინ იყო, რომლის მიხლოების გამო დედამ დაიძახა: მე ქალწული ვარ! — ვაჟმა ახსნა ეს გამოცანაც: დედამიწამ დაიძახა მე ქალწული ვარო, როცა აბელის გვამი სთლავში ჩაასვენეს. — ეკითხვა: მამალმა დედალი შვა. მიგება: ადამმა ევა შვა. ეკითხვა: ვინ იყვნენ თერთად დაბადებულნი და მერე გაშევებულნი. მიგება: ნოეს შვილები, რომელნიც მამის წყევლის შემდეგ გაშავდნენ. აპოკრიფთები ძველად საქართველოში ძლიერ გავრცელებულნი იყვნენ. აპოკრიფებმა იქონიეს გავლენა ხალხის წარმოდგე-

ნაზედ და თვით აპოკრიფებიც შეიცვალენ ქართულს ნია-
დაგზე ჩვენი ხალხის რწმენათა ზედ-მოქმედებით. აპოკრიფების-
ხასიათი და გავლენა მოსჩანს სასულიერო ლექსების და ლე-
გენდების შექმნაში.

ს ა ს უ ლ ი ე რ ო ლ ე ქ ს ე ბ ი

ქრისტიანობის გავრცელებამ შესცვალა საერო პოეზიის-
მიმართულება. ქრისტიანობამ წამოაყენა სასულიერო ლექსე-
ბი, რომელთა გმირნიც, ებრძვიან ბოროტ ძალას, ქაჯებს და-
ეშმაკებს. საერთოდ ქრისტიანობამ ვერ შესცვალა ხალხის-
შეხედულება. ძველი ღმერთები ისევ არსებობდნენ, მხოლოდ
გადაიქცნენ ხალხის მავნებელ ძალად, ქრისტიანობის მტრებად.
ქრისტიანობამ მოჰფინა სინათლე და შეიტანა ხალხში ახალი-
იდეები. ხალხს ეს იდეები უნდა შეემუშავებინა, შეეთანას-
წორებინა და შეეთანხმებინა. შეთვისებულს გარდმოცემასთან,
რელიგიურ რწმენასთან, მორალურ შეხედულებასთან: უნდა
მომხდარიყო ბრძოლა ახალს და ძველს იდეებს შორის. წარ-
მართულნი შეხედულებანი თითქმის შეუცვლელნი დარჩნენ,
მხოლოდ მიიღეს ახალი ფორმა, შეიმოსეს ქრისტიანობრივი
ელფერი. როდესაც ცხოვრებამ წამოაყენა წარმართული და
ქრისტიანობრივი იდეალების შერიგების საჭიროება, მაშინ შე-
სდგა სასულიერო პოეზია. ეს პოეზია არის ძვირფასი საუნჯე
ერის კულტურის გამოსაკვლეველად. სასულიერო ლექსებში
აღნიშნულია ზნეობრივი მდგომარეობა და გონებრივი განვი-
თარება ერისა. ამ პოეზიის შემწეობით შეგვიძლიან ვადევნოთ
თვალი, როგორ ვრცელდება ერში ქრისტიანობრივი სწავლა.
ლექსნი ნოეზედ, იობზედ, აბრამზედ, ქრისტეზედ და იოანე
ნათლის-მცემელზედ, რომელნიც დარჩენილნი არიან ჩვენში,
მშვენიერად ასურათებენ, რომელ მხარეს სახარების სწავლისას
მიუბჰყრია ერის ყურადღება. ამ ლექსებში გამოთქმული აზროვ-
ნობით ერი ხსნის საკითხავებს ქვეყნის შექმნა-გაჩენისა და

თვისის მოვალეობისას. ლოგიკური აზროვნობით ყველას ვერ მიხვდება კაცი და შესაძლებელია, ამბობს პროფ. კლიუჩევსკი, რომ ამ გვარი აზროვნობით ვიგებდეთ სრულიად მცირე ნაწილს მიუწოდომელისას; ამ შემთხვევაში დიდად საყურადღებოა შესწავლა სასულიერო პოეზიისა, რომელსაც შეუძლიან აგვიხსნას სალიტერატურო ისტორიის საკითხავები და აღნიშნოს ერის კულტურის მდგომარეობა.

„სასულიერო ლექსების“ სიუჟეტი აღებულია, როგორც მკვლედი, აგრეთვე ახალი აღთქმადანაც. აი რა ლექსია აქამდის ჩვენში გავრცელებული იობის შესახებ.

იობ იდგა ღვთის ღოცვაზედ,
თავის უფალს მადლი მისცა.
გუნდნი იწვის შენის ცხვრისა,
რა გატირებს უგუნურო,
ვალი გადაგიხდია ღვთისა!
ი დაწვეულილი ეშმაკი
მონაძლევედ შეადგისა;
ზეცით ალი გამოუშვა
ი წვეული ეშმაკისა.
ვენახს ცეცხლი მოუვიდა,
ნაკეთები იობისა.
ზგარი დაეწვა, ვენახი,
ნაკეთები შვიდის წლისა.
ჯორი დაეწო, აქლეში,
ნადურსმადლი ნალი მისა.
და სასახლე სულ გადაწვა,
ქვა და კირი მიწად იქცა.
გუთნეულებიც დაეწო.
მეხრეც აღარ დარჩა ძირსა.
ი დაწვეულილი ეშმაკი,
მონაძლევედ შეადგისა.

იობსა კაცად ეჩვენის,
ნამტირალი თავის ზგორისა.
იობ დაგეწვა ვენახი,
ნაკეთები შვიდის წლისა.
ჯორი დაგეწო, აქლემი,
ნადურსმანი აღმასისა.
გუსანულებიც დაგეწო,
მესრეტ აღარ დარჩა ძირსა.
სასახლეტ სულ გადაგეწო,
ქვა და კირი მიწად იქცა.
იობ დადგა ლოცვაზედა,
თავის უფალს მადლი მისცა.
რა გატირებს, უბუნურო,
ვალი გადასდილა ღეთასა!
ი დაწეველილი ეშმაკი
მონაძლევედ შეადგისა.
იობ არას ინადვლისა,
თუ მის შვილებს არას სჭირს-რა.
შენ დაწეველილო ეშმაკო,
წადი ისინიც დახოცე,
თუ კი ათქმევენებ ძვირსა.
იობს ჰევენდა შვიდი ვაჟი:
სამი ქალი სახე მზისა.
ათივ ერთს დღეს დაესოცა,
ერთი აღარ დარჩა ძირსა.
ი დაწეველილი ეშმაკი,
მონაძლევედ შეადგისა.
იობს ეჩვენის კაცთა,
ნამტირალი არის ისა.
იობ, გაგიწედა შვილები,
ერთიც აღარ დარჩა ძირსა.
იობ დადგა ლოცვაზედა,

თავი დაახლა ძირსა.
ქუშმარიტად ღვთის ბრძანებად.
ჩემი ბედი არც კი ღირსა.
რა გატირებს, უკუნურთ,
ვალი გადახდია ღვთისა.
ცოლსა კაცი გაუგზავნა:
ნუ იტირებს, ნუ იგლოვებს,
თუ შიში გაქვს მაღლი ღვთისა,
მიწანია მიწად წავლენ;
ნუ იტირებს მიწის შვილსა.
თავს სუდარა დაახვიე,
მოქსოვილი ფეიქრისა.
ი დაწვეული ეშმაკი:
მონაძლევედ შეადგისა.
იობ არას ინადვლისა,
თუ იმის ცოლს არა სჭირს-რა.
წადი და ისიც მოკალდე,
თუ კი ათქმევენებს ძვირსა.
იობს მოუკვდა მეუღლე,
დაწოლილი თავის მხრისა.
ი დაწვეული ეშმაკი:
მონაძლევედ შეადგისა.
იობ მოკიკვდა მეუღლე,
დასაწოლი შენი მხრისა.
იობ ლოცვა არ გაუშვას,
არც ვედრება მაღლა ღვთისა.
რა გატირებს, უკუნურთ,
ვალი გადახდია ღვთისა.
ი დაწვეული ეშმაკი
მას საცდელად შეუდგისა.
იობ არას ინადვლისა,
თუ იმის ჯანს არა სჭირს-რა.

წადი ჟანიც გამართვი,
თუ კი ათქმევინებ ძვირსა.
იობს მატლი დაეხვია,
ათასფერად გასაზღისა.
ერთი ჭია ისეთია,
იფრის, საცა დაფარდისა,
ისევ ზედვე დაისვისა.
სანამ იუოს ძვალი ხარით,
ხორცი ჭამეთ იობისა:
სარჩოდ მოუცია ღმერთსა.
ი დაწვეუელილი ეშმაკი
მუხლის ძირსა მივიდისა.
რა აამე მეუფესა,
რომე აგრე გაგაკეთა.
შენ დაწვეუელილო ეშმაკო,
ეს საქმე შენგნითა მჭირსა.
ეშმაკი დაიწივლებსა,
ნაცრის გორად გადიქცისა.
ზეცით ანგელოსნი წაუღენ,
მომღერალნი ტკბილის ხმისა.
იობს უაფარჯენ გადაჭკრენ,
ფერი ედოს ვაჟკაცისა,
ელა და ზაქარია
შვილებია იობისა.
ღრუბელი უფროსნი არიან,
ჭექვა-ქუხილი იცისა.
ზეციდან მესხად ისურვიან,
ჯავრი სჭირთ თავის მტრისა.

იობის შესახებ ლექსად მოგვითხრობენ მესხები და პროზად ქართლელები. ქართლში გადმოგვცემენ, რომ იობი შესკამა ჰიამ და მწერმა. უფალმან საკმარისად სცნა ეს განცდა და გამოუგზავნა ანგელოსის ხელით ერთი თევზი წყალი მრ-

ვალ-ტანჯული იობის საპკურებლად. ანგელოსმა შეასრულა უფლის ბძანება და იობი განიკურნა. წყალი, რომლითაც იგი განიკურნა, შესვა ღრუბელმა, რომელიც აწვეთებს ამ უკვდავების წყაროს დედამიწის გასაპოხიერებლად. სულ-გრძელმა იობმა შევედრა უფალს, რომ არ გაწყვეტილიყო მისი მწვალებელი ქია და მისცემოდა მას ძალა კეთილი. უსმინა უფალმა და მას შემდეგ გაჩნდნენ ქვეყნად კაცისთვის სასარგებლო ფუტკარი, წურბელა და სხვ.; ის ქიანი, რომელიც იობის ტანზედ იძროდნენ, გადიქცნენ აბრეშუმის ქიად. აი ამაზედ არის დამყარებული ფეიქრების წარმოდგენა, რომ იობი მათი მფარველი და პატრონია.

აბრამის ლექსი მოყვანილია მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერში და ცნობილია ხალხში:

აბრამ იუო ღვთის მლოცავი,
მაგრამ შეიღი ენატრება.
საქონელი ბევრი ჰქონდა,
არ ეინ იცის, ვის დარჩება.
აბრამს შეიღი ძრიელ უნდა,
ღლე და ღამ ღმერთს ევედრება.
— ღმერთო, ერთი შეიღი მომეც,
ისიც შენთვის გაიზრდება.
შვიდის წლისა სამღეთთ მითქვამს,
აღთქმა ჩემი არ გატუდება.
უსტუმროთა ჰურს არ სჭამდა,
ჩვეულებად ეს ექმნება.
ოც-დაათი ღლეც გავიდეს,
ის ჰურს არსად შეეხება.
ეშმაკმა გზა სრულად შეკრა,
კაცს არსიღამ მიესვლება.
კაცისგან არ შეიძლება, —
ღმერთი მგზავრობს, ესტუმრება.
მეორმოცე ღლეს სამება,

იმის კარზედ მობრძანდება.
აბრამს კაცები ჰგონია,
ეველას სთხოვა დაბრუნება.
სტუმრებს სეურა მოუტანა,
შინარულად დაუსვდება.
პურს აიღებს ერთი მგზავრი,
გასტეხავს, დაილოცება.
ამ ოჯახს დალოცავს დმურთი,
სარას შვილი ეუოლება.
აბრამსაც დალოცავს დმურთი.
სარა კარავთან დადგება.
ამას სარა გაიგონებს,
დიდად უკვირს, ეცინება.
დრო უგვე გადასულია,
გაგონებაც ესარება.
წინააღმდეგ სიტუვისათვის
სამება როდი გაწყურება.
არ ირწმუნეთ, ქენი თქვენა,
ეგვიპტეში დატყვევდება.
ანგელოზებსაც უბრძანებს,
სოდომ-გომორი იწვება.
ლოტი სააგის ცოლ-შვილითა.
ცეცხლისაგან დაიხსნება.
აბრამს შვილი გაუხსდება,
სამამულედ დაურჩება.
იმ მეორე წელიწადსა
თავს იმედი დაედება.
იმ მესამე წელიწადსა,
ყოველთაგან ესარება,
იმ მეოთხე წელიწადსა
დედას იმედი ექმნება.
ხუთის წლისა რა შეიქნა.

ცხენზედ ჯდომა შეეძლება.
დიდათ უგვირს უოგელს კაცსა,
ეს ემაწვილი რათ იზრდება.
იმ მეშვიდე წელიწადსა
აბრაში ცოლს ეუბნება:
უგუნურო, შენ რა იცი,
ეს ემაწვილი რათ იზრდება,—
შვიდი წლისა სამღვთოთ შითქვამს,
ჩემი სიტყვა არ გატყდება.
ამას დედა გაიგონებს,
ხირველ დიდათ ეწეინება,
მაგრამ ფიქრში ხირველი დღე,
ღვთის სტუმრობა აგონდება.
რა გი გვითქვამს, წაიუვანე,
შენი აღთქმა აწ თავდება.
მოწყალესთან სამსახური
არას ოდეს არ წახდება.
თუმცა იტყვი და უმტყუნებ,
უფრო ბევრი დაჯავლებას.
აბრაში გზას ემზადება,
ისაკს აზრად არ მიჭსუდება.
მსახურისა შეშა აჭკიდა,
ემანი გვერდზედ იახლება.
გაივლიან დიდსა გზასა,
მთახე ავა, იქ დადგება.
ასეთი ცეცხლი დაანთო,
აღი ზეცას ავარდება.
წყალი ღუღს და ქვაბი ზრება,
საკლავი არსადა ჩნდება.
შვილმა უთხრა: მამა ჩემო,
სამღვთო არსად არ გვიჩნდება!
ვიცი სამღვთოთ შე გინდივარ,

გული რაზე გიღონდება?
მაცა, შეილა, ღმერთს ვევედროთ,
ჩვენზე საქმე მოფარდება.
აღა მამას ჩვერდს მოუჭდა,
დედამიწას ემთხვევოდა.
ემაწვილს გული უღონდება,
ცხელის ცრემლით ატირდება.
მეუფეო, რას მიპირობ,
ნეტა ჩემთვის რა რიგდება?
ჩემი სისხლი შეიწირე,—
ისაკი ღმერთს ვევედრება.
ჩემის დედ-მამის ამაგი
ჩემზე ვალად ნუ დარჩება.
მიწას ემთხვია და ადგა,
აბრამე ამას ეუბნება:
მაგრა შემკარ, ისე დამკალ,
სისხლი არსით მოგეცხება.
თუ სადმე სისხლი მოგეცხოს,
სამსახური წაგინდება.
აბრამე დანა გაილეხა,
დასაკლავად ემზადება.
ვიდრე ემაწვილს ხელს ახლებდა,
ჭკვა და მცნება ეფანტება.
ყელში დანა გაუყარა,
ყანყრატოში გაქვედებდა.
ციდამ ღმერთმა გადმოხედა,—
დახე აბრამე რასა შერება.
ერთი ცხვარი გადმოუგდო,
წითლათ-უვითლათ აუვაფდება.
— ეს დაჭკალ და ებ გაუშვი,
შვილი ფეხზედ აგიდგება.
უოველ კაცსა თავის სამღოთთ,

ღვთისგან ესეც მიეთვლება.

ბეგრ სამღთოსს ღმერთს შევწირავ,
ღმერთი შემწე შეეოლება.

ხალხურს ლექსში აბრამის და ისაკის შესახებ ერთი განმასხვავებელი ხაზია შეტანილი. სამღვთო წერილი მოგვითხრობს, რომ აბრამი მხოლოდ ემზადებოდა შვილის მსხვერპლად შეწირვას და აილო კიდევ დანა მის დასაკლავად. ჩვენებურს სასულიერო ლექსში აბრამი „კელში დანას გაუყრის“, მაგრამ დანა იქ გაქვავდება. ასე გარდაქმნა ხალხმა სამღვთო წერილიდგან ამოღებული სიუჟეტი.

უფრო ხშირად ხალხური სასულიერო ლექსების შინაარსი დამყარებულია ახალ აღთქმის მოთხრობაზე და სამოთხე-ჯოჯოხეთის წარმოდგენაზე. იქაური ცხოვრება ხალხს ასე აქვს წარმოდგენილი, როგორც ერთს ლექსშია აღწერილი.

მიველ და ვნახე სამოთხის სახე,

ედემსა გარე შემოვუარე.

ოთხი წყარო დის,

თითო მსრია მოდის.

მიდაი მოირწყვის უოველი არე.

სიზმრათა ვნახე აღმოსავლეთის თაკში,

არის მზე, არის მთვარე,

მრავალ ვარსკვლავი ცაში.

მიგდივარ სანუკვრადა

წმიდა ედემის ბაღში;

მიველ და ხეხილთ გადავსედე,

ჩარიკებულნი რიგშია.

ზოგი მწითს, ზოგი ყვავილობს,

ზოგსა მკუსენი ასხია.

ერთი რამ კუპრის ტბა არის

აქედგან მისავალშია,

ზედ წვრილი ბეწვის ხიდი ქვეს

ვინ გადაზომავს თვალშია.

მართალი მარდად გადის,
დამკვიდრდებიან ბაღშია,
ცოდვილნი ძირსა ცვივიან,
იდუჭებან ტბაშია.

ასალი აღოქმა გახდა აგრეთვე დაუმრეტელ წყაროდ ხალხური სასულიერო ლექსებისათვის. როგორც თვით ღვთაებრივი მომცემი წმ. სახარებისა, აგრეთვე მოწამენი ქრისტიანობრივი სწავლისთვის შეიქმნენ სასულიერო ლექსთა დასაბამად. აი რა დარჩენილა კახეთში ქრისტე ღმერთსკედ.

შირველ ქრისტე ჩამობრძანდა,

სმელეთს გადასწვრა ჭვარი;
დგდა ვასები აუროსა,
ილახს დასდო თავის აუერი.

სამსკედური გაჩინა,
შიე გამართა გრდემლი გრძელი,
შიე მსკედელი დააქნა,
ხელში მისცა რეინას აუერი.

იესო ქრისტე ძველს აღოქმაშიაც იღებს მონაწილეობას. ამ გვარად გადამზულია ორი სხვა-და-სხვა დროის ამბავი, შეტანილია ის შეცდომა, რომელსაც ეწოდება ანაქრონიზმი. იესო ქრისტე ეწვევა სტუმრად აბრამს. აი თვით ლექსი „აბრამი და ისაკი“, სადაც ზემო მოყვანილს სიუჟეტს ვეცნობებით.

არ ვარგა უსტუმრო სახლი,

ცალ ფულად არ გამოდგება;
ვისაც სტუმარი არ უყვარს,
ღმერთი სულ არ ეყვარება.
აბრამ საყდარსკედ წაბრძანდა,
წინ სტუმარი შეკურება.

თავის სახით, თავის ქამრით
ქრისტე ღმერთი ეჩვენება.
აბრამ სადილი მსკემე,—
ქრისტე ღმერთი ეუხსება.

— მე რომ სადილი გაჭამო,
რა მადლში ჩამივარდება?
ოქროს ქამარი გარტყია,
გაყიდე და ჰური ჭამე,
სადილს კიდევ მოგირჩება.
მე რომ ქამარი გავეიღო,
რალა სარკებელი მხვდება?
ბოლოს რაც თავზედ გადაგხდეს,
აღარ დაიწყო ნანება.
გაბრუნდა და იქ მივიდა,
მის მეცხვარეს შეეუბნება.
მა-ცხონებულს მეცხვარეს
პირს სიცილი წამოსკდება.
— მეცხვარე: ჰური მაჭამე,
სიმშლით სული ამხვდება.
— შინ შემობრძანდი, ბატონო,
სადილი გაგვირიგდება;
სამი აბრამის ჰური მაქვს,
სადილს კიდევ მოგვირჩება.
— მე ხმელა ჰურსა ვერა ვჭამ,
ცხურის მაწონი არ გექნება?
მაშინ მიუგო მეცხვარემ,
კიდევ სიტყვას ეუბნება:
ცხრა ათასი სული ცხვარი,
აბრამის მე შებარა.
ვაი თუ იმას მოვეუკლო,
ბოლოს სული წამიწედება.
— ცხრა ათას სულსა ცხვარშია,
ერთი როგორ არ აგვხდება?
მაშინ მიუგო მეცხვარემ,
სიტყვას კიდევ ეუბნება:
ოც-და-თორმეტი თვე კავა,

ბერწი ერთი ბატკი მხვდება.
— მაშ წადი, ის მოიყვანე,
სმელი იყვეს, განედღება.
წავიდა და მოუყვანა,
უარს ველარ ეუბნება.
იქმნა ღვთისაგან ბრძანება,
ქვეშ ბატკანი შეუფდება.
არი ქვაბი მოიწველა,
შესამეს თავს გადუსკდება.
ღვთისაგან ბრძანება იქმნა,
მაწინათ მალე შედედდება.
დასხდნენ, ტკბილად ჰურსა სჭამენ,
ქრისტე ღმერთი ილოცება.
შენი ერთი სული ცხვარი
ათას სულად კაკისდება,
ჩვენის ცხვრის საჩრდილობელში
ქვეშ წყარო გამოჩნდება,
ზედ დუქნები გაკეოდება,
ზედ ბეზირგენი დაჯდება,
ოც-და-თორმეტი მეცხვარე
საპარსავად ერიდება,
ეკ შენი წამოსასხმელი
ბამის კარვათ გაკეთდება,
რაც ინატროს შენმა გულმა,
საკეთილათ აკისდება,
რაც იყვეს აბრამის წილი,
სულ ერთბაშად გაწედება.
მეორე დღეს გაიხება,
ცხრა ათასი სული ცხვარი
სულ სიბ ქვად დაუხვდება!
მაშინ დაღონდა მეცხვარე,
ჰავრი გულს შემოეყრება.

ეს ცხერები რო დამხოცია,
აბრამთან რაღა მეთქმება.
ვაი ჩემს ცოდვის კითხვასა,
რა აბრამი გამიწერება.
ოც-და-თორმეტი დღე გაუა,
აბრამს სტუმარი არ სვდება.
აბრამს მოუვა სტუმარი,
წინ ეშმაკი დაუხვდება.
—სად მიბრძანდები, ბატონო,
მასზინსელი ვინ გექნება?
მამა მოკვიკვიდა აბრამი,
შავი მასზე ჩაკვეცდება.
ის დაწკეკელილი ეშმაკი
თურმე ტყუილს ეუბნება,
აბრამსა სიმშილისაგან
სიკვდილი ემჯავრება:
მე უსტუმროთ ზურს ვერა ვჭამ,
თუ სტუმარი არა მხვდება.
ისევ ჩვენი გამჩენელი,
ისევ ჩვენთვის შეწუხდება.
მივიდა აბრამს ესტუმრა,
აბრამი დედამიწას მოესვენება.
რადანც შეღირსა სტუმარი,
შენი მადლი დამადგება.
დასხდნენ, ტბილად ზური სჭამეს,
ქრისტე ღმერთი ილოცება.

შემდეგ ლექსში მოთხრობილია, რომ აბრამს „ღვთის ნათლულს“ მიეცა მის ლოცვისამებრ შვილი. შვიდი წლის სამღვთოდ წაიყვანა ისაკი. „ყელში რო დანა დაუსვა, შეუას სიბი ქვა დახვდება... ორჯელ და სამჯელ დაუსვა, ფინჩხსაც აღარ მოაკლდება. გადმოხედა ქრისტე ღმერთმა, დახე აბრამ რასა შვრება. ჯაკვიით ცხვარი გადმოჰკიდა, სასაღვთოეთ ეს გე-

ქნება. ეს დაჰკალ და ღმერთს შესწირე, შვილი ფეხზე დაგიდგება. მასუკან არის სამღვთოთ ცხვარი ქვეყანაზედ მოედება. აბრამის დანის განასვამი ყველას ყელში დაგვაჩნდება. ამ შაირის გამგონესა, ღმერთმა მოგცეთ გამარჯვება“.

ამ ღექსს ორნაირი მნიშვნელობა აქვს. იგი გვიჩვენებს, რომ ცხვრის სამღვთოდ შეწირვა, ხალხის აზრით, მომდინარეობს აბრამის დროიდან, თვით ქრისტეს რჩევით. მეორე ნხრით აბრამი აქ ისე სტუმრის მოყვარედ არ არის დასაწყისში დასურათებული, როგორც ვნახეთ ზევით მოყვანილი ღექსიდან. ხალხმა შესცვალა აბრამის ხასიათი დასაწყისში და ბოლოს იგი ისევ სტუმართ მოყვარეთ დასახა.

სასულიერო ღექსების წყალობით ელაჰ და გაორგა მოქიშნედ არიან დასურათებულნი. შეიცვალა შეხედულება გარეშე ბუნებაზედაც. ელვა-ქუხილი ელიას შიამწერეს, წმ. გიორგი საქონლის მფარველად დასახეს, თვით იესო ქრისტე ვენახის გაშენების მოთავედ წარმოიდგინეს.

წმ. გიორგი და წმ. ელია უნათესავდებიან მომაკვდავებს და იცავენ მათ ინტერესებს. იმერეთში და ქართლში მათ შესახებ აპოკრიფთული არაკია დარჩენილი, რომელიც თ. აკაკი წერეთელმა ღექსად გარდაჰქმნა. იმერული ვარიანტი ასე მოგვიხრობს ამ ამბავს.

ახალ-გაყრილი ორი ძმა
ერთმანეთს ეჯიბრებიან,
თუ რა დააკლონ ძმობაში,
კოჭქეში შესჩერებიან.

მათ აღარ უნდათ არა-რა საერთო, — რძლები გადაეკიდნენ ერთმანეთს, ეშმაკებმა აცდინეს. ვერც მკიან, ვერც თოხნიან, ღარიბდებიან თან-და-თან. ამ უბედურებას ერთმანეთს აბრალევენ, ცოლები კი აქეზებენ: მოჰკალი შენი ძმა, მოგჩრეთ და მოვისვენოთო. კაცები კანის ცოდვას ერიდებიან. იგინი არჩევენ შესწირონ სამღვთო ღმერთს და რჩევა ჰკითხონ სოფლის ზოძღვარს. ხუცესმა ურჩია ერთგულათ შეევედრათ

მაცხოვრისთვის, გაეწმინდათ გული და პატრონად აეყვანათ წმინდა ან მოციქული. წამოვიდნენ მადლობით სახლისკენ. უმცროსი წმ. გიორგის მიენდო, უუროსმა მუარველად ირჩია წმ. ელია. მოანათვლინეს მათ შვილები და დაიწყეს ძმურად ცხოვრება. „ერთხელ რძლებმა ჩამოაგდეს ნათლიებზედ საუბარი: გიორგი სჯობს, თუ ელია, დიდი ღრუბელთ წინამძღვარი“.

ერთმა თქვა, რომ ჩემს ნათლას
ხელში შუბი უხერიაო,
ვისაც კი ჰკრავს, არ მოარჩენს,
ბევრი სისხლი უღვრიაო.

წმ. გიორგიმ გასწყვიტა ვეშაპები, რომელნიც პირიდგან აღს უშვებდნენ. მეორე რძალმა სთქვა, რომ წმ. ელია ქვეყნად არ ჩამოდის, მაგრამ თუ ერთი დაიძახა, დედამიწა შეიძვრისო.

ეცნატკალე!... ეტლით დადის,
ძვირად ადგამს დაბლა ფეხსო,
და თუ უნდა, მადლიდგანაც
ძირს დახდის კუქათ მუხსო.

წაიკიდნენ რძლები და ერთმანეთს „ნათლიები დაუღანძღეს“. ამ საღამოს უფროს რძალსა შეეყარა ნათლია და შეჰნიშნა, რომ ნათლიდედა გულ ნაკლულად არის. გამოაჰკითხა და შეიტყო, რომ რძალმა ნათლია გამოუღანძღა, რა სახსენებელია იგი წმ. გიორგისთან მადლით ან სასწაულითო. ელიამ დაამშვიდა ნათლიდედა: იმას ამ სიბრძნისთვის ვუჩვენებ სასწაულსაო. დავაცხუნებ ხვალ მზესა და იმის ყანას დაეხრაკავ ისე, რომ ლუკმა პური ენატრებოდესო. ნათლიდედა მხიარული გამობრუნდება და გზაში შეეყრება უცხო მგზავრს, რომელმაც სხვათა შორის უთხრა: თუ ღმერთმა ინება, ვატყობ, სახვალიოდ დიდი წვიმა იქნებაო. ქალმა უთხრა, რომ მან „საიდუმლოთ“ იცის, რომ ხვალ დიდი სიციხე იქნება. ვერ მოითმინა და უამბო უცხოს, რასაც ქმართან ვერ გაზე-

დავდა. საღამოს წმ. გიორგი უმცროსი ძმისას მივიდა და მისის რჩევით ის ყანა უფროსს ძმას მიაყიდვინა. მკემ მეორე დღეს ყანა დასწვა და მწუხარება მოედო გულს უფროსი ძმისას. ცოლს შესჩვილა, რომ წუხელი ის ყანა ძმისაგან იყიდა. ცოლი მტირალი გავარდა გარეთ და შეხედა ნათლიას. ქალმა უამბო, რაცა სჭირდა. ნათლიამ უთხრა: ხვალ ისეთს წვიმას მოვიყვან, რომ გავაახლებ ყანასაო. მირბის გახარებული ქალი და წინ შეხედება იმ კაცს, რომელიც გუშინ ნახა. ქალმა ხმა აღარ გასცა მას. წმ. გიორგი უმცროს ძმასთან მობრძანდა და უთხრა გამოეყიდნა ძმისაგან ისევ ის ყანა. დილას ჟუჟუნა წვიმამ ააბიბინა ყანა და ამ გვარად უფროსი ძმა მეორედ მოლორდა. უფროსს რძალს უხარიან, რომ „სიმართლემ გამოუბრუნა პურიო“, მაგრამ სამწუხაროდ გაიგებს, რომ უმცროსმა ძმამ ყანა უკან დაიბრუნა. გამოვარდა ქალი ნათლიის საძებრად. უამბო ელიას ძმის საქციელი. ნათლია დაჰპირდა— სეტყვას მოვიყვან და ყანას ძირიანად ამოვაგდებო. ანასთანავე დააბარა ქალს, სიტყვა არავისთან წაგცდესო. დედაკაცი განსაცდელის ასაცილებლად დაძინებას დაჰპირდა. ხის ძირს მართლაც მიიძინა, მაგრამ რაც ელიამ უბრძანა ბოდვაში გაიმეორა. თავს წამოადგა ის მგზავრი (წმ. გიორგი), ყური დაუგლო და ყველაფერი გაიგო. წმ. გიორგიმ უბრძანა უმცროსს ძმას ყანა უკან გადაეცა ძმისთვის. ძმა დასთანხმდა. მაგრამ მეორე დღეს ყანა სეტყვამ ამოაგლო და ცოლმა მხოლოდ მაშინ შეიტყო, რომ უფროსმა ძმამ ისევ შეისყიდა ყანა. შესჩვილის ელიას უბედურებას.

სთქვა: იმ კაცს სწყალობს ვიღაცა
და ის აფარებს სწორედ ხელს!...
მაგრამ ჩემს ფარულს განზრახვებს
ვინ ტყობილობს და ვინ ამხელს?
მაშინ წინ შეხვდა გიორგი
და უახსნა: ჩემო ელია,
საქმეს ის უკეთ წაიყვანს,

ვინც დედაკაცთან თროსილია.
რადგან წასული საქმეა,
გამოგიტყდები ამასო,
რომ ვერ ვის დაფაჩავინებ
მე იმ ჩემ ნათლიამასო.

მეორე აპოკრიფული მოთხრობა „წმ. გიორგი და წმ. ელია“ არაკად დარჩენილია ქართლში და ლექსად გადაკეთებულია თ. აკაწი წერეთლის მიერ.

ჩანობრძანდა დაბლა ქრისტე
ღმერთი ჩვენი მაცხოვარი,
კაცის სახით ქვეყნიურად
დადიოდა, როგორც მკზაფრი.

თან აქლდა ელია, ღრუბელთ წინამძღვარი, და წმ. გიორგი, მანენსაგან მხსნელი თარი. თუხით დაიარა უფალმა კაცის კირნახული და დაღალული ხეს ქვეშ ჩრდილში დაჯდა. მოშივდა პური და გაგზავნა ელია მეცხვარესთან კრავის გამოსართმევად. ელია მივიდა მეცხვარესთან და გააცნო თავის ვინაობა. მეცხვარემ უარი უთხრა: შენ ისა ხარ, რომ გვიგზავნი სეტყვასო, საბრალლო ცხვრებს უმიზნოდ თავს უტეხ და აგლეჯ ტყავსო. ელიამ ეს სიტყვები მოახსენა ქრისტე ღმერთს. გაიცინა უფალმა და წმ. გიორგი გაუგზავნა.

წმ. გიორგიმ უთხრა თავის სახელი და მეცხვარეს სიამოვნების ნათელი პირს მოეფინა: შენ ის ხარ, რომ მანენსაგან მიფარავ, მიირთვი, რამდენიც გნებავსო. გამოღრჩია საუკეთესო და სთხოვა: კვლავაც მობძანდი, როცა კი დაგპირდესო. ძღვენი მიართვა წმ. გიორგიმ ქრისტეს, შესწევს და შეეჭკნენ. გათავდა სადილი და უფალმა დაიბერტყა კალთა და აკურთხა ადგილი: ვინც დასთესოს აქ, ნაშრომზედ ათას წილად მოიშკოსო. ბრძანა ესა და ამალდა ზეცას და მხლებლებიც თანც აიყოლია. მივიდა წმ. გიორგი მეცხვარესთან და უთხრა: შენი სამსახურისთვის მსურს ბელი მოგანიკოო.

ქრისტემ რომ კალთა დაბერტყა,
ის მიწა შეიძინეო!
მერე წამოწექ მსარ-თქმოს
და ტკბილად დაიძინეო.

მხოლოდ ერთხელ კი დათესე იმ ხრიოკზე პური და უმადური არ დარჩებო. მეცხვარემ ყანა მაშინვე იყიდა და პური დათესა. გასაკვირველი პური მოვიდა, თვით ელიამ ციღან შეჰნიშნა: რააო ეს ამისთანა! ან ვისია პური იქ, სადაც მეუფემ კალთა დაიბერტყაო. გიორგიმ უთხრა, რომ ის ადგილი მეცხვარემ იყიდაო. „მეცხვარემ? ის ხომ არ არის, მე რომ გამკიცხა ადრეო? თავისის სიბრიყვისათვის მე დაფუყენებ მას თვალსო, ისე დავსეტყვავ ყანას, რომ არ შევარჩენ მარცვალსო“.

ეწყინა წმ. გიორგის, დაეშვა ქვეყნად და ურჩია მეცხვარეს ყანა გაეყიდნა. ერთი ვაჭარი ყანაში უკვე აძღუევდა ნახევარს ფასს, მეცხვარე უარზე იდგა, საქმე ახლა იმ ვაჭარზედ მიდგა.

მოვიდა უასრა მეცხვარემ:

ვაჭარო, ფული მიჭირსო,
და რა ვქნა, შევშლი ჩემს სიტყვას,
შენ კი ნუ გასტეხ შენს ზიარსო.

ვაჭარს იამა, რომ ნახა გაპირვებული და მიუთვალა კანკალით ფული. იგი მოგების ფიქრებშია.

მაგრამ მეორე დილასვე

დაებნა იმას დაუთრება:
ძირს დაუწვინა ის ყანა,

სეტყვამ შით დასცა თავ-ზარი.

ახად მომივიდა, ჩემი საქმე არშინია და რა მრჯოლა პურთანაო. სტირის, მაგრამ საქმეს რას უშველის? ელია მეორე დღეს ეუბნება წმ. გიორგის: ნახე იმ შენს მეცხვარეს, როგორ დაუფუგე მახეო. გიორგიმ უთხრა, რომ ყანა გუშინ ვაჭარს მიჰყიდა და თავ-ზარი აიციდინაო. ეწყინა ელიას და სთქვა: ეს არ მიამა, გამოვუბრუნებ საბრალოს იმ ყანას ხელმეორედო.

წმინდა გიორგიმ ეს ამბავი მეცხვარეს გადასცა. ამან უკან დაიბრუნა ყანა ვაჭრისაგან. ვაჭარს კი უკვირს ეს გულ-კეთილობა.

გათენდა დილა, მოჰვალდა
ღამაზი წვიმა ჟუჟუნა.
წამთაყენა ზური
და ის ყანა გამოაბრუნა.

ელიამ უთხრა გიორგის: დახედე იმ პურს; მეცხვარის შინი მჭირს, სხვისთვის კი კარგი არ მშურსო. გიორგიმ სიცილით უპასუხა, რომ მეცხვარემ ყანა ისევ გამოიყიდა. განრისხდა ელია და დაემუქრა: „აწ კი ავუკრავ მე კრიქასო; დავწყევლი, რომ ურემში თითო კოდხედ მეტი არ გამოუვიდესო. წმ. გიორგიმ შეატყობინა ეს მეცხვარეს და ურჩია შემდეგი საშუალება.

სსეუბმა რომ კიდევ დაგცინონ
და დაგიძახონ ტეტია;
აააა ურემზე არ დასდვა
თითო თაველზე მეტია.

ამ ჩაგონებით:

გამდიდრდა მწყემსი! ეოველს კაცს
გარშემო მადლი არტეია,
თუ კი ქრისტე ღმერთს მის წილად
კალთები დაუბერტეია.

ამ გვარად ორივე ვარიანტით წმ. გიორგი სჯობნის წმ. ელიას: ხალხი წმ. გიორგის უფრო თანაუგრძნობს.

ფშავეთში დარჩენილია ლექსად წარმოდგენა შავეთზედ, ანუ ჯოჯოხეთზედ.

რა იცის წუთის-სოფელმა,
შავეთს რა სმართალა?
შავეთს ხარ ხნავს ცალა-რქა,
ბარაქა მესტუმრისია...
მოვაღეს ჩვენი მწყერალნი,

ჩვენ გეჭონდა სამართალია.
შუაზედ ბეწვი გაწეპიტეს,
ეგ არი მაკრატელია.
ვაი ამ ბეწვის ხიდზედა
რა ძნელი გასაფლელია...

ქვეშ შავი წყალი გამოდის, თვით ჯოჯოხეთის კუთხეში
ძნელი შესასვლელია.

ცოდვიანს შეაბრუნებენ,
გზას ნარ-ეკალი ჭეუნია,
შიგა დგას ეუბრის ქვევრები,
დუღს და ამოდის ცხელია.

გარშემო უდვიან ეშმაკები და ძირს ამ კუბრს უნთია
გააფთრებული გენია. აქ სხვა-და-სხვა სატანჯველია.

კაცს კაცის მოღალატესა
ჩაუყვეს ენის წკერია,
მამამ შესჩიულა უფაღსა,
ეგ დიდი ცოდვის მქნელია.
ხელი ჭკრეს, ჩაგდეს შიგა,
მანდა ხარ შესაფერია.

თან გადააყოლეს ეშმაკი, რომელიც უფრო მტერია და
შიაძახეს: მაგისი სული შენია:

მალ-მალ ჩაასხი ჰინშია,
ნადუღი ეუბრი ცხელია,
კაცისა შეკვლელიც იქ არი,
ნათლიის შემგმანელია.

შავეთში ჰკითხეს მოყმესა: შენ ქონებისა რა გერგო? მან
უპასუხა: ნეტავი ჩემი ბედი-დღე მე სიცოცხლეში გამეგო, ის
ჩემი ციხე-დარბაზი, შუა-შარაზე ამეგო, მშვიერისად პური მე-
ქმია, გაყინულ ცეცხლთან გემეთბო, — ამდენის ცოდვის მო-
ქმედსა სული მით მაინც მომეგო.

თუშეთში საიქიოს ამბავი *) უფრო დაწვრილებით არის

*) საქართველის კალენდარი ვ. გუნიასი, 1903 წ.

გალექსილი. აი თვით ლექსიც. ამინდა ლექსი მოგახსენო აღამისგან დასაჯერი... ჯოჯოხეთი არის ძნელი. მზე რომ დაღმით დაბრუნდება, ქონი ქონზედ დაღულდება, დალოცვილი ქრისტე ღმერთი ოქროს სკამზედ დაბრძანდება. გვერდს უსხედან გამკითხველნი, ცოდვა-მადლის ამწონელნი; წინ უწყევით სასწორები, მაკრატლები, საკვეცელნი, ბეწვს შუაზედ გაგვიყოფენ, საცა სხედან გამკითხველნი. სულის საგებათ გაგვგზავნეს მე და ივანე კარტელი, ბეწვის ხიდზედ რომ შევედგით, შევზინდით და მიგვხდა ფერი. ამას ამბობს ცოდვიანი: აქაც როგორ გაისვლება. აგრე გავა მადლის მქნელი, ორბივით გაშალა ფრთები. სამოთხეში გადავხედე ტურფა ისხდა ქალი-რძალი. ქალები წინ მომეგებნეს, სამნივ იყვნენ ჩვენი დანი:

— ძმაო, აქ რამ შოგიყვანა,

ვინ-ღა მოგცა იმაენ ძალი?

— ღებო, იმან მომიყვანა,

მქონდა ღვთისგან ღიღი ძალი.

— მოდი, ძმაო, ჰური ვქაშოთ, თბილი ჰური, ცხარე ძმარი. ადექი და ისევ წადი, შორით მოგივლია გზანი. აი სატანჯველნიც ჯოჯოხეთში: დედ-მამის მეუღლიერეს ცაში ება ენის წვერი, ამხანაგის მოღალატეს კუძრში ედგა ცალი ფესი. ხარ-გუთნის მოღალატეს ეელს ესვია ქრელი გველი, წისქვილისა მოღალატეს ჰირსა ერჭო სარეკელი.

მოიყვანეს ცოდვის მქნელი, ვერა თქვა რა ვერაფერი—ვერც ხომ ჰირით განაცემი, ვერც ახალი შინაცემი; ატირდა და ჩამოყარა კორკრტივით ცხარე ტრემლი. შიიყვანეთ, იქ ჩაგდეთ, საც კოჯოხეთია ბნელი, კუძრა ღუდს, ალი ამოდის, გარს ესვუკა ეშმაკები.

შიიყვანეს მადლის მქნელი, აგრე დადგა ქრისტე ღმერთთან, როგორც კარგი მეზობელი.

— შიიყვანეთ, დასვენეთ: საც სამოთხის ტახტი არი!— თავით უნთია სასიყელი, ფესთით გამოუბეს ცხვარი.

— ხელ-პირ-სახანათ მიეცით ორი შუშა ვარდას წყალი, ზირიც
შავით დაიბანოს, ეგა სუამს და ეგა ქამს,—იქ შოუფა ულუფელი.

ფშავეთში იახსარის და კოპალას—ღეთის შვილებად წო-
წოდებულნი არიან—ლექსებიც სასულიერო ლექსებად უნდა
ჩაითვალოს. დევებმა მოჰკლეს ქვით კოპალა და მისაშველ-
ებლად გაგზავნეს იახსარი. აუარებელი სასულიერო ლექსთა
ნაწევრები შეტანილია შელოცვებში: ეკენია, პეკენია, ბეკენს
ხატი ასვენია, ასი სული საქონელი საყდარს შემოსვენებია—
აი ნადირთა კბილის შეკერის შელოცვა. დაწოდის დროს
ავის სულის გასადვენად ამას იტყვიან:

დაუწვები, დაშეძინება,
პირ-ჯვარი დაშეწერება,
ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი
სულ თავით დამესვენება.

ლ ე გ ე ნ დ ე ბ ი

ლეგენდები სასულიერო-ზნეობითი ზღაპარია. წყაროდ
ლეგენდებს ჰქონდათ სასულიერო მწერლობა და აპოკრიფ-
ული მოთხრობანი. ორ-სარწმუნოებრივი კვალი აჰქნევია ლე-
გენდას: ზეციური ყოფა კაცობრივს ცხოვრებასთან არის და-
კავშირებული და უმაღლესნი ძალნი მოქმედებენ, ვითარცა
უბრალო მომაკვდავნი. ლეგენდაში კეთილი სთორგუნავეს ბო-
როტს, და ეს ზნეობითი დედა-აზრი შეადგენს ღირსებას ლე-
გენდარული მოთხრობისას.

ქვეყნის შექმნის შესახებ აი რა ლეგენდა ტრიალებს
ჩვენს ხალხში. პირველად იყო წყალი და ამასთანავე ღმერთიც.
სცხოვრებდა იგი კლდეში. ერთხელ ეს ღმერთი კლდიდგან
გადმოხტა წყალში, აიტანა სიცივემ, დაიწყო კანკალი, მერე
ტირილიც. გადმოვარდა თვალთაგან ორი ცრემლი, რომელნიც
გადაიქცნენ მიქელად და გაბრიელად. წყალში ჩამხტარი ღმე-
რთი იღრჩობოდა, მაგრამ ახლად გაჩენილი ანგელოზები ამო-
უდგნენ იღლიებში და შეაჩერეს მალლა. ბოლოს, სამთავე მო-

ინდომეს მიწის გაჩენა, რომ ფეხი დაედგათ სადმე. დაუწყეს წყალს ბერვა. წყალი შუაზედ გაირღვა და გამოჩნდა ძირი. როდესაც ჩაეშვენ იქ, კვალი შეამჩნიეს და გაყვენ ამ კვალს. გამოხტა ეშმაკი, ეცა-ღმერთს ყელში და არჩობდა. თუ არ მომკლავო, უთხრა ხვეწნით ღმერთმა ნახევარი ქვეყანა შენთვის დამითმიაო.

ამ ლეგენდაში საყურადღებო ის არის, რომ ქვეყნის შექმნაში და მის განგებაში ეშმაკს წილი თვით ღმერთმა დაუდო. ეს მხარე უახლოვებს ჩვენს ლეგენდას სხვა-და-სხვა ხალხთა გადმოცემას. სვანეთში დარჩენილია თქმულება, რომ სატანამ იესო ქრისტე ნახევარ გზიდვან დააბრუნა. ახლაც უჩვენებენ ცაგერიდგან 10—12 ვერსზედ იმ ადგილს, სადაც მაცხოვარმა გამოაბრუნა რაში. ცხენის ნაფეხური ქვას ატყვიან და ეს ადგილი შემოფარგლულია ქვით. კახელების და ქართლებს წარმოდგენით გარდა ამ ქვეყნიერებისა, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ, არის კიდევ ორი ამ გვარი ქვეყანა: ერთი ჩვენ ზევით და მეორე ჩვენ ქვეით. ჩვენ შუაში ვცხოვრობთ და ამიტომაც ქამარს ვირტყავთ შუა ტანზედ, ჩვენ ზევით მცხოვრებნი კი გულზედ ან ყელზედ იხვევენ და ჩვენ ქვეით თემოებზედ

ფშავები ამბობენ, რომ ღმერთი და ეშმაკი ძმა და და არიან. დამ გააჯავრა ძმა და ამ უკანასკნელმა დასწყევლა იგი. ამის შემდეგ და გადაიქცა ეშმაკად და ცდილობს ღვთის ქმნილებას ზიანი მოუტანოს. როცა ღმერთმა შექქმნა ცა ბადიდგან, ეშმაკმა შექქმნა ეშმაკები ბადის დასაკუწავად. ღმერთმა მაშინ დაჰბადა კატა. უფალმა გააჩინა ბალი, ეშმაკმა მის ამოსაგდებლად გამოიგონა თხა. ღმერთმა თხის მტრად შექმნა მგელი.

ღმერთმა ჯღამ ჯა ეგა ბრმათ შექქმნაო, ამბობენ სვანები. ამათ განოცხადა სამოელი და ევას ჩააგონა აკრძალული ნაყოფი მოეწყვიტნა. მას შემდეგ მათ თვალები აეხილათ. სამოელი წავიდა ღმერთთან და მოსთხოვა, როგორ ც ძე

ვისი ნაწილი მიეცა. თუ არაფერს მომცემ, „საუციარი“ მაინც მომეცო. უფალმა მისცა საფიცარი. სამოელმა საფიცარი ჩაყლაპა და ჩავიდა ჯოჯოხეთში. როცა ქრისტე დაიბადა და აგრეთვე ჯოჯოხეთს მივიდა, სწვდა საშოელს ყელში და „საფიცარი“ ამოაგდებინა. ამ საფიცარს ის ძალა ჰქონდა, რომ რაც უნდა შეეწირა კაცს ღვთისთვის ან მიცვალებულსთვის, ყოველივერი საფიცარის მქონებელს მისდიოდაო. საფიცარი ამ გვარად უდრის ადამის ხელწერილს, რომელიც ცნობილია უცხოთა ლიტერატურაში. სამოელმა ვერ მოინელა საფიცარის წართმევა და ისე დაუბნელა ქრისტეს ჯოჯოხეთი, რომ ორი თვე მაცხოვარმა და მისმა თანამგზავრებმა გამოსასვლელი კარი ვეღარ იპოვნეს. გამოსვლა მოახერხეს იმ ვირის ხმაზედ, რომელიც ერთმა კაცმა, ქრისტესთან ჯოჯოხეთში შესულმა, დააბა კარზედ და პატრონის ძახილზედ ყოყინი დაიწყო. ქრისტე დაჰპირდა ამ კაცს იმდენს ოქროს, რამდენსაც იგი აიწონდა. კაცმა კი უბიძგან გამოიღო გული და მოახსენა უფალს, რომ იგი დაკმაყოფილდება იმდენით, რაც დაჰჟარავს ამ გულს. დაყარეს გულს ურიცხვი ოქრო, მაგრამ მის დაფარვა ვერ შესძლეს, რადგან გული ადიოდ-დადიოდა და ოქროს ჰთანტავდა. ბოლოს ვიღამაც დააყარა გულს ერთი მუქა მიწა და გულიც შეჩერდა. სიკვდილიც ამ დროიდან მომდინარეობსო, უმატებს ჩვენებური ლეგენდა. ამ გვარი თქმულება დარჩენილია როგორც ევროპელთ ხალხთა შორის, აგრეთვე ფინებსა და და თათართა შორისაც.

ადამის ხელწერადას მაქვს, ცნობილი აპოკრიფთულს მწერლობაში, საქართველოშიაც არის გავრცელებული. შინაარსი ამ ხელწერილისა შემდეგია. როცა ევა დაორსულდა და მშობიარობის ეამი მოუახლოვდა, მაშინ ტკივილების გამო დაიწყო კვნესა და ტირილი. ცოლის მწუხარებამ ადამიც დასჩაგრა. გულ-მოკლულმა ქმარმა გამოსთქვა სურვილი, რომ სულყველათერს მისცემდა იმას, ვინც ევას ტკივილს შეუმსუბუქებდა. გამოჩნდა სამოელი და მოახსენა ადამს: მე მოვარჩენ

ევას იმ პირობით, რომ ვიდრე დაუბადებელი არ დაიბადება და უკვდავი არ მოკვდება, შენი ნათესავი და ჩამომავალი ჩემს ხელში და გამგებლობაში იყვესო. ადამი დასთანმხდა. ამ გვარად ადამის ტომი სამოელის ყმა შეიქმნა. განრისხდა უფალი, შეპკრიბა ანგელოზთა გუნდი და გადაწყვიტეს თათბირის შემდეგ, რომ დაიბადოს იესო ქრისტე, როგორც დაუბადებელი და უკვდავი. დაიბადა ქრისტე და სამოელის მფლობელობაც მოისპო.

კაცის შექმნის ლეგენდა მოგვითხრობს, რომ უფალმა ადამიანს 30 წლის ცხოვრება უბოძა. ადამიანმა გამოსთხოვა კიდევ 20 წლიწადი იმ 40 წლიდგან, რომელიც ვირს ებოძა და 40 იმ 60 წლიდგან, რომელზედაც უარი სთქვა ღორმა. ამიტომაც კაცი, თუმცა 100 წლამდის ცხოვრობს, მაგრამ ადამიანურად მხოლოდ 30 წელს.

ღმერთი, წმ. გიორგი და მთავარ-ანგელოზა ერთად მოქმედობენ სვანურს ლეგენდაში:

ღმერთმა დაგლოცოს... იყუ საპი ძმა. ნათი ქონება იყო ერთი ყანა, ხარი და ძროხა, ერთი ვერძი და ერთი გოდორი საკმეველი. უფროსი ძმები ცოლიანები იყვნენ, უმცროსი კი უცოლო. შეიძულეს რძლეებმა უცოლო მაზლი და სიცოცხლე გაუმწარეს. უმცროსმა უთხრა ძმებს: სჯობს გავიყაროთ, ვერძი და გოდორი საკმეველი მოვეცით და დანარჩენი ღმერთმა მოგახმაროთო. ეს მისცეს ძმებმა. აჰან ჩააბა ვერძს ბაწარი, საკმეველი გოდორით ზურგზედ მოიკიდა და გაუდგა გზას. მიადგა ერთს კლდეს. აქ ვერძი მიაბა, თვითონ კლდის თავზედ ავიდა და აიტანა საკმეველი. დანთო ცეცხლი და დააკმია საკმეველი. ამ დროს ქვეყნის ბატონი (ღმერთი) სადილად ზის. წმ. გიორგი და მთავარ-ანგელოზი გვერდს უსხედან. საკმეველის სუნმა ამათ სუფრავზედ ნიაწია.

— ამისთანა კარგი სუნი არაოლეს არ მიყნოსია, სთქვა ღმერთმა. შემიტყეთ, — ეუბნება წმ. გიორგის და მთავარ

ანგელოზს, — ვინ არის ჩემი მახვეწარი და რაც ესაქიროებოდეს, უველა აუსრულებთო.

მოვიდნენ ესენი ამ კაცთან. წმ. გიორგიმ ჰკითხა, რა გაგქირებია, შე საბრალო კაცო, ქვეყნის ბატონთანაო.

— ჯერ ცოლი მინდა ვიშოვნო და მერე საცხოვრებელიო, მიუგო კაცმა.

წმ. გიორგი და მთავარ-ანგელოზი ესტუმრნენ კეისარს. ამას სამი გასათხოვარი ქალი ჰყავს. წმ. გიორგიმ და ანგელოზმა უთხრეს კეისარს: ბიეცი შენი ქალი ამა და ამ კაცსაო.

კეისარმა მიუგო, რომ სამი სასიძო სახლში უკვე უზის.

— მაშ თუ ასეა, საქვა წმ. გიორგიმ, მე და შენი სასიძოები დავნაძლებედეთ: ვინც აჯობოს, იმას დარჩეს ქალი ცოლადაო. რაზედ? კერასთან—ცეცხლის პირად ვაზები დარგონ შენმა სასიძოებმა და ჩვენმა კაცმა; ვისმა ვაზმაც იხაროს და ზევით ყურძენი მოიხსას, შენი ქალი მან წაიყვანოსო. კეისარმა მოიყვანა სასიძოები და წმ. გიორგიმ ის კაცი დარგეს თვითეულად ვაზები. კაცის ვაზმა იხარა და მოიხსა ყურძენი; სასიძოების ვაზები გახმნენ. კეისარმა სამს ქალში აარჩია ქალი და მისცა ამ კაცს ცოლაჲ. წმ. გიორგიმ ამასთანავე გადასცა პირსახოციც და უთხრა: სადაც საცხოვრებელი ადგილი მოგეწონოს, იქ ცერად დააყენე—სახლ-კოშკი აშენდება, გვერდზედ დაჰფინე—სახნავ-სათიბი ადგილები გაჩნდება, დაკეცე—ტყის ფოთოლივით მოცვივა ოთხფეხი საქონელი.

კაცმა მადლობა გადაუხადა და მოვიდა ერთს მინდორში. მოეწონა ეს ადგილი. დააყენა პირსახოცი ცერად, მშენიერი სახლ-კოშკი აშენდა, გვერდზედ დააფინა—თვალუწვდენელი სახნავ-სათიბი გაჩნდა; დაჰკეცა—აუარებელი პირუტყვი მოზღვადა. წმ. გიორგიმ ინახულა ეს კაცი და დააფალა: ვინც უნდა მოგადგეს კარს სტუმრად, უარი არ უთხრაო. დალოცა და წავიდა. მოეწია ეს კაცი და ჰკითხა: კარგათ მოაწყე ჩემი საქმე, მაგრამ ერთი რამ მაკლია—შვილებს მომცემ თუ არაო. წმ. გიორგიმ უპასუხა: ჰე, აღამიანი

ყოველთვის ხარბია, ვსთხოვ ქვეყნის ბატონს და მოგცემს შეილგებსაო. მოვიდა წმ. გიორგი ქვეყნის ბატონთან და ლაშობო ყველაფერი.

— შეილგებს მივცემო, — ბძანა ქვეყნის ბატონმა; ერთს ვაჟს და ერთს ქალიშვილსაო, ჩზის და მთვარის მსგავსს, მაგრამ იმ პირობით, რომ ვაჟმა შუახნამდის იცოცხლოს და მერე ადიდებულის წყლის წერა იყოს; ქალი-შვილი კი შუახნის შემდეგ, — თოვლის ზვავისაო. წმ. გიორგიმ სთხოვა მზის და მთვარის მსგავსნი ნუ იქნებოდნენ კაცის შვილები და მის სგავსი ყოფილიყვნენ და ეცოცხლათ. — ჰე! წმ. გიორგი, შენ მუდამ ადიმიანის ძხარე გიქირავს, შენი სიტყვა იყოს: ვაძღვევ ქალ-ვაჟს. ისეთი ლაშაზი შეილგები ეყოლა, რომ კვისარს შეჭფერის მათი შვილობა. გავიდა რამდენიმე წელიწადი. სთქვა მიქელ ანგელოზმა: ვესტუმროთ, წმ. გიორგი, ჩვენ მიერ დასახლებულს კაცს, ახსოვეს თუ არა ჩვენი ნათქვამი სიტყვა სტუმრის მიღების შესახებო. წმ. გიორგი დასთანხმდა. მიიღეს კაცის სახე და გასწიეს. თან ავდარი გაიყოლიეს და მიაღწენენ ამ კაცს საღამოს: კაცო, მადლი ჰქმენ, კოქებამდე დასველებული ვართ, სიცივით ვკვდებით, ამაღამ ბინა მოგვეცეო.

— ვინგინდარა წოწიალს დაიწყებს, მე ყველას ბინა მივსცეო! არ უშვებს სახლში, მაგრამ ძალა დააყენეს და შინ შევიდნენ. სთხოვეს ვახშამი, მაგრამ მაპინძელმა არაფერი არ აღირსა. როცა საშველი არ მისცეს, მაშინ ამ კაცმა გაგზავნა შვილები ქუჩებზე სასმლის მოსატანად. წმ. გიორგიმ თავისთვის წაიჩურჩულა: ორივე შვილები ქურში ჩავარდით და დაირჩევითო. ასეც მოხდა. უთხრა წმ. გიორგიმ ამ კაცს: შეიტყე, რატომ დაგვიანდნენ შენი შვილები ქუჩებზეო. წავიდა და ორივე შვილი დამრჩეალი ნახა ქურში. ამოიღო იქიდან, ერთი ერთს ილღიაში ამოუდგია, მეორე მეორეში და შემოიტანა სახლში. დაიწყეს ტირილი დედ-მამამ. შეეცოდა წმ. გიორგის. მოუსვა თავისი პირსახოცი მკვდარს ჰავშებს, ორივე

გააცოცხლა. კაცს უთხრა: ჩვენ შენი დანსახლებელნი ვართ; ჩვენს ნათქვამს ახლა მაინც თუ არ აასრულებ, შეიღებსაც დაგიხოცავთ და შენს ცხოვრებასაც მოესპობთო. კაცმა უთხრა: ოღონდ მაპატივეთ და თქვენს ბძანებას აღარ გ-ღა-ვუდგებო.

აზრი ამ ლეგენდისა ზნეობითია. სტუმრის მოყვარეობა; თვით ღვთისაგან არის ნაკურთხი, მისი დამრღვეველი დაირჯება ისე, როგორც ამ ლეგენდაში დასახელებული კაცი.

სახალხო სიტყვიერებას დააჩნია თავისი კვალი საბუნებისმეტყველო კრებულებმა, ესრედ წოდებულმა ფიზიოლოგმა (ნახე ზემოთ), ცხოვრების სიმპლიკამ, ეფუთებმა, კალენდრებმა და კოსმოგრაფიულმა წიგნებმა. წმ. ბასილს დიდი ღვთისნიერებით მოსიღმა ფანტაზიამ ნიაკერა გოქის თავი. ყველა ერის პოეზიაში, სადაც ბასილია ნახსენები, გოქის თავიც მოყვანილია. პირველს იანვარს მისი დღეობაა. სუფრაზედ ღორის ან გოქის თავი აუცილებელია საქართველოში. ახალწელიწადს ნოკაზნავენ კაცს დათვის სახით, ეძახიან „დათოს“, „ბერიკელას“. — ეს უკანასკნელი ღორის სახით არის მორთული. ასე წამოდგა გურული „კალანდობა“.

— კარი განიღე! ეუზნება გოქის შემოსატანად გასული კაცი შინაურს.

— ვინ მოგცაეს? უპასუხებენ შიგნიდგან.

— წმ. ბასილა მობრძანდება, ღვთისა და ბატონის წყალობა მოაქვს.

აპოკრიფულმა ნწერლობამ თვით ისარკებლა ხალხის წარმოდგენით და შემდეგ გავრცელდა ზეპირ-სიტყვაობით. აი რა ძველი თქმულებაა შეტანილი მეთე საუკუნის შატბერდის კრებულში. რაასათვას დააბაღა ჯატა უკანასკნელ ეოგელთა.

„არლა იყო ჯერეთ დაბადებულ ესე, კაცსა ვიტყვი, პოვნილ შევნიერებასა შინა არსთასა. რამეთუ არა ჯერ იყო, რათა გამოჩნდეს მთავარი უწინარეს სამთავროისა მისისა.

არამედ ჯერ იყო ქეშპარიტად, რათა განიმზადოს. სამეფო პირველ და მაშინ-ღა გამოჩნდეს მეფე. ვითარ განმზადა დაზადებელმან ყოველთამან საუნჯე სამეფო: და არს ესე ქვეყანაი, ზღვაი და ხერთვისნი (ქალაქნი) და ესე ცაი, რომელი არს მაგრილობელ მათ ზედა და იუნჯა საუნჯესა ამას ყოველი სიმდიდრე, ესე იგი არს სიმდიდრე ყოველთა დაბადებულთაი: მცენარეთაი, ნერეთაი, ცხოველთაი და ყოველნი ესე სულ და უკეთუ გინდეს აღრაცხად სიმდიდრე ბუნებათაი და რომელი მათგან განშვენდების წინაშე თვალთა კაცთასა მსგავსებაი ოქროსაი და ვერცხლისაი და ესე ქვანი პატიოსანნი და ბრწყინვალენი, რომელნი საკვირველად ჩანენ წინაშე კაცთა... ამისა შემდგომად გამოაჩინა სოფელსა შინა, რათა იყოს კეთილთა მათ ზედა უფალ და სკნას ძალი შემოქმედისა თვისისა. ამისათვის შეიყვანა კაცი სოფლად უკანასკნელ დაბადებულთა, არა თუ შეურაცხებისა მისისათვის უკანა მოაქცია, არამედ რათა იყოს მეფე დაბადებულგანვე მისით... მეუფემან რაჟამს შეამკო დაბადებული ყოველთა შვენიერებითა და განმზადა საყოფელი ესე დიდებული და პატიოსანი, მაშინღა შეიყვანა კაცი და მისცა მას საქმედ მონაგები რჩეული და მომზადებული“.

აი ლეგენდარული ახსნა რისთვის შეჰქნა უჟაღმა კაცი, — გვირგვინი მსოფლიოსა, — უკანასკნელ ყოველთა ღეთის ქმნილებათა.

ძველი აღთქმიდგან არის ამოღებული სახელი ერთი ლეგენდისა „წინასწარმეტყველა ელას-ხარაზი“. ამ ლეგენდაში გარდა სახელისა მეტი საისტორიო აღარაფერი დარჩენილა. ხალხმა ამ წინასწარმეტყველს მიაკერა ასეთი გადმოცემა, რომელსაც სრულიად არა აქვს კავშირი მის ცხოვრება-მოქმედებასთან. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა ზეპირ-სიტყვაობაში. საქმე დედა-აზრია და არა პიროვნობა ლეგენდარული გმირისა. წინასწარმეტყველი ელია ხელობით ხარაზი იყო. ისეთი პატიოსანი ოსტატი და წმინდა კაცი არ შეიძლებოდა. ერთს პატარა დერეფნიან ღარიბულს სახლში ცხოვრობდა. ხალხს ისე

იყო მორიდებული, რომ არც ერთს თავის მუშტარს სახეზედ არ შეხედავდა. ამიტომ ასეთი წესი შემოვიდა. მუშტარი რომ მოვიდოდა ფეხსაცმელის შესაკვეთად და კარებს დაუკაკუნებდა, ელია შიგნიდანვე ჰკითხავდა, რა გინდაო? ფეხსაცმელიო, ეტყოდა მუშტარი.—ემანდ დერეფანში ნაცარია, შიგ ფეხი ჩაადგი და წადი, ხვალ მზად იქნებაო. ხალხს ოსტატი უყვარდა და ღმერთსაც მიჩნეული ჰყვანდა. ეშმაკმა მოინდომა ელიას შეცდენა. იქცა ქალად და მიადგა კარს. რა გინდა? იკითხა ელიამ შიგნიდან.—ფეხსაცმელი მინდა შეგაკერინოო. დერეფანში ნაცარზე დაადგი ფეხი და ხვალ მზად იქნებაო.—არა, შენ თითონ აიღე ზომაო. არ მოეშვა წყეული; რამდენიმე დღე ასე ჩააცივდა. ელია ჯერ უარზედ იყო. ბოლოს იფიქრა: ეგეც ადამიანია, შემოეუშვებ, რას დამაკლებსო. დასვა სკანზედ და ზომის აღებას შეუდგა. წყეულმა კაბა მუხლამდის აიწია. ეს იწყინა ელიამ; აიღო მახათი და ორი თვალი გამოიჩიჩქნა. თვალეებ-გამოთხრილი ელია წავიდა გოლგოთის მთაზედ. ავიდა ზედა და იქიდგან დაგორდა. ასრე ეწვალა რამდენიმე დღე ცოდვის გამოსასყიდლად. ღმერთს მოახსენეს ელიას ამბავი. უფალმა გამოუგზავნა ხუთი ანგელოზი. ანგელოზებმა უთხრეს: ღმერთი მიგიწოდეს შენი ეგეთი პატიოსანი და წმინდა ცხოვრებისათვის. უნდა ცაში წავიყვანათო. ელიამ უფალს მხურვალე მადლობა შესწირა. შეგირდმა რა ნახა, იმის ოსტატი მალლა-მალლა მიდიოდა, ტირილით დაუძახა: ოსტატო, შენ რომ ზეცას მიდიხარ, მე რაღა მეშველებო? მაშინ მოიხსნა წმ. ელიამ ტყავის წინსაჟენი, ჩამოუგდო ელისეს და უთხრა: აჰა, ამით იცხოვრე ქვეყანაზედაო. თითონ ზეცას წავიდა და ქვეყნად დარჩა იმის შეგირდი ელისე და ხარაზობით სკამდა პურს.

ხარაზები თავიანთს ხელობას ელია წინასწარმეტყველს მიაწერენ. ამიტომ იგი თავიანთ მჟარველად მიაჩნათ. აწინდელმა შეხედულებამ, რომ ელია ხარაზების პატრონია, შეჰქანა თვით ეს ლეგენდა.

ზოგს ლეგენდაში განყენებული აზრია გატარებული: უკვდავება სიმშვენიერისა, თანასწორობა ყოველი სარწმუნოებისა ღვთის წინაშე, სიყვარულის დაბადება და სხვ. ამ უკანასკნელს მოვიყვანთ იმ ლეგენდიდან, რომელიც დაბეჭდა ვაჟა ფშაველამ სათაურით გოჩი *).

ძველის-ძველად ზღვის პირად სცხოვრობდა გამოქვაბულში ერთი კაცი, სახელად გოჩი. უზარ-მაზარი, თავ-დიდი, კბილ-დიდი, ცხვირ-დიდი იყო გოჩი; მის გაწეწილი თმა-წვერი კაცის გამხმარი სისხლით იყო მორთული. გოჩმა ახალგაზღობა კაცების ქამაში გაატარა. დაბერდა გოჩი; ცოცხალს კაცებზედ დაბურულს ტყეში აღარ შეეძლო ნადირობა; მუხლი და მკლავი აღარ მისდევდა; ახლა გოჩი მხოლოდ ზღვაზედ იყო დამყარებული. გამოვიდოდა იგი ზღვის პირად, აცქერდებოდა ლამს და ქვიშას, ეძებდა გამორიყულს დამხრჩველს კაცს. ხშირად უსრულდებოდა სურვილი და მისი ბინა კაცის ძელებით იყო სავსე. გამოქვაბულის ზემო თავში ელაგა გამოხრილი ჩენჩხოები, კარებისაკენ წვრილი ძვლები: კანქები და ხელის თითები. გაძლებოდა გოჩი, წამოჯდებოდა კლდის პირად და ათამაშებდა ძელებს. თავის სიცოცხლეში გოჩი კმაყოფილი იყო, მაგრამ ერთს დღეს სიბერის ჟამს ფრიალ შეწუხდა, გიჟივით დარბოდა ზღვის პირად, აწვეტდა კლდეს თავს, კენესოდა და ხენეშოდა. გოჩი დაიქანცა, დაეცა დედამიწაზედ და დაიძახა: ღმერთო, მომეცი, რაც მაკლიაო. მოწყალე ღმერთს შეეცოდა გოჩი და გამოუგზავნა სიყვარული, რადგან მისი ნაკლი ეს იყო. სიყვარული პირველად მაშინ ჩამოვიდა ქვეყნად. სიყვარული წამოვიდა ციდამ პატარა ნაზი ჩიტის ტოლა, ჩიტის სახით და დაჯდა გოჩის პირ-და-პირ ერთის კლდის თავზედ და მოჰყვა სიმღერას. გოჩს ბევრი ჩიტის სიმღერა გაუგონია, მაგრამ ყური არ უგდია. სიყვარულის სიმღერაზედ კი და-

*) „ივერია“ 1886 წ. № 249.

ჰკიდა თავი, გაელიმა და იგრძნო სატუცხოვე ძალა. მოინდომა სიყვარულთან ახლო მისვლა; მაგრამ, ვიდრე ეს აღგებოდნ, სიყვარული თვითონ მიტრინდა და დაუჯდა წინ. სიყვარულმა ნახა კაცის ძვლები, გასისხლური კარისპირ და შეეზარა.

— მოგეწონა ჩემი ხმა? ჰკითხა მან გოჩსა.— ფრიალო, — მიუგო მან, — ნეტავი სულ ჩემთან გამყოფა და ვგრე ვაგალობაო. სიყვარული გაფრინდა და ჩასაქლდა გოჩის გულში. გოჩს სიყვარული ტყვიასავით მოხვდა, იგი გაყვითლდა, დაიწყო გრეხა და მისი ეს ტანჯვა წინანდელს ბევრით აღემატებოდა. მისი და ზღვის ბობოქრობა ერთმანეთში არეული მთა-ბარსა სძრავდა, ტყის ნადირი და ფრნველები გაფრთხნენ და გადიკარგნენ. ერთი წელი მისუსტებული ვედო გოჩი, პირიდგან ღორბლი და ქაფი სდიოდა. ერთის წლის შემდეგ გოჩი მორჩა და გადახალისებულად იგრძნო თავისი თავი. მიიხვდა და, ნახა რა კაცის დახრილი ძვლები, შესწუხდა, სიბრალული გულში გაედვიძა და ტირილი დაიწყო.

— ეს რა ჩამიდენია; ნუ თუ ზართლა კაცის მკაველი ვიყავ? ჰყვიროდა იგი გამწარებული.

მოჰკრიტა ძვლები და თან ლულლულეზდა: თქვე უბედურებო! ვაი შენ ჩემო თავო!

მაგრამ ამ აზრზედ დიდხანს არ იდგა გოჩი. ერთხელ იგი დადიოდა თავის სადგურის ახლოს. დაინახა ერთის კანდრის ძირში, რომელსაც წვერამდის ვაზი ახვეოდა და ზედ ფრინველთ დაესაბუდრა, წყლის პირას, ბალახებში იჯდა დედა-კაცი; ამას პატარა ბალდი გულზედ მიჰხუტებოდა და ძუძუს სწოვდა. გოჩმა თვალი შეასწრო, წამოეპარა და დედა შვილითურთ დაიქირა. დედა შვილს არ ანებებდა, გოჩმა მოჰკლა დედა და ბალდი ხელში აიყვანა. ფუნთუშა ბალდი ხელში აიყვანა: გემრიელი ხორცი ექნებოა, იფიქრა გოჩმა და მოინდომა მისი შეკმა. მაგრამ გულიდამ ხმა მოესმა: რას შერგინი, შეწყულო, ბავშვი არ შესკამოო!

ი გოჩი კანკალმა აიტანა: ბაღლი დასო და გამოტრიალდა. შესდგა. ბაღლის ხორცი მოაგონდა, დაბრუნდა და ბაღლი ხელში აიყვანა. „ჰაა, ციკო!“ მოესმა კიდეც ხმა. გოჩმა დასვა ბაღლი ისევ ბაღანზედ და გამოპრუნდა. მაგრამ უცებ მოტრიალდა, დაიღრიალა და სწრაფად გაგლიჯა ბავში შუაზედ. შექამა-რა იგი, გოჩმა სინანული დაიწყო. მას შემდეგ რამდენიმე სხვაც შესუპა და სინანულს მაშინ იწყებდა, როცა გაძღებოდა. ერთის წლის სიყვარულმა ასის წლის ჩვეულება ვერ დასორგუნა. ახლა უფრო მოუსვენრად იყო: სინიდისიკ და ჩვეულებაც ერთად აწუხებდნენ. დაუწყო ღმერთს ხვეწნა.

— ღმერთო, შომაშორე ეს რაღაც ბარგი ამკიდე—სვინიდის-სიყვარული, რომ დასვენებული ვიყო!

იწყინა ღმერთმა გოჩის თხოვნა, მოისაზრა მისი წარსული და გარდაწყვიტა ისეთ მდგომარეობაში ჩაეგდო, რომ თავის თავი თვითონ დაესვენებია. ამიტომ გამოუგზავნა დამბადებელმა გოჩს გაუმადლობა. რაჰდენსაც მეტს სკამდა გოჩი, იმდენი უფრო უცოფდებოდა კუჭი. ბოლოს სთქვა: ესეთი სიციცხლე ღმერთმა შეარცხვინოსო! ადგა, მოძებნა მალალი კლდე, შედგა იმაზედ და იქიდგან გაღიჯნა. დაიმსხვრა გოჩი: ფეხები ცალკე გადაცივიდნენ, თავი და ხელები ცალკე.

ზნეობითი ხასიათი აქვს აგრეთვე ლეგენდას ყვავის საყდარი *).

საგურამოს, ზედაძნის მთის ძირში, არაგვის მარცხენა ნაპირზედ, გზის პირას არის ერთი პატარა ძველი ქვით-კირის ორბჯუთხი შენობა, რომელსაც თალი ჩამოქცევიდა. ამ შენობას ხალხი ყვავის საყდარს ეძახის. აი რა ჰიზეზით. იქ; სადაც ეს საყდარია, მის გარშემო მიწდვრებში ერთხელ, დიდი ხნის წინად, დათესილი იყო პური და საუცხოვო ყანაც შემოვიდა. ამ ყანის მოსამკელად პატრონმა მენატრონეშ გაააოთა ნადი ანუ მამითადი. დღე მამითადისა იყო მშვეიერი. მომკლავი ყოჩაღად მკი-

*) ქვ. ნალი „ნაზანი“.

დნენ. „პოო-პუნა“ ყოველ მხრით გაისმოდა. მათ მოსძახოდნენ მთანი ტყიანნი და იმათვე ახლოს არაგვი შეუპოვრად მოუთამაშებდა გარემო თვისსა ატეხილს ქალებს. მოვიდა სამხრობის დროკ. სიმღერით სვე ბოლოში გაიტანეს და შეგროვდნენ დიდი მუხის ქვეშ ჯერის მისართმევად. ნამგლები ხის ძირში დააწყეს და თვითონ მხიარულად ჩამოწყვიდდნენ. შეუდგნენ რა პურის ქამას, ზემოდგან მოესმათ უსიამოვნო ხმა: ყვაი დასჩხაოდა და შეუწყვეტილვ გარდახოდა: ყვა! ყვა! ყვა!

— ე ოხერ-ტიალს რა უნდა ჩვენგან! მოგვაშორეთ ეგ ნავსი! სთქვა მეთაურმა. ერთმა მესამკლემ გაათხო ყვაი, მაგრამ ის უკან მოპფრინდა მუხაზედ და დაიწყო ჩხავილი. ერთმა მესამკლემ ქვა ესროლა ყვავს, მაგრამ ამან გაფრენა მოასწრო. ისევ ქამაა მუხის ძირას. მზარეული ქვაბთან მივიდა, რომ ხალხს მოხარშული წვენი ჩამოურიგოს. ხელში ჩამჩაც აილო. ამ დროს გაისმა ყვა! ყვა! და მალდიდგან ელვასავით ყვაი ქვაბში ჩამოიქრა, გაიფუფქა და შიგვე ჩაიხრჩო. წაპილწა საქმელი, ამოდენი ხალხი უსადილოდ დასტოვა. შეწყუნდნენ მასპინძელიც და მზარეულიც.

გაჯავრებულმა მზარეულმა ქვაბი მოაპირქვავა და რა ნახა? ხორკთან ერთად ქვაბში დიდი გველი ჩახარშულიყო. ხალხს კანკალი დააწყებინა და მიხვდნენ სუყველანი, თუ რისთვის დასჩხაოდა ყვაი. თურმე ყვავს დაენახა ხიდგან, რომ გველი ქვაბში ჩავარდა მზარეულის შეუმჩნეველად, და თავის ჩხავილით ატყობინებდა ხალხს განსაცდელს. რაკი ჩხავილით ვერა გააწყო-რა, გადასწყვიტა თავი დაედო და თავის სიკვდილით ხალხი განსაცდელისაგან ეხსნა. ხალხმა ყვაი წმინდანად აღიარა და სასწაულის სახსოვრად ააშენა ეკლესია, რომელსაც უწოდა „ყვავის საყდარი“.

ლეგენდა „ქრისტეს ვეძებ“ დამყარებულია სახარების სიტყვებზედ: რომელსა ნებავეს შემოდგომად ჩემდა, აღიღენ ჯვარი თვისი და შემომიდეგ მე. ერთმა საწყალმა კაცმა, სახელათ ქრისტესიამ, გაიღო მხარზედ ხის ჯვარი და წავიდა ქრისტეს საძე-

ბნელად. ბერებმა ეკლესიაში დააყენეს ჯვარცმის წინაშე და უთხრეს: ევედრე ქრისტეს და ნამდვილად იხილავო. შენი ქირიმე, ქრისტე, შესთხოვა ქრისტესიამ, ჩამოდი ჯვრიდგან დალუკმა-პური ერთად ვკამოთო. ქრისტე მართლაც ჩამოვიდა ჯვრიდგან, და ეს შენიშნეს დარაჯებად დაყენებულმა ბერებმაც.

სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ხასიათისანი არიან აგრეთვე გადმოცემანი „ყვავის ციხეზედ“ „ბერზედ“, „პალეოსტომზედ“ და სხვ. ეგნატე ნინოშვილმა პალეოსტომის შესახებ დაგვიტოვა შემდეგი ლეგენდა. იქ, სადაც ახლა პალეოსტომია, ძველად ხმელეთი იყო. აქ ცხოვრობდა პავლეს ოჯახი. ერთს დღეს ცოდვიანი ხალხის დასასჯელად, დედა-მიწა ჩაინგრა, ამოვიდა წყალი და მცხოვრებლები დააღრჩო. გადარჩა მხოლოდ ერთი კაცი (დაწმია), რომელმაც მოასწრო ჯვარის გადატანა ჯუმთში. პალეოსტომს ეწოდა სახელი სიტყვებიდგან ჰაჯუე ტომა.

ამ გვარი ლეგენდა არსებობს ახტალის ტალახის წყაროზედ. იქ, სადაც ახლა ამოჩუხჩუხებს რკინის ფერი ტლაპო, ოდესღაც ყოფილა კალო. ფერისცვალება დღეს ამ ადგილას მღვდელს გაულეწია პური. იესო ქრისტემ გაიარა ამ დროს და დასწყევლა მღვდელი. კალოს მაგივრად გაჩნდა სამკურნალო ტლაპო, რომელსაც ძირიდგან ხან-და-ხან ამოაქვს ნიჩაბი, კეტი და სხვ. არის აგრეთვე გადმოცემა: რომ კახეთის ველი წინად წარმოადგენდა ზღვას და ხალხი კი სცხოვრობდა მაშინ მთის და ბორცვის მწვერვალებზედ.

ჩვენ განვიხილოთ ლეგენდების ის ჯგუფი, რომელნიც დამყარებულნი არიან ან სამღვთო წერილზედ, ან მოქმედ პირად ლეთაება და წმინდა არსებანი არიან გამოყვანილნი.

მეორე ჯგუფს ლეგენდებისას შეადგენს გადმოცემანსა საასტორაჲ პართა შესახებ. თამარ დედოფალი, ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებელი, ერეკლე მეჲუე, შოთა რუსთაველი, ალექსანდრე მაკედონელი, შაჰაბაზი და სხვანი გახდნენ ქართული ლეგენდების გმირებად.

თამარას მშობლებს იმის მეტი შეილი არა ჰყავდათ.

თამარს ჯერ ისევ ათი-თერთმეტის წლისა იყო, როდესაც იმისმა დედამ საკვირველი სიზმარი ნახა. ჰეორე დღეს დედამ შეიღს უამბო: „წუხელ, საყვარელო ჩემო შეილო, მეზმანა, ვითომ შენ მამიშენის ტახტზედ იჯექი, მეფურად შემოსილი იყავ და ხელში სამეფო გვირგვინი და სფერა გეპყრა. მჯერა, რომ მალე გახელმწიფდები. ეს მით უფრო სარწმუნოა, რომ უფალმა შენ გარდა შეილი არ მოგვცა. ღმერთმა მაჩვენოს. შეილო, შენი ბედნიერება და დიდება. იყავ, ჩემო თვალის სინათლევე, მოწყალე, წყნარი, მართლ-მოყვარე, ღარიბ-ღატაკთა ნუგეშის მცემელი“. სიზმარი გამართლდა. სიკვდილის წინად მანამ თავისი ქალი სამეფო ტახტზედ დასვა და მეფობა დაუღოცა. ამას შემდეგ ბევრი ხანი არ გავიდა, რომ თამარს დედ-მამა დაეხოცა. თამარი გახელმწიფდა და მთელი მსოფლიო დაიპყრო. ხოლო თამარს ის სწყენოდა, რომ მარტო კასპიის ზღვა იმის წინაშე ქედს არ იხრიდა. ამის გამო თამარი ძალიან განრიხდა და თავის ლაშქარს უბრძანა, რომ მთელი კასპიის ზღვა ნამჯით მოეფინათ, ზედ ნავთი დაესხათ და ცეცხლი მოეკიდებინათ. აბა ლაშქარი როგორ არ გაუგონებდა თავის საყვარელს პატრონს. თამარის ბრძანება მალე სისრულეში მოიყვანეს: შესწუხდა კასპიის ზღვა, გალაღებულნი ქედი თამარის წინაშე მოიხარა და ვითარცა მონა, ისე შემოეხვეწა უჩიობა ეპატრიებინა. თამარი მოწყალე იყო, დანაშაული შეუწინაო, ზღვამ მადლობა გადაუხადა და დიდი ხარკი თავს იღვა: კასპიის ზღვა თამარს ხარკად ყოველ წლივ აძლევდა დიდ-ძალი კროსა, ვერცხლსა, გიშერსა, მარგალიტ-იაგუნდსა და ცხენ-კამბენს. ამის შემდეგ თამარი მოსვენებით იყო თავის ტახტზედ და განაგებდა მთელს ქვეყანას, მღრიბიძგან მაშრიყამდის.

ეს ლეგენდა წააგავს ხალხშივე დარჩენილს ამგვარსავე ლეგენდას ალექსანდრე მაკედონელსკედ. ალექსანდრე მაკედონელმა მთელი ქვეყანა დაიპყრო: აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი და სამხრეთი. დაუპყრობელი დარჩა მარტო ერთი შავი ზღვა. ერთს დღეს ძლიერის ჯარით ალექსანდრე ამ

ზღვასაც მოაღვა და შეუთვალა დამორჩილებოდა. მაგრამ ზღვამ წარბიც არ შეიხარა. ალექსანდრე სიბრაზისაგან გატეცხლდა და თავის ლაშქარს უბრძანა, შავი ზღვა ნაეთიო გაეცსოთ, ზედ თივა მოეფინათ და ცეცხლი მოეკიდებინათ. დაუკოვენებლივ შესარულეს ხელმწიფის ბრძანება. შავი ზღვა კიდი-კიდემდე გადაიქცა ერთ დიდ თორხედ. შესწუხდნენ ზღვას მკვიდრნი და მეფეს მოციქულად ერთი ციდა კაცი გაუგზავნეს და მოახსენეს:—დიდო ხელმწიფევე, რას გვემართლები, დეგეხსენ და დიდს ხარკს ზოგცემთო!

ციდა კაცმა ხორბლის სამი მარცვალი მიართვა და უთხრა: ეს არის ჩვენი ხარკი. თუ პირველს მარცვალს მიირთმევ, ახალგაზდა ქაბუკად იქცევი; თუ მეორეს—დიდი ბრძენი იქნები და თუ მესამეს—ყოველის ავითყოფობის წამალი გეცოდინება და ამასთანავე შენის სიკვდილის დღეცაო. ალექსანდრემ ხარკი არ იცოტავე. ცეცხლი ჩააქრო და თავის სამეფოში დაბრუნდა.

გავიდა ხანი. ალექსანდრე მოხუცდა. ერთს დღეს მოაგონდა ის სამი მარცვალი და სთქვა: აბა ვედი, რა ღირსებისაც არის შავი ზღვის მოცემული ხარკიო. სტუმრად მიიწვია დიდ-ძალი ხალხი. ის სამი მარცვალი კი თავისს ხაბაზს გადასცა და უთხრა: სამი კარგი ქადა გამოაცხეო. სტუმრები შეიყარნენ. როცა კარგად სვეს და ქამეს, ალექსანდრემ ქალები მოიკითხა. ყველანი უნდა გაეკვირვებინა სასწაულით. მიირთვა ერთი ქადა და ცვლილება ვერა დაეტყო—რა, აგრეთვე მეორე და მესამე. იგი ვერც გაღახლისდა, ვერც ბრძენი და ვერც ექიმი ვერ გახდა. გაუკვირდა და იფიქრა, ალბად ზღვამ მომატყუაო. სტუმრები წავიდნენ. ალექსანდრემ დაიბარა ხაბაზი და ჰკითხა: მონავ, მარჯალი მითხარ, ქალები სწორედ იმ მარცვლისა გამოაცხე, რომელიც მე შენ მოგეც? ხაბაზმა გულახდილად მოახსენა შემდეგი:—სამი მარცვლის ქალები რომ გამოვაცხე, ნაცარში ჩამივარდა და მათ როგორ გაკადრებდით, ხელაწიფეო; იმათ მაგიერ სხვები გამოვაცხე. წინანდელეები ერთს საწყალს ბებერს გლახას მივეც შენ სადღეგრძელოდ. შესწუხდა

ალექსანდრე. უბრძანა შეეყარათ იმის სახელმწიფოში ყველა გლახები. ყველანი რომ მოვიდნენ, ხაბაზმა დაათვალიერა იგინი, მაგრამ ის კაცი ვერ იცნო, ვისაც ნაცრიანი ქალები მისცა. ალექსანდრემ მაშინ ჰკითხა შეკრებილს გლახებს, ხომ არავენ დარჩენილა მოუსვლელიო. — როგორ არაო, შეღალადეს გლახებმა. ამა და ამ სოფელში ერთი მოხუცი გლახა იყო, ძლივს დადიოდა. მაგრამ ამ ბოლო დროს სასწაულის გამო უცებ სრულიად ახალგაზდა შეიქნა, აწასთანავე ბრძენი და ექიმიცაო. ალექსანდრემ მოაყვანინა იგი და თავის ექიმბაშად დანიშნა. კაი ხნის შემდეგ ალექსანდრემ ჰკითხა: — რა დღეს მოვეკვდებითო. — იმ დღეს, რა დღესაც ცა და დედამიწა სპილენძად იქცევაო, უპასუხა მან. გავიდა კიდევ ხანი. ალექსანდრე ავად გახდა და თავის სპილენძის აშენებულს დარბაზში სპილენძის ტახტზედ დაწვა. ფიქრმა გაიტაცა, აიხვდა ზევით და სპილენძის ჰერი სპილენძის ცად მოეჩვენა, დაიხვდა ქვეით და სპილენძის იატაკი სპილენძის დედა-მიწად დასახა. ამოიოხრა და სთქვა: — ახლა კი მოვიდა ჩემი აღსასრულის ეამიო. მართლაც ამავე დღეს სული დალია.

ამ გვარივე ლეგენდა ალექსანდრეს ექამფედ დარჩენილია სხვა ხალხთა შორისაც. გლახა ბრძენ ექიმად გადაქცეული, რომელსაც ფრინველთა და მცენარეთა ენა ესმოდა, იყო გამოჩენილი ლოკმანი. ალექსანდრე მაკედონელზედ ნათქვამია კიდევ ის, რაც შემდეგ ჩვენმა ხალხმა თამარ დედოფალზედ გადაიტანა. შაჰაბაზი ალექსანდრესავით ტანსაცმელს გამოიცვლის და ისე გაჩნდება თამარ დედოფლის ციხეში. თამარ დედოფალმა არჩია ეკლესიის გუმბათიდგან თავისნებად ჩამოვარდნილიყო და დამსხვრეულიყო, რომ შაჰაბაზს არ დარჩენოდა. აქ ორი სხვა-და-სხვა დროის ისტორიულნი პირნი დაუახლოვებია ხალხს: თამარი, რომელიც მეთორმეტე საუკუნეში სცხოვრობდა და შაჰაბაზი, სპარსეთის ბრძანებელი მე-XVI—XVII საუკ.

საქართველოში აქამდის ზეპირ-სიტყვაობით ვრცელდება ლეგენდა ბაგრატოვანთ გვარგვანის შესახებ. ხალხის გადმოცემით იგი ზეციდგან არის მოვლანებული. აი რას მოგვიხრობს ლეგენდა:

ჩვენმა მეფეებმა სამეფო მეჯლიში იცოდნენ კვირაში ერთხელ. ერთს მშვენიერს ზაფხულის დღეს ბაღში ჰქონდათ გამარჯული მეჯლიში, რომელზედაც სხვათა შორის ბრძანდებოდა მღვდელ-მთავარი. ამ დროს გამოჩნდა მოხუცებული კაცი. ამან გაიგონა საკრავების ხმა და მოისურვა შორიდგან მეჯლიშის დანახვა. ამ დავრდომილს მოხუცს მეფემ მოჰკრათვალი და ვეზირის შუამავლობით მიიხმო სუფრაზედ. მიუპვანეს საწყალი გლახა. მეფემ აიღო აზარტეშა, თავის ხელით დაასხა წითელი ღვინო და მისცა გლახას დასაღევათ. გლახიმ დალოცა მეფე და ასწია აზარტეშა. მეფემ აზარტეშა ჩამოაჩაფა, დაასხა ღვინო და თვითონ უნდოდა დაეღია. ამ დროს მოხუცი მას ლოცავდა თავის კვრით და უცაბედად ამ გლახის მატული აზარტეშაში ჩაფარდა. მეფემ ნახა ეს საქმე, მაგრამ გულს არ შეეზიზღა, აიღო ხელში, ახსენა ღმერთი და დაიწყო სმა. ამ დროს ზეციდგან ორი ანგელოზი წამოვიდა, რომელთაც ჩამოიტანეს გვირგვინი და მეფეს თავზედ დაადგეს იმ დროს, როდესაც მან ღვინის სმა გაათავა და თავი მალდა ასწია. ამ გვირგვანის წყალობით საქართველომ იწყო გაძლიერება და აყვავება. იმე განდიდდა საქართველო, რომ ოცდაათი წელით მოსაზბრე ხალხი ჰყავდა დამორჩილებული. გვირგვინი შემკვიდრეობით ერთის მეფედგან მეორეს გადაეცემოდა. ქართველთ მეფის გვირგვინის საქმე შეეტყო ერთს ხელმწიფეზაგანს. ამას გამოეგზავნა საქართველოს მეფესთან დიდებული და ეთხოვნა დროებით გვირგვინი. ჩვენ გესურსო ჩვენი გვირგვინი ბქვენის გვირგვინის მსგავსად გავაკეთოთო. ქართველს მეფეს შეუწყნარებია თხოვნა და გვირგვინი მაშინვე გაუგზავნია. რამდენიმე ხნის შემდეგ გვირგვინი ისევ დაუბრუნეს, მაგრამ ისეთი კი არა, როგორც წინად იყო, არამედ სხვა, იმის მი-

ნავგარი. მეუემ ვერ შეამჩნია ეს სიყალბე. ის იყო და ის. მას აქეთ საქართველოს საქმე ძალიან კულად წავიდა: განუწყვეტელი ომი იყო; ის სამეფო კი, რომლის მეუემაც მოატყუა, და გვირგვინი გამოსტყუა, აყვავდა და გაძლიერდა, ფრთები გაშალა და მრავალ ადგილას ხალხს დაუწყო შეერთება და გაქარწყლებულა.

ასეთივე ჭკეუნდა ბაკრატიონთან კვარკვიასკედ დარჩენილა, ოსებშიაღ. სიანს საქართველოდგან იგი მთიულთ ხალხთა შორისაც გავრცელდა.

სასწაულებრივი ლეგენდა დადის ერეკლე მეფეზედაც. ხალხის წარმოდგენით იგი განიღვიძებს, როცა ერს გაუჭირდება. ამავე შინაარსის გადმოცემაა მიკერებული დავით აღმაშენებლის და თამარ დედოფლის სახელთან. დასაველეთს ევროპაში უკრიდრიბ ბარბაროსაზედ იყო შექმნილი ამგვარი ლეგენდა. ისტორიული შინაარსის ლეგენდები საქართველოში ბევრია. აუარებელი ძველი ტაძარნი და ციხენი გახდნენ ბუდედ იმ გადმოცემათა, რომელნიც აქამდის ერს ახსოვს და მოწიწებით მოუთხრობს. ამგვარია „დათუნა გოცირიძე და რაქის ქრისთავი“, „ასული ლევან მეფისა“, „მოდინახეს ციხის ამბავი“, „თმოკუას აღება შაჰაბაზის მიერ ერთი დედაკაცის დახმარებით, რამელსაც შეძლევ თავი გააგდებინა“, „დოღლაური“, „გორის ციხე“, „სურამის ციხე“, „უჯარმა და მეფე ვახტანგი“ და სხვ.

ჯავახურ ლეგენდაში მშა და და მოთხრობილია შაჰაბაზის დრო. მოქმედება სწარმოებს თმოგეთან, რომელიც წინად ქაღაქი ყოფილა. ამ ქალაქს რამდენჯერმე დაეცა სპარსეთის ყენი შაჰაბაზი, მაგრამ მაგარს ციხეს ვერ შეუვიდა. ერთმა გარემოებამ უშველა მას. თმოგვის დედოფალმა, შაჰაბაზის სიყვარულით გატაცებულმა, შეუთვალა ყენს: უკეთუ შემირთავ, გასაღები მე მაქვსო. შაჰს ძალიან გაუხარდა და მისწერა: ვტიცავ ღმერთს, კოლად შეგიერთო, თუ თმოგვს ამადებინებო. დედოფალმა სიხარულით გასაღები შაჰს გაუგზავნა. შაჰმა ვალოდ აღაყაფის კარები, შევიდა ქალაქში და სულ ააოხრა

დედოჟალს კი შემდეგი სიტყვები უთხრა: შენ შენს ქმარს და ხალხს უღალატე და მე რაღა კელილს დამაყრიო! და უბძანა ცხენზედ დაეწლიჩნათ იგი.

წყაენილთ ტყვეთა შორის შაჰაბაზი გააკვირვა სილანაზით და საქცილით ერთმა ყმაწვილმა. ყაენს ისე შეუღარდა: გული ამ ყმაწვილზედ, რომ თავის მოსამსახურედ გაამწესა.

გავიდა ხანი. ჯავახეთს ოსშალეთის ხონთქარი დაეკა და სოფლები გაანადგურა. თმოგეშიაც შევიდა და იქიღვან მრავალი: ტყვე წაასხა. ტყვეებში ერთი ერთი ყმაწვილი ქალი, რომელმაც თავისის სილამაზით მოაზიბლა ხონთქარი. ხონთქარმა ეს ქალი თავის მოსამსახურედ დანიშნა. ეს ქალი იყო იმ ყმაწვილის და, რომელიც შაჰაბაზმა თავის მოსამსახურედ გაამწესა. ერთხელ შაჰაბაზი სტუმრად ეწვია ხონთქარს. ხონთქარმა დიდი ნადიმი გაუმართა. ვახშმის შემდეგ მოისვენეს. იმ ღამეს შაჰაბაზის მოსამსახურე ბიქს ძილი არ მოსდიოდა, რადგანაც მეორედღეს, 15 მარიაშობისთვეს, ვარძიის მონასტრის დღეობა თენჯებოდა და თითონ კი ტყვეობაში იყო. განაპყრო ზეციკენ ხელები და სთქვა: ვარძიის მღვთის-მშობელო, შენ გვიშველე ყველა ქართველებს და შემუსრე ჩენი მტერნიო. ამ სიტყვებს ყური მოჰკრა ხონთქრის მოსაშაზურე ქალმა, ძალიან გაჰკვირდა და გაიფიქრა: დიდება ღმერთსა! ეს ქართველი საიდგან მომეჩვენაო! გულმა ვერ მოუთმინა, მივიდა ამ ბიქთან და ჰკიჯხა: ძმაო, ვინ ხარ შენაო?

— მე ქართველი ვარ სოფელ თმოგვიღვან, გიგოლა მაყვალაძის შვილი, — უპასუხა ბიქმა.

ეს სიტყვები გაიგონა-რა ქალმა, ნეკზედ იკბინა, რადგან ისიც გიგოლა მაყვალაძის ქალი იყო.

— ძმაო, მეც მაყვალაძის ქალი ვარო. გამოემცნაურნენ და უამბეს ერთმანეთს თავგადასავალი. ლაპარაკით რომ დაიღალნენ, გაიხედეს და ურეჰი დაინახეს. ჩამოსხდნენ ამ ურემზედ და სთქვეს: ამ ურემზედ ამაღამ ვარძიის ღვთის-მშობელს ეუთიოთო. ამ ლაპარაკში იმათ ურემზედ დაეძინათ. ურემი კი

აგორდა და საჩქაროთ იარა, მოვიდა სოფ. აფნიას (ვარძიის ახლოს) და გაჩერდა. დილის რიქრაეზედ და-ძმას გამოეღვიძათ. შენიშნეს, რომ ისინი ერთს გვერდობზედ არიან. ჩვენმა ბატონებმა რომ გაიგონ, ხომ გავწყვეტავენო. ამ დროს შემოესმათ ზარის ხმაც. გაიხედა დამ და ვარძიის მონასტრიდგან სანთლების შუქიც მოსჩანდა. „ჩვენ სწორედ ბურანში ვართ, დაო, სთქვა ძმამ, თორემ ვარძიის მონასტერს აქ რა უნდა. წყალი მაინც იყვეს, რომ პირი დაეიბანოთ და ძილისაგან გამოვერკვეთო“. ღვთის ბძანებით იქვე ახლო კლდიდგან მშვენიერი წყარო გადმოსკდა (ეს წყარო დღესაც არის). დაიბანეს პირი, ძილისაგან გაპოერკვენენ და დარწმუნდნენ, რომ ისინი მარალა ვარძიის მონასტრის ახლოს იყვნენ. წავიდნენ ვარძიის მონასტერში, ცისკარი და წირვაჲ მოისმინეს და შესწირეს ვარძიის ღვთის-მშობელს მადლობა, რომ გადაარჩინა მან თ.თრების ხელიდგან. აქ, რასაკვირველია, გატარებულა აზრი, რა ძალა აქვს სასოებას და სარწმუნოებას.

ისტორიული და სარწმუნოებრივი ელემენტები ერთად გადაბმიან ლეგენდაში „და-ძმა“. გადმოცემაში „ქრისტეს ვეძებ“ ხალხმა ეტიმოლოგიურად ახსნა კაცის სახელი „ქრისტესია“. ამ კაცს ქრისტესია იმიტომ დაარქვა, რომ იგი ქრისტეს მონა შეიქმნა. ლეგენდაში ხშირად მოსიარულე სიუჟეტიც შეგვხვდება: რომელსამე გამოჩენილს პირს აეკვიატება მოსიარულე სიუჟეტი. ამ ხასიათისაა, მაგალითად, გადმოცემანი შოთა რუსთაველზედ.

ხალხის გადმოცემით შოთა რუსთაველა ყოფილა ფრიად მშვენიერი თვალ-ტანად და გამოჩენილი მხედარი, მეომარი, მეცნიერი და ფილოსოფოი. ამიტანა შეჰანიშნავს კაცს ჰყოლია ცოლად გამოჩენილი ოჯახის ქალი და კარგი ძმის პიტრონი. რუსთაველს ჰყოლია ერთი შინა მხლებელი მონა-არაბი, სახელად აბდულა. აქედგან იწყება რომანიული თქმულება რუსთაველსა და იმის ცოლზედ, თქმულება, რომელიც

აპკვიატებია შოთას შემთხვევით და წარმოადგენს მოსიარულე სიუჟეტს ვერავის მეუღლის შესახებ.

ერთს კვირა დღეს მეფის სასახლეში იყო რუსთაველისათვის თამარ მეფისაგან გამართული ნადიმი. აქ იყვნენ მოწვეულნი ბრავალნი მწერალნი და მწიგნობარნი, კარის და სამეფოს კაცი. რუსთაველს უნდა წაეკითხნა დასასრული თავის ახლად გათავებულის „ვეფხისტყაოსნისა“.

რუსთაველი კითხულობდა თავის ქმნილებას გატაცებით, მსქენელნი მოჰყვანდა განცვივრებაში. გაათავა კითხვა. სტუმართ გამოუცხადეს გულითადი მადლობა. თამარმა წაიძრო ხელიდგან ბეჭედი და უბოძა რუსთაველს ნიშნად წყალობისა. თამარის მეუღლემ აიყარა ხმალი და თავის ხელით შემოარტყა დიდებულს მწერალს. საზოგადოებამ მოართვა ძვირფასი ქვებით შექცედილი კალამი ნიშნად კალმის ხელოვნურად ხმარებისა. საკრავნი უკრავდნენ რუსთაველის შესამკობართა ხმათა. მისი სადღეგრძელო მიირთვეს თამარმა და სტუმრებმა.

სადილი გათავდა. რუსთაველის ქება არ შეწყვეტილა. ამ დროს მოახსენეს მგოსანს, რომ ვიღაცა კითხულობს მას და ნახვა ჰსურსო. რუსთაველი გავიდა და ნახა ერთი უცნობი ყმაწვილი მშვენიერი იარაღით, თუმცა ქცევა და ნაზი მიმოხვრა უფრო ქალისა ჰქონდა, ვიდრე ვაჟ-კაცის. ის მიუახლოვდა რუსთაველს და მკილავის ხმით წასჩურჩულა: შენ აქ ნეტარებაში ხარ და შენი ნეტარება კი უპყრია სხვას. რუსთაველი შეჰკრთა. არ იცოდა, რა ეფიქრა. უცნობი ყმაწვილის ხმა რაღაც ნაცნობს სახეს აგონებდა.

— მომყევ და გაიგებ რაც მინდა მოგახსენო. თუ არ ახლა, შემდეგ ვერ ნახო ის, რაც უთუოთ საჭიროა შენი ნამუსისთვის. რუსთაველი აიტაცა იქვენეულობამ და სურვილმა გაეგო უცნაური საიდუმლოება. გამოემშვიდობა დედოფალს და მდუმარეთ გამოჰყვა საიდუმლო. უცნობს კაცს. ამან რუსთაველი შეიყვანა ფარულად თავისავე სახლში, დააყენა ცოლის საწოლის კარებთან და წასჩურჩულა: შეიხედე, იხილე,

რაც ხდება და ისმინე, რაც ითქმება. საწოლში აბდულა არაბი და ცოლი რუსთაველისა ეხვეოდნენ ერთმანეთს ტრფიალებით. ჯანცვიფრდა რუსთაველი. ის არ უჯერებდა თავის თვალსა და ყურს: იმას აცმდვრა სისხლი და მოიხედა თავის მომყვანი ყმაწვილი კაცისკენ: ის კი უკვე წასულიყო სახლიდგან. რუსთაველი, როგორც შექხამს ფილოსოფოსს კაცს, გაჩუმდა და გამობრუნდა უკან. შემოაწვა საშინელი სევდა და გაიფიქრა: ნუ თუ მე. რომელსაც მთელს სამეფოში თვით მშვენიერი მეფე არავის მიდრის, მჯობიან ეს საზიზღარი არაბი? ნუ თუ მე ვარ მაგის შეცდომის მიზეზი? მე მიყვარდა მარჯალი გულით... მაგის გულისთვის ვუმტყუნე ჩემთვის თავგანწირულს მშვენიერს ქალს... მაგან კი გამცვალა... საშინელი ფიქრებით გატაცებული რუსთაველი უგზო-უკვლად მიდიოდა ქალაქს გარეშად და წაადგა ერთს ხევს. აქ უცებ მიეგება მისი აღმშუოთბეული ყმაწვილი და დაცინვის ხმით ჰკითხა: როგორ მოგწონს, შოთავ, შნი ცოლის ერთგულება? რუსთაველი ამ სიტყვებზედ აინთო და აღელდა.

— შენ ხარ ყველას მიზეზი! ესეც შენი სამახარობლო! შესძახა შოთამ და ჩაჰკრა ხანჯალი ყმაწვილს გულში.

— საყვარელო შოთავ! მენატრებოდა შენთან სიკვდილი და ღმერთმა შემისრულა ნატვრა. ვკვდები შენის ხელით. რუსთაველს ელდასავეთ ეცა ეს უცნაური ხმა. გულის თრთოლით გაუხსნა მომაკვდავს ღილები და დარწმუნდა, რომ მოკლული იყო მისი ნაცნობი, მახლოპელი ქალი: ხელზედ იცნო თავისი ბეჭედი. ქალი იყო რუსთაველის პირველი საცოლო, დანიშნული რომელსაც სხვა ქალის სიყვარულის გულისთვის უღალატა და გასცვალა სხვაზედ, რომელმაც თავის მხრით რუსთაველი არაბზედ გასცვალა. რუსთაველი ჩაეკონა მომაკვდავს და კრემლები გადმოსცივდა.

რაც ეს ამბავი შეემთხვა რუსთაველს, იმის შუბლი აღარ გახსნილა. დღე და ღამე თვალწინ უდგა თავისი უმანკო მსხვერპლი. გავიდა ხანი. რუსთაველი ცოტა გამოერკვა.

ერთხელ მიიწვია შოთამ მეგობრები და გაუმართა ლხინი მთელის კვირის განმავლობაში. ამ დროს გატარების უკანასკნელს დღეს რუსთაველმა მიიწვია მეფე თამარ თავის მეუღლით და მრავალი დიდებული კარის კაცი. ამათში ერთა თავის ცოლის ძმაც. სადილს უკან გაიწვია სტუმრები მოედანზედ ჯირითობის საყურებლად. ცოლს სთხოვა თამარს ხლებოდა, არაბი კი იახლა ცხენების დასაქერად. თვითონ შეიმოსა მშვენიერი ტანისამოსი, აისხა იარაღი, შეჰკაზმა მშვენიერი ცხენი და გავიდა საჯირითოდ. შოთამ დაამარცხა თავის მოწინააღმდეგენი, მეფეთა და დიდებულთა მიულოცეს გამარჯვება ჯირითში. რუსთაველმა უცებ გაახტუნა ცხენი, როგორც ელვა გაჰქრა, რამდენსამე ხანს უკან გამოჩნდა და იარაღს გაქენებულს ცხენზე ათამაშებდა. მოსწია უცებ შეილდს, დაუმიზნა შორიდან თავის არაბს და ისრით გადაუგდო ქული.

— ვარგივარ? ჰკითხა უცებ რუსთაველმა მეფეთა და კრებას. ყველასაგან ერთს პირად მოესმა გაოცება და ქება.

— მოხდენილობითაც ხომ არავისზედ ნაკლები ვარ? ჰკუა და სწავლა ჩემი მოგეხსენებათ.

— შენზედ უკეთესი ორიც არ მეგულებს ჩემს სამეფოში, შენი სწავლა საოცარია, უპასუხა თამარმა. შენი არც ზნე, არც ხასიათი არვის უცენია ცუდად; ჩვეულებანი საქებარნი და სამაგალითონი არიან.

— მაშ ამისთანა კაცს რომ ცოლმა უღალატოს და გასცვალოს თავის უბრალო მონაზედ, რის ღირსია ცოლი?

რუსთაველი ამ დროს ჩამოხტა ცხენიდან და მისცა იგი აბდულა არაბს.

ყველანი გაოცდნენ. ცოლის ძმა რუსთაველისა აინთოთონესავეით. თამარმა კი ესე გადასწყვიტა:

„მაგვარი ცოლი ღირსი არ არის ქმრისა. ქმარს ნება აქვს დაუტევოს იგი და შეირთოს სხვა“.

— თუ ქმარს მოეკლას ისა, ვინც უჩვენა ცოლის ღალატი?—ამაზედ მიუგო თამარმა:

— მოკლული ღირსი ყოფილა სიკვდილისა, მკვლელმა კი კოდო უნდა მოინანიოს მონასტერში.

რუსთაველმა მოჰკიდა ხელი ცოლს და გიმოიყვანა წინ, დაადო არაბს ხელი და სთქვა: აი ამან ამაზედ გამცვალა! ეს ლალატი მაჩვენა ჩემმა პირველმა საცოლემ, რომელსაც მე ვუწმეტუნე. გულ-აღელვებულმა იგი მოვკალი. გაათავა ეს სიტყვები, გამოესალმა მეფეთა და დიდებულთა, შეჯდა ცხენზედ და სამუდამოდ გაჰქრა სამშობლოდამ. ის შესდგა ბერად იერუსალიმში და იქ დაასრულა თვისნი დღენი.

რუსთაველის ცოლი გაკიცხული იქმნა ყველასაგან. ძმამ ადგენა დას თვალი და როცა მოასწრა, რომ შოთას ცოლი ეხვეოდა არაბს, მოსქრა ამას თავი, ჩასდო პარკში და დას გულზედ დაჰკიდა: ახლა მაგ თავს ველარავინ მოგაშორებნო.

არის სხვა გადმოცემაც შოთას შესახებ. დიდებული პოეტი ნახეს თავ-მოკრილი, რომელიც იცნო მისმა ცოლმა. შოთას და თამარის სახელები გადაბმული არიან. თამარის ბრძანებით შოთა შეუდგა, გადმოცემით, „ვეფხისტყაოსნის“ სპარსული ენიდგან ქართულად თარგმნას. თამარ დედოფალს გარს ერტყა თაყვანის მცემელნი გმირნი და მადიდებელნი მგოსანნი. მათ რიცხვში ერია შოთაც. თამარ დედოფლის სიყვარულით თავი გასწირა როგორც შოთამ, აგრეთვე ბევრმა სასიქადულთ ვაჟ-კაცმა. ერთი ამ ვაჟკაცთაგანის თავ-გადასაღალი დაკავშირებულია გორის ციხესთან. მეორე გმირული ლეგენდა თამარზედ ჩაწერილია იმერეთში. თამარს ჰყავდაო ქალთა ჯარი და ანათი ქოშებიდგან აფხეკილი ტალახით წარმოიშობა მიწაყრილი, გორა, სახელად ნაქომარი. თამარს აღმერთებენ მთაში და ძვირფასი. ტანისამოსით ჰმოსავენ სვანეთში. თამარისთანა დიდებული სახელი დარჩა საქართველოში ნხოლოდ კიდევ ერთს მეფეს: პატარა კახს, მედგარს ბეომარს ერეკლე ბატონს. გადმონაცემს ამ ორს საქართველოს დიდებულთ პატრონთა შესახებ ისტორიული ნიადაგიც.

მტკიცე აქვს, თუმცა დროთა განმავლობაში ბევრი გამოგონილი ამბავიც მიაწერეს საყვარელს და დაუფიწყარს ბატონებს. ნრავალთ გადმოცემათა შორის ერეკლე მეფის შესახებ დარჩენილია ლეგენდა, რომ ზეფე და ყენი ქიდაობაში გაჯობდნენ. „თუ მე დაგძლიო, უთხრა ყენმა ჩვენს ზეფეს, რომელიც პატივის ცემით იქმნა მიღებულნი საქართველოს სამზღვარზედ, ხელი აიღეო ზორჩალოზედ, განჯაზედ და ერეგანზედ, თუ შენ დამძლიო, რაც გნებაეს ისა მთხოვეო“. ერეკლემ ამაზედ მიუგო:

— მე აღგილებს არ გთხოვ; თუ მე დაგძლიო, მაშინ შენი ქამარ-ხანჯალი მიბოძეო, ასი აქლემი საქონლით დატვირთული და ქართველი ტყვეები, რომელნიც თქვენთან არიან სპარსეთში. ყენი დასთანხმდა. ქიდაობა სამეფო ბაღში გაინართა. ერეკლემ დასცა ყენი და ამან იმ წამსვე თავის ხელით მოიხსნა ქამარ-ხანჯალი და მეფე ერეკლეს შემოართუა. ამ გვარი ქიდაობის შესახებ ისტორიაში ცნობა არ არის, მაგრამ პირადი გულადობა და ნამაცობა პატარა კახს არა ერთხელ გამოუჩენია: ასპინძის აღების დროს თითონ მივიდა კახტა ბელადზედ და მოჰკლა იგი. ყენის და ერეკლეს ქიდაობის შესახებ შემდგენი ლექსია დარჩენილი, რომელიც გვიმტკიცებს ხალხის რწმენას და მოწიწებას დაუფიწყარი მეფის სახელის წინაშე:

„ერეკლემ დასცა ყენი, მეფეა ქართველისაო, პატარა კახი მუდამ ჟამს გამძლები არის. მტრისაო... საითაც მიდის და მოდის, ლურჯაზე კახტად ზისაო. თოფი და ხმალი მხარს აკრავს, მტერსა დაჰხოცავს ლეთისაო! ჰოი, პატარა ბატონო, ერეკლე მეფის ძისაო? ყმა... შენი ღმერთსა, გავედრებ, რომ ძალი მოგცეს მტრისაო...“

„ვით სპარსეთიდან დაიხსენ ტყვენი მრავალნი ხნისაო, მის მაგიერი გამჩენმა მოგცეს მუქათი ლეთისაო. ბატონი ჩვენი ერეკლე დღეს არის გამარჯვებული, მთელი სპარსეთი შეიძრა, არიან შეძრწუნებულნი; ყარსიდან დარუბანდამდინ მტერი

ჰყავს დამონებული; სხვა არა თქმულა მეფეი მისებრივ თავდადებული.

„უძლიერესი მეფეთა, შემკული ყოვლის ფრითაო, წმინდანინოი შემწედ ჰყავს, დაღესტანს ებრძვის ხმლითაო. სადაც რომ მტერი აღუჩნდა დაიმორჩილა თვითაო. ასე ყოფილა ყოველს ჟამს, ასეც იქნება ლეთითაო *).

ლეგენდების განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ იგინი წარმოადგენენ სარწმუნოებრივ-ზნეობითი იდეით შემუშავებულს გადმონაცემს, ან ისტორიულს მოთხრობას, სადაც მართალი და გამოგონილი თანასწორად შეზავებულნი არიან. ლეგენდებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ერის გულის ცემის შესასწავლად: აქ გამოიხატება საუკეთესო მისწრაფებანი და იდეალები.

ც რ უ მ ო რ წ მ უ ნ ე ო ბ რ ი ვ ი და ს ა მ კ ი თ ხ ა ვ ო ჯ ი მ ნ ე ბ ი .

ზეპირს თქმულებასთან კავშირი აქვსთ კარაბადინს, სამთვარიო წიგნს, ხირომანტიას, საქუხოს და სხვ. უძველესი დროიდგან ხალხში გავრცელებული იყვნენ თქმულებანი ავ სულეზზედ, კუდიანებზედ, როკაპებზედ, რომელნიც ემტერებიან ბავშვებს, მშობიარე ქალებს და საერთოდ სუყველას. შეჰქმნეს ძველადგანვე წიგნები, სადაც მოთხრობილია ამბავი ამ კაცის მტერთა შესახებ და ნაჩვენებია წამალიც მათ წინააღმდეგ. საჭირო იყო ხალხისთვის გარდა ბრძოლისა ამ მავნე სულელებთან, აგრეთვე წინაღვე ბედის გაგება, წინასწარმეტყველება. სამკითხავო წიგნები საქართველოში შემოვიდნენ საბერძნეთიდგან. ამგვარია „ქალანდაი თქმული ეზრა წინასწარმეტყველისა“ კალანდაის წყალობით კაცი წინ-და-წინვე შეიტყობს, რა ტაროსის და მოსაველის იმედი უნდა ჰქონდეს ადამიანს იმის მიხე-

* მეფე ირაკლის ვმირები. ზეპირი გადმოცემანი. ტფილისი 1895 წ.

დვით, თუ რა დღეს დადგა ახალ-წელიწადი. ეს კალანდაი უკვე ცნობილია ჩვენში მათე საუკუნეში.

„უკეთუ დადგების იანვარი დღესა კვირიაკესასა, ზამთარი იყოს ნოტია, ზაფხული ხმელი, ნაყოფი ფრიად, სთველი მკირედ, თაფლი ფრიად, სთველი ქარიან, საცხოვარი კეთილ.

ორშაბათსა დადგეს, ზამთარი იყოს ტფილ, ზაფხულ და არი (ბერძნული სიტყვაა, ნიშნავს გაზაფხულს) კეთილ, წვიმანი დიდ-დიდნი და ჰაერთა საშინელებანი, სთველი ხმელი ნაყოფი ფრიად, თაფლი მკირედ, სნეულებანი ზედაის-ზედა და მეყსეულად სიკვდილი გლახაკთა და ცხროი (=ციება) ფრიად.

სამშაბათსა დადგეს, ზამთარი იყოს მყარ, სთველი ნოტია, ნაყოფთა ვნებაი, დედათა სიკვდილი, სნეულებანი და ნავთა დაქცევანი ზღვათა.

ოთხშაბათსა დადგეს, ზამთარი იყოს ფიცხელ, ზაფხული ნოტია, არი კეთილ, იექლი მკირედ, სთველი და ხილი ფრიად და ყოვლისა საქმისა აღსრულებანი, მამათა სიკვდილი.

ხუთშაბათსა და დადგეს, ზამთარი იყოს კეთილ, ზაფხული ქარიან, სთველი და არი შეზავებულ, თაფლი მკირედ, მთავართა და დიდ-დიდთა წყმედაი.

პარასკევსა და დადგეს, ზამთარი იყოს მყოარ ფიცხელ, ზაფხული და არი ნოტია, სთველი ხმელ, პური და ღვინოი ფრიად და ყოველი ნაყოფი იეფად, თვალთა საღმობანი და ჩჩვილთა სიკვდილი.

შაფათსა და დადგეს, ზამთარი იყოს მძიმე, არი წმიდა, იწროება ნაყოფთაი, საცხოვართა სიკვდილი, ხურვებაი, ცხროი, სნეულებანი ზედის-ზედა, სახლთა წვაი და ბერთა სიკვდილი.

მკითხავობითი მნიშვნელობა აქვს ასოთ სამღერაღსა. ვისაც შუბლი უმღერდეს, მიიღებს დიდს პატივს და ქონებას, ვისაც ცხვირი უმღერდეს, დიდებულთაგან მიიღებს სარგებლობას;

ვისაც მარჯვენა ფეხი უმღერდეს, გზად წავა; თუ მესამე თითი უმღერდეს, სიხარული ეწვევა.

ასტროლოგიური წიგნებიც იყვნენ გავრცელებულნი. ამ გვარ წიგნებში ეძებდნენ პასუხს ვის რა მოვლის იმის მახედვით, რა დღეს არის დაბადებული. ეტლი მართალი და ქვემარტი. მარტისა ვერძი. ა. ღერძზედა რომელი იშვას, შეიქმნას ტანად და პირად კარგი, გულოვანი და უსმენარი, კაცთა-მოყვარე და გონებად კარგი გვარის თავი. მახვილსა, ცუცხლსა და წყალსა უფთხილდეს, თავის ნაკრავი აილოს, ავჯარსაზედა არა ავნოს, ღვინოს მოყვარე.

წიგნი „სიცოცხლისა და სიკვდილისათვის“ ვკითხულობთ: უკეთუ ვინმე იშვეს დღეთა შინა ნათლისა მქონებელისათა, ბედნიერ იყოს ყოვლითურთ, ხოლო უკეთუ იშვეს ნათლისა არ მქონებელისათა, უბადო იყოს, დაღაცათუ გვარიანი იყოს

უკეთუ ფრჩხილთა მოიკვეთდე, პირველად საშუალი, მეორედ ცერი, მესამედ ნეკი, მეოთხედ ცერის შედეგი, მეხუთედ ნეკის შედეგი. რა მოიკვეთდე კვირიაკესა, ორშაბათსა და პარასკევსა, სხვათა დღეთა ნუ მოიკვეთ და ყოველი საქმე კეთილად წარემართოს“.

„სამთვარისში“ მოხსენებულთა: ა მთვარისასა დღე კეთილი თესვა, ნერგვა წარწყმედული იპოვოს.

წიგნი „სიბრძნითგან ფილოსოფოსთასა აღწერილი წინასწარმეტყველებად ჟამთა და ბუნებათა წელიწადისათა მოწვენათათვის, თუ ვითარ იქმნებიან“ იწყობა ამ სიტყვებით: უკეთუ იყოს ზედნადები რომელ არს 45 ეული ესრეთ არს, მას წელიწადს იყოს თივა ძვირად, მთანი მარჯვედ იყვნენ, ბარნი ზომად, ჩრდილოთრე კეთილ და თათლი და ნაშრომი მცირედ.

„სასწაულნი ძვრისა და ქუხილისა, მნათობთა დაბნელებისა შვისა და მთვარისა გვაუწყებს: თვესა იანვარსა თუ მთოვარე დაბნელდეს, ყოველმან ნაშრომმან იცუთოს და საჩინოთა

კაცთა სიკვდილი იყოს და ხვასტაგი გაიფედეს. თუ მზე და-
წნელდეს, ბრძენთა კაცთა სიკვდილი იყოს.

ა დღის მთოვარე შემოგყრების ზოჰალს, ეს დღე უბე-
დურია. ბატონთან მისვლა, გზას წასვლა, მუშაობა, ანგარი-
ში არ ვარგა.

ჩამოთვლილია სამკითხავო წიგნში კვიმატი დღეები: სექტემ-
ბრის 3 და 4, ოქტონბრის 3 და 4, ნოემბრის 8 და 12,
დეკემბრის 20 და 24, იანერის 4 და 11, თებერვლის 20 და
24, მარტის 4 და 6, აპრილის 3 და 6, მაისის 6 და 20,
იუნისის 18 და 20, ივლისის 4 და 20, აგვისტოს 8
და 20.

„სიზმრის ახსნა“ ყოველს ზმანებას გამოარკვევს: სი-
ზმარში თუ თავს მოიპარსავს, ნათესავი მოუკვდენა; თუ ყურ-
ძენს სჭამს, ცუდს საქმეში გაებმება; თუ ორმოში ჩავარდება,
ციხეში დაიჭერენ; თუ ჰფრინავს—ცხონდება; თუ ავად არის,
გაუხარდება რამე; თუ შვილი მიეცა, სურდო შეხვდება.

„სიზმრის ახსნა მთვართ“ გვაუწყებს: ერთსა მთვარესა
სიზმარი კეთილად აღსრულდეს; დღეს მთვარ-ანგელოზს გა-
ბრიელს გამოეცხადა ღვთის-მშობელი. დაკარგული იპოვნოს.

თხუთმეტსა მთვარესა სიზმარი ახდეს ძრიელ ზალე; ამ
დღეს კეთილია ყოველივე საქმის დაქერა; რომელიც დაი-
ბადოს, მომცრო ტანისა იყოს და ძრიელი გამოვიდეს; სწეული
მორჩეს.

ამ გვარივე ხასიათი აქვს „კარაბადინს“. აქ ჩამოთვლი-
ლია, რას უნდა უფთხილდეს კაცი და რას უნდა ეტანებოდეს.
იანვარში გულ-უზმობედ ღვინოს ნუ დაღვე; თებერვალში
უფთხილდი ტკბილს ქარხალს; მარტში სვი და სჭამე ტკბილი
და უფრთხილდი მჟავეს. კარაბადინში მოხსენებულნი არიან
გამოჩენილნი მეცნიერნი და ფილოსოფოსნი (აქიმნი) ბაგრატ
და ჯანაოზ (=გალენი ჰიპპოკრატი). აქ ჩამოთვლილია აგ-
რეთვე სხვა-და-სხვა წამლობა. აქამდის ჩვენი კარაბადინი,
რომელსაც კავშირი აქვს არაბულ-სპარსულ ამ გვარ წი-

გნებთან, სამწუხაროდ, მეცნიერულად არ არის შესწავლილი.

გავათავებთ ამ ხასიათის წიგნების ჩამოთვლას ერთი თხზულებით, რომელსაც ეწოდება: „სამეცნიერო თორმეტა და თექვსმეტა ვარსკვლავთა“. აქ ვკითხულობთ: აყარე კენჭი უთვალავი და ახსენე გულში რაც გეღვას და დაჰყავ ხელი და აიღე რაზომიცა მოგვხვდეს, თექვსმეტი ვარსკვლავს გაღუდევ და სხვა, რაც დაგრჩეს, დათვალე. ერთი დაგრჩეს, ჰქმენ, რასაც ლამი, თუ ორი დაგრჩეს, კიდევ ჰქმენ, კეთილად მოგიხდეს; თუ სამი დაგრჩეს, ნუ შემართებ, არ იქნების; თერთმეტი დაგრჩეს, ყოველივე იშოვო, რაცა გულსა გიც; თორმეტი დაგრჩეს, ნუ იქ; ცამეტი დაგრჩეს, ჰქმენ, კეთილად მოგიხდების და უზიანოდ. თოთხმეტი და თხუთმეტი დაგრჩეს, მგზავრობა კარგია და სხვა რაც გულსა გიც, ნუ შემართებ, არ იქნების და თუ თექვსმეტი დაგრჩეს, იგიცა კეზილ არს. დასტურად.

ამით ვათავებთ ზებირ-სიტყვაობას და იმ ნაშთთა განხილვას, რომელთაც მასთან კავშირი აქვთ.

წმინდი სიტყვიერება.

ქართული ენა და მისი კილოკავება.

ვიდრე შევეუდგებოდეთ ნაწერი სიტყვიერების განხილვას, უნდა განვიხილოთ ქართული ენის შესწავლის გარემოება და ესრედ წოდებული ივერიულთ ენათა ჯქუფის საურთიერთო დამოკიდებულება.

ქართული ენის გამოკვლევა და კავკასიის შესწავლა საერთოდ მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. უძველესი დროიდან კავკასია იპყრობდა უცხო ტომთა ყურადღებას თავისი მდიდარი ბუნებით და აქ დასახლებულთ მრავალთ ტომთა ისტორიით. რადგან კავკასია ძველად ხიდი იყო ხალხთათვის, რომელნიც აზიიდან ევროპაში მიიწევდნენ, ეს ქვეყანა გადიქცა ბუდედ სხვა-და-სხვა აქ ჩამორჩენილი მოდგმის ტომისათვის. ასე შესდგა მრავალ-ენოვანი „ენათა მთა“, როგორც უწოდებდნენ კავკასიას არაბთა მწერალნი. პირველს საუკუნეში, გამოჩენილი გეოგრაფი სტრაბონის სიტყვით, დიოსკურიაში, აწინდელს სოხუმში, აღებ-მაცემობის საწარმოებლად იკრიბებოდნენ 70 თარჯიშანნი. ჩვენ დროის სამეცნიერო ენათა შესწავლამ, ლინგვისტიკამ, გაჰყო კავკასიური ენები სამს ჯგუფად: დასავლეთ მთიელთა ენანი, აღმოსავლეთ მთიელთა ენანი და ქართული ანუ ივერიული ენანი. მონათესაეობა დასავლეთ (ლექური), აღმოსავლეთ (ჩერქეზული) და ქართულ ენათა შორის აქამდის არ არის დამტკიცებული. გეოგრაფიული ტერმინით ამ სამსავე დაშორებულს ერთმანეთთან ენათა ჯგუფს უწოდებენ „კავკასიურ ენებს“.

ქართულს ენათა ჯგუფს შეადგენს: სვანური, მეგრულ-ლაზური და თვით ქართული. ქართულს ენას ძველად უფრო მეტი სივრცე ექირა, ვიდრე ჩვენს დროს. ქართლი, კახეთი, იმერეთი, სამეგრელო (კოლხიდა), ლაზისტანი, მესხეთი, ტაოსკარი ტრაპეზუნამდის ლაპარაკობდა ქართული ენით. ზოგიერთა გამოჩენილთ მეცნიერთა აზრით ვანის ტბის მიდამოები, სადაც აღაროდებული ლურსმული წარწერანი არიან დარჩენილნი, აგრეთვე ქართველი ტომით იყო დასახლებული. ქართული ენის კილოებს შეადგენენ ინგილოური და თუშეთშავ-ხევსურული. მეცნიერულად შესწავლა ჩვენი ენის ისტორიისა შეიძლება მხოლოდ ამ დასახლებული ივერიული ჯგუფის ტოტების და კილოების გამოკვლევის ნიადაგზედ. თუ შევადარებთ სვანურს და მეგრულს (ლაზური კილოს დამატებით) ქართულს ენას, მათი ნათესაუობა ექვეს გარეშედ უნდა იქმნას აღსარებული. როგორც ეტიმოლოგია, აგრეთვე სინტაქსი ამათ საერთო აქვთ; გარდა გრამატიკისა, ლექსიკონიც მეტად ახლოა და მსგავსი სიტყვები ორს შესამდეს შეადგენენ სიტყვათა კონაში.

მეგრული ენის შესახებ საუცხოვო გამოკვლევაა „მომბეში“ (1895—1896 წ. წ.) დაბეჭდილი. იგი ეკუთვნის ბ. ქარაიას. ამ უკანასკნელზედ აღრე პროფ. ა. ცაგარელმა დაამტკიცა ქართული და მეგრული ენათა მონათესაუობა. რაც შეეხება სვანურს, იგი 1846 წ. ბერლინის აკადემიის წევრმა გეორგ როზენმა შეადარა მეგრულს და აღიარა იგინი ერთი სათავიდგან მომდინარე ენებად და მაშასადამე ქართული ენის ძმებად. შემდეგ გამოქვეყნებულმა მასალებმა ქართულის, მეგრულის და სვანურის ენების შესახებ ეს აზრი განამტკიცეს და მიუდგომელი მეცნიერისთვის ექვეს გარეშე ჰყვეს ივერიულთ ენათა განცალკევებული ბუნება, კავშირი სვანურ-მეგრულ-ქართულს შორის და მათი საერთო მამიდგან ჩამომავლობა. საკმარისია ამ ქვეშარიტების შესათვისებლად ორიოდვე მაგალითი

მოვიყვანოთ. ავიღოთ კანკლედობა. დავაბრუნოთ სიტყვა „კაკა“ სამსავე ტოტში მიღებული ფორმით ანუ სახით. ქართული „კაკი“, მეგრული „კოჩი“, ლაზური „კოჯი“. შევნიშნოთ თავდაპირველად, რომ ფონეტიკურად, ბგერათა კანონის ზნით, ეს სამივე სიტყვა ერთი ფესვისანი არიან. ოთხ-ბგერიანი სიტყვა—კაკი, კოჩი, კოჯი, შეიცავს ორს ბგერას საერთოს და ორს განსხვავებულს. განსხვავება კი მხოლოდ პირველ-შეხედვითია. სიტყვაში კვ(ა) ბგერანი აც შეცვლილია მეგრულში აჩ (კოჩი) და ლაზურში ოჯ (კოჯი); ესე იგი, ა შეიცვალა ო-დ და ც კი ჩ-დ და ჯ-დ. ამ გვარი ბგერათა გადაცვლა ცნობილია საერთოდ ლინგვისტიკაში და მაშასადამე იგი ვერ შეარყევს საში ივერიული ენის მონათესაეობის ქეშმარიტებას. მივაქციოთ ყურადღება ამ სიტყვებს, რა ფორმას იღებენ იგინი ბრუნვაში. ნათესაეობითი ბრუნვა კაკისა, კოჩისა, კოჯისა, ანუ, თუ ავხსნით ამ სახეს, უნდა ვსთქვათ, რომ ქართული სი გადაცვლილა შ-დ, რაც ფონეტიკურად შესაძლოა. ავიღოთ სვანური სიტყვა ტომბა (ტბა), ნათესაეობითი ბრუნვა იქნება ტომბაშ. აგრეთვე მსგავსებაა სხვა ბრუნვათა შორის. მრავლობითი რიცხვი სწარმოებს ერთნაირად. ტემას და დაბლობებას შორის ჩაისმის მარცვალი ებ, მეგრულ-სვანურში ეფ: კაცები, კოჩეფი, კოჯეფი. თუ შევადარებთ ნაცვალ-სახელს, რიცხვითს სახელს, ზმნას, მსგავსება იმდენად დაახლოებული იქნება, რომ მეგრულს თავისუფლად გიგებს ქართველი და ქართულს მეგრული. რიცხვითი სახელი: ქართული ერთი, მეგრული ერთი, ქართული სიმა, მეგრული სუმა, სვანური სემა და სხვ.; ნაცვალ-სახელი: ქართული მე, მეგრული მა, ლაზური მე, ქართული თქვენ, მეგრული თქვა და სხვ. სვანური ცოტა დაშორებულია ქართულ-მეგრულთან. სჩანს, იგი უფრო ადრე მოწყდა საერთო დედას და განცალკევებულად განვითარდა. მაინც ნათესაეობა მისი ქართულთან ყველასათვის თვალსაჩინო უნდა იყოს. ავიღოთ იგივე მაგალითები: ქართული მე, სვანური მა; ქართული შენ, მეგრული სი, სვანური სი. ქართული ცხრა,

სვანური ჩხადა. ამ ორს მაგალითში იგივე ფონეტიკური კანონი სწარმოვს ს შ-დ შეიცვალა, ც—ჩ-დ და ლიფლიფა რ წინ სვანურში ჩადგა ხმოვანი ბგერა ჰ, რომელიც ქართულში გაჰქრა, რადგან მახვილი გადატანილ იქმნა ბოლო მარცვალზედ. საყურადღებოა, რომ წესებითი რიცხვითი საბელი სწარმოებს ქართულს-სვანურს-მეგრულში ერთგვარად: მეცხრე, მეჩხრე, ესე იგი სათავეში მიემატება მარცვლი მკ და დაბოლოება შეიცვლება ე-დ. მრავლობითი რიცხვი სვანურში სწარმოებს სხვა პრინციპით: ჩაესმის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად ან, როგორც ქართულ-მეგრულში ებ და შემდეგ სამსავე ენაში დანარჩენი ბრუნვა მიმოიხვრის, როგორც მხოლობითს რიცხვში. ზმნის ფორმებიც გვამტკიცებენ ივერიული ჯგუფის ენათა მონათესაეობას. ავილოთ ზმნა ვაკეთებ და დავაბრუნოთ ქართულს და მეგრულში: მე ვაკეთებ—მა ვაკეთებქ, შენ აკეთებ—სი აკეთებქ, ის აკეთებს—თინა აკეთებქ, ჩვენ ვაკეთებთ—ჩქი ვაკეთებთ, თქვენ აკეთებთ—თქვა აკეთებთ, ისინი აკეთებენ—თინფი აკეთენა; ნამყო უსრული: ვაკეთებდი—ვაკეთენდი; ნამყო სრული: გავაკეთე—გავაკეთი; მიძლეობა: საკეთებელი—ოკეთებელი, მაკეთებელი—მაკეთებელი. ✕

შევადაროთ ახლა ქართული ზმნის ფორმები სვანურს: მე ვარ, სვანური ხვარჯ, შენ ხარ, სვანური ხაჩა, ის არის—აჩი; ვართ—ხვარიდ, ხართ—ხარიდ, არიან—არიხ. უფრო განსაცვიფრებელი იქნება მონათესაეობა ქართულ-სვანურისა, თუ წარმოშობილს ფორმებს მივიღებთ მხედველობაში, ქართულს ზმნას ააჰს, მაგალითად, უდრის სვანური ჰაბემ; ქართულს იბჰს, სვანურად იბემ; ქართულს ებას სვანურად ჰებე; ქართულს იბას, სვანურად იბი. ლექსიკური ნაწილი, როგორც ვსთქვით, აგრეთვე თავდებია მათი მონათესაეობისა. საყურადღებოა, რომ სვანურში ახლა ისეთი სიტყვები იხმარებიან, რომელნიც წმ. სახარებში მოიძებნებიან და ქართულშიაც ამ ჟამად აღარ გვხვდებიან. მაგალითად: სახარება ლუ-

კასი, თავი 9, სტ. 39: ჰერიონ, ჰერიოდა, ჰერვა—სევანურად ნიშნავს ქაუს; მარკოზ 14, 2: სიტყვა პინაკი—ფაკან, ფაკნი (ჯამი); იოანე 11, 7: გულაღე, გულაღ (წადი); მტილი—ლარტამ (ბალი), თხეპი—თხეპი (თავი); გვემა—გეამიდ (მაგრად) და სხვა.

თუშ-ფშავ-ხევსურების კილო იმ მხრით არის შესანიშნი, რომ იქ დარჩენილა ძველებური ქართული ფორმები: მაგალითად, „მოვიდის“ (=მოვიდა), მრავლობითი რიცხვი მოქმეტებულს ნემთხევევაში სწარმოებს სუფთეჟსით ნა. ინგილოურს კილოში დარჩენილა ფორმა, რომელიც ახლა აღარ იხმარება. ამ გვარი წინადადება, როგორც „ურმის განალალი ვიყავ“ (=ურმის ანუ ხარების გარეკვა შემეძლო), აწ აღარ მოიპოვება ქართულს ენაში, მაგრამ სჩანს იგი მისი ხასიათის გარეშე არ არის.

ქართულს ენას უმციოდება სივრცე, რომელზედაც წინად გავრცელებული ყოფილა. სულ ორი-სამი საუკუნის განაგლობაში შთაინთქა ქართული ენა ქოროხის ხეობაში და შტკერის სათავეში. სამცხე-საათაბაგოში ჩვენ თვალწინ, ორმოცსამოცის წლის განმავლობაში შესუსტდა ქართული ენა და ადგილი დაუთმო სომხურს და ქურთულს. სოფლების სახელები, სადაც ახლა მესხეთში უკეთესო ტომნი სცხოვრობენ, მოწმობენ, რომ იგინი ძველად ქართველთაგან იყო დასახლებულნი. ამათ რიცხვში სხვათა შორის არიან სოფლები წყალ-თბილა, იდუმალა, წყურთა, სხვილისი და სხვ.; ესენი შეადგენდნენ ზემო ქართლის დაბებს, ბუდეს ძველი საქართველოს განათლებისას. ამ მხარეზედ აღიზარდნენ დიდებულნი მწერალნი შოთა რუსთაველი და სარგის თმოგველი. მესხურს კილოში ახლაც შევხვდებით არქაიზმებს, ისეთს სიტყვებს, რომელთაც სამწერლო ენაში სხვა მნიშვნელობა მიიღეს. აქ სიტყვის „გამართმევის“ მაგივრად ხმარობენ „წართმევის“, „დაქრის“ მაგივრად „დახევის“, „დახურულის“ მაგივრად „დაბურულს“. საინტერესოა, რომ მესხები, როგორც მთიულები, თანდებულს შა

(=შინა) გამოსთქვამენ „ჩი“: გულჩი (=გულში), საქმეჩი (=საქმეში). აგრეთვე მახვილიც მესხებს და მთიულებს მიმგზავსებული აქვთ.

ამ მოკლე ენათა და კილოთა განხილვის შემდეგ საკიროდ მიგვაჩნია აღვიაროთ, რომ გურული და იმერულრაქული კილო ფორმით თითქმის არ განსხვავდებიან ქართლ-კახური კილოსაგან. დასავლეთს და აღმოსავლეთს საქართველოს ერთი ენა აქვთ იმ განსხვავებით, რომ თითო-ოროლა სიტყვებს აწინდელს დროში სხვა-და-სხვას ხმარობენ. ეს განსხვავება იმითი აიხსნება, რომ ძველად ერთს საგანს ორი სახელი სინონიმიური ჰქონია,— შემდეგ ქართლში ერთი სინონიმი დარჩენილა და იმერეთში მეორე (მაგალითად ვარცილი და გობი); ან შემოტანილი უცხო ენიდგან სიტყვა შეუთვისებიათ: იმერეთში ვრცელდებოდა უფრო ოსმალური სიტყვები, ქართლში სპარსული. ლინგვისტიური მხრით ეს განსხვავება მხედველობაში მისაღები არ არის. ამიტომაც უსაფუძლოა ქართველთა გაყოფა იმერლებად, გურულებად, რაქველებად, აქარლებად, ხევსურებად, ინგილოებად და სხვ. ესენი შეადგენენ ერთს ტომს, ერთი ენით მოლაპარაკეს. სახელ-წოდება მათი ლინგვისტიურ ტერმინს არ წარმოადგენს; იგი აღნიშნავს ან პოლიტიკურს ან რელიგიურს და ან ტერიტორიულს გარემოებას: იმერლებად იწოდებიან ის ქართველნი, რომელნიც ლიხთ იქით, იმერეთის სამეფოში სცხავრებდნენ, რაქველები—რაქის საერისთავოში, გურულები—გურიელის სამთავროში, აქარლები—აქარის ხეობაში, ინგილოები—ახლად მოქცეულებს (გამაჰმადიანებულებს), თუშფშავ-ხევსურები არიან მთიელი ქართველები და სხვა.

ქართული ენა არის ძმა მეგრული და სვანური ენებისა, ქართული ენის ასოებით, ბერლინელი აკადემიკოსის როზენის აზრით, შეიძლება თვითოეული კავკასიური ენის ბგერათა გამოსახვა. ქართულს ენას დიდი გავლენა ჰქონდა აბხაზურს და ოსურს. ენებზედ, ამ ორსავე ენაში მრავლობითი რიცხვი

სწარმოებს სუფთეჲსით თა, რომელიც აღებულია ქართული ენიდგან. კულტურული გავლენა იქონია ქართულმა აგრეთვე ჩაჩუნს ენაზედ. ჩაჩუნთში მეცხრე საუკუნეში უკვე იყო ეკლესია ქართული ზედ-წარწერით. ინგუშენი ორშაბათს უწოდებენ „ორშუთ“, კვირას „კირინდე“; ჩერქეზულად ღმერთი — „ღთა“, ოსურად „ხუცაუ“ და სხვ.

შესწავლა ქართული ენის გრამატიკისა იწყება ძველი დროიდგანვე. ფილოსოფოსი იოანე პეტრიწი თამარ მეფის დროს იყო ამასთანავე გამოჩენილი გრამატიკოსი. კათოლიკეთა მისიონერების შემოსვლამ საქართველოში ის ნაყოფი მოიტანა, რომ ქართულს ენას მეცნიერული გამოკვლევა ეღიოსა. მეჩვიდმეტე საუკუნეში დაიბეჭდა იტალიაში მაჯჯიოს მიერ ქართული გრამატიკა (1643 და 1670 წ. წ.). მართალია, მაჯჯიო ვერ არჩევს ერთმანეთში ბგერას ხ და ლ, კ და ყ, მაგრამ ის მნიშვნელობა ჰქონდა იმის შრომას, რომ უცხოელნი პირველად გააცნო ჩვენს ენას. 1643 წ. დაიბეჭდა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, პაოლინის მიერ შადგენილი ქართველი მღვდლის ირბახის დახმარებით. შიტროპოლიტის ვარლამის და ფირალაშვილის შედგენილი გრამატიკით ისარგებლა ლინგვისტმა სევერინ ჟატერმა და 1822 წ. აღბეჭდა განხილვა ქართული ენისა. 1834—1837 პარიჟში გამოსცა ფრანგულად ქართული ენის გრამატიკა მარი ბროსემ, რომელსაც რეცენზია უძღვნა დიდმა მეცნიერმა ბიურნუდმა.

ქართველთაგანში საგრამატიკო შრომა მე. XVIII საუკ. ეკუთვნის ანტონ I კოთოლიკოზს, რომლის შრომა იყო კათოლიკეთა მისიონერებთან დაახლოების ნაყოფი. ანტონ კათოლიკოზმა გრამატიკა ხელოვნებად აღიარა, შემოიტანა ახალი ასოები და ფორმები. „პირველის“ მაგივრად ხმარობდა „მეერთეს“, თანდებულს სიტყვას წინ უსვამდა (თვის მამისა) და არა ბოლოს. ანტონის მოწაფემ თელავის სემინარიის რექტორმა გაიოზმა 1789 წ. დაბეჭდა გრამატიკა და აღიარა,

რომ ქართულს ენაში ერთი კანკლედობაა და არა სამი, როგორც მის მასწავლებელს—კათოლიკოზს სწამდა. ამის შემდეგ გრამატიკები ეკუთვნის დავით ბატონიშვილს, იესე ჩუბინაშვილს, პლატონ იოსელიანს, დავით ჩუბინაშვილს. აქამდის რიგიანი გრამატიკა არ გვაქვს და არ არის ისტორიულად შესწავლილი ქართული ენა კილოკავებითურთ. ამიტომაც ასე უნაყოფოა სხვა-და-სხვა თეორიები, რომელს ჯგუფს ეკუთვნის ივერიული ენათა შტო. ბევრნაირი აზრი იყო გამოთქმული ამის შესახებ.

პირველად ლეიბნიცმა წარმოსთქვა აზრი, რომ ქართულს ენას ინდო-ევროპულ ენებთან აქვსო დამოკიდებულება. პაულინის და ირბახის ქართულ-იტალიური ლექსიკონის მიხედვით იგი ფიქრობდა, რომ ქართული ენა ბერძნულს ემსგავსება. თავის აზრის დასამტკიცებლად მოჰყავს 140-ოდე სიტყვა მათ შორის მომეტებული ნაწილი შეცდომით არის გადმოღებული ქართული სიტყვები. იგი აღარცხდა სიტყვებს, რომელნიც ქართულში უცხო ენებიდგან იყვნენ შემოსულნი, მაგალითად: ჰაერი (aer), ორღანო (ბერძნული ორგანონ) და სხვ. ეს გზა, რასაკვირველია, სამეცნიერო გზა არ არის. აკად. ბროსსემ შეითვისა აზრი ლეიბნიცისა და თავის გრამატიკაში ამტკიცებდა ქართული ენის ნათესაეობას ინდო-ევროპულ ენებთან. იგი ქართულს აღარცხდა სანსკრიტულს, ზენდურს და სომხურს ენებს და უყურადღებოთ სტოვებდა დანარჩენ წევრებს ინდო-ევროპული ენათა ჯგუფისას. ღია წერილში, რომლითაც მან მიმართა გამოჩენილ ლინგვისტს ბოპპს, იგი ქართული ენის მონათესაეობას ინდო-ევროპულ ენებთან ამყარებდა სომხურს ენაზედ. იგი ხმარობს ამ გვარს სილოგიზმს: სომხური ენა ინდო-ევროპულია, ქართული მონათესაეა სომხურისა, მაშასადამე ქართულს მონათესაეობა აქვს ინდო-ევროპულს ენებთან. ქართული და სომხური ენების მონათესაეობას იგი ამყარებდა საერთო სიტყვათა განხილვაზედ და არა გრამატიკის შესწავლაზედ. ქა-

ართულსა და სომხურში ბევრი საერთო სიტყვებია (მაგალ. ბოროტი, ბრძოლა). რადგანაც არ შეგვიძლიანო ვსთქვათ, რომ ქართველებმა იგინი ისესხეს სომხებისაგან, ან სომხებმა ქართველებისაგან, ამიტომ აკად. ბროსსე ჰფიქრობდა, რომ ეს საერთო განძი ეკუთვნის ქართულ-სომხურს განუყოფელი ცხოვრების ხანას. ბოკპმა და ბროსსემ ვერაფერ დაარწმუნეს, რომ ქართული ენა ეკუთვნის ინდო-ევროპულს ენათა ჯგუფს და მას შემდეგ იწყება ახალ-ახალი აზრების წამოყენება ჩვენი ენის ხასიათის შესახებ. ინგლისელმა ლინგვისტმა მაქს მიულლერმა მისცა სხვა მიმართულება ამ საგანს. იგი აკუთვნებდა ქართულს ენას თურანის ენათა ჯგუფს, თუმცა საბუთი თავის აზრის დასამტკიცებლად არ მოჰყავს. იგი ეძახის კავკასიურს ენებს თურანის ოჯახობის დაფანტულს ენებს. ეს თეორია შემდეგ თვით მ. მიულლერმა არ შეიწყნარა და თავის ნაწერებში აღარ გაუმეორებია.

ვენის უნივერსიტეტის პროფესორმა ფრიდრიხ მიულლერმა წამოაყენა სხვა თეორია. ამან იცნო ივერიული ენათა ჯგუფი განცალკევებულ ჯგუფად. ამ აზრს ახლა ადგია მომეტებული ნაწილი ევროპელთ მეცნიერთა შორის. გრაცის უნივერსიტეტის პროფესორი ჰუგო შუხარდტიც ამავე თეორიის მიმდევარი უნდა იყოს, რამდენადაც შეიძლება დავასკვნათ იმის საფუძვლიანი წერილებიდან ქართული ენის შესახებ. თუმცა იყო გამოთქმული გაკვრით აზრი ქართული ენის მონათესაეობაზედ სემიტურს ენებთან, მაინც აქამდის ეს აზრი არ ყოფილა კოტაოდენად მაინც დასაბუთებული და ამიტომაც ფრიდრიხ მიულერის თეორია რჩება ხელ-შეუხებელი.

გამოჩენილი მეცნიერი შპიგელი წერილს ქართულისა და საერთოდ კავკასიური ენების შესახებ ასეთავეებს: „თუმცა ზედმიწევნით არ ვიცით კავკასიის ენები, მაგრამ ორი რისამე სარწმუნოდ დამტკიცება მაინც შეიძლება: ერთი ის, რომ ყველა ენები მეტნაკლებობით ენათესაებებიან ერთმანეთს, რადგან, თავისებურებასთან

ერთად აქვთ აგრეთვე ზოგიერთი საერთო დამახასიათებელი თვისებანი; მეორე ისა, რომ იმათ არაფითარი ნათესავობის კავშირი არა აქვთ არც ერთს ენათა ოჯახთან, არც ინდო-გერმანულთან, არც თურქულ-თათრულთან, რომელთაგან კავკასიელები ფიზიკური თვისებითაც განსხვავდებიან. ამ ენებში ვხედავთ სრულიად განსაკუთრებულს ოჯახს ენებისას, რომელთაც უწინ ექირათ უმეტესი ადგილი ვიდრე ახლაო“. ამავ აზრისაა პროფ. ა. ა. ცაგარელი. ჩვენი თანამემამულე მეცნიერი სხვათა შორის განმარტავს ენათა მეცნიერების შეუთანხმებლობას ქართული ენის შესახებ იმითაც, რომ ქართული ენა შტოვებითურთ არ არის შესწავლილი, არ არის აღდგენილი უძველესი ტიპი ივერიული ენების ჯგუფისა. „ამ გვარად, ამბობს იგი, ნამდვილი და სამეცნიერო საშუალება იმ ცილოზის მოსასპობლად, რომელიც არსებობს აგერ ერთი საუკუნე-ნახევარია, არის— გულდადებით და ყოველმხრივ გამოკვლევა, წინაღვე აჩემებულის თეორიის მიუხედავად, ქართულის ენისა (განსაკუთრებით მის ფონეტიკისა) და მის მონათესავე იდიომებისა: მეგრულისა, ქანურისა და სვანურისა და აღდგენა, შედარების და დედუქციის გზით, ძველის-ძველის ივერიულის ენისა, რომელიც საფუძვლად დასდებია ქართული დარგის ხსენებულს ენებს“. ქართული ენის გავრცელებაზედ უფრო დიდს სივრცეზედ მოწმობენ ვანის ლურსმული წარწერანი და მცირე აზიაში დარჩენილი გეოგრაფიული ტერმინოლოგია, რომელიც ქართული ენის შემწეობით განმარტა ჰაიდ კლერკმა, ინგლისელმა მეცნიერმა. ამ მეცნიერის აზრით ბევრი სახელწოდებანი მდინარეთა, დაბათა და მათათა მცირე აზიაში იწარმოებიან ქართული სიტყვის ფესვებიდგან. ეს გარემოება იმის საბუთია, რომ ქართული ენა წინად მცირე აზიაში იყო გავრცელებული და ექირა ფართო მოედანი.

ქართული ენის შესასწავლად ამ ბოლო დროს დიდი შრომა მიიღო პროფ. შუხარდტმა. შეუდგა ამ ენის შესწავლას.

აგრეთვე ბუდაპეშტის უნივერსიტეტის პროფ. აშბოტი. მასალა და სახელმძღვანელო უცხო ენებზედ მეტად ნაკლებად არის გამოცემული. უმათავრესს ლექსიკონად რჩება შრომანი დ. ჩუბინაშვილისა, ს. ს. ორბელიანისა და რაფ. ერისთავისა. სვანურ-მეგრულის შესასწავლად მეტად ნაკლები საშუალება გვაქვს.

ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი

ქართული ანბანის დასაწყისი და მისი ისტორია აქამდის გამოურკვეველია. ქართველებს ორნაირი ანბანი გვაქვს: ხუცური და მხედრული. რა დროს ეკუთვნის მხედრულის ან ხუცურის შექმნა, ან რომელია მათში უფროსი—აქამდის არ არის გადაწყვეტილი საბუთიანად. ერთნი ჰფიქრობენ, რომ მხედრული უძველესი ანბანია და მის გამოგონება ეკუთვნის მეფე ფარნავაზს მესამე საუკუნეში ქრისტეს წინად. მეორენი კი იმ აზრისანი არიან, რომ მხედრული მომდინარეობს ხუცურიდგან და იგი გაჩნდა ხუცური ანბანის შემდეგ, მეთექვსმეტე საუკუნეში. ხუცურის გამოგონებას მიაწერენ სომეხს მესროპს, რომელმაც მეხუთე საუკუნეში შექმნა სომხებისთვის განსაკუთრებითი ანბანი. გავარჩიოთ ეს ორივე თეორია.

„ქართლის ცხოვრება“, მართალია, მოგვითხრობს, რომ ფარნავაზმა ანბანი გამოიგონაო, მაგრამ მემატიათე არ გვაუწყებს, რომელი იყო ეს ანბანი—მხედრული თუ ხუცური. ტრადიციით განმტკიცდა ის რწმენა, რომ ფარნავაზი იყო გამოგონი მხედრული ანბანის, თუმცა თეიმურაზ ბატონიშვილი თავისს საქართველოს ისტორიაში ბძანებს, რომ არიან მენისტორიენი, რომელნიც ხუცურს უძველესს, ვიდრე მხედრულს, ანბანად აღიარებენო. ეს საგანი მეტად ფთხილს გამოკვლევას თხოულობს. თუ ყურადღებას მივაქცევთ „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვებს და მეფე ფარნავაზს ვიცნობთ პირველ გამოგონებლად ანბანისა, მაშინ საჭიროა ისტორიული მოსაზრებით

მივაგნოთ იმ დედანს, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელა საქართველოს მმართველს და მამულის განმანათლებელს მწერლობის შემოღებით. მეფე ფარნავაზი, რომლის დედა სპარსელი ქალი იყო, მიმართავდა სპარსულს ანბანს, რადგან საქართველო იმის დროს მესამე საუკუნეში სპარსეთის გავლენით სუნთქავდა. თუ ეს მოსაზრება საბუთიანია, მაშინ ქართული ანბანი უნდა წააგავდეს სპარსულს, რაკი ეს უკანასკნელი შეიქმნა დედნად ჩვენი ანბანისთვის. ფარნავაზის დროს სპარსეთში მიღებული იყო ზენდური ანბანი, რომლის 25 ასო 35-ს შორის მართლაც წააგავს ქართულს მხედრულს; ზოგი თითქმის შეუცვლელად გადმოღებულია (მაგალითად ჯ, წ), ზოგს შეუცვლია მოსახულობის სახე, — მიბრუნებულან ან გადაბრუნებულან (მაგალითად: რ, ტ, ჰ). ეს აზრი, რომ ქართულს ანბანს, ფარნავაზის გამოგონილს, საფუძვლად დაედო ზენდური ანბანი, სარწმუნო მაშინ უფრო იქნებოდა, რომ ზენდურს ანბანს მესამე საუკუნეში, როცა საქართველოში გადმოდის იგი, იგივე რგვალი მოხაზულობა ჰქონოდა, როგორც აქვს ჩვენს ანბანს. ამ უამად კი ცნობილია, რომ ზენდურმა ანბანმარგვალი მოხაზულობა მიიღო რამდენიმე საუკუნის შემდეგ და მაშასადამე ზენდური და ქართული ანბანის მსგავსება უნდა განიმარტოს სხვა გზით. ის კი ექვს გარეშეა, რომ მესროპი, სომეხი ჩამომავლობით, ვერ შექქნინდა ქართული ენისთვის ანბანს, რადგან მან ენა არ იცოდა და თანამშრომლად ჰყავდა „ივერიელი ჯახიო“, გვუწყებს მესროპის ბიოგრაფი ქორინი. ჩვენ ახლა კარგად ვიცით, რომ გამოჩენილ ლინგვისტებსაც უჭირთ უცხო ენისთვის ანბანის შექმნა, რადგან სიძნელო საქმეა ბგერათა მკაფიოთ აღნიშვნა და, რასაკვირველია, ეს სიძნელე სომეხი მესროპისთვის, რომელსაც ქართული არ ესმოდა, მეხუთე საუკუნეში უნდა გაორკეცებულიყო. ამიტომაც ჩვენ არ მიგვაჩნია სარწმუნოდ მესროპის მიერ ქართული ანბანის გამოგონება მით უმეტეს, რომ ამავე მესროპის მიერ გამოგონილი სომხური ანბანი არ წააგავს (გარდა

ერთი ასოსი 4) ქართულს ანბანს. მესროპი რომ ყოფილიყო ანბანის შემქნელი ქართველების და სომხებისთვის, მაშინ მოხაზულობას ერთნაირ ხასიათს მისცემდა.

თუ პალეოგრაფიულის მხრით გავშინჯავთ საგანს, მაშინ დავრწმუნდებით, რომ მხედრულს და ხუკურს ანბანს ერთმანეთთან კავშირი აქვთ ასე, რომ პირველი წარმოშობილია მეორისაგან. უძველესი ნაშთნი ქართული მწერლობისა ხუკური ანბანით არიან ნაწერნი: ამ გვარია ძველი ზედ-წარწერანი ტაძრებზედ და ფულზედ (V—VI საუკ.) და ხელნაწერნი VII—IX საუკ. მხოლოდ მეათე საუკუნეში აღინიშნა მხედრული ანბანის ასონი და იმ დროს ჯერ კიდევ ხუკურის მოხაზულობა აქვთ. მხოლოდ XIII—XIV საუკ. მხედრული ანბანი განთავისუფლდა ხუკურის გავლენისაგან.

შესახებ დროისა, როდის შეიქმნა პირველად ქართული ანბანი, გადაწყვეტით არ შეიძლება წარმოითქვას აზრი. ჩვენს ანბანს ატყვია გავლენა ზენდური, ბერძნული და, შესაძლოა, ინდოურის ანბანისა. მოხაზულობა ბგერათა უნდა შექმნილიყო დიდის ხნის სივრცეზედ; დროთა განმავლობით შევსებულა და შესწორებულა ჩვენი ენის ბგერათა გამოსახატავად ისეთი ანბანი, რომელიც მიჩნეულია საუკეთესო ანბანად და ყველა ხმოვანი და უხმო ბგერათა თვალსაჩინო მოსახაზავად. ფრიდრიხ მიულლერის აზრით ქართული ანბანი წარმოსდგა ქრისტეს დაბადებამდე და დამყარებულია არამეულს ალფაბეტზედ. ეს აზრი განსვენებული მეცნიერისა ვერ იყო მტკიცედ განმარტებული, რადგან შედარება ჩვენი (ხუკური) და არამეული ანბანისა მოახდინა ძალდატანებით, ასოების მოხაზულობის გადასხვაფერებით. ფრიდრიხ მიულლერი უარყოფს სომხის მესროპის მონაწილეობას ქართული ანბანის შექმნაში იმ მოსაზრებით, რომ ქართულს და სომხურს ანბანს სხვა-და-სხვა სახე აქვთ. წარმოუდგენელია, რომ ბგერათა სისტემა ამ ორსავე ენაში ერთია და ორი სხვა-და-სხვანაირი მოხაზულობა შეექმნა მისთვისა. არამეული ანბანი

უნდა აღვიაროთ ქართული ანბანის პროტოტიპად, — ამბობს იგი, — იმიტომ, რომ წყობა ასოებს ერთნაირი აქვს. ექვს გარეშეა მხოლოდ ამ ჟამად ის უაქტი, რომ ხუცური ნაშთი უსწრობენ მხედრულს. ასომთავრული ხუცურიდგან განვითარდა ნუსხა ხუცური და ამ უკანასკნელის შემდეგ წარმოსდგა მხედრული. ძველად **ო**, სრულებით არ არის და იმის ნაცვლად იხმარება **ო**, **ჲ** (ოჲ), ამასთანავე **ო**, **ჲ** გამოითქმის, გარდა უ-სი, ვე-ცა, ვ-ცა და ვი-ცა. ე-ს ნაცვლად იხმარება ხშირად **ი** (ც) და **ჲ** (ვ), მაგალითად ოჯფალი (უფალი), ჩოკენი (ჩენი), მოგოკანიქა (მოგვანიქა), მც (მე) და სხვ.

ნუსხა ხუცურში **ო**, **ჲ**-ს ნაცვლად იხმარება ოთხკბილოვანი **ო** და შემდეგ სამკბილოვანი **ჲ**. ამ უკანასკნელიდგან სწარმოებს მხედრული უ.

უძველესს ნაშთებში გვხვდება ასოები **ჭ**, **ჟ**, **ჟ**, **კ**. აქამდის არ არის გამოჩენილი, როდის იხმარებოდნენ დასახელებული ასოები. **ჭ** შეკვხვდება როგორც წარმოებულს, აგრეთვე ფესოვანთ სახელთა დაბოლოებაში: ხს^ჭ, ძს^ჭ, შეფ^ჭ, საფერ^ჭ; ზედ-შესრულ სახელში: მარჯ^ჭ; ნაცვალ სახელში: ეს^ჭ; საკუთარს სახელში: მოს^ჭ; კავშირში: უკ^ჭ. გვხვდება სიტყვის საშუალო ადგილსაც: ის^ჭრუსალიმ. ერთს და იმავე ნაწერში **ჭ** და ე ერთმანეთში არეულად იხმარება, ხან **ჭ** და ხან კი ე: ქრისტე, ქრისტე; ან ორივე ერთად უკუეც. **ჟ** იხმარება სახელის დაბოლოებაში, თუ მას მიუძღვის ბგერა ა ან ო: ცხორებაჟ, წმიდაჟ, საკრებულოჟ. **კ** იხმარება ვი-ის გამოსახსტავად: გვხილავს, შვდი, თვისი, ქვ^კა, ვგვ^კტე. **კ** იხმარება ძველად უფრო ხშირად, ვიდრე შემდეგ: კმა, კელი, საკედარი, სიმკნე, მკეცი და სხვა. ქართული ენის ისტორია ჯერ არ დაწერილა და ამიტომაც ვერ ვხედავთ გავარჩიოთ ჩვენი ორთოგრაფიის ისტორია აქ რამდენიმე სიტყვით.

განხილვა ქართული მწიგნობრობის ნაშთთა მეთოდებით საუკუნეებდ.

ქართული მწიგნობრობის ისტორია მეთორმეტე საუკუნის გასულამდე ორ ხანად იყოფა: პირველი შეიცავს ძველს, მეხუთე საუკუნიდგან მეათე საუკუნემდე, და კლასიკურს, მეათიდგან ვიდრე მე-XII. ძველი ხანა იყო დრო მომზადებისა. იგი შეიცავს სასულიერო შინაარსის ნაწერებს: სამღვთო წერილის და მამათა თხზულების თარგმანს, ზნეობითს თხზულებას და წმინდათა ცხოვრებას. კლასიკური ხანა მოჰყვა ამ მომზადების დროს. ეს ხანა აღნიშნულია ხელოვნურთ თხზულებათა შექმნით და ისტორიული ნაწერების წარმოშობით. რადგანაც ქრისტიანობამ ჩაუყარა საძირკველი საქართველოს განათლებას, ამიტომაც ძველს მწერლობას აზის ბეჭედი სასულიერო ხასიათისა. საწარმართო დროიდგან ჩვენამდის არ მოუწევია არც ერთს ნაშთს და საეკვოა, რომ ყოფილიყოს მეოთხე საუკუნემდე რაიმე სალიტერატურო ქმნილება. მხოლოდ ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ აღიძრა მწერლობის მოთხოვნილება. სწავლა-განათლება დამყარდა მონასტრებში და ხელმძღვანელნი იყვნენ სასულიერო პირნი. ქრისტეს სწავლის მოძღვარნი იმავე დროს იყვნენ მთარგმნელები და მწერალნიც. პირველად პალესტინაში, შემდეგ ათონის მთაზედ და ზუგულს საქართველოში ჩვენთ წმიდა მამათა შრომით დაიწყო ქართული მწერლობა. პალესტინაში მოღვაწეობენ მე-VIII საუკუნემდე დავით და სტეფანე; ჯვარის მონასტერში მე-XI საუკ. მწიგნობრობას მისდევენ პროხორე, მიქელ, იოანე დვალი და სხვ; სინას მთაზედ მე-VIII—IX საუკ. მოქმედებენ მიქელ და ვესტატე. მე-X—XI საუკ. ათონის მთაზედ ამობრწყინდნენ უკვდავი მოღვაწენი: ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელნი. უძველესს ნაშთებად ქართული მწერლობისა უნდა ჩაითვალნენ შემდეგნი:

დავითნი მე-VII—VIII საუკ., სინაზედ ნაპოენი, პაპირუსზედ ნაწერი. ჩვენამდე მოუწევია 70 ფურცელს.

ოთვენი მე-VII—VIII საუკ., ჯვარის მონასტერში (იერუსალიმში) დაცული, ნაწერი ტყავზედ და პაპირუსზედ.

მე-IX საუკ. ეკუთვნის წმ. აბოს ცხოვრება, ესრედ წოდებულს სვანურს მანუსკრიპტში დაცული.

მე-IX საუკუნეში არის დასრულებული ადიშის სხარება (სვანეთში), გადაწერილი 897 წ.

ამავე საუკუნიდგან მოუწევია ჩვენამდე სიტყვათა და სწავლათა წმ. გრიგოლ ნეოკესარიელისა, ვასილ დიდისა, იოანე ღვთისმეტყველისა და კირილე იერუსალიმელ არქიეპისკოპოსისა, გადაწერილთ წმ. საბას მონასტერში.

მოდგრებანი ეფრემისა (გადაწერილი საბას მონასტერში გიორგის მიერ), ცხოვრება სიმონ სალმისა და სხვა.

მეათე საუკუნის ხელნაწერთა შორის შესანიშნავია: სხარება 979 წ. (ორთავი), გადაწერილი იოანეს მიერ სინაზედ.

დაბადება, დაცული ათონის ივერიის მონასტერში; იგი გადაწერილია 978 წ.; ზოგიერთი ნაწილი აკლია.

ძვირფასი კრებული შატბერდისა, რომელშიც მოქცეულია „სახის მეტყველი“, ეპიტანე კვიპრელის „ქვათათვის“ და სხვა.

ამავე საუკუნეს ეკუთვნიან პარხალის სხარება 973 წ., დავითნი 974 წ., ლეჩხუმის სახარება 1060 წ.

ათონის კრებული 1074 წ., ცხოვრება ბაგრატ ტავრომენიელ მთავარ-ეპისკოპოსისა, მეტეხის სხარება 1049 წ.

მეთორმეტე საუკუნეში მრავალი ხელთნაწერია გადაწერილი სხვა-და-სხვა შინაარსისა.

აქ ჩამოთვლილი ხელნაწერების სახელწოდებანი მოწმობენ, რომ ძველი ჩვენი მწერლობა სასულიერო მიმართულებისა იყო. იმ ხელნაწერებს მოუწევიათ განსაკუთრებით ჩვენამდე, რომელნიც. ესაჭიროებოდათ წირვა-ლოცვის დროს: სახარება, დავითნი და მათი განმარტებანი. საზნეო წიგნებიც მრავლად არის დაცული ჩვენს მწერლობაში: ამგვარია „მარგალიტი“, „ოქროს წყარო“, „სამოთხე“ „გვირგვინი“. დოგმატიური თხზულებანი (იოანე დამასკელისა), ქადაგებანი წმ.

ნინოსი, იოანესი, სწავლანი და მოძღვრებანი გიორგი მთაწმინდელისა აკმაყოფილებდნენ ამავე სარწმუნოებრივ მოთხოვნილებას.

ძველს სასულიერო მწერლობაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მოძღვრება-ქადაგებას. ბერი და მღვდელი, აღქურვილი რელიგიური აღტაცებით და მამულის სიყვარულით, ამცნებდა ერს ქრისტიანობრივი სარწმუნოების ჭეშმარიტებას, უმტკიცებდა წრფელს გრძნობას, ამხელდა მავნე საქციელს. მონასტრის ზღუდეში განდევილი სასულიერო პირი იყო მწერალი და ღვთის მადიდებელი, ტაძრის გარეშე იგი აისხამდა აბჯარს და შეიქმნებოდა მედგარი მცველი ეკლესიის და სამშობლოსი; ხოლო მშვიდობიანობის დროს მან ეპყრა ჯვარი ხელში, წვრთნიდა ყმაწვილ თაობას სკოლაში და უწერგავდა ერს სახარების მოძღვრებას. დიადი იყო ლეწლი, ამ გვართ პირთა მით უმეტეს, რომ იგინი ჯილდოდ სთხოვდნენ მათ შრომათ წაკითხველს მხოლოდ ლოცვაში მოხსენებას და ცოდვათა შენლობას. ასე გახდა ბერი და მღვდელი საქართველოს კულტურის შემქნელად და დედა-ბოძად. ამ პატიოსანთა მოღვაწეთა სახელები იშვიათად იხსენებიან მწერლობაში.

წმ. გიორგი მთაწმინდელი, დაულალავი მუშაკი სამწერლო ასპარეზზედ, ერთის თავის ნაწერის ბოლოს აი რას გვაუწყებს: „გვედრები წმინდანო ღვთისანო, ვისადცა მოიწიოს წმიდაი ესე წიგნი, ალიკითხვიდეთ წმიდათა შინა ლოცვათა გამზრდელნი ჩემნი: სვეონ აფხაზეთის კათოლიკოსი და მოძღვარი ჩემი დიმიტრი და შემდგომად სულიერნი მოძღვარნი და მშობელნი, მამანი და ძმანი და თვთ მე საწყალობელი გიორგი. და თქვენ მომავალთა ჩვენ წარსულთათვის ესე... რამეთუ ვიყენით ოდესმე ჩვენ, ვითარცა თქვენ და თქვენცა იქმნეთ, ვითარცა ჩვენ და უფალმან სიყვარულისა და წყალობის სასყიდლად მოგანიქოს და ერთობით წყალობაი საუკუნოდ“.

ან კიდევ ეს წარწერა: „ღირს ვიქმენ არა ღირსი ბასილი აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა... ან ვინცა იხმარებდეთ, შენდობასა ღირს მყავით, რამეთუ ნაშრომი ჰგიეს და მშრომელი წავალ გლახაკი“. ეს სიმდაბლე მშრომელთა, რომელნიც თავიანთ გვარს არც კი აცხადებენ, ეს მაცხოველებელი ძალა და სიყვარული შთამომავლობისადმი ასულდგმულებდა საქართველოს ერს და უმტკიცებდა ენერგიას. მაგალითით და სწავლით იწვრთნებოდა ახალთაობა და ჰკათავდა მოძმეთათვის განათლებისადმი გზას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქადაგებას და მოძღვრებას ისეთი მამოქმედებელი მნიშვნელობა მიეცა. ჩვენამდე მოაწია რამდენიმე „ღვთივ განათლებულთა თხრობათა“ კრებულმა. ზოგიერთი მათგანი უკვე დაიბეჭდნენ ვასილ კარბელაშვილის მიერ: „გვირგვინი“, „სამოთხის ყვავილი“ და სხვა.

„სამოთხის ყვავილი“ ეკუთვნის იმ წიგნთაგანს, რომლითაც იმოდღვრებოდა ერი ქართველთა ქრისტიანობის შემოსვლისთანავე. თვით „სამოთხე“, საიდგანაც გამოკრებილია ეს ქადაგებანი ჩვენს მწერლობაში მოიპოვება. „სამოთხე“ წარმოადგენს იოანე ოქროპირის და ეფრემ სირინის ქადაგებათა კრებულს. დაკულია ივერიის მონასტერში, ნაშროპია იქვე ნათლის-მცემლის ოქმის ლავრაში და გადაწერილია 977 წ. მამობასა საბასასა, ხელითა იოანესითა და სტეფანე ღვინოზისათა.

ეს ქადაგებანი დაწერილი არიან ხალხისათვის. ამას ჰმოწმობს ის შენიშვნა, რომელიც მიუძღვის თვითოვეულ თხრობას: „სიმდაბლით განათლებისათვის“, „სიმშვიდით მორჩილებისათვის“ და სხვ.; ეს შენიშვნა წარმოადგენს მიმართვას: „ღვთივ სულიერნო შვილნო ეკლესიისანო“. ძველი მოძღვრების ხასიათის გასაცნობლად, საკმარისია ორიოდვე ნაწყვეტი მოვიყვანოთ ამ კრებულიდგან.

პირველი თხრობა სულიერი „სიმდაბლით განათლებისათვის“ დაიწყება სიტყვებით: „ღვთივ სულიერნო შვილნო

ადმოსავლეთისა ეკლესიისანო! ღმერთმან სთქვა: იქმენინ ნათელი და იქმნა ნათელი. კვალად სთქვა მამანან ძისა ღმრთისა წმიდისა: ვქმნეთ კაცი ხატად და მსგავსად ჩვენდა“. „ქრისტე ბრძანებსო, — განაგრძობს მოძღვარი, — „ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშვიდ ვარ და მდაბალ გულითა და ჰპოოთ განსვენება სულთა თქვენთა. აწ უკვე, საყვარელნო, ვისმინოთ შემოქმედისა ჩვენისა, მოაჩილ ვექმნეთ დამბადებელსა ჩვენსა და შევუდგეთ წინამძღვარსა ცხოვრებისა ჩვენისასა იესოს; შევიმოსოთ ქრისტეს მსგავსი სიმდაბლე, რამეთუ სიმდაბლე ღვთისა სათნო არს, ანგელოსთაგან პატივცემულ და კაცთაგან ბრძენთა სანატრელ“. ამასთანავე მქადაგებელს მოჰყავს მაგალითად სიმდაბლისა ერთი ბერი, განშორებული ქალაქთაგან და ყოვლითა სათნოებითა შემკული. გამოუცხადა მას ანგელოსმა, ვითარმედ ქალაქსა შინა წმიდათაგანი ვინმე მიიცვალეების უფლისა მიმართ, მივედ და იხილე იგი, რათა გესმას სანატრელი ხმაი უფლისა კვალად: სნეულ ვიყავ და მომხედეთ მე. ხოლო წმიდა ბერი არა წარვიდა დღისით, რათა არა იდიდებოდეს კაცთაგან, არამედ ღამით გამოვიდა ქვაბისა მისგან და წარვიდა სიმდაბლით. ხოლო ყოველთა გულთა მეცნიერმან ღმერთმან სათნო იყო სიმდაბლე გონებისა მისისა და მოუვლინნა ორნი ანგელოზნი, რომელთა ეპყრათ ღამპარნი, წინა უძლოდეს ღირსსა მას ბერსა და უმნათობდეს. რამეთუ კაცთა მიერსა დიდებასა ევლტოდა, ხოლო ღვთისა მიერ დიდებულ იქმნა. და მას ზედა აღესრულა ბრძანება მაცხოვრისა: რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვისი, იგი ამაღლდეს. ამისთვის გლოცავ და გვედრები, ქრისტეს მიერ საყვარელნო ძმანო, მოვიგოთ ჩვენდა სანატრელი სიმდაბლე და დავნერგოთ გულთა შინა ჩვენთა, რათა ღმერთსა სათნო ვეყვნეთ. შევიმოსოთ პატიოსანი სიმდაბლე, რათა ქრისტე შევიმოსოთ. რამეთუ სიმდაბლე საფუძველი არს და მშობელი ყოველთა სათნოებათა, ვითარ იგი უფალმან ამისგან იწყო ქადაგებად და სწავლად, ვითარმედ: ნეტარ იყვნენ გლახაკნი სულითა.

რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათა... განვაგლოთ ჩვენგან საძაველი უღელი ამპარტავენებისა, რომელი ეშმაკთა თანა დაგვსჯის ბოროტად. ნუცა ვიქადით ორისა დღისა მარხვასა ზედა მსგავსად ფარისეველისა, რამეთუ უფალი ამპარტავენთა შემუხსრავს, ხოლო მდაბალთა მოსცეს მადლი. დაჯიმდაბლოთ თავნი ჩვენნი, რათა აღვიმადლოთ სულნი ჩვენნი და სიმდაბლითა გულისათა ვილოცვიდეთ, რათა შეიწიროს ღმერთმან ლოცვა ჩვენი, ვითარცა საკმეველი და ავმალლდეთ სასუფეველსა ცათასა და ქრისტეს თანა ვსუფევედეთ მადლითა და კაცთმოყვარებითა მისითა, რომლისა არს დიდება თანა მამით და სულით წმიდითურთ, აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ.

ჩვენ მოვიყვანეთ თითქმის მთლად ეს პირველი თხრობა „სამოთხის ყვაილიდგან“. ამით გავიცანით მარტივი ენა მოძღვრებისა და სულიერი ძალა, რომლითაც იგი განსქვალულია. ამგვარივე ხასიათისანი არიან შემდეგნი თხრობანიც. მეორე თავი განმარტავს „სათნოებით განათლებისათვის“. იგავით შემოწმებულია მაცხოვრის სიტყვები „მე ნათელი სოფლად მოვივლინე, რათა ყოველსა, რომელსა რწმენეს ჩემი, ბნელსა შინა არა დაადგეს“. მოძღვარს მოჰყავს მაგალითი. იყო ვინმე ბერი წმიდა და ღმერთ-შემოსილი, რომელიც ღამე და დღე ილოცვიდა და ხელითა თვისითა მოქმედობდა და მით მოწყალებასა იქმობდა. ყოვლად სახიერმან ღმერთმან ესე მადლი მოანიჭნა ღირსსა ბერსა, რომელ სენაკი მისი ღამით ყოვლადვე განათლებულ იყო და ვითარცა დღისით იკითხვიდა წმიდათა წიგნთა... გვევდრები მოვიგოთ ჩვენცა სიმდაბლე, სიბრძნე და მეცნიერება გონებისა...

ძველს ჩვენს მწერლობაში მოძღვრება-ქადაგება ბევრნაირი უთარგმნით. დავასახელებთ კიდევ რამდენსამე: „ოქროს ნექტარი“, „კლიტე“, „სვინიდიისი მხილებანი“, „მანანა“, „ქალწულებისათვის“ და სხვა.

აგიოგრაფიული ნაწარები.

აგიოგრაფიული თხზულებანი ანუ წმიდათა ცხოვრებანი შეადგენენ საკითხავ წიგნებს. ხალხს მოსწონდა და აფასებდა ამგვარ ნაწერებს და ამიტომაც ჩვენამდე მოაწია მრავალმა ხელნაწერმა წმიდათა ცხოვრებისამ. ქართულად წმიდათა ცხოვრება შესდგა მსგავსად აღმოსავლეთის აგიოგრაფიისა. უძველესი ცხოვრება, რომლის შესახებ გვაქვს ჩვენ ცნობანი, არის ცხოვრება წმ. მურვანოსისა, იგივე ჰეტრუსი, ძისა მეფის ვარაზ-ბაქარისა (379—393). ეს პეტრე იყო შემდეგ ეპისკოპოსად მაიუმისა. ცხოვრება მისი დასწერა სირიულად მისმა მოწაფემ ზაქარიაჲ და ქართულად გადმოიღო მღვდელმა ნაკარიმ. დაბადება მისი სასწაულ-მოქმედებითი იყო. მის მაჰას ანგელოზი გამოეცხადა და აუწყა, რომ ლოცვა მისი უფალმა შეიწყნარა და მიეცემა ვაჟი, რომელიც წარჩინებულ იქმნებოდა ღვთისა და კაცთა წინაშე. მურვანოსი იცვამდა უბრალო ტანისამოსს, მთელს ღამეს ლოცვაში ატარებდა, ერთი კვირის განმავლობაში ხშირად არას სჯამდა. წყალოპად ამ მოთმინებისათვის მიიღო ძალა სწეულთა განკურნებისა და სასწაულთა მოქმედებისა. ერთხელ მან აღანთო ლამპარი, წყლით ავსებული, და მთელს ღამეს იგი არ გამქალა. თვით იესო ქრისტეც მოეცლინა მას. სიკვდილის შემდეგ მის საფლავზედ ბევრი განიკურნა.

ეს მოკლედ გადმოცემული ჩემ მიერ ცხოვრება მურვანოსისა, პეტრე მაიუმელ არქიეპისკოპოსად წოდებულისა, გახდა სამაგალითო მოთხრობად წმიდათა ცხოვრების აღსაწერად. მხოლოდ შემდეგს აგიოგრაფიულს ნაწერებში უფრო ნათლივ არის გატარებული ზნეობითი ელემენტი, სწავლა-მოდღვრებას მეტი კვალი დაუმჩნევია. ეს დარიგებითი ნაწილი გავრცელებულად შეიქსოვა წმიდათა ცხოვრებამ და ნაკლებად განაერთარა ისტორიული მხარე. ცხოვრება მურვანოსისა მის მოწაფისაგან, „თვალთ-მხილველისაგან“ არის შედგენილი. უფრო

ხშირად წმიდათა ცხოვრებანი იწერებოდნენ კაი ხნის გავლის შემდეგ თანამედროვეთა მოგონების თანხმად ანუ გადმონაცემთა მიხედვით. რაკი ცხოვრების დამწერს შეუმოკლდა ისტორიული და ნამდვილი ამბების რიცხვი, იგი ცდილობს აავსოს ეს ნაკლი ლეგენდებით და ჩვეულებრივი აგიოგრაფიული ფაქტებით. აქედგან წარმოსდგა რიტორიული მიმართულება აგიოგრაფიაში. ორიოდე ცნობათა დახმარებით და ლეგენდარული მოთხრობის წყალობით იწერებოდა ვრცელი ბიოგრაფია საერთო ტიპიური ფორმით. წმინდანი მოქმედობს ზენაარსის ძალის დახმარებით. ადგილი, სადაც მონასტერი უნდა აღშენდეს, აღენიშნება რაიმე სასწაულით ანუ ანგელოზის ძილში მოვლინებით, როგორც მაგალითად, მცხეთის ტაძრის აღშენების დროს წმ. ნინოს მოველინა. მხეცნი, რომელნიც მონასტრის სარჩოს აოხრებენ, წმინდანის ლოცვით, გარდაიქცევიან აშავე ქონების ნედგარ მცველად. ასე მოიქცა წმ. შიოც, რომელმაც მგლეპი დააყენა მონასტრის ნახირის დარაჯად. მამა დავითის ლოცვით მწარე წყარო გატკბილდება. მაცხოვარი ზეცით მოველინება წმიდანებს მათ გასამხნეველად და დასარიგებლად.

ამ თვისებათა შემჩნევამ აგიოგრაფიულს ნაწერებში გახადა იგინი უფრო სალიტერატურო, ვიდრე საისტორიო თხზულებებად. წმიდათა ცხოვრება საქართველოს ეკლესიისა შესდგა სხვა-და-სხვა დროს, გადაკეთდნენ და შეივსნენ შემდეგ გადამწერთაგან და ამიტომ იგინი წარმოადგენენ ძვირფასს კრებულს აზროვნობისას და რწმენისას ძველი დროიდგან ჩვენამდე. თუმცა წმიდათა ცხოვრებაში ისტორიული ელემენტი შეკვეცილია, მაინც იგი გვიხატავს კულტურულს მდგომარეობას და განვითარების ხანას. ამ საერთო მოსაზრების შემდეგ განვიხილოთ რამდენიმე წმიდათა ცხოვრება. წმ. მურვანის ანუ პეტრეს ცხოვრების შემდეგ უძველესი აგიოგრაფიული ნაწერები არიან: ცხოვრებანი წმ. რაჟდენისა, წმ. აბასი, წმ. ნინოსი. წმ. აბოს ცხოვრება ჩართულია სევანურს მანუსკრიპტში,

რომელიც 1847 წ. ჩამოიტანეს სვანეთიდან და ახლა დაკუ-
ლია საქართველოს საექსპარზოსოს საეკლესიო მუზეუმში. დაი-
ბეჭდა იგი 1899 წ. მღვ. პ. კარბელაშვილის მეცადინეობით.
დასაწყისი მოთხრობისა ასეთია: „თვისა იანვარსა ზ (7). წამე-
ბაი წმიდისა მოწამისა ქრისტესისა ჰაბოჲსი, რომელი იწამა
ქართლს შინა ქალაქსა ტფილის კელითა სარკინოზთაჲთა, გა-
მოთქუვმუვლი იოანე ძისა საბანისი, ბრძანებითა ქრისტეს
მიერ სამოელ ქართლის კათალიკოზისაჲთა. მე სამოელ ქრი-
სტეს მიერ ქართლისა კათალიკოზი იოვანეს საბანის ძესა სუ-
ლიერად შვილსა წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა და საყუვარელსა
ჩოვენსა ლოცვით უვფლისა მიერ გიკითხაჲ... შენ თვთ უკუყი
სანატრელისა ამის ახლის მოწამისა ჰაბოჲსი... ენებაჲს რათა
დაიწეროს სანატრელისა ამისცა მარტულობაჲ (შეადარე ბერ-
ძნული სიტყვა „მარტიროს“)... აწ მიიღე წიგნი ესე ჩემი და
ლიცვაჲ ჩვენი და ჯვარისა დაწერაჲ კელითა ჩემითა და შე-
წეენითა ლუკთისა“... ამ წერილზედ სამოელს კათალიკოზს
იოანე საბანიძე მიუგებს:

„მარადის საწადელი თაყუვანის საცემელი ბრძანებაჲ
ლუკთივ პატრონისა მამფლისაჲ და უვფლისა ჩემისაჲ... ესე
ღირს ვიქმენ მიმთხუვეად... ვაქებ მოწყალეებასა ლუკთისასა,
რომელმან დაჰწერგა გუკლსა მამფლისასა ესევეითარისა ამი-
სთვს ბრძანებად“... შემდეგ სწერს იგი, რომ მძიმე არის ეს
საქმე „ორკერძოვე“: თუ ურჩე ვექმენ ბრძანებასა, მაშინ
აღსრულდესო სიტყვა: შვილი ურჩი წარსაწყმედელსა მიეცესო
და თუ ვისწრაფო მორჩილებად, ამისთვისაც იტყვის: უდიერსა
შენსა ნუ გამოიძიებო და უძლიერესსა შენსა ნუ განიკითხაეო.
შიშმა შემისპრო, მაგრამ მორჩილება უმჯობესად შევრაცხეო.
„აღვწერე უღირსისა გონებისა ჩემისა შეკრებილი მარტულობაჲ
ქეშმარიტი და უტყუველი წმიდისა მოწამისაჲ“. საკითხავი
წმიდისა აბოისა შესდგება სამის მუხლიდგან: 1, ქართლად
შემოსლვაი და ნათლის ღებაი ნეტარისა აბოისი, 2, მარტვი-
ლობაი წმ. აბოისი და 3, ქებაი სანატრელისა აბოისი. აბოს

წამება ეკუთვნის მამთალის სტეფანოზის დროს. იგი ეწაბა 6424 წ. ქვეყნის შექმნიდგან, პარასკევს დღეს, 6 იანვარს. ეს წელიწადი უდრის 820 წ. (ანუ 790 წ.) ქრისტეს შენდგაბო დაიბადა ბაღდადში. ამ ქალაქში გაწვეულ იყო ქართლის ერისთავი ნერსე ძე აჯარნასე კუროპალატის სარკინოზთა ამირის მუმნის—აბდილაის მიერ. ამან ნერსე დაამწყვდია ციხეში. ბაღდადში გაიცნო ნერსემ აბო „ძეთაგან ისმაელისთა ტომისაგან სარკინოზთა“. ეს გამოჰყვა ნერსეს ქართლში, შეისწავლა ქართული ენა და როცა ერისთავი გადავიდა ხაზარეთში, აბომ მიიღო ქრისტიანობა იმ იმედით, რომ თანამორწმუნე მაჰმადიანთაგან იგი თარულ იყო. შემდეგ გადავიდნენ აბხაზეთში.

ნერსე ამირის მაჰმადის ბრძენებით და ქართლის ერისთავის სტეფანოზის თხოვნით დაბრუნდა სამშობლოში. ნერსეს ტფილისში აბხაზეთით მოჰყვა აბოც, რომელმაც თავი თვისი ახდილად ქრისტიანად აღიარა. ამისა გამო იგი დაამწყვდიეს სარკინოზებმა ციხეში და თუმცა ცდილობდნენ მაჰმადის რჯული მიეღებინებინათ, იგი პასუხს აძლევდა ან ლოცვით, ან გაჩუმებით. ამ სიმტკიცისათვის მას მიუსაჯეს ცეცხლით დაწვა. იქ, სადაც იგი დასწევს, გამოჩნდა ცეცხლის ნათელი და მრავალნი განიკურნენ. „წყალთა ვერვე დაშრიტეს ღელვათა, სადა იგი შთაყარნეს ღუჯთივ პატივეცემულნი იგი ძუვალნი სანატრელისა მის მოწამისა, კიდთა მათ ქუვეშე აღმობრწყინდეს ნათელნი სუვეტის მსგავსად, ვითარცა ელვანი“...

წ მ . ნ ი ნ ო ს ო ს ო ვ რ ე ბ ა .

წმ. ნინოს შესახებ ცნობებს გვაუწყებენ ქართული წყაროები, საბერძნეთის და სომხეთის ისტორიკოსები. ქართულთ წყაროთა შორის საყურადღებოა „ქართლის ცხოვრების“, „საქართველოს სამოთხის“ და „ახალი“ ვარიანტების შედა-

რება. ამ ბოლო დროს დაიბეჭდა ცხოვრება წმ. ნინოსი, შედგენილი არსენი კათალიკოზის მიერ მეათე საუკუნეში.

„მოქცევაი ქართლისა“ *) მოკლედ მოგვითხრობს იმას, რაც შემდეგ განავრცელეს და შეჰკაზმეს ზემოხსენებულმა წყაროებმა. საბერძნეთის დედოფლის ელენეს დროს გამოჩნდა „ტყუე ერთი დედაკაცი შუენიერი, სახელით ნინო... ვითარცა წარმოივლტოდა რიფსიმე ზღუად, გაჰანე და ნინო, გამოვიდეს არეთა სომხითისათა, საყოფელსა თრდატ მეფისასა და იგინი იმარტვლნეს მუნ. ხოლო ნინო დაშთა და წარმოემართა მთათა კერძო ჩრდილომხასათა და მოვიდა მდინარესა მტკვარსა, მოჰყვა მცხეთად, ქალაქსა დიდსა, მეფეთა საჯდომელსა და იყო სამ წელ ეგრეთ, ილოცვიდა ფარულად ადგილსა ერთსა შეპურვილსა ბრძამლითა მაყულისაჲთა. და შექმნა სახეც ჯვარისაჲ ნასხლეცისაჲ და მუნ ილოცვიდა“... მეოთხესა წელსა იწყო ქადაგებად ქრისტეს რჯულისა, გეექვსესა წელსა არწმუნა მეფის ცოლს ნანას „სენსა შინა“ (ავთმყოფსა), მეშვიდესა წელსა არწმუნა მეფესა სასწაულითა და „მსწრათლ აღაშენა ქვემო სამოთხესა შინა და სვეტი იგი იყო ძელისაჲ, რომელი თვთ აღემართა“. ეკლესიის აშენების შემდეგ წარავლინა წმ. ნინომ მოციქული და წიგნი საბერძნეთის მეფის კონსტანტინეს წინაშე და ითხოვა მღვდელნი. მეფემ გამოუგზავნა ეპისკოპოსი იოანე, ორი მღვდელი და ერთი დიაკონი. მიიღო ნინომ აგრეთვე წიგნი ელენე დედოფლისაგან, ხატი მაცხოვრისა და ძელი ცხოვრებისა. მოვიდნენ რა სამღვდელონი, მირიან მეფემ მიიღო ნათელი და მასთან დედოფალმან და ყოველმან სახლმან მისმან“. მთელი ქართლი ქრისტიანობას დიდის სისწრაფით იღებდაო, უმატებს მემა-

*) დაბეჭდა თ. ვორდანიამ თავის კრებულში „ქრონიკები“, I. 11—79 გვ. და თაყაიშვილმა „სამს ისტორიულს ქრონიკაში“. შეკლომით წაკითხული ე. თაყაიშვილის მიერ ადგილები შეასწორა მ. ჯანაშვილმა წიგნაკში „აღვაღვინე“.

ტიანე. „დედაკაცმან ნინომ“ წაიყვანა იაკობ მღვდელი, საბერძნეთით მოსული, და ერთი ერისთავი წობენს და მოუწოდა მთიულთა, ქართალელთა, ფხოელთა და წილქნელთა და უქადაგა მათ ქრისტე. ერისთავმა დაღეწა მათი კერპნი და გარდავიდნენ ერწმულ. დადგნენ ჟალეთს, დაბასა ედემს. ნათელს სცა ერწუთიანელთა. ყვარელთა ესმათ ეს და გარდავიდნენ თოშეთა. დასნეულდა ნინო და წარმოემართა მცხეთად. როცა მოაღწია დაბასა ბოდინს, აღარ შეეძლო სვლა. მოვიდნენ უჟარმით რევ, ძე მეფისა, სალომე, ცოლი მისი, და ასული მისი და ზედა ადგს მოურნედ“. მიუვლინეს მცხეთით მეფემან და ცოლმან მისმან ნანა იოანე მთავარ-ეპისკოპოზი ხილვად და წასაყვანად. მაგრამ ნინომ არ ინება. სთხოვა იოანეს, რომ იაკობ მღვდელი ყოფილიყო მის მოადგილედ. იოანემ აზიარა ნინო და განუტევა სული.

ამ მოკლე მოთხრობიდან შესდგა ცხოვრება წმ. ნინოსი, როსელსაც არსენი კათოლიკოზის აღწერით უჭირავს 52 გვერდი (in 8°), „ქართლის ცხოვრებაში“ 35 გვ. (in folio), ამდენივე „საქართველოს სამოთხეში“. ფურცლების მომატებას მოჰყვა სასწაულების აღწერა და მოკლედ მოთხრობილი ამბების გაზვიადება. არსენი კათოლიკოზმა მეთვთავე საუკუნეშივე შეავსო მოკლე ცნობანი ნინოს შესახებ სხვა-და-სხვა ნაწერი წყაროებიდან და ზეპირის თქმულების დახმარებით. ბერძნების ისტორიკოსებმა იქონიეს დიდი გავლენა წმ. ნინოს ცხოვრების გარდაქმნაზედ. ეფრემ მცირემ სთარგმნა თეოდორიტეს ისტორიიდან ცნობანი საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ. ეს თარგმანი შემდეგ ქართულს წყაროებში მოექცა. თეოდორიტეს მოთხრობა დამყარებულია რუფინის სიტყვებზედ, რომელსაც საქართველოს მიერ ქრისტიანობის მიღების ამბავი გადასცა ბაკურმა, „ივერიელთა მთავარმა“.

ცხოვრება წმ. ნინოსი გაზვიადდა სამი ადგილის გაფართოვებით. შემდეგ წყაროებში დაწვრილებით არის მოთხრობილი: 1) წმ. ნინოს მიერ ქვრივი დედაკაცის შვილის განკუ-

რნება და დედოფლის ნანას მორჩენა სენისაგან; 2) მზის და-
ბნელების შესახებ, რომელიც ეწია მირიან მეფეს ნადირობის
დროს; 3) სასწაული ეკლესიის აღშენების დროს. „ქართლის
მოქცევის“ სამი სიტყვა, რომ დედოფალმა ნანამ ირწმუნა „სენსა
რამე შინა“, გაზვიადდა გრძელს ბაასად ქალწულის და დედო-
ფლის შორის.

მოვიყვანოთ ეს ადგილი „ქართლის ცხოვრებიდან“ მა-
გალითად მოკლე მოთხრობის გადაკეთებისა გრძლად და
ერკლად. „მაშინ დედოფალი ნანა შეეარდა სენსა ფიცხელსა,
დიდსა და მწარესა, რომლისა კურნება ვერაივინ შესძლო, რა-
მეთუ ყოველთა კელოვანთა მკურნალთა წარმოაცალიერნეს
წამალნი მათნი და ვერაი შეუძლეს კურნება მისი. უღონო
იქმნეს და სასო-წარკვეთილ. ხოლო აუწყეს ვიეთმე დედოფა-
ლსა, ვითარმედ დედაკაცისა მის ჰრომისა ტყვისა მიერ, რომ-
ელსა ჰქვიან ნინო, ლოცვითა მისითა მრავალნი სენნი განი-
კურნებიან. მაშინ უბრძანა მსახურთა თვისთა, რათა მოიყვა-
ნონ ნინო და მივიდეს მსახურნი დედოფლისანი და ჰპოვეს
ნინო ქოჩსა მას ქვეშე მაცვალთასა, ილოცვიდა ჟამსა მე-
ექვსესა და მიუთხრეს ბრძანებაი დედოფლისაი. ხოლო წმიდა-
მან ნინო ჰრქვა: არა ბრძანებულ არს ჩემდა. სადა ბანაკი ჩვე-
ნი არს, არა განვიდეთ მიერ. არამედ დედოფალი აქა მოვი-
დეს, საყოფელსა ჩემსა ქეშმარიტსა და განიკურნოს ძალითა
ქრისტესითა. ხოლო მსახურთა მიუთხრეს დედოფალსა თქმუ-
ლი იგი ნინოსი. მაშინ დედოფალი გულსმოდგინედ ეტყოდა
მათ: შემინზადეთ მე მცხედარი და მიმიყვანეთ მისსა. მაშინ
წარიყვანეს მცხედრითა მსახურთა მათ და ძე მისი რევ და
სიმრავლე ერისა მისთანა. ვითარ მოვიდეს საყოფელსა მას წმი-
დისა ნინოსსა და დადევს დედოფალი კილიკსა *) მისსა ზედა,
იწყოა წმიდამან ნინო ლოცვად და ვედრებად ღვთისა მიმართა
მყოვარ-ჟამ და მოილო ჯვარი იგი, რომელი აქენდა და შე-

*) cilicio, ამოღებულია ბეჭდულთ წყაროთაგან.

ეხო თავსა და ზხართა, სახედ ჯვარისა და მეყვსეულად განიკურნა და აღდგა განცოცხლებული. ჰრწმენა ქრისტე და თქვა: არა არს ღმერთი თვინიერ ქრისტესსა, რომელსა ჰქადაგებს ტყვე ესე დედაკაცი. და მიერიდგან შექმნა იგი მეგობრად თვისად შინაურად და მარადის ჰკითხავენ სჯულსა ქრისტესსა“. აგრეთვე გააზვიადეს შემდეგ და ჩააკერეს დაწერილებითი აღწერა, როგორ მოიქცა მეფე მირიანი. პირვანდელს წყაროში „ქართლის მოქცევაში“ ნათქვამია სამი სიტყვა: „მეფესა არწმუნა სასწაულითა“. ეს მოკლე წინადადება გაიზარდა რამდენსამე ფურცლად შემდეგს აღწერაში. შევადართო მას არსენი კათოლიკოზის მიერ განდიდებული მოთხრობა უკვე მეათე საუკუნეში.

„მცირედნი რაი დღენი წარჰხდეს, სვით თავადი მეფე განვიდა ნადირობად დღეთა ზაფხულისათა მუხრანით კერძო და მოვლო სანახები იგი და მირავიდა მთასა ზელა თხოთისასა, რათა მოიხილოს კასპი და უფლის ციხე. მაშინ განგებითა ზეგარდმოითა კაცთმოყვარისა *) შეუფისაგან პავლესებრ მოინადირა და მცესეულად ბნელითა შეპყრობილ იქმნა და დაცემულ და ვერ შემძღებელ სლვად, რამეთუ თანამონადირენი იგი მისნი მცხინვარესა მას ნათელსა ხედვიდეს ჩვეულებისამებრ და ვიდოდეს. ხოლო მცფე დაშთომილ იქმნა საკვირველითა სიბრმისათა და ზარტეხილ იქმნა და წარიწერა სასოებაი ცხორებისაი. ხოლო ღმერთმან წყალობის მოყვარემან ცვალა გონებაი მისი უმეცრებისაგან მეცნიერებად, განიზრახვიდა თვისგან და იტყოდა: აჰა ესე რა ვხადე არმაზს და ზადენს და არა ვპოე ღმერთიანი. აწ შეურდე ჯვარცმულსა მას, რომელსა ჰქადაგებს უცხო იგი დედაკაცი და ჰყოფს სახელითა მისითა მრავალთა კურნებათა. მეყვსეულად სიბნელე გონებისაგან განაგდო, ხმა ჰყო და თქვა: ღმერთო ნინოისაო, რომელი ხარ

*) თრთოვრათიას ჩუენის დროისას ვხვარობ.

ქეშმარიტი ღმერთი! განმინათლე ბნელი ესე ჩემზედა მოხვედლი და გამომიბრწყინვე ნათელი, რათა აღვი-არო სახელი შენი წმიდაი და გადიდებდე შენ. ესე რაი თქვა ყოვლად სახიერმან და მოწყალემან, რომელი მარადის ეძიებს ღონესა ცხორებრსა ჩვენისასა, გამოაბრწყინვა ნათელი მის შორის და მსწრაფლ ბნელისა მისგან განთავისუფლდა. მეყსეულად აღდგა და აღიპყრნა ხელნი აღმოსავალით, ღალადყო და თქვა: ქეშმარიტად შენ ხარ ღმერთი ქეშმარიტი, შენ ხარ ღმერთი ღმერთთაი და უფალი უფლებათაი, რომელმან შექქმენე ცანი და ქვეყანა, შენ აღვიარებ, შენ თაყვანის გცემ, რომელმან მიხსენ ბნელისა ამისაგან და მრწამს, რამეთუ გინდა ხსნაი ჩემი. აღვიარებ სახელსა შენსა წმიდასა და თაყვანის გცემ პატიოსანსა ჯუარსა შენსა. ამისა შემდგომად წარმოემართა ქალაქად თვისად და მოეახლა; გამოვიდა ყოველი ერი, სიხარულით მიგებებად მისა და მისთანა დედოფალი ნანა, რამეთუ ესმინა პირველ მისზედა მოხვეული იგი სიბნელე“...

ამას მოსდევს მოთხრობა როგორ მოიწვია მეფემ „დედა-კაცი იგი“ (წმ. ნინო) და გამოეცხადა მას თვისი რწმენა ქეშმარიტი ღვთისადმი. როგორც ზემო ამონაწერი, აგრეთვე შემდეგ დაწვრილებითი აღწერა მირიანის მოქცევისა წარმოადგენს რიტორიულს შევსებას მოკლე სამ-სიტყვოვანი წინადადებისა პირვანდელი წყაროსი. ასე შეკეთდა და შეივსო ცხოვრება წმ. ნინოსი.

მესამე ადგილი, რომელიც წარმოადგენს თვალსაჩინო მაგალითს, როგორ გაზვიადდა შეზღუდული აზრი მრავალ-სიტყვოვანი აღწერით, შეეხება სასწაულს სვეტის დადგმის ამბავს. „სვეტი თვით აღემართა“*) ეკლესიაში, გვაუწყებს მოქცევაი ქართლისა. შეადარეთ ამ სამს სიტყვას „მოთხრობა

*) ეს ადგილი ნხოლოდ თ. ჟორდანიას აქვს სწორედ მოყვანილი. ე. თაყაიშვილიმა გაიოსტოვა სიტყვა „სვეტი“ და აზრი დაამაზინჯა.

წმ. ნინოს ცხოვრებისა“ ახალი ვარიანტით. „ხოლო მეფე ეტყოდა ნინოს აღშენებისათვის ეკლესიისა, ოდეს იგი წარმართა მეფე და ყოველი ერი მოსწრაფებით ქრისტიანობასა ვიდრე მღვდელთა მათ მოსვლადმდე საბერძნეთით. ჰქვა მეფემან მორწმუნემან წმიდასა ნინოს: სადა უშენო სახლი ღმერთსა? ხოლო ნეტარმან მან ჰქვა: სადაცა მეფეთა გონებაი მტკიცე არს. ხოლო მეფემან ჰქვა: მიყვარან მაყუალნი ეგე შენნი და მუნ მნებავს გონებითა, არამედ არა ესრეთ. არამედ არ ვრიდო სამოთხესა მას სამეფუფოსა და ნაძვთა სიმაღლესა და ბაბილოთა მათ ნაყოფიერებასა და ყვავილთა მათ სულწელებასა, არამედ მას შინა აღვაშენო ტაძარი სალოცველად ჩემდა, რომელი ეგოს უკუნისამდე. და მეყვსეულად მოიღეს ძელი და იწყეს შენებად და მოჰკვეთეს ნაძვი იგი და შემზადეს სვეტად და ძირთა მისთა ზედა დადვეს საფუძველი ეკლესიისაი. და იყო სვეტისა მის საშინელი ხილვაი და საკვირველი, რომელი ზემო წერილ არს. ხოლო ოდეს მოიწია ეამი აღმართებად, სვეტი იგი პირველ მოხსენებული იწყეს ხუროთა მათ აღმართებად და ვერ უძლეს. მაშინ შეკრბა სიმრავლე ურიცხვი და მეფე მათთანა, იწყეს ფერად-ფერადთა ღონეთა და მანქანათა მზადებად. არა თუ აღმართებად ოდენ ვერ შეუძლეს, არამედ შეძვრადცა და უქმ იქმნა ყოველი სიბრძნე და ღონისძიებაი კაცთაი და რათა სვეტისა მის აღმართებითა საკვირველად ღმერთი იდიდოს და კაცნი უმეტესად დაემტკიცნენ სარწმუნოვებასა“...

შემდეგ მოთხრობილია, რომ წმ. ნინო დარჩა სვეტის ახლოს და ცრემლით ლოცულობდა. შუალამისას წარმოიქცა მთანი არმაზ და ზადენ, მტკვარმან გადმოხეთქა და მიეცა ქალაქს, შეიქმნა საშინელი ხმა, არაგვიც „გარდამოხდა ციხესა ზემოით“ გათენებისას იხილეს: საკვირველი ნათლითა ბრწინვალე „სვეტი იგი ჩამოვიდოდა და თვსა რეცა თუ დადგა ხარისხსა თვისსა ზედა და დაემყარა კელთ შეუპყრობლად კაცთაგან“.

სამი სიტყვა სამს ფურცლად გადაიქცა, ნაწყვეტი აზრი ვრცელ მოთხრობად. შემდეგი გადაკეთებული წმიდათა ცხოვრებანი, როგორც წმ. ნინოს ცხოვრება, აღსაესე არიან დრამატიული ელემენტით. შემავსებელნი მიჰმართავენ დიალოგს, მოქმედ პირთა გააბასებენ და გვიხატავენ მათ ხასიათს და ზნეს. ეს დიალოგიური მოთხრობა შექოტანილია ჩვენს აგიოგრაფიულს მწერლობაში ბერძნული ლიტერატურიდგან. ამ საშუალებით მწერალთ თავიანთ თხზულებაში დრამატიზაცია შექქონდათ, გაზვიადებული მოთხრობით რიტორიული ფერადობა.

ჩვენ ამ სამი ადგილის შედარებით დავინახეთ, როგორ ავსებდნენ და აფერადებდნენ წმიდათა ცხოვრების აღმწერელნი. სიტყვიერების ისტორიას არ შეეხება გავარჩიოთ, რა დროს ეკუთვნის წმ. ნინოს შემოსვლა საქართველოში და მირიან მეფის გაქრისტიანება. ეს საგანი უნდა გამოარკვიოს ისტორიკოსმა და არა მწერლობის განვითარების მიმომხილველმა. ამიტომ ჩვენ არ შევუდგებით წმ. ნინოს ცხოვრების ქრონოლოგიური და ისტორიული ნაწილის გარჩევას.

ვისარგებლებთ იმავე მეთოდით სხვა წმიდათა ცხოვრების გარჩევის დროს. წმ. გიორგის ცხოვრება შეივსო და შეიმკო ქართულს ნიადაგზედაც მიუხედავად იმ გარდაქმნისა, რომელიც მან მიიღო უკვე ბერძენთა მწერლობაში. აირია ერთმანეთში აპოკრიფული და კანონიური მოთხრობა, ადგილობრივი ელფერი მიეცა დროთა განმავლობით და ქრისტეს სარწმუნოებისთვის წამებული გადაიქცა საარაკო გმირად. წმ. გიორგის ცხოვრება გადმოღებულია ბერძნული ენიდგან. გველეშაპის მოკვლა, თეოფასტესთან მისვლა და ტანჯვა მისი დიოკლეტეიანეს მიერ მოთხრობილია ისე, როგორც ბერძნულს დედანში. წმ. გიორგის ცხოვრების დამწერი (ჟსევდო-ავტორი) პასიკრიტი ბერძნულს ტექსტში უდრის პალეკრატოს ქართულს თარგმანში, როგორც დათუნა ქვარიანის მიერ გალექსილი

ცხოვრება „ხელსურიდგან“ გვაუწყებს. მაგრამ გარდა ამ საერთო ნაწილისა, ქართულს მოთხრო აში ისეთი ადგილიც არის, რომელიც შეიქმნეოდა მხოლოდ საქართველოში. წმ. გიორგი გამოცხადა კალატოზს ბოლოკა ბასილას ტფილისის ახლოს და მოსთხოვა სხვათა დაუხმარებლივ ეკლესიის აშენება. ამასთანავე დაემუქრა, თუ არ ააშენებ ჩემს სახელზედ ეკლესიას, კოლ-შვილით ამოგწყვეტავეო. რკინას და კირს მოგცემს ოპიზის ბერი სტეფანეო. ერთს ვარიანტში წმ. გიორგის ცხოვრებისა მოთხრობილია „სასწაულებრივი ხსნა ტყვეისა ბორჯომიდგან“. თუ შევადარებთ შემდეგ გაზვიადებულს და აფერადებულს წმ. გიორგის ცხოვრებას, შევნიშნავთ, რომ მეთერთმეტე საუკუნეშივე შეწავებულ იყო ახალ-ახალი ამბებით. შემდეგ ამ დამატებას დაერთო სხვა სასწაულ-მოქმედებანი. წმ. გიორგის ცხოვრებაში, რომელიც სვანეთში აღმოჩნდა და ეკუთვნის მე-XI საუკ., არ არის უფლის გამოცხადება ღრუბელში და დაპირება ერისთვის ცოდვათა მიტევებისა გიორგის ლოცვის თანხმად მიცვალების ჟამს. აგრეთვე არ მოიპოვება თხოვნა წმ. გიორგისა, რათა მიეცეს მის ნაწილებს სასწაულ-მოქმედი ძალა განკურნვისა, სეტყვისა და გვალვისაგან ხსნისა. შემდეგ გაზვიადებულს „ცხოვრებაში“ კი შეხვდებით ამ რწმენას, რომელიც შეტანილია აწინდელი ხალხის წარმოდგენის გავლენით.

წმიდათა ცხოვრება გავრცელებული საკითხი წიგნი იყო-გადაწერის დროს ავსებდნენ და ფერადი სურათებით ამკობდნენ. ხშირად ერთი წმინდანის მოქმედება მეორეზედ გადაჰქონდათ. ასე მოხდა წმ. გიორგის და წმ. თევდორეს ცხოვრებათა დაახლოვება და მათი მოქმედების ერთმანეთში არევა.

ცხოვრება წმ. იოსანის და ეფთვიმისი.

ივერიის მონასტერს, დაარსებულს ათონის მთაზედ მე-X საუკ., დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს მწერლობის შექმნაში რეასი წლის განმავლობაში. აქ შეუდგენენ სამღვთო

წერილის მეორედ გადმოთარგმნას და შესწორებას, აქაურმა ბერებმა გადმოიღეს პრავალი თხზულება ბერძნული წიგნგან ქართულად, შეიმუშავეს სალიტერატურო ენა და მიიღეს მონაწილეობა მსოფლიო მწერლობაში. ივერიის მონასტერში მოღვაწეობდნენ წმიდა მამანი ეფთვიმე და გიორგი მთაწმინდელნი, დაულაღაენი მუშაქანი და მწერალნი. ამათ მიუძღვია ღირსი მამა იოანე.

ღირსი მამა იოანე ათონელის ცხოვრება აღწერა ხუცეს-მონაზონმა „გლახაკმა გიორგიმ“ და მოქცეულია ათონის კრებულში 1074 წ., რომელიც დაიბეჭდა ტფილისში (1901 წ.). ეს ცხოვრება დამყარებულია სარწმუნოთა მამათა სიტყვებზედ და აღწერილია, რათა დაიკვას იგი დავიწყებისაგან და აღასრულოს სულიერთა მამათა ბრძანება. აღმწერის სიტყვებს აქვს მაშასადამე მეტი ისტორიული მნიშვნელობა. გამოგონებას, როგორც წმ. ნინოს ცხოვრებაში, აქ აღგილი არა აქვს. ავტორი თვით მნახელიც არის, როგორც ამას მოწმობენ მისივე სიტყვები: „პრავალ გზის გვიხილავს“. (ეს სიტყვები შეეხებიან წმ. ეფთვიმეს). იოანემ ირჩია მწირობა და სიგლახაკით ცხოვრებაი. მან აღზარდა ნეტარი ეფთვიმე, რომელი განოჩნდა მობაძაყად წმიდათა მოციქულთა, განათლა ქართველთა ენა და ქვეყანა. ეფთვიმეს მიერ დატოვებულნი „ადნკრძნი“ ნათარგმნს წიგნებში მოწმობენ, რომ იგი „განსწავლულ იქმნა ყოვლითა სიბრძნითა“ მამას მიერ. იმდენად საფუძვლიანი განათლება მისცა მამა იოანემ ეფთვიმეს, რომ მისი „ნამუშავენი ხარებს შორიელთა და მახლობელთა... არა ხოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასცა, რამეთუ სულჯაფარი და სანაყურაჲ და სხვანიცა რაოდენნივე წერილნი ქართლისაგან თარგმნა ბერძნულად“. იოანე და მისი შვილი ეფთვიმე დიდებულთა ჩამომავალნი იყვნენ. მათი წინაპარნი წარჩინებულნი და საჩინონი იყვნენ მთავართა შორის დავით კუროპალატის დროს. იოანე შეენიერი სახით, ბრძენი ვაზნებით, სავსე ღვთის შიშით, საყვარელი იყო დავით კურო-

პალატის მიერ. ღვთისადმი სიყვარულმა დაატოვებინა სოფლის დიდება, სიძლიდრე და ცოლ-შვილი. მოიძულა ყოველივე და აღიღო ჯვარი მკერთა თვისთა და ფარულად დიდებულს ლავრაში, სადაც იმ დროს ბრწყინავდნენ მამანი მოსე და გელასი. ამათგან მიიღო მონაზონობა და გააკვირვა ყოველნი ძლიერი მოღვაწეობითა. შემდეგ გადავიდა მონასტერში ულუმბოს მთაზედ და თავს იღვა აქ „მცხოვრებთა ჯორთა მსახურება“, ანუ ზედამხედველობა. ამ დროს ბერძენთა მეფემ მისცა დავით კუროპალატს „ზემონი ქვეყანანი“ (ტაო და კლარჯეთი) და მძევლად მოსთხოვა „აზნაურშვილნი“, მათ შორის ცოლის ძმა მამის იოანესი და ძე იმისი ეფთვიმე. გაიგო რა ესე, იოანემ უნებლიედ „გამოაცხადა თავი თვისი“ და წავიდა კონსტანტინოპოლს; აქ კარგად ცნობილი იყო ბერძენთა მეფისგან იოანეს სიმაბრი აბუარბი. სიმაბრი არ ანებებდა ეფთვიმეს მამას და მხოლოდ დიდი ბაასის შემდეგ დასთანხმდა აბუარბი და წამოიყვანა იოანემ ეფთვიმე ულუმბოს მთას. გავიდა რამდენიმე ხანი და თავის შვილით იოანე მივიდა ფარულად უკან მთაწმინდას წმ. ათანასეს ლავრაში. აქ სიმდაბლით და საცმეთა მორჩილებაში გაატარა ორა წელი. „მათ ჟამთაშინა დიდი თორნიკი თვისსა ქვეყანასა მონაზონ იქმნა“. თორნიკემ გაიგო, რომ იოანე ულუმბოს მთაზედ იყო და, რადგანაც ფრიადი სიყვარული ჰქონდა მისი, წამოვიდა თვით მთაწმიდად და აქ „კურთხევა მონაზონობისი ხელთაგან იოანესთა მიიღო“. შეხედნენ ერთმანეთს ათანასეს ლავრაში და გამოცხადდნენ. ამათი ამბავი შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა გაითქვა და იწყეს მიერთიგან ქართველთა მოსვლად და განმრავლებად. შემდეგ განშორდნენ ათანასეს ლავრას „უდაბნოსა წმ. იოანე მახარობელისა, ეკლესია აღაშენეს და სენაკები და მუნ იყოფოდეს“.

ასე აიღვა ფეხი ათონის მთაზედ ქართველთა ბერობამ; შემდეგ დაარსდა ქართველთა ლავრაც, სადაც შეიკრიბნენ წმიდა მამანი „მანაზონნი და მოწესენი ანგელოსთა მობაძენი“. „ამათ

შეამკეს და აღაყვავეს ენაი ჩენი და ქვეყანაი თარგმანებითა წმიდათა წერილთა“. დავით კუროპალატმა არ დაიშურა ოქრო, რათა დაემყარებინა მტკიცე საფუძველზედ პატიოსანთ მუშაკთა სენაკი და ეკლესია. ქართველთა სივანის ქონებრივად აყვავებას პირველს ხანში ხელი შეუწყო ერთმა გარემოებამაჲ. სწორედ ამ დროს ბერძენთა მეფეს განუდგა სკლიაროსი. მეფე-დედოფალი „ქალაქსა შინა იყვნენ დიდითა ქირითა და იწროებითა“. იუიქრეს შემწეობა ეთხოვნათ დავით კუროპალატისთვის. ამ ურვაში იყვნენ, როცა სცნეს იოანეს და თორნიკეს მოღვაწეობა ათანასეს ლავრაში. წარჩინებულთ კაცთა ხელით გაუგზავნა მეფის ოჯახმა წერილი ამ ქართველთა მამათ, სადაც თვითოეულს მათგანს თავიანთ გაქირებას ატყობინებდნენ და ითხოვდნენ, რათა თორნიკე წავიდეს მეფესთან. თორნიკემ აილოლოცვა-კურთხევა მამათაგან და წამოვიდა ბერძენთა სატახტო ქალაქში. იმ დროს ბასილი და კონსტანტინე ყრმა იყვნენ და ყოველი განსაგებელი დედოფალსა ეპყრა და პარაკიმენოსსა. წარსდგა თორნიკე ამათ წინაშე, მიღებულ იქმნა დიდის პატივით და წარმოგზავნილ დედოფლის წერილით დავით კუროპალატის წინაშე. დავით კუროპალატმა გამოატანა თორნიკეს 12000 ქართველი ბარდოს სკლიაროსის წინააღმდეგ. თორნიკემ დაამარცხა იგი ზ დაბრუნდა საქართველოში. რამდენიმე ხნის შემდეგ მოვიდა ათონის მთაზედ დიდის განძით, რომელიც მას დარჩა სკლიაროსზედ გამარჯვების შემდეგ. ამ დავლით და „საფასით“, რომელიც უძღვნეს ბერძენთა მეფეებმა, თორნიკემ და იოანემ შეისყიდეს მამული და განაბრწყინეს საკუთარი მონასტერი. განშორდნენ ათანასეს ლავრას და შექქმნეს ქართველთა სივანე. მთელი მოტანილი განძი თორნიკემ გადასცა იოანეს და თვით იყო მის ბრძანებასა ქვეშე.

შესაწირავი და სახმარი ქართველთა მონასტერს ათონზედ მოსდიოდა სხვა-და-სხვა მხრიდან. უძრავი და მოძრავი, ვენახი და ოქრო, ჯვარი და ხატი უხვად გამოუგზავნეს წმ. იოანეს. თორნიკეს მიცვალების შემდეგ, იოანემ განიზრახა თავის შვი-

ლით ეფთვიმეთურთ წასულიყო სპანიადა, „რამეთუ ასშიოდა, ვითარმედ ქართველნი არა მცირედნი ნათესავნი და ერნი მკვიდრ არიან მუნ“. დიდის თაოვნის და თვით ბერძენთა იმპერატორის სურვილისა გამო იოანე დარჩა ათონის მთაზედ, წინამძღვრობდა ქართველთა სავანეს, აღშენებულს თარნიკეს ღვაწლით.

როცა დასწულდა სთხოვა ეფთვიმეს მიეღო მონასტრის ზრუნვა. ეფთვიმე ვერ ეურჩა მოხუცებულის ბძანებას და განაგებდა მონასტერს, ვითარცა „იკონომოსი“, მორჩილებით მამის ბრძანების წინაშე. ამ დროს წმიდა ბერმა იოანე გრძელიძემ, რომელი „ცხოვრდებოდა უბორციო, დაყუდებით ოთხთა ეკლესიათა“ და არსენი ნინოწმინდელმა, „კაცმა მაღალი სათნოებითა“ განიზრახეს ათანასეს ლავრიდგან მყუდროებით საცხოვრებლად წასვლა უცხო ქვეყანასა. წმ. იოანემ და ეფთვიმემ სთხოვეს წერილით დაბრუნებულებიყვნენ უკან ათონის მთაზედ: „რათა ერთად ვიყოფოდეთ, ვინაიღგან, უწყით, რომელ ჩვენცა უცხოებასა ვართ“. მკორე წელს მართლაც იოანე გრძელიძე და არსენი ნინოწმინდელი დაბრუნდნენ.

მოუახლოვდა ჟამი აღსასრულისა იოანესა და ამიტომ განგებლობა გადასცა ეფთვიმეს. უბრძანა ამასთანავე, რომ შემდეგ მამაობაი გიორგის დაუტეოს, „კაცსა სახელოვანსა“. გიორგიმ გადასცეს შემდგომად წინამძღვრობა ისეთს, რომელიც სიტყვით და საქმით სხვათა უმჯობესი იყოს. ასეთი წესი განაგო წმ. იოანემ და ბრძანა კრულება და შეჩვენება „მშულის და მამულოთებლისა“. იოანემ უანდერძა ლეთის შიში, გლახაკთა შებრახება, შრომა და თავდაბლობა. ესე „ყოველი აღწერით“ დაუტევა და მიიცვალა 998 წ. ივნისის 14 დღესა.

ეფთვიმეს ცხოვრება უფრო დაწვრილებით არის აღწერილი. მისი აღზრდა იტვირთა მამამ—იოანემ. ამან ასწავლა საუკეთესო მასწავლებლების ხელმძღვანელობით ჯერ ქართული და შემდეგ ბერძნული ენა. სიყრმიდგანვე ეფთვიმეს ეტყობოდა

დიდი ნიქი და შრომის მოყვარეობა. სიქაბუჯის დროს იგი შეიპყრო სენმა და სასიკვდილოდ იყო გადადებული. შუწუხებული მამა შეევედრა ღვთისმშობელსა ცრემლით, რათა შემწე ეყოს ეფთვიმეს. მობრუნდა რა ეკლესიიდან, სენაკი, სადაც დასტოვა ნწოლარე ავთმყოფი, საკვირველი სულენლებით იყო აღსავსე და შვილი მისი „აღდგომილი იყო და ჯდა ცხედარსაზედა ყოველითურთ მრთელი და უვნებელი“. წვალმა უამბო მამას სასწაული, რომელიც მასზედ მოიწია: „წამოდგა ვინმე დედოფალი და მრქვა ქართულითა ენითა: რა ეღმის, ეფთვიმე? ხოლო მე ვარქუ: მოკვდები, დედოფალო“. მაშინ მიუახლოვდა დედოფალი (ღვთისმშობელი), დაადო ხელი და სთქვა: „არა არს ვნებაი შენთანა, აღდეგ, ნუ გეშინიან და ქართულად ხსნილად (თავისუფლად, უბნობდი“. ეს სასწაული აგვიხსნის იმ გარემოებას, რომ ეფთვიმე ამ უამბდე ქართულად „ძნიად უბნობდა“, გადააფიწყდა ლაპარაკი, რადგან ბერძენული ენით იყო გატაცებული და მამა შეწუხებული იყო აზისაგამო. სასწაულით განძარტა ბიოგრაფმა „წყარო უწმიდესი ყოველთა ქართველთასა“, რომელიც სდის ეფთვიმეს ნაწერში. სასწაულს ეს ცხოვრებაც ვერ ასცდა.

მამამ თვალწინ დაუყინა განათლებულს შვილს საქართველოს გაქირება, „წიგნთა ნაკლულევენობა“ და ჩააგონა, რათა იღვაწოს ამ საგნისთვის მოძადლებული ღვთის მადლითა. მორჩილი შვილი შეუდგა მამას ბრძანებისამებრ წიგნთა თარგმნას და ყოველი განაკვირვა, „რამეთუ ეგვიეთარი თარგმანი ჯარქუ მათ ჰირველთასა არღარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩვენსა“. სიტყვები „გარეშე მათ ჰირველთასა“ უჩვენებენ, რომ ათონზედ ნათარგმნს წიგნებს წინაუწრობს ჰარველთა გადმოღებული სამღეთო წერილი. აქ იგულისხმება შრომა და მოღვაწეობა ქართველთა იერუსალიმში.

ეფთვიმემ თავის ნათარგმნი წიგნი წარუგზავნა დავით კუროპალატსაც. ამ დაუღალავი შრომისთვის საუცხოოდ სამღეთო წიგნთა გადმოღებისათვის ეწოდა მას საწელად „ახა-

ლი ოქროპირი“. ეფთვიმემ მორწყა თავის ნაშრომით მთელი საქართველო, იგი სწერდა ყველგან, საცა ასწრობდა: ულუმბოს, მთაწმიდას, ბერძენთა სატახტო ქალაქში, გზასა და „სხვათა ვითართა აღგილთა“.

ამან გადმოიღო ქართულად შემდეგი წიგნები:

1) თარგმანებაი იოანეს თავის სახარებისაი („თარგმანება“ ნიშნავს განმარტვას, ახსნას).

2) სწავლანი წმიდისა მამისა ჩვენისა დიდისა ბასილისნი.

3) მისივე თარგმანებაი ფსალმუნთაი.

4) წიგნი წმ. კლემეაქსოსი (ათონის ხელნაწერზედ მინაწერი: მე ღლახაკმან ეფთვიმემ ვთარგმნე ბრძანებითა მ. იოანესით).

5) წიგნი წმიდისა მაკარისი (მთაწმინდაზედ შენახულია 1030 წ. ხელნაწერში).

6) წიგნი წმ. ისაკისი, რომელსა შინა არიან სხვათაცა მამათა გამორჩეულნი სწავლანი.

7) წიგნი წმ. დოროთეოსი (ხელნაწერი ათონის მთაზედ მეთე საუკ.).

8) წამებაი და სასწაულნი წმ. მთავარ-მოწამისა დიმიტრისნი (ხელნაწერი XI საუკ.).

9) ცხორებაი და წამებაი წმ. სტეფანე ახლისაი.

10) ცხორებაი და წამებაი წმ. კლემენტოს, ჰრომთა პაპისაი.

11) წამებაი წმიდისა კლიმი ინკვირელისაი.

12) ცხორებაი წმიდისა და დიდისა ბასილი კესარიელისაი.

13) ცხორებაი წმ. ბაგრატისა (ნახე ჩვენი გამოცემა და შეადარე ჰანკრატის ცხოვრებას).

14) წამებაი წმიდათა მინასი, ერმოგენისა და ევგრაფისა.

15) წმიდისა გრიგოლ ნოსელისა თქმულებანი: შესხმაი ძმისა თვისისა დიდისა ბასილისი და ქალწულებისათვის და

წმიდისა „მამაო ჩვენოსა“ თარგმანი და წმიდათა მარხვა-
თათვის და წმიდისა მოსე წინასწარმეტყველისა ცხოვრე-
ბისა თარგმანი, სახედ დაუუდებისა, რომელი ძმასა ვისმე
ეთხოა.

16) იოანე მახარებლისა ხილვაი და ხილვისა თარგმანი
ანდრია კრიტელისა.

17) თქმული წმიდისა იოანე დამასკელისაი ორისა ბუნე-
ბისათვის ქრისტესისა.

18) თქმული წმიდისა ღვთის მშობლისა შობისათვის.

19) ცხოვრებაი დიდისა ათანასესი.

20) ცხოვრებაი წმ. გრიგოლ ლუთის მეტყველისაი და თქმუ-
ლნი მისნი,

21) ცხოვრებაი წმიდისა აკეფსიმიასი.

22) წამებაი წმიდათა სამთა ყრმათა: ალფიოს, ფილადე-
ლფოს და კვირინესი.

23) ცხოვრებაი წმიდისა ონოფრი მძოვრისაი.

24) ცხოვრებაი წმიდისა მარიაჲ მეგვიპტელისა.

25) სწავლანი წმიდისა ზოსიმესნი.

26) სწავლანი წმ. მამისა ეფრემისნი სარწმუნოებისათვის.

27) სვინაქსარი საწელიწადოი უმცროსი.

28) მიმოსლვანი და ქადაგებანი წმ. იოანე მახარებლისანი

29 თარგმანებაი გალატელთა და თესალონიკელთა და ჰრო-
მაელთა ეპისტელისაი.

30) დასდებელნი მარხვათანი სრულად.

31) მრავალთა წმიდათა გალობები.

32) წამებაი წმიდისა მოწამისა პროკოპისი.

33) თარგმანებაი წმიდისა მათეს სახარებისაი.

34) მიმოსლვანი და ქადაგებანი წმიდისა ანდრია მოცი-
ქულისანი.

35) სქემის კურთხევაი ბერძული და მონაზონის კურ-
თხევაი.

36) რჩულის კანონი წმიდისა იოანე მმარხველისაი (ჩემი
გამოცემა, დაბეჭდილი მოსკოვს).

37) მეექვსისა კრებისაი (დაბეჭდილი ჩემ მიერ მოსკოვს).

38) ძველის წერაი მართლისა სარწმუნოებისაი.

39) ლოცვანი წმიდისა მარტილიისანი.

±σ) წამებაი წმ. ფებრონიასი,

41) წამებაი წმიდისა ანთიმოისი, წმ. ვლასისი და ორთა ბევრთაი (=2000).

42) წამებაი წმიდისა თეოდორე სტრატილატისაი და თეოდორე ვესტრატეთი, ვესტათისი და შვილთა მისთაი.

43) სწავლანი წმიდისა კასიანესი.

44) წიგნი დიალოღნი.

45) წმიდათა მთავარ-ანგელოზთა სასწაულნი.

46) ცხორებაი წმიდისა ნიკოლაოზისი.

47) წიგნი ღვთის მეტყველისა გრიგოლისი.

48) მაქსიმესი რვათა გულის სიტყვათათვის.

49) ბასილის თქმული კაენის შვილთა შურის გებათათვის.

50) შუალამისანი ბერძულნი.

51) ლოცვანი ბერძულნი მამისანი და კანონნი.

52) ცხორებაი წმიდისა დიდისა ანტონისი.

წმ. ეფთვიმეს მიაწერენ აგრეთვე „ბალჰვარის“ გაღათარგმნას ქართული ენიდგან ბერძნულად.

მომეტებული ნაწილი ამ წიგნთაგანი „თარგმნა მან ვიდრე-ლა მამა მისი იოანე კოცხალ იყო“ და ზრუნვა მონასტრისა მას ეტვირთა. შემდეგ 14 წელი წინამძღვრობდა და 300 სულის ზრუნვა და დიდის ლავრის განგება ხედა წილად. ამ შრომამ „არა დააცალა თარგმანება“. ჯერ მამის დროსვე წიგნების წერას ახერხებდა მხოლოდ ლამით, რადგან მოუცლელად იყო სამონაზნო მოვალეობისა გამო. ცხოვრება მისი აღბეჭდილი იყო მოკვირნეობით, სიმდაბლით და ღვთისადმი სამსახურით. სასწაულ-მოქმედი ძალა მიენიჭა მას ქველობისა და უმანკოებისა ჯილდოთ. მან დაამუნჯა ურია, რომელმაც ჰგმო იესო და კვალად ჯვარის გამოსახვით უბნობად აუხსნა

პირი. მისი ლოცვით მოველინა მთაწმიდას გვალვის დროს წვი-
მა. წირვის დროს ფერისცვალების ეკლესიაში მთაწმინდის
თხემზედ გამოუჩნდა იგი მხილველთა ჟითარცა ცეცხლი მგზე-
ბარე და ზარმა შეიპყრა ყოველნი, შეიძრა მთაი ძრვითა დი-
ლითა და დაეცნენ ყოველნი პირსა ზედა. ვითარცა აღადგინა
იგინი მამამან ეფთვიმე, შიშისაგან ვითარცა მკვდარნი იყვნენ;
რქვა მათ: ნუ გეშინ, ძმაო, რამეთუ მოხედვადი საღმრთოი
იქმნა, ქრისტემან თვისი დღესასწაული აღიდა“. ეს სასწაული
განმეორებაა იესოს ფერისცვალების ისტორიისა.

ეფთვიმე ივლტოდა ამაო დიდებისაგან. მან არ მიიღო
მთავარ-ეპისკოპოზობა კვიპრისა, თუმცა მას აიძულებდა მეფე
ბერძენთა ბასილი. მან გაატარა დღენი თვისნი მონასტერში.
აქ ეფთვიმე დიდი ღვაწლი დასდო მონასტრის გაწესრიგებას.
მის მეცადინეობით დამყარდა ეკლესიის წესი და განგება, რო-
გორც დიდი სენაქსარი მოითხოვს: წესიერად დგომა და მხუ-
რვალედ ლოცვა ეკლესიაში. თვით ეფთვიმეს ვერვინ მიას-
წრობდა ცისკრის ლოცვას. მონაზონთა ყოფა-ქცევის მაგა-
ლითს იგი თავის ცხოვრებით უჩვენებდა. არ ჰქონდა ჩვეულებ-
ბად მიყრდნობა კვერთხს ან კედელს, განუწყვეტლივ კრძალუ-
ლებით ლოცულობდა; საქმისა გამო საიდუმლოდ უბძანებდა
მოწაფეს. ეკლესიაში უბნობა სასტიკად აკრძალა. სკამები
საშუალ დადგიან და ოდეს ჯერ არს ორ-კეცად და სამ-კეცად
დასხდიან. ორი ამორჩეული მერნი—ეპიტირიტისნი დანიშნულნი
იყვნენ „ძმათა მოყვანებად“ ეკლესიაში. ვინც არ მოვიდოდა
ცისკრად, მას ჯეროვნად განაკანონებდა. ეკლესიიდან გა-
სვლის მიზეზი უნდა ეთქვათ ეპიტირიტისთვის. თუ მცირედი
საქმისთვის გადიოდნენ, განაკანონებდა: სატრაპეზოს არ შე-
უშვის, ან ხმელს ჰურს განუწესებდა, ან მუხლს მოადრეკი-
ნებდა. მშრომელთა და მაშვრალთა ნება მისცა წასვლისა და
დასვენებისა მეორედ რეკადმდე. გულ-ფიცხელნი და მოციანარნი
ფიცხლად იმხილებიან და მეორედ იმავე საქციელში დამნა-
შავენნი განიკანონებიან.

კვირაში სამს ღღეს—ორ'შაბათს, ოთხ'შაბათს და პარასკევს სენაკში მზის ჩასვლის შემდეგ მიიღებდა მხოლოდ ჰურსა და წყალსა, სხვა ღღეს კი ტრაპეზში ძმებთან ერთად ისაღებდა. ღვინოს სრულიად არ სვამდა ,,თვინიერ ჭაძის წირვისა ანუ დიდისა რაისამე მიზეზისა“. საქმლის გემოს ჯერ თვით იხილავდა და, თუ ზეთი აკლდა ან მარილი, ამცნებდა მზარეულსა. ღვინოს მხოლოდ საშუალოს ურთავდა წყალს, მდარეს ანუ სუბუქს კი არა.

დიდი რაიმე საქმის გადასაწყვეტად ეფთვიმე მოიწვევდა ძმათა კრებულს. ძმათა შორის განაწილებული იყო მონასტრის შენახვა, ზოგი მუშაობდა სამკედლოში, ზოგი საჯორეში, მეხრეში, ზოგი ვენახში და ბაღში. თვეში ორჯერ-სამჯერ შექკრებდა ძმათა და მოუთხრობდა წმიდა წერილთაგან სულის სასარგებლო სწავლას. აგონებდა მათ შორჩილებას, სიმშვიდეს, მსახურებას. დაუკითხავად ძმა არც არაფერს იყიდდა და არც გასცემდა. ეფთვიმემ მიიღო მრავალნი სახელოვანნი კაცნი და განასვენა მონასტერში. მხოლოდ უწვევრულთა შეწყნარება აკრძალა თვით სავანეში. უწვევრულთ, რომელთაც უნდოდათ სწავლა, გზავნიდენ გარე სოფელში იკონომოსის ზედამხედველოძით და როცა წვერით შეიმოსებოდნენ, მონასტერში მაშინ შემოიყვანდნენ. მონასტერთან გარდა სკოლისა იყო აპოთიკი, ბოსტანი და წისკვილი.

ეფთვიმემ დაამყარა წესი და სიყვარული ძმათა შორის. ვისაც შეეძლო წერა და თარგმნა წიგნთა, მათ ეს საქმე დაავალა. იძია შური მტერმან და ჩააგონა ერთს ,,საწყალობელს სახითა მონაზონს“ მოჰკლას ეფთვიმე. პირველად შემზადებული მახვილი განუცდა. მეორედ მებოსტნემ სცადა მისი მოკვლა, მაგრამ სასწაულით ხელი შერჩა გახმობილი. ეფთვიმე მაინც იგივე მყუდრო და სულით განათლებული მამა იყო უცვლელად. ტანისამოსად ატარებდა იგი ძაძას და ძაძის ზემოდ ჯაქვს. 14 წელიწადი იყო იგი წინამძღვრად. შემდეგ

ვედრებით არსენ ეპისკოპოსისა და იოანე გრძელიძისა დაუტოვა ეს თანამდებობა, რათა წიგნი თარგმნისათვის ეზრუნა. წინამძღვრობა დიდს შრომას თხოულობდა და დრო აღარ რჩებოდა სამწერლო მოღვაწეობისათვის.

რადგან მონასტერში ამბოხება დაიწყეს, მევემ „კოსტატი“ მოუწოდა ეფთვიმეს სამეუფოს ქალაქს, რომ მისგან გაეგო ნამდვილი გარემოება სავანისა. ეფთვიმეს თან გაჰყვა მის მიერ აღზდილი ხუცი თეოფანე, „სავლელი და ხელოვნებით მწერალი წიგნთა სამღრთოთა“. მეფემ ბერძენთა მიიღო ეფთვიმე დიდის პატივით. კონსტანტინოპოლში მოუგვიანდა საქმის გარჩევისა გამო ვიდრე დღესასწაულამდე წმ. იოანე ღვთისმეტყველისა. ეფთვიმემ განიზრახა ხატი იოანე მახარებლისა, რომელსაც გულზედ ატარებდა, შეეკაზმინებინა და ვანეახლებინა. მოითხოვა სახედარი; იგი აღმოჩნდა „სყიდული და მანკიერი“. გზაზედ შემოხვდა ერთი გლახა. ეფთვიმემ შეაყენა ჯორი, რომ მოწყალება მიეცა. შემოსილი ძონძებითა გლახაკი მიუახლოვდა ეფთვიმეს „მიღებად ქველის საქმისა“. მანკიერი სახედარი დაფთხა, იწყო აქეთ-იქით კვეთება, ვიდრე სანატრელი მამა არ გადმოაგდო. ერი შეძრწუნდა. ეფთვიმე წაიღეს მონასტერში და აქ ლოცვაში ღვთისადმი გარდაიცვალა მაისის 13, ორშაბათს დღეს, 1028 წელს. ნაშთი მისი გადაიტანეს ივერიის სავანეში და იქ ჯერ იოანე ნათლის მცემლის ეკლესიაში და შემდეგ ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში დაკრძალეს.

დავით აღმაშენებლის დროს მოხდენილმა რუის-ურბნისის კრებამ ეფთვიმე შეპრაცხა წმიდანად. აგრეთვე მისი შემდგომი წინამძღვარი ივერიის ლავრისა გიორგი მთაწმინდელი.

გიორგი მთაწმინდელი.

გიორგი მთაწმინდელი იყო ნათესავი წმ. ეფთვიმესი. გიორგის მამა სამცხიდან იყო. თვით გიორგი დაიბადა „ქვე-

ყანასა თრიალეთისასა“. მამა-მისს ერქვა იაკობ და დედას მარიამ. გიორგი სახით მშვენიერი და ნარნარი იყო. შვილი. გიორგი ეყოლათ ღვთის განგებით. დედას ძილში გამოეცხადა „ბრწყინვალე ვინმე და ეტყოდა“: შვე ყრმაი, ვერძი რჩეული. ღვთისაი, შეწირე იგი მას, რომლისადა აღვითქვამს და სახელი უწოდე გიორგი. ცოლმა უამბო ეს ქმარს. მართლაც, როცა ეყოლათ „წული“ და შეიქმნა იგი შეიდი წლისა, მიაბარეს ტაძრის მონასტერში. ტაძრის დედათა მონასტერში უკვე შეწირული ჰყავდათ ასული თეკლე, პირველი მათი ნაყოფი.

მონასტერში საღმთო წერილი შეისწავლა თავის დის ხელმძღვანელობით. პატარაობიდანვე ყველას აკვირებდა გონების მოსწრაფებით და სიმახვილით. როცა შესრულდა ათი წლისა, გონებით იგი წააგავდა მოხუცებულს და მხცოვანს. როგორც ბავშვი კი, გიორგი მინდვრად ამხანაგებთან ერთად თამაშობდა და მღეროდა. შეეშურდა მის სიკეთე კაცთა მტერს და მონდომა მის დალუპვა. აი როგორ მოუთხრობდა თვით გიორგი ბიოგრაფს ამ შემთხვევას: „ვიყავ რაი მდინარისა მის დიდისა პირსა, რომელსა ეწოდების ქცია, წიად კერძო ვიხილე ყრმა, შემოსილი ცეცხლის ფერითა და მიხმობდა: „მოვედ და ვიმღეროთ“. ვითარცა წარვემართე, ყრმა შვენიერი, სვეტაკითა მოსილი, მომეკიდის ხელთა და მეტყვიან: „იყავ აქ ჩემთან, რაჟეთუ მე უმჯობესი მოყვასი ვარ შენი“. პირველი იყო ეშმაკი, რომელსაც განეზრახა ყრმის წაწყმენდა წყალში და მეორე ანგელოზი, რომელმაც ამ განსაცდელს გადაარჩინა. მეორე სასწაულმა კვალად გადაარჩინა იგი უბედურებას. ეშმაკმა შურით მოუვიდა ცეცხლი მონასტერს, სადაც გიორგი იზრდებოდა, „სვეტაკით მოსილი“ მოვიდა, გააღვიძა გიორგი და გამოიყვანა მშვიდობით გარედ.

გიორგის ორი ბიძა ჰყავდა ხახულის მონასტერში. უფროსი—გიორგი—მწერალი იყო და გამგე მიწერ-მოწერისა კუროპალატის დროს. მეორე, სახელად საბა, შესანიშნი იყო თავის

უმანკოებით და სიწრფელით. ბიძებმა გამოსთხოვეს თავიანთ ძმას იაკობს შვილი მისი გიორგი. მამამ თითონ მიუყვანა გიორგი ხახულს და ჩააბარა ძმებს. გონიერი გიორგი მეტად მოეწონათ ბიძებს. ამათ მიჰგვარეს მონასტრის წინამძღვარს მაკარის, რომელმაც შეიყვარა, შეიტკბო, აკურთხა და უწოდა სულისა თვისა შვილად. აკურთხა იგი აგრეთვე ბასილ ბაგრატიის ძემ, რომელიც მას ეპისკოპოსად და განმანათლებელი ქვეყნისა ჩვენისა“. სულიერად აღსაზღვრად ბიძებმა და ამ წმინდა მამებმა მიაბარეს გიორგი სათნოებით გათქმულს ილარიონ თულაელს. გიორგიმ შეისწავლა საეკლესიო და საღმრთო წიგნები, საგალობელნი ზეპირ დაისწავლა. გონების საღაროს შეძენამ ისე გაიტაცა იგი, რომ ძილს იკლებდა და დაუღალავად კითხულობდა რაც მოიპოვებოდა მაშინდელს ჩვენს ენაზედ. ბერძნული ენაც საფუძვლიანად შეისწავლა ფერის ჯოჯიკის ძის ხელმძღვანელობით. იგი იყო მეუღლე ბასილ ბაგრატიის დისა. ეს ქალი შესანიშნვი იყო თავის გონებით და სწავლით: „არა უდარეს იყო ღირსი ესე დედაკაცი ღვთის მსახურებითა ძმასა თვისსა ნეტარსა ბასილსა“. ფერისმა და მეუღლემ მისმან განიზრახეს მიეწეათ ვინმე მასწავლებლად სასულიერო საქმეთა წარსამართავად. ამ მიზნით მათ მიჰმართეს „გიორგი მჭერალს“, ბიძას ყრმა გიორგისას. გიორგი მწერალმა ძმისწული გიორგი თანა წარიტანა, რამეთუ ფრიად ეხმარებოდა ზეპირათ კანანახობასა, რამეთუ თვით მოხუცებული იყო. ფერისმა და მეუღლემ მისმა ისე შეიყვარეს გიორგი-ყრმა რომ, შვილად თვისად აღიარეს. ამის შემდგომ რისხვა მოევლინა მეფე ბასილისა ფერისს (ფეროსს) და თავი წარჰკვეთეს მას, რადგან განდგომა და ლალატი დასწამეს. მეუღლე მისი კი წაიყვანეს კონსტანტინოპოლს. ამ დედაკაცმან თან გაიყოლა ყრმა გიორგიც და მიაბარა სასწავლოდ სამეუფო ქალაქში ფილოსოფოსთა და რიტორთა მონაზონთაგან. თორმეტი წლის განმავლობაში გიორგიმ საფუძვლიანად შეისწავლა ბერძნული

ენა და მეცნიერება, გონების სიმახვილე განუმტკიცდა. გულ-
მოდგინეობით „ყრმათა ბერძენთა“ გააკვირვებდა.

გავიდა ხანი და მეფის ბძანებით ფერისის (ფეროზ) მეულ-
ლე დაბრუნდა ტვარწატათს. გიორგი ყრმა წამოაჰყვა
უკან. ამ დროს დედა მისი უკვე მიცვლილიყო და მამა მო-
ხუცებაში ატარებდა უკანასკნელს დღეებს. გიორგი წავიდა
ბიძასთან (მამის ძმისა თვისსა). საბასთან, ხახულის მონასტე-
რში. როცა შეიქმნა 25 წლისა მონაზონად აღიკვეცა ილარი-
ონის ხელით. აღიძრა სურვილით თაყვანის ცემისთვის წმიდა-
თა ადგილთა—პალესტინას. მამამან მაკარი და ყოველთა ბე-
რთა არ მოიწონეს ეს აზრი და შეუერეს გზა. გიორგიმ-კი წა-
იყოლია ერთი გლახაკი ვინმე, შეიმოსა მისი ძონძი და ისე
გამოეპარა მცველებს.

გზაში გიორგიმ დიდი წვალება გამოიარა და მოაწია
შავს მთას, მერმე აღვიდა მთას საკვირველსა, მონასტერში სა-
კვირველ-მოქმედის სვიმეონისა. დადის ძიების შემდეგ კპოვა
კლდის ნაპრალს ერთი ბერი შეეყენებული, სახელად გიორგი,
ტომით ქართველი, რომელიც აღმოიჩინა წინამძღვრად. ამას
დაემოწაფა ყრმა გიორგი. ამ დაყუდებულმა ბერმა დაინახა,
რომ გიორგის შეუძლიან ეფთვიმის შრომა განაგრძოს. მასთან
დაჰყო გიორგიმ სამი წელი და როცა შესრულდა 30 წლისა,
უკურთხა მას სქემა და იერუსალიმს გაისტუმრა. გიორგიმ მო-
ილოცა წმიდა ადგილი და დაბრუნდა მოძღვართან. წინამძღვ-
რი კვლავ აგონებდა გიორგის შესდგომოდა „თარგმანებას წი-
გნთა საღმრთოთა ბერძნულისაგან ქართულად“. გიორგი არ
სახავდა თავს ღირსად განეგრძო შრომა ეფთვიმისი.

„დიდის იძულებითა დაარწმუნა“ გიორგი ბერმა და გამოგზავ-
ნა მთაწმინდას ათონს საღმრთო წერილის გადმოსაღებად. ბიო-
გრაფი უმატებს, რომ „დალაკათუ პირველიდგანვე გვაქენდეს
წერილნიცა და სარწმუნოებაი ქეშპარიტი და მართალი, გა-
რნა ქვეყანა ჩვენი შორს იყო ქვეყნისაგან საბერძნეთისა და
ვითარცა ღვარძლნი რაიმე დათესულ იყვნეს ქვეყანასა ჩვენსა
ბოროტნი იგი თესლნი სოჰეხთა... და რომელნიმე წიგნნიცა

გვაქენდეს მათგან თარგმნილნი“. ამ პირველად ნათარგმნი წიგნების და შემდეგ გარყვნილის წერილის შესასწორებლად აღდგა „ახალი ოქროპირი“—ეფთვიმე და „ზემოხსენებულთა ღვრდითაგან სრულიად განწმინდა“. რადგან ეფთვიმემ ვერ მოასწრა „სრულექმნა წერილნი ჩვენნი“, ნეტარმან მამამან გიორგი სრულყო.

გიორგი მოვიდა რა მთაწმინდას ივერიის ლავრაში, ეამბორა სამარხსა წმ. ეფთვიმისას. შეუდგა აქ ცხოვრებას „ლოცვითა, სიმდაბლითა და მოთმინებითა“. შეიდი წელი სიმდაბლით მსახურობდა მონასტერში. მიიღო შემდეგ მღვდელობა და მგალობელთა ხელმძღვანელად დადგა. ამავე დროს გადმოთარგმნა სვინაქსარი, „საფუძველი ეკლესიათა, რომლის თვინიერ შეუძლებელ არს წარმართებაი ეკლესიათა“. ეფთვიმემ გადმოიღო მხოლოდ მცირედი ნაწილი სვინაქსარისა, რომელიც დაასრულა გიორგიმ. ამას შემდგომ გიორგიმ გადმოთარგმნა სახარება („გამოკრებული საწელიწდო“), პავლე შემკობილი (საწელიწდო), საწინასწარმეტყველო, დიდი კურთხევანი, თარგმანი დაბადებისა, „რომელ არს ცხარებაი აბრაჰამისი, თთვე სექტენბერი, თარგმნა დიდი პავლე სრული და კათოლიკენი წმიდათა მოციქულთანი“.

გამოიცადა რა მრავალთა შინა საქმეთა, ძმათა განზრახვითა მალაღსა კიბესა წინამძღვრობისასა აღიყვანეს და „საყდარსა წმ. მამისა ეფთვიმესსა დასვეს. ეს თანამღებობა აღვილად არ იტვირთა გიორგიმ. იგი ყოველითა ძალითა თვისითა წინააღმდეგობდა. სამჯერ შეხვდა წილი ამორჩევისა და მხოლოდ ბოლოს დასთანხმდა ძმათა მიერ. აკვერთხი მწყემსობისა. გიორგიმ გააკვირვა ყოველი თავის ღვაწლით და შრომის უნარით. ამასთანავე მან დასტოვა სრულიად ღვინო და წველი, შეიმოსა ძაძა და საქმითა უჩვენა მაგალითი თვის სამწყსოსა. გიორგი შეუდგა კვალსა ეფთვიმესსა და ყოველი მისი კანონ-წესი შეითვისა. მოსვლასთანავე მთაწმინდას გამოიკითხა ცხოვრებაი და მოქალაქობაი მისი, ნეტარისა მამისა და სხვათა

წმ. ბერთა“, აგრეთვე ისტორია ლავრისა აშენებისა და განგებისა. ამ გამოკითხვით ისარგებლა და აღწერა ესე ყოველივე. აღწერა წმ. ეფთვიმეს და იოანეს ცხოვრებისა და ამასთანავე ლავრისა აღშენებისა შესრულა ვიდრე იყო დეკანოზად. როცა აღმოიჩინეს წინამძღვრად, ააშენა ეკკლესია ყოვლად წმიდისა ღვთის-მშობლის სახელზედ და შეამზადა ლარნაკი ნაწილთა ეფთვიმესთა. აგრეთვე შექქმნა ლარნაკი სტეფანეი, ეგნატისა და სხვათა ღმერთ-შემოსილთა მამათა ნაწილთათვის. ნეშტი წმ. იოანესი, არსენი ნინოწმინდელისა და იოანე გრძელიძისა, რომელნიც იყვნენ თანაშემწენი ეფთვიმესი „თარგმანებასა შინა წმიდათა წერილთა“ და გადამწერნი წიგნთა, გადმოიტანა აგრეთვე ეკკლესიაში.

გიორგი მიღებული იყო ბერძენთა მეფის წინაშე დიდის პატივისცემით, როცა იგი წარსდგა სამეფო ქალაქში წინაშე კონსტანტი მონომახისა და გამოითხოვა ტყვია ივერიის ლავრის დასახურავად. მეორედ მოუხდა წასვლა კონსტანტინოპოლს იმ დროს, როცა საბერძნეთში მივიდნენ ქართველთა მეფე ბაგრატ მე-IV და დედა მისი მარიამ. ეს დედოფალი დაემოწაჟა გიორგის და მისგან იკურთხა სქემა. დედოფალმა გამოსთხოვა მონომახს წელიწადში ერთი ლიტრა ოქრო ივერიის ლავრისთვის და ერთი ლიტრა ოქრო თვით შესწირა სულის მოსახსენებლად.

ბაგრატ მეფე იყო მოწამეო, ამოაბს ბიოგრაფი, სასწაულისა, რომელიც გიორგის ლოცვითა აღსრულდა. მეფემ განიზრახა ამ წმიდა კაცის საქართველოში წაყვანა და ამ მიზნით მისთავაზა ქუონდიდელის კათედრა. გიორგიმ უარყო ეპისკოპოსის ხარისხი და დაბრუნდა ლავრაში. გიორგიმ აქაც სასწაულმოქმედი ძალა გამოიჩინა და დაამსხვრია კერპი დედაკაცის სახისა სოფ. ლივსდიაში. ხალხი ამ კერპს თაყვანს სცემდა და ხადოდა მას მომცემელად მზისა და წვიმისა. ამგვარი სასწაული საერთო აღგლია წმიდათა ცხოვრების აღწერაში. გიორგის წინასწარმეტყველობის ტალანტიც ჰქონდა ღვთისგან მინიჭე-

ბული. ამ მამის მოღვაწეობის დროს გახშირებული მისელამოსელა იყო საბერძნეთს და საქართველოს შორის. თეოდორე დედოფალმა ისე შეიყვარა ქართველთა მეფეთა სახლობა, რომ გამოითხოვა ბაგრატის ასული მართა და „შვილად თვისად აღზარდა“; შემდეგ მართა სამეფო სახლში დარჩა და დუკის მისთხოვდა ცოლად. ამას მოწიობს ბაგრატ ტავრომენცლის ცხოვრების მინაწერიც 1066 წ. მოაწყო რა მონასტრის საქმეები გიორგიმ, დაუტოვა წინამძღვრობა და თვით განდგა, რათა განაგრძოს სამწერლო მოღვაწეობა. გიორგიმ ინახულა შავს მთასა მოძღვარი თვისი, შემდეგ დაბრუნდა მთაწმინდას (ათონს). დროებით განაგებდა ძმათა თხოვნით მონასტრის საქმეებს, მაგრამ არ ისურვა ამ თანამდებობით თავის მიზნის შეზღუდვა. მარიამ დედოფლის შუამავლობით, რომელიც ამ დროს კონსტანტინოპოლში იყო, ბერძენთა მეფემ განათავისუფლა წინამძღვრობის ტვირთისაგან. მარიამ დედოფალი, ბაგრატის დედა, კონსტანტინოპოლიდგან წავიდა ანტიოქიას და ემზადებოდა იქიდგან იერუსალიმს წმიდა ადგილთა თაყვანის ცემად. დედოფალს ჩააგონეს, რომ მას არ ეკადრება „სარკინოზთ“ წასვლა. მარიამმა მისი სულის შესაწყალებლად სთხოვა გიორგის „სათასე აღკაზმული წაიღოს იერუსალიმად, გლახაკთა ქალაქისათა და მონასტერთა განუყოს“. გიორგის უმძიმდა ეს საქმე. რადგან წიგნების თარგმნა უნდა დაეტოვებინა, მაინც, როგორც „სულის ცხოვრებისათვის მოსწრაფე“, წავიდა იერუსალიმს დედოფლის შესაწირავის წასაღებად. ამ დროს იერუსალიმში პროხორე ჯვარის მონასტერს აშენებდა და დედოფლის „სათასე ფრიად შეეწია“.

გიორგიმ შეასრულა რა ეს მინდობილება, დაბრუნდა უკან და შეუდგა „წმიდათა წიგნთა თარგმანებად“. გიორგიმ დაასრულა იმ წიგნთა გადმოღება, რომლის თარგმანი დაიწყო ეფთვიმემ. გარდა ამისა მან შეამოწმა ჩვენი სამღვთო წერილი ბერძნულს და შეასწორა იგი; სთარგმნა აგრეთვე პირველად „სრულიად არა ყოფილნი და ენისა ჩვენისაგან უცხონი წიგნ-

ნი“. იგი სთარგმნიდა, საცა კი მოახელთებდა და თავისუფალს ეამს მოიპოვებდა: მთაწმიდას, შავს მთას, გზად სამეუფეო ქალაქში (კონსტანტინოპოლში), სულუმბრას, ანტოქიას, სვიმონ წმიდას, კალიპოს და სხვათა ადგილთა, „რამეთუ რომელნიმე წიგნნი ორკეცად და სამკეცად გადაწერილნი არიან“. გასაკვირველია, ამდენი შრომა და წერა როგორა მოახერხა ერთმა კაცმა, მეტადრე ისეთმა პირმა, რომელიც ამავე დროს მონასტრის წინამძღვარიც იყო, განუწყვეტელ მოძრაობაში იმყოფებოდა და მონაზონურს წესს უკლებლივ აღსრულებდა. ცხოვრება მისი მაგალითი იყო ძველად ჩვენი ბერებისთვის.

აი სია იმ წიგნთა, რომელნიც გადმოთარგმნა გიორგიმ *).

1) დიდი სვინაქსარი, საფუძველი ეკლესიათა. (ივერიის ლავრაში დაცულია ხელნაწერი 1062 წ., გადმოღებული ამ თარგმანისაგან).

2) სახარებაი გამოკრებილი საწელიწდო (ივერიის მონასტერში აქამდის მოიპოება ეს თარგმანი).

3) პავლე სრული და საქმე მოციქულთა და კათოლიკენი მოციქულთანი.

4) პავლე გამოკრებილი საწელიწდო (ათონის მთაზედ გვინახავს).

5) თთვენი ათორმეტნი საწელიწდონი დღესასწაულისანი, რომელნი თთვეთაცა თანა სწერიან.

6) სტიქარონი თვით ავაჯნი უძილისპირონი, ვითარცა არიან ბერძულად.

*) მღვ. პ. კარბელაშვილმა 1903 წ. დაბეჭდა 1042 წ. ხელნაწერით წიგნაკი ღვთისმშობლის მიერ სასწაულებრივი ჩხნა კონსტანტინოპოლისა სპარსთა და სკვთთა ზედამოსვლისაგან 625—632 წ. წ.; პირველად ეს მოთხრობა უთარგმნია არსენის მე-X საუკ. და მეორედ გიორგი მთაწმინდელს 1042 წ.

7) იგივე სტიქარონნი ძილის პირთა ქვეშე და მარხვათა სტიქარონნი.

8) დიდი პარაკლიტონი, სამკაული ეკლესიათა, „სხვითა მრავლითა კეთილითა აღსავსე“.

9) დიდნი მარხვანი (სრულად არ აღმოჩნდა ათონზედ ეს მარხვანი).

10) ზატიკნი მრავალ ფერთა კეთილითა აღსავსე (ასლი ამ თარგმანისა გადაწერილია მე-Xi—XII საუკ.).

11) წიგნი თეოდორე სტოდელისა, სწავლანი დიდთა მარხვათა საკითხავი.

12) წიგნი დაბადებისა თარგმანი (==განმარტება), იოანე ოქროპირისა თქმული.

13) წიგნი მეექვსის კრებისა, ეპისტოლენი წმიდისა კვირელესნი და სხვათა წმ. მამათა, განკვეთისათვის ნისტორ ურჯულოსი.

14) წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, „რომლისა შეენიერება და ქებაი ზეშთა არს ყოვლისა მითხრობისა“.

15) წიგნი ექვსთა დღესთა წმ. ბასილისა თქმული (პროფ. ა. ა. ცაგარელმა „ექვსთა დღეთა“ ხელნაწერის ხელი მიაწერა ეფთვიმეს).

16) წიგნი ეპისტოლენი წმიდისა ეგნატი ღმერთ-შემოსილისნი.

17) წიგნი საფსალმუნე დავითი, სამკაული და გვირგვინი ყოველთა წიგნთა.

ამ სიაში საექვოდ მიგვაჩნია „წიგნი მეექვსისა კრებისა“, თუ ეს იგივეა, რაც „სჯულის კანონი მეექვსისა კრებისა“, რომელიც სთარგმნა ეფთვიმემ. ამას მოწმობს ხელნაწერზედ მინაწერები.

გიორგი თავის მოღვაწეობით განითქვა „ბერძენთა და ასურთა“ შორისაც. მას ეკითხებოდნენ ყოველთ საეკლესიო საქმეთა და საღმთო წერილის საგანთა გამოსარკვევად. ანტიოქიის პატრიარქი იოანე გიორგის დიდი პატივის-მცემელი

იყო. მოადგნლენ მისი თვედოსი, რომელმაც დაიჭირა არტი-
ოქიის კათედრა, თუმცა იყო კაცი განვითარებული და „ფი-
ლოსოფოსი“, გახდა მიზეზი განხეთქილებისა ქართველთა და
ანტიოქელთა (ასურელთა) შორის. შურთანმა პირებმა მოინ-
დომეს ქართველთა გამოადევნა წმ. სვიმონის მონასტრიდან და
ამიტომ ეძებდნენ შემთხვევას ბიწი რაიმე დაეწამათ. ამ ახალს
პატრიარქს თვედოსეს შესჩივლეს, რომ სამოცს ქართველს
„კაცთაგან ამაოთა და უცხო თესლთა“ დაუპყრიათ მონას-
ტერი, თუმცა არც კი იციან „რა არს სარწმუნოება მათი“. დასამტკიცებლად იმისა, რომ ქართველნი მართლ-მადიდებელნი
არც კი არიან, მომჩივრებთ სთქვს, რომ სვიმონ წმინდაში
ქართველი ხუცესნი ვერ სწირავენ. ეს ამბავი მართა-
ლი იყო და მოხდა მხოლოდ იმისა გამო, რომ ერთი ხუცესი
ახლად ჩამოსული, წმ. სვიმონს სვეტსა ზედა გასრულიყო
ქამის წირვად „ქალამნითა და საბეჭურითა, თვინიერ სამღვდე-
ლოსა შესამოსლისა, ვითარცა იყო პირველად წესი ჩვენი“ და
ამიტომ აღარ აძლევდნენ ქართველთ წირვის ნებას. პატრი-
არქმა მოითხოვა კაცი მკნე ბერძნული ენისა, რომ ეს საგანი
გამოერკვია, ვინ არიან ქართველნი, რადგან მომჩივრები მათ
ვერ არჩევდნენ სომეხთაგან. პატრიარქს მოახსენეს, რომ არის
ერთი ქართველი „ღრამატიკოსი“, ბერძნულთა წიგნთა ქარ-
თულად მთარგმნელი. მოიწვიეს გიორგი. ამან გააკვირვა პა-
ტრიარქი ცოლნით და საძნობით. პატრიარქმა ჰკითხა გიორ-
გის, რა ნაკლულევანება აქვს ქართველთა სარწმუნოებას და
რა განსხვავებაა მათ და ქართველთა შორის. გიორგიმ წარ-
მოსთქვა მართლ-მადიდებელი სარწმუნოება ჯვარის გამოსა-
ხვით „პირსა თვისსა“ და დაარწმუნა პატრიარქი ამაო ცილის
წამება ქართველთა გაკითხვა.

„მიერიდგან დაეწესა, რათა ქართველნი სვიმონ წმინდას
ქამსა წირვიდნენ“. პატრიარქს ერთი საქმე კიდევ ჩააგონეს.
ქართველთა სამღვდელოება არც ერთს პატრიარქს არ ემო-
რჩილება, კათოლიკოზთა და ეპისკოპოსთა თითონ ირჩე-

ვენო, თუმცა ათორმეტთა მოციქულთაგანი არავენ მისულა იმათ ქვეყანაში. რადგან სამწყსო მათი მახლობელ არს ანტიოქიისა, ჯერარს, რათა ხელმწიფებასა ქვეშე ანტიოქიისა პატრიარქისასა იმწყემსებოდიან“. ნეტარმა გიორგიმ პასუხად ამ საგანზედ მოითხოვა წიგნი „მიმოსლვა ანდრია მოციქულისა“. გიორგიმ მიუგო, რომ საქართველო განათლებულია პირველ წოდებულის ანდრიას მიერ და სიჰონ კანანელის მიერ, რომ „დამარხულ არს ქვეყანასა ჩვენსა—ათხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების“. გიორგიმ ამას დაუმატა შემდეგი ცნობაც: იყო ჟამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შანა მართლ-მადიდებლობაი არა იპოვებოდა და იოანე გუთელ (=გოთელი) ეპისკოპოსი მცხეთას იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწვრია დიდსა „სვინაქსარსა“. ახალმა გამოძიებამ დაამყარა მეცნიერებაში ის აზრი, რომ ანდრია პირველ-წოდებული საქართველოში, როგორც რუსეთშიაც, არ ყოფილა. ლეგენდა ანდრიას მოგზაურობის შესახებ შესდგა იმ დროს, როცა გამწვავდა ბრძოლა ქართველთა და ბერძენთა შორის ეკლესიური დამოკიდებულების გამა.

გიორგი დარაჯად იღვა საქართველოს ეკლესიის ინტერესების დასაცავად. ანტიოქიაში და კონსტანტინოპოლში იმან საფუძვლიანი საქმის ცოდნით, გამჭრიახი გონებით და სიმახვილით მოსდრეკა ქართველთა მეტოქენი და მოიპოვა სახელი მეცნიერის და ღვთის-მეტყველისა. მისი შავს მთას ნათარგმნი წიგნებით მოირწყო საქართველო. ანტონ ლიპარიტ ყოფილმა თავის მონასტრისთვის, წმიდა ბარალამ ათხაზეთს და ყოველთა მონასტერთა გადააწერინეს მისი თარგმანნი. ბაგრატ მეფემ და ძემან მისმან გიორგიმ, აგრეთვე კათალიკოზმან და სამღვდელოებამ სთხოვეს გიორგის მოსულიყო საქართველოში, ეკურთხებინა თავის ქვეყანა და გაეხარებინა თანამემამულენი. გიორგი „ველტოდა დიდებასა კაცთასა“ და უარს განაცხადებდა მეფის განმეორებულს თხოვნაზედაც. ბოლოს გიორგი დასთანხმდა და წამოვიდა საქართველოს იმ დროს, როცა

თურქთ ყოველი შუამდინარე, ასური და საბერძნეთი დაეპყრათ. დიდის გაქირებით ზოლწიეს სამისონს და იქიდგან ფოთს. ამ ქალაქიდგან სახედრითა მოვიდა ქუთაისს. აქ გიორგი მეფემ მიიღო დიდას პატივით: კურთხეულ არს ღმერთი, რამეთუ გიხილე ახალი ოქროპირი! სთქვა ქედ-მოხრილმა მეფე ბაგრატმან. მეფე გახარებული იყო იმ გარემოებითაც, რომ წინააღმდეგომნი თვისნი აბაზაის ძენი შეიპყრო. მეფე წავიდა აბხაზეთს და თან წაიყვანა გიორგიც, „რათა მუნ დაიზამთროს, ვითარმედ არს ქვეყანა იგი ბარი და ტფილი“. გიორგი და მისი თანამგზავრი საბერძნეთიდგანვე და მასთანვე ბიოგრაფი გიორგი შეეყენებული დარჩნენ ზამთარს ჰკონდილში. გავიდა ზამთარი; გიორგის დაუნიშნა მეფემ განსასვენებლად ნეძვი ქართლს და შემდეგ შატბერდი, დიდებული ლავრა კლარჯეთს.

გიორგი შეუდგა საქართველოს ეკლესიის გაწესრიგებას. მან ამხილა მეფეთა მრავალი უწესოება და „სიბრძნით, უშიშად, გონიერად“ დაადგინა ეკლესიის მართვის წესწყობილება. პირველად აკრძალა, რომ საეპისკოპოსო ადგილი დაეჭირათ უსწავლელთ. ამ მაღალს და საპატიო ადგილს უნდა დანიშნულიყვნენ ღირსეულნი პირნი მონაზონთაგანი, „სულიერთა მოძღვართა მიერ—წამებულნი“. სამეფო სამართლის შესახებ გიორგი თხოულობდა, რომ მეფე ობოლთა და ქვრივთა უსჯიდეს, მდაბალი და გლახაკი განსამართლოს, არ მისდრკდეს სიმართლის სასწორს დიდისა გინა მცირისაკენ, ყველაზედ მეტად წყალობას იზამდეს, რადგან უფალს უყვარს წყალობა და სამართალი. მღვდელ-მთავართ დაუწესა, რომ უღირსნი პირნი მღვდლათ არ ეკურთხებინათ; მღვდელთათვის ჩაეგონებინათ უღირსი პირნი არ ეზიარებინათ. ესწრაფებოდნენ ოქროს და ვერცხლის შეკრებას კი არა,—გლახაკთა და უღონოთა დახმარებას; ყოფილიყვნენ მაგალითნი კეთილ-ცხოვრებისა.

მღვდელთა და დიაკონთა დაავალა მორჩილება ეპისკოპოზისა. სამღვდლო პირნი და მათ შორის მონაზონნიც მოვალენი იყვნენ ეტვირთნათ ერის სწავლის საქმე: უსწავლელთა

ასწავლიდნენ და სწავლულთა სწავლას აღუხსნიდნენ, მდიდართა ასწავებდნენ გლახაკთა წყალობას, გლახაკთა მოთმინებას, დაცემულთ აღმართავდნენ, მოწყლულთა უხილავთა მტერთათა განჰკურნებდნენ, დანთქმულთა ღელვათაშინა ვნებათასა აღმოიყვანდნენ, დანთქმულთა დანთქმად არა უტევებდენ, არამედ, ვითარცა ხელოვანნი მენავეთ მოძღვარნი, ზღვისაგან ამის სოფლისა დაუთქმელად განარინებდნენ.

ეს სწავლა-დარიგება მთელი ზნეობითი მცნებათა კრებულია. გიორგის მოძღვრება საყურადღებოა იმ მხრითაც, რომ გვიჩვენებს მაშინდელთ ქართველთა საზოგადოების მდგომარეობას. რასაც იგი ჰგმობს, სჩანს, ფესვ-გამდგარი იყო საერო და სასულიერო წრეში. სენის ამოსაგდებლად, მოძღვარი წარმოსთქვამს უმწიკვლელს დარიგებას და განუზიარებს უმაღლესს ქრისტიანობრივს იდეალს. ქადაგება მისი უნაყოფოდ არ რჩებოდა. ჯერ ისევ ჰყონდიდში შეხვდა ერთს მთავარ-ღიაკონს, ღვინის მოტრფიალეს და თავის გულწრფელი სიტყვით გაადევნინა ეს მანე ჩვეულება. გავლენა მისი მტკიცედ და შესამჩნევად რჩება სულსა და გულში კაცისასა. ერთი ეპისკოპოზი დაემოწაფა მას და გამოუცხადა, რომ იგი განუკითხავად სტოვებს გლახაკთ, სიმდიდრეს მოიხვექს, „რათა მონასტერთაშინა აღაპი დაიდვას“. გიორგიმ ამისაგამო გაუმარტა, რომ ესეთი საქციელი ბრალია ბოროტი მტერისა, რადგან ქრისტე ბრძანებს არა ეკლესიანი შეამკენით და აღაპთა გამო გლახაკნი უწყალობელნი დასტოვეთო, არამედ „მშიოდა და არ მეციო მე ქამადი“.

ამგვარი სწავლით მოწყალების ლტოლვილებას უღვიძებდა, სულთ განანათლებდა და სწავლას ქვეყანას მოჰფენდა. შემოკრიბა ობოლნი, გაუჩინა ბინა, საზღო და სწავლის გზა გაუხსნა. ჰქმნ „საქმე ფრიად მაღალი და საკვირველი, უზემთაეს სჯულისა, მადლისა შემამკობელი და გვირგვინ“. ასე უყურებს მისი ბიოგრაფი და აფასებს გიორგის მოღვაწეობას ობოლთა და საწყალთათვის ზრუნვას. გიორგიმ ერთს შესა-

ნიშნს. საქმესაც ჩაუყარა საძირკველი. მან გახსნა სკოლები ბერძნულთ სკოლათა მსგავსად, შემოჰკრიბა ყრმანი და „რომელნი მშობელთა თვისთა მოიყვანიან და ევედრებიან შეწყვნარებად“. პირველს ხანშივე ოთხმოცამდე ბავშვი შევიდა ამ სასწავლებელში. ვისაც ბევრი შვილები ჰყვანდა, იგინი უსასყიდლოდ სწავლობდნენ. აგრეთვე ობოლნი აღიზარდებოდნენ ქველ-მოქმედთა საფასით. უმთავრესი საგანი სწავლისა იყო საღმრთო წერილი, რომლისა სიტკბოებისა შეისვამდნენ ვითარც რძესა და თაფლსა. გარდა ამ საგნისა თვითვე ასწავლიდა ლოცვათა კანონს და გალობას. სკოლას უნდა გამოეზარდა როგორც სამღვდელო პირნი, აგრეთვე ცოდნით შეიარაღებულნი პირნი, „რათა მრავალნი წიგნნი ეთარგმნეს“. გიორგი კარგად ხედავდა, რომ მთაწმიდიდგან (ათონიდგან) საქართველოში ნაკლებად ბრუნდებოდნენ იქ განსწავლულნი პირნი და ამიტომ საჭირო იყო ადგილობრივი სკოლა განათლების მოსაფენად. გიორგი იყო თვით პირველი მასწავლებელი ამ სკოლაში და შემდეგ საქმე ჩააბარა გაწვრთნილს პირებს. გიორგიმ და მისმა თანამგზავრმა—ბიოგრაფმა გიორგიმ („დაყუდებულმა“) დაჰყვეს ხუთი წელიწადი საქართველოში—აღმოსავლეთს. ამ დროს გადააწერინეს საეპისკოპოზოთა და მონასტერთა მრავალნი წიგნნი, გაჰმართეს საეკლესიო წესი, განუმარტა საქრისტიანო მოძღვრება, დაუტოვა მცნება „წერით და უწერელად“ და ამგვარად მოციქულის ოდენი საქმე შესძლო და გააკეთა.

გიორგიმ დააპირა მთაწმინდას დაბრუნება იმ დროს, როცა სულთანმა აიღო ახალქალაქი ჯავახეთს და ყოველივე მოსრა. გამოეთხოვა გიორგი მეფე ბაგრატს და წავიდა ნაერთ კონსტანტინეპოლს იმ დროს, როცა კონსტანტინე დუკიწმან მოიყვანა საქართველოდგან მართა „დედოფლად სამეუფოსა ქალაქსა“. ბაგრატ სევასტოსის მიერ წარმოგზავნილი წერილი მიართვა იმპერატორს. აქ მოუხდა გიორგის იმპერატორის წინაშე გამოჩვენება; რა განსხვავებაა ქართველთა და სომეხთა

ეკლესიის შორის. ეს საგანი აღძრულიყო იმ მიზეზით, რომ მეფესთან მოსულიყვნენ „დიდებულნი ჰრომნი და სომეხნი“. გიორგიმ აღიარა მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოება, განუმარტა, რად სწირავენ მართლ-მადიდებელნი მფუნაფითა და ზედაშესა წყალსა ურევენ, „ხოლო ჰრომნი ხშიადითა და ურწყითა წირვენ“.

იოანეს შობის დღეს, 24 ივნისს, გიორგი ეზიარა ასტოდის (სტუდიის) მონასტერში. დაბრუნდა რა ქართველთა მეტოქეში, იგრძნო „მცირედ მხურვალეობი“. მეორე დღეს მაინც არ დაიშალა და წარემართა „გარე ფილოპატსა, რათა თაყვანი სცეს მეფესა“. აქ წარუდგინა მეფეს ობოლნი, რომელნიც საქართველოდგან წამოიყვანა საბერძნეთში აღსაზღვლად. ობოლნი შეავედრა მეფეს და მოითხოვა მათი შეწყალება. ობოლთ „უამობაი“ სთქვეს, იგალობეს „მჯდომარე ეტლთა ქერაბინთა მეუფე“ და „აწ განმიტევე, მეუფეო“. გიორგი სახედარით დაბრუნდა მეტოქეში და 28 ივნისს განთიადს მიიცივალა. მეფემ ბრძანა მიეცათ ობოლთათვის 1000 აქურა (ოქრო). გიორგის სიკვდილმა გამოიწვია წრფელი გოდება და ქართველთა ბერობა დიდს მწუხარებაში ჩააყენა: „ვაი ჩვენდა, წმიდაო! რამეთუ ვიდრე შენ ჩვენთანა იყავ, ლამენიცა დღენი იყვნეს, ხოლო აწ რაი განგვეშორე, დღენიც ლამე არიან!“ მეფეც შეწუხდა ფრიად. მეფეს წარუდგინეს წერილი გიორგისა. განსვენებული სწერდა: წმიდაო მეფეო, ეგე ობოლნი, ვითარცა შეგნის ღვთის მსახურებასა შენსა, ეგრეთ შეიწყალენ და დაარჩინენ მლოცველად სულისა შენისა და შეილთა თქვენთა მზეგრძელობისა და მონასტერსა მთაწმინდისასა, სალოცველსა თქვენსა, ოქრო-ბეჭედი შეუქმენ დასამტკიცებელი ყოველთა ოქრო-ბეჭედთა, რათა ყოველითურთ თავისუფალ და შეუვალ იყოს და ობოლნი ესე იზღებოდენ მას შინა და ყოველნი მკვიდრნი მისნი გლოცვიდენ, ვიდრე უკუნისამდე“. მეფემ თანხმად ამ თხოვნისა „უბრძანა ჰროტონოტარსა თვისსა შექმნად ორთა ოქრო-ბეჭედთა მტკიცეთა

და უცილებელთა*, ერთი ლავრას ქართველთა და ერთი ობოლთა. ამგვარად ჩააბარა მეფეს და უზრუნველჰყო ბედი ივერიის მონასტრის და ქართველთა მოსწავლეებისა

გიორგი ჩაასვენეს გვადრუსა (კუბოსა), შემზადებულსა ძელთაგან უღბობელისა და გვამი მისი წამოასვენეს მთაწმინდას და დაკრძალეს ლუსკამასა გიორგი მაშენებელთან ერთად,

ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა დასწერა გიორგი ბერმა თანხმად თხოვნისა მამათა მთასა საკვირველსა. აღმწერელი გვაუწყებს, რომ იგი თვალით მხილველი, ხელით მსახური, ყურით მსმენელი იყო გიორგი მთაწმინდელისა. მართლაც იგი მოგვითხრობს, როგორც მოწაფე თანამედროვე, თანამხლები საქართველოში და საბერძნეთში, მოწამე მისი მოღვაწეობისა და არა სხვათა გამდოცემათა მიხედვით..

ცხოვრება ესე აღიწერა, ოდეს ზეგარდმო სამცხე აოხრდა 1083 წ.

გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება ეკუთვნის 1014—1065 წ.; აღმწერს შეუდგენია მისი ბიოგრაფია 18 წლის შემდეგ, შეუტანია თავის მოთხრობაში ნამდვილი ფაქტები, თუმცა ჩვეულებრივი სასწაულ-მოქმედი ელემენტი აგიოგრაფიული მწერლობისა აქა-იქა ჩაუქსოვია.

გიორგის დიადი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს ეკლესიის და მწერლობის წინაშე. გიორგის შრომით შესწორდა ქართული საღმთო წერილი. ათონის თარგმანმა მტკიცედ მოიკიდა. ფეხი ჩვენში და ის წიგნები, რომელნიც ახლანდელნი იხმარებიან წირვა-ლოცვის დროს, თითქმის მთლად ათონის ივერიის და სხვათა მონასტრის ბერების მოღვაწეობის ნაყოფს წარმოადგენს, შესწორებულს ბერძნულს დედანთან. გიორგი მთაწმინდელმა მხოლოდ სახარება სამჯერ შეასწორა ბერძნული ტექსტის მიხედვით. ამგვარად დამყარდა ჩვენს ეკლესიაში ბერძნული სამღვთო წერილის გავლენა და მოიხსენიან წინანდელნი. სხვათა ენათა თარგმანნი. ამასთ-

ნავე სამღვთო წარიღის გადმოღების წყალობით შეიქმნა ღრმა გამომეტყველი სამწერლო ქართული ენა, რომლის ნიადაგზედ აღმოცენდა შემდეგი ჩვენი ლიტერატურა.

სასულიერო მწერლობა აყვავდა საქართველოში ბაგრა-ტოვანთა გვარის პოლიტიკურად განძლიერების შემდეგ. აფხაზეთის და ქართლის შეერთება, კავკასიელთ მთიულთა დაპყრობა გურგანის ზღვამდე, კეთილ-განწყობილება ბერძენთა იმპერატორებთან, ამათთან ნათესავური და კულტურუ-რული კავშირის განმტკიცება მოხდა ბაგრატ მესამის (960—1014), გიორგი პირველის (1014—1027) და ბაგრატ მე-ოთხის (1027—1072) დროს. ამ ხანას ეკუთვნის პირველი ნაბიჯი სამწერლო აყვავებისა. საქართველოს შვილნი მიესწრაფიან იერუსალიმს, შავს მთას სირიაში, მთაწმინდას საბერძნეთში, დაეწაფებიან მაშინდელს ღვთის-მეტყველებას და აღსაესენი „თაფლით და რძით“ მოჰყენენ ნათელს სამშობლო ქვეყანას. უმაღლესი წერტილი ქართველთა სარწმუნოებრივი მოღვაწეობისა ეკუთვნის მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუკუნეს. ამავე დროს ბაგრატოვანთა გვარმა შექქმნა ძლიერი სახელმწიფო, მოიპოვა ქონებითი ძალა და ზნეობითი გავლენა. აღფრთოვანებული გამარჯვებით ქარ-თველი სტოვებს სამშობლოს სამზღვრებს და ეძიებს ფართო სარბიელს სამოქალაქო და საეკლესიო მოღვაწეობისათვის. ერთი მუკა ერი, გადახალისებული მამულის სიყვარულით და ქრისტიანობრივი იდეალით, შეუდგება ბე-ჯითს შრომას, აფრიალებს დროშას ნაციონალური თვით-არსებობისას, შეებრძოლება ანტიოქიის პატრიარქს საქარ-თველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის გამო, და ბურთსაც გაიტანს, რადგან ზურგი ბაგრატოვანთ მაგარი აქვთ. თვით ლეგენდა ანდრია პირველ-წოდებულის მგზავრობის შესახებ და საქართველოს განათლება მისი ღვაწლით, შედეგი იყო პო-ლიტიკური სიძლიერისა და ზნეობითი თვით-შემცნებელო-ბისა. პატივის-ცემა, რომელიც დაიმსახურეს ათონის ქარ-

თველთა ბერებმა, ბერძენთა იმპერატორების წინაშე, შემდეგ თორნიკე ერისთავის გამარჯვებისა ბარდა სკლეროსზედ, კონსტანტინეპოლის მოქიშპეზედ, თვალსაჩინოდ მოწმობს, რომ ქართველნი, ძლიერნი სახელმწიფო ერთობით, გამოდიან მსოფლიო საისტორიო ასპარეზზედ, ერევიან სხვათა სამეფოთა საქმეში, მახვილით ამყარებენ წეს-რიგს და სწავლამეცნიერებით აცვიფრებენ მათზედ ადრე გამოსულს ხალხებს. ეფთვიმე და გიორგი, საფუძვლიანი მცოდნენი ბერძნული ენისა და ღვთის-მეტყველების, შეიქმნენ ვექილებად მთელი ერის მოწიფებისა და კულტურული ზრდისა. მათი გონიერება, სიმახვილე, ცოდნა, გამჭირახობა, ამობრწყინებული საეკლესიო და სამწერლო საქმეთა განგებლობაში, ღირსეულად იყო დაფასებული თვით მოწინააღმდეგეთაგანაც.

ორი-სამი საუკუნე ფთხილად და ჩუმად ემზადებოდა საქართველო, რათა ჩარეულიყო საქრისტიანო მცნების მოსაფენად ქვეყანაზედ. თუ მის პოლიტიკურად გაძლიერება გამოიხატა საბერძნეთის აღელვების დამშვიდებაში და ბარდოსის დამარცხებაში, კულტურულმა ზრდამ სხვა გზა ამოიჩაია ქართველთა ერის ისტორიული ღვაწლის გამოსაქვეყნებლად. ქართველმა მისსიონერმა აიღო ჯვარი და შეუდგა მეზობელთ მთიულთა შორის ქრისტეს სარწმუნოების გავრცელებას. ქართველმა მწერალმა გაუზიარა უცხო ტომს, რამდენიმე ნაფეხურით უკვე წინ წასულს, სალიტერატურო განძიდგან საუცხოვო მოთხრობა „ბალჰვარ და იოდასაფ“, ინდოეთიდგან გადმოტანილი. ეფთვიმემ, რომელმაც გაამდიდრა ქართული მწერლობა მრავალი თარგმანით ბერძნული ენიდგან, უთარგმნა ბერძნებს ქართულიდგან. ქართული სასულიერო მწერლობა შეიქმნა წყაროდ, საიდანაც ეზიდებოდნენ საბკურებლად, როგორც აიაზმას, აბხაზნი, ოსნი, ჩაჩანნი. სასულიერო მწერლობა ამავე დროს თვით ქართველთათვის იყო ზნეობითი აღმზდელი იარაღი, დასაწყისი სალიტერატურო ენისა და საფუძველი სკოლაში შემოტანილი

სწავლისა. ეს იყო მიზეზი, რომ მთაწმინდელების — ეფთვიმეს და გიორგის ცხოვრება-მოღვაწეობაზედ ამდენს შევჩერდით. ამით ვათავებთ აგიოგრაფიული ნაშთების განხილვასაც.

ბ ა ლ ჰ ვ ა რ დ ა ი ო დ ა ს ა ფ .

ეფთვიმე მთაწმინდელს მიაწერენ „ბალჰვარ და იოდასაფის“ გადათარგმნას ქართულიდგან ბერძნულად. შემდეგ ეს ბერძნულად გადაღებული მოთხრობა გადათარგმნილ იქნა სხვა ენებზედაც. მოთხრობა „ბალჰვარი და იოდასაფი“ წარმოადგენს ბუდდას ცხოვრების გადაკეთებას ქრისტიანული თვალთისარით. ეს მოთხრობა პირველად ინდოეთში შეიქმნა და იქიდან გავრცელდა დასავლეთს ქვეყნებშიაც. ქართულად რა ენიდგან ითარგმნა, აქამდის არ არის გადაწყვეტილი. ჩვენამდი მოუღწევია ამ მოთხრობის ხელნაწერებს სხვა-და-სხვა დროისას. პირველად 1888 წ. მე მომეცა შემთხვევა წიგნის „სიბრძნე ბალავარისა“ გამოქვეყნებისა. მამიდა ჩემის ნინო დაფქვიაშვილის სახლში, იმის მეუღლის ანტონ დაფქვიაშვილის ხელნაწერებში აღმოჩნდა „სიბრძნე ბალავარისა“; შემდეგ გამოცემული ნაწყვეტებად ნ. მარჩის მიერ (1888 წ.) და მთლად, თუმცა შეცდომებით კი, ე. თაყაიშვილის მიერ (1895 წ.) (ამ უკანასკნელმა ისარგებლა „მიგრელსკის ბიბლიოთეკის“ მამათა ცხოვრებაში მოქცეული ვარიანტით). 1891 წ. საეკლესიო მუზეუმში ეპისკოპოზმა კირიონმა და მღვ. პ. კირბელაშვილმა იპოვეს დაფურცლული ნაწყვეტები ამავე მოთხრობისა, რომელიც მე გამოვეც მოსკოვს (1902 წ.).

შინაარსი „ბალჰვარ და იოდასაფისა“ იმაში მდგომარეობს, რომ ბალჰვარმა (მეუღდაბნოემ) მოაქცია ქრისტიანად ინდოეთის მეფის შვილი იოდასაფი, თუმცა მამა მისი იაბენეს დიდი მტერი იყო ქრისტიანეთა. ეს მოთხრობა ამ უმად არსებობს ბერძნულს, ლათინურს, არაბულს, სლავიანურს, ქართულს და სხვ. ენებზედ. სიუჟეტი ამ სულის მარგებე-

ლისა მოთხრობისა სხვა-და-სხვა ხალხთა შორის გავრცელებულა და აკვანძულა მკირედი განსხვავებით მრავალგვარი იგავით და დარიგებით. სამს ნაწილად შეიძლება გავყოთ „სიბრძნე ბალჭვარისა“: არაკი (ფაბულა), იგავნი და სარწმუნოებრივი დარიგება.

ინლოეთის მეფეს დიდის ხნის ღვთისადმი ვედრების შემდეგ მიეცა ვაჟი-შვილი. უწოდეს მას სახელი იოდასაფ. შეპკრიბნა მეფემ ვარსკვლავთ მრიცხველნი და ფილოსოფოსნი, რომელთაც აუწყეს, რომ იოდასაფს მოეღოს დიდება, მხოლოდ ერთმა მეცნიერმა გამოუცხადა მეფეს, რომ შვილი მისი გახდება წინამძღვარი გზასა ჭეშმარიტებისასა. ამისათვის მეფემ ბძანა გადევნა ქრისტიანეთა თავის სამფლობელოდგან. დასტოვა იაბენესის სამეფო მისმა სახელოვანმა კაცმაც ბალჭვარმა, ქრისტეს მოსაგმან, რადგან, მას წინააღმდეგენ კერპის თავყანის მცემელნი და წავიდა უდაბნოდ. მეფემ აუშენა თავისს შვილს სასახლე (ქალაქი) და უბძანა, რომ ბერიკაცი ანუ სნეული არ შეუშვან მასთან, სიკვდილი არ უხსენონ და აღზარდონ შვილებით. მეთვალყურედ და აღმზღელად დაუნიშნა ზანდან. ყრმა გონიერი აღმოჩნდა. როცა გულის ყურში ჩავარდა, იფიქრა, რატომ არ გამოვიძიებ, რად ვარ შემოაწყვდეული სასახლეშიო. ზანდანმა მეფის შვილს მოახსენა რა უწანასწარმეტყველეს იაბენესს, როცა მას დაებადა იოდასაფ. როცა მოვიდა მეფე შვილის სანახავად, შესჩივლა იოდასაფმა მამას თავის შეწუხება განმარტოვებულს სასახლეში: „სული ჩემი სურვიელ არს განსლვად გარეგან კართა, გევედრები, რათა განმიტეო და ვიხილო ქვეყანა და არასადა გარდავხდე მცნებათა შენთა“. მეფემ მისცა ნება ქვეყნის ნახვისა. მეფის შვილის თანამხლებლებს უბძანა წინ წასულიყვნენ და თუ იპოვნიდნენ სნეულთა ან მოხუცთა, გზისაგან გადაეყენებინათ, რომ გასაკირი საქმე და მწუხარება რაიმე არ ენახა იოდასაფს.

ერთს დღეს ყრმამ ნახა ორი კაცი: ერთი გონჯი და

ერთი მწუხარე. მეფის შვილს მოახსენეს, რომ ესეთი მღვო-
მარეობა კაცს შეემთხვევა არა ყოველთა, „არამედ ზოგთა“ -
დაბრუნდა სახლში „დამძიმებული“ — გულ-ნაკლულად. მეორედ
გავიდა და შეხვდა ბერიკაცს, „რომლის თმა სპეტაკი იყო,
ვითარცა მატლი და პირსა მისსა კბილი არა იყო“. ზანდანმა
აუხსნა, რომ ასე შეუქმნია ბერიკაცი „წელიწადთა სიგრძესა“
(„წელიწადი არს თორმეტი თვე, თვე ოთხი კვირა“), 80—
100 წლის შემდეგ კაცს მოვლის სიკვდილი — „განქარდება
სახსენებელი ამის ქვეყნით“.

შედრწუნდა იოდასაფ და ტიროდა, გაიგო-რა, რომ არ
არის ისეთი ქვეყანა, სადაც სიკვდილი არ მოეწიოს კაცსა.
ამასთანავე ზანდანმა მოახსენა მეფის შვილს ღვთის მსახურნი
კაცნი, რომელნიც მისმა მამამ გადევნა სამეთოდგან, იტყვიან,
რომ ზეცას ღმერთი არს და მას დაუბადებია ქვეყანა, —
უკეთუ მას თაყვანს სცემდენ, შემდგომად სიკვდილისა სა-
მოთხედ წარიყვანებს და იქ განუსვენებს.

დაბრუნდა იოდასაფ სასახლეში. იგი ევედრებოდა
ღმერთსა, რათა მოუვლინოს კაცი, რომელმან აუწყოს გზა
ქეშმარიტებისა. ბალჰვარმა სულიწმიდით სცნა, რომ მეფის
შვილს სურს ნახვა კაცთა ღვთის მსახურთა. ჩაიცვა
ვაჰრის სამოსელი და მოვიდა მეფის ძის კარად. ზანდანს
მოახსენა ბალჰვარმა, რომ აქვს პატიოსანი თვალი, რომელიც
ბრმათა აღუხილავს თვალთა, ყრუთა ასმენს, მუნჯთა ენას
ამოუდგამს, უძლოურთა ჰკურნავს, ნაკლოლევეანთა განამდი-
დრებს, „მტერთა ზედა მძლე ჰყოფს და ყოველსა საწადელსა
გულისასა მოატყუებს“. ბალჰვარმა დაუმატა, რომ მის ხილვა
არავის შეუძლიან, გარდა მათთა, ვისაც სიფრთხილე თვალთა
და სიწმიდე ხორცთა აქვს მინიჭებული. მესმის, რომ
მეფის ძე სიწმიდით ცხოვრებს და მახვილია თვალით, —
„იგი შემძლებელ არს ხილვად“. ზანდანმა მოახსენა ეს ამბავი.
იოდასაფს, რომელმაც სიხარულით შეიწვია ბალჰვარი. მეუ-
დაბნოე ბალჰვარი ჯერ გამოსცდის „სიტყვით“ მეფის შვილს,

შეუძლიან თუ არა მას ხილვა თვალისა, და ეტყვის პირველს იგავს.

იყო ერთი მეფე, რომელიც სიმართლეს ეძიებდა. ერთხელ იხილა კაცნი შემოსილნი სამოსლითა უნდოთა და ბებკულითა, დაყვითლებულნი პირის ფერითა. მეფე გადმოხტა ცხენიდგან და მოეხვია მათ. მეფის თანამხლებელთ დიდებულთა სთხოვეს მეფის ძმას აცნობოს მეფეს, რომ კვლავ აღარ სცეს მან თაყვანი უნდოთა კაცთა. მეფემ უბძანა დაჰკრან საყვირი სიკვდილისა კარსა თავის ძმისასა. ძმა ცოლით და შვილით მივიდნენ მეფის კართა. შეუშვეს იგინი სასახლეში და აქ აუხსნა მეფემ, რომ იგი დავარდა და მოეხვია წინაშე ქადაგთა ქრისტესთა...

ერთხელ შევიდა მეფე საქურქლესა თვისსა, აიღო კიდობანი ოქროთა და მარგალიტითა შემკული, და აავსო იგი ნაგავით და მძორით და დაბეჭდა. აიღო მეორე კიდობანი, უშვერად შექმნილი, ფისითა შეგოზილი, ჩადვა თვალი პატიოსანი, სურნელოვანი და რაცა უმჯობესი ჰპოვა საქურქლეთა მისთა და დაკრძალა იგიც, უბრძანა დიდებულთა, რათა დააფასონ კიდობანნი იგი. პირველი კიდობანი არად მიიჩნიეს და მეორეს ფასი ვერ დასდეს. ბძანა მეფემ კიდობანთა ახდა: პირველიდგან ამოვიდა სიმყარე და მეორედგან მშვენიერი სული. გესმოდეთ, — სთქვა მეფემ, — კიდობანნი გარეთ კეკლუცნი ჩვენ ვართ, შემკულნი გარეგანი სამკაულით, სული ჩვენი კი სავსე არს ცოდვით. ისინი, ვინც მარხვას და ღოცვას მისდევენ, ფერით დაყვითლდებიან, მათი შინაგანი სული კი სავსეა სურნელებითა.

იოდასაფმა ამაზედ მიუგო ბალჰვარს: კეთილ არს სიტყვა შენი და ქეშმარიტ და ვგონებ, რომელ ეგე არს თვალი იგი, რომელსა ჰფარავ, რამეთუ განამტკიცებს გულსა და განანათლებს თვალსა.

მეორე თხრობა მოახსენა ბალჰვარმა სახარების სიტყვებზედ დამყარებული: გამოვიდა მთესვარი და იწყო თესვად...

და განმარტა იგი: მთესვარი იგი არს მიმცემელი სიბრძნისა, თესლი—სიტყვა ქეშმარიტებისა...

მესამე თხრობა შეეხებოდა კაცს და სპილოს. მსგავს არს საწუთო ესე კაცსა, რომელსა სდევდა სპილო ამრიგებული და მიაწყვდია იგი ჯურღმულსა და იხილნა ხენი, რომელსა ზედა აღხდა და იხილნა კვალად ორნი თავენი—ერთი შავი და ერთი თეთრი, რომელნი სჭრიდეს ძირსა მას ხეთასა, რომელსა ზედა აღსრულიყო კაცი. შთახედა ჯურღმულსა და იხილა ვეშაპი, რომელსა გაეღო პირი და ეგულებოდა შთანთქმა მისი. აღიხილნა ზე და იხილა თაფლი მცირე, რომელი ჩამოსდიოდა ხეთა მათ და იწყო ლოკვა მისი და არღარა გაიხსენა განსაცდელი, რომელსა შთავრდომილ იყო; თაგვთა მათ ხენი იგა წასკრეს და კაცი იგი დაეცა, პილომან აღიტაცა და ვეშაპს მიუგდო.—პილო სახე არს სიკვდილისა, რომელი სდევს ძეთა კაცთასა, ხენი—საწუთო არს, თავენი—დღენი და ლამენი, თაფლი—საწუთო სიტკბოება. დღენი და ლამენი წარვლენ, სიკვდილი წარიტაცებს და ვეშაპი ჯოჯოხეთსა შინა შთაინთქმის.

მეოთხე იგავი შეიცავს მოთხრობას-სამი მეგობრის შესახებ. ერთს კაცს სამი მეგობარი ჰყვანდა. ერთი ამათგანი უმეტესად უყვარდა და მესამე შეურაცხ იყო მის წინაშე. ეწვია ამ კაცს განსაცდელი, მივიდა საყვარელს მეგობართან და შეატყობინა, რომ იგი უნდა წარსდგეს განსაკითხავად. არც ამან და არც მეორემ დახმარება არ აღმოუჩინეს და უარჰყვეს იგი. მესამე მეგობარი, რომელმაც მოიგონა მისი მცირედი კეთილი, გაჰყვა-თან და გაამხნევა იგი.—პირველი მეგობარი—ვერცხლის მოყვარება არს, რომელს თანა ვერ წარიტან, მეორე მეგობარი—ცოლი და შვილი, რომელნი დღესა განკითხვისასა ვერ არგებენ, მესამე—სული თვისი.

თხრობა მეხუთე მეფის შესახებ. ერთს ქალაქს წესი არის: დასვამენ უცხო კაცს მეფედ ერთს წელიწადს, ან ნახევარს, შემდეგ გახდიან პორფირს და ორი სამო-

სლით გასდევნიან. ერთხელ დააყენეს მეფედ უცხო ვინმე; ამან გაიგო უკეთურება ქალაქისა და წინდაწინვე გაგზავნა საფასენი გლახაკთა ხელით იქ, სადაც ექსორიად იქნებოდა. მოვიდა რა კაცი ესე, ჰპოვა სარგებელი შვიდ წილ და იხარებდა.—ეს ფთხილი კაცი არის ის, ვინც მოწყალეა და მდაბალი გულითა, მხოლოდ ღმერთი მიაგებს ცხადად. იოდსაფ ამ იგავთა სმენით განათლდა სულით და გონება გაუმხიარულდა.

მეექვსე თხრობა მიუძღვნა მეფეს—წარმართს და მის მზრახველს კაცს, სარწმუნოს და კეთილს. ეს უკანასკნელი ჩამოუგდებს მეფეს სიტყვას სჯულზედ და თავის ჩაგონებით მეფეს უარაყოფინებს კერპთა მსახურებას.

მეშვიდე თხრობა შეეხო მდიდარს, რომელმაც შეირთო ღარიბი დედაკაცი. მდნდრის შვილმა ნახა ღარიბად ჩაცმული ქალი სახლის წინ. მოეწონა ვაჟს და მის შერთვა მოინდომა. ქალის მამამ ჯერ გამოსცადა ვაჟი და რაკი დარწმუნდა მის ღრმა სიყვარულში, შეიყვანა სახლში და მისცა ქალთან სიმდიდრე აუარებელი. გაათავა რა ეს იგავი, ბალჰვარმა დაუმატა: გეშინოდეს, იოდსაფ, ღვთისა და ევედრე ქრისტესა და სამებასა წმიდასა. ბალჰვარმა ამასთანავე სთქვა, რომ იგი 18 წლისაა; თუმცა იგი 60 გადასცდა,—რადგან იგი ანგარიშობს თავის გაქრისტიანობის დროიდგან და არა დაბადებიდგან.

მერვე თხრობა მკვრინავს უძღვნა. ერთმა კაცმა დაიჭირა მკვრინავი და უნდოდა მისი დაკვლა. მკვრინავმა მიუგო: თუ გამიშვებ, სამს მცნებას გასწავლი, რომელნიც შენთვის სასარგებლონი იქნებიანო: მიუწოდომელსა ნუ ეცდები, გარდასრულსა ნუ ინანი და რაც შენთვის არ გინდოდეს, სხვას ნუ უზამ. მკვრინავმა მოინდომა კაცის გამოცდა, დაჯდა რტოზედ და უთხრა: კაცო, რომ დაგეკალ, ჩემს ჩინჩახვსა ნახავდი მარგალიტს სირაკლემის კვერცხის ოდენასო. კაცმა დაიწყო სინანული და განიზრახა მის კვლავ დაჭერა და

ამიტომ სთხოვა ზამთარს მისულოცო მასთან. განსასვენებლად და მადლობის მისაღებად. მკვრიანვამან მიუგო. კაცს: სამივე მცნება უკვე დაარღვიე: გაშვებას ჩემსა ინანი, მიუწლომელს ეტანები და ჩემი სიკვდილი გნებავს, თუმცა შენი სიკვდილი არ გაგიზარხავს. ბალჰვარმა განმარტა სწავლა მოყვასისადმი სიყვარულისა, ამოაბა ამ სოფლისა და მისწრაფება. საუკუნო ცხოვრებისადმი. ჰკითხა იოდასაფმა: რა დაამტკიცებს ცნობასა ღვთისასა. მიუგო ბალჰვარ: ცანი და ქვეყანა, სულიერი და გვამოანი. „რამეთუ იხილო ქურჭელი რამე შექმნილი დალათუმცა მოქმედი არა ნახე, სწამებცა. ვითარმედ უვის შემოქმედი. ეგრეცა ნაშენები დალაათუ მაშენებელი ვერ იხილო, არამედ გონება წამებს, ვითარმედ უვის მაშენებელი. ხოლო მე რა ჟამს ვიხილე თავი ჩემი, განვიცადე აგებულება ჩემი, ვცან, რამეთუ მივის შემოქმედი და ვითარცა ენება, დაბადა და გამომხატა თვინიერ კითხვისა ჩემისა, და უკეთუმცა მე ვიყავ დაბადებელი თავისა ჩემისა, უმეტესმცა ვყავ თავი ჩემი სიშვენიერიითა და სისრულითა ჰასაკისათა. ხოლო ღმერთმან დაბადა და მყო მე რომელთამე უღარეს და რომელთამე უმჯობეს; გულის ხმა ვყავ ვსეცა, რამეთუ განმიყვანებს ამის ცხოვრებისაგან თვინიერ კითხვისა ჩემისა და ვითარ გულისხმა ვყავ და ვცან საქმე ცხოვრებისა ჩვენისა, ვითარმედ ვერას შემძლებელ ვარ შემატებად, გინა დაკლებად ჰასაკისა და ვერცა განახლებად დაძველებულისა და ვერც კვალად შედგმად, თუ რაი მოვარდეს ასოთაგანი და ვერცა შეუძლეს ამის მეფეთა მეფობითა და ვერცა მარჯვეთა სიმარჯვითა, ვერცა ბრძენთა სიბრძნითა, ვერცა ძლიერთა ძალითა თვისითა და მერმე ვხედავ შემოსვლასა ღამისასა შემდგომად დღისა და ქცევასა სამყაროისა და ამათ გამოც ვცან, რამეთუ ყოველთა უვის დაბადებელი და უკეთუმცა მსგავს იყო მათსა, მის ზედამცა მოიწოდეს, რომელნი მოიწვევიან დაბადებულთა ზედა, რამეთუ ვითარცა თქვას, იქნების და ოდეს ინებოს, აღესრულების და კვალად აღადგენს, ვითარცა პირველ იყვნეს,

რამეთუ ბრძანებაი მისი უგაძვეთელეს არს მახვილისა ორპირისა და უმაღლეს არს კაშკაშებისა ელვისასა და ენებოს თუ განაქარვებს და კვალად მოაგებს და კურთხეულ არს და დიდებული სახელი მისი უკუნისამდე.

შემდეგ აუხსნა იოდასაფს, საიდგან ვიცით სიკვდილისა შემდეგ აღდგომის ამბავი და მიგება კეთილის და ბოროტისა, როგორც ჰქადაგებდნენ მოციქულნი და სასწაულებით მოწმობდნენ თვისს მოწოდებას. ზანდანმა შეჰნიშნა, რომ ხშირად დაიარებოდა ბალჰვართან და შეეშინდა, რომ მეფეს არ გაეგო ეს ამბავი. იოდასაფმა დამალა ზანდანი სადგურში და მოასმენინა რას უქადაგებდა ბალჰვარი. ამან იწყო სწავლის შესახებ ამოცხადებათა საწუთროისა. ზანდანმა ამ ქადაგებაში იცნა მეფისაგან გაღვენილი „ღვთის მსახურთა“ მოძღვრება. იოდასაფი არ შეშინდა ამისაგამო, რადგან იგი უშიშ არს მამისა თვისისა და ეკრძალების მამისა ცათასა. კაცმა უნდა იზრუნოს, რომ არ მიეცეს დაუსრულებელსა ცეცხლსა და მატლსა დაუძინებელსა.

იოდასაფი ვერ ითმენდა ბალჰვარის განშორებას, ამიტომ სთხოვა თან წაეყვანა იგიც. ბალჰვარმა მოახსენა მეცხრე იგავი. იყო ვინმე დიდებული კაცი და ესვა მას ძე საყვარელი. შვილს კაცმან ნუკრი გაუზარდა და ეყვანი შეაბა ყელსა; ნუკრი განვიდის ველად, რათა ძოოს. ჟამსა ერთსა შეეყო სხვათა ქურციკთა და თან გაჰყვა იგი მალნართა შინა და ვითარცა ცნეს, რამეთუ ნუკრი იგი წარვიდა უშინაგანესთა მალნართა და წარვიდეს კაცნი ძიებად ნუკრისა მის გამზრდელნი და ჰპოეს იგი სხვათა თანა ნადირთა. იგინი დახოცნეს და ნუკრი შეიპყრეს და წამოიყვანეს. ეგრეთვე ჩვენ შეგვამთხოვიო მე და მოყვასთა ჩემთა.

ულაბნოს მათთვის საკმელს. შეადგენდა მწვანელი. როდეს მოგვაკლდების, მოვიღებთ ძმათაგან ჩვენთა მორწმუნეთა. ბალჰვარ უარყოფს რაიმე წაიღოს იოდასაფის საფასიდან: „უკანასკნელი მეულაბნოეთა უმდიდრეს არს შენსა“.

თვით ბალჰვარს ეცვა გლახაკად, რათა იოდასაფთან შესულიყო. იოდასაფი მიიქცია ბალჰვარის სწავლად, მაგრამ უდაბნოდ წაყვანა მისი ეძნელება. იოდასაფი შეუდგა ლოცვას და მარხვას. ზანდანმა მოახსენა ეს ამბანი მეფეს და გასცა ბალჰვარი, რომელმაც დააგმობინა იოდასაფს მამათა რწმენა. გადასწყვიტეს ვარსკვლავთ მრიცხველის რაქის მიერ კვლავ მოაქციონ იოდასაფი.

რაქიმ ვერა გააწყო-რა. განიზრახეს, მიგზაუნონ სწავლული ნოქარ, ჩაცმული მსგავსად ბალჰვარისა. ნახეს ნოქარი უდაბნოდ, მიიყვანეს და საჯარო ბაასი დანიშნეს ქრისტიანეთა და წარმართთა შორის. ქრისტიანეთა მცველად გამოვიდა ვინმე ბარაქია, ფარული მოწაფე მაცხოვრისა. იოდასაფ, რომელმაც უკვე მამის წინაშე აღიარა ღმერთი ცისა და ქვეყნის შემქმნელი, განაცხადა, რომ იცის ვინც არის ნოქარ, თვალთ მაქცი მფარველი ქრისტიანეთა. იოდასაფმა თვით ნოქარი მოაქცია ქრისტიანად. მეფე იმედ-დაკარგული, მიჰმართავს კერბთ მსახურს თედაისს, რომელსაც მიაწერდნენ, „ვითარმედ წვიმა და მზე მისითა ლოცვითა მოეცემის ქვეყანას“.

მეფემ უთხრა თედაის შემდეგი იგავი: მსგავს არს საქმე შენი და ჩემი, რომელსა ესვა ცოლი ქმნულ-კეთილი და ეშინოდა, ნუ უკვე უთმინე იქმნეს და შთავარდეს ცოლი ჭაბუკისა მის სიძვასა; ამისთვის ამცნო და ჰრქვა ცოლსა თვისსა: უკეთუ მწადდეს და ვერა წინა აღუდგებოდღე ხორცსა შენსა, მოუტეობდი თმათა თავისა შენისათა, ვიხილენ რა იგინი, მე ვყო ნებაი შენი და შენ არა შთავარდე ცოდვასა. დღესა ერთსა მოვიდეს მტერნი და იყო ხმა. ჭაბუკი იგი შეეკაზმა, რათა განვიდეს ბრძოლად: ხოლო რაი იხილა ცოლმან მისმან მოკაზმულად ეტრფიალა და მყის გარდამოუტევნა თმანი. და ვითარცა იხილა ჭაბუკმან სასწაული იგი, რომელი ემცნო, მოიქცა და აღასრულა ნებაი ცოლისა მისისა; ხოლო ვითარცა განვიდა, მღვეართა მტერნი იგი

ეოტნეს და მოქცეულ იყვნეს. ხოლო კაბუკსა აყვედრებდეს გვიანად გასვლისათვის; ხოლო მან ჰრქვა: მე მტერი საკუთარი მეწყო, იგი განვდევენე და მან დამახწია ადრე არა გამოსვლას“.

მოიძიეს დედანი, რომელთა დაევალათ დაავიწყონ იოდასათს საუკუნო და „შეესაკუთროს“ საწუთროს.

მეფეს ჰყვანდა ქალი „ქმნილი კეთილი, ასული მეფის, ტყვედ წარმოდებული და სხეანიცა ქალნი მემგოსნენი და შეჩანგენი“. ამათ ვერ მოახერხეს იოდასათის შეცდომა-იოდასათს მოსწონდა „ქალი მეფის ასული“, ტყვედ წამოყვანილი და უნდოდა მისი მოქცევა ქრისტიანედ. ქალმა უთხრა: „თუ ჩემი მოქცევა გნებავს სჯულსა შენსა, მოვედ წელიწადსა ერთსა ნებასა ჩემსა“. იოდასათი აიტანა გულისთქმამ, „მოდრკა ნებასა ქალისასა“. ამ შეშფოთებულს მდგომარეობაში იყო, რომ მიეძინა. იხილა ძილში სამოთხე და შემდეგ ჯოჯოხეთი; პირველი იყო განსასვენებელი წმიდათა და მეორე „მისაგებელი ცოდვათა“. გაიღვიძა და შესწირა მადლობა ღმერთს, რომელმან არ ჩააგდო ცოდვასა.

იოდასათმა სთხოვა მამას მიეცა ნება უდაბნოდ წასვლისა-მეფეს ეშინოდა განსაცდელისა მტერთაგან და მხოლოდ დიდი ვედრების შემდეგ მისცა მას ნახევარი სამეფო, რათა მიჰყოს მან „საქმესა სოფლისათა“. იოდასათ ინება მეფობა ღონისძიებით, რათა შეეძლოს განცხოველებად სჯულისა, რომელი მოეკვდინა მამასა მისსა. მეფემ დაავიკრგვინა შვილი, გაათავისუფლა შეპყრობილი ქრისტიანენი, გასცა ურიცხვი მოწყალეობა. შვილმა გაჰყიდა ყოველი საფასე, მამისგან მიცემული, და გაუნაწილა ღარიბთ და საწყალთ. ააშენა ეკლესია დაუყენა მღვდელ-მოძღვარნი, დაუწესა სამჯავრო მართალი-განითქვა სახელი მისმა სამეფომ, — მოდიოდნენ კერპთმსახურნი და იღებდნენ ქრისტეს ნათელს. მეფეს ეწყინა „მოკლება სამეფოსა თვისისა და გამდიდრება სამეფოსა ძისა“. გაგზავნა აბენეს მეფემ „კაცნი, რათა სცნან საქმე და ქცევა“.

ძისა მისისა“. დაბრუნდნენ ეს მოციქულნი და ქება მოუტანეს მამას. იგინი უკვე მოაქცია იოდასაფმა ქრისტიანედ. მამამ მადლობა გადაუხადა შვილს იმის მოციქულთა პატივით მიღებისთვის და სთხოვა შეეტყობინებინა, როგორ შეუდგეს „სჯულსა იოდასაფისსა და შეიწყნარონ წესი მისი“. იოდასაფმა პასუხად მისწერა მამას, რომ მოხარულია იგი მამის მოქცევის გამო; „აწ აღსარებითა შენითა ღვთისა მიმართ განათლდა სული და გონება ჩემი, რამეთუ აწ ვიქმენ ძე მორწმუნისა მეფისა... გვედრები; რათა დაარღვიენე ტაძარნი კერპთანი და დაღეწნე კერპნი... და ღმერთი მშვიდობისა იყავნ თქვენთან უკუნისამდე“. მეფემ დაარღვია კერპნი და დაწვა იგინი ცეცხლთა; თვით წავიდა ერთურთ შვილის სამეფოში. იოდასაფი მიეგება მამას და სამის დღის შემდეგ ნათელს სცეს მეფესა აბენესს „და ყოველთა ერთა“. აბენეს დაბრუნდა თვისს სამეფოს. თან წამოიყოლა მღვდელნი და დიაკონნი, ბრძანა ეკლესიის აშენება და დაწყნარება სამეფოსა თვისსა. სიკვდილის ჟამს უანდერძა სამფლობელო იოდასაფს და მადლობას აღიარებდა, რომ ღირსი გახდა ქრისტეს ნათელისა.

ორმოცი დღე ილოცა იოდასაფმა მამის საფლავზედ. თვით უარპყო მეფობა, აღიკვეცა ბერად, აკურთხა ბარაქია თავის მოადგილედ, ჩააგონა სიყვარული ქვეშევრდომთადმი და განვიდა უდაბნოდ.

ორი წლის შემდეგ შეხვდა იგი ბალჰვარს, შეიტყბეს ერთმანეთი და ტიროდეს. განუტევა სული ბალჰვარმა და იოდასაფმა დაკრძალა გვამი მისი ხერგელსა შინა. „იხილა ძილსა შინა კაცნი ვინმე ნათლისანი და აქვნდა მათ გვირგვინები შემკული ანთრაკითა და ეტყოდეს: ესე გვირგვინი მათთვის არს, რომელ სწავლითა შენითა წარუდგინენ ღმერთსა“. ორი გვირგვინი კიდევ სხვა ნახა: „ესე ერთი შენი არს ღვაწლთა მათთვის, რომელ თავს იხსენ და ერთი მამისა შენისა არის, რამეთუ მოიქცა ღვთისა“. გავიდა მცირელი

ხანი, — მიიცვალა იოდასათიც. ბარაქია წავიდა ერთი და ეპისკოპოზ-მღვდლებითა, წამოიღო წმინდანი ნაწილნი და დაკრძალა ლუსკუმასა შინა. მასზედა ააშენა ეკლესია სახელსა მამისა, ძისა და სულისა წმიდისა: დღემდე ყოველნი, რომელნიც სარწმუნოებით მივლენ, სენთაგან განიკურნებიან. ასე თავდება ქართული „ბალჰვარი და იოდასათი“.

ქართულს მოთხრობაში არ არის ინდოეთის აღწერა, რომელსაც ვპოულობთ ბერძნულს ვერსიაში. თვით აბენეს — მეფე, კერპთ-მსახური, უფრო მიმზიდველი ელფერით არის დასურათებული. მეფის შვილის აღმზდელს ქართულს მოთხრობაში ეწოდება ზანდან, — ეს სახელი არაბულს ვერსიაში არ მოიპოვება, ბერძნულში ახალ დროის ვარიანტში დასახელებულია ზანდან. ბერძნულში მოყვანილია თექვსმეტი იგავი, არაბულში ათი, ქართულში თერთმეტი.

ვინ არის დამწერი ამ მოთხრობისა, ჯერ არ არის გადამწყვეტილი. იოანე დამასკელს ხალოდნენ წინად ავსქონად „ბალჰვარის და იოდასათისა“, მაგრამ ახლა უარყოფილია ეს აზრი. მეთერთმეტე საუკუნეში იგი უკვე გავრცელებული იყო. მე-XI საუკ. ბერძნული ხელნაწერები, ვენეციური და მე-XV საუკ. პარიზის ნაციონალური წიგნთ-საცავისა ასახელებენ წმ. ექვთიმეს (ივერს), როგორც მთარგმნელს ბერძნულს ენაზედ. შეუძლებელი არ უნდა იყოს ეს ფაქტი, რადგან ექვთიმე (1028 წ.) საფუძვლიანი მკოდნე იყო ბერძნული ენისა. მის დროს ათონზედ აყვავდა ქართული მწერლობა. სათაური ქართული. მოთხრობისა: „გვითხრობდა ჩვენ მამა ისაკ ძე სოფრონ პალესტინელისა და არს წიგნი ესე სიბრძნე ბალჰვარისი, რომელი იყოფებოდა უდაბნოთა მძოვართათანა“ — ორნაირად გადითარგმნა რუსულად: ნ. მარჩაშეცდომით ახსნა ეს ადგილი, ვითომც „ბალჰვარი“ დაწერილი იყოს მამა სოფრონ პალესტინელის; ძისა - ისაკისა მიერ: პროფ. ა. ცაგარელმა სამართლიანად შეასწორა: სიბრძნე ბალჰვარისა, თხზულება მამა ისაკისა, ძისა სოფრონისა. სა-

შუალო საუკუნოებში სცხოვრობდნენ ორნი მამანი სახელად სოფრონი: ერთი მათგან ბერძენი იყო, მეგობარი იერონიმესი; მეორე სცხოვრობდა იერუსალიმს მე-VII საუკ. ეს მოთხრობა წინად, ბუღდას-ცხოვრებად ცნობილი; ზეპირი თქმულებით გავრცელდა ქრისტიანეთა შორის; ჩაიწერა ბერძნულად ასურელი ქრისტიანის მიერ ეგვიპტეში და აშენდა ქრისტიანული ასკეტიზმის გემოვნებაზედ. არიან ისეთი პირნიც, რომელნიც ამ ინდოეთის არაკის ქრისტიანულს გეგმაზედ აგებას მიაწერენ მე-VII საუკ. წმ. საბას მონასტერში იერუსალიმს.

ს ა გ ა ლ ო ბ შ ლ ნ ი .

მ ი ქ ე ლ მ ო დ რ ე კ ი ლ ი .

მეათე საუკუნეს ეკუთვნის კიდევ ერთი საყურადღებო ნაშთი ჩვენი მწერლობისა და განათლებისა. ათონის მთაზედ ივერიის მონასტერში დატულია „სკალობეჯნი“, ნოტებზედ გაღებულნი იმგვარი ნიშნებით, რომელნიც მაშინ ცნობილი იყო საბერძნეთში. ასეთივე საგალობელი ნიშნებით ეტრატზედ ხუცურად ნაწერი აღმოჩნდა წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთ-საცავში. ხელნაწერი შეიცავს დღესასწაულთა საგალობლებს. თითოეული სიტყვა აღნიშნულია განსაკუთრებით ნიშნებით, წითელის მელნით, სტრიქონს ზევით ან ქვევით, ხმოვანს ასოზედ. ნიშნები ზოგი დიდია და ზოგი პატარა, გძელი და მოკლე, ორ-სამ, ხუთ-ექვს კბილიანი. თითოეულს სამ ნიშანს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. დიდი და პატარა ნიშანი აღნიშნავს დაბალის და მაღალის ხმების წყნარად და მძლავრად გამოთქმას („ფორტე“; „პიანო“); მსხვილი და წვრილი ნიშნები აღნიშნავს ბანსა და მაღალს ხმებს, გძელი და მოკლე ნიშნები—გრძელად და მოკლედ ხმების წარმოებას, დაკლა-

კნილი—ხმების თრთოლვას და მღელღეარებას („ვარიაციონე“, „აჯილიტა“), სამ-ხუთ-ექვს კბილოვანი—იმავე ხმების მღელღეარებას, მიხრა-მოხრას, ვარჯიშობას. გრძელი ხაზი, რომელიც სიტყვას თავს უვლის, აღნიშნავს, რომ ის სიტყვები გადაბმულის და ლმობიერის ხმით უნდა ითქვას ხაზის გათავებადის („ლეგატო“). ნიშანი, რომელიც იწყება დაბლიდგან წვრილის ხაზით და გარდაუხვევს მარჯვნივ მსხვილის ხაზით, აღნიშნავს; რომ ხმა დაიწყება სუსტად და გადავა უეცრად მძლავრს ხმაზედ („სინკაპე“). ხშირად ერბს სიტყვას სამი ნიშანი აქვს: ერთი სიტყვის ზემოდ, მეორე—ცოტა იმის დაბლა და მესამე კი სიტყვის ქვეშ. ეს ნიშნავს სამს ხმოვანს გალობას. აქედგან ის დასკვნაა ცხადი, რომ ქართული გალობა მე-X საუკუნეში უკვე სამ-ხმოვანი იყო. დაბალი ხმების (ბანების) შესახებ სამი საყურადღებო ნიშანია. ეს სამი დაბალი ხმა უნდა იყოს: ბანი, დვრინი და ღუმბი.

ხელნაწერი ეკუთვნის მე-X საუკ.; მინაწერებში ვკითხულობთ სხვა-და-სხვა ისტორიულთ პირთა სახელებს: „ქრისტე, აღიდენ უძლეველნი მეფენი სუმბატ და გურგენ“. სუმბატ მეფობდა 823—958 წ. და ბაგრატ 952—980 წ. იხსენიება აგრეთვე მეფე დავით კუროპალატი (+1001). თვით დედანი, საიდგანაც გადმოუწერიათ ამ მეფეთა დროს საგალობელნი, უნდა ეკუთვნოდეს უფრო უწინარეს დროს. „შეწევნითა დიდად სახიერისა ღეთისაჲთა მე გლახაკან და ფრიად უღებით ცხოვრებულმან, ღელვათა სოფლისათა დანთქმულმან და სიმძიმითა ბრალთა სიმრავლისაითა დაღონებულმან მიქელ მოღრეკილმან ვიღვაწე... და შევკრიბენ საგალობელნი ესე წმიდისა აღდგომისანი, რომელნი ეპოენ ენითა ქართველთაითა, მეხურნი, ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა წესისამებრ საეკლესიოისა... უფალო, წყალობით მოიხსენე სული მამისა დავითისი, იოვანესი, დავითისი და წყალობაყავ საწყალობელისა მიქელისთვის“. ეს მიქელ

გვაუწყებს, რომ მან ჰპოვა „ენითა ქართულითა და უცვლელად კილიოსაითა და ნაშნისათა განმარტა საგალობელნი“. სჩანს, რომ მიქელზედ აღრე საგალობელი ქართული, ბერძული და მეხური უკვე არსებობდნენ და მან მხოლოდ განმარტა და „შეპკრიბა“. მიქელი სცხოვრობდა მეათე საუკუნის გასულს.—ქრისტეშობის საგალობელის ბოლოს მოხსენებულთა: დასდებელნი „ქრისტეს შობისანი თქმულნი ღმერთ-შემოსილის იოვანე მტბევარ ეპისკოპოზისა“. ეს იოანე ხშირად არის ხელნაწერში მოხსენებული. მისი სურათი და ბასილი კესარიელისა დახატულია 119 გვერდზედ. ამ მტბევარს იოანეს შეუდგენია რამდენიმე თავი, რომელიც მიქელს შეუტანია თავის საგალობელში. მტბევარი მისი წყაროა და თანამოზიარე. ამის მონაწილეობა გაგვიმარტავს მიქელის სიტყვებს, რომლითაც იგი გვამცნევს, რომ მას „თავით თვისით შეუკრებია, განუწესებია და უმჯობეს უყვია“. იოანე მტბევარი შესანიშნი მწერალია მეათე საუკუნეში. თვით იმის ნაწერი მოყვანილია სევანურს ხელნაწერში: ქრისტე, შეიწყალე ამის წიგნის მომგებელნი მამუალი მტბევარი იოანე და მამაი თეოდორე. იოვანე თევდორეს შვილი იყო, დ. ბაქრაძის აზრით, და მოღვაწეობდა დავით დიდის კუროპალატის დროს. მტბევარი ეწოდა მას ტბეთის სახელით, სადაც გადაწერილია სახარება მეათე საუკუნისა (995 წ.).

ნამუშად საგალობელთა ენისა მეათე საუკუნისა შეიძლება მოვიყვანოთ იოანე მტბევარის ნაწერიღვან შემდეგი: „იხარებენ დღეს ცანი ცათანი, იხარებდით ცანი და იშვებდით ქვეყანაი და ზღვაი, მკვდართა თვისთა თანა. დღეს ღირსად, ბეთლემ, განემზადე და შეიმკე, ქვაბო. და შე აწ, ბაგაო, შეიწყნარე ნათელი ზეცით, რამეთუ აჩრდილი განქარდა, ღმერთი რაი კაც იქმნა ჩვენთვის“. იოანე მტბევარის გარდა ხელნაწერში მოხსენებულნი არიან წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელი და სტეფანე კჳონდიდელი.

ეფთვიმე და კჳონდიდელი სხვა ხელნაწერებშიაც (წერა-

კითხვის საზოგადოება. № 427) იხსენიებიან ერთად: აქ მოყვანილია ეფთვიმეს დაწერილი კითხვა-მიგება, წარმოგზავნილი ათონით საქართველოდ და აქამდის დაკული ივერიის მონასტერში, რომელიც ჩვენ გადმოვწერეთ 1902 წ. ეფთვიმე პასუხს იძლევა უკანონო, აპოკრითული წიგნების შესახებ ქართულს ენაზედ: „ევსევი პამფილისა წიგნი არს, მრავალთა რათმე საქმეთა და თხრობათა წარმოიტყვის თვითო სახითა, რამეთუ მრავლითა ფილოსოფოსობითა დაწერილ არს იგი და წუალებანი მრავალნი ჩაურთავენ, მასვე და ამისთვის არა შეიწყნარებს ეკლესია. იგი ქართულად ვისმე უთარგმნია და უწინარეს მრავლისა ჟამისა, სიკოცხლესა ნეტარის მამისა იოანესსა, მოეწერა ქართლით სტეფანე ეპისკოპოსსა ჭყონდიდისასა და ეკითხა, ვითარმედ შესაწყნარებელ არსა კითხვაი ამის ანუ თუ არა. ხოლო ჩვენ მიუწერეთ მას: ვითარმედ არა შესაწყნარებელ არს, გარნა კარგნიცა საქმენი. მრავალნი ჰსწერიან და ღვარძლნიცა წვალეებისათანა შთაუთესავს და მით უნმარ არს იგი“. ეფთვიმემ მეთაე საუკუნეში არც კი იცის, ვის უთარგმნია ევსევი პამფილისა თხზულება, რადგან იგი გადმოუღლიათ ქართულად ბევრად ადრე მ. იოანეს მოღვაწეობაზედ ათონს. ჩვენ უკვე მოვიხსენეთ თავის ადგილს, რა აპოკრითები იყვნენ გადმოქართულებულნი და ეფთვიმეს მიერ აღკრძალულნი. იმათ უნდა დავუმატოთ, რომ ჩვენმა მწერლობამ იცის კიდევ ორი ეკლესიიდან გადევნილი წიგნი: ცხოვრება ნებროთისა და ენოქისა. ნებროთის წიგნი იხსენიება მირიან მეფის დროსვე. ეს ფაქტები მოწმობენ, რომ ჩვენი მწერლობა სასულიერო მიმართულებისა უკვე აღფრთოვანებული იყო მე-IX საუკ. მწერალთა სახელებს მოუღწევია ჩვენამდე მრავალს, თუმცა მათი ნაწერები დროთა განმავლობას შთაუნთქავს. იოვანე მტბევეარის გარდა, დარჩენილა სახელი მტბევეარი იოანესი, რომელმაც დასწერა ცხოვრება წმ. გობრონისა ბრძანებითა აშოტ ერისთავთ-ერისთავისა. გობრონი იწამა მეთაე საუკუნის დამდეგს.

საქართველოს მღვდლმართობა 88-X—XII საუკ.

საქართველოს ისტორია იწყება უძველესი დროიდან: ქრისტეს დაბადებამდის ქართველთა ერი უკვე სცხოვრობდა კულტურულად, იღვა განათლების გზაზედ და იღებდა მონაწილეობას საკაცობრივ ისტორიაში, ბერძენთა და რომაელთა მწერალნი იცნობენ ივერიელებს; მესხებს (მოსხებს), ლაზებს, სვანებს, ერთის სიტყვით სხვა-და-სხვა ნაწილს ქართველთა ტომისას. საქართველოში არსებობს მდიდარი ქალაქები (ტფილისი, ქუთაისი, შორაპანი, სურამი): აქ დასახლებული ერი იღებს მონაწილეობას აღმოსავლეთ-დასავლეთთან აღებ-მიცემობაში: ქრისტეს დაბადებამდე უკვე დამყარებულია პოლიტიკური ორგანიზაცია. ქვეყანას განაგებს მეფე, რომელსაც პატივს სცემენ უცხოელთა ერთა წარმომადგენელნი. ქრისტიანობის გავრცელება დახრის საქართველოს კულტურას საბერძნეთისკენ, რომელიც გახდება მოქიშვედ აღმოსავლეთისა—სპარსეთის სახელმწიფოს გავლენისა. ქრისტიანობის დამყარება შეჰქმნის პირველს საისტორიო ნაწერებს, მოჰფენს შუქს განათლებისას, შემოსავს მთა-ბარს საუცხოვო ძეგლებით—ტაძრებით და მონასტრებით; მხატვრობა და ქანდაკება მიიღებს ქრისტიანულს ელფერს. მეათე საუკუნეში უკვე ამშვენებენ საქართველოს მიდამოებს ისეთი დიდებულნი ნაშთნი საქრისტიანო ხუროთ-მოძღვრებისა, როგორც არიან ქუთაისში ბაგრატის ტაძარი, ზარზმის მონასტერი ახილციხის მაზრაში, ეკლესიანი ახტალას, ნიკორწმინდას. შემდეგ ამათ გემოზედ და არა ნაკლებ ხელოვნურად აღმართავენ გელათის ტაძარს. მარტვილს, ატენს, ახტალას. მხატვრობა მიაღწევს უმაღლესს წერტილამდის გელათის სახარების მინიატურების დაფერადებაში, სვანეთის ეკლესიების დასურათებაში, ფრინველებით და ფოთლებით შემკობაში მრავალ ხელნაწერთა, ჩვენამდის მოხწყულთა.

საქართველოს განათლებამ მტკიცე ფეხი მოიკიდა სწო-

რედ ამ მე-X—XII საუკ. ეს: ხანა იყო ბაგრატიონთა დინასტიის გაძლიერებისა. პირველი ბაგრატიდი, გურამი, ავიდა ტახტზედ 575 წ. ეს ის ხანა იყო, როცა საქართველოს დაჩემების გულისთვის სპარსეთს და საბერძნეთს გაცხარებული ომი ჰქონდათ. ამ არეულობას დაერთო არაბების შემოსევა და საქართველოს მათ მიერ დაპყრობა. არტანუჯში, აქარაში და ტაოში ქართველმა მეფეებმა შეინარჩუნეს ხელმწიფება, მაგრამ ტიტული კი დაჰკარგეს: იგინი ამ დროს იწოდებიან მამფალად, ერისთავად, ერისთავთ-ერისთავად. აბხაზეთი და კახეთი გადგნენ, საქართველო დანაწილდა. ამიტომ აშოტ დიდმა (781—828) დაიწყო დაკუწული ქვეყნის გაერთიანება. მან დაამარცხა კახეთის მფლობელი გრიგოლი და საქართველო შებოჭა კლარჯეთიდგან ვიდრე ქსანამდე და ქ. ბარდამდე. ამის შეიღმა განაგრძო საქართველოს გაძლიერება და ერთიანობის დამყარება: ამან დაიპყრო აბხაზეთი და გადევნა იქაური მეფე თევდოსე. აღარნასეს დროს, მეათე საუკუნის დამდეგს, საქართველოს ისეთი ძალა და გავლენა აქვს, რომ, კონსტანტინე პორფიროგენის სიტყვით, იგა ეცილება ბიზანტიას და ცდილობს დაიპიროს ერზერუმიც. არაბთა მწერალი მასსუდი ასახელებს „დიდს საქრისტიანო სახელმწიფოს ჯურჯებისას“ (ქართველებისას) სუმბატ მეფის დროს (923—958). მეათე საუკუნის გასულს, 980 წ. აბხაზეთი და საქართველო შეერთდებიან და ტახტზედ აღის ბაგრატი, რომელიც იშვილა მეფე დავით კუროპალატმა (+1001 წ.). ეს დრო ის შესანიშნი მომენტი, როცა საქართველომ დაიხსნა საბერძნეთი ბარდა სკლეროსის აჯანყებისაგან.

ბაგრატი მესამემ დაიწყო ბრწყინვალე პერიოდი საქართველოს გაერთიანებულს ცხოვრებაში. სელჯუკების შემოსევა ჩვენს ქვეყანაში აფერხებს მის მშვიდობიანად განათლებას და წინმსვლელობას. დავით აღმაშენებელის მხნეობით მუსულმანთა უღელი მოისპო და საქართველო მეთორმეტე

საუკუნის დამდეგს წარმოადგენს ძლიერს სახელმწიფოს მთელს კავკასიაში და მცირე აზიაში. მსოფლიო ისტორიაში შესდგა ქართველმა ერმა ფეხი და დასავლეთ ევროპასთან ერთად აღიქურვება ქრისტეს საფლავის დასახსნელად. დავით აღმაშენებელის დროს გამარჯვებული საქართველო შეუდგება შინაური ცხოვრების გაწმენდას და მოქალაქობრივი ცხოვრების მოწყობას. „განავსო და აღაშენა ყოველი ოხერ-ქმნილი და გარდაემატა ყოველთა ჟამთა მშვიდობითა და სიმდიდრითა სამეფო ჩენი, ნაცვლად გარდასრულთა ოხრებათასა“, ამბობს დავით აღმაშენებელის ბიოგრაფი. დავით აღმაშენებელის დროს გაიხსნა საქართველოში სასწავლებლები, რომელთა შორის სახელი მოიპოვა იყალთოს სკოლამ არსენ მთავარეპისკოპოსის ხელმძღვანელობით. დავითმა დააწესა ყოველ წლივ ორმოც-ორმოცი ყმაწვილის საბერძნეთში გაგზავნა განათლების დასამთავრებლად. ეკლესიები და მონასტრები შეამკო, ათონის, სირიის და იერუსალიმის სავანეები შესაწირავებით გაამდიდრა. დაშორებული სოფლები გზა-ტყე-ცილით დაახლოვა, დანგრეული ციხე-ქალაქნი განაახლა, დამტვრეული ხიდები შეასწორა. შექქმნა წესიერი მმართველობა ადმინისტრაციული და კანონიერი სამართალი. პატივისცემა უცხოთა, შეწყნარება მუსულმანთა და სომეხთა სარწმუნოებისა ახასიათებს ამ ძლიერ-მოსილს მეფეს განათლებულ და ქეშმარიტ სახელმწიფო კაცად. დავითი გადაიკვალა 1125 წლსა (1125 წ.). ეკლესიამ იგი წმინდანად იცნო, ისტორიამ მას უწოდა სახელი აღმაშენებელისა, ხალხმა დაიმარხა გულში უკვდავი საქმე დიდებული მეფისა.

დავით მეფე დასათლავებულია მისგან აგებულს გელათის ეკლესიაში, სამხრეთის შემოსავალის კარის ბქეს ქვეშ. შემდეგ გადმოასვენეს მისი გვამი და საკრებულო ტაძრის ტრაპეზის ქვეშ დაკრძალეს. ლოდზედ შემდეგი იამბაკოა ამოჭრილი ხუცური ასოებით: ოდეს მე ნაქარმაგვეს შევიდთა მეფეთა მასპანძელ ვექმენ, თურქნი, სპარსნი, არაბნი საზღვარ-

თაგან სამეფოისა ჩემისა ვიოტე. გადავსხე თევზნი მდინარეთაგან ამერისათა მდინარეთა იმერისათა, ყოველი ესე აღვასრულე, გულხელ ვიკრიფე.

დავითმა სიყვარული მოიპოვა მუსულმანთა შორისაც. მათ მეჩეთში დაიარებოდა სალოცავად, ყურანის კითხვას ისმენდა, აძლევდა შემწეობას მათ პოეტებს და მქადაგებლებს. იგი ისეთს პატივს სცემდა მუსულმანთ, რომ თვით მუსულმანთა მეფენიც ვერ შეედრებოდნენ. აგრეთვე ექცეოდა სომეხთა ეკლესიას. მათ მღვდელთაგან ლოცვა-კურთხევას არ უარყოფდა.

პოლიტიკურად გაძლიერებამ და ამისთანა მეფის მოღვაწეობამ გამოიღო თავის ნაყოფი: საქართველომ მოიხვეჭა სახელი გარეშე და აყვავდა შინაურს საქმეებში. მწერლობამ მიიღო მრავალ-ფეროვანი ხასიათი. სასულიერო თხზულებათა გარდა, მწერლებმა მოჰკიდეს ხელი სხვაგვარ საშუალებასაც საქართველოს ცხოვრების წინ წასაწევად. ამ დროს (X—XII საუკ.) ეკუთვნის პირველი ისტორიული ნაშთნი, იურიდიული სიგელ-გუჯრები, ფილოსოფიური განმარტებანი. თვით დავით მეფე იღებს მონაწილეობას მწერლობაში და თავისუფალ დროს სამეფო საქმეთა შემდეგ ანდომებს წიგნების კითხვას: „შემდგომად სერობისა ნაცვლად ძილისა ანუ სხვისა რაისამე საქმისა, კვალად კითხვა წიგნთა“. არ მოსწყინდება. ლაშქრობის დროსაც მისთვის „მოუწყენელი შრომა“ იყო წიგნთა კითხვა.

მეფე დავით აღმაშენებლის სალიბრატიურო მოღვაწეობა.

დავით მეფემ (1089—1125 წ.) სახელი მოიხვეჭა, როგორც თავის ძლევა-მოსილი გამარჯვებით აურაცხველ მტრებზედ, აგრეთვე ღვთისნიერი ზნეობით, ნამდვილი ნიჭით და სამწერლო ასპარეზზედ მოღვაწეობით. წრფელი სარწმუნო-

ნოება, ანკარასავით წმინდა გრძნობა და პოეტური აღმაფრენა თანხმად და ნაზად შექსოვილია მისს „სინანულის გალობაში“. საღმთო წერილში გაწვრთნილი მეფე, ფსალმუნთა და სოლომონის ნაწერთა საფუძვლიანი, მკოდნე, ამღვრეული გულის მალამოდ და აღშფოთებული სულის დასამშვიდებლად მოსთქვამს გალობას, აღმართავს თავის ქნარს ღვთისადმი და გამოსთხოვს სიმდაბლით და მოკრძალებით შეწყალებას და შენდობას. „წამის ყოფითა, ღმერთო, ბუნებანი მდინარენი ზღუდედ აღამაღლნენ და მას შინა განიყვანე ერი ისრაელთა ხმელად და გიგალობდეს: გალობასა ძლევისა (ჩაერთვის: მიწყალე მე, ღმერთო, მიწყალე მე); რომლისა წინაშე ქელდადრეკილ არს ყოველი, მუხლი მოდრკების და ენა ყოველი შენსა ხმობს აღსარებასა: მეცა, სიტყვაო, აღმსარებელსა მომხედენ!“ ეს პირველი გალობაა მეფისა: ამ მოკლე სძლის პირში ისეთი მდიდარი ნაკადულია ფილოსოფიური აზროვნობის და რელიგიური რწმენისა, რომ, სითამამე არ იქნება, მას შეგვიძლიან გვერდით ამოვუყენოთ ფსალმუნი დავითისი: „კიდიდგან ქვეყანისათ შენდამი — ლალად-ვპყავ, მოწყინებასა გულისა ჩემისასა; კლდესა ზედა აღმამაღლე მე, მიძლოდე მე“. დავით აღმაშენებელი უწოდებს ღმერთს „სიტყვად“ (ბერძნულად „ლოგოს“), როგორც იოანეს სახარებაშია ნათქვამი: „პირველიდგან იყო სიტყვა“ (=ღმერთი). განსწავლული მეფე აღნუსხავს საქმეთა ბილწთა ბადეს, ძველს აღთქმაში მოხსენებულთა: მეგვიპტური გულმძიმობა, ქანანელთ ჩვეულებანი, მსხვერპლთაწაშობთა ზმნა (კერპთ-მსახურება) და მისნობა, ასურისტანული თაყვანის მცემლობა ზენაისა მოძრაობისა, ელინთა ვერცნობა სიბრძნეთა ღვთისათა და სიბილწეთა დასათრგუნად მოველინა ქვეყანას ქრისტე, „ღმერთი მამაკაცებრ მოქმედებ, რათა ღვთაებრ იხსნიდეს ბრალთაგან“. აღსავსე ცოდვით, მეფე მოითხოვს კვლავ შენდობას: „სჯულნი დავთრგუნე წიგნისა და ახალი ბუნებითურთ და კვალად სჯულსა შენისა მოწამე, სჯული გონე-

ბისა, ცოდვისა და ხორცთასა სჯულს დავაბონე“. ჩვენი მეფე მოიგონებს სოლომონის დიდებას და ამბობს: „სოლომონისა წურბლისა ვერ მაძლარი, სხვათა სოფლისა კიდეთა ვეძიებ და დასაპყრობელად ჩემისამდე უძღვებებისა და გულისთქმისა“... ვეცხლი, ვითარცა მიწა და ოქრო, ვითარცა თიხა უბნისა ვიუნჯენ და თაყვანის ვეც ანგარებისა მამონას; ვითარცა იგი ძველთა მათ ბაალს, ასტარტეს და ქამიოსს საძაგელს“... „სრემლნი ქვრივთანი და ობოლთა ბრგვინალი ტირილი არა შევიწყალენ, არცა განუხვენ ნაწლებნი მოქენეთა, უფროსლა შენ ქრისტესა, რომელი იზრდები მცირედითა ზრდითა მათითა“. მეფე აღიარებს ამ თავისს ცოდვებს, სახარების სჯულის დარღვევას, მცნებათა გარდასვლას და ქედმოდრეკილი სთხოვს უფალს შეწყალებას. გრძნობიერი სიტყვებით ათავებს დავითი თავისს მიწყალეს: „მარტო სრულა სამზეო, ერთ-ცისკროვნებაო, განმინათლე მხედველობა სულისა, რათა გიხილო ნათლითა უფლისათა, სულითა ღვთისათა ძე გამოგვიბრწყინვო მაშინ დაუსრულებელთა საუკუნეთა. დასაბამი სიბრძნისა—შიში უფლისა, ვითარ გვასწავებს დავით მეფე და წინასწარმეტყველი და ილოცავს ამას ისაია წინასწარმეტყველი: უფალო, ღმერთო ჩემო, ვისირცხვი და მეკლძმების აღებად პირისა ჩემისა შენდამი, რამეთუ უსჯულოებანი ჩემნი განმრავლდენ თავთა ზედა ჩემთა და ცოდვანი ჩემნი აღორძინდა ვიდრე ცადმდე“. გამომეტყველი საღმთო წერილის ენა და გულსაღვებითი რელიგიური რწმენა ჰყენენ ამ ტკბილს გალობას ნახს შუქს ქეშმარიტი ღირიკური ქმნილებისას.

მეფე დავითს გარდა ამ გალობისა ეკუთვნის „ანდერძი“, რომელიც მან დასწერა „ღღეთა შინა სიკვდილისა და სოფლით განსვლისა მისისათა“. ეს ანდერძი ერთის მხრით შეიცავს სინანულის აღსარებას და მეორე მხრით სამეფო განკარგულებას ტახტის და მემკვიდრის შესახებ. მიჰმართავს რა მეფე კათალიკოსს, ერისთავთა და ყოველთა შეწყალებულთა

მოიგონებს, რამდენი მოყვარე იყო იგი დიდებისა და მეფობისა, არ მოიხსენებდა დღესი განსვლისასა, ვერ უძლო თავისნებით საწუთოს დატოვება, ვიდრე თვით საწუთომ არ დაუტევა იგი და არ განიყვანა წინაშე მსაჯულისა. ამ სინანულს მოსდევს მადლობა ღვთისადმი, რომელმაც მრავალი წყალობა მიანიჭა, მოსცა შვილი დიმიტრი, „უმჯობესი ჩემსა სიბრძნითა და სიმზნითა“. ამ სიმდაბლით თავის დაფასებას მეფე წარიმძღვარებს მსაჯულის წინაშე. მემკვიდრეს და შვილს დიმიტრის ჩააბარებს თავის ღვაწლით „მოგებულს“ სამეფოს ნიკოფსიიდამ დარუბანდის ზღვამდე და ოვსეთიდგან სოვრადმრე და არეგანამდე. მემკვიდრეს უანდერძებს, რათა მან იზრუნოს მთელს სამეფო სახელზედ: მას მიანდოა შვილნი და დედოფალნი. ძმა თვისი უნდა აღზარდოს და „თუ ინებოს ღმერთმან და კარგ იყოს შემდგომად მისსა მეფე ჰყოს მამულსა ზედა და დათა მისთა პატივი სცეს, ვითარ შვილთა ჩემთა საყვარელთა“. ამ დარიგებას მოჰყვება განაწილება მეფის ნივთებისა. დიმიტრის უანდერძებს ძელს ცხოვრებისას, დროშას, სამეფო აბჯარს და საჭურჭლეს. დრაკანნი კოსტანტინესი ცვატას დაუტოვა, თვალ-მარგალიტი ხახულის ღვთისმშობელს შესწირა, დუკატი და ბოტენატი (ოქროები) ატენის საჭურჭლეს. დიმიტრის სთხოვს მოძღვარი მისი, არსენი, არ დასტოვოს უყურადღებოდ და ალოკვინოს იგი მის სულისთვის. ბოლოს მწუხარებას აცხადებს, რომ „სამარხავი მონასტერი საძვალე; შვილთა ჩემთა დარჩა დაუსრულებელი, წამყვა მისთვის ტკივილი სამარადისო“. დიმიტრის მიანდობს ამის დასრულებას „სალოკავად ჩემთვის და მომავალთა ჩემთათვის“. მონასტრის უზრუნველ-საყოფელად დავითი ავალებს შვილს, რომ რაც მას მიუცია, ნურას მოაკლებს; ადგილნი, რომელნიც უმკვიდრონი არიან, მოახმარონ მონასტერს თანახმად გამორჩევისა არსენი ბერისა და კათოლიკოზისა. ეს ყოველი ნაბოძები უნდა დამტკიცდეს სიგელითა. ასე სწერს მეფე საქმიანს ქალაქს, წინდახედულად განაწესებს სამეფოს,

ეკლესიას, ოჯახს და ათვის კირძო ქონების განაწილებას. „გალობანი“ მოწმობენ მის პოეტური ნიჭის სიმდიდრეს და ანდერძი მის სახელმწიფო უნარს; პოლიტიკურს გამჭრიახობას:

მეფე დავით აღმაშენებელმა მიიღო მონაწილეობა ერთი ძეგლის შექმნაშიაც. ეს არის რუის-უბნისის საეკლესიო კრების დადგენილება. კრება მოიწვია თვით მეფემ ეკლესიის საქმეების გასაწმენდად და მოსარიგებლად. კრება მოხდა 103 წ. ძეგლი ამ კრებისა პირველი იურიდიული ნაშთია ჩვენს მწერლობაში. ამ ძეგლში გამოისახა პირველი ნაბიჯი ქართველთა კანონმდებლობისა. ძეგლი სურათია საქართველოს ზნეობრივი და რელიგიური მდგომარეობისა მეთორმეტე საუკუნის დასაწყისს. აქ გამორკვეულია, რა ღონისძიება უნდა იქმნას მიღებული საზოგადოების აღსამაღლებად და მანკი-ბიწიერების აღმოსაფხვრელად. მეფე მოიწვევს სამღვდლოებას, როგორც ერის ზნეობის დამამყარებელს წოდებას, ათავისუფლებს სხვა-და-სხვა სახელმწიფო გარდასახადისაგან საეკლესიო მამულს და მასზედ დასახლებულს გლეხობას:

ძ ე გ ლ ის წ მ რ ა .

დიდგინებანი რუის-უბნისის კრებისა აღნიშნულია შემდეგი სათაურათ: „ძეგლის წერა წმიდისა და ღვთივ შეკრებილისა კრებისა, რომელი შემოკრბა ბრძანებითა კეთილად მსახურისა და ღვთივ დაცულისა მეფისა ჩვენისა დავით, აფხაზთა და ქართველთა, ჰრანთა და კახთა მეფე, პირთათვის, რომელი ქვემო მოხსენებულ არიან“. კრების თავმჯდომარედ იყო უათბლიკოზი იოანე, რომელსაც თან ეხლდნენ გამოჩენილნი სასულიერო პირნი, მათ შორის გიორგი ტყონდიდელი, მწიგნობართ-უხუცესი, ევატი სრული ყოველითა სიკეთითა, ჩვენი მატთანის მოწმობით, და არსენი იყალთოელი, აღმწერი „შეკრებილი კრების ძეგლისა“. კრებას და-

ესწრენ ღვთის მოყვარე ეპისკოპოსნი, პატროსანნი მღვდელნი, ღირსნი დიაკონნი, მონაზონნი, მეუღაბნოენი, დაყოლებულნი და ერისკაცნი. კეთილ-მსახური მეფეც თვალყურს ადევნიდა კრების მოქმედებას: შედეგი ამ მრავალრიცხოვანი კრებისა შეადგენს „ძეგლს“, დაყოფილს 16 მუხლად.

„ძეგლი“ თავ-და-პირველად მიჰმართაეს ღმერთს ხილულის და არა ხილულისა არა არსისაგან არსებად მომყვანებელს, თანაარსს ღვთისა მამისა სიტყვას, რომელმაც ხორცი შეიმოსა ქვეყნად. განიხილავს მოკლედ ქრისტეს სწავლის გავრცელებას. ძემ ღვთისა წარავლინა მოციქულნი-საქადაგებლად სახარებისა. „ანდრია პირველ-წოდებული მოიწია ჩვენადმდე და ურიცხვი სიმრავლენი ერისანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულისაგან“. ამ ღეგენდარულ ცნობას ანდრიას მოღვაწეობაზედ „ყოველსა“ ქვეყანასა საქართველოსასა“ შობამს მაცხოვრის რჯულის ქადაგებას ჩვენში „დედაკაცის ვისმე მიერ ტუგე ქმნილისა, რომელსა იგი ნუნნაი კაპადოკიელად“... იმ დროს, ოდეს საბერძნეთში კონსტანტინე მეფობს. მირიან მეფე გამოითხოვს მისგან ევსტათის, დიდი საყდრის მპყრობელს ანტიოქელთა ეკლესიისას, ნათელს იღებს მცხეთას და საფუძველს დასდებს აქ ეკლესიას. სხარტულად ჩამოსთვლის შეიდი მსოფლიო კრებების დადგენილებას (ნიკეას, კონსტანტინოპოლს, ხალკიდონს) კონსტანტინე, მარკიანე, იუსტინიანე მეფეთა დროს და სავალდებულოდ მიიჩნევს ამ კრებათა კანონებს ყოველთ ქრისტიანეთათვის. ამ კრებათა შემდეგ დაწესდა ჩვეულება „ჟამად-ჟამადნი კრებანი“ ღვთივ მოყვარეთა ეპისკოპოსთა და ღვთის სათნო მამათა“ რჯულის კანონთა განსახილველად და „ცხოვრებაში განსახორციელებლად“.

მეფე დავითმა ამ მიზნით მოიწვია კრება, რათა დროთა განმავლობით შერყეული რჯულის კანონი აღადგინოს და ბიწიერება ეკლესიიდან გადაეწოს. რუის-ურბნისის კრებას

დაევალა საერთო ეკლესიის მდგომარეობის განხილვა და არა კერძო რაიმე საგნის განმარტება, როგორც, მაგალითად, ბრძოლა ხატის თაყვანის-მცემელთა მოწინააღმდეგე დასთან. შესაძლოა, რომ ამ კრებას პოლიტიკური მაზანიც ჰქონოდა და მიმართული იყო ფეოდალებთა თავ-გასულობის მოსაკვეცად, მათი მამულის სახელმწიფოდ გადაქმნად. მაგრამ თავი-და-თავი მიზეზი ამ კრებისა ეკლესიის მოწეს-რიგება იყო. დავით აღმაშენებლის დროს საეპისკოპოზო კათედრები დაქვრილი იყო სხვა-და-სხვა ძლიერი და დიდებული ფეოდალების მიერ, რომელნიც მღვდლებად აყენებდნენ თან-მსგავსს „მოღებს.“ მეფემ მოინდომა სასულიერო საქმეთა წარმოება ჩაებარებინა ღირსეული წოდებისთვის. გავრცელებული იყო იმ დროს მავნე ჩვეულება, რომლის წყალობით საეკლესიო თანამდებობანი საფასით, სყიდვით და გასყიდვით გადადიოდა ერთის პირისაგან მეორე ხელში, აოხრებდნენ, ვითარცა ავაზაკნი მდიდარს სამონასტრო მამულებს, მეფეთა და კეთილ-მორწმუნეთა შეწირულებს. ეკლესიის გაზგეობას დაეტყო უწესობა, უთავობა; მორჩილება და სიამაყე გამეფებული იყო. კრებამ ამ შერყეულს ეკლესიის მდგომარეობას მიაქცია ყურადღება და გამოუძებნა სამკურნალო მალამო..

კრებამ პირველად გადააყენა, განკვეთა ეპისკოპოსნი-ვერ ღირსებით შემოსრულნი პატივის მღვდელ-მთავრობისასა და მათ მაგივრად დაადგინეს კეთილად გაწვრთნილი, ღირსეულნი ჰასაკისა და საქმეთა მსგავსად (მუხლი პირველი). ეს დადგინება იმით წინააღმდეგ იყო მიმართული, რომელნიც უწლოვანო დიდებულთ ჰნიშნავდნენ ეპისკოპოსებად. ამით დიდებულთ მოესპოთ საშუალება საეკლესიო კათედრა თავიანთ გვარში მემკვიდრეობით გადაეცათ და სამონასტრო მამულის ბატონობა შეენარჩუნებინათ. ამიერიდგან ძეგლი განაწესებს კანონს, რომლის მიხედვით ეპისკოპოსად კურთხევა შეიძლება არა უადრეს ვნ წლისა, მღვდლად 30 წ. დია-

კნად 2 მ წ., წიგნის მკითხველად მ წლისა. უკანონოდ აღი-
არა წესი ერთს დღეს ხელდასხმისა წიგნის მკითხველისა დია-
კონად, მღვდლად ანუ ეპისკოპოსად. ამ წესით ხელ-დასხმუ-
ლნი განიკვეთებიან. საჭიროა დრო თვითოეულს ხარისხში
მსახურებისა და ღირსეული თვისებით აღჭურვა (მუხლი მეორე).
წესი ხელ-დასხმისა დაწერილია გიორგი მთაწმინდელის მიერ
და ამით უნდა იხელმძღვანელოს ეკლესიამ (მუხლი მესამე).
კრებამ სასტიკად აღკრძალა ქრთამის და საფასის მიღება
ხელ-დასხმულთაგან, შეაჩვენებს ქრთამის და ძღვენის მიღებას
„პირველ ხელ-დასხმისა, ხელ-დასხმასა შინა და შემდგომად
ხელ-დასხმისა“ (მუხლი მეოთხე). ეკლესიის ქურქელნი,
ბარძიმ-ფეშხუმი, შეწირული ოქრო, ვერცხლი, თვალი, ნა-
ქსოვი, ძელი, სინი და სხვა არ გამოეწირების ეკლესიას და
არ ჯერ არს მის ხმარება „ტყვეთა სახსრად“ ანუ „თვინიერ
მისსა ვითარ იგი. განწესებულ არს“. ვინც იკადრებს ამის
დარღვევას, მას მოელის ცეცხლი საუკუნე, ეშმაკთაგან გან-
მზადებული (მუხლი მეხუთე). მხოლოდ ეკლესიაში შეიძლება
ნათლის-ცემა და გვირგვინის კურთხევა (მუხლი მეექვსე).
აკრძალა ჩვილთა გვირგვინის კურთხევა და დაადგინა, რომ
ქალმა 12 წ. აღრე არ იქორწინოს (მუხლი მეშვიდე). კათო-
ლიკოსად, ეპისკოპოსად, ქორ-ეპისკოპოსად უნდა ყოფილი-
ყვნენ საღმრთო წერილის მკოდნენი და საქრისტიანო წესთა
დამცველნი (მუხლი მერვე). დაგმო წესად შემოღებული ჩვეუ-
ლება ერთს მონასტერში რამდენიმე მოძღვრის—რვა, ათის,
ოც-და-ათის—დაყენება; რადგან ეს გარემოება იწვევს შფოთს
და განხეთქილებას. კრებამ საკმარისად სცნო დიდს მონას-
ტერში ორი მოძღვრის დანიშვნა და მცირე მონასტერში
ერთისა (მუხლი მეცხრე). შერისხავს მონასტერში სავაქრო კრე-
ბის გახსნასა და „ქვაბ ავაზაკთა შექმნასა“ (მუხლი მეთათე).
კრებამ აღიარა, რომ ერთს საკურთხეველს მასვე და ერთსა
წინადაგებასა ზედა წმიდისა შესაწირავისა, მრავალთა მღვდელ-
თა მიერ ქმნაი წმიდისა ჟამის წირვისაი უწყესო არს... ერთისა

სულისათვის ეგვეტერთა სადმე შინა ანუ შტოთა ეკლესიისათა ჯერ არს თვითეულისა ხუცესისაგან ჟამის წირვაი (მუხლი მეთერთმეტე): ხაჩაკცართა (სომეხთა) შესახებ, რომელნი ერთ-ბუნებიან წვალებას შეუერთდნენ, დაადგინა კრებამ, რომ მათ „ნათელს-სცემენ სრულიად ვითარცა წარმართს“ (მუხლი მეთორმეტე). კრება განკანონებას უქადის მართლ-მადიდებელს, რომელიც მწვალებელს შეერთავს (მუხლი მეცამეტე). ქორწილი არს საიდუმლოება და არა ლიტონად კაცთაგან ქმნილი და დაგმო ცოდვა სოდომელთა, რომელი „შეეთვისა უბადრუკსა ამა ნათესავსა“, აგრეთვე მტერობანი, შურნი, სიძულადნი, კაცის კვლანი, მრუშებანი, ცრუ ფიცნი; კერპთ-მსახურებაი: ეს ზნეობითი ნაკლულეევანებანი მოწმობენ, რა გავლენა იქონია უცხოთა ტომთა მფლობელობამ საქართველოში. ძეგლის დება დიდსა და პატარას აფრთხილებს მეტადრე. ბილწისა მის სოდომელთა ცოდვისაგან ბოლოს გაკვრით დაგმობილნი არიან ხატისა ღეთისა არა თაყვანის მცემელნი.

„ძეგლის დება“ საეკლესიო წეს-წყობილების დამყარებისათვის სარგებლობს მსოფლიო კრებათ დადგინებით: აღგილობრივი ელფერი ამ ნაშთს ეტყობა სიბილწეთა და ნაკლთა აღნუსხვაში. ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა ძეგლის დება ნაციონალურია, საშუალება ეკლესიის და ერის აღსადგენად უცხოეთიდგან შემოტანილი—ბერძენთა კანონმდებლობაა.

ა რ ს მ ნ ი ი ყ ა ლ თ ო მ ლ ი.

მეთორმეტე საუკუნის პირველს ნახევარს ეკუთვნის სალიტერატურო მოღვაწეობა არსენი იყალთოელისა. განსვენებული ბატონიშვილი თეიმურაზი ამას მიაწერს ქებას, მიძღვნილს მეფე დავით აღმაშენებელისადმი. ეს „ქება“ არ უნახავს პროსესეს, თუმცა არსენს იცნობს, როგორც გამოჩენილს პირს საეკლესიო საქმეებში. ქება „მეფესა დავითს

მონაზონი არსენი“ დაჰბეჭდა მ. საბინინმა „საქართველოს სამოთხეში“. ამ მოთხრობაში არსენი ქებას შეასხამს მეფე დავითს და შეადარებს მას სხვა-და-სხვა გამოჩენილთ მეფეთა და ცის მანათობელთა. შედარებას სხვა-და-სხვა სურნელოვან ხესთან ანუ ტკბილეულობასთან აზის ბეჭედი სქოლასტიური ქმნილები. არსენი ასე განადიდებს მეფეს: „ჰაეროვან ხარ, ვითარცა სამყაროი ხილულისა სოფლისა შორის, საჩინო, ვითარცა მზე ვარსკვლავთა შორის, ბრწყინვალე, ვითარცა ეთერი ნივთთა შორის; ნათლის ფერ, ვითარცა ელვადი ღრუბელთა შორის, ცისკროვან, ვითარცა აღმოსავალ კერძოთა შორის, ტბილ, ვითარცა არე ჟამთა შორის, მშვენიერ, ვითარცა ვარდი ყვავილთა შორის, ძლიერ, ვითარცა ლომი მხეტთა შორის, მტკიცე, ვითარცა ანდამატი განუკვეთელთა შორის“. ამგვარ შედარებას ბერი მოაყოლებს მსგავსების გამოძებნას დავითს და ძველთ გმირთა შორის: „განთქმული, ვითარცა ნებროთ, ახოვან, ვითარცა ისო წინ მბრძოლთა შორის, მხნე, ვითარცა სამსონ, უბრძოლველ, ვითარცა აქილლეე ვლლინთა შორის; ბრძენ, ვითარცა სოლომონ მეფეთა შორის, მშვიდ, ვითარცა დავით ცხებულთა შორის“. ეს შეთანხმება ქართველი მეფის ღირსებათა ისტორიაში ცნობილთ პირთ თვისებებთან საყურადღებოა იმ მხრით, რომ მაშინდელი საქართველოს განათლების სურათს გვიხატავს. ჩამოთვლილი სახელები მოწმობენ, რომ ივინი ცნობილი იყვნენ; მწერალი მათ არ განმარტავს, და ეს ნიშანია იმის, რომ სასწავლებლებში და საზოგადოებაში შეთვისებული აქვთ ასურეთის, საბერძნეთის და ებრაელების ისტორია. განაგრძობს რა არსენი თვის მეფისადმი შესხმას, მოიხსენებს კიდევ სახელ-განთქმულს მოღვაწეებს შოთღლიო ისტორიაში. დავით მეფეს შეადარებს ალექსანდრე მაკედონელს, განდიდებით აგვისტოს კესართა შორის, ქრისტიანობისადმი ერთგულობით კონსტანტინეს, კეთილ-მსახურებით თეოდოსის. არ შედრკება ავტორი მეფე ქრისტეს მოციქულებსაც დაადაროს.

დასასრულ ამა შესხმისა არსენი ბერი მრავალკამიერს უგალობს მეფე დავითს: „კეთილად მსახურისა და ღვთივ დაცულისა მეფისა ჩვენისა აფხაზთა დი ქართველთა, რანთა და კახთა, თვით პყრობელისა მრავალმცა არნ წელნი“. მრავალწელს უსურვებს აგრეთვე დედოფალს მარიამ მონაზონს, კათალიკოსს იოანეს, სულიერს მამას ევსტრატის, მწიგნობარს გიორგის და ყოველთა მართლ-მადიდებელთა, ხოლო განსვენებულთ მეფეთა, კათალიკოსთა, ევთიმი და გიორგი მთაწმინდელთ, ნეტართ მამათა საუკუნო ხსენება. ამ შესხმის გარდა არსენის უნდა ეკუთვნოდეს „მოთხრობა მიზეზთა, რომელთა გამო განჰსდგნენ სომეხნი მართლ-მადიდებლობისა სარწმუნოებისაგან“. არსენიმ აღწერა „ძეგლის წერა“ რუის-ურბნისის კრებისა. ბროსსემ ამას მიაწერა „მამათა ცხოვრების“ შევსება და შეკრება. არსენიმ ისარგებლა ზეპირ-გადმონაცემით და ამ წყაროს დახმარებით გადააკეთა მამათა ცხოვრება და მათ შორის წმ. ნინოს ცხოვრებაც. „მამათა ცხოვრებას“ ჩვენამდის მოუღწევია რამდენსამე კრებულად. უფრო ცნობილი არიან შიო-მღვიმის და დავით-გარეჯის ხელნაწერი. მესამე კრებული დაცულია მოსკოვს. მამათა ცხოვრებაში გარდა ათ-სამეტთა წმიდათა მოქალაქობისა (იოანე ზედაზნელი, აბიბოს ნეკრესელი, ესტატე მცხეთელი) მოქცეულია ცხოვრება დავით და კონსტანტინე მთავართა არგვეთისათა, მეფისა არჩილისა, მოწამეთა ბიძინა, შალვა და ელისბარისა, ქეთევან დედოფლისა, გობრონ მიხეილისა და სხვათა.

ს ა ი ს ტ ო რ ი ო ნ ა წ მ რ ე ჯ ბ ი.

საისტორიო ნაწერებს მეთორმეტე საუკუნის² გასულამდე ბევრს არ მოუწევია ჩვენამდე. ქართულს ქრონიკას სომხურად ნათარგმნს 1125 წ. უკვე ეწოდება „ქართლის ცხოვრება“. ეს ქრონიკა იგივე „ქართლის ცხოვრებაა“ იმ დამატებათა გამოკლებით, რომელნიც შემდეგ სხვა წყარო-

ებიდგან შეიტანეს ჩვენს მატეანეში. ამ ქრონიკაზედ ადრე ისტორიული ცნობანი მეექვსე საუკუნიდგან მეთერთმეტე საუკუნემდე, ესე იგი ბაგრატ IV-მდე (1027—1072), შეუკრებია სუმბატს, ერისთავთ-ერისთავს, დავით მამფალის შვილს. ამ სუმბატს აუწერია „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ჩვენ ქართველთა მეფეთასა, თუ საღით მოიწვევნეს ამას ქვეყანასა იგინი, ანუ რომელით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა“. ქრონიკა იწყება აღამიდგან („აღამ შვა სეით, სეით შვა ენოს.“) და მოაღწევს რა სოლომონ მეფემდე, გადმოგვცემს, რომ მან შვა „შვილნი ძმანი“. — „ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს: ხალო ერთი მათგანი, სახელით გვარამ; განაჩინეს ერისთავად და ესე ქართლისა ბაგრატიონიანნი შვილის-შვილნი და ნათესავნი არიან მის გვარამისანი“... გვარამს „მოსცა მეფემან ბერძენთამან პატივად კურატპალატობა და ამან დადვა საფუძველი ჯვარისა ეკლესიისა, რომელ არს მცხეთად“. შემდგომ გვარამისა ერისთავობდა ძე მისი სტეფანოზ. ამას მოყვებიან გვარამ, ვარაზბაკურ და სხვანი, ჩამოთვლილნი ქრონიკაში მოკლე ისტორიული განხილვით მათი მოღვაწეობისა ვიდრე ბაგრატ მე-IV. ეს ქრონიკა გახდა წყაროდ „ქართლის ცხოვრებისა“. მეორე უძველესი წყარო „ქართლის ცხოვრებისა“ არის „ქართლის მოქცევაი“ რომელიც მოქცეულია: „მატბერდის კრებულში. ეს კრებული გადაწერილია მეთათე საუკუნეში. თვით „მოქცევა“ უფრო ადრინდელს დროს უნდა ეკუთვნოდეს. „მოქცევა“ მოგვითხრობს მეცხრე საუკუნემდე, მაგრამ უძველესი მისი ნაწილი უნდა შედგენილიყოს მერვე საუკუნეში. „მოქცევაში მოხსენებრილია ქალაქი ბაღდადი („ბაღდადი აგარიანთა დაიპყრესო“), რომლის აღშენებას შეუდგნენ 762 წ., მაშასადამე „მოქცევა“ ამ წლის შემდეგ უნდა იყოს დაწერილი. „მოქცევა“ იწყობს მოთხრობას ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლიდგან კავკასიაში, ჩამოთვლილნი არიან ქართველნი მეფენი (აზოი, არან, ფარნავაზ, — ფარნავაზ მხოლოდ მესამე

მეფეა და არა პირველი, როგორც „ქართლის ცხოვრება“ გვაუწყებს) ორიოდ. სიტყვითი დახასიათებით და შემდეგ მეთის ყურადღებით აღწერილია წმ. ნინოს ქადაგება საქართველოში. თავდება მოთხრობა ადარნასის, აშოტ კუროპალატის და გვარამის სახელებით. „მოქცევა“ მეათე საუკუნის ძეგლია, სუმბატის ქრონიკა მეთერთმეტე საუკუნისა, ქართული ქრონიკა, სომხურად ნათარგმნი მე-XII საუკ. გარდა ამ საისტორიო წყაროებისა, რომელთაც შემთხვევით მოაღწიეს ჩვენამდე, „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულნი არიან ისტორია ჯვანშერისა, რომელმაც აღწერა საქართველოს თავგადასავალი ვახტანგ გორგასლანის (446—499) დროიდან მეფე იოანემდე (713—786). მეორე კიდევ ჩვენამდის ვერ მოღწეული ისტორიული ნაწერი ეკუთვნის ლეონტი მროველს, რომელმაც აღწერა არჩილის წამება.

ისტორიულ წყაროებად გამოდგებიან სიგელ-გუჯრები მეთერთმეტე საუკუნიდან მოყოლებული. წმიდათა ცხოვრება საქართველოს ეკლესიისა აგრეთვე შვიცავს მრავალ ცნობებს საისტორიო ხასიათისას. ჩვენ უკვე განვიხილეთ წმ. აბოს ცხოვრება, მთაწმინდელთა ბერთა მოღვაწეობა და იქ აღენიშნეთ საისტორიო მხარეც ამ აგიოგრაფიული ნაწერებისა.

ისტორიული ნაწერების გარჩევა შეადგენს საგანს ისტორიკოსისას და არა ლიტერატურის ისტორიის დამწერისას. ამიტომ ჩვენ შევეხებით ისტორიულს ნაშთებს იმდენად, რამდენადაც იგი საინტერესოა სალიტერატურო მხრით. „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ნაწილი მიაღწევს გიორგი ბრწყინვალის მეფობამდე (+1348). ამ ნაწილში მოქცეულია ის ისტორიული თხზულებანი, რომელნიც ზემოთ დავასახელებთ. მათ გარდა „ქართლის ცხოვრებაში“ ვპოულობთ ჯგაფს საერო მკუზისას. გამოჩენილი ისტორიკოსის ნიბურის შემდეგ დამტკიცებულ საბუთად დარჩა, რომ ყოველი პირვანდელი ისტორია ძველთ ხალხთა აშენებულია საერო ნაწარ-

მოების საფუძველზედ. ისტორია ქართველი ერისა იკარგება ძნელად გამოსარკვეველს წყვილადში. როცა ბაგრატიონთა გამეფების შემდეგ ნაციონალურმა თვით-მცნობელობამ გაიღვიძა, მაშინ დაიბადა სურვილიც ქართლის დასაწყისის გაცნობისა. ამ მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად მიიშველეს მეზობელთა ცნობანი წარსულის შესახებ და მეორე მხრით თვით ერის მახსოვრობა. ერს ბუნდად ახსოვს თავის ჩამომავლობა. პირად გადმოცემული ამბები ანუ ტრადიციები წინაპართ გმირულის მოქმედებისა, გამშვენნიერებულნი და ჩამატებულნი, გადადის ერთის თაობიდან მეორემდის, საშვილი-შვილოდ. პირველ ისტორიკოსთა ერისას ხშირად სჯერათ რომ პირად გადმოცემული ამბავი უეჭველი სიმართლეა და ამიტომ მოწიწებით ეკიდებიან ამ ტრადიციებს. საერო ელემენტი: მითები, ლეგენდები, ლექსები შეტანილია ქართლის ცხოვრებაში. მამათ-მთავარი ქართველთა ერისა არის ქართლოსი. გენეალოგია ანუ გვარ-ტომობის ხე ქართლოსიანთა გამოგანილია ქრისტიანობის გავლენით და სურვილით ქართველთა და სომეხთა შთამომავლობა დაუახლოვონ „დაბადების“ გადმოცემას. მოსე ქორენელი უკავშირებს ნოეს თარასით, „ქართლის ცხოვრება“ თარშისით (იგივე თარასია). ქორენელი სწერს: „იაფეტმა ჰშვა გომერი, გომერმა თარასი, თარასმა თორგომი, თორგომმა ჰაიკი“... „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს: „თარგამოს, მამა სომეხთა და ქართველთა, იყო ძე თარშისა, ძისა ავანანისა, ძისა ნოესი“. ეს ფუქი ვარჯიში დაკავშირებისა ქართველ-სომეხთა „დაბადებასთან“ ერის განსაღიღებლად გამოგანილია ქრისტიანობის მიღების შემდეგ. ეს სურვილი იყო ბერებისა და ერს მისი გულისთქმით ამაში წილი არ უძევს. მხოლოდ წარმოდგენა ქართლოსზედ, როგორც გმირზედ, ხალხის ქმნილების ნაყოფია. მამაცი და უშიშარი გმირი ქართლოსი ჩრდილში აყენებს თავის ძმებს და მათ შორის ჰაოსსაცა როგორც გადმოგვეცემს მოსკოვეური ვარიანტი „ქართლის ცხოვრებისა“. დაბეჭდილი ჩვენი მატთანე შეცვლი-

ლია უკვე მოხსენებული სომხურად ნათარგმნის ქართული ქრონიკის წყალობით. რაც ქართლოსზედ არის ნათქვამი რუმინანცოვის (მოსკოვის) ვარიანტში, იგი გადაუტანია სომხურად ნათარგმნს 1225 წ. ქართულს ქრონიკას ჰაოსზედ და შემდეგ აკად. ბროსეს მოუქცევია დაბეჭდილს „ქართლის ცხოვრებაში“. „ქართლოს იყო ყოველთა ზედა უხუცეს და უმთავრეს და ასრეთ პატივის სცემდნენ ყოველნი ძმანი მისნი, ვითარცა მფლობელსა თვისსა. ამ განდიდებაში გმირის ქართლოსისა და მის ძლიერი ომების აღწერაში იხატება ერის თვით-ცნობიერება. რა თქმა უნდა, ქართლოსი არ ყოფილა ქვეყნად, იგი გამოგონილია ერის ფანტაზიისა. სწორედ ეს მითი ქართლოსის შესახებ შეადგენს იმ ერის ნაწარმოებს, რომელსაც ეწოდება ეტიოლოგიური მითი. ეტიოლოგიურს მითს ეძახიან ისეთს გარდმოცემას, რომელიც სცდილობს ახსნას მიზეზი რომლისამე წესისა, სახელწოდება ადგილისა, მოტივი ზნე-ჩვეულებისა. ხალხმა იცის რომელიმე გეოგრაფიული ადგილი და იმის გამჩენ-დამბადებელს თითონ ჰპოულობს. ჩვენმა ერმა იცის სახელი ქართლი და წარმოდგენილი აქვს, რომ ქართლის დამაარსებელი იყო სულიერი არსება ქართლოსი. აი როგორ მოხდა ქართლოსის შექმნა. ქართლოსმა კი არ უწოდა თავისი სახელი ქართლს; არა, „ქართლმა“ გამოიწვია ეპონიმის, იმის აღმშენებელის არსებობა.—ერმა იცოდა უხსოვართა დროთაგან არსებობა ბარდავის ქალაქისა. იმ ფანტაზიამ ამ ქალაქს მისცა თავისი აღმშენებელი სახელად, ბარდოს, ძმა ქართლოსისა, შვილი თარგამოსისა. ერმა გააპიროვნა დამაარსებელი ქალაქი მოვაკანისა და მიაწერა მის აღშენება ქართლოსის მეორე ძმას მოვაკანს. ამ გვარადვე შექმნა ერმა გამშენებლები ერეთის, ეგრისის, ლეკეთის და გააპიროვნა იგინი ჰეროსის, ეგროსის და ლეკოსის სახით. ამათი მოღვაწეობა შეადგენს უძველეს ხანას ქართლის ცხოვრებაში. მეორე ხანა მცხეთოსის და მის ძმის მოქმედებაა. ქართლოსს ჰყავდა ხუთი შვილი: მცხეთოს,

გარდაბანოს, კახოს, კუხოს, გაჩიოს. ხალხმა აჩუქა ეს შვილები ქართლოსს იმიტომ, რომ გეოგრაფიამ მოინდომა თავისი ახსნა. ქალაქი მცხეთა არსებობდა და ერმა წარმოიღვინა იმისი დამაარსებელი მიზეზიც: მცხეთა მცხეთოსმა ააშენა. ქართლოსს, ხუთის შვილის პატრონს, ხალხის მოსაზრებამ შეუღლეც მისცა: ცოლმა მისმა ააშენა დედა-ციხე. ვის უნდა აეშენებინა, ერის ფანტაზიით, დედა-ციხე, თუ არა დედას, ქალს. კახოსმა და კუხოსმა გააშენეს თავიანთი ნაწილი და თავისის პიროვნების გასამტკიცებლად დაარქვეს თავიანთი სახელი კახეთი და კუხეთი. გაჩიანი გააშენა ქართლოსის შვილმა გაჩიოსმა. რომ არ ყოფილიყვნენ კახეთი, კუხეთი, გაჩიანი, საჭიროც არ იქნებოდა ერის ფანტაზიის შექმნა კახოს, კუხოს და გაჩიოს: სურვილი ერისა, რათა ახსნას მიზეზი და დაუკავშიროს არსებული მხარეები და ქალაქები იმათს აღმშენებლებს, ჰბადავს პირვანდელს გენეალოგიას ჩვენი ხალხის მართებლებისას. აქ მუშაობს ქართველთა ერის გონება და დაკვირვება, აქ ვხედავთ ხალხის ფანტაზიას და არა არაკს, მოგონილს უცხო ტომის წარმომადგენლის მიერ. ეს ნაწილი „ქართლის ცხოვრებისა“ საქმარისად ებრძვის პროფ. პატკანოვის აზრს, რომ ჩვენი მათიანე შეადგინა „სომხის ცოტა-ოდნად განათლებულმა ბერმა“. ეტიოლოგიური ახსნა საქართველოს ნაწილებისა და ქალაქებისა ეკუთვნის თვით ერს და არა უცხოელის ფანტაზიას. ერს ბუნდად ახსრავს, რომ უძველესი მხარე საქართველოსი იყო ქართლი და ამისი გაშენება მიაწერა უფროსს ძმას; ერს ახსრავს, რომ მცხეთა არის უძველესი ქალაქი და მისი აღშენება მიაწერა უფროსს შვილს ქართლოსისა—მცხეთოსს. პირველს ჩვენს მათიანის: დამწერს დაუცვამს ეს გულწრფელი მოსაზრება ერის ფანტაზიისა.

„ქართლის ცხოვრებას“ წყაროდ აქვს ძველი ლექსებიც. იგი ასახელებს „მგოსანთ“, რომელთა ნათქვამიც შეუქსოვია სხვა გადმონაცემთან. ფარსმან ქველი მოკლულ იქმნა და-

ლატით და ამიტომ იგი გახდა საგნად გლოვისა მგოსანთა მიერ, რომელთა გოდება ჩაწერილია მატიანეში: „ვინ ჩვენდა, რამეთუ მოგვძინა სვემან ბოროტმან და მეფე ჩვენი, რომლისაგან ხსნილ ვიყვენით მონებისაგან მტერთასა, მოიკლა: კაცთა მგრძნებელთაგან და აწ მივეციტ ჩვენ წარტყვენვად ნათესავთა უცხოთა“. მემატიანე უმატებს, რომ მგოსანნი „ქალაქთა და დაბნებთა“ ახსენებდნენ „სიმხნესა და სიქველესა; სიშვენნიერესა და სახიერებასა ფარსმან ქველისასა“ (ქარ. ცხ. I, გვ. 53). ეს გლოვა პროზად გადაღებულია; თუმცა შინაარსი ხელუხლებლივ დატოვებულია. საპოლიტიკო მითი - ქართლის ცხოვრებაში“ შეეხება ბრძოლას ქართველთა ნებროთთან, ხაზარებთან, სპარსელებთან. შინაური ცხოვრებიდან მატიანეს იგონებს იმ დროს, როცა ერთი თემ-თემად სცხოვრობდნენ, ჰყავდათ თავიანთი უფროსები—მამასახლისები. რელიგიის შესახებ გვაუწყებს, რომ უძველესად „უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“. ამ გვარად ჩვენი ისტორიული წყაროები არ უარყოფენ ერის ნაწარმოებს და მათ საფუძველზედ აშენებენ უძველეს დროთა ცხოვრების სურათს.

თ ა მ ა რ მ ე ზ ი ს ე კ ო ძ ა .

საუკეთესო ხანა საქართველოს ცხოვრებაში გაგრძელდა ორი საუკუნე ბაგრატ მესამედგან (+1014) ვიდრე თამარ მეფის მიცვალებამდე (+1212). თამარ მეფე ასული იყო მეფე გიორგი მე-III-ისა. „ქართლის ცხოვრებამ“ თამარისთანა დიდებული მეფე სხვა არ იცის. მისი მოქმედების და ცხოვრების აღწერა შეუსვენებელი ქება-ხოტბაა. ამირ-სპასალარი ჭიაბერის გუჯარში თამარი მოიხსენება „ღვთის სწორად, მეფეთ-მეფედ“. ამ ბრწყინვალე ადამიანის სახელი აქამდის უკვდავია ხალხის მეხსიერებაში. რვა საუკუნეა თამარის სურათს და მოქმედებას მოხვეული აქვს აღტა-

ცების შუქი და პოეტური ლეგენდები. ერის წარმოდგენამ დიდი მეფე (და არა მეფა, ანუ დედოფალი) გადააქცია ნახევარ მითიურ არსებად. მიაწერა მის წარმართული ღვთაების თვისებანი; აღიყვანა უმანკო ქრისტიანე ქალწულის ხარისხამდის. იგი შერიცხა წმინდანად და ამასთანავე მკურნალად სხვა-და-სხვა სენთა და ქირთაგან. მთელი კავკასია ლაღადებს მის დიდებულს მოღვაწეობაზედ. მან დაიმონა ვაჟი უცხოელთ და ქართველთ ტომთა. ოსი, ჩაჩანი, ლეკი, აბხაზი, ქისტი, სომეხი, თათარი მოგვითხრობს. ლექსად და პროზად ურიცხვს ამბავს თამარის ძლევა-მოსილს ლაშქრობაზედ, ქებას შეასხამენ მის ღვთიურს სიღამაზეს, აღიდებენ მის უღვეველს გულუხვობას და მოწყალებას. სვანეთში, ფშავ-ხევსურეთში თამარს ხალხის წარმოდგენა: თავზედ ადგამს ძვირფას გვირგვინს, თვალ-მარგალიტით შეკედლოს.

ისტორია და ერის ფანტაზია ერთმანეთს დაეხმარნენ თამარის სურათის შესაქმნელად. ისტორია გვაუწყებს, რომ იგი პირველად მისთხოვდა რუსის თავადს გიორგი ანდრიას ძეს, მაგრამ ეს კავშირი არ იყო ხანგრძლივი, — განქორწილებული გიორგი გაიდევნა კონსტანტინოპოლს, ხოლო თამარმა შეირთო ოსეთის მთავარი დავით სოსლანი, ბაგრატიონთა გვარისა. თამარმა დაიმორჩილა ჯერ კლარჯეთის და სამცხის ერისთავები, რომელნიც მიემხრნენ გადევნილს გიორგის ანდრიას ძეს, შემდეგ გაება ომში სპარსელებთან და თურქებთან. გადევნა. ესენი ყარსიდგან, დაამარცხა ალექსანდრე სულთანი ნურრედინი, დაიჭირა ტრაპეზონი, გადალახა ოსეთი და დაიმორჩილა მთიელნი. ასე შემობოქათი თქმის მთელი კავკასია და მცირე აზია, შექმნა ძლიერი სახელმწიფო შინაგან და გავლენიანი გარეგან. ძლევა-მოსილი თამარის მოქმედება გაითქვა შორს საქართველოს სამზღვარს გარეთ და უცხო ტომთ მებისტორიენი — არაბნი (შინაბედდინ ელკალკაბენი) აქებს ჩვენს „სახელოვანს, მამაცს; სულგრძელს

შეფეს, ქრისტიანეთა. მფარველს, საწყალთა შემბრალე-ბელს“.

პოლიტიკურს გაძლიერებას და მშვიდობიანობის დამყარებას მოჰყვა მწერლობის და ხელოვნობის აყვავება. თამარ მეფის დრო ბრწყინვალე ხანაა ჩვენი ლიტერატურის განვითარებისა. ამ დროისთვის სამწერლო ენა უკვე შემუშავებულიყო. ათონელთა მოღვაწეობით და დავით აღმაშენებლის თანამშრომელთა მეცადინეობით, ამ სამზადისმა თამარის დროსთვისი ნაყოფი ნაყოფი უკვე გამოიღო. შავთელი და ჩახრუხა, მოსე ხონელი და სარქის თმოგველი, უკვდავი შოთა რუსთაველი ამ მეფის კარის მწერალნი არიან, მისი ყურადღებით გამხნეებულნი და დაჯილდოვებულნი. ამ დროის ლიტერატურა და კულტურა წარმოადგენს ნაციონალური გენიოსობის ქმნილებას. შეთვისებული სპარსეთიდან და ბიზანტიიდან განათლება შესისლხორცდნენ ეროვნულს ნიადაგზედ; მიიღეს ადგილობრივი ელფერი, უცხოეთიდან შემოტანილს გავლენას დაასვეს თავისი პიროვნობის ბეჭედი. ლიტერატურა და ხელოვნობა ამ დროს პირუთენელი სურათია, სადამდის შეეძლო ქართველს ერს თავის კულტურული მისწრაფების განვითარება და რა წერტილამდის ძალედვა ნაციონალური თვისებების განხორციელება. ეს იყო „ოკროს დრო“ ქართული მწერლობისა და ცხოვრების აღორძინებისა.

პოეზიი და მოთხრობები იმ-XII საუკ.

I. ა მ ი რ ა ნ დ ა რ ე ჯ ა ნ ი ა ნ ი.

პირველად თამარ მეფის დროის მწერალთა შორის უნდა დავასახელოთ მოსე ხონელი და მისი მოთხრობა „ამირან-დარეჯანიანი“. შოთა იგონებს ამ ნაწერს თავის „პოემის დასასრულს: „ამირან-დარეჯანიძე მოსეს უქია ხონელსა“. ბიო-

გრაფიული ცნობანი მოსე ხონელის შესახებ მეტად ნაკლებად დარჩენილა. თეიმურაზ ბატონიშვილის სიტყვით იგი იყო მღივანი თამარ მეფის, ჩამომავლობით იმერელი, ძველად გათქმული ქალაქი ხონიდგან. მოსე ხონელი მოწამე იყო საქართველოს პოლიტიკურად გაძლიერებისა, რომელიც დავით აღმაშენებლის დროიდგან გაფოლადდა და გაკაჟდა. თავგანწირული დაცვა თავისუფლებისა, მედგარი ომიანობა, აღტაცებული სიყვარული მამულისადმი მოსე ხონელმა გამოსცა და განიხილა ცხოვრებაში. ეს დაკვირვებანი და შთაბეჭდილებანი მოახვია ლეგენდარულს გმირს ამირანს, თავაღებულს გმირს და პატროსანს მოღვაწეს. ისტორიულმა ამბებმა გაახსენეს საერო ნაწარმოებით სარგებლობა, რათა გაეღვიძებინა თანამემამულეთა გულში მოწიწება საქართველოს წარსული თავ-გადასაყვალისადმი. მისი მოთხრობა მოწმობს, რომ დამწერი განათლებული კაცი ყოფილა, გაწვრთნილი სასულიერო და საერო წიგნებში, ნავალი სხვა-და-სხვა ქვეყნებში და დაახლოვებული სამეფო სახლთან. მოთხრობა შესდგება თორმეტი კარიდგან. „ამირან-დარეჯანიანი“ იმ ნაწერთაგანია, სადაც მოსჩანს კვალი აღმოსავლეთის, უკეთესთქვათ სპარსეთის გავლენისა. ეს გავლენა იმაში გამოიხატება, რომ მოთხრობის გმირები ატარებენ უცხო ტომის სახელებს, მაგრამ ისეთს სახელებს, რომელნიც მოსეზედ აღრეგავრცელდნენ საქართველოში. რამდენიმე ამბავი „ამირან-დარეჯანიანი“ მოხსენებული ზეპირ-თქმულებადაც არის დარჩენილი. ის და სხვა მრავალი გარემოება არ გვაძლევს ნებას დავეთანხმოთ იმ პირთ, რომელნიც მოსეს ნაწერს სთვლიან ნათარგმნ თხზულებად. „ამირან-დარეჯანიანი“ სპარსელიაო ჩამომავლობით, სცხოვრობს ბაღდადის კარის ახლოს, მუსულმანთა მბრძანებელის მფარველობის ქვეშე. მეორე გმირი ამ მოთხრობისა სეფედავლე დარისპანიძეც სპარსელიაო, ამბობს იგივე ნ. მარტი. ეს ორი გმირი ძალ-ღონით სძლევენ არაბებს, აბისინელებს, იემენელებს, ჩინელებს,

ხაზარებს, რადგან მოთხრობას მიზნად აქვს ჩაუნერგოს მკითხველს პატივისცემა სპარსელი გმირებისადმი, ამიტომ ექვი არ არის, რომ „ამირან-დარეჯანიანი“ დაწერილია სპარსელთა სადიდებლად. შემდეგ ეს სპარსული მოთხრობა გადმოითარგმნა ქართულადო, „ამირან-დარეჯანიანი“ არ არსებობს სპასულის ენაზედ და ეს გარემოება გვაფრთხილებს ვეძიოთ გზა შედარებისა ქართული ნაწერისა არ არსებულს ორიგინალთან. თვით მოთხრობაში არა სჩანს კვალი, რომელს ერს ეკუთვნიან ამირანი და სეფედავლე დარისპანიძე, თუმცა დანარჩენ გმირთა შესახებ მოთხრობა გვაუწყებს, რა ჩამომავლობისანი და სადაურები არიან ივინი. ის საშუალება, რომელიც იხმარა ნ. მარბმა ამირანის და სეფედავლის ჩამომავლობის აღმოსაჩენად, შესაწყნარებელი არ არის, რადგან შეტად ხელოვნური და თვით-ნებობითი ხასიათის არის. სეფედავლე დარისპანიძე და ამირან-დარეჯანიძე არაბულ-სპარსული სიტყვების ფესვიდგან შესდგებიანო. სეფედავლე დარისპანიძე უნდა განაწილდეს ამ გვარად: სეფე დავლე დარისპანი; ამირან-დარეჯანიძე კი ამ სახით განიყოფება: ამირან დარა ჯან... პირველი ნაწილი ამ ორი სახელისა წარმოადგენს არაბულს სიტყვას, რომელიც იხმარება ტიტულად სპარსეთში; მეორე ნაწილი (დარ, ან დარე)—სპარსული თანდებულია შინა; მესამე ნაწილი წარმოადგენს ხალხურს ფორმას სიტყვებისას: ისპან=ისპაჰან, ჯან=ჯაჰან (ქვეყანა). აქედან დასკვნის იგი, რომ ეს გმირები სპარსელები არიან ჩამომავლობით; პირველს ერქვა სეფე, ესე იგი „მახვილი სახელმწიფოსი ისპაჰანში“, მეორეს ამირან, ესე იგი „ბძანებელი ქვეყნისა“. ნაძალადეგობა ამნაირად სახელის ახსნისა საკმარისად სჩანს ერთი ფაქტიდგან: ქართულად ისპაჰანის მაგავრად ისპანს არეინ ხმარობს, მაშასადამე სეფე+დავლე+დარ+ისპან—ად დაყოფა სახელის სეფედავლე დარისპანიძე შესაწყნარებელი არ არის. საერთოთ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ სახელების განხილვა ვერ აგვიხსნის ქვეშარიტებას, ვერ

დაგვარწმუნებს, რომელს ერს ეკუთვნის რომელიმე თხზულების შექმნა ამა თუ იმ სახელების მიხედვით. სპარსული სახელ-წოდებანი უძველესი დროითგან გავრცელდნენ საქართველოში და საკვირველი არ არის, თუ მწერლობაშიაც შევხვდებით ამ სახელებს. პუშკინს დაუწერია დრამები, საცა მოქმედი პირები ატარებენ სახელს დონჟუანს, ალბერტს, მოცარტს,—ნუ თუ აქედგან უნდა დავსკვნათ, რომ, რაკი ეს სახელები რუსული არ არიან; მაშასადამე თვით თხზულებანიც რუსის მწერლის კალამს არ ეკუთვნიან? გარდა ამისა, რა საჭიროა სეფედავლეს დარისპანის ახსნა სპარსული ლექსიკონის დახმარებით; როცა სიტყვა სეფე (სეფე წული, ბატონიშვილი) ძველის-ძველია! სახელი დარისპანი აქამდის გავრცელებულია იმერეთში; საიდგანაც იყო თვით მოსე ხონელი: რაც შეეხება ამირანის სახელის განმარტებას ფესვიდგან ამირი (=ბძანებელი ქვეყნისა), შეუწყნარებელია ვსეც იმიტომ, რომ ამირანი მხოლოდ კარის კაცი იყო ბაღდადის ბძანებელთან.

აგრეთვე ცალმხრივ შეხედა „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირებს ა. გრენმა. ამ ორიენტალისტმა სახელები სავარსამიძე და დარეჯანიძე განმარტა ისე, ვითომც სავარსამიძე ნიშნავს შვილს სავარსამისას, დარეჯანიძე—შვილს დარეჯანისას და აქამდის იარა, რომ ნესტან-დარეჯანიც კი ახსნა თავისებურად: ნესტან ასული დარეჯანისა; ნ. მარჩი ამ სახელს ჰკითხულობს ფორმით ნესტან-დარეჯან, როგორც ამირანს—ამირან დარეჯან. ეს ორნი შეძიებელნი ვერ შეთანხმებულან სახელების განმარტვაში. პირველმა (ა. გრენმა) გვარი მამის სახელად გადააქცია, მეორემ ძალდატანებით სპარსულ-არაბული ფესვი აღმოაჩინა გმირების სახელებში. აგრეთვე სხვა სახელწოდებანიც—ბადრი (შეადარე ქართული სიტყვა ბადრი მთვარე), უსუპი (კამა) ადვილად ასახსნელია ქართული ლექსიკონის დახმარებით, მიუმართავად სპარსულ-არაბული სიტყვებისადმი. ერთი გმირის სახელი—მზეკაბუკ—

ისე ატრიალეს, რომ ამ ქართულს სიტყვაში და სახელწოდებაში, რომელიც მესხებმაც იცოდნენ, მოსძებნეს ქალაქ ხოროსანის გადმოთარგმნა და აღნიშვნა მისი მნიშვნელობისა „აღმომავალი მზე“. ასეთი ძალ-დატანებითი და ყოველს ქვეშაირიტებას მოკლებული განმარტება თვალსაჩინო სახელწოდებისა გამოწვეულია მხოლოდ სურვილით თავიანთი აზრის დამამტკიცებელი საბუთი აღმოაჩინონ. იქ, სადაც თვით თხზულება მტკნარად გაჩუმებულია.

„ამირან-დარეჯანიანის“ განხილვა გვარწმუნებს, რომ ეს მოთხრობა წარმოადგენს გადაკეანძულს სხვა-და-სხვა საგმირო არაკთა კრებულს, რომლის დამაკავშირებელი არის ამირანის სახელი და მოქმედება. ზოგან, მაგალითად, მეექვსე თავში, საცა მოთხრობილია ინდოს და ამბრის გმირულს მოქმედებაზედ, ამირანი არაფერს მონაწილეობას არ იღებს, მხოლოდ, გაიგებს-რა მათ მოღვაწეობას, გასწევს არაბეთში, მაგრამ ველარ მიუსწრობს ამბრის და მისი სიკვდილით შეწუხებული დაბრუნდება ბაღდადს. ამირანს ხონელმა გარეგან შოაბა ამბრის და ინდოს გმირობა.

შინაარსის გაცნობა უეჭვოდ ხდის ჩვენთვის იმ მოსაზრებას, რომ ხონელი სარგებლობს სხვა-და-სხვა ზეპირ-თქმულებით, აკოწიწებს მათ ერთმანეთთან და აძლევს ერთიანობის ხასიათს. ამ შემოკრებილი არაკების ძაფი ადვილად შეიძლება გაგვიმოთ, თუ მივაქცევთ ყურადღებას გმირების სახელებს და სამოქმედო ასპარეზს: ამირან-დარეჯანიანი შესდგება თორმეტი კარისაგან. თითქმის თვითოეული თავი განსაკუთრებულს ამბავს მოგვითხრობს. კარი პირველი: აბესალომ ჰინდოთ მეფის ამბავი. კარი მეორე: ბადრი იამანის ძის ამბავი. კარი მესამე: ომი ბადრი იამანის ძისა და ბუნბერაზის არზამანაკისა. კარი მეოთხე: ნოსარ ნისრელის ამბავი. კარი მეხუთე: ამირან-დარეჯანის ძის ამბავი. კარი მეექვსე: ამბრი არაბის ამბავი. კარი მეშვიდე: ინდო ქაბუკისაგან იამანთა ქვეყანას შესვლა. კარი მერვე: მნათობთა

ამბავი. კარი შერვე: თილისმათ ამბავი. კარი მეცხრე: სეფე-
დავლე დარისპანისძის ამბავი. კარი მეათე: შხის ქაბუკის ამ-
ბავი. კარი მეთერთმეტე: სახლთა ძებნისა ამბავი. კარი მე-
თორმეტე: ამირან დარეჯანის ძისაგან ბალხეთ შესვლისა და
ბალხამ-ყამის ძისა ამბავი. ზოგს ხელნაწერში დართულია მე-
ცამეტე კარიც: ჯიმშერის შვილის არშოკლა მზექაბუკის ამბავი.
შემდეგ განვიხილავთ ორს თავს კიდევ, რომელიც ზოგიერთს
ხელნაწერს დართული აქვს.

ამ სათაურების ჩამოთვლაჲც საკმარისია, რომ „ამირან-დარე-
ჯანიანი“ ვიცნოთ სხვა-და-სხვა „ქაბუკთა“ საარაკო მოქმე-
დების კრებულად. აქ მოქმედობენ: ბადრი იამანიძე (იემენი-
დგან), ალი-დილამი (დილამელი), ამბრო-არაბი, ინდო-ქაბუ-
კი. გარდა ამათი „ამირან-დარეჯანიანი“ შეხვედებით ნოსარ
ნისრელს (ეგვიპტელს), ასტრაბიძეს (ასტრაბადელს), ლამარ
ლაზნელს, ხვასრო ხაზარს, სინთა მეფის შვილს ბო-
სორ ბასრელს და სხვ. ეს ხალხის სახელწოდებანი და გეო-
გრაფიული ნაწილები გვიჩვენებენ საარაკო შინაარსს „ამირან-
დარეჯანიანისას“ და ანაწილებენ მას ეპიზოდებად, რომელ-
ნიც ზეპირ-თქმულებით საქართველოში, შეიძლება ზოგან
წერითი საშუალებით შეეთვისებინოს მოსე ხონელს.

„ამირან-დარეჯანიანი“ იწყობა შემდეგი სიტყვებით: „იყო
ინდოეთს მეფე აბესალომ, მორქმული, განგებიანი და არა
იყო შექირვება გულსა მისსა... ორშაფათს, სამშაფათს,
ოთხშაფათს ათას-ათასნი დიდებულნი ნადიმსა ზედა უხმის და
გასცემდის საბოძვარსა... ხუთშაფათსა, პარასკევს და შაფათს
ნადირობდის და განისვენებდის, კვირასა დღესა დაჯდის და
სამეფოსა საქმესა განაგებდის“. ერთხელ სანადიროდ წავიდ-
ნენ და ერთმა დიდებულმა ნახა ქურციკი, რომელსაც „ეს-
ხსნეს რქანი ოქროს ფერნი, თვალი და კლიკნი შავნი, მუ-
ცელი თეთრი და ზურგი წითელი“. მნახებმა ეს მეფეს მოახ-
სენა. გამოუდგნენ ამ ქურციკს, დიდი ხნის სიარულის შემ-
დეგ ერთს „უკაცურს ადგილას“ ნახეს სახლი. აქ მათ

თვალ-წინ გამოუჩნდნენ „ქაბუკნი დაწერილნი სამნი და მათ შუა სახე ქალისა, რომე კაცისა თვალს ეგეთნი არა რა უნახავს“. ერთი დიდი კაცი იყო, შვენიერი ქაბუკი, ჯაჭვი ტანსა ეცვა, ხმალი ხელთა ჰქონდა. ზედან ესრედ ეწერა: ვითა მე ამირან დარეჯანისძე, ყმა ჩემი სავარსამიძე, ბაღრი იამანისძე, ყმა მისი ინდო-ქაბუკი, ნოსარ ნისრელი და ყმა მისი ალი-დალამი, ოდეს ქაჯნი დავხოცენით და ზღვათა მეფის ასული გამოვიყვანეთ, ამას აღვიღსა მოვედით და ყოველი არაბეთი ზედან მოგვიხდა... მოიხედეს მარცხენასა მხარესა და იგი სამნი ქაბუკნი, ყმანი მათნი, ეწერნეს“. დაღონდა მეფე, მოინდომა ამ უცნობთ ქაბუკთა ამბავის გაგება. ჯაზიარ-ვეზირის რჩევით გაგზავნეს აქეთ-იქით კაცები. ორი ამათგან მოაღწევს ბაღდადს და ერთი მოხუცებულისაგან შეიტყობენ, რომ ამირანის ყმა სავარსამიძე ცოცხალია და იგი უამბობს ქაბუკთა თავს გადასავალს. მეფე აბესალომს მოახსენებენ ამას და იგი წერილით სთხოვს სავარსამიძეს მოვიდეს მის სასახლეში. სავარსამიძე უამბობს მეფეს ამირანის და მისთანა ქაბუკთა გმირულს მოქმედებას.

სავარსამიძის ნაამბობი შეადგენს თორმეტს კარს „ამირან-დარეჯანიანისას“. თვითოეული ამბავი იწყება ამ სიტყვებით: „დიდო მეფეთ-მეფეო, ცხონდი უკუნისამდე, აღიდნეს ღმერთმან მოყვარენი თქვენნი და არცხვინოს ორგულნი თქვენნი“. მოთხრობა მისი წააგავს დასავლეთ ევროპის გმირულ (რიტურთა) რომანებს. მომღერლები, ქალის სილამაზისადმი ტრფიალება, მამაცური დოღი, თავ-განწირული ომი სატრფოს გულისთვის, აბჯრით შეკაზმული ქაბუკნი, ეს არის ფორმა როგორც ევროპული რომანებისა, აგრეთვე „ამირან-დარეჯანიანისაც“. ბრძოლა ორ მექიშპეთა შორის სწარმოებს დიდებულთა და სატრფოთა თანადასწრებით. აი, მაგალითად, როგორ ასწერს ხონელი მეორე ომს ბაღრი იამანისძის და არზამანიკისას: „დილასა, ოდეს გამოჩნდა ნათელი მზისა, დაჯდა მეფე და დედოფალი მასვე აღვიღსა და დაისვენს

ასული თვისი შუა და მას ასულსა მისსა ემოსა ელვარე რამე და, ვფიცავ ღმერთსა ცხოველსა, მზე მას ვერა სჯობდა. ეგრეთვე დაისხნეს დიდებულნი და დაიდგეს ნადიმი და მღერდეს მგოსანნი და წარმოდგნენ ყოველნი მხედველნი, ბანის-ბან სცემდნენ ბუკსა და დაბდაბსა, ტიროდეს ყოველნი მით, რომელ ეგონათ ჯობნა არზამანიკისაგან. გამოვიდა არზამანიკ შეკაზმული და სატკივართა ადგილთა პოლექტიკნი კინანი ეკრნეს თვითცა და ცხენსაცა. აგრეთვე გავიდა ბაღრი იამანიძე და ესე იყო წესი მისი, რომე სამნი ხმალნი ეკიდიან. შემოუვლეს ნავარდი, ერთმანერთსა შეუძახნეს, შეუტიეს და შეიბნეს... იყო დილიდგან ვიდრე მწუხრამდე ომი ფიცხელი და მათისა ბუკ-დაბდაბისა ცემისაგან აღარა ჩავარდებოდა ყურთა ხმა.

თავი გმირი ამ ქაბუკთა შორის არის ამირან-დარეჯანიძე, რომლის მოქმედებაზედ აქამდის ხალხში მრავალი ლექსი და ლეგენდა დარჩენილა. ჩვენ ზემოთ უკვე განვიხილეთ იგინი. ხონელის თხზულებაში ამირანს გარს არტყია საარაკო წრე. მისს გმირობას განცვიფრებაში მოჰყავს სუყველანი, მის სამამაცეს ვერვინ დასძლევს, გულადობით მას მაგიერი არვინ ჰყავს. იგი ბაღდადის ხალიფის მოდარბაზეა, უბრალო აზნაური. სასახლეში მას დიდს პატივს სცემენ, მისი მრავალი და შესანიშნავი თავს-გადასავალის მოთქმა ატკობს მუსულმანთა მბრძანებელს. ამირანი ერთგულია ამირისა და მისს მზეს ფიცულობს ღვთის სახელთან ერთად. კმაყოფილია მცირედი სარჩოთი და ზომიერი დროს გატარებით. ექვსი მოსამსახურე ჰყავს და მათ შორის სავარსამიძე განუშორებელი თანამგზავრია მის ლაშქრობაში ინდოელებთან, თურქებთან, ხაზარებთან, სინელებთან.

მეორე ქაბუკი, რომლის შესახებ „ამირან-დარეჯანიანი“ დაწერილებით მოგვითხრობს, არის სეფედავლე დარისპანიძე. ეს ქაბუკი დიდებული მეფის ჩამომავალია. „მამა სეფედავლესი დარისპან იყო ქაბუკი ესეთი, რომელ აწ ბერნი და

მხსოვნის კაცნი იტყვიან, რომე ამა შვილსა თვისსა სეფე-
დავლესა იგი სჯობდაო... მოკვდა იგი მამა სეფედვალისა
დარისპან მეფე და ესე ძე მისი ცოტა ყმა დარჩა. იმომკრო-
ვეს მათ გარეგანთა მტერთა, დაიწუნეს ესე პატრონი ჩვენი, —
უამბობენ ამას სეფედავლეს ყმანი ომად ამადაძეს, გმირს ამირ-
მუმლისას, — შეკრბნეს ლაშქარნი, მოადგნენ და ერთისა
დარისპანისა შაარისაგან კიდე სხვანი ქვეყანანი სრულებით
წაუღეს და იგი დარისპან შაარი მისთა გაზრდილთა ყმათა
შეამაგრეს; იგი ქალაქი დიდი ტურფა იყო და კეკელა (აქედ-
გან ახლანდელი გვარი კეკელიძე). გამოხდა წელიწადნი მრავალნი
და ამას შინა მოიწიფა სეფედავლე და შემძლებელ იქმნა
საქაბუკოთა საქმეთა. დღესა ერთსა მივიდა წინაშე დედოფ-
ლისა დედისა მისისა და ჰკითხა: ესე ქალაქნი რომე დიდნი
და შვენიერნი არიან, ამა ქალაქისა წაღმართ რატომ არა
გვაქვს სხვანი ქვეყანანიო. ატირდა გულ-მღუღარედ დედა-
მისი დედოფალი და ესე უთხრა:

„შვილო ჩემო, დიდნი ქვეყანანი გვქონდა და ქალაქნი
მრავალნი, მაგრამ ოდეს ბნელ იქმნა ჩვენთვის სინათლე
მზისა, მოკვდა მამა შენი, მაშინ მოგემართეს ძველთა მათ
მტერთა და ყოველივე წაგვიღეს“. სეფედავლე აღიქურვა
და ჩქარა დაიბრუნა მამისეული ქვეყნები და გაითქვა სახელი
მისი სიქაბუკისა. იგი შემოსილია აბჯრით და ფართა. ჰხო-
ცავს სპილოებს, როგორც კატებს, რკინის კარებს ამტვრევს,
როგორც სიმინდის ტაროს. ვერც ერთი ქაბუკი ვერ უძლებს
მას. ქენთა მეფის ასულის გამოსაყვანად წასული, იგი მო-
ქმედობს საგრძნეულო ფარგალში და მხოლოდ შაოსნის
დიაცისაგან მიცემული წამალი დაიხსნის მას როგორც ჩვეუ-
ლებრივ ქართულს არაკებში. სეფედავლე მიჰმართავს დიაცს
შაოსანს სიტყვებით. „შენცა კეთილად დამხვდი, ჩემო დედაო!
დიაცი ეტყვის მას, რომ „ძნელს და საჭიროს გზას“ დასდგო-
მია ქაბუკი: ვინც აქ მოსულან, მშვიდობით ველარ წასულან“.
სეფედავლე დაჰპირდებოდა გაუსწორდეს რაზიმან დევს, რო-

მელმაც ქმარი შაოსანისა და ძმანი მისნი დახოცა, ხოლო ძენი მისნი წაასხა. სეფედვალე და მისი ამხანაგი მოგზაურობს გრძნეულთა ქვეყანაში. ჯერ ისეთი სიბნელე მოეხვიათ, რომ კვალი ველარ გაიგნეს. შაოსნის წამალმა გზა გაუნათლა. მოჰკლა საზარი კაცი და შევიდნენ „მშვენიერს ქვეყანას“, რომელიც „ტურფა წალკოტს“ წააგავდა. ხილნარი იყვნეს უცხონი, წყალნი წყაროთაგან გადმოდიოდნენ, ხენი ფურცელჩრდილოვანნი. მოვიდა მათ წინაშე კაცი, რომელსაც „პირ-ოქრო რიდე თავსა ეხურა“ და მონათა თვისსა უბძანა: „მოიღეთ ხილი ამ წალკოტისათაო“. ოქროს ტაბაკზედ მოართვეს ხილი, რომლის მსგავსი არ ენახათ. „ეკამეთ, მაგრამ ამის მეტი ვერა შევიგნეთ-რა, ძალა-წაგვილო... სეფედვალეს ვერა ავნო-რა, რადგანაც ის წამალი, დიაცმან რომ მისცა ხელთა ჰქონდაო. მერმე იყივლა მან კაცმა (ოქროს რიდეთი) და დაიწყო ლაშქარმა ფიცხლად მოდენა“... ათი-ათასი კაცი მოჰკლა მაშინ სეფედვალემ. მიალწია ქენტა მეფის სატახტო ქალაქს, დაამარცხა არაბთა მეფის ძე, რომელიც მოსულიყო ქენტა ბატონის ასულის წასაყვანად, მოიტაცა „პირ-მზე“ და გამოაპარა. მაგრამ ქენტა მეფე ურიცხვი ჯარით დაედევნება, ატყდება დიდი ომი, როსებ ფალავანს მარტორქით მოსულს მოჰკლავს და გამარჯვებული წამოვა. ამ ქაბუკის ამბავს გაიგებს ამირანი და წამოვა საომრად. ბრძოლა მათი სასტიკი და შეუპოვარია, მაგრამ გამარჯვება არც ერთს არ შეხვდება, ამიტომ მათ შეარიგებენ.

გრძნეულთა შორის მოქმედობს კიდევ მესამე გმირი „ამირან-დარაჯანიანისა“ — მზე-ქაბუკი. იგი მოჰკლავს ლომ-კაცს, რომლის ტანი ლომისაა და სახე კაცისა. ხაზართა მეფის ქალი დასახსნელად წავა და გზაში დახოცავს ლომებზედ მოსეულს კაცებს. „აწ უფრო საგრძნეულოსა ქვეყანასა შეესულიყავით... მოხვდა სახლი მშვენიერი, შევედით მას შიგან და კაცნი არავენ იყო, — არს პური დაგებული და საქმელი ყოველი ფერნი. მზემან-ქაბუკმან სთქვა: ამ პურსა

ყოლე მე არა ვკამ, რომ საგრძნეულო არისო. ამაზედან ანაზღათ იგი ფრინველნი მოფრინდნენ, რომელნი მას ტბასა შიგან კაცთა იბანეს და ფრინველად შეიქმნეს, მოვიდნენ, სარკმელნი შემოვლეს და კაცად შეიქნეს. დასხდნენ. ამად რომე დახოცასა თურე იგონებდეს, მაგრამ ჩვენ ვერა გავიგეთრა. თუმცა დაგვეხოცნა, პირველ რომ შემოვიდეს, ჩვენ მშვიდობით დავრჩებოდით, არც არა ჩვენ უთხარით... მერმე დასხდნენ იგი კაცი, სკამდნენ და იცინოდნენ. შემოვიდა კაცი ერთი და გვითხრა: ვითა ესი პური თქვენთვინ იყო შეკაზმული, მათ ეშმაკთა რათ შეაქამეთო?“ შეიბნენ ლაპარაკში და მოჰკლეს ის კაცი. „ჩვენ შვეტივეთ, მათ ფრთანი შეექნათ, გვეკრნეს ფრთენი პირსა, წამსავე ცნობა წაგვეერთვა“. ასე უამბობს რაიბი, მზე-ქაბუკის ყმა ამირანს. ამ გვარი გრძნეულებანი გაფანტულია „ამირან-დარეჯანიანში“ და ჩვენი ხალხის ზეპირ-თქმულებაში. კავშირი საურთიერთო ექვს გარეშეა. მეტადრე ამირანის ამბავი ხონელის მოთხრობაში და საერო პოეზიაში იმდენად წააგავენ ერთმანეთს, რომ მათი განცალკევება შეუძლებელად მიგვაჩნია. ამირანის ომი ბაყბაყდეთან, ჩაყლაპვა დარეჯანიძისა გველეშაპის მიერ, მუცელში ყოფნის დროს ამირანისაგან წალის ყელიდგან (ანუ ჯიბიდგან) დანის ამოღება და გველეშაპის მუცლის გამოქრა და გამოსვლა, სამ გველეშაპად გადაქცევა (შავი, თეთრი და წითელი) მოკლული გველისა, მზეთ-უნახავი ქალის ხორეშანას მოძებნა,—ეს და სხვა მრავალი წერიმალი საერთო მხარე ხელოვნურთ და ზეპირთ თქმულებათა შორის გვარწმუნებს, რომ მოსე ხონელმა ისარგებლა სახალხო ზღაპრებით, გადააბა იგინი ერთმანეთს და დააკავშირა ამირანის სახელით. რა თქმა უნდა, გრძნეულობანი და ჯადონი, რომელიც ამ მოთხრობაშია, მაგალითად, ტბაში ბანაობა კაცებისა და ლომებად გადაქცევა, ფეხთა წამლის მოსმა და წყალში უვნებლად გასვლა, სპილენძის კაცის ჩარევა ბრძოლაში,—ყველა ეს არ შეადგენს განსაკუთრებით თვისებას მხოლოდ ქართული

ზღაპრებისას. ამის მიხედვით არ შეიძლება დავსვენათ არც ნაციონალური წარმოშობის, არც უცხო ენიდგან გადმოღებული თეორიის შესახებ. ამ გვარი თქმულებანი დადიონდენ მთელს აღმოსავლეთში და საქართველოში ადვილად გავრცელდებოდნენ ზეპირ-გარდმოცემათა საშუალებით. მოსე ხონელმა ამ ზღაპრებს მისცა გმირული ხასიათი თავის დროის შესაფერად. ქაბუჯნი დაწრწიან აბჯრით შეკაზმულნი სატრფოს მოსაძებნად, ანუ მამულის ხსნის და განთავისუფლებისათვის. ამ ორსავე მხარეს თამარ მეფის დროს ჰქონდა რეალური ინტერესი და მაჩვენებელი იყო თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, რომელიც აღბეჭდილი იყო ძლევა-მოსილი ლაშქრობით.

ამირანის მოქმედება გვაგონებს ბერძენთა გმირის პრომეთეოსის საქციელს. ამირანის შესახებ თქმულებანი ორს ხეუღს წარმოადგენს. პირველი, უძველესი, ასურათებს ამირანს ღმერთთა მოწინააღმდეგედ, როგორც პრომეთეოს ზევსის მოქიშვედ. მეორე ხეუღი ამირანს ნაციონალურ გმირად გადააქცევს. იგი იტანჯება, ზეპირ-თქმულების თანხმად, როცა ხედავს საქმელს ჰურს სისხლში გამოცხობილს. ამირანი, ხონელის მოთხრობაშიაც, მტერია დევებისა; იგი მუსრს ავლებს კაცის მაუნე არსებებს. ამირანი ანდრერობის მემკვიდრეა, როგორც პრომეთეოსი ას-თავიანი ტიფონის შემდეგ გამოჩნდება. მეორე ეპიზოდი „ამირან-დარეჯანიანში“ გვაგონებს სხვა თქმულებას ბერძენთა ცალ-თვალა პოლიფემის შესახებ. ეს პოლიფემი იგივე ოჩო-კოჩია მეგრელთა და როგორც ამირანის, აგრეთვე ცალ-თვალას საქციელი ნათელს ჰუენენ ძველ ელლინთა ეპოსს, ჰომეროსის მიერ დატულს; პრომეთეოსის და პოლიფემის შესახებ. აი როგორ მოგვეთხრობს ამას ხონელი: „ვიარეთ სამი დღე,—ამბობს სავარსამიძე,— დიაცი ვინმე ჯდა და ვისმე ტიროდა. ჩვენ ვკითხეთ, თუ რა გიკირსო? მან გვეთხრა: ჩვენ რჯულისანი ხართო? უთხარით: იგი ვართო. მერმე თქვა: მომაგონდა ბადრი. იამანისძე და

მისთვის ვტყვი. მაშინ იგინი, ოდეს გრძნებით დევთა შეიპყრეს, მეც წამომიყვანეს და მაშინდლიდგან აქა ვარ და ამ ეშმაკთა შიგან ვიარები. აწ ბრძანეთ და სადილი მიირთვითო. ჩვენ მას დღესა ნადირი ვერ შეგვეპყრა და მოგვეშეოდა. წავედით და წაგვიძღვა წინა იგი დიაცი. მივედით მას კლდისა ძირსა. უკუალო კარი, შეიყვანა ამირან დარეჯანისძე და დიდი ლოდი კარსა ზედან მოაგორვა, შეკრა კარი იგი. თურმე დევი იყო და დავრჩით ჩვენ გარე დიდათ შექირვებულნი და თურე რა შინა შევიდა, კაცო ვინმე ჯდა დიდი და შუბლზედ თვალი ედგა და უთხრა: ვაშად, რომე მოხვედ ამირან-დარეჯანის ძეო, რა გლახ მოიგონე მოსვლა აქაო. ესე იყვის წესი ამირან დარეჯანისძისა, რამცა ქირნი მოსქირდის, უმეტესად განძლიერდის და თქვა: აბა, ლომთა ლომო, დარეჯანისძეო, და შეუტივის. მას ეამს უყვილა, ვაშად განახეო, მაგრამ შენთვის დია სჯობდა თუმცა არ გენახეო. მივიდა ცოტა ყმა, ერთი ძე მისი და მასცა ედგა შუბლსა ზედან თვალი და ეგრე თქვა: ვიცი, რომე ამაყმასა მოჰკლავ, ქვე დამიდევ და თვით მე მომაკვლევიყო. ჩვენ ვსდგევართ კართა ზედან და არა გვაქვს ღონე შესვლისა. ამაზედ ამირან-დარეჯანისძემან სტაცა ფეხსა მის ცოტაყმისა და მამასა მისსა პირსა შესტყორცნა და ზედან შეაკლა. მერმე ახლტა იგი დევი, შეიზნეს; ხელ-და-ხელ აიღო ზე ამირან-დარეჯანისძემან, დასცა ქვეყანასა ზედან და იგი თვალი შუბლისა დაშნით წაადებინა და მერმე უყვილა მან დევმან: ვითა ნულარ მომკლავ, ჭაბუკობასა შენსა აპატიეო. ამირანმა ამას აპატივა, მაგრამ ქვაბში შესულმა უსიბმა ხმლით დაჰკლა დევი. რგე გრძნეული სხვასაც ვისმე მოაცდუნებსო“. ამირანმა დიაცი მოჰკლა, რომ სხვები აღარ შეაცდინოს.

თუ შევადარებთ უკვე საერო პოეზიაში განხილულს თქმულებას ოჩო-კოჩის, პოლიფემის და ხონელის მოთხრობაში მოქცეულს ამბავს დევზედ, რომელსაც „შუბლზედ თვალი ედგა“, საერთო ლიანდაგი ადვილად გამოირკვევა.

დაშნით მოკვლაც უმატებს ამ შედარებას ისეთს ხაზს, რომელიც საერთო წყაროდგან უნდა მომდინარეობდეს. განსხვავება იმაშია, რომ ამირანი ქვაბში შეხვდება ცალ-თვალა მამას და ამ უკანასკნელის შვილსაც: „მასცა ედგა შუბლსა-ზედან თვალი“. ჰომეროსი და მეგრული ზღაპარი ცალ-თვალა შვილის შესახებ არას გვაუწყებენ.

საკვირველია, რომ მოსე ხონელის მოთხრობა ისეა ხელოვნურად შექმნილი, რომ ქრისტიანობის კვალი არსად არ მოსჩანს. ავტორი ცდილა ძველებური ელფერი დაეცვა. ზოგიერთა ხელ-ნაწერის დასასრულს ვკითხულობთ სიტყვას „ამინ“, რომელიც გადამწერთაგან უნდა იყოს შემდეგ ჩამატებული. „ამირან-დარეჯანიანი“ ცალკე წიგნად დაიბეჭდა ზ. ჭიკინაძის მიერ (ტფილისი, 1897). ზემო მოყვანილი ადგილები ამ გამოცემიდან არის ამოწერილი. ეს ნაწყვეტები საკმარისად მოწმობენ, რა უბრალო საბაასო, ახლაც გასაგები ენით არის მოქარგული მ. ხონელის თხზულება. საყურადღებოა, რომ ზღაპრული კილო გატარებულია მთელს მოთხრობაში.

ამირანის თავ-გადასავალს, როგორც ჩვენს ხალხში დარჩენილი და მოთხრობილი მ. ხონელის მიერ, ბევრი საერთო მხარე აქვს სომხურს თქმულებასთან არტავაზის შესახებ, რომელსაც უპირდაპირებენ სპარსულს ზოპაკს ფირდუსის ნაწარმოებში და ძველს ირანულს გველეშაპს აჯდახაკს (ავესტაში). ამ უკანასკნელი გადმოცემით, რუდენი (ფერიდუნი შაჰნამეში) შებოჭავს აჯდახაკს და შეათრევს გამოქვაბულში და თვით დადგება მცველად. გამოქვაბულიდან იგი ვერ ბედავს გამოსვლას, როგორც ჩვენი ამირანი, რომელიც ქრისტესთან (ღმერთთან) ბრძოლისა გამო დაბმულ იქმნა ჯაჭვით და ზედ დაედგა მთა იალბუზი.

II. ვის რ ა მ ი ა ნ ი .

„ვისრამიანიც“, როგორც „ამირან-დარეჯანიანი“ მოხსენებული აქვს შოთა რუსთაველს*), მაშასადამე იგი ავფხის-ტყაოსანზედ ადრე გავრცელდა საზოგადოებაში. გამოცემლები ამ მოთხრობისა წინასიტყვაობაში (ტფილისი, 1884 წ.) გვაუწყებენ, რომ მათ არ იციან, ვისრამიანი საკუთარი ქართული თხზულებაა, თუ ნათარგმნი. ზოგნი ამბობენ, რომ „საკუთარი ქართული თხზულებაა და ამას ამყარებენ, პირველ, იმაზედ, რომ მეტად თვალსაჩინო მაგალითებია წმიდა ქართული ჩვეულებისა (?) შიგ მოყვანილიო; მეორე იმაზედ, რომ ენა მეტად ფაქიზია, მკაფიო, სიტყვების გაწყობა ფრაზაში თითქმის არ ჰღალატობს წმიდა ქართულს ენას და თუ თარგმანი იყოს, რაც უნდა ნიჭიერი მთარგმნელი ყოფილიყო ამის გადმომღები, არ შეიძლება ბევრგან არ აპყლოდა უნებლიედ იმ ენის წყობილებას და თვისებას, რომლიდამაც სთარგმნიდაო.—ზოგნი ამბობენო, რომ თუმცა თვითონ ამბავი ვისისა და რამინისა სპარსულია, მაგრამ ეს ამბავი ქართველს მწერალს მხოლოდ გაუგონია, თვითონ მხოლოდ შინაარსი აულია და თავისით დაუწერია და არა გადმოუთარგმნია სპარსული ტექსტიო... ეს აზრი პირველზედ უფრო დასაჯერებელი უნდა იყოს, რადგან ნამდვილად ცნობილია ევროპის მეცნიერთაგან, რომ ვისის და რამინის ამბავი სპარსელებს ეკუთვნის და შესაძლოა ჩვენს მწერალსაც გაეგონოს და მერე თავისით ახალი თხზულება დაეწეროსო.—

*) „ავთანდილის წასვლა ძებნად ტარიელისა“ აგვიწერს „ქვეყანასა უგემურსა“ და დასძენს: „იგი კირი არ უნახავს არ რამინს და არც ვისსა“ (ტაეპი რჳე) ერთს უკანასკნელს ტაეპში პოეტი კიდევ იგონებს ამ გმირებს: ნუ ეჭვს მიჯნურად მათებრსა, ნუმცა თუ რამინს, თუ ვისსა (ტაეპი ჩჳპ); ერთი ადგილი კიდევ მოვიყვანოთ: ფატმანს კლავდა უმისობა (უავთანდილობა) რამინისა ვითა ვისსა.

მესამე აზრი ის არის, რომ ვისრამიანი თარგმანია და არა საკუთარი თხზულება. ამას ამტკიცებს თვითონ პირველი კარი ამ თხზულებისა, საცა მოხსენებულია, რომ ამბავი ფაჰლანურიდამ სპარსულად გადმოთარგმნილია. ამ გარემოებას მით უფრო მეტი ძალა ეძლევა, რომ დღესაც სპარსულად დარჩენილია „ამბავი ვისისა და რამინისა“ ქილილა და დამნასავით ლექსად და პროზად შერევით დაწერილი მეთორმეტე საუკუნეში. ამბობენ სპარსულიდგან ეს თხზულება ნემენკურადაც გადაუთარგმნიათ... ჩვენდა სამწუხაროდ... ვერც სპარსული ვიშოვეთ და ვერც ნემენკური“...

აქ წამოყენებულ სამთ აზრთა შორის შესაწყნარებელი ის არის, რომელიც უარყოფს ვისრამიანის“ ორიგინალურს ქართულს წარმოშობას. მართლაც, არსებობს სპარსულს ენაზედ „ვისრამიანი“, რომელიც გამოიცა 1864—1865 წ. კალკუტაში. სპარსული პოემა „ვისორამინ“ შესდგება 8000 ორტაეპოვანი ლექსიდგან; ეკუთვნის პოეტს გურგანს (ქართულს ენაზედ ჯორჯანი), რომელიც სცხოვრობდა პირველს ნახევარს მე-XI საუკ., სელჯუკების ემირის ტოღრულ ბეგის კარსა. გურგანმა იხელმძღვანელა ძველებური ფალაურს ენაზედ პროზად მოთხრობილი ამბით სასანიდების დროისა, ესე იგი მუსულმანთა მოძღვრების უწინარეს. ეს სჩანს პოემის დასასრულიდგან, სადაც მოხსენებულია ტაძრები-საცეცხლეები, ცეცხლის თაყვანის მცემლობის ხანა. ფალაური ამბავი გურგანმა გადააკეთა; გაამშვენა და ლექსად გამოსთქვა სპარსულს ენაზედ. „ნემენკურს“ (გერმანულს) ენაზედ გრაფმა გააცნო მკითხველს საზოგადოებას შინაარსი ამ სპარსული „ვისრამიანისა“ და შიგა-და-შიგ მოჰყავს პოემიდგან ლექსად ნათარგმნი ნაწყვეტებიც. ქართულად „ვისრამიანის“ გადმოღებას მიაწერენ სარგის თმოგველს, რომელიც ჩამომავლობით იყო მესხი, ქ. თმოგვიდგან, და სცხოვრობდა თამარ მეფის დროს. მას ეჭირა მაღალი თანამდებობა სახელმწიფოში, ირიცხებოდა მეფის მდივნად და ასრულებდა დიდს პასუხის სა-

გებს მოვალეობას. თამარის შემდეგაც განაგრძობს იგი მო-
ღვაწეობას, — მისი სახელი შეგვხვდება გიორგი და დავით
მეფეთა დროსაც. „ქართლის ცხოვრება“ მას უწოდებს .ფი-
ლოსოფოსს და რიტორს“. ამ სარგის თმოგველს მიაწერენ
„დილარიანს“. ვინ არის „ვისრამიანის“ მთარგმნელი, ნამ-
დვილად აქამდის არ ვიცით. მთარგმნელმა დედანი ცოტა
შეკვეცა და ისე გადმოიღო ქართულად.

გავიცნოთ მოკლეთ შინაარსი სპარსული „ვისრამიანისა“
და მკითხველი ადვილად შეადარებს ქართულს ვისრამიანს.

სატახტო ქალაქს, მერვს, ცხოვრობდა მეფე მობედი,
რომელსაც ემორჩილებოდა მთელი ქვეყანა. მობედის წინ
თავს იხრიდნენ არამც თუ ჩინეთის და რომის იმპერატორ-
ნი, — თვით ცის მანათობელნიც მასთან ამხანაგობით ამა-
ყობდნენ. ერთხელ, სამეფო ნადიმზედ მობედმა შენიშნა გა-
თქმული სილამაზით ქალი შეხრუ და მოისურვა მისი ცოლად
შერთვა. შეხრუმ უარი განაცხადა და მოახსენა შაჰს, რომ იგი:
უკვე გათხოვილია, კეთილად სცხოვრობს ყარენთან და ჰყავს
რამდენივე მამაცი ვაჟი შვილი. რაკი შეხრუსთან დაქორ-
წინება შეუძლებელი აღმოჩნდა, მობედმა სთხოვა, რომ
ქალიშვილი მაინც, თუ ოდესმე ბედნიერს ცოლ-ქმარს დაე-
ბადოთ, მიათხოვონ მას, მერვის შაჰს. შეხრუ დასთანხმდა
და პირობით შეეკრა მეფეს ჯერ დაუბადებელი ქალი მისთვის
შიეთხოვებინა. აქედგან იწყება მობედის უბედურება. გავიდა
რამდენიმე წელიწადი და შეხრუს დაებადა „მზეთ-უნახავი“
ქალი ვისა. შეხრუს დაავიწყდება მიცემული შაჰისთვის სი-
ტყუა და მიათხოვებს თავის ასულს თვისს ავ ძმას ვირუს.
მაგრამ ქორწილის დღეს, ნადიმის დროს, გაჩნდება ზურდი,
ძმა მობედისა. რომელიც დაუყოვნებლივ თხოულობს დანი:
„შნულის წაყვანას მერვში. ვისა ცივს უარზედ არის, მოხუ-
ცის შერთვა არ იამება, — და რაკი შეიტყობს ამ ამბავს
მობედი, წამოვა აუარებელი ჯარით შესამუსრავედ ყარენისა,
ვისას მამისა. თუმცა ომში დამარცხდება მობედი, მაგრამ

საჩუქრებით მოუღობობს შეხრუს გულს და მას შეაპარებენ სასახლეში, საიდანაც ძალდატანებით წაიყვანს საწყალს ვისას მერვში. გზაში ქარმა ააფრიალა ჩარდახი კუბოსი, სადაც ააბრძანეს ვისა და ყველასთვის გულ-წამტაცი ქალი გამო-ბრწყინდა რამინის, მობედის ძმის, წინაშე. რამინი მთლად აენტება სიყვარულით სარძლოსადმი. როცა ვისა მოიყვანეს მერვში, ვერაფრით ვერ დააშოშმინეს და დაამშვიდეს სასო-წარკვეთილებამდის მისული ქალი, თუმცა თან გამოყოლილი მოახლე ცდილობდა ცბიერებით დაერწმუნებინა თვისი გაზ-დილი, რა დიდი ბედნიერება მოელის მას მობედის სასახლე-ში. რამინიც, დამწვარი ვნებათა ღელვით, მიჰმართავს ამავე ცბიერს მოახლეს და დაითანხმებს შუამავლობა გაუწიოს ვისასთან. პირველ ხანში ვისა უარზედ არის, მაგრამ როცა იგი ნახავს რამინს, მისს გულში გაიღვიძებს სიყვარულის ნაპერწყალი. თუმცა ვისა ცდილობს ჩააქროს ანთებული ორძნობა, მაგრამ შეუბრალებელი სიყვარულის მაცდური დასცემს სულში გასისხლიანებულს კლანქს და რა ჩაუკლავს ერთგულების და მოვალეობის სხივს, ვნებათა ღელვა დაუ-ბრძავებს გონების თვალთახილვას. შემდეგ, როცა მობედს გარედ დაიგულებენ, ვისა მიიღებს თავისს ოთანში რამინს და აქ მიეცემიან აღგზნებულს ნეტარებას. ასე გაატარებს რამინი ორს თთვეს სატრფოსთან სიყვარულის მორევში ჩან-თქმული, ვიდრე არ მოუვა მობედისაგან მიწვევის წერილი სა-ნადიროდ მიდიაში. შაჰის ბრძანებით თან წაიყვანს ვისასაც თავის მოახლით. ერთს დილას მოახლე გააღვიძებს ვისას და მოახსენებს გამოეთხოვოს რამინს, რომელიც ემზადება შორს სამგზავროდ და სომხეთში სანადიროდ. მობედი აახელს ავალებს და სასტიკად გაუწყრება ქალბატონსაც და მის მოახლესაც. ქმარი ჯერ კიდევ თვალ-ახვეულია, არ იცის კავშირი ვისას და რამინს შორის, თუმცა ქალი უკვე გამო-უტყდა ვირუსს, თვისს ძმას და წინანდელს საქმროს. მა-გრამ არა არს-რა დაფარულა, რაც არა გამოძედავენდეს!

ერთხელ როცა მობედი მერვის სასახლეში უჯდა გვერდით ვერცხლებრივ თეთრს გულიანს ვისას* და უმტკიცებდა მეუღლეს, რა ბედნიერება ხვდა მას წილად, ვისამ ველარ დაფარა აღელვებული გრძნობა და გამოუცხადა ქმარს, რომ იგი მასთან ყოფნას ბედნიერებად არ სთვლის, რადგან გული განუყოფელად დაუსაკუთრა რამინს. განრისხებული შაჰი გაგზავნის უკან ვისას მახაბადში და აქ მქმუნვარებით აღვსილი ქალი «დღე და ღამ გაჰყურებს ხორასნის გზას».

რამინიც თუმცა ფიცს აძლევს მობედს დაივიწყოს ვისა, ვერაფრით დამშვიდებულა; ნადირობის და საცოლოს ძიების მაგივრად კუხისტანიდგან რამინი მიეშურება მიდიაში და აქ შვიდს თთვეს გაატარებს ვისასთან დამათრობელს ალერსში. გაიგებს მობედი რამინისაგან ფიცის შელახვას და აღიქურვება ჯარით მის დასასჯელად, მხოლოდ დედის ჩაგონებით შაჰი თვისი ძმის მოდრეკის მაგივრად, გაცეცხლებული აღიძვრის უდანაშაულო ვირუს წინააღმდეგ, მაგრამ რა-ჯა დარწმუნდება, რომ ვირუს, ძმას და ვისის უბედურს საქმროს ცოლად არაფერში არ მიუძღვის, მობედი დაწყნარდება, აპატიებს მოღალატე ძმას და ორგულოს ცოლს და სამივენი დაბრუნდებიან მერვში, სადაც რამდენსამე ხანს მშვიდობით სცხოვრობენ.

თუმცა მობედი გარეგნობით შეურიგდება ცოლს და ძმას, მაგრამ ექვი მის გულში ისევ მოქმედობს. ამიტომ მოითხოვს ვისასგან, რომ მან ერთგულობა შეჰფიცოს ცეცხლზედ მოგვების წინაშე. ვისა რა დაინახავს აღგზნებული ცეცხლის ალს, ცამდის ასულს, შეშინდება, შაჰმა დაწვაც არ განიზრახოსო და ამიტომ სთხოვს რამინს გააპაროს იგი მერვიდან. შეყვარებულნი გაიქცევიან და შეეფარებიან ქალაქარეში ბეხრუზას, შეხრუს შვილის სახლში. მწუხარე და გულმოკლული მობედი დიდხანს და უნაყოფოდ ეძებს თავის ახალ-გაზდა ცოლს. ვისას დედა გაიგებს ამ ამბავს და ურჩევს მობედს შურის ძიებაზედ უარი სთქვას და იგი უპოვის

გაქცეულს დედოფალს. მობედი დასთანხმდება და ვისა რამინითურთ ისევ დაბრუნდებიან მერვში. შეყვარებულთა მისვლამოსვლა, რასაკვირველია, არ ისპობა და მათი გაბედულობა იქამდის მიაღწევს, რომ ერთს ღამეს ვისა დააქერინებს გამდელს თავისს ადგილს ქმრის სარეცელზედ და თითონ გაიპარება რამინთან. აქაც მოტყუებული ქმრის დაშოშმინება ადვილად მოახერხა უკეთურმა ვისამ. როცა მობედმა დაიწყო ყვირილი, ვისამ მოიბრინა და დაარწმუნა შაჰი, რომ მისს ექვიანობას საფუძველი აკლია და აიხსნება იგი მხოლოდ მობედის ძალზედ შეზარხოშებით. საწყალი ქმარი გაჩუმდა.

გავიდა რამდენიმე ხანი. შაჰი მოემზადა რომის იმპერატორთან საომრად და ვისას ყურისგდება ჩააბარა ზურდას, თავისს ძმას. ჯარში ჩაერია რამინიც, მაგრამ გურგანში გზიდანვე დააბრუნა შაჰმა თავისს ავად გამხდარი ძმა. რამინი გამოეშურა მერვში და რა-კი გაიგო, რომ ვისა მიუდგომელს ციხეში შეუფარებიათ, გასწია სატრფოს სანახავად. ნიშნიან შვილდ-ისარს ესვრის ციხეს და გააგებინებს ვისას, რომ იგი დაბრუნდა და ეძებს საშუალებას მასთან შეიპაროს. ვისა და მოახლე მოხერხებით შეაპარვენ რამინს და აქ დაჰყოფს იგი ათს თთვეს საყვარლის გვერდით. მობრუნდება მობედი და შეიტყობს თვისი მეუღლის ურცხვობას და პირველად განურისხდება ზურდას, რომელსაც ჩააბარა ვისას თავ-დაცულობა. რამინი კი თუმცა გაიპარება ოთახიდგან, მაგრამ შაჰი იპოვის თოქს, რომელზედაც ციხიდგან ქალბატონის და მოახლის დახმარებით გადაეშვება. ამ საქციელისთვის მობედი გალახავს ცოლს და მისს მოახლეს გამზდელს.

მობედი დაბრუნდება მერვში და აქ სუსტის ხასიათის წყალობით მოინანიებს, მოაყვანებს ვისას, აპატიებს რამინს და იქამდის მოღობება, რომ ცბიერს მოახლეს გადასცემს სასახლის გასაღებს, ვიდრე თვით დაჰყოფს ქაბულს. მოახლე ახლა კი გაქირვეულდება და არ უშვებს ვისასთან რამინს,

რომელიც ხეტიალის შემდეგ მიიძინებს მობედის ბაღში. ვისა მაშინ გაეხვევა ჩადრში და გაიპარება რამინთან. ამ დროს მობედიც ექვიანობით აღძრული გაჩნდება მერვში. რამინი კიდევ გაუძვრება ბალიდგან და განრისხებული შაჰი მოიწადინებს ვისას მოკვლას. მაგრამ ზურდის ჩარევა და მთარველობა გადაარჩენს ვისას.

ეს შეტაკებაც გათავდება მობედის და ვისას შერიგებით, თუმცა იგი გასტანს მეტად მოკლე ხანს. ერთს მშვენიერს ზაფხულის სალამოს შგოსანი „ქუსანი“ მობედის თანადასწრებით ლექსად აქებდა ვისას და რამინის სიყვარულს. ამ ლექსში გამომჟღავნდება სამარცხვინო მდგომარეობა შაჰის. მოხდება ჯერ ლანძღვა და შემდეგ კრივიც მობედსა და რამინს შორის. ამას შემდეგ რამინი დაანებებს თავს მერვს და დაინიშნება შაჰისაგან გამგედ რეის, გურგანის და კუხისტანისა. ერთს მაზრაში, გურაბს, რამინი ნადირობის დროს, შეხვდება ლამაზ ქალს გულას, რომლის შერთვასაც მოიწადინებს. გულა დასთანხმდება იმ პირობით, რომ რამინმა დაივიწყოს ვისა. რამინი ნიშნად ახალი სატრფოს ერთგულებისა მისწერს წერილს ვისას და გამოუცხადებს, რომ ამიერიდგან ყოველი კავშირი მათ შორის მოსპობილია. გულ-შემოყრილი ამ მწუხარებით ვისა გაუგზავნის რამინს გამზედღს, მაგრამ ამ უკანასკნელს ლანძღვით გამოისტუმრებს უკან. მაშინ ვისა დააწერინებს მუშკინს რამინთან ბარათს, რომლითაც ცდილობს დაიბრუნოს დაკარგული სიყვარული.

საბედნიეროდ, რამინს და გულას შორის ჩამოვარდა უთანხმოება, გულ-გრილობა დაეტყოთ ორთავე და რამინი განიზრახავს ისევ ვისასთან დაახლოებას. რამინი მოელაპარაკება გულას მამას და გასწევს მერვისკენ. გზაში აზინი გადასცემს ვისასაგან წერილს და აუვსებს რამინს გულს სიხარულით. მერვში გამწყრალი მოტრფიალენი შერიგდებიან, თუმცა ვისა პირ-მოთწეობით შეუბრალებილი არ უშვებს

სასახლეში რამინს, რომელიც იძულებულია ყინვაში და ბუქ-
ში გაატაროს ეს დრო. მოთმინებიდგან გამოსული რამი-
ნი აპირებს უკან წასვლას და მხოლოდ ახლა მისცემს ვისა
მას ხელს და ერთს თთვეს გაატარებინებს სასახლეში. ერთს
ლამეს რამინი გავა მერვიდგან და პირველი სადგურიდგან
სატანტო ქალაქიდგან დიდის ზეიმით დაბრუნდება მერვს. მო-
ახლის რჩევით რამინი ახლა კი გაბედავს ძალ-დატანება იხ-
მაროს, ღამე გამოიპარება მეფის ბანაკიდგან ორმოცი თან-
მხლებელითურთ ქალის ტანისამოსიანი და გაჰყვება ვისას.
რომელიც ამ დროს ბრუნდება საზორავიდან, სადაც მან
შესწირა სამადლობელი მსხვერპლი. დადგა ღამე და შეთქმუ-
ლები დაეცნენ კარის მცველებს და თვით რამინი მოჰკლავს
ზურდს, თვისს ძმას. რა დაიქერს მთელს სასახლეს და მიით-
ვისებს სამეფო განძს, რამინი გასწევს დეილემ და გილა-
ნისაკენ.

მოსყიდულნი გულუხვი საჩუქრებით, დეილემის და გი-
ლანის მცხოვრებთა მოთავენი ვადუდგებიან მობედს და მიე-
მხრობიან რამინს. შაჰი, რა-კი შეიტყობს ძმის აჯანყებას,
დაბანაკდება ქალაქ ამულას ახლოს. შემთხვევით ომი არ
მოხდება ძმათა შორის. მოულოდნელად ბანაკში გაჩნდება
ეშვი, რომელიც დაჰფლეთს მობედს და მისს ცხენს. შაჰის
სიკვდილის შემდეგ რამინი, ვითარცა კანონიერი მემკვიდრე,
აღსარებულ იქმნა მერვის მეფედ. დიდხანს იმეფა კეთილად
და უხვი წყალობის გაცემით მოიპოვა ერის პატივისცემა.
როცა ვისამ განუტევა სული, რამინმა უარჰყო მსოფლიო
არარაობა, გაუნაწილა სახელმწიფო თვისს ორს შვილს და
თვითონ შეეფარა ცეცხლის თაყვანის მცემელთა ტაძარს,
სადაც გაატარა უკანასკნელი დღენი ლოცვით და ვედრე-
ბით. — ამით თავდება სპარსული ჰოვმა.

ამავე სიტყვებით შეიძლება გადავცეთ მკითხველს ქარ-
თული „ვისრამიანის“ შინაარსიც: დამოკიდებულება და კავ-
შირი ქართული „ვისრამიანისა“ სპარსულ ორიგინალთან

იქიდან სჩანს, რომ ჩვენს მოთხრობაში პირ-და-პირ ნათქვამია, რომ ფახფურმა (=გურგანმა, ანუ ჯორჯანელმა) სთარგმნა სპარსულად ფალაური ენიდან. მეორე ადგილას ვკითხულობთ «ხუარასანი ფალაურითა ენითა ამოსა და მომცემსა ქვეყანასა ჰქვიან». მაშასადამე ქართულს «ვისრამიანსაც» იმავე ფალაური ენიდგან სპარსულად გადმოღებულს დედანთან აქვს დამოკიდებულება. ეს კია, რომ ქართველს მწერალს ხელთ არ ჰქონია ის რედაქცია პოემისა, რომელიც გამოიცა კალკუტტაში. ჩვენს გადმომღებს, უნდა ვიფიქროთ, თვალწინ ჰქონია პროზად დაწერილი მოთხრობა «ვის-ო-რამინ». ამას მოწმობს ქართული პროზად აგებული «ვისრამიანი» (ლექსად რომ ყოფილიყო ორიგინალი, ქართველი მთარგმნელი არ შესცვლიდა ამ მიღებულს ჩვენს მწერლობაში ფორმას). განსხვავება გეოგრაფიულს სახელებშია, თუმცა არაკის ძაფი ერთი და იგივეა, ამა თუ იმ წვრილი დამატება-გამოკლებით. სპარსული არიშანის (ზოროტების ღმერთი) მაგივრად ქართულად ნახშარია დევი. მოაბადის მეჯლისში სტუმართა სახელები უფრო ძველი ფორმით არის მოყვანილი, ვიდრე სპარსულში: მაგალითად — დინირგეს, ზარნიგეს. ზოგს ადგილას ქართული მოთხრობა უფრო სიტყვა-მქრელია, შემოკლებული. თვით მოთხრობის დასაწყისში ჩამოთვლილია ქართულად ისეთი გეოგრაფიული სახელ-წოდებანი, რომელნიც განასხვავებენ ქართულს «ვისრამიანს» სპარსული რედაქციისაგან: «იყო დიდი და მალალი ხელმწიფე აღრაბადაგანისა და ყოველთა თემთა და ქვეყანათ მპყრობელი და დიდთა საკურკლეთა პატრონი. ჰქონდა ხორასანი, თურქისტანი, ერაყი, აღრაბადაგანი, ქოისტანი, ხუარაზმი და ყოველსა სპარსეთსა ზედა მორკმული». ამ განსხვავებათა მიხედვით ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქართული «ვისრამიანი» შეიძლება გადმოღებული იყოს იმ პროზად სპარსულს ენაზედ დაწერილი რედაქციიდან, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაწია. დასასრული ამ მოთხრობისა არ ეთანხმება ჩვეულებრივ წარმოდგენას

ტრაგიკული კვანძის და მის გამოხსნის შესახებ. მართალია, მოუღრეკელი ვისას სიყვარული იწვევს ჩვენს თანაგრძნობას, მაგრამ ვერვინ იტყვის, რომ დათრგუნვა შეყვარებულთა მიერ მათი განმავლობებელი გარემოებისა არის შედეგი ვისას და რამინის ზნეობითი ღირსების უპირატესობისა დანარჩენ პირთა წინაშე. მეტად ანჩხლი და ამასთანავე სუსტი მობედი (=მოაბედი) ვერ ჰბადავს მკითხველში სიმპათიას და თუმცა პოეტი გვაუწყებს, რომ მობედმა ჯერ დაუბადებელი ქალის დანიშნით გამოიწვია ღვთის განგების რისხვა, იგი ასურათებს მას უფრო სასაცილოდ და სამარცხენოდ, ვიდრე აუცილებელ და ტრაგიკულ მდგომარეობაში ჩაყენებულს გმირს. აგრეთვე ვისა და რამინიც არ არიან წმინდა წყლის გმირები: ცბიერებით და მოხერხებით აღჭურვილნი, ხშირად ისეთს საშვალლებას მიჰმართავენ, რომელიც ასუსტებს ჩვენს თანაგრძნობას. მშვენიერად არის დასურათებული ვისას გამდელი ჰარამხანიდგან გამოსული, თანამოზიარე და თანაშემწე შეყვარებულთ მეგობართა. ყველაზედ პატიოსანი და თანაგრძნობის ღირსი არის ზურდი, ძმა მობედისა. იგი ზნეობით და ძმის ერთგულებით დასაჩუქრებულია პოეტისაგან, თუმცა რომანში მას უჭირავს მეორე ხარისხოვანი ადგილი.

გურგანის პოემის უმთავრეს ღირსებად მიაჩნიათ ის მნიშვნელობა, რომელიც მას აქვს ძველი სპარსეთის კულტურის ისტორიისათვის. „შაჰნამე“, რომელსაც უსაფუძვლოდ ქართულად „როსტომიანი“ უწოდეს, გვაცნობებს მხოლოდ გარეგან მხარეს სპარსეთის ცხოვრებისას. „ვისრამიანში“ ომებს და პოლიტიკურს საქმეს დათმობილი აქვს მეტად შცირე ადგილი, რადგან რომანტიული ინტერესი შეადგენს დედა ძარღვს მთელის პოემისას. „შაჰნამეში“ ქალები შედარებით კაცებთან ჩრდილში არიან დაყენებულნი, „ვისრამიანში“ კი ქალი წინ არის წამოყენებული, მის გულის მოძრაობას პოეტი უძღვნის საუკეთესო სტრიქონებს და თვისს ძალ-ღონეს. ამ განსხვავებასთან „შაჰნამეს“ და „ვისრამიანს“ აქვთ ბეჭრი

საერთო მხარეც, დაკავშირებულნი არიან დროთა ვითარების გავლენით. ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, ფიქრი და გრძნობა მომქმედ პირთა ორსავე პოემაში. ერთგვარი, ერთფერი და ერთ-გემოვანია. ირანის გმირები თავისუფალს დროს ატარებენ ნადირობაში ანუ ქეიფში, ჰკურავენ სიყვარულის მორევში და სტკბებიან მგოსანთ-ჩანგთა ხმებით. რამინი საუკეთესო წარმომადგენელია მაშინდელი მოქეიფე დიდ-კაცისა: უშიშარი მონადირე, თაყვანის მცემელი ღვინის, ქალის და მუსიკისა, იგი იპყრობს ვისას გულს და შემდეგ იმორჩილებს ახალ სატრფოს. თითონ მშვენიერად უკრავს ჩანგზედ, სწერს ლექსებს და გურგანის პოემაში ხშირად მოყვანილია ნაყოფი მისი აღმაფრენისა, განუწყვეტლივ მთვრალია და ჰყიდის ღვინის გულისთვის საკუთარს ტანსაცმელს.

სარწმუნოებრივი წარმოდგენა „ვისრამიანში“ იგივეა, რაც „შაჰნამეში“. პოეტი ასურათებს ზნეობის და ჩვეულების მხრით სასანიდების ხანას სპარსეთის ისტორიაში. თუმცა შესავალში გურგანი აღიღებს მაჰმადიან მეფეს და ასევე ისლამის ბეჭედს, მაინც პოემა სავსეა ზარატუშტრას შეხედულებით. ამ სწავლის სიმტკიცით აიხსნება ის გარემოება, რომ ვისას მიათხოვენ მისსავე ძმას ვიროს, რადგან „ავესტას“ მოძღვრებით ასეთი ქორწინება აკრძალული კი არა, ნაბძანები და სასურველი იყო. ზეციურთ მანათობელთა გავლენა კაცის ბედ-იღბალზედ გატარებულია გურგანის ქმნილებაში. მზე, მთვარე და ვარსკვლავნი მობედის ვეზირებად ირიცხებიან, მერკური მეფის შიკრიკი და მის ბძანების დამტარებელი იყო.

„ვესტაში“, სადაც მოთხრობილია ზარატუშტრას მოძღვრება, უკვე აღნიშნულია კვალი ზეციურთ მანათობთა თაყვანის ცემისა. ამ მოძღვრებაზედ აგებულს „ვისრამიანშია“ აქა-იქ გვხვდება ასტროლაბთა რჩევანი და ვარსკვლავთა გავლენა კაცის ცხოვრებაზედ. ამავე ძველი სპარსეთის სწავლის

კვალს უჩვენებს ცეცხლის თაყვანის-ცემა და მითი განწმენდა. შობელი ფიცს ართმევს ვისას ერთგულებაზედ და ამ ფიცს უკანასკნელი აღიარებს ცეცხლთა: „აწ მე დიდსა ცეცხლსა დავავაზებ, აღვასა და მუშესა დავაკუამლებ; ამა ყოველთა დიდებულთა და ლაშქართა წინა შემომფიცეო ცეცხლითა, მას შუა გამოიარე, რომელ მასვე წამსა რა შემომფიცო, შეცოდებისაგან სულითა წმიდა იქმნე (გვ. 148)*. პოემის—მოთხრობის დასასრულში კიდევ ვკითხულობთ ისეთს. ადგილს, რომელიც მოწმობს ირანის რელიგიის ზედ-გავლენას: „ვისი ჩამოვიდა და ჯიმშედის აგებულსა საცეცხლესა მოვიდა ლოცვად“ (გვ. 438).

თვალის კვრა და ჯადოქრობა სპარსულს ლიტერატურაში იშვიათს მოვლენას არ შეადგენს. „ვისრამიანში“ ამგვარს ცნობას ვპოულობთ იქ, სადაც ვისას ძიძა შეუუკრავს მოაბადს კაცობას: „ძიძამან სპილენძი და ძვალი მოიღო და გრძნებითა რათმე ტილისმა შექნა: ორი მოაბადის სახე და ერთი ვისისი; შეულოცა რამე და რეინითა, ერთმანერთსა ზედა მაგრად შეაქედნა. ძიძა მაგალითად გრძნეული იყო და ეს ორი ჩახიბი ასრე ვითამე შექნილი იყო, რომე ვირემცა ერთგან დაქედლილი იყუნენ, მოაბად ვისსა ზედა. შეკრული იყოს და თუ ვინ გახსნიდა, მასვე წამსა გაიხსნებოდა“.

ძველს სარწმუნოებრივს წარმოდგენაში ცეცხლი და რკინა დაკავშირებულნი იყვნენ მითოლოგიასთან, ჰქონდათ უზენაესად მინიკებული ძალა.—ზარატუშტრას მოძღვრებას ეკუთვნის აგრეთვე მოხსენებული ქართულს „ვისრამიანში“ ეშმა, როგორც ხმარობს შოთა რუსთაველიც მოკვეცილი ფორმით ახლანდელი ეშმაკის მაგივრად. ეშმა იყო არიშანის მსახური, ხოლო არიშანი ირიცხებოდა ახურამაზდის (ჩვენი „არმაზის“) —კეთილისა ღმერთისა მოწინააღმდეგედ. ამ ძველ სარწმუნოებრივ წარმოდგენასთან „ვისრამიანში“, როგორც გადააკეთა გურგანმა, მოსჩანს კვალი მაჰმადიანთ და არაბთა

გავლენისა. მუსულმანობა „ფალაურს“ ტექსტში არ მოიძებნებოდა.

„ვისრამიანის“ ქართულად გადმოღებას უძველეს დროს ამტკიცებს თვით ენა მოთხრობისა. აქ ნახმარია ისეთი ფორმები, რომელთაც დაჰკარგეს თავიანთი სახე შემდეგ ხანებში. მაგალითად, ჩვენი ტექსტი იძლევა ფორმას „წაე“, „მოე“, „ქვე ზი“, „ზე ადევ“ (ახლანდელ ფორმის მაგიერ „ზიხარ“, „ზე-ზე“), ესე იგი ძველად იხმარება ორკეცი ზმნა და თანდებული და შემდეგ კი მის ნახევარი, ეს საერთო პროცესია—რთული ფორმიდან იბადება მოკლე ფორმა, გრძელს სიტყვას ეკვეცება რომელიმე ნაწილი. საყურადღებოა სიტყვა „ეშმა“, რომელიც იხმარება ქართულად „ვისრამიანში“ და „ვეფხისტყაოსანში“ იმ ფორმით, როგორც „ავესტაში“. ამ ფორმის გვერდით ქართულში იხმარებოდა ძველი დროებიდგანვე მეორე ფორმაც „ეშმაკი“. „ვისრამიანის“ ფონეტიკაში უნდა აღვნიშნოთ ხმარება უ იქ, სადაც ახლა ვ, თუ მას მოსდქვს ხმოვანი ბგერა: გუარი, თუალი, გუისხნა, თქუენ. ახლანდელს რბილს თ უდრის მაგარი ტ, გამ. ტილისმა. რ არ მოვარდება სიტყვას ერთმანგრთს (შეადარე ახლანდელს ერთმანგთს), სიტყვა „პილო“ ნახმარია ს გამოკლებით: ახლანდელი სპილოს მაგიერად. კითხვითი ნიშნისათვის იხმარება ხმოვანი ა: ჰჰოა? ამ გვარი ფორმა ჩვეულებრივია საღმთო წერილში.

ქართულს „ვისრამიანში“ სპარსული ორიგინალის ქალაქი მერვი მარავად არის დასახელებული, მობედი — მოაბედად, შეხრუ — შარუდ.

პირველად ნაწყვეტი „ვისრამიანიდან“ ქართულად დაბეჭდა პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა თავისს ქრისტომათიაში. ეს პირველი გამოცემა ნაწყვეტი განსხვავდება ოთხისავე ვარიანტიდგან, რომლითაც იხელმღვანელეს მოთხრობის გამომცემელთ 1884 წ. უუძველესი ხელნაწერი მე-XVII საუკ. ეკუთვნის. პროფ. ჩუბინაშვილი „ვისრამიანს“ ადარებდა რუსსოს რომანს „ელიოზას“. ეს შედარება მხოლოდ გარეგანს ფორმას

შეეხებბა და არა შინაარსს: საფრანგეთის გამოჩენილი მწერალი და გურგანი გააბაასებენ თავიანთ გმირებს მიწერ-მოწერით. აი ჰირველი წაგნი ვისისი რამინსათანა: „ესე წიგნი გამხმარი ნაძვისაგან - ამწვანებულსა მხიარულად მოზრდილსა კუიპაროზსა წინაშე, მთუარისა დაბნელებულისა და მილელულისა—ცათა დამაშვენებელსა ელვარესა მთუარესა“... ამ კონტრასტებს დაუმატებს რამდენსამე კიდევ და შემდეგ გულ-დამწვარი სწერს: „ცისა და ქუეყანისა დამბადებელსა ღმერთსა გაფიცებ, რომელ ესე წიგნი სრულიად წაიკითხო, ჩემნი ქირნი სცნენ და რაცა მომიხსენებია, გაიგონო. იცი-ცა, რამინ, რომელ საწუთრო მბრუნავია? კაცი ზოგჯერ სნეულია, ზოგჯერ მრთელია; ზოგჯერ ქირვეულია და ზოგჯერ ღზინიანი, ზოგისთვის სიცოცხლეა და ზოგისთვის სიკვდილი... ჩვენი ამბავი ავთა და კარგთა ყველათაგან იცნობვის, თუ რას მოქმედნი ვართ. შენ თუით იცი, თუ ჩუენ ორთა შუა რომელი უფრო აუგიანი ვართ, რომელსა უფრო უწრფელობითა თავისი ნება გვიძებნია. მე იგი წმინდა ვიყავ, რომელ სიწმიდითა ცისა ცვარსა ვგვანდი და სიტურფითა ვარდისა ფურცელსა; ვერა რომელსა მამაცსა ეპოვნა ჩემთანა გულის ნება და საწუთროსი არა დაედვა ჩემზედა აუგი. კანჯარსა ვგვანდი მინდორად მავალსა... შენ იყავ ჩემი მკვლე-ლი და მამაყივნებელი, შენ დამიდგი გზასა უწრფელობისა ბადე და დამაბი. აწ მარტო ორმოსა შიგან ჩავიგდივარ და წაშსელი-ხარ. მამალორვე, მომატუნვე და აწ გამწირე... უზენაროო! შენი ფიცი ქარს ჰგავს უხანოსა... ეგრე გითქუამს: მიფიცავს და ვისას აღარ შევეყრებო. მაშ, არ ჩემდაცა შემოგეფიცა, რომელ ვირე სულნი მედგნენ, არ გამწირო? აწ რომელი დავი-ჯერო?... მე იგი ვისი ვარ, რომელ მზეა ჩემი პირი და თვა მუშკი. მე იგი ვარ, რომელ პირი სავსე თხუთმეტისა დღისა მთვარესა მიგავ და ბაგე უკუდავებისა... მე ტურფათა დე-დოფალი ვარ და გრძნეულთა ხელმწიფე“... ამ თავის ქების შემდეგ ვისა სწერს: „მე შენგან უკეთესსა ხელმწიფესა დია

ვპოვებ, მაგრამ შენ ჩემებრსა ველარავის... ნუ იქმ, რამინ, რა ინანდე, ვისისგან კიდე წამალს ვერას ჰპოვებ... გნახევ ესეთსა, რომელ ჩემსა წინა სტიროდღე და პირსა ჩემის დარბაზისა კარსა დასდებდღე... რადგან ჩემგან და ჩემთა ბაგეთაგან გასძეღ, გულისაგან უღონიოდ უმაღლ გასძეღები“. ეს წერილი მაშინ არის გაგზავნილი, როცა რამინმა ვისა გასცვალა სხვაზედ—სახელად გულ. თუმცა ვისა შეურაცყოფილია სატრფოსგან და ვერ დაუვიწყია თავისი გრძნობისა შელახვა, მაინც რამინს არ სწყევლის, არ ათახსირებს: მე გული არცა ეგრე მეტყუის შენსა წყევლასა და შენგან ღმერთს წინა ჩივილსა, მე შენი ქირი შენგან უფრო მეტკივნების, ღმერთმა შენი ქირი მე ნურა მომასმინოს“. ასე იტყვის ყოველი ნამდვილად თავგანწირული მოტრფიალე. პოეტი საუცხოვო მცოდნეა შეყვარებულთა ფსიხოლოგიისა, მათი სულის მოძრაობისა.

მეორე წერილი „ვისისა რამინს თანა“ სავეა აღმოსავლეთის ზომას გარდაცილებული განდიდებით, ჰიპერბოლით. თუ შეიღნივე ცანი ქაღალდად მქონდეს, სრულიად ვარსკვლავნი მწიგნობრად მყუეს, ღამის ჰაერი მელანი იყოს, ასონი ფურცელთა ქუიშათა და თევზთაებრ ხშირად სხდენ, აღსასრულამდინ იმედი და ნატვრა ჩემისა მოყურისა ნახუისათვის მქონდეს,—შენმან მზემან, ნახევარსა ვერც მაშინ დავწერ სურვილს“. ათი ერთი-ერთმანერთზედ აღგზნებული წერილი გაგზავნა ვისამ და პასუხი არ მოსდის. მე ამითცა უსაბრალოე ვარ,—ამბობს ქალი მეათე წერილში—სხვათა ყოველთა მიჯნურთაგან, რომელ შენისა გონებისაგან არა მაქვს ძილი, თუმცა მეზმანე, თუარა წიგნსა უსამართლოდ ჩემისა გამწირავისაგან აბეზარ-ქმნილობისათვის აღარა მოველი

რამინს მოსწყინდა გულ და ვისასთვის დაიწყო ოხვრა. მოგონებამ დააწერინა პირველი „წიგნი“: დაწერა წიგნისა თავსა ზედა ვისის სახელი, მზისა მზგავსისა, მთუარისაგან უტურფესისა, ვარდითა სავსისა, ბროლისა სუეტისა და გუირგუინისა დამაშუენებელისა... რამინი ინანებს გაყრას, „შეცოდებუ-

ლად⁴ აღიარებს თავს, თუმცა ცილს სწამებს ვისას, რომ ვითომ ქალმა დაუწყო რღვევა სამკვიდრო დარბაზს სიყვარულისას, მის გულში აკებულს... „მე ბძანებისა შენისაგან გამოსვლა არაოდეს მიკადრებია; ოდიდგან შენდა მოშორებულვარ, შენმან მზემან, ვითამცა ვეშპისა პირსა შიგან ყოფილვარ პატიმრად და გული უშენობისა ქირითა ამივისია. ჩემისა საქმისა მოწამე ჩემნი ლაწენია ყუითელნი... კაცი ღმრთისაგან სამოთხესა სიამოვნებისათვის ითხოვს; შენ ჩემთვის ესეცა სოფელი ხარ და სამოთხეცა... შენი წიგნი ჩემი ხელთა მომქცევი, გზასა ზედა მომართვეს და პასუხი მეცა-შენითვე მოგახსენე მოკლედ“.

რამინი მარავს მოვალა. ვისამ „ვითა ლომმა გამძვინებულმა წყრომით ეგრე უთხრა: წაედ, რამინ, იმედი გარდაიწყვიტე ჩემგან, გული დაიამე, ვითამცა არც მიცნობ და არაოდეს მარავი ქალაქი გინახავს“. მერე მოღბება და კვლავ დაახლოვდებიან განშორებულნი მოტრფიალენი.

არც ერთი ტიპი „ვისრამიანში“ გამოყვანილი, — როგორც შობადი. რამინი, ვისა — ჩვენს თანაგრძნობას არ იწვევს. ცბიერობა, სიცრუე, გაუტანლობა სიყვარულში — საერთო თვისებაა ყველა აქ ჩამოთვლილთ გმირთა. რა დიდი განსხვავებაა „ვეფხისტყაოსნის“ და „ვისრამიანის“ გმირთა შორის! შედარება მათი საკმარისი საბუთია აღვიაროთ პოემის დამოუკიდებლობა სპარსული რომელიმე პოემიდგან.

„ვისრამიანის“ *) ავტორი, როგორც აღმოსავლეთში აღზდილი მწერალი, მდარე აზრისაა ქალზედ და მის ზნეობითს ღირსებაზედ. თვისს შეხედულებას საგანზედ ავტორი გამოსთქვამს იქ, სადაც ჩაურთავს მოთხრობას „არაკს“ და „შეგონებას“. „არაკი“ და „შეგონება“ განმარტებაა მოთხრობის შინაარსისა; იგი შეიცავს ცხოვრების დაკვირვებათა ნაყოფს,

*) „ვისრამიანი“ ლექსად გადათქმულია არჩილ მეფის მიერ. („ღრობა“ 1885 წ. № 85) წიგნ-საცავი თავადი. სამეგრელოისა.

სენტენციას, ზნეობითს სწავლას, „არაკი“ და „შეგონება“ ხშირად მოთხრობის ძაფს სწყვეტს და ავტორის აზრს ადგილს უთმობს. ზრაკი: „რა ერთხელ დიაცისაგან ნებას აიღებ, პირსა ავეშარა ამოდებულსა დაამზავსებ“; ანუ: „დედანი ნებისაკენ უფრო იზიდავენ ვირე სახელისაკენ; დედანი უსრულოდ დაბადებულნია, მით მიწყვი თავისა წადილი მორევს, საწუთრო და საუკუნოსა გასწირვენ ერთისა წადილისა გასრულებისათვის და ამას აღარ გაიგონებენ, თუ ბოლოსა ეამსა მოვყივნდებით“.

„არაკი“ შეიცავს შეხედულებას მსოფლიოს ჩარხს და კაცის ხასიათზედ: „საწუთრო ვითა მოგზაურთა სადგომი ფუნდუკია და ჩუენ მოქარავენნი ვართ. მოქარავენნი ფუნდუკსა შიგან ცოტა ხანი მიუხუდების. მისი სიმძიმელი და სიხარული გარეული არის და წამსა ვერ დაზმენ ერთგან ვითა ღრუბლისა აჩრდილი“. ანუ: „რადგან სირცხვილი არა გაქუს, რაც გწადიან იტყოდით“. „არაკში“ გამოთქმულია სხვა-დასხვა სენტენცია, მოსწრებული აზრი, გადაჭრილი სიტყვა: „მიჯნური მიჯნურობისაგან მთურაღსა ჰგავს“. მოყუარულისა გული ტანისაგან გულსა ესრე გამოსტაცებს, ვითა მალნიტი ქუა-რკინასა. ცალკერძი სიყუარული ასრე არ გაიზრდების, ვითა ცალსა ტუირთსა ვირი არ დაიკიდებს“. ერთისა წამისა გულის ნების პოვნისათვის საუკუნოსა აუგსა და მოყივნებასა ნუ ჩაიქრები“. „მქვრეტელთა ომი არ ეძნელების, „მშვიდლოსანსა ჰგავს საწუთრო: მიწყით გაყრია მისი ისარი და სული ჩემი სასაგნო (ისრის ნიშანი)“.

„არაკი“ და „შეგონება“ ერთმანეთს წააგვანან. ხშირად ორივე ერთად არიან მოყვანილი და შინაარსით არ განიჩვენებენ. ზრაკი: „რაცა მლაშესა ადგილსა დასთესო, თესლისაგანცა უნაწილო დარჩე და ნაყოფისაგანაც“. ამას მისდევს შეგონება: „თუაღსა პატროსანსა ძებდე, რაზომცა დიდად სძებნო, ვერ ჰპოვებ, თუ ადგილსა მისსა არ მიხვიდე“. ამ „არაკს“ განმარტავს მოკლე მაგალითით: „ვერცა ოდეს ვისის შენ შეუყუარ-

დე და არცა შენსა საქმესა წალმართი ჰქონდესო“. ხოლო „შეგონებას“ ეს განმარტება: „აწ ვითა ეძებ სიყუარულსა და მზახლობასა მისისა შეილისაგან, რომლისა მამა შენ მოგიკლავს: არცა შეშინდების ვისა ლაშქრისა სიმრავლისაგან და არცა მოლორდების თუალითა, მარგალიტითა და სამკაულითა“.

ერთმანეთს მოსდევენ შემდეგი არაკი, შეგონება და ჰუქუმათი-შეგონება: არაკი— „შენ სთველი ხარ და ვისი გაზაფხული და თქუენი ერთგან შეყრა ძნელი საქმეა“... შეგონება— „სიყუარულისა ასაკი ზღუისა მსგავსია, მისი ძირი და პირი არასჩანს. თუ გწადდეს ზღუასა ადვილად შეხუალ, მაგრა თუ აღარა გწადდეს, ძნელად დაეხსნები“. ჰუქუმათი-შეგონება— „აწ შენისა თავისათუის შენ აგეთსა სიყუარულსა ეძებ დღეს, რომელ ხუალე შენთუის ფათერაკად მოჰხდების“. შეგონება: „თუ კაცსა გააცხროვბს, მისად ნახვად მივლენ და გაცხროვბისაგან მისსა სიკუდილსა იშიშვიან და მიჯნურობისა გული წელიწადითა წელიწადამდის ცეცხლსა შიგან იწვის და მისად კითხვად არცა ვინ მივა, არც არავინ იკითხავს“. არაკი ამას შემდეგ: „მიჯნურსა ჰირად ესე ეყოფის, რომემიწყით ჰირსა შიგან არის და მოყურისა ნატრასა, ნიადღა ხუაშიადსა გულსა შიგან შენახვა უნდა, ვერვის გლახ მიანდობს თავის გულის სიტყუასა“. ერთი შეგონება შორეულად წააგავს შოთას სენტენციას: „გაიხარენ, სვი და ჰამე, გაეც რომელ სახელი ღაგრხეს“. არაკი და შეგონება ხორცმეტია მოთხრობისათვის. ძველად ამ ნაწილს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მკითხველისათვის, როგორც მორალს იგავ-არაკებში. ჩვენი დროის ლიტერატურაში ვერ შეხვდებით სენტენციას, მკითხველს მიანდეს დედა-აზრის გამოტანა ნაწერიდგან დამწერის დაუხმარებლივ.

III. დ ი ლ ა რ ი ა ნ ი.

„ვისრამიანის“ გადმომღებად სთვლიან, როგორც ზემო-რე უკვე ავნიშნეთ, სარგის თმოგველს (+1190). მაგრამ ჯერ

ეს აზრი არ არის დამტკიცებული. თუ შოთა რუსთაველს შივაწერთ უკანასკნელს ტაეპს „ვეფხისტყაოსნისას“, სადაც იგი ზოიხსენებს სამს მწერალს, მაშინ ზოგიერთა მკოდნე პირთა მოსაზრებით სარგის თმოგველი აღმოჩნდება ვისრამიანის-გადმომღებად კი არა, არამედ შემთხუზველად „დილარიანისა“. შოთას პოემაში, შესაძლოა შემდეგ დროებაში, ჩამატებულია ერთი ტაეპი:

ამირან დარეჯანის ძე
მოსეს უქია ხონელსა,
აბდულ მესია შავთელსა,
ლექსი მას უქეს რამელსა,
დილარგეთს სარგის თმოგველსა,
მას ენა დაუშრობელსა,
ტარიელ მისსა რუსთველსა,
მისთვის ცრემლ-შეუშრობელსა.

თეიმურაზ ბატონიშვილი ამ ტაეპის მიხედვით სარგის თმოგველს სთვლის „დილარიანის“ ავტორად. ბატონიშვილმა ამასთანავე მოიხსურვა სარგის თმოგველის გვარის აღმოჩენა. თმოგველი გვარი არ არის, — იგი უჩვენებს ადგილობრივ ჩამომავლობას — თმოგვიდგან; თმოგვი ციხე და ქალაქი იყო სამცხეში. რა იყო გვარი სარგის თმოგველისა? ბატონიშვილი მიჰმართავს ამ საგნის ასახსნელად სახელს „დილარგეთს“. ამ სახელს იგი ორად ჰყოფს „დილარ“ და „გეთ“ და შოთას პოემაში მოყვანილს ლექსს „დილარგეთს სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრობელსა“ განმარტავს თავისებურად: გეთ (=გვარი) სარგის თმოგველმა აქო დილარი“. ამასთანავე გაუწყებს, რომ გეტიშვილი ახლაც არიან ახალციხის მაზრაშიო. „დილარგეთის“ ორად გაყოფა გამოწვეულია ორნაირი მოსაზრებით: პარალელელიზმის მოთხოვნილებით შოთას(?) ლექსში და გრამმატიკის კანონის დასაცველად: მოსე ხონელს უქია „ამირან-დარეჯანისძე“, შავთელს „აბდულ-მესია“ და გეთს სარგის თმოგველს „დილარ“. ამ მოსაზრებას აქამდის საკმა-

რისი საბუთი ვერ მოვუპოვეთ. უფრო დასაჯერებელია, რომ სარგის თმოგველი გვარად მხარ-გძელი იყო. ანტონ კათოლიკოზი თავისს „წყობილ-სიტყვაობაში“ გმირს ამ მოთხრობისას უწოდებს დილარგეთ და არა „დილარ“. ანტონი სწერს:

სარგის ესეცა შოთაებრი არს კაცი
სიბრძნისა მოუყარე, ფილოსოფოს გამომთქმელ,
რიტორ შეჭნიერ, ჰიიტიკოს საქებელ,
თუთ შოთა იტვჯს დილარგეთ უქია მას,
საქებ არს ესე თქმულთა მათჯს მიზეზთა.

ჩახრუხაძე ამბობს:

შოუბარისა, მის მღელარისა

„დილარისაგან“ აღშეოთებულად.

სპარსულს ენაზედ დილარგეთ ნიშნავს: დილ—გულს და გეტ—ღარბს. „დილარიანს“ ჩვენამდე არ მოუწევია იმ სახით, როგორც დაიწერა თამარ დედოფლის დროს. ამ ეჟმად ორი წიგნი გამოცემულია. „დილარიანის“ სახელით: ერთი უზარ-მაზარი—შეიცავს 794 გვ.; მეორე პატარა წიგნაკი 48 გვერდიანი. პირველი წამოადგენს „დილარიანს“, აღდგენილს პეტრე ლარაძის მიერ, რომელიც მიიტვალა 1837 წ., მეორე პირ-და-პირ მიეწერება სარგის თმოგველს. სამწუხაროდ, სარგის თმოგველის დილარიანს არც ერთი ამათგანი არ შეიცავს. იგი დაკარგულია ჯერ-ჯერობით და შესაძლოა როდისმე აღმოჩნდეს. ის, რაც სარგის თმოგველის სახელით გამოსცა ზ. ქიქინაძემ (ტფილისი, 1897) ჩვენ უკვე განხილულ გვქონდა ხელნაწერად. „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელნაწერს (წერა-კითხვის საზოგადოებისა № 1623) დამატებული აქვს თავი ანუ კარი; რომელიც ამირანს არ შეეხებია; იგინი მოგვეთხრობენ „ჯიმშერ ხაზართა მეფისა დილარის შვილის ამბავთ“. მინაწერი ამასთანავე გვაუწყებს, რომ ეს ორივე კარი ჩაუმატებია ვიღაც ქრცხინვალელს. მართლაც, „ამირან-დარეჯანიანს“ იგი არ ეკარება: არც ეს „ცხინვალელისაგან“. ჩამატებული კარნი გამოსცა ზ. ქიქინაძემ „დილარიანის“ სახელით.

ზ. ჭიჭინაძის მიერ გამოცემული „დილარიანი“-იწყება ამ სიტყვებით: კარი მეთერთმეტე; ჯიმშერ ხაზართა მეფისა დილარის შვილის ამბავი. შემდეგ, როგორც „ამირან-დარეჯანიანი“-ში ვკითხულობთ: „ისმენდინ, მეფეთ მეფეო, ცხონდი უკუნისამდე, აღიდნეს ღმერთმან მოყვარენი თქვენნი და არცხვინოს ორგულთა თქვენთა“. ამ კარს ერთი გადამწერი შენიშნავს: „ამ ჯიმშერ ხელმწიფის ამბის დაწერა მოსე ხონელს არ ეკუთვნის, ეს მოუგონებია და ზედ მოუქორებია ვილაც ქრცხინვალელს კაცს, გადამწერს“... ჩვენ უკვე გამოვთქვით აზრი ამ სამი თავის შესახებ და აღვიარეთ, რომ იგი მართლაც არ ეკუთვნის შინაარსით „ამირან-დარეჯანიანს“. მაგრამ საეკვოდ მიგვაჩნია აგრეთვე, რომ ეს ნაპოვნე ძველი ქართული მწერლობისა წარმოადგენდეს ძველს თამარის დროის „დილარიანს“. რა ზედ არი დამყარებული მოსაზრება, რომ ეს ნაწყვეტი მოთხრობისა დალარიანია? მხოლოდ ერთს შემდეგს ფაქტზედ: „ოდესმე მეფესა ხაზართასა დაეპყრეს ყოველნი ქვეყანანი... უძრწოდეს ყოველნივე გარემონი მეფენი, რომელნიცა თვითოეულად აღწერილი არს სარგის თმოგველისაგან, სიმხენი და გოლიათობანი სიკაბუკისა მისისანი“. ეს სიტყვები მისდევენ იმ სათაურს, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ. სათაურში ხომ აღნიშნულია „ჯიმშერ ხაზართა მეფისა დილარის შვილის ამბავი“, მაშასადამე გამოცემული ნაწყვეტი **) შეეხება დილარის გოლიათობას კი არა, არამედ იმის შვილის ჯიმშერის მხნეობას. სარგის თმოგველმა ასწერა დილარის ამბავი, ამას მოწმობს გაგრძელება იმ ამონაწერისა, რომელზედაც გვაქვს საუბარი: „ამ უსწოროსა, დიდსა, ძლიერსა... ხელმწიფესა (რომლის შესახებ ზევით სთქვას: ოდესმე მეფესა ხაზართასა დაეპყრეს ყოველნი ქვეყანანი“), ეწივა სწეულება და გარდაიცვალა. ჰყვან-

*) ნახე ზ. ჭიჭინაძის წინასიტყვაობა „დილარიანისა“, გვ. 29—30

**) ჩვენ შევადარეთ ამ გამოცემულს ნაწყვეტს ჩვენ მიერ გამოცემულზედ აღრე გადმოწერილი პირი და თანხმობა აღმოვაჩინეთ.

და ამ უსწოროსა ხელმწიფესა ძმის წული ერთი და იყო სახელი მისი ხოსრო... მოუწოდა ხოსროსა და ანდერძობითა ძე თვისი მცირე ყმა ჯიმშერ: შვენერი: მიაბარა... დასამტკიცებლად იმისა, რომ უსწორო მეფეს, რომლის სიმხნენი აღწერა სარგის თმოგველმა, ერქვა დილარ, მოყვანილია შემდეგი ადგილი: „სიმაღლე დილარისა შავსა მიწასთან გასწორდა, გლოვა... მრავალთა დღეთა სრულ იქნა:.. მოუწოდა ხვასრომ მთავარსა-ფალავანსა მერაბს და რქვა, რათა წარიყვანოს დიდისა ხელმწიფისა ძე დილარისა და ციხეში ტყვის მაგიერად შენახვა ამცნო და თვით გახელმწიფდა“... თკალსაჩინოა აქედგან დასკვნა, რომ დილარის ამბავი აღწერიდა სარგის თმოგველმა, მის შვილის ჯიმშერის თავ-გადასავალი უცნობმა ავტორმა იმ მოთხრობისა, რომელიც ჩართულია შემთხვევით „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელნაწერში და გამოცემულია „დილარიანის“ სახელით. ეს მოთხრობა „ჯიმშერიანია“ და არა „დილარიანი“. — იგი გაგრძელებაა სახელგანთქმულის სარგის თმოგველის მოთხრობისა, რომელმაც თავის გულმიმტაცი შინაარსით ააღლევა თვით თამარ მეფე, ისეთივე გაგრძელებაა, როგორც „ომანიანი“ შოთას „ვეფხისტყაოსანისა“ და დამატება ამ პოემასთან, ძველად ცნობილი და აწ უკვე დაბეჭდილი.

„დილარიანი“ დაიკარგა. პეტრე ლარაძემ, ერეკლე და გიორგი მეფის მწიგნობარმა აღადგინა ეს მეთორმეტე საუკუნის მოთხრობა. თუ შევადარებთ პეტრე ლარაძის სახელით გამოცემულს „დილარიანს“ და ამავე სახელით დაბეჭდილს ზ. კიკინაძის მიერ „დილარიანს“, მაშინ მეორე საბუთიც გვეჩვენება აღვიაროთ, რომ უკანასკნელი სრულიად არ წააგავს პირველს და მაშასადამე, არც წარმოადგენს თმოგველის თხზულების ნაწყვეტს. პეტრე ლარაძე გვაუწყებს, რომ მის დროს: „არ იყო ქართველთა შორის წიგნი ყე დილარიანი.“

ამის იტუოდა უოველი—
მოხუცი, ბერი ჭკვიანი—
იუო თამარის დროისა,
ვინ შეუედ ჰტებდა სუიანი;
მენ დღიდან არღა გვასპიას,
ვართო მით ჭმუნენიანი.

შეფე ერეკლეს, გმირსა, მებრძოლთ მარეწუნ-მატრისა, სწად-
[ღა თვის დროსა,
რათა ესე ამბავი ექმნათ წიგნად შენართავნი მისგან ღაზრ-
[დილთ მოეშეთა,
მაშინ უცალება, საქმის გარემოება არ მადლეგდა უშეებსა,
აწ მასთან ზრდილმან, მწიგნობრობითა მჭმუნველმან, ხელ-
[ვეუგ მის ნაბრძანებსა.

პეტრე ლარაძეს უბძანა მეფე ერეკლემ დაკარგული „დი-
ლარიანი წიგნად ექმნა, მაგრამ მოუცლელიობამ ხელი შეუ-
ცარა ეს ბრძანება შეესრულებინა. გმირი მეფე გადაიცვალა,
ტახტზედ ავიდა გიორგი მე-XII და ლარაძე ერეკლეს ან-
დერძს ასრულებს—სთხუზავს „დილარიანს , მაგრამ ამ ნა-
წერს წაართმევს მეფის ძე იოანე და ლარაძე მეორედ შეად-
გენს „დილარიანს“. ამის „მოგონებასა და შეწყობაზედ მრავ-
ალი ღვაწლი და შრომა“ მიუღია.

ესე სხვა ახალ შევაშეკევ,
ვით შტაღი უვაილოჲანი,
იგი იმასა არა ჰტავეს,
ვით ვარდსა გოგშო თავმსხვილ ეკლიანი.
ეს არის დიდად ნაღვაწი,
ჩემგან ქმნილ დილარიანი,
ხელმწიფეებითა მადლი,
ლომ-გულ, მკლავ-მუარიანი.

ეს შეთხუზული ლარაძისაგან „დილარიანი“, რასაკვირ-
ველია, არ ჩაითვლება თმოგველის მოთხრობის აღდგენად.
პეტრე ლარაძე ნაკითხი კაცი ყოფილა. იგი იცნობდა ძველს

ქართულს მწერლობას და შეუთვისებია ხერხი და ხასიათი ძველი გმირული ამბების აღნუსხვისა. იგი ჰპაძავს „ამირან-დარეჯანიანს და „რუსუდანიანს“, როგორც „ჯიმშერიანი“ ამავე თხზულებათა. როცა აზნაური პეტრე ლარაძე, გიორგი დეკანოზის შვილი*), გადაასახლეს ბატონიშვილებთან ერთად პეტერბურგს, თავის ნიქით და ცოდნით მან განსაკუთრებით აღგილი დაიქირა გარდახვეწილ ქართველთა საზოგადოებაში, როგორც ბევრი შავი დროის მოწამემ (იგი დაიბადა თეიმურაზ მეორის მეფობას), ალა-მამად-ხანის შემოსევის მნახველმა, ქართულს ლიტერატურაში გაწვრთნილმა. პეტრე ლარაძემ დაწერა წიგნი „მრავალ-ფერ ყვავილოვანი“, სადაც გალექსა საქართველოს ისტორია თამარ მეფემდე, ჩაურთო მრავალი სალირიკო ლექსი და იამბიკო. „ყარიბ პეტრე ლარაძემ, ანუ არტანჯულმა ტანჯულმა პეტრემ“, როგორც იგი აწერს თავის ლექსებს, მწერლის სახელი გაითქვა; იმის თხზულებებს ხელნაწერად ავრცელებდნენ მკითხველს საზოგადოებაში 1860—1870 წლებშიაც. გამოცდილმა პატარ-პატარა ლექსების შექმნაში, ლარაძემ ხელი მოჰკიდა დიდს თხზულებასაც „დილარიანს“, სადაც ჩართული აქვს ძველებური ფორმის ლექსები: ჩახრუხაული, ყარიბული, ძაგნაკორული, ფისტიკაური, შაირი, იამბიკონი; მუშაკური. გარდაიცვალა ლარაძე 1837 წ. „დილარიანი“ პეტრე ლარაძისაგან აღდგენილი გამოსცა კნეინა მართა შალიკაშვილისამ, ასულმა გადაცვალებულის ივანე ლარაძისამ, რომელიც იყო მესამე ძმა პეტრესი. წინა-სიტყვაობა ამ წიგნსა უძღვნა მღვ. ზაქარია გულისაშვილმა.

ორივე „დილარიანის“ სახელით გამოცემულს წიგნს აქვთ საკუთარი მნიშვნელობა, თუმცა იგინი ვერ ავსებენ იმ ნაკლს, რომელიც ჩვენს მწერლობაში რჩება სარგის თმოგვე-

*) გიორგი დეკანოზმა დასტოვა „ანდერძი“, რომლითაც თავის შვილებს (დავით, იოანე, იოსებ და პეტრეს) ავალებს ერთმანეთის სიყვარულს, ცხოვრებას განუყრელად ერთს ოჯახში.

ლის თხზულების დაკარგვის გამო. „დილარიანიდან“, რომელიც ლარაძემ აღადგინა, პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა დაპბექდა ნაწყვეტი თავის ქრისტომათიაში (პეტერბურგი, 1863 წ.). შედარება კნ. მართა შალიკაშვილის გამოცემისა და ამ ნაწყვეტისა გვარწმუნებს, რომ „დილარიანის“ ხელნაწერები ერთმანეთში განირჩევიან, როგორც უკვე შევნიშნეთ ჩვენს რუსულად დაწერილს წიგნში. პროფ. ჩუბინაშვილი დილარ ხელმწიფის ამბავს იწყებს ამ სიტყვებით: „იყო ხელმწიფისა მის წესი ესე ვითარი, რომელ ოდეს საგონებელი დამამძიმებელი შეუვიდის გულსა თვისსა, მყისვე ჰბრძანის სანადიროსა და ბალსა თვისსა წასვლა“... შევადაროთ კნ. შალიკაშვილის გამოცემა (გვ. 24): „იყო დილარი მძლეველისა წესი ესე ვითარი, რომელ უკეთუ დასამძიმებელი რაიმე საგონებელი გულსა შეუხდის, მყისვე აღჯდის ტაიქსა და ნადირობასა შეექის“... ასეთი ფრაზეოლოგიური განსხვავებაა ამ ორ დაბეჭდილ დილარიანთა შორის იმ ადგილას, სადაც მოთხრობილია „დილარს მძლეველისაგან ნადირობასა შინა პოვნილისა მის უცხოსა ყრმისაგან საგლოველთა თვისთა ამბავთა თქმა“ (ჩუბინაშვილი, გვ. 114) და „აქა დაწყება მყინვართა მეფის ძის ნუშრევანის ჰამბავთა“.

„ჯიმშერიანის“ შინაარსი მოკლედ შეიძლება ასე გადმოგვცეთ: დილარ, ხოზართა მეფემ, სიკვდილის ჟამს ჩააბარა თავისი შვილი - ჯიმშერ ძმის წულს ხვასროს. (ხოსროს), „რათა ასწავლოს ზნენი სამამაცონი ვიდრე ათ წლამდინ და მასუკან მას მისცეს მეფობა“. ხვასრომ კი ფალავანს მერაბს უბრძანა დილარი ციხეში დაემწყვდია და თვით გახელმწიფდა. დილარი „მიწყვიტ შეწუხებულნი იყო... რაზმთა წყობასა, გმირთა კვეთებას, ომსა და ბრძოლასა იგონებდა, არც ღვინოს სვამდა და არც ორძალს უკრავდის“. ერთს დღეს მეციხოვნე გაუგზავნა მერაბს და სთხოვა: ან მოჰკლას და ან აცოცხლოს. პატიმრობამ ისე შეაწუხა, რომ მეციხოვნეთ დაჰხოცავეს და ციხესაც დაანგრევს. გაგულისდა მერაბი ამის გაგონებაზედ

და ამბის მომტანს თავი გააგდებინა. შემდეგ მოიგონა „წყა-
ლობა ძლიერისა მამისა მისისა (ჯიმშერისა) დილარისაგან“ და
იუქრა, რომ მის შვილის „არცა სიკვდილი იქმნების და არცა
ტყუებობა“. დაიხმარა დიდებულნი და ბუმბერაზნი, გამოიყვან-
ნეს მშვენიერი ჯიმშერ ციხიდგან, აიყვანეს ოქროს ტახტზედ
და დაადგეს სახელმწიფო გვირგვინი. „აყრიდიან თავსა დრა-
მასა და დრაკანსა, დაიდვეს ნადიმი, მოდგეს მგოსანნი, იტყო-
დიან ამოსა ხმასა და შვენიერითა ლექსითა უსწორისა ახლისა
ფილაგანისა ქებასა ჯიმშერისასა. მეოთხე დღეს ამ მეჯლიშის
შემდეგ გავიდნენ სანადიროდ ქორით—აეაზა-შავარდენით. ჯიმ-
შერს მოართვეს ფარი, ჯაჭვი, ზუჩი, ლახტი და ხმალი და
გაემართნეს ლომთა და ვეფხეთა დასახოცად. შემოხვდათ ლა-
შქარი, რომლის წინამძღვარი იყო „დიდად მებრძოლი ქა-
ბუკი“. მტრის ლაშქრიდგან გამოხდა „უბრალო კაცი“ და
ჯიმშერის მხლებელთაგან ბევრი გასწყვიტა. თვით ჯიმშერი
გამოდის შესაბრძოლებლად და დაეტაკება მოწინააღმდეგე
ლაშქრის ქაბუკს, სახელად ქულს. ერთმანეთს „გადააღეწეს
ხმალი, მერმე ლახტები იწოდეს, მერმე ისრით იბრძოლეს
და შემდეგ ხელ-და-ხელ ირივნენ. მათი ჯახება გვანდა ორთა
დიდთა გორათა ჯახებასა და აბჯართა ზედა ქება გვანდა ცისა
ქებასა“. ომი გაცხარდა. ჯიმშერმა ცხენი დაახალა, „უკრა
ხმალი ცხენსა და თავი გააგდებინა“. თვით ქაბუკი არ მოკ-
ლა, მკლავნი შეუკრა და მერაბთან მიიყვანა“. ჯიმშერის შე-
კახმულობა და ომის აღწერა სხვა-და-სხვა იარაღით, შედა-
რება ბრძოლის ხმაურობისა „ცის ქებასთან“—ეს საერთო
ადგილია ქართული და დასავლეთ ევროპიული გმირული მო-
თხრობებისა. „ჯიმშერიანის“ დამწერი სარგებლობს ჩვეულე-
ბრივი სქემით, მიღებული ფერადებით ასურათებს თვისს გმი-
რებს: მშვენიერი ჯიმშერი, რომლისა „მსგავსი არა არის
ყოველსა პირსა ქვეყანისასა“. ნადირობა და ნადიმობა მგო-
სანთა და დამკვრელთა თანადასწრებით, შეუდარებელი
ბრძოლა ორ შედგართ ქაბუკთა შორის,—აი ფარგალი, რომელ-

შიაც მოქცეულია „ამირან-დარეჯანიანი“, „რუსუდანიანი“, „ლარაძისაგან აღდგენილი „დილარიანი“, „სირინოზიანი“ და სხვა.

საერთო მხარე „ჯიმშერიანისა“ უკვე ჩვენ მიერ გარჩეულ „ამირან-დარეჯანიანთან“ *) კიდევ ის არის, რომ დევებს თილისმას და გრძნეულობას აქაც დიდი ადგილი აქვს დათმობილი. როცა გაიგებს ხოსრო მერაბის გადასვლას ჯიმშერის მხარეზე და ქულის მიერ თავის სამფლობელოს დამორჩილებას ჯიმშერისადმი, იგი განრისხებულს წერილს გაუგზავნის მერაბს, რომელიც ურჩევს ჯიმშერს გასცილდეს ხოროს, რომელსაც შეუძლიან „ზღვა დასწვას ცეცხლითა და ტინს კლდეს ცვილებრ დაადნობს“. ჯიმშერი, მერაბ და ქული წავიდნენ შორს ადგილს, მშვენიერ წყლიან-მინდვრიანს. ხოსრო დამშვიდდა, როცა მიიღო წყნარი წერილი ჯიმშერისა. თვით „ჯიმშერი“ კი გავიდა სანადიროდ. აქ შეხვდება კაცებს, რომელნიც დევები ყოფილან და შეიტყობენ თილისმით და გრძნებით დააძინეს და სადა დევთა მეფე ხუსრუჯან იყო, მუნ მიიყვანეს „მძინარე“. იგი აქ დაქედეს და ბორკილი დაადვეს. დევებს და თილისმას სხვა საერთო მხარე კიდევ აკავშირებს „ჯიმშერიანს“ ქართულს საგმირო მოთხრობასთან. მზეთ უნახავი ქალიც აუცილებლივ უნდა მოქმედობდეს. იმისთვის იბრძვის ჭაბუკი და საშინელს გარემოებას დასთრგუნავს. ჯიმშერი დევთა ტყვეობიდან დაიხსნა. დედოფალმა, რომელსაც მოახსენა ჯიმშერის გაქირებული მდგომარეობა ქალმა-დადალმა. ეს დედოფალი ჩინეთის მეფის ქალი იყო, სახელად ქეთევან. ამან გამოსთხოვა ხუსრუჯანს ჯიმშერის განთავისუფლება იმ პირობით, რომ ჭაბუკმა შეერთოს დედოფლის ასული დევთან როდენ, რომელი „ასეთი მშვენიერი იყო, რომ გაბადრული მთვარე ცას ვერ გაანათებდა“. მტირალმა როდენმა, როგორც მიღებულია ჩვენს საგმირო მოთხრობებში, მოსთხოვა „საგმირო საქმენი“, რათა არ გაჰყვეს „ერთს გამოუცდელს ტყვეს“. აქაც სქემა ჩვენი

*) ამ გვარივე შინაარსისაა ახლად ნაპოვნი მოთხრობა „ამბავი და ფნის ქალაქისა“.

შოთხრობისა მტკიცედ დასულია. ჯიმშერი შეებმის როდენის ბუმბერაზთა. ბრძოლა სწარმოებს. „მოედანსა, — მებუკე-მედაბ-
 დაფენი, ხუსრუჯან-მეფე, დედოფალი ქეთევან, მრავალთ გმირთა
 და გოლიათთა ცოლები, და შვილები და მოქალაქენი“. საინ-
 ტერესოა ეს საჯარო გამოცდა გმირისა სატრფოს თანადა-
 სწრებით, შეტაკება ორ მოქიშპეთა შორის, როგორც ევრო-
 პიულს ტურნირებზედ. ხალხი სულ-განაბული ელის ბრძო-
 ლას, „ტიროდა და ახვეწებდა, ეგონათ სიკვდილი ჯიმშე-
 რისა“, რადგან „ყოველთა პირველად მბრძოლი მახმურ დე-
 ვი განვიდის მოედანსა“. დაეტაკენ ერთმანეთს, „შემოუფ-
 ლეს ნავარდი, შეუზახნეს, შეუტივეს; მოუხდა დევი და შუ-
 ბი შემოალეწნა, მაგრამ ვერა აენო. და ვერც აბჯარი გაუკ-
 ვეთა, მერმე ჯიმშერ ღეთისა სახელი ახსენა, აზიდა მახმურ
 დევი მთის ოდენა, მალლად შეჰყივლა, დაჰკრა ქვეყანასა და
 ფიცხლავ სულთაგან „დაიცალა“. ჯიმშერის გამარჯვება,
 როგორც სხვა ამ გვარ შემთხვევაში, „იამათ ყოველთა და
 შეასხეს ქება“. მეორე დღეს შეება ეფევან-დევის, რომელიც
 ჯიმშერმა დასცა ლახტით; მესამე დღეს მოიხმო „ქალმან
 აბერ დევი“—ამისებრ დევი არ ყოფილა: არცა ქაჯმაჯა დევი,
 არცა ჯინბაჯინ, არცა ჯუნფიშა დევი“,—და სთხოვა შე-
 ბრძოლება „დატყვევებულს კაცთან“. ბრძოლა იმავე პირთა
 თანადასწრებით სწარმოებს. აბერი დევი გამოვიდა „საშინე-
 ლი იარაღითა,—შავსა რკინის მთასა ემსგავსებოდა; თვალნი
 ინით ნადებსა უგვანდეს. შვიდი გულაზისა ოდენი ლახტი
 წელთა ეპყრა, სამნი პირ-ბასრი ხმალნი წელთა ერტყა, მუზა-
 რადი დიდი გუმბათის ოდენი, შუბი დიდთა ძელთა უმსხოსი,
 ისარი ქარქაშში ეწყო, მალალს მთასავით ყვიროდა და ეგრე
 იტყოდა: შავბედო, აწ გამოდი და გუშინდელი დევთ სისხლი
 გაზღვევინო!“ ქართული მოთხრობათა სქემის მიხედვით
 წინ-და-წინვე ვიცით, რომ ეს „მთასავით“ დევი-აბერი მაინც
 დამარცხდება ჯიმშერის მამაცობით. ამიტომ სრულებით არ
 გვაწუხებს იმისი „საშინელი იარაღი“. მართლაც, ჯიმშერი

და აბერ-დევნი სამი დღე იბრძვიან. როგორც მიღებულია საგმირო მოთხოვნაში, უკანასკნელი „ომი“ უნდა მეტად გაზვიადებული იყოს ავტორის აღწერილობით. „თავმან თქვენმან და ზენარმან ღვთისამან არცა წინასა ომსა გვანდა და არცავის ეგეთი ომი უნახავს. საღამომან გაჰყარან... ვითა გათენდა, მოვიდეს ყოველნი მკვრეტელნი და დარიგდეს თავთავისსა ადგილსა“. ავტორი დაწვრილებით მოგვეთხრობს სხვა-და-სხვა იარაღის ხმარებას, ლახტით ცემას, რომლის ზუზუნნი „მეხის ქეხისაგან უფრო საშინელი ხმა“ იყო. ბოლოს მაინც ჯიმშერი დაამარცხებს აბერ-დევს და ხანჯლით თავს მოსკრის. თავდება ჩვეულებრივ—დიდებული ქორწილით ჯიმშერისა და როდენისა, აცნობებს ქაბუკი თავის გამარჯვებას მერაბს და ქულს, რომელნიც მოეშურებიან ჯიმშერთან და შემდეგ ქორწილისა დაბრუნდებიან როდენითურთ თავიანთ სამეფოში.

მეორე კარი „ჯიმშერიანისა“ მოგვეთხრობს ჯიმშერის შვილის ჯიჯერის ამბავს. შვიდი წლისა იყო იგი, როცა ლომს ჰკლავს, როგორც კატას. შემდეგ წამოიზდება და ორთავიან ცეცხლით მქშინავს გველეშაპს კისერს მოუგრებს. როგორც პირველს კარში ჯიმშერის გოლიათობას შეიტყობს ამირანი, აგრეთვე მეორე კარში ჯიმშერის გმირობას უამბობენ მზექაბუკს, რომელიც გაიწვევს ანაღგაზდა ქაბუკს თავისთან. გზად, რასაკვირველია, ომი აუცილებელია: დაამარცხებს გმირს ქავთარს და შეირთავს ჩრდილოელის ხელმწიფის ქალს ქამარლუხს. ჩვეულებრივი შეტაკებანი მიღებული ელფერიტ დახასიათებულნი არიან: გაზვიადება საშინელი მდგომარეობისა და მტერთა ლაშქრისა აღარ გვაკვირვებს. 120.000 კაცის გაწყვეტა და 40.000 კაცით სანადიროდ გასვლა ნიადაგ განმეორებულია. სქემა წმინდად დაცულია.

ჩვენ ვანზრახ შევჩერდით „ჯიმშერიანზედ“, რათა აღმოგვეჩინა მისი გარეგანი კავშირი „ამირან-დარეჯანიანთან“

და დაგვესურათებინა ჩვეულებრივი სქემა ქართული გმირული მოთხრობისა. მოსე ხონელის თხზულებასთან ეს მოთხრობა მხოლოდ იმიდია დაკავშირებული, რომ ჯიმშერის და მის შვილის „ბუმბერაზობას“ შეიტყობენ ხონელის გმირნი ამირან და მზექტაბუკ... „დილარიანთანაც“ ამ მოთხრობას მხოლოდ შემთხვევითი დამოკიდებულება აქვს. უცნობი ავტორი „ჯიმშერიანისა“ გვაუწყებს, რომ დილარის, ჯიმშერის მამის ამბავი, აღწერა სარგის თმოგველმაო. რამდენად შორს არის ეს „ჯიმშერიანი“ „დილარიანზედ“ ამას დაგვიმტკიცებს პეტრე ლარაძის აღდგენილი „დილარიანი“. რაც უნდა გადაკეთებული იყვეს პეტრეს თხზულება, მაინც აქ უნდა ვეძიოთ მეტი მსგავსება დაკარგულს დილარიანთან, რადგან ლარაძე მოგვითხრობს იმას, რაც მას წაუკითხავს და დაუხსოვებია ძველად ცნობილი სარგის თმოგველის ნაწერებიდგან.

იყო დიდებული მეფე, სახელად დილარ, ქვეყანასა აბაშეთისასა, მოსამართლე და მოწყალე. ერთი ნადირობის დროს ნახა მოყმე შვენიერი მტირალი, რომელსაც ხელში ეჭირა „სახე საყვარელისა“. მოყმეს გამოჰკითხეს ვინაობა, — იგი იყო ნუშერვან, ძე მყინვართ მეფის ფინეზისა. მეორე კარი მოგვითხრობს ნუშერვანის აღზდის ისტორიას. მეფემ მიანდო ჩემი აზდაო, გვიამბობს ნუშერვანი, ვაზირს ეგროსს და მასთან „ზრდიდა ძესა თვისსა მისანდოსა ჩემსა ლარას“. ერთხელ „ნადირობით მოვიდოდი, გზასა დამხვდა კაცი, მომიკითხა, მომართვა წიგნი და სახე შვენიერისა ქალისა... მის მნათობისა სახისა ხილვამან მიმილო ყოველი სიხარული გულისა ჩემისა“. წიგნი გამოგზავნილი იყო გულ-ნაზის ბრიტანის(!) მეფის ასულისაგან. გულ-ნაზს სმენია მამაცობა ნუშერვანისა და მხოლოდ იგი უნდა საქმროდ. ნუშერვანი გამოსთხოვეს მამას ნებას აიღოს ციხე, სადაც გულ-ნაზია გამაგრებული და წავა 30.000 კაცით. ნუშერვანი ბრიტანის ბრძანებელის წინადადებით შეებრძოლება ბუმბერაზებს: სპასალარს რაბიშინს, ბანგასპს, გალიის მეფეს ბურბანს(!), პოლონთა

მეფის ძეს გოპარს და ყველას დაამარცხებს, გულ-ნაზისაგან შიიღებს გამამხნევებელს წერილს და ტკბილეულობას. გამზრდელი ქალის როადამის შუამავლობით ნახვაც ეღირსება გულ-ნაზის, „სურვილით ფერ-მიხილილისა“. დაამარცხებს კიდევ იშპანთა მეფის ძეს პერლისს (კარლოსს), ამერიკის მეფის ძეს ფორტუნს, ავსტრთა (ავსტრია?) მეფის ძეს იტალის, ბრიტანის სპასალარს ბარდაეს. ამ აუარებელი და გაქიანურებული ბრძოლათა შემდეგ კიდევ შეხვდებიან ერთმანერთს ნუშრევან და გულ-ნაზი. მათი დაქორწინება მაინც არ ხერხდება. ნუშრევანმა უნდა აიღოს ციკლოპელთა ქალაქი გულ-ნაზის მიხდობილებით და გაათავისუფლოს იქ დაქერილი მეფის ასული. ნუშრევანს შევლიან მისგან დამარცხებულნი და აწ მეგობრად ქცეულნი კარლოს, ფორტუნე, გოპარ და იტალი. გულ-ნაზი სატრფიალო წერილით აქეზებს ნუშრევანს. გოპარი ზღვათა მეფის ბრიტანის ფალავანს გაგოს შეებრძოლა, მისგან დაიქრება, მაგრამ ნუშრევანი წაეშველება და მოჰკლავს ფალავანს. ციკლოპების დამარცხება კი გაძნელდა, რადგან მათ დიდი რაზმი გამოიყვანეს. მეფის შვილები უკან დაბრუნდებიან გულ-წყლულნი და თვალ-ცრემლიანნი. ნუშრევან მოვა დედ-მამის სანახავად.

კარი მესამე მოგვითხრობს ნუშრევანის მამის, ფინეზის, ამბავს, რომელსაც თვით მეფე უნებობს შეიღოს. სხვათა შორის ფინეზი გააცნობს აბაშთა ხელმწიფეს „დილარ მძლეველის“ გარეპოებასაც. ნუშრევანი მოვა დილართან. ეს მეფე ნადირობას წაიყვანს ფინეზის შვილს. აქ ნუშრევანს საშინელი მხეცი რქით აღიტაცებს. დილარი მიეშველება და მხეცს მოჰკლავს. დილარ წამოვიდა ნუშრევანის ჩაგონებით ციკლოპთა ქალაქის ასაღებად და გულ-ნაზის გამოსახსნელად. აქ დიდი ომი ატყდება. დილარი 1000 ფალავანით 100.000 ქაბუკთა მათრახით ჩამოჰყრის ცხენიდგან და დაიპყრობს. დილარმა ქალაქი აიღო. მისმა სპასალარმა მარსმა ბრიტანიის მეფე შეიპყრო. ყოველი სიმდიდრე ციკლოპთა ქალაქიდგან გამოზიდეს.

განთავისუფლებულს გულ-ნაზს დილარი ძვირფასს პირისანახავს მხართმევს და გაღიხდის ქორწილს გულ-ნაზ-ნუშერვანისას. გამეფებულს ნუშრევანს ბრიტანია დიდის ამბით და ძღვნით მიეგებება. ნუშრევანი მიიწვევს დილარს თავის სახელმწიფოში. დილართან „მონარხთან“ ერთად „გალიის ქვეყნით“ წაიღენ „ზღვათა მეფის ქვეყანას“ პოლონთა მეფეც. გულ-ნაზს ეყოლა ყრმა და ამისა გამო გასცეს მრავალი წყალობა.

მეოთხე თავი შეიკავს ამბავს დილარისას, რომელიც წავა მყინვართა ქვეყანას სანახავად მოხუცებულის ფინებ მეფისა და თან წაიყვანს მიჯნურთ, — ნუშრევანს — გულ-ნაზს. დიდი ლხინი და მხიარულებაა. აქ გულ-ნაზმა შვა მეორე და მესამე ვიჟი. ფინები დალოცავს თავის შვილის-შვილებს. ფინებს გამოჰკითხავს დილარი მზის ქალაქის ამბავს.

მეხუთე თავში ამ „მზის ქალაქის“ ამბავს მოუთხრობს ფინები. ამ ქვეყანაში, სადაც მცხოვრებნი მხოლოდ ღამით გამოდიან მამის სეზოსტრის სიკედილის შემდეგ გამეფდა ანუესია; მეფემ თავის სიცოცხლეშივე თორმეტის წლის ასული აიყვანა ტახტზედ ქალაქს, რომელსაც „ათორმეტი გოდოლი სრულისა იაგუნდისა და სხვათა ძვირფასთა ქვათა“ არტყია. ნუშრევანმა უბოძა „ნამსახურსა როადამს ერთი ქალაქი და შიკრიკს მორეს სამასი სოფელი. ეგროსს, თვისს აღმზრდელს, უბოძა სამი ქალაქი და 1200 სოფელი. აქ მოართვეს დილარს ანუესიას წერილი და „კოლოფსა შინა სახისა“. ანუესია ემზადება, თანახმად განსვენებული მამისა სურვილისა, მისთხოვდეს დილარს. დედოფალი აუწყებს, რომ მის ქალაქს შემორტყმიან მეფენი: ჩინეთის ლასურ, ჰინდოეთისა, ბაბილოვნისა, ეგიპტისა, კადუზიანთა, სკვითთა და სხვა. ფინები აძლევს დილარს წამალს გრძნებათა წინააღმდეგ და ურჩევს ებრძოდლოს მტერთა მხოლოდ ლახტით.

მეექვსე თავი. დილარ მძლეველი გასწევს ანუესიას გამოსახსნელად. მზად შევა მეკობრეთა მეფის ქვეყანაში, შე-

იპყრობს ფალავანს ნასრის და ინდოელთა ვაჰართა ქარავანს გაათავისუფლებს. ქარავანის უფროსი რაჯიბი მოუთხრობს გრძნეულთა ქვეყნის ამბავს. ინდოთა ეტიკი მუჯარიმი გაუძღვება დილარს. ღამით დარაჯობის თავის ჯერით დროს დილარმა შეიპყრო მეკობრეთა მეფე ზორასტანი. დილარმა იგი გაათავისუფლა და მადლობელმა მეკობრეთა მეფემ მიიწვია სანადიმოდ თავისს ქვეყანაში. აქ ზორასტანმა ფიცი მისცა ოთხი მგლის წინაშე, რომ მისი ერთგული მოყმე იქნება. დილარმა მოაქცია ამ ქვეყნის ხალხი ცისა და ქვეყნის შემოქმედისადმი და ღმერთ-ყოფილნი მგელნი დაახოცინა.

მეშვიდე თავი. აბაშთა თვით მპყრობელი დილარ მძლეველი შევა გრძნეულთა ქვეყანაში; თან მისდევენ ნუშრევან გოჰარ პოლონელი, სპასალარი მარსი და 1000 მოყმე. გზაზედ ნახავენ მრავალთა დაჭურვილთა კაცთა ძელსა ზედა დამოკიდებულთა—მკვდართა და სულ-მობრძავეთა.—ესენი ცეცხლად იქცევიან და ვეშაპის სახით დაუშენენ დილარს ლოდებს ჰაერიდგან. ფინეზის მიცემულმა ქვამ დაიხსნა დილარი განსაცდელისგან. ვეშაპები ლახტით დახოცა. მეორე დღეს შეხვდათ ოთხი ლომი, რომელთაც „მოეტაცნათ შეენიერნი ყმანი“. სამი ლომი მოჰკლა დილარმა, მეოთხე გაექცა და იქცა ცეცხლად. ლომის (სპილოს) ხმაზედ გამოჩნდა აღჭურვილი ჯარი, რომლის გაწყვეტას დილარი სამი დღე მოუწდა. დილარმა დაანგრია გრძნეულთა ციხე და იქ მყოფნი გაათავისრულა დედათა ჯარისაგან, რომელიც თვალებში მიწას აყრიდა. დილარმა თავი დაიცვა ფინეზისაგან მაცემული წამალით. დახოცავს ყმრათა „ტიგრებად“ გადაქცეულთ, მოხუცებულთ, რომელნიც დღეს დაანელებენ; მარსი, გოჰარი და დილარ დაღეწავენ ფოლადის კაცებს. გაანადგურებენ მგელთა, კრავთა ბრბოს, რომელნიც ქალებად და ყრმებად იქცევიან, ვეშაპებს და მარტორქებს დაამარცხებენ. გრძნეულთა მეფე გორშარაბი, ძლეული დილარისგან, ითხოვს დილარისაგან შეწყალებას.

თავი მერვე. გორშარაბმა უამბო დილარს ამავეი მზის ქა-
ლაქის, სადაც მზე მუდამ ანათებს. 100.000 მუშაკით გასწევს
დილარ ანუესიას ქალაქში შესასვლელად. გვირაბით შეიპა-
რებიან დილარი, მასთან გოპარ, ნუშერვან და ზორასტან
მხლებელითურთ. „სურვილისაგან“ ძლეული გულ-ლომი დი-
ლარ ცხენიღვან გადავარდება და დიდი გოდების შემდეგ
ძლივს მოიყვანენ გონებას. ოთხი სპასალარი გადუდგებიან
მზის ქალაქის ხელმწიფეს და შეეტაკებიან დილარს. „აბაშთან
მპყრობელი“ დაამარცხებს მათ და ანუესიასაგანაც მოუვა მო-
ციქული ზეფირი, რომელსაც შეეყრება გოდლის ბაღში. დი-
ლარ ცრემლით ევედრება ზეფირს დახმარებას. ზეფირი მოახ-
სენებს ანუესიას, ვითარ იტანჯება გონება-მიხდილი დილარ
მძლეველი. ანუესია შეიბრალებს სატრფოს, გაუგზავნის სკი-
პტრას, ამშვიდებს და სთხოვს საქორწილოდ მოემზადოს. დი-
ლარ გამხიარულდება და მიიღებს მონაწილეობას ვაზირი ჯა-
ნუჯანის მიერ გამართულს ნადიმში. ანუესია ამას შემდეგ
მიიწვევს თავისთან დილარს.

თავი მეცხრე. ჯანუჯანი წაუკითხავს დილარს ანუესიას.
მამის ანდერძს. მეფე სეზოსტრი აბარებს ანუესიას დილარს,
აბაშეთის მპყრობელს. სეზოსტრი ანდერძში იმასაც აღნიშნავს,
რომ ანუესიას სამი ლამაზი ვაჟი ეყოლება. დილარ მიუტე-
ვებს „შემკოდეთა ოთხთა სპასალართა“, ჯანუჯანის შვილის-
შვილს, საურმაგის ასულს მიათხოვებს გოპარს, ზეფირს—მარსსა
და დიდებულის ასულს სოსანას—ლარსა. ქალაქს კეკელასა
ჯანუჯან გადასცემს დილარს 4000 სალაროთა გასულვებს.
საუცხოვო ნადიმს გადიხდიან წყლის პირსა: საურმაგი მეფედ,
აკურთხა დილარმა და თვით დაადგა სამეფო გვირგვინი. ამ-
დროს გორშარაბისაგან მოსდის დილარს წერილი, რომლითაც
აქნობებს ჩინეთის (პეკიანის) ხელმწიფე ლასურ დაეცა მას
და სთხოვს შემწეობას. შეტაკება მოხდება ანუესიის თანხმობ-
ით. დედოფალი უყურებს ბრძოლის გოდლის ბანიღვან. 100
მოყმე დილარისა შეებრძოლებიან 1000 გმირთა ლასურ ხელ-

შწიფისასა. დილარის მოყმენი გაიმარჯვებენ და ჯილდოდ მიიღებენ 1000 მნათობთ ქალთა. ამ ომში ჩაერევა ბუხართა მეფეც შაბანდა, რომელიც ლასურის „კიტაისა“ მხრივ ებრძვის პოლონთა მეფეს გოპარს. აგრეთვე შეებრძოლებიან სეიათელთ მეფე ქერამ და ნუშერვან' მზის ქალაქის მოედანზედ. ლასურს ვერც 60.000 სპილომ 30.000 ჯაბუკით. უშეელა; დილარმა თვით გაჰფანტა იგინი. ლასურ მოციქულით ითხოვს დილარისაგან „კვალად გამოსვლას და შებმას“: ყურყანელი მეფე სურუტაშიც დაამარცხა დილარმა და შემდეგ თვით ლასურიც ცხენიღგან ჩამოაგდო. დილარმა სულ-გრძელობა გამოიჩინა: ლასური და ტყვენი გაათავისუფლა და დიდი ნადიმი გადაიხადა. შემდეგ წავა სანადიროდ „მშვენიერს ქვეყანას“ ლასურ და ნუშერვანის თანადანსწრებით. დაიხსნის ამათ შთანთქმულთ ვეშაპთაგან. დაბრუნდებიან ქალაქს და აქ მოელის დილარს პატარა განსაცდელი ანუესიასაგან, მაგრამ უკმაყოფილება თავდება შერიგებით და აბაშეთის მძლეველი სტკება თავის სატრფოთი.

მეთე თავშია მოთხრობილი ბრძოლა დილარისა სკითთა მეფესთან, სახელად ხაყან. ნაზად და თვალ-ცრემლიანი გამოეთხოვება ანუესიას და მხიარული დაბრუნდება გამარჯვებული.

მეთერთმეტე თავი. შეიცავს ბრძოლას კადუზიანელთა ფარსმან მეფესთან და ყმათა მისთა კაცის მკამელ ფალავანთა. ესენი თავყანს სცემენ არმაზს, ზადენს, გაცს და გაიმს. ფარსმანს და დილარს უმზერს ანუესიაც. ფარსმანი, დილარის ქველობით შეპყრობილი, დაუმორჩილდება მას და მართალსა სარწმუნებასა უქადაგებს თავის კაცის მკამელთ ქვეშევრდომთა. ლასურს მოუვა არა სასიამოვნო წერილი, რომ პეკინის დედოფალს კასიას მიჯნური გაუჩენია. იგი წავა პეკინს. ანუესია გადაიხდის დიდს მეჯლისს.

მეთორმეტე თავში აწერილია ბრძოლა დილარისა ინდოეთის, ბაბილონის და ეგვიპტის მეფეებთან. დილარ გავა

სპასალარის ყამჩარ ყანის და 9000 ჰაბუკის თანხლებული. ბაბილოვნის ხელმწიფე ვილოს, ინდოთა—ფახფურ ამირ-ბარით სარრიდან, ეგვიპტისა—ფაროს დამარცხებულ იქმნენ დილარის მიერ.

კარი მეათსამეტე, თავი იგივე. დილარ დაბრუნდა დიდებით კეკელას, ქალაქს შზის ქვეყნისას, ახლა კი გადაიხადეს ქორწალი დილარ და ანუესიასი. დილართან ხლებულნი მეფენი ბრუნდებიან სახლში. ანუესიას ეყოლება სამი ვაჟი. ამათ აუშენებს ჯანუჯან დიდს გოდოლებს, რომელსაც გარშემო დარაჯად სპილენძის მხედარნი არტყია. ლითონის ლომი მეფის სასახლის წინ საშინელი ხმით ექვსი თთვის წინ შეატყობინებს დილარს მტრის მოახლოებას. მხედართ შეუძლიანთ 1000 ისარი გაისროლონ ერთს საათში და გააპონ ქვა და რკინა.

მეთოთხმეტე კარში მოხსენებულია სადარბაზოდ მოსვლა სხვა-და-სხვა მეფეთა და დიდებული ძღვნის მოტანა. თვით დილარ წავა თავის სახელმწიფოს სანახავად. ქალაქს მარგარიტს გამართავს დიდს ნადიმს. ვაზირი ეგროსი დასდგავს დიდს ძეგლს და ზედ წააწერს დილარის მოქმედებას: 30 მეფე გვირგვინით თავ-მოხრილნი არიან გამოსახულნი ნიშნად მათ მორჩილებისა დილარისადმი. ძეგლს თავზედ ედგა არწივი ფრთა გაშლილი და „ოც-და-ოთხსა ჟამსა თვითოსა ჟამსა ესრეთ ძლიერითა ხმითა დაიზახებდა: „ადიდეთ, ადიდეთ, ადიდეთ დილარ მძლეველი, ხელმწიფა ანუესია, ძენი მათნი და ნაყოფნი მათნი“. დილარ დაბრუნდება შზის ქვეყანას და თან წამოიყვანს 10.000 აბაშელს, რომელთაც შეჰრთავს 10.000 ლამაზს ქალს.

ამით გათავდება „დილარიანი“, დიდი „ღვაწლით და შრომით“ შეწყობილი პეტრე ყარიბი ლარაძის მიერ პეტერბურღს, როდესაც იგი „სვისაგან გამწარებული“ იყო, შემდეგ პირველი შრომილი „დილარიანისა“, რომელიც წარსტაცა გიორგის მეფის ძემან. იოანემან.

პროზად დაწერილს. დილაჩიანს ჩაურთო ლარაძემ ლექსებიც, რომელნიც შეიტყვევენ იმავე აზრს, რაც ნათქვამია პროზად. გაზვიადებული, რიტორიული ელფერი ვერ ქმნის მის ლექსს პოეტურს ნაწარმოებად. ლარაძე ჰბაძავს ლექსთა წყობაში ჩახრუხას და ძაგნაკორელს, პროზად „ამირან-დარეჯანიანს“ და „რუსუდანიანს“. შოთასაც ჰქონია მასზედ გაულენა: შეყრა დილარის და მტირალი ნუშრევანისა აღწერილია მსგავსად როსტევანისაგან ტარიელის ნახვისა წყლის პირას. როგორც ნესტან დარეჯანს ჰყავს შოახლე ასმათი, აგრეთვე ანუესიას — ზეთირი.

ავტორი ცდილობს ძველი ენა დაიცივას და ამ საშვალეებით „დილარიანი“ დაუახლოვოს მეთორმეტე საუკუნის ნაწერს. იგი ხმარობს არქაიზმებს: უტევანი, ხვასტაგი, შუშარობა. საყურადღებოა ხმარება ნაწილოვანისა ეე. მაგრამ ამასთანავე ავსებს თავის აღდგენილს „დილარიანს“ ნეოლოგიზმებით; ახალის ტერმინებით და სიტყვებით, რომელნიც ძველს ჩვენს მწერლობას არ სცოდნია: პოლონეთი, კიტაია, ბრიტანი. ამავე დროს მოქმედებენ ბაბილოვნის მეფე ვილოს, ინდოთა ფახფურ, ეგვიპტისა ფაროს (ფარაონ?). სახელები უხერხულად არიან გამოგონილნი, თანამედროვე ისტორიული სამფლობელონი არეულნი არიან, ანაქრონიზმები მიუტევებელ შეცდომებით არიან გაფანტულნი. ლარაძეს რაც სცოდნია საქართველოს ისტორიიდან და წაკითხული წიგნებიდან დომხალივით ერთმანეთში აურევიან. აფროდიტა, მინერვა, მარსი, ახერონი, ცირცვა ბერძენთა მითოლოგიისა დასახელებულნი არიან ქართველ წარმართთა ღმერთთა გვერდით.

ომის და ლაშქრობის აღწერაშიაც ვერ დაუცვამს ზომიერება. ჰიპერბოლიზმი, გაზვიადებული მტერთა შემუსრვა და გაუთავებელი ბრძოლათა აღწერა სწყინდება მკითხველთა. ახალ-ახალი ელფერით არ ამკობს შემდეგი კარის მოთხრობას. წინ და წინვე შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ რამდენი კბაბუკი, ლომი და სპილოც უნდა ჰყავდეთ დილარის მოწინააღმდეგეთ, უკანასკნელნი მაინც დამარცხებულნი იქნებიან. განმეორება ერთხელ აღწერილი ბრძოლისა ასუსტებს

ინტერესს და მკითხველის ყურადღებას. დილარჩიანს აკლია დრამატიზმიც, რომელიც მოსე ხონელის მოთხრობაშია გატარებული. ლარაჩის „დილარჩიანი“ ფუქი ცდაა ძველი მოთხრობის აღსადგენად.

IV. შ ა ვ თ ე ლ ი.

მეთორმეტე საუკუნის პოეტთა შორის უპირველესად გამოდის შავთელი, რომლის შესახებ რუსთაველი ამბობობს: „აბდულმესია — შავთელსა (უქია), მას ენა დაუშრობელსა“. პოემის გარდა შავთელს ეკუთვნის „კვინკლოსი“ ანუ კალენდარი აღდგომის და მოძრავი დღესასწაულების გამარტებით. კვინკლოსსა (ქორონიკონს) შეადგენს 532 წელი და როცა ეს წრე დასრულდება, კვლავ იწყება ანგარიში პირველი წლიდან. ამ ჟამად მესამე კვინკლოსი მიმდინარეობს ქართული ქორონიკონით. პირველი დაჯდა 780 წ., მეორე 780 + 532 = 1312 წ.; მესამე 1844 წ.) შავთელი ცნობილია აგრეთვე როგორც სამოქალაქო მოღვაწე. იგი იყო სახელმწიფო მდივანი თამარ დედოფლის დროს. შემდეგ ბერად აღიკვეცა გელათის მონასტერში და მიიღო სახელად იოანე. ეს „განთქმული მოღვაწე და ლექსთა გამომთქმელი მიიცვალა 1233 წელს. პოემას, რომლითაც შავთელმა გაითქვა სახელი; ეწოდება „შესხმა თამარ მეფისა“ (და მეუღლისა მისისა დავით სოსლანისა). დაწერილია ეს ქება მეთორმეტე საუკუნის მიწურულს წლებში. ხელნაწერებს შავთელის პოემისა ნაკლებად მოუღწევიათ ჩვენამდის. ისინიც წარმოშობილნი არიან ერთი დედნიდან, რომელიც გარყვნილია უსწორმასწორო სიტყვებით და გაუგებარი ფრაზებით. დაბეჭდა იგი პირველად პლ. იოსელიანმა (ტფ. 1838) და შემდეგ დ. ჩუბინაშვილმა ქართულს ქრისტომათიაში 1863 წ. აქედან გადმობეჭდა ზ. კიკინაძემ. დაბეჭდილის შეცდომები და უსწორ-მასწორად წაკითხული ადგილები გამრავლდნენ კო-

რექტორული შეცდომების წყალობით. დიდი შრომა უნდა ტექსტის აღდგენას. ამ საქმეს ხელი მოჰკიდა პროფ. ნ. მარმა. შეასწორა რამდენიმე ადგილი, მაგრამ თათქმის არც ერთი არ იქმნა მიღებული მ. ჯანაშვილის მიერ. *) თავდაპირველად უნდა შევნიშნოთ, რომ შავთელის პოემა, რომელსაც რუსთაველი იხსენიებს „აბდულ მესიად“ წინაღ დაკარგულად მიაჩნდათ და „შესხმას თამარ მეფისას“ სთვლიდნენ სხვა მეორე ნაწერად იმავე შავთელისას. შემდეგთ დროთა გამოკვლევამ დაარწმუნა მეძიებელნი, რომ „აბდულ მესია“ და „შესხმა თამარისა“ ერთი და იგივე თხზულებაა. ამ პოემის შინაარსს შეადგენს თამარ მეფის შესხმა. ნ. მარტი წინამდებია ამ აზრისა. იგი ამტკიცებს, რომ შავთელს სახეში ჰყავს დავით აღმაშენებელი და არა თამარ მეფე. ამიტომაც, საცა შავთელს დასახელებული ჰყავს თამარი, იგი ჰკითხულობს და სცვლის დავითად. მეორე ტაეპის დასაწყისი შავთელის პოემაში ასე იკითხებოდა წინაღ:

შემოკრებით, ბრძენხო, ათინელთ ძენო,
თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა.

ბ-ნმა მარმა თანხმად თავის მოსაზრებისა შეასწორა და ამ შეცვლილ ტაეპს ჰბეჭდავს ასე:

შემოკრებით ბრძენხო, ათინელთ ძენო,
დავითს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა.

ამ გვარადვე თამარის მაგიერად დასვა:

შხნედ ვარ ჭ ვაქებ ჩვენ დიდს უფალს დავით მეფესა.

საბუთად ამ ცვლილების მოსახდენად ბ-ნმა მარმა ის წამოაყენა, რომ მესამე ტაეპში საქებელს პირს პოემისა აგტორმა უწოდა ძე („ძე აღამისა მსგავსად ამისა, ვისცა ეხილვონ მამცნონ სადარი“) და ძეო, ამბობს პროფესორი, ნიშნავს ვაჟი შვილს და არა ასულსაო. აგრეთვე შეუფერებლად მიაჩ-

*) Н. Марья: Древне-груз. описицы (Спб. 1902). მ. ჯანაშვილის გარჩევა „ივერიაში“ 1902 წ. № 160, 162 და 167.

ნია, რომ თამარს მე-63 ტაეპში მიეწერებოდეს სიტყვები „მამა ობოლთა“, აგრეთვე მოუხერხებელია თამარის შედარება საშსონ, ნებროთ, როსტომ—ზაალ—უთრუთთანაო. ეს მოსაზრებანი თამარის შაგივრად დავითის შესაქებლად წამოყენებულნი არ არიან საკმარისნი და შესაწყნარებელნი. „ძელ“ თამარს უწოდებს ჩახრუხაძე და რუსთაველიც, როგორც მასვე ეძახიან თამარ მეფეს და არა დედოფალს. „მამად“ იგი იხსენიება „ქართლის ცხოვრებაშია“: „მე ვარ მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა“. ამას გვერდით უდგია შავთელის სიტყვები, მე-63 ტაეპში მოყვანილნი:

მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა.

მიშველთ სამოსლად მონიჭებული.

რაც შეეხება თამარის ვითომ მოუხერხებელს შედარებას სხვა-და-სხვა დაბადების და როსტომიანის გმირებთან, არც ეს უნდა გვაბრკოლებდეს შავთელის საქებელ პირად ვიცნოთ სახელოვანი და ძლიერ-მოსილი დედოფალი და მეუღლე მისი დავით, რადგან ჩვენს მატრიანეშია თამარისთვის ეძებენ ისეთ საქმროს, ვითარც იყო თამთა თანიმანისათვის, ამირან ზვარაშანისათვის, მჭეკაბუკ ხაზართა მზისათვის, რამინ ვისასთვის, იაკობ რაქიელისთვის, იოსებ ასანათესთვის, დავით ბერსაბესათვის და სხ. მემატრიანე დაურთავს, რომ დავით სოსლანი, თამარის საქმროდ ამორჩეული, ბაგრატიონი ჩამომავლობით, „იყო ფრიად შვენიერი, ნაკვთად კარგი, ბეჭ-ბრტყელი, პირად ტურფა, ტანად ზომიერი, კეთილად ზრდილი, მხნე, ძლიერი, რაინდობითა და მშვილდოსნობით უსწორე შემმართველი. თამარი დასთანხმდა სოსლანის შერთვას, რადგან იგი ეძებდა „საყდრის მკვიდრს“, ეფრემის შთამომავალს ბაგრატიონს, რომელთა შტოც მომდინარეობდა ლეგენდით თვით დავით წინასწარმეტყველიდგან. ამიტომ ამბობს შავთელი, რომ დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალს ღმერთი არ გამოაკლებს მეფობასაო:

„დავითისადა, დავითისადა, ეფუცა უფალს სიტყვა-მტკიცება,
ნაშობნი შენნი, შენ მიერ შენნი, დაესვა მსაჯულად საუდარსა ზედა“.

ჩაბრუხადე ამბობს:

„ისერის ისარსა, ვიტყვი: ის არსა ეფრემის ძირთა აღმორჩებულად.

„ქართლის ცხოვრებაში“ თვით თამარი იქება სიმშვიდითა დავითიანთა, სიბრძნითა სოლომონიანითა, სიმზნითა და საურაფისა დღესისა ზვალისა არ მიგდებთა აღექსანდრიანითა“... „ჯულისათვის მეორე კონსტანტინე“, „უწოდა ნათლად ულუმპიანედ“.

რაც ითქვა ბ-ნი მარკის მიერ თამარის საწინააღმდეგოდ, არ აღმოჩნდა დარღვევას მოკლებული. „აბდულ მესია“ სახელად უფრო უპრიანია და შესაბამება დავით აღმაშენებელს, ვიდრე თამარსაო, განაგრძობს პროფ. მარკი. „აბდულ მესია“ არაბულად ჰნიშნავს „ქრისტეს მონას“: დავით აღმაშენებელს ეწოდა ეს სახელი, რადგან შავთელის სიტყვით იგი იყო „ქრისტესთვის მთხვევი თვისთა ოფლისა“. არც ერთს მეფეს საქართველოსას იმოდენა ღვაწლი არ მიუძღვის ქრისტიანობის აღსამაღლებლად, რამდენიც დავითსაო. მოყვანილია ამ აზრის დასამტკიცებლად საბუთები და ფაქტები რომელნიც ცნობილნი არიან ჩვენს ისტორიაში: (მაგალითად „ძეგლის წერა“. აღნიშნულია სიქველე და ძლევა-მოსილობა დავით აღმაშენებელისა და შეფარდებულია შავთელის სიტყვებთან. სხვათა შორის უპირდაპირებს პოეტის ლექსს (ტაეპი 49): ვით მზე დალიად, ეგრეთ მალიად, მორბედად „შავსა ტაიჭსა ზე ზისა“ და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობას დავით სოსლანის ცხენის შესახებ, რომელსაც ეწოდება „ზერდაგი“. აქედგან ის დასკვნა გამოჰყავს, რომ დავით სოსლანი არ უნდა იყვეს შავთელის პოემაში შექმებული, რადგან მისი ცხენი ცნობილია მათიანეში „ზერდაგის“ სახელით და არა „შავს ტაიჭად“, როგორც ამკობს შავთელი. სჩანსო; დავით აღმაშენებელს უყვარდა შავი ტაიჭიო: ეს ადგილი დასამტკიცებელ საბუთად არ გამოდგება. „შავი“ ისეთი ეპიტეტი, რომელიც ჩაითვლება მუდმივ, გაქვავებულ ეპიტეტად. ასეთი ეპიტეტი იხმარება უადგილო-ადგილასაც; ჩვეულებრივ, რო-

ცა კი ტაიქზედ ჩამოვარდებზ ლაპარაკი... ამ გვარი ხშირად უაზროდ ნახმარი ეპიტეტები შეგვხვდება ყოველი ერის პოეზიაში და სხვათა შორის ჰომეროსის პოემაშიაც, საცა შეუფერებლად დაურთვეს მაგალითად სიტყვას „მელორეს“ ეპიტეტი „ღვთაებრივი“. აქედგან შესდგა „ღვთაებრივი მელორე!“

არც ის არის დასაჯერებელი, რომ დავით აღმაშენებელისთვის ყოფილიყო შესაფერი ქრისტიანობის დაცვა. თამარ მეფის შატრიანე და გარდმოცემა „ამ მხრივ უფრო მაღლა აყენებს „ღვთის სწორს მეფეთა მეფეს“. თუ დავითმა გამოსკრა ფულზედ ზედწარწერა არაბულად, „მახვილი ქრისტიანი“, ამ გვარსავე წარწერას ვხედავთ ფულზედ თამარ-დავითის შესახებაც, სადაცა თამარ-დავით მოხსენებულნი არიან „შემწედ“ „შედგად“. არაბულად ამათ დროის ფულს აწერია: დედოფალი მალალ ხარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, შემდეგ მესიისა, ღმერთმან აღიღოს ძლევენი მისნი.)

შავთელის პოემა უნდა მიძღვნილი იყოს თამარის საქებრად. პოეტი მოწამე იყო საკვირველ საქმეთა თამარის „მეფედ ცხებულისა“. ძლევა-მოსილობამ თამარს სახელი მოუპოვა შორეულს ქვეყანაშიაც. სომხეთის ისტორიკოსი კირაკოსი, მუსულმანი-მწერალი იბნ-შედდანი და რუსის მეფე იოანე მრისხანე მოწმობენ მის განსაცვიფრებელ მოქმედებას: გამარჯვებას სპარსელებზედ. მფარველობას წმიდა ადგილთა, გაუკეთესობას ხალხის მდგომარეობისას საქართველოში (საერთო აღტაცებამ; რომლითაც აღსავსე იყო ერი თამარ მეფისადმი, როდესაც შემატრიანის სიტყვით: თამარის შესხმათა დაწერდნენ ბექედთაზედა და დანათა, არგანთა შეამკობდნენ და ზედ თამარის ქებას დასწერდნენ; ყრმანი თამარის ქებას მელექსეობდიან, მეჩანგენი შესხმათა მუსიკობდიან, აღაფრინა ნიჭიერი მწერალი, აამუსიკა მისი ენა, შეაწყობინა ლექსი, „აღძრა ბავენი შესხმად ქებისა“ იმ ქვეყნად მპყრობლისა, რომელიც თანამედროვეთ იხილეს: მხნე, ლმობიერი, ქველი, ძლიერი,

ჰაეროვანი, მტკიცედ მფლობელი, შარავანდ გმირი, ორგულთ გამგმირი“. თუ უცხოელნი აღიტაცა შესხმად თამარისა, გასაკვირველი არ უნდა იყოს, რომ მეფესთან დაახლოვებული პირი და მასთანავე განთქმული პოეტი მოისურვებდა თამარის ქებას, რომელსაც ადამის ძეთა შორის მსგავსი არ მოეპოება, სადარი მისი ვერ ჰპოონ „აღმოსავლეთით და დასავლეთით, სამხრით ჩრდილომდის“. თამარის სახელგანთქმულობა პოეტიურად გაზვიადებული ჰპოებს ისტორიულ ახსნას. სოკრატისაებრ სწავლულნი და „ვარსკვლავთ-მრიცხველნი“. ვერ შესძლებენ შესაფერი ქების თქმას დავითის შთამომავლისა: „დავითისადა, დავითისადა, ეფუცა უფალს სიტყვა-მტკიცედა: ნაშობნი შენნი, შენ მიერ შენნი, დავსვა მსაჯულად საყდართა ზედა“. ამ დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალია თამარი და მისი მეუღლე დავით სოსლანი. პოეტი შესხმას მოახსენებს თამართან ერთად მის მეუღლესაც. ამიტომ ადგილადგილ იხსენიებს ორივეს ერთად და ხმარობს მრავლობითს რიცხვს. ამიტომაც შესავეალში შავთელი ამბობს: „სამებით ღმერთმან, არსებით ერთმან, მომცეს მე სწავლა თქვენდა შემკობად“ (ტაეპი პირველი). როცა თამარს და დავითს ერთად მიჰმართავს, მაშინ ხმარობს ნაცვალ-სახელს თქვენ: „თქვენთვის დიდებით ცულ მიდ-მოდებით სიტყვა შეეკრიბნეთ უნდა რამ ენით“ (ტაეპი მე-101) ანუ: „ცეცხლი ბნელისა, გარესკნელისა, მატლი ღრქენისა, წამლიანისა... ორგულთ ეწიოს, ვერ განეწიოს, ურჩი ვინც იყოს ტახტის თქვენისა“ (ტაეპი მე-104). „ვეფიცავ მე მალლით, რომ თქვენის გაყრით ჰკლებოდეს ეამსა დღეთა ჩემთასა“ (ტაეპი მე-106); უკანასკნელი ტაეპიც.

თუცა თქვენ ბრგენილთა, უნდო უხმართა:

ენათა მიერ შესხმად ვერ უძლეთ,
თქვენ სცვაღეთ ბნელი, წუედიადი ბნელი.
მზედ ნათლად ცხოვლად და განანათლეთ,
განმართეთ ცუდნი, სიტუვანი მრუდნი,
კეთილად სცვაღეთ და განამართლეთ.

გვედრებ თქვენ ხელად, ქების წილად
ჩემგან ღუშილი თვით მიითვალეთ.

ამ გვარი მაგალითები კიდევ შეგვეძლო ამოგვეწერა, მაგრამ ესეც საკმარისად მიგვაჩნია. მივმართოთ ახლა იმ ადგილებს, სადაც სათითაოდ აქებს თამარს და დავითს; ამ შემთხვევაში იგი ხმარობს ნაცვალ-სახელს შენ და მხოლოობითს რიცხვს: „ბრძენი რიტორებს მისთვის სამოთხით“ (ტაეპი მე-8); ეს ქება და შემდეგიც მიმართულია თამარისადმი: „თამარ მეფესა, მტერთ სისხლ-მჩქეფესა, უკვდავთ წყაროსა, ცას სამყაროსა, სხვათა მძლეველსა, თვით უძლეველსა, მზედ სხვაგანსა... მხნედ მისთვის ვიყო, სული გავიყო, უფალსა ჩემსა, რამც გამყაროსა“ (ტაეპი მე-11). რა თქმა უნდა, ეპიტეტი „მხნედ სახოვანი“ ეკუთვნის თამარს და არა დავითს (თუნდ იგი აღმაშენებელიც იყოს). მე-14 ტაეპში კიდევ გაიმეორებს: „ვის ძალუცს მისებრ პოვნისა“.

თამარს აღიღებდნენ ყრმანი და ბერნი. მხოლოდ თამარ შეფეზედ შეეძლო პოეტს ეთქვა ის, რაც არ შეეფერება დავითს: ქრისტეს სძლობა, ოსებში მყოფი, ოსებზე უუქ-მიფენა, გრიტის მართვისებრ მეუღლეობა, ხალიფას მონება და მისგან ახალის ფასის აღება, დაპყრობა ლიმონის კიდისა და ონორის ღუქზედ გამარჯვება, ისაკის მაგვარ კურთხევით პირმშობა *), ჯალის (ჯულის აღება) და სხვ.; თამარის მეუღლეს შეეხება მე-6 ტაეპი: „დავით ძლიერი, მხნედ საშინელი უფლებს და მთავრობს ურჩთ შემწველობა“: შავთელი, როგორც ის დავით, ესე იგი დავით წინასწარმეტყველი, აღსდგა მუსიკობად და შემკობად თამარის, „ეთერ ბრწყინვალის“. პოეტი შეაქებს თამარს, როგორც „ადამის ძეს“ და როგორც მეფეს, სახელმწიფო მოღვაწეს. ვითარცა „ძე ადამისა“, იგი საქებია სილამაზით და მაღალი ზნეობით: ხმა ტკბილი იადონისა,

*) დემეტრეს გიორგის ძმისწულს ეკუთვნოდა უპირატესობა შობითაც და უფლებითაც წინაშე თამარისა, გიორგის ასულისა.

ნაძვი ლიბანით, მირონ-გუნდრუკი, თაფლი-მანანა, ნარგიზ ლავროტი, ია-მაკროტი, ალვის ხის ტანი, რტო გაფენილი, მზრდელი მონათა, მზე საზოვანი“ — შეადგენენ პოეტის შედარებითს რეპერტუარს თამარის პირადი ღირსების დასაფასებლად. იგი საქმეია კიდევ იმიტომ, რომ მას „აქვს სიბრძნის დასაბამ შიში უფლისა, შრომის მოყვარეობა, სიბრძნე, რიტორობა *), ნათელი, წრფელი, უხწრნელ მყოფელი, — ფიცში უფროს მტკიცეობს ანდამანტისა, გონიერი მეცნიერი და გულხშიერი, როგორც მეფეს პოეტი უძღვნის ქებას „სხვათა მძლეველს და თვით უძლეველს“ ქვეყნის მპყრობელს.

სამეფო მოღვაწეობაში შავთელი ორს მხარეს უქმებს თამარს: გარეშე საქმეთა და მხედრობათა გამარჯვებას და შინაურს წეს-წყობილებების დამყარებას. პირველს მხარეს შეეხება შემდეგი ტაეპი (19):

მხედრად ქველობით, უძლეველობით,
სახედ უსწორო ანაკებითა,
უფლად სმასხეტთა, თვით ქალაქხეტთა
აქეს-ლა გოდოლნი ანაკებითა,
მშვილდთა მზრაკა, უქმნა მტერთ რაკა,
გულსა უწყალოდ ანაკებითა...

ამავე საგანს უძღვნის მე-31 ტაეპს:

იუვის რაზმითა, ურიცხ რაზმითა,
გულის მდებელად თვისთა სმათათვის,
კორკასლიანი, დავითიანი
დროშა იხლის მსურელად მტერთათვის,
არ ვეჭვებ ვეზომი ბრძოლას და ომი,
სხვასმცა ძალედვას მისგან მიწართვის,
მებრძოლთა გუნდნი, ყოვლად ქუენის ცუნდნი,
ხმა როსტომითა უმხნე ძალთათვის.

*) „ქარ. ცხოვ.“ გვ. 284: იყო ნარნარად, მშვილდად და წყნარად მეტყველი და სიბრძნით შემპასუხებელი, მეორე სოლომონიო.

იგი ემსგავსება ძალად სამსონს, გულად სჯობს ნებროტს, იოსებს თვალად. ეს მეფე ყოველთა ქვეყნის მპყრობელთა ჰფარავს ვით მზე სხვათა ვარსკვლავთა; დროშა მოიგდო, მტერნი დახოცის აოხრებითა; ხალიფას და სარკინოზთ დამამხოველი, მაჰმადის სჯულის უარმყოფელი; მან დაიპყრო ქვეყანა ხვასროს და ჯიმშედისა. თამარი იშვებს ძლევა-მოსილებით და ქველობით. მას ამკობენ გვირგვინ-სკიპტრანი, ბისონ-მიტრანი, ძოწეულითა თანა შექსულნი. შინაურს საქმეებში იგი ბჭეთა ბჭეა. მტკიცე ბეჭედი სიტყვათა სიმართლისათა, თვით მტერთა შემწე და მცველი. გარს ახვევია ბევრათასი დიდებულ დიდ გვარ თავადთა, მისთვის თავდადებულთა; უცხოთ მოყვარე, გლახაკთ მოწყალე, ქრისტეს მხედარი, სარწმუნოების მცველი და დამამტკიცებელი შვიდის კრებისა. პოეტი მე-63 ტაეპში ასე ახასიათებს მოწყალე თამარს:

თვალი ხარ ბმათა, თვით მზღელი ყმათა,
მშვიერთა პური, უსახლთ სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ქერიცა,
შიშველთ სამოსლად მონიჭებული,
მახუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად მისაურდნობელი,
მოგვფუნ სიბრძნესა, წერილთ სიბრძნესა,
თვით განგვიმარტებ მადლთა მთხრობელი.

ამ დიდებული მეფის საქმენი ,,ვით ქვიშა ზღვისა, ცვარი წვიმისა ვერ ვინ აღრიცხოს თვითოეულად, აგრეთვე ქება, მსგავსად ხსენება, მისთვის ვერ უძლონ თვითოეულად“ (ტაეპი მე-86). მის შესხმას ვერ იტყვიან ,,წიგნი მეფეთა, ქება ქებათა, ეკლესიასტე, იგაენი-სიბრძნე დიდისა სოლომონისა“ (ტაეპი მე-103).

ამიტომ პოეტი ამბობს მე-107 ტაეპში:

ხელ ვუაჟ საქმესა, ძნელსა რასმესა,
უგუნურებით, თვით სულელობით,

ქებასა გრცელსა, სათქმელად ძნელსა,
ვერ უძლე, ვიქმენ ენა ბრგვნილობით,
შესხმა მეობანი, მუსიკობანი,
გუწვი, ვერ გიძლევენ თქვენ საფერობით,
მაგრა, ვით მწვლილნი, ქრისტეს მითვლილნი,
მექმენ მადლობის შემწირველობით.

ისტორიული ფაქტები, აქა-იქა მოხსენებულნი შავთელის მიერ, განამტკიცებენ იმ აზრს, რომ პოემა-ოდა მიძღვნილია თამარისადმი. „ქართლის ცხოვრება“ შესაფერ ცნობებს იძლევა. დაუპირდაპიროთ მათიანეს მოთხრობა პოეტის აღმაფრენას. ხალიფას და სარკინოზთა დამარცხებამ გამოიწვია „დიდი ზარი ყოველთა სულტანთა ზედა... მოაკლდებოდა მაჰმადიანთა, ქრისტიანთა ორღანნი ხმოვანობდეს კილით-კილემდე, დაშრტა სასოება მუსულმანთა და ხალიფას პირით წყალობა ითხოვეს თამარისაგან... თამარმა ხალიფასაგან მიიღო მრავალი ფერნი სამეფო ძღვენნი და ხვეწნა აუსრულა: ხარკი მოიტანეთ და ცხოვრება მოგანიქოთო. მათაც შეესრულეს (ქარ. ცხ., გვ. 338). თამარის ხატზედ, რომელიც წერაკითხვის საზოგადოებაშია დაცული, წარმოდგენილნი არიან ხალიფას მეომარნი, „ახალ ფასით“ დატვირთულნი და მომავალნი წინაშე თამარ მეფისა და მისი აფრიალებული გორგასლიან-დავითიანი დროშისა. ხალიფას ლაშქარი შემუსრა დავით სოსლანმა, წაართვა დროშაც, რომელიც თამარმა შესწირა გელათს ზედ წარწერით: „ხალიფას დროშას თანავე მანიაკსა შევრთუ ცრუ სჯულთა მოძღვრისა ლაზოდ მძღვანი, ვინ დავით, ძეებრ ეფრემის მოისარმან, მოირთხნა, მოსრნა სულტნითა ათაბაგი“.

ამ დროშას ეწოდა სახელი გორგასლიან-დავითიანი „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით და ამავე სახელს ჰდებს შავთელიც: „გორგასლიან-დავითიანი დროშა იახლის მსრველად მტერთათვის“. დავით აღმაშენებელის დრომდე დროშას ერქვა გორგასლიანი და მას შემდეგ გორგასლიან-დავითიანი. პოეტის

შედარება თამარ მეფისა სვიანობით „შვილთა მნათობთა“ და „მალნიტიისებრ“ მიზიდველობა პოეტს პარალელს მემატრიანის აღწერაში: თამარ „მშვენებით აფროდიტიანი და სიუხვით მზეებრ აპოლონიანი, სატურფო საქვრეტი ვიდრე დაბნედამდის, შეიპყრობდის სახით ღვთივ ქმნულითა“ (ქ. ც. გვ. 300), ანუ: შვილთა სარტყელთა ცისათა სფეროსანთა—კრონოსს, ზევსს, აფროდიტოს, აპოლონს, ერმის, ირაკლის და არეას შეასახა სფერო მიწური ჰეიდ მნათობაჲრმა“. შავთელი ამბობს: „შვიდნი მნათობნი მას ზედ მოწამედ არიან“, მატრიანე განმარტავს და იტყვის: „შვიდ სიბრძნეთა სვეტი“. თამარის შრომის მოყვარება განდიდებულია ქართლის ცხოვრებაშიაც: იგი დამდამე მუხლ-მოდრეკით ლოცულობდა და ასრულებდა „ხელსაქმარს, რომელი გლახაკთ მიეცემოდა (გვ. 311).

„ანგელოზთ სახედ“ მზეებრ სადარი სილამაზე თამარისა, რომლის აღწერას პოეტი ხშირად უბრუნდება და ეტყვის თამარს: ლომს ძლიერება, მზეს ბრწყინვალეობა, მუშის სუნნელება შენგან მიეცა“, იგივე შესხმა, რასაც მემატრიანე გვაუწყებს: მზე იგი მზეთა და ნათელი ნათელთა ელვარება... ეგრეთ ინახის, ვით მზე სამყაროს მნათობელი, მთვარის მშვენებით, ცისკრის მონობით“... (გვ. 277 და 48). პოეტი უბობს თამარს გლახაკთა და „ობოლთა მამად“, „ქარ. ცხ.“ გვაუწყებს, რომ თამარ მეფემ განაწესა, რათა ნათალი სახელმწიფო შემოსავლიდგან გლახაკთა მიეცემოდეს, თვით იყო მათი ნუგეშინის მცემელი და იტყოდა: მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა (გვ. 312, 336—7). „სიბრძნის დასაბამ შიში უფლისა“ პოეტის სიტყვით იყო ის თვისება თამარისა, რომელსაც უქებს მემატრიანეც: დაადვა თამარ გულსა თვისსა დასაბამი სიბრძნისა შიში უფლისა, სამართალი და წყალობა სწორად ყოველთა ზედა... აცხოვნებდა ერსა თვისსა სიბრძნისა წინაძლომითა“ ანუ როგორც შავთელი იტყვის, იგი იყო „სიბრძნის ვაზი, ნათლის ემბაზი“.

ამ გვარად შავთელის ოდას სახეში აქვს შესხმა თამარისა

და იგი ისტორიული ქეშმარიტებით გვისურათებს დიადი მეფის სახეს. შავთელი თავის ნაწარმოებით გვიმტკიცებს როგორც თავის ნიჭის სიღრმეს, აგრეთვე ფართო განათლებულს გონებას და ცოდნას ჩვენი და გარეშე ერთა ისტორია-მწერლობისას.

X. შოთა რუსთაველი.

ქართულს მწერლობაში ვერც ერთი ნაწარმოები ვერ შეედრება თავის ღირსებით და მნიშვნელობით. უკვდავს და უცვლელად ნორჩს პოემას შოთა რუსთაველისას. „ვეფხისტყაოსანი“ ერთად-ერთი ქმნილებაა ქართული ერის გენიოსობისა, რომელსაც უფლება აქვს გვერდში ამოუდგეს საუკეთესო თხზულებებს საკაცობრიო ლიტერატურაში. რუსთაველის ჩანგი გახდა წასაბაძავ, მაგრამ მიუღწეველ იდეალად ჩვენს ძველს მწერლობაში მეთვრამეტე საუკუნის გასულამდე. „ვეფხისტყაოსნის“ გმირნი—ტარიელ და ავთანდილ, ნესტანდარეჯან და თინათინ, ფრიდონ და ასმათი წარმოადგენენ იმ ხელოვნური სიმარტივით და ამავე დროს ფსიხოლოგიური სისრულით დახატულს ტიპებს, რომელთა სახელი გახდა სათაყვანებელ სახედ. გულიდგან მოწყვეტილ ვარსკვლავად, გზის გამაშუქებელ მნათობლად. რუსთაველის პოემა იყო შვიდი საუკუნის განმავლობაში ერის ზნეობით აღმზდელს წყაროდ, სახარება-დავითნ ან წასაკითხ წიგნად. უაღრესს სიღრმემდის პოეტის მიერ სრულის მოძრაობის ანალიზი და ახსნა, შეუდარებელი ნარნარი ლექსთ წყობა და მდიდარი, გამომეტყველი ენა, ფილოსოფიური დაკვირვება და სპეტაკი გრძნობით შემოსილი კეთილშობილი იდეა, დედააზრი შეადგენენ განსაკუთრებითს თვისებას „ვეფხისტყაოსნისას“. ამიტომაც „რუსთაველობა“ გახდა იდეალი, რომელსაც ეტრფის ქართველი მწერალი, მისი ნაწარმოები შეიქმნა სინონიმად თვით პოეზიისა, შოთა—პოეტის ნიჭის აღსანიშნავად.

შოთა რუსთაველი ეკუთვნის თამარ მეფის დროის წრეთა მწერლებს. მას უსწრობენ მოსე ხონელი—ავტორი „ამირან დარეჯანიანისა“, სარგის თმოგველი—გადმომღებელი სპარსულით „ვისრამიანისა“ და დამწერი „დილარიანისა“ და შავთელი, რომელმაც შესხმითი ქება უძღვნა თამარ მეფეს. ამ ტრიადაში, უკვდავ მწერალთა შორის, რუსთაველის სახელი წარმოითქმის მოწიწებით და კრძალულებით. დიდებულს პოეტს ეწვია დიდებულ მწერალთა სვე. ჩვენ უტყუარად არ ვიცით, არც რა გვარს ეკუთვნის რუსთაველი, არც მისი ადგილი საზოგადოებაში, არც გვაქვს მისი სწავლა-განათლების შესახებ საჭირო ცნობანი, არც დრო და ადგილი მისი დაბადებისა, აღზრდისა და მოღვაწეობისა. ერთის სიტყვით შოთაზედ იმდენადვე ნაკლებად მოუღწევია ჩვენამდის ცნობებს, რამდენადაც ლარიზნი ვართ ჰომეროსის და შექსპირის ბიოგრაფიული ფაქტებით. თვით სახელი შოთა შემოკლებული სახელიდგან არ არის მოხსენებული წმიდათა შორის და ეკუთვნის იმ სახელთა რიცხვს, რომელსაც ეწოდება არა საკალენდარო სახელი. თეიმურაზ ბატონიშვილის აზრით ქართველთა წარმართთა ღმერთს არმაზს ერქვა მეტი სახელი შოთა ანუ შოთათა. საქართველოს ისტორიაში შეგვხვდება სახელი შოთა მე-XII—XIII საუკ. განმავლობაში. ერთი იმ პირთაგანი, რომელსაც ერქვა ეს სახელი—შოთა ართავაჩოს ძე დასჯილ იქმნა 1177 წ., რადგან იგი გადუღდა გიორგი მეფეს, მეორე—შოთა კუპრი იხსენიება რუსუდან დედოფლის დროს. გვარი პოეტისა რუსთაველი წარმოიშობა სახელწოდებიდგან რუსთავი და აღნიშნავს მის ადგილობრივ ჩამომავლობას. იგი იყო რუსთავიდგან, რომელიც მდებარეობს ზემო ქართლში, ახალციხის მაზრაში, ძველად ცნობილს მესხეთში ანუ სამცხეში. პოეტი თვით ამბობს უკანასკნელს ტაეპში (1643) ჩუბინაშვილის გამოცემით:

ვწერ ვინმე მესხი მელექსე
მე რუსთველისა დაბასა.

სახელი „შოთა“ მართლაც შეგვხვდება ახალციხისაკენ მეთერთმეტე საუკუნის ზარზმის ტაძრის ზედ-წარწერაზედ. ჩვენ არ ვიცით, რაზედ ამყარებს ბ-ნი მურიე თვის ცნობებს შოთა რუსთაველის შესახებ, რომელიც მას მოჰყავს „ვეფხისტყაოსნის“ ფრანგულად გადათარგმნის გამო. იგი გვაუწყებს, რომ შოთა დაიბადა 1172 წ. რუსთავეში (ახალციხის მაზრა), შემდეგ, 1186 წ. გაგზავნეს სასწავლებლად გრემს მეცნიერ ორთელაშვილთან. ბავშვობიდან შეისწავლა მან სხვა-და-სხვა ვარჯიშობა—სროლა, ცხენზედ ჯდომა, ნადირობა. ოცი წლისა რომ შეიქნა 1192 წ. წავიდა ათინაში, სახელმწიფო ხარჯით, იმ ოც-და-ათ ყმაწვილთა შორის, რომელთაც მთავრობა გზავნიდა სწავლის შესასრულებლად სამზღვარ-გარედ. აქ შეისწავლა რუსთაველმა ისტორია, ფილოსოფია, გალობა და მუსიკა. 1212 წლამდის, დაბრუნების შემდეგ, ასრულებდა მოლარეთ-უხუცესის თანამდებობას. დასასრულს წავიდა იერუსალიმს *

წყარო ამ დაწვრილებითი ბიოგრაფიული ცნობებისა ბ-ნს მურიეს არ მოჰყავს. კმაყოფილნი ვიქნებოდით, რომ ასე თამამად აღნიშნულს დროს დაბადებისა, სამზღვარ-გარეთ წასვლისა და სამსახურისა რაიმე საფუძველი ჰქონოდა, გარდა ტრადიციისა, ზეპირად გადმოცემულ ცნობისა. შეგვიძლიან მხოლოდ გავუხსნოროთ ბ-ნს მურიეს ერთი ფაქტი, რომელიც შეცდომით არის დასახელებული. ქართველი ყმაწვილები მეთორმეტე საუკუნეში იგზავნებოდნენ ათინაში კი არა, რომელიც მაშინ არ წარმოადგენდა განათლების ბურჯს, არამედ ათონის მთაზედ, სადაც აყვავდა ქართული მწერლობა ივერიის მონასტერში.

ტრადიცია უმატებს ზემო მოყვანილს ცნობებს, მე-XV—XVIII საუკ. ჩაწერილს, კიდევ იმასაც, რომ რუსთაველი აღრედაობლდა და აღიზარდა ბიძა მონაზონის მზრუნველობის ქვეშ.

*) რხილე „დროება“ 1884 წ. № 256.

ბიძამ იგი მიაბარა პირველად რუსთავეის სკოლას და შემდეგ გადიყვანა ტბეთის სამონასტრო სასწავლებელში. რამდენიმე წელიწადი დაჰყო აგრეთვე გრემის და იყალთოს (კახეთში) სასწავლებელში, რომელიც გაიფურჩქნა დავით აღმაშენებლის დროს არსენი იყალთოელის ხელმძღვანელობით. საბერძნეთში რუსთაველმა გაიცნო პლატონის ფილოსოფია, პომპროსის პოემები, შეისწავლა ღვთის-მეტყველება, რიტორიკა და პირტიკა, — უმთავრესი საგნები საშუალო საუკუნოების განათლებისა. გარდა ბერძნული ენისა ჩვენმა პოეტმა იცის სპარსული და არაბული ენა, იცნობს აღმოსავლეთის ლიტერატურას. დასამტკიცებელი საბუთი იმის ფართო და საფუძვლიანი განათლებისა არის მისი პოემა. ტრადიცია ამასთანავე გადმოგვცემს, რომ რუსთაველი ეტრფოდა თამარ მეფეს. და რადგან თანაგრძნობის იმედი არ ჰქონდა, იგი შესდგება ბერად იერუსალიმში, სადაც ტიმოთე ეპისკოპოზმა ნახა მეფერამეტე საუკუნეში პოეტის სურათი ჯვარის მონასტრის კედელზედ, ძაძით შემოსილი. მეორე ლეგენდა გადმოგვცემს, რომ პოეტს უღალატა მეუღლემ და შეიყვარა არაბი აბდულა. ეს სამწუხარო ამბავი გაუზიარა შოთას მისმა განტყეებულმა საცოლომ, სახელად ნინომ. ჩაწერილია ერთი კიდევ მოყვანილი ცნობის საწინააღმდეგო გარდმოცემა, რომლის შინაარსი საკვირველს ფაქტს შეიცავს: პოეტი ერთხელ იპოვნეს თავმოქრილი, წყლის პირად.

ამ ჩაწერილს ლეგენდებს და გადმოცემას, ახალციხისკენ ანუ მესხეთში შეკრებილს, თავს დავანებებთ და ვიტყვით მხოლოდ, რომ შოთა რუსთაველი, თუმცა მისი ბიოგრაფიული ფაქტები მეტად ნაკლები და კრიტიკის მიერ შეუწყნარებელნი არიან, მაინც ისტორიული პირია და არა ლეგენდარული, როგორც პომპროსი. რუსთაველი მოქმედობს თამარ დედოფლის დროს. იგი მისი დროის ხაზინადარია: შოთას 1190 წ. ხელი უწერია ერთს დოკუმენტზედ, რომელიც ეკუთვნის ტფილისის სინოდის კანტორას (№ 64). ამ თარი-

ლის მიხედვით უნდა ფუქად აღვიაროდ ბ-ნი მურიეს მიერ აღნიშნული დრო დაბადების, საბერძნეთს წასვლისა და სამსახურისა. შეუძლებელია შოთა დაბადებულისა 1186 წ., როცა მას 1190 წ., მაშასადამე ოთხი წლისას, ხელი უწერია აკტზედ.

„ვეფხის-ტყაოსნის“ ძველს ხელნაწერებს ჩვენამდის არ მოუწევია. პლატონ იოსელიანს ენახა ტყავზედ ხუცურად ნაწერი შოთას პოემა გრიგოლ წერეთლის სახლში. იგივე მწერალი იხსენიებს მე-XV საუკ. ხელნაწერს, რომელიც ეკუთვნოდა ოდესმე მეფე ალექსანდრეს (1448 წ.) და შემდეგ აღმოჩნდა ნიკოლოზ ელიოზიშვილის წიგნსაცავში. მესამე დედანი „ვეფხის-ტყაოსნის“ ვახტანგ შაჰნავაზის საკუთრება (1678 წ.) იპოვეს თეკლე ერეკლეს ასულის (+1846) სახლში. აკ. ბროსესს შეხვედრია პარიზს რუსთაველის ნაწარმოები 1702 წ. გადაწერილი. მე გამოვეცი მოსკოვს მე-XVII საუკ. ხელნაწერიდგან გადმოღებული „ვეფხის-ტყაოსანი.“ მე-XVII საუკ., სახელდობრ 1646 წ. ეკუთვნის ის ძველი ვარიანტიც, რომელიც ტფილისის კომისიას ჰქონდა ხელთა, როცა დაამზადა „ვეფხის-ტყაოსანი“, გ. ქართველიშვილის მიერ გამოცემული. პირველად „ვეფხის-ტყაოსანი“ დაბეჭდა ვახტანგ მე-VI 1712 წ. სხვა-და-სხვა ვარიანტების შედარება გვარწმუნებს, რომ მე-XVI საუკ. გასულს რუსთაველის პოემას ბევრი ტაეპი ჩაემატა და გაგრძელებაც გამოიწვია. 308 სტროფა *) მეტი აღმოჩნდა შედარებით იმ „ვეფხის-ტყაოსნის“ ტექსტთან, რომელიც 1860 წ. დაბეჭდა დ. ჩუბინაშვილმა. თვით ამ მეცნიერის მიერ გამოცემულს პოემაშიაც კრიტიკამ აღმოაჩინა ბევრი „ყალბი ადგილები“, რომელნიც გამოაქვეყნა ა. ი. სარაჯიშვილმა ჟურნალს „მოამბეში“. პოეტის განთქმული თხზულება რაკი გაერცელდა ხალხში ბევრს აუშალა საღერღელი ეცადა კალამი პოემის შესავსებ—შესაკეთებლად და ამ გზით დაიბადა ის აურებელი ვარიანტები და

*) ნახე ჟურნალს „ივერიაში“ და ჩემ მიერ გამოცემულს ვარიანტში.

და ყალბი ადგილები, რომელნიც აქამდის რიგიანად ცნობა-ში არ არიან მოყვანილნი. უძველესი ვარიანტი მაინც შორს არის რუსთაველის დროზედ, და ეს გარემოება აიხსნება მით, რომ საქართველოზედ მოწოდებულმა ურიცხვმა უბედურებამ და გაქვლვამა შთანთქა ბევრი ძვირფასი ნაშთნი ჩვენი კულტურისა და მათ შორის „ვეფხისტყაოსნის“ ძველი დედანიც. გარდა ამ გარეშე უმადურ გარემოებათა, თვით საქართველო-შიაც სდევნიდნენ „ვეფხისტყაოსანს“; როგორც სატრფიალო თხზულებას; საწინააღმდეგოს ქრისტიანობრივი მოთმინებისა და სიმშვიდისა. არსებობს გადმოცემა, რომ თამარ მეფის დროსვე რუსთაველს დაუწყია დევნა კათოლიკოზმა იოანემ. მეთვრამეტე საუკუნეში განათლებულმა პატრიარქმა ანტონ პირველმა დააწვიინა ვახტანგ VI მეფის მიერ დაბეჭდილი (1712 წ.) „ვეფხისტყაოსანი“. ანტონი კათოლიკოზი სწერს შოთაზედ თავის „წყობილ-სიტყვაობაში“.

შოთა ბრძენ იყო, სიბრძნის მოყვარე ფრთხილ,
ფილასოფოსი, მეტეუჭლი სპარსთა ენის,
თუ რომ ქსნადოდა, ღუთის მეტეუჭლიცა მაღალ,
უცხო საკჯრუჭლ, შიიტოკოს მესტიხე,
მაგრა ამოდ დაშურა, საწუხ არს ესე.

„ამაოდ დაშურაო“ ბძანებს კათოლიკოზი შოთაზედ, და ეს მოსაზრება იყო უთუოთ მიზეზი დევნისა, რომელიც მან აღძრა „ვეფხისტყაოსნის“ წინააღმდეგ. ვახტანგ მეფე ცდილობდა აეხსნა დაბეჭდილი პოემა როგორც საქრისტიანოს მოძღვრება და არა „სამეძაო მოთხრობა“ და სამღვთო წერილის ტექსტს ადარებდა პოეტის სიტყვებს. უმთავრესი აზრი პოემისა, — ბრძანებს მეფე, — ის არის, რომ დაგვიხატოს შეუდრეკელი სიყვარული მეუღლეთაო. „ვეფხისტყაოსანი“ მეფის აზრით არის „უგბილთა ფრთხილ სასწავლო, გონიერთ გულთა, საღვთო და საერო; უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს და გონიერსა გულსა უსრულსა“. მაინც ამ ახსნამაც ვერ იხსნა „ვეფხისტყაოსანი“ დევნიდან. ანტონ კათოლიკოზის

დროს შაჰაბაზის შემოსევა კარგად ახსოვდა და შესაძლოა სპარსეთის გავლენის და სპარსული მწერლობის მოქმედების განსაქარებლად, სასულიერო წოდების წარმომადგენელი უკრაძალავს სამოქალაქო ჰანგზედ შექმნილს ნაწარმოებს, რათა მოაქციოს ერის ყურადღება დასავლეთისკენ და შეაძულოს აღმოსავლეთის მელიოღია. მიტროპოლიტი ტიმოთე გვაძლევს საბუთს რომ სასულიერო წოდება უკმაყოფილო იყო შოთას ნაწარმოებით; იგი ამბობს, რომ რუსთაველმა „ქართველ დედაკაცებს ასწავლა სიწმიდისა წილ სიბოროტე და სიბილწებაი“.

აქამდის ჩვენს მწერლობაში გაუთავებელი სჯაა იმის შესახებ, თუ საიდან აიღო რუსთაველმა სიუჟეტი (არაკი) „ვეფხისტყაოსნისა“. სამნაირი აზრი იყო წამოთქმული ამ საგნის გამოსარკვევად. პირველი აზრი დამყარებულია თვით პოეტის სიტყვებზედ მე-16 ტაეპში: ესე ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანები, ვით მარგალიტი ობოლი ხელის-ხელ საგოგმანები, ვპოვე და ლექსად გამოვთქვი, საქმე ვქენ საქოქმანები, ჩემმან ხელმქმნელმან დამმართოს: ლაღმან და ლამაზმანები“. ეს ტაეპი, ე. ი. სარაჯიშვილის გამოკვლევით ყალბად მიჩნეული, — მოწმობს, რომ რუსთაველმა „სპარსული ამბავი ქართულად“ სთარგმნა. მაგრამ პოეტის სიტყვებს ვახტანგ მეფის დროიდგან უკანასკნელს ეპამდის ვერ მოუპოვეს სპარსულს ლიტერატურაში დასამტკიცებელი საბუთი: „ვეფხისტყაოსნისთანა“ თხზულება სპარსულად არ არსებობს. — მეორე აზრი ამ პოემის სიუჟეტის შესახებ პირველად წარმოსთქვა პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა. იგი ამტკიცებს, რომ რუსთაველს აღმოსავლეთის მწერლობიდან არ უსესხნია „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსი; სიუჟეტი შექმნა თვით პოეტმა და მიჰმართა იგი შესხმად თამარ მეფეს. შესამე აზრი მეკუთვნის მე: ამ რამდენიმე წლის წინად ჯერ ქართულად და შემდეგ რუსულად შევადარე ხალხში დარჩენილი ტარიელზედ ლექსები და შოთას მიერ დაწერილი პოემა და მიველ დასკვნამდე, რომ ხელოვნური ქმნილება დამყარებულია სახალხო ლექსებ-

ზედ იმ გვარადვე, როგორც გეტეს ფაუსტს და შექსპირის ჰამლეტს ფესვები საშუალო საუკუნოების გარდმოცემაში მოეპოვებათ. გავარჩიოთ სამივე მოსაზრება.

მეფე ვახტანგ მეექვსე საფუძელიანი მკოდნე იყო სპარსული ლიტერატურისა. იგი დიდხანს სცხოვრობდა პოლიტიკური მიზეზების გამო სპარსეთში და ეძიებდა „ვეფხისტყაოსნის“ დედანს, მაგრამ ამაოდ ჩაუარა ძიებამ, — „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავი ვერსად მოიპოვა. მეფემ ასე აგვიხსნა რუსთაველის სიტყვები სპარსულიდგან ქართულად გადმოღების შესახებ პოემის სიუჟეტისა: „თამარ მეფე კარგი და ძალიანი ხელმწიფე იყო და ეს მოინდომაო: სპარსთ კი მელექსობა იკოდნენ, ასეთი საქმე ხვაშიად რატომ იყოსო, რომ ქართულადაც არ იყოსო და უბრძანა თავის მდივანს რუსთაველს ქართულის ენით კაი ლექსები სთქვიო. რუსთაველმა ამბავიც თვითონ გააკეთა და გალექსა სპარსთა ლექსის ბაძით და ამის გამო სთქვა, რომ სპარსულიდგან ესთარგმნეო“. პროფ. ნ. მარმა ეძება სპარსულს ლიტერატურაში „ვეფხისტყაოსნის“ დედანი, მაგრამ ვერც მან იპოვა, თუმცა ერთხელ კი აღიარა, რომ ბრიტანიის მუზეუმში ეგულება სპარსული ხელნაწერი „შახრიარნამე“, რომელიც ტარიელის ამბავს უნდა უდრიდისო. ეს წინაღებული აზრი არ გაუმართლდა. მაშ ფუჟია აქამდის კვლევა-ძიება რუსთაველის სიტყვების გასამართლებლად „ესე ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანები“, თუნდ ეს ტაეპი ვიცნათ რუსთაველისებურად, წინააღმდეგ ა. ი. სარაჯიშვილის აზრისა, რომელმაც იგი განდევნა და აღიარა „ყალბ ადგილად“.

თუ ნათარგმნი არ აღმოჩნდა „ვეფხისტყაოსნის“, იგი მაშასადამე თვით-შემოქმედებითი ორიგინალური ნაწარმოები იქნება. ამ აზრს ადგია ვახტანგ მეფე, დავით ჩუბინაშვილი და მათ შემდეგ გამოსულნი ქართველნი მწერალნი. დავით ჩუბინაშვილი განმარტავს ვახტანგ მეფის სიტყვებს: რუსთაველმა „გალექსა სპარსთა ლექსის ბაძით“. განსვენებული პროფესო-

რი დასძენს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ არც ინდოეთს და არც სპარსეთში არ არსებობს, მაგრამ აღმოსავლეთის ნიშუშების მიხედვით შედგენილია. მის გმირთა სახელების ახსნას უმეტეს ნაწილად ჩვენ ვპოვებთ სპარსთა და არაბთა ენებში. ამ გვარია სახელები: როსტევეან, ფატმან, ფარსადან, რამაზ, სარიდან და სხ.; უმთავრეს გმირთა სახელები კი ქართულია: ტარიელ, ავთანდილ, თინათინ. აღმოსავლეთის პოეტების მსგავსად რუსთაველს თავის პოემის მოქმედება გადააქვს შორეულს ქვეყანაში. მოთხრობის მსვლელობა არ ეთანხმება გეოგრაფიას: გმირებს ამკობს სიმშვენირე-სიმდიდრით. ამ მსგავნებას დ. ჩუბინაშვილი ხსნის სპარსეთის მწერალთა მიბაძვით. მაგრამ პოემის სიუჟეტი მიაჩნია თვით-შემოქმედებით ნაწარობად და მიზანი მისი არის დიდება თამარ მეფისა. მოქმედება „ვეფხისტყაოსნისა“ განგებ გადიტანა აღმოსავლეთისკენ, რადგან რუსთაველს ჰსურდა მეტი ფასი დაედო თავის პოემისათვის, — მოგეხსენებათ უცხო ქვეყნიდან შემოტანილს საქონელს მეტად აფასებენ.

ჩემი აზრი „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ, ამ ჟამად უკვე მიღებული ბ. ბ. აბულაძის და კარიკაშვილის მიერ, დაბეჭდილი იყო „ივერიაში“ (1890 წ. № 25) და განმეორებული ჩემს რუსულად გამოცემულს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“ ანუ ტარიელის ამბავი ბევრგან არის უკვე ჩაწერილი. ვრცელი და დამთავრებული ვარიანტი ფშავეთში გაუგონია და ჩაუწერია დ. ხ—ლს („ივერია“ 1888 წ. № 230 და 231). ნაწყვეტები ამ პოემისა მოყვანილია „ივერიის“ მე-45 ნომერში (1888 წ.) და მე-224-ში (1887 წ.); ორი ვარიანტი მე ჩავეწერე ყიზლარში („ივერია“, 1888 წ. № 131) და ბიწმენდში (1888 წ. № 165); კახეთში გაგონილი ვარიანტები მოყვანილია იქვე („ივ.“ 1887 წ. № 224 და 1890 წ. № 258), ჩირდილისა („ივ.“ 1891 წ. № 74 და 75), ხევსურეთისა („ივ.“ 1890 წ. № 239) და ჰალისა („ივ.“ 1894 წ. № 150). აკაკი წერეთლის კრებულში

დაიბეჭდა (1897 წ., III) „ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“, გა-
გონილი ჯაღოლა არაბულისაგან“.

თუ არ დაიზარებთ და გადაათვარიელებთ ამ ვარიანტებს,
დარწმუნდებით, რომ ვრცელს და ნაწყვეტ ვარიანტებ შო-
რის დიდი მსგავსება და კავშირი არსებობს. მოგეხსენებათ,
რომ ლექსს უფრო ადვილად და დიდხანს იხსომებს ხალხი
შეუცვლელად, ვიდრე ამბად ნათქვამს ანუ პროზას. ეს ქეშმა-
ჩიტება მართლდება ტარიელის ზღაპრის შესახებაც. აი ის ლე-
ქსი, რომლითაც იწყება ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“.

ტარიელ დაკსვი ვეზირად,
სიტყვა შენ გაგაბჭობინე,
თუ ჩემი ქალი გინდოდა,
რატომ არ შემატყობინე.

ვარიანტებში: „თუ ჩემი ქალი გინდოდა“ შეცვლილია
ამ სახით: „გიყვარდა ნესტან დარეჯან“, უკანასკნელი: „რა-
ტომ არ შემატყობინე“ შეცვლილია: „რად არა შემაგებინე“.

ნაწყვეტი ვარიანტების შინაარსს შეერთება უნდა იმ მო-
თხრობით, რომელიც ვრცელს ვარიანტში იპოვება. მაშინ მიე-
ცემა აზრი და მნიშვნელობა იმ ნაწყვეტ-ნაწყვეტ ლექსებსაც.
კავშირი ლექსთა შორის პროზით ყველგან არ დარჩენილა.
ლექსები ტარიელის შესახებ ყიზლარში, ფშავეთში, ხევსუ-
რეთში, კახეთში, ქართლში შეუცვლელია, ანუ შინაარსის
შეურყვევლად გადასხვაფერებულია. თუ მიიღებთ მხედველო-
ბაში საერო და სალიტერატურო „ვეფხისტყაოსნის“ დედა-
აზრს, იგი ერთი და იგივეა. ტარიელს უყვარს ნესტან და-
რეჯანი *), რომელსაც სხვას აძლევენ ცოლად. ტარიელი
ბრუნდება გამარჯვებული ომიდგან, საცა დაამარცხა ხატავე-
ლები და „ნესტან-დარეჯანის“ მამიდასგან შეიტყობს, რომ

*) დარეჯანი—სახელია იმ ქალისა, რომელიც შეგვხვდა მოსე
ხონელის „ამირან-დარეჯანიანში“. ამ გვარად ეს სახელი ორს ნაწარ-
მოებთან არის დაკავშირებული.

მისი სატრფო უნდათ ხვარზმელს მიათხოვონ. ხალხურს პოემაში მამა „ნესტან-დარეჯანისა“ უბძანებს ხუროებს, კიდობანი შეპკრან, ჩასვან ქალი-ქალა და წყალს მისცენ, რომ: ტარიელს არ დაანებოს თავის ასული.

შოთას „ვეფხისტყაოსანში“ ტარიელი ჰკლავს „ნესტან-დარეჯანის“ რჩევით თავის მოქიშპეს. „ნესტან-დარეჯანი“ წყალს კიდობანში მიცემული ჩაუვარდებათ ქაჯებს. ამათგან იხსნის შემდეგ ტარიელ, ავთანდილ და ფრიდონ შეერთებული ძალით. ზეპირი თქმულებით დარეჯანს იხსნის ქაჯების ხელითგან „ბიძა“ (ბიწმენდული ვარიანტით დეიდაშვილი) ტარიელისა—ავთანდილი. ღერო, რომელზედაც ასხმულია რუსთაველისა და საერო „ვეფხისტყაოსანი“ ერთი და იგივეა. გეოგრაფიული სახელები—არაბეთი, ქაჯეთი, ხოროსანი, ანუ მოქმედნი პირნი—ტარიელ, ნესტან-დარეჯან, ფრიდონ და მისი მამიდა (საერო პოეზიაში უსახელო და შოთას მიერ დავარად სახელდებული) საერთოა ორსავე პოემაში. ამისა გამო კაცი უნებლიედ ეკითხება თავის თავს, როგორ აიხსნას ეს ერთგვარობა დედა აზრისა და განსხვავება მის ფორმალური შემუშავებისა. შოთას პოემამ იმოქმედა ერის მეხსიერებაზედ და დაასწავლა იგი ერს, თუ საეროდ გავრცელებულმა „ვეფხისტყაოსანმა“ მისცა მასალა ტარიელის ამბავი სალიტერატურო, ხელოვნებით აგებულ ნაწარმოებად გარდაექმნა?— თუ შოთას „ვეფხისტყაოსანმა“ დააჩნია თვისი ზედმოქმედების კვალი საერო ლექსებს, მაშინ რად არის შინაარსით საკვირველი მსგავსება და ფორმით კი დიდი განსხვავება მათ შორის? საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ტარიელზედ ლექსები დარჩენილა ფშავ-ხევსურეთში შეტის სისრულით, ვიდრე ბარად. მთაში ლიტერატურის გავლენა ყოველთვის შედარებით ნაკლები იყო, ვიდრე ქართლ-კახეთში, მაშასადამე ნაწერი პოემის ზედ-მოქმედებით ვერ ავხსნით „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის გავრცელებას. ზღაპრად შოთას გმირების ამბავი ამ ბოლო დროს აღმოჩნდა

სვანეთშიაც, სადაც, ჩვენ ვიცით, ზეპირ-თქმულებით ტრიალებდნენ ამირან დარეჯანის ძის გოლიათობის მოთხრობა და ეკლესიის კედლებზედაც კი გამოქანდაკებული იყო ამირანის ძმებითურთ ბრძოლა ბაყბაყდევთან. ამირანის ამბავი, ზეპირად წინად ნაამბობი, შეიმუშავა მოსე ხონელმა, ტარიელის რომანით ისარგებლა შოთა რუსთაველმა თავის პოემისთვის.

აზრი, მოკლედ გამოთქმული ხალხის პოემაში, ხელოვნურს ნაწარმოებში შევსებულია და განდიდებულ-გაზვიადებული. ავიღოთ შოთას ზემოხსენებული ტაეპი: (ფოც).

ხვარზმშას სისხლი უბრალო

სახლად რად დამადებინე,
თუ ჩემი ქალი გინდოდა,
რად არა შემაგებინე,
მე ბერსა შენსა გამზედესა
სიცოცხლე მარმებინე,
დღედ სიკვდილამდე შენიცა
თავი არ მანსლებინე.

საერო „ვეფხისტყაოსანი“ ამ პოეტის შინაარსს მოკლედ მოსჭრის:

ტარიელ, დაგსვი გეზირად—
სიტყვა შენ გაგაბჭობინე,
გიყვარდა ნესტან-დარეჯან *),
რატომ არ შემატუობინე?

ანუ კიდევ შოთას:

რა დავარ გასძღა ცრემლითა,
მისითა დაღურჯებითა,
წარმოსდგეს ორნი მონანი
პირითა მით ქაჯებითა;
შათ კიდობანი მოჭქონდათ,
ეუბნეს არ აჯებითა,

*) ვარიანტი—„ლერწამ დარეჯანი“

მას შიგან ჩასუეს იგი შუე,
ჭკავს იქა დარაჯუბითა.
უბრძანა: წადით, დაკარკეთ
მუნ, სადა ზღვისა ჭიპია,
რომ წმინდა წყალი ვერ ნახოს,
მეინფარე, ვერცა ლიპია.

საერო პოემაში:

მართალსა, შეილო ტარიელ,
დალატსა გაგაგებინებ,
არც მაგათ მივცემ, არც სხვათა,
შენც ხელსა აგალებინებ,
ქაჯუეთელსა ხუროებს
კიდობანს ავაგებინებ,
შიგ ჩავსვამ ნესტან-დარეჯანს
ზღვას მივცემ, წავალებინებ.

ხალხური პოემის სიტყვები „ზღვას მივცემ, წავალებინებ“ რუსთაველს გაერცელებული აქვს:

წადით დაკარკეთ მუნ,
სადა ზღვისა ჭიპია,
რომ წმინდა წყალი ვერ ნახოს,
მეინფარე, ვერცა ლიპია“

შევედაროთ აგრეთვე შოთას ნახეა „არაბთა მეფისაგან მის ყმისა ვეფხის-ტყაოსნისა“ (ტაეპი პდ):

ნახეს უცხო მოემე ვინმე,
ჯდა მტირალი წულისა ჰირასა,
შავი ცხენი სადავითა
ჭუვა ლომსა და ვითა გმირსა,
ხშირად ესხა მარგალიტი
ლაგამ-აბჯარ-უნაგირსა,
ცრემელსა ვარდი დაეთრთვილა,
გულსა მღვდრად ანატირსა.

ხალხური „ვეფხის-ტყაოსანი“ ფშავში გაგონილი, სო-

ფელ არტანში პაპა ბავთარაშვილისაგან („ივერია“ 1888, № 45).

ერთი კაცი ზღვისა პირსა
ნამტირალსა *) ჭკვანდა გმირსა.
დაეთრთვილა დიდ მინდორი
იმის თვალთა ნაღენ ცრემლსა;
გვერდით ება თავის რაში,
ისაცა ჩნდა ნიაფ-ქარსა,
წვრილად ესხა მარგალიტი,
იმის ტახტ-უნაგირსა **).

შემდეგი ტაევი რუსთაველის პოემისა შეიცავს „ყმის ვეფხის-ტყაოსნის“ გარეგან აღწერილობას. ხალხური პოემა უფრო მოკლედ ასურათებს „ნამტირალ გმირსა“ და სრულიად არ იხსენიებს, თუ „მას ტანსა კაბა ემოსა, გარე თმა ვეფხის-ტყავისა“. ეს ვეფხის-ტყავის კაბა პოეტის შემქმნელობას ეკუთვნის და შესაძლოა აქ ჰომეროსის გავლენა მოხსნანდეს: ილიადაში პარისი გამოდის ბერძენთა გმირებთან საბრძოლველად „ვეფხის-ტყავ-წამოსხმული“ („ილიადა“, III, 67).

შოთა ასე ამკობს თავის ტარიელს:

„მას ტანსა კაბა ემოსა,
გარე თმა ვეფხის-ტყავისა,
ვეფხის-ტყავისა ქედივე
იჟო სარქმელი თავისა,
ხელთა ნაწკედი მათრახი
ჭკონდა უმსხოსი მკვლავისა,—
ნახეს და ნახვა მოუნდათ
უცხოსა სანახავისა.

*) ვარიანტი: ერთსა რასმე წყლისა პირსა ნამტირავი გვანდა გმირსა.

***) ვარიანტი: ტურფად ესხა მარგალიტი იმის აბჯარ-უნაგირსა, საყვარელი დაქარგოდა, დანა არ უხსნიდა პირსა.

ხალხურს პოემაში ტარიელზედ, რომელიც ნიადაგ იმავე ლექსთ-წყობის ზომისაა—16 მარცვლოვანი, დაცულია მხოლოდ ესა:

„ნეკა თითზედ მათრახ ეცვა,
შაცვარული შვიდსა რიგსა“.

შოთას უფრო დაწვრილებით აქვს აწერილი ტარიელის პირი-სახე, ტანი, ჩასაცმელი, იარაღი, ვიდრე საერო პოემაში. პოეტი აძლევს სისრულეს, ხელოვნება თხრულობს აზრის განსაზღვრულს დამთაფრებას. ნაწყვეტი ლექსები ხალხისა გარდაქმნილა ლიტერატურულ პოემად. პოეტს შეუტანია კაცის ამმალღებელი და განმასპეტაკებელი გრძნობა სიყვარულისა, თავიდგან ბოლომდე გაუტარებია ეს აზრი და ამით შეუერთებია დაწყვეტილი საერო ლექსები. შოთას გაუმშვენებია ხალხური პოემა ფილოსოფიური მოსაზრებით, მეტყველის ენით, პოეტურის აღმაფრენით.

პოეტი სარგებლობს ხალხური ზღაპრით პოემის ასაგებად და ხშირად ხალხურს ლექსს ანუ ერთს რომელსაჲმე მკაფიო ეპიტეტს და მეტაფორას შეაქსოვს თავის „ვეფხისტყაოსანს“. ავთანდილს უამბობენ „უცხო მოყმის“ ამბავს სამნი ძმანი, მისგან დაკოდილნი (ტაეპი სს).

ანაზღად მოყმე გამოჩნდა,
კუშტი პირ-გამქუშავია,
ზედა სჯდა შავსა ტაიჭსა,
მერანი რამე შავია

ხალხურს პოემაში შერჩენილია ეპიტეტი ჰირქუში:

„ერთმა ჰირქუშმა მოყმემა *)

ცხენსუთქვით ჩამოიარა“.

როსტევეანის მიერ გაგზავნილი კაცები ტარიელმა დახოცა, როგორც რუსთაველი ამბობს:

*) ვარიანტი: ერთმა ჰირქუშმა მოყმემა უკუგზა ჩამოგვიარა, მამას ჰკლავი მოგვიტეხა, უკუშაა გადაიარა.

„კაცი კაცსა შემოსტორცნა“

და ამ გვარადვე ხალხური პოემა გვიამბობს:

„ცხენი ცხენს ჰკრა, კაცი კაცსა“.

ავთანდილის მოგზაურობას ძებნად ტარიელისა აგვიწერს-
რა პოეტი, სხვათა შორის მოიგონებს იმ წამს, როდესაც მას
„ქამა მოუნდის ადამის ტომის წესითა“ და იტყვის:

ისრითა მოკლის ნადირი,

რთსტომის შკლაგ-გერძესითა,

შამბისა ჰირსა გარდაჰხდა,

ცეცხლი დააგზო კვესითა. (ტაეპი რუქ^{*)})

ცხენსა მისცა სძოფარი,

ვირემ მწვადი შეიწოდეს... (ტაეპი რუთ)

ავთანდილის მოგზაურობა და პურის საქმელად ჩამო-
ხტომა ცხენიდან ხალხურს ლექსშიაც არის ნაამბობი. ვინ
არ იცის სიმღერა „ავთანდილ კადინადირა ქედი შალაღი ტუიანი“?
აქ საყურადღებოა ის ადგილი, რომელიც უახლოვდება რუ-
სთაველის „ვეფხისტყაოსანს“, სახელდობრ

„ნახტომსა თხასა ფერდსა ჰკრა

ისარი თრბის ფრთიანი,

ჩამოხტა მუნის ძირასა,

ცეცხლი დანთო ძრიანი...

სანამ მწვადი შეიწოდა,

ცხენსა მისცა სძოფარი *).,.

თინათინი, როცა ისტუმრებს ავთანდილს „უცხო მო-
ყმის“ საძებრად, პოეტის სიტყვით, ამას ეუბნება:

ფიცით გითხრობ, შენგან კიდე

თუ შევირთო რაცა ქმარი,

მზეცა მომხვდეს ხორციელი,

ჩემთვის კაცად შენაქმარი... (ტაეპი რუბ)

*) ავთანდილის ლექსი სრულიად ჩაწერილი აქვს იაკობ გოგება-
შვილს „დედა ენაში“.

ქალაში ჩაწერილი ვარიანტი ტარიელზედ ამასვე მოკლედ გადმოგვცემს: „შენ მეტი ქმარი არ მინდა“. საყურადღებოა, რომ სვანეთში ტარიელის სახელი დარჩენალა იმ იშვიათი ფორმით, რომელიც პოეტს მოხსენებული აქვს ჩუპ. ტაქაში: რა ფრიდონ უთხრა აფთანდილს ტარიას მოციქულბაჲ“. ამ სახელს ტარიას შევხვდებით სვანურს ლეგენდაში, რომელიც 1902 წ. გამოაქვეყნა თათარყან დადეშქელიანმა. „ივერიაში“. რადგან ეს ლეგენდა პატარა და აქამდის უცნობი იყო, მოვიყვანთ სრულიად.

ერთი ქალი, რომელსაც სახელად ერქვა ასმა, უმიზეზოდ დაორსულდა. მის დედ-მამას ქალი დანაშაული ეგონა და გააგდეს. წამოვიდა ასმა ერთს მანდორში, ხის ძირს მოილოგინა, შვა ვაჟი და სახელად ტარია დაარქვა. ტარია მალე გაიზარდა; ერთს თვეში დავაჟაკდა და ნადირობა დაიწყო. ერთს დღეს ქვაბში დევებს წააწყდა, დევები დახოცა და დედითურთ იმ ქვაბში დაბინავდა. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ერთი იმ დევთაგანი გაცოცხლდა და ასმამ შეიყვარა. ტარიამ ეს ამბავი არ იცოდა, რადგანაც დღით ნადირობდა და ღამით-კი დევი ემალებოდა. ასმა ხელ-მეორედ დაორსულდა და ეყოლა ვაჟი აფთანდიდი. ტარიამ ჰკითხა დედას, აფთანდილი საიდან გაჩნდაო. დედამ უპასუხა, როგორც შენ უმიზეზოდ მეყოლე, ისე აფთანდილიცაო. ტარიამ დაუჯერა. აფთანდილი ძლიერ შეუყვარდა და ერთად სანადიროდ დადიოდნენ. ერთს დღეს ასმამ დევს უთხრა: რაღაა ჩვენი სიციცხლე, — როცა ტარია სახლშია, ჩვენ ერთმანეთს ვერ ვნახულობთ, ამიტომ ტარია უნდა მოვკლათო. დევმა ბევრი უშალა — ტარია ჩვენ გვარჩენსო, მაგრამ ასმამ მაინც დევი დაიყოლია. აფთანდილს ყოველისფერი ესმოდა და შევიდჯერ სიკვდილს გადაარჩინა. რაკი არაფერი ეშველა, აფთანდალმა დევი-მამა მოჰკლა და ტარიას უამბო. ასმათი სპილენძის ფიცარზედ დაწვეს და ტარიას საცოლეს ძებნა დაიწყეს. ერთს ოქროს სასახლეში იყო მზეთუნახავი ქალწული სახელად

დარჯი. ამ დარჯს ეპატრონებოდნენ ქაჯები. ქაჯებმა როცა შეიტყეს, რომ ავთანდილი და ტარია დარჯის დასანიშნავად მოდიანო, სტაცეს ხელი ქალს და უშველებელის ზღვის გადაღმა გადაკარგეს. ტარია გაგულისდა და უნდოდა ცხენით ზღვაში შეეტოპა. ავთანდილმა ნავით გამგზავრება ურჩია, რადგან ცხენი ცურვით ვერ მიაღწევსო. ტარიამ არ დაიშალა. ავთანდილმა მოფიქრებულად მოამზადა საჭირო იარაღი და საგძალი, ჩაჯდა ნავში და გამოეკიდა ტარიას. ტარიამ მიაღწია შუა ზღვას, ცხენი დაელაღა და, ის იყო, უნდა დაღუპულიყო: ამ დროს მოუსწრო ავთანდილმა, ტარია თავის ნავში გადმოსვა, გადაარჩინა და ვაი-ვაგლახით გაიმარჯვეს.

ამ დაშორებულს ლეგენდას ქართლ-კახეთში და ფშავ-ხევსურეთში ჩაწერილ ტარიელის ამბავთან მაინც საერთო ჩონჩი აქვს. ავთანდილი და ტარია სვანური გადმოცემით ძმები არიან, დანარჩენი ვარიანტებით დეიდაშვილები. ხალხმა დაუნათესავა ეს ორი გმირი, თავ-განწირულნი მეომარნი დარეჯანის ანუ დარჯის მოსაპოვებლად. ასმათი ტარიელის ერთგული დის მაგივრად გახდა სვანეთში მის დედად, რადგან ხალხს უნდა აეხსნა თავდადებული სიყვარული ასმათისა ტარიელისადმი. ქაჯები და დევები აქაც მოქმედობენ! ზღვა, ცხენი, ნადირობა და ნავი—გარეგანს ერთფერობას აძლევს. ქალური ვარიანტით ტარიელ, ფრიდონ და ავთანდილ ძმები იყვნენ.

შესადარებლად რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანთან“ მოვიყვან ერთს „ზღაპარს ტარიელისას“, ჩაწერილს დ. ხ. თიონეთის მაზრაში, ს. არტანში. იყო ერთი ხელმწიფე გონიერი და ბედნიერი. მას ჰყვანდა დაახლოებული ვეზირი მირი. ხელმწიფემ და მირმა ერთმანეთს სიტყვა მისცეს: თუ ერთს ჩვენგანს ბიჭი ეყოლოს და მეორეს ქალი, მაშინ ქალი ვაყს. შევერთოთო. თუ ორსავე ქალი ან ვაჟი გვეყოლოს დებსავით. და ძმებსავით დავზარდოთო. ხელმწიფეს დაებადა ქალი—

„ნესტარ-დარეჯანი“, ვეზირს ვაჟი — ტარიელი. ცამეტი წლის ლამაზს და მეომარს ტარიელს დედ-მამა დაეხოცა და დარჩა მხოლოდ მამიდა. ტარიელს მეფემ მამის ადგილი უბოძა. ლამაზი გაიზარდა დარეჯანიცა. როცა სრულ-წლოვანი გახდნენ ქალ-ვაჟი, ტარიელმა მამის ანდერძისამებრ მეფეს ქალი გაკვრით სთხოვა ცოლად. მეფემ არ იკადრა ქალი ვეზირისთვის მიეთხოვებინა, თუმცა ქალსაც ატყობდა ტარიელის სიყვარულს. მეფეს უნდოდა იგინი დაეშორებინა. ხატაველები ტარიელის მამის და მის გვარის მოსისხლე მტრები იყვნენ. მეფემ უბრძანა ტარიელს: ხატავეთს წადი მამის ცხენით და იარაღით ხატაველებისაგან ბეგარის ასაღებადო. მეფეს ეგონა ცხენს და იარაღს იცნობენ ხატაველები და მოკლავენ ტარიელს, რომელიც თავის ვინაობას არც დამალავსო. ტარიელი წავიდა, მეფემ კი ნესტარ-დარეჯანი სხვაზედ დანიშნა. ქალის წაყვანას უპირებდნენ, როცა ტარიელი გამარჯვებული და ოქრო-ვერცხლით დატვირთული ეახლა მეფეს. სასახლეში ქორწილია, მაგრამ ქალი უარზეა, არც სადედოფლო კაბას იცვამს და არც გათხოვებაზედ ეთანხმება. ტარიელი შედის იმათთან იმ დროს, როცა ქალს ატყუებენ, რომ ტარიელი ხატაველთ მოუკლავთო. ტარიელმა მამიდასაგან შეიტყო, რომ მეფეს ნესტარ-დარეჯანის გათხოვება გადაუწყვეტია. ტარიელი მოახსენებს მეფეს:

„ბატონ, ხატაეთს გამგზავნე,
ბეგარა ამაღებისე,
სისხლი ქინქლაველთ მეფისა
თავზედ შე დამადებინე,
ქალი დარეჯან სხვას მიეც,
შური მე ჩამადებინე“.

ამაზედ მეფემ უბასუხა:

„ტარიელ, დაგსვი ვეზირად,
სიტყვა შენ გაგაბჭობინე,
თუ ჩემი ქალი გინდოდა,
რატომ არ შემატყობინე“.

ქალმა უთხრა:

თუნდა მიდე (დად მიმიდე), თუნდ მექმარე,
შენის მეტის ნურვის ხელში ნუ ჩამაგდებო —
ცოლად შენი თავი ღმერთმა, მამიშენის და მამიჩემის.
აღთქმამ მომცაო. მეფიონს ხმაღ-ამოღებული დაემუქრა:

„ტარიელ ხატაუთიდან
მგზავრად მოვედი დალითა;
ხმალი მრტუე მამისეული
წელზედა ელვის პირისა.
შინ წადით, ვაყის მყურებო,
მაკმარეთ გულის ტვივილსა.
თორემ ხაღხს ვაეურებიანებ
თქვენის ცოლშვილის ტირილსა“.

მაყრები ცარიელნი დაბრუნდნენ. ტარიელმა გააღვიძა
მეფე და უთხრა:

„თუ ძილი გეძინებოდა,
თავი დაგედო რად არე?
თუ გულში გეფა ღაღატი,
შემატეობინე რად არე?“

მეფემ უპასუხა:

მართაღსა, შვილო ტარიელ,
ღაღატსა გაგებინებ:
არც მაგათ მივცემ, არც სხვათა,
შენად ხელს აგაღებინებ.
ქაჭუეთელსა ხურობს
კიდობანს ავაგებინებ,
შიგ ჩავსვამ ნესტარ-დარეჯანს,
ზღვას მივცემ, წაფაღებინებ“.

ღამით ხუროებს გააკეთებინა მეფემ კიდობანი, შიგ ჩასვა.
გატიტვლებული ნესტარ-დარეჯანი და ჩააყოლა სამი გველი:
შავი, თეთრი და წითელი:

„ხუროთ კიდობან ააკეს
ქებითა, არაკებითა,

შიგ ჩასვეს ნესტარ-ღარეჯან
ძალითა, არა ნებითა
შიგ სამი გველი ჩაუსვეს
ჯაგრით, არ შეჩანებოთა.
შემა გველმა სთქვა: შეგჯამოთ,
წითელმა შემოქმენითა,
თუორმა სთქვა ნუ შეგჯამოთ
ტარიელისა შხვეითა“

ნესტარ-ღარეჯანი კილობნით ზღვიდგან ქაჯებმა მოი-
ტაცეს. ტარიელმა, დაინახა, მაგრამ ვერ მიეშველა, დაბრუნდა
მამიდასთან და უთხრა:

„ცხრა ქაჯთა მონადირეთა
მზე ჩაველიეს ნავითა;
წართმა გაბუდე ძალითა,
წყალმა აშარა აბჯარი;
ღარჩა უშტოო ხვეითა.
შუბნი დ ჩაჩქანნი ზღვას მივცენ,
მოვბრუნდი მარტო ხმალითა,
ხო იცი, მამიდაე ჩემო,
გული სავსე მაქვს ჯაგრითა.
ქაჯუეთისა ციხენი
ნეტავ შაჩენს თვალითა:
ფერ ხომ არ წაუვიდოდა
ხესტარ-ღარეჯანს ჯაგრითა“.

წავიდა ტარიელ რაშით ზღვის პირ და მწარედ სტირო-
და. ერთ აღგილას ცრემლი მდინარე წყალს მიემატა და
გადებული ხიდი წაიღო. ეს მოხდა სხვა სახელმწიფოში.
ამ დროს მეფეს ნადიმზედ დასაპატიებლად კოკლი მონა გა-
ეგზავნა ტარიელის ქვეყანაში: აქ მონამ ჰპოვა მხოლოდ მა-
მიდა ტარიელისა და მისი ნათიცი ძმა ფრიდონ. ხელმწიფე
ერითურთ სხვის ქვეყანაში გაქცეულიყო. კოკლმა მონამ შენიშნა
რა ხიდი წაღებულია, დაუძახა ტარიელს ცხენი ეთხოვებინა.

ტარიელს ტირილისაგან ჩასძინებოდა და ცხენის აღვირი ხელთ ეჭირა. გაიღვიძა ყვირილზედ ტარიელმა, მკლავი ხიდივით წყალზედ გადო და კოჭლი მონა გამოვიდა. მეფეს მოახსენა:

„ერთი კაცი ზღვისა ჰარსა
ნამტირალსა ჰგვანდა გმირსა,
ზღვის კიდენი შეათრფილნეს
ცრემლსა იმისა ნატირსა.
ხელთ ეჭირა თავის რაში,
მკვიდრად დაემაგრა გმირსა.
უნდებოდა მარგალიტი
იმის ცხენის უნაგირსა.
ცხენი ვთხოვე, არ მათხოვა, —
წული მაილიკებს ძირსა;
თავის მკლავი გამიშალა,
გადო, როგორც ხიდი ხისა.
ზედ გამოვედ უგნებლად.
გვარი ვკითხე, არ მასწავლა,
ნულამც მიეტემა ლხინსა,
სახელი სთქვა: ტარიელ,
გაბრუნდიო, მკადრა ჰირსა“.

ამ სახელმწიფოში სცხოვრობდა ტარიელის დედის ძმა ავთანდილი, მეფესთან მიღებული, როგორც ტარიელის მამა თავის მეფესთან. ამ ხელმწიფეს ჰყვანდა კიდევ ორი კაცი, თითო ათას-ათასად დაფასებული, სახელად ედემ და ომარე. მეფემ ამათ უბრძანა:

„ადექით, აიყარენით,
ქმანო ედემ და ომარე;
ის კაცი აქ მომიყვანეთ,
ვინ არის ველთა მდგომარე,
ედემმა და ომარემ მოახსენეს:
ბრძანება იუო, ბატონო,
შენთა ბაკეთა ბრძოლთაგან,

ადვილი სამსახურია
ერთის მოყვანა ორთაგან^ა.

ესენი და მასთან კოკლი მონა გზის მაჩვენებელი გა-
ოცდნენ, როცა დაინახეს მშვენიერი ახალგაზდა — ტარიელი
და შორილამ დაუძახეს:

„შენ კაცო, კაცო, ვინ ხარო,
შენი სახელი გვითხარო,
ბატონ გიბძანებს, აქ მოდი,
გულ ჩახურული ხუ ხარო“.

გაიღვიძა ტარიელმა და შენიშნა სამტრო იარაღით შე-
კურვილნი. მაშინ დაუძახა:

ღარის მინდორზე სურებსა
გარშემო უდგა თასები,
ახლას მოდექით, მიჯნურნო,
შორით არ დაფიქსები.

შერცხვათ ედემს და ომარეს. შეებნენ, მაგრამ შავი დღე
დააყენა ტარიელმა. ერთს მათგანს ფეხებზედ მოავლო ხელი,
ცისაკენ შეისროლა; მეორეს ბარძაყი მოსწყვიტა და კოკლს
მონას გარდაჰკიდა ბატონთან წასაღებად. ეს ამბავი მეფის
მსახურთ უამბო მონამ და იმათ მოახსენეს მეფეს:

„კოჭლი მონა მოხინჭილებს
თაფში მოიშენდა ქვითა,
ედემ ცისაკ გავვიგზავნა,
ჟურაც არ მოსულა ცითა;
იმის ჩოხის ნაკლეჯები
მესამე დღეს ჩამოდისა.
ომარე მინდორთ გაგვიკრა.
ბრუნავს, როგორც ჟარა ხისა“.

ამისა გამო მეფემ დაშალა ნადიმი:

„მეფემ თასნი გადაღვარნა,
ადარ არი ამ თასთ სმისა;
ვინც შე უმანი ღამიხოცნა

არ იქნება კაცთაგნ ისა.
სადა შეავს ავთანდილი,
შეომარი ღვევებისა?
ჯილდო ბევრი ვუთავაზო,
მარგალიტი, თქრო-რულისა,
ჩემ უფარჯენს გაგუგზავნი,
რომელც რომ მჯობი არი.
მივიღეს ის ტუვეთა მხსნელი
თურქთაც სალოცავი ჟვარი,
ღახტი დასცეს ტარიელსა,
ზეგას მიდიოდეს ჩქამი.

მეფეს წინაშე წარსდგა ავთანდილი და მოისმინა ბძა-
ნება — ტარიელი შეეპყრა.

ტარიელი ტირილისაგან დაოსებული ერთის თვის ძილს
დაიძინებდა. სწორედ ამ დროს მიაღდა ავთანდილი ჯარით.
შორით ისროლეს ისრები და აასხეს ნაბაღზედ, რომელიც
ეხურა, მაგრამ სხეულამდის ვერ უწივს. იქმნება მკვდარია,
ან მოტყუება უნდა ჩვენიო, ამიტომ არ ინძრევიაო. გაათრინეს
ორბი: თუ მკვდარია, დააჯდება და ქამას დაუწყებსო, თუ
კოცხალია, არ მიიკარებსო. ორბი დასტრიალებს თავს, მაგ-
რამ მისვლას ვერ ჰბედავს. რაშმა ისრების დანახვაზედ დაი-
წყუო ფეხით მიწის თხრა. გაიღვიძა ტარიელმა და შენიშნა.
ორბი. მოჰკლა ორბი ისარით და ფრთები მისი ხურჯინში
ჩააწყუო. დაინახა რა ჯარი, შეჯდა ცხენზედ და უთხრა,
ამ ქვეყანაში დედის ძმა მყავს — ავთანდილი, შუბლზედ ვარსკ-
ვლავი აქვსო, იმას კი ტოტს. ნუ ახლებ და სხვა ჯარზედ
კი ნება გაქვსო. ხმლით ბევრი დახოცა. ავთანდილს უთხრა:
დედის ძმა არ იყო ჩემი, შენც ამ დღეს დაგაყენებდიო. ავ-
თანდილი მობრუნდა და კოლს უამბო, ტარიელი, ჩემი ლა-
შქრის ამომწყვეტი, ჩემი დისწული ყოფილა. ჯავრიანია და
ღვევების უბნისკენ წავიდაო. კოლმა ურჩია, რაკი საფრთხიანი
ალაგისკენ წავიდა ტარიელ, შორი-ახლო მას გაჰყოლოდა

ავთანრილ და დროზედ მიშველებოდა. ავთანდილს ექვი შე-
უვიდა: ცოლი სახლიდგან მიტყუებს და თითონ კუროებს
გაიჩენსო. ამიტომ უთხრა:

„ჭი, შე ბოზო თინათინ,
ცელქო და აუგიანო,
უნუალ-უღვაროდ წისჭვილნი
მთაზედ ვის აუგიანო?
მოუფარეების გულისთვის
სახლი ვის წაუგიანო?“

ამ საყვედურზედ მიიღო პასუხი:

„ხატო რისხავდეს თინათინს,
ღმერთი უოველთა რჯულისა,
თუ შენს მეტ მე ვინ მინდოდეს,
ან მეფანდეს ვინმე გულისა,
მაგრამ წესია მოძებნა
კაცისა დაკარგულისა,
გულს გერ მადინებ, ავთანდილ,
არ შევალ მეზობლისსა;
თუ შევალ, ისევ გამოვალ
როგორცა ქალი ძმისსა“.

ავთანდილმა დაუჯერა, აიღო შვილდ-ისარი და გამო-
უდგა ტარიელს:

„ჩიხით თინათინმ იძახა:
ავთანდილ გაიპარაო,
სამოც-და-სამი ისარი
ქარჭაშში ჩაიტანაო“.

ტარიელს დევებმა ჩხუბი აუტყეს, ნახნავზედ გაიარე და
გაგვიფუჭეო. ერთი გუთნის-დედა შეება. ტარიელმა წიხლით
თოფივით გააგლო დევი. ამაზედ დიდის ხნის გაუცინარს ტა-
რიელს გაეცინა და კბილის შუქმა მთას უწია. ტარიელმა ხარ-
გუთანი ფეხით შორს გაუსროლა და დევთა უბანი გაი-

არა. ავთანდილი შორი-ახლო მისდევდა და ძმობილს დევს
ჰკითხა:

„დევო, შენ ჩემო ძმობილო,
კარზე ვინ ჩამოგიარა?“

დევმა უპასუხა:

ერთმა პირატუქსმა (=გარ. პირატუშმა) მოემუმა

ცხენსეთქით ჩამოიარა:

ხარ-გუთანს წიხლი ამოჭერა,

ზღვას გაღმა გასრიდა.

ბებურსა წიხლი დაგვიცა,

ჩარდახსა წიხლი დაგვიცა,

კუნელმა ამოიოხრა;

ღბინი (ღიმილი) ქნა, კბილი აჩინა,

შუქმა მთა გადაიარა.

ნუ მისდევ, ძმაო ავთანდილ,

თვარ შენ სიცოცხლე კი არა,

შენც მოგკლავს, თავსაც მოიკლავს,

ბეგრი სხვა დააზიანა!

ბეგრი ვთქვით, ხმაცა არ გაგვცა,

ეგრე რამ დააჭკვიანა.“

ავთანდილი მაინც გამოეკიდა. გზაზედ სამი ძმა იდგნენ
და გამვლელ-გამომვლელს ატყვევებდნენ, იარაღს და ტანი-
ხამოსს ართმევდნენ. გზას ჯერით დარაჯობდნენ. ტარიელის
გაელის დროს უმცროსი ძმის ჯერი იყო. ტარიელის დანა-
ხვაზედ გასწია იმის გასაცარცვად. ძმებმა განზრახვა მოუ-
წონეს. იგი გზას გადაუდგა, ტარიელმა ცხენი აარიდა. მან
არ გაუშვა და ტარიელ ჩამოხტა ცხენიდან. მებაჟეს ფეხზე
ხელი მოაფლო, მეორეზე ფეხი დაადგა და შუაზედ გახია.
ავთანდილს ამ დროს შველი მოეკლა, ცეცხლი დაენტო და
შწვადსა სწვავდა სამი შამფურით—თხილისა, ასკილისა,
და დუდგულისა. დასჯილი მებაჟის ძმანი ვერ გაუძალიანდნენ
ტარიელს და ამანაც ცოცხლები დასტოვა იგინი. ძმანი ავ-

თანდილის შესაპყრობლად გაეშურნენ. ამიტომ აეთანდილო შეხტა ცხენზე და რაკი მშიერი იყო, მწვადიან შამფურებს წაეტანა ასაღებად: ღუდგულისა და ასკილისა გაუტყდა, — იმისა გამო დასწყევლა ვინც ამ ხეების შამფურს იხმარს, — ბოლოს თხილისა აიღო და შექამა. აეთანდილმა თავი მობარდა კაცის მკვლელობას და შორიდგან დაუძახა ტარიელს:

„შავი ხარ და შავად მიხვალ,
შავად რასმე დაბურვილხარ,
სად მისდიხარ, მაინც მითხარ,
რატომ შინ არ მიბრუნვილხარ?“

ტარიელმა უპასუხა:

თეთრი ხარ და თეთრად ზიხარ,
თეთრად რასმე მოკაზმულხარ,
იქით წადი, აქ ნუ მოხვალ,
თორემ დღეზედ გასწურვილხარ,
ჯერ შენ მოკვლავ, მერე ცხენსა,
თუ აქეთ არ გაბრუნვილხარ.

ჯავრიანი ტარიელ მოვიდა იქ, სადაც მამიდა ჰყვანდა და უთხრა: ჩემის დედის ძმის აეთანდილის მსგავსი ვილაცა მომდევს, მე სანადიროდ წავალ და შენ შინ დაუხვდიობანზედ დაჯექ, მატყოს რთვა დაუწყე და როცა მოვიდეს, ნართის გორგალი ჩაუგდე ბანიდგან; თუ მოერია და ბანზე ამოტანა შესძლო, მაშინ უეჭველად აეთანდილი იქნება, სხვაგან ნუ გაუშვებ და მეც ნადირობიდგან დავბრუნდებიო. ტარიელი წავიდა ტყეში. ნახა, რომ ქორს შროშანი დაუქერია. მოჰკლა ქორი ისარით, შროშანი ცოცხალ-მკვდარი კალთაში გამოიხვია, ავიდა ერთს მთაზედ, სადაც წააწყდა ვეფხის და ლომის გაცხარებულს ომს. ლომმა სძლია ვეფხს და მოკვლას უპირობდა, როცა ტარიელმა ხანჯლით შეუტია და ვეფხი გააშვებინა. ლომი შეებრძოლა ტარიელს და ამან შუაზედ ხანჯლით გასქრა:

„ღომსა და გეუხესა გახდია (წხუბი),
ჩადიან გამწარებულნი,
ღომი რომ მოჭკლავს მაგ გეუხესა,
ეგ სიუმით დაშაგებულნი?
შობრუნდა ღომი, შამება,
დღე იუო დაღამებულნი,
სამი დღე-ღამე ვიომეთ;
სამნივე მაისისანი.
სანამ არ გასწრა ორპარმა,
ხანს იუენენ წაქცევისანი.
ღმერთი ვახსენე, შემოგვარ
ხანჯარი გაუხაკებულნი;
კალთაში შროშან მამიკვდა,
მეც დავრჩი გამწარებულნი;
დავჯე და ბერი ვიტორე,
წაველ ვით დაბარებულნი,
შროშანმა სული ჩაიდგა
ღვთისკან ჩაბარებულნი“.

გაცოცხლებული შროშანი გაათავისუფლა და წამო-
ვიდა შინ. იქ ავთანდილი დაუხვდა, „მოიკითხეს“ ერთმანეთი.
ტარიელმა თავის თავ-გადასავალი მოუთხრა, ავთანდილმა
დასცინა და ამაზედ ტარიელმა წყრომით უთხრა:

„ღმერთს გეუფიცი, ავთანდილ,
მე არას მეცინებიან;
ერთი მზე მეუანდა, მიუვარდა,
ქაჯნი მას მეციციებიან;
დავდივარ გამწარებულნი,
რო დავჯდე, მეტორნებიან;
დავშეგდი ჭაბუკობიდან,
სიბერენ მეღირებიან.
დაშქარნი ზღვისა ქაჯთანი
მოკვლასა მეპირებიან“.

ამაზე აეთანდილმა მიუგო:

„ნუ გეშინიან, ტარიელ,
დრო მე გიცი ქაჯების;
ესლა ქორწილს ამზადებენ,
ქაჯნი გამართავენ ღზინსა.
ცხენი მომე, ტარიელ,
ჩემ ცხენ ზღვაზე ვერ დადის“.

ტარიელმა ცხენი აეთანდილისთვის „ბიძას“ ფრიდონს
სთხოვა, ტარიელის მამასთან ძმად გაფიცულს. ფრიდონმა
ცხენიც მისცა და თვითონაც გაჰყვა საშველად:

„ცხენსაც მოგცემ, კიფ გაგვეები,
მამ რად გინდა თავის ბიძა?
თუნდ ცალ-არქა დაჭირე,
თუნდა რაში, როგორც გინდა.
ერთ ცალ-არქა დაჭირეს
თვალთ უმაღე, ნიაფ-ქრისა;
აიუარნენ და წაუდნენ
სამნივ ქაჯეთისა გზითა“.

ფრიდონმა სთქვა:

„არ შეგონა, აეთანდილა,
ზღვაზედ ვლევა ცხენებისა;
„თვალთ უმაღესს“ არ მოგცემდი,
ჩემი სიცუღ-კაცე გითხრა“.

ფრიდონს ცხენი დაუვარდა და უკან დაბრუნდა. აეთან-
დილ და ტარიელ მიადგნენ ქაჯეთის ციხეს, აშენებულს მიუდ-
გომელს კლდეზედ. ციხის მახლობლად ორი ქალი თონეში
ლაფაშს აკრავდა. ტარიელს და აეთანდილს ლაფაში უთავა-
ზეს. ამათ ქამა დაუწყეს. ციხიდან სიმღერა ისმოდა. პურის
მცხობელებმა აუხსნეს მიზეზი სიმღერისა: ქაჯებმა ერთი მზეთ-
უნახავი ქალი მოიყვანეს სახელად „ნესტარ-დარეჯანი“, და
იმის ქორწილი აქეთო. ერთი მცხობელი წავიდა ამბის შესა-
ტყობად, ჩქარა დაბრუნდა და გადასცა აეთანდილს—ტარიელს,

რომ ეხლა ნეფე-დედოფალს საჩუქარს აძლევენო. ციხეს კარები რკინისა ჰქონდა, შიგნიდგან რკინის ურდულეებით ჩაკეტილი. გარეშე კაცს არ უშვებდნენ ციხეში, გარდა პურის მცხოვრელი დედაკაცებისა. რაკი შესვლა არ შეიძლებოდა, ტარიელს უნდოდა ციხე გარედგან დაენგრია ავთანდილმა დაუშალა, მოხსნა ცხენს თოკი და სთქვა:

„საწყაღნი ჩემ დედ-მამან
სადალებლითა მზდიდინ,
ციხითა ციხის წგერზედა
თოკებო გაშიკიდიან,
მე ის შეგონაკი თუ შეგლენ,
თურმე კი მასწყაღიდიან,
ისე გავიდი თოკზედა,
თვალნიც კი ვერ მაშეიდიან;
იქ მდგომი ჩემებრ სწორებო
ჩემს ცდასა დახატრიდიან“.

გააბა თოკი და ციხეში გადავიდა მის სანათურიდგან. თან ჩაიყოლა ტარიელის ბეჭედი. ავთანდილი გაერია სტუმრებში მოწვეულივით. როცა საჩუქარის მიცემა ერგო და გადაულოცა ტარიელის ბეჭედი, ნესტარ-დარეჯანმა იცნო ბეჭედი და ჰკითხა, სად არის ბეჭედის პატრონიო. ავთანდილმა მიუგო: ციხეს გარეთაო. ქალი ეცა კარებს გახარებული, მაგრამ ცხრა რკინის დაკლიტული კარი დახვდა. ქაჯები დაეხვივნენ ავთანდილს. ზოგი იარაღით ეომებოდა, ზოგნი წურბელასავით სისხლსა სწოვდნენ. ავთანდილმა დახოცა იმდენი ქაჯები, რომ ციხე სისხლით ივსებოდა, მაგრამ ქაჯების რიცხვი არ მცირდებოდა. მაშინ შენიშნა ციხის ბურჯებზედ მალლა ბებერი ზის, სტვირს უკრავს და ფეტვს ჰფანტავს ციხეში; ფეტვის მარცვალი ქაჯად იქცევა და ავთანდილს ეომება. ავთანდილმა ბებერი ისრით მოჰკლა. ქაჯები ველარ მრავლდებოდნენ. გასაწყვეტი ქაჯების სისხლში დაიხზობოდნენ ავთანდილ და დარეჯანიც, რომ ტარიელი არ მიეხმო საშველად:

„მიშველე, ძმაო ტარიელ,
დამწირდა შენი გმირობა,
დამათხსნიეს ქაჯებმა,
ჩემზედ აქვთ ზედ-მოფლილობა“,

ტარიელი მიაწვა კარებს:

„ტარიელმა სთქვა, რა არის
ეს ციხე, ვისეულა?
ცხრა კარი, კლიტე რკინისა,
სულ ჩემგან დანგრეულა.
ტარიელ გასაჭირშია,
სულ აგრე დაჩეულა;
დარეჯნის ქაჯთად მიმცემი
სულითამც დაწეულა“.

ავთანდილმა და ტარიელმა ქაჯები გასწყვიტეს, გაათავისუფლეს „ნესტარ-დარეჯანი“, რომელზედაც ჯვარი დაიწერა ტარიელმა. იცხოვრეს ბედნიერად.

თუ შევადარებთ ხალხურს ზღაპარს ტარიელზედ შოთას „ვეფხისტყაოსანს“, არ გაგვიძნელდება საერთო სქემის, ანუ გეგმის აღმოჩენა. ხელმწიფის ქალი ნესტარ-დარეჯანი და ვეზირის ვაჟი ტარიელ არიან გმირები ამ ორივე ნაწარმოებისა. ტარიელი დაობლდება; შემდეგ თავის მამის ადგილს დაიჭერს. ქალ-ვაჟს ერთმანერთი მოსწონს; მაგრამ მეფე ტარიელს თითქოს იუკადრისებს. ტარიელი წაევა ხატაეთს, რომელსაც ნესტარ-დარეჯანი რუსთაველის პოემაში უწოდებს „ჩვენი სახარაჯონია“ ანუ ხალხური თქმულებით „საბეგრო“ მხარე. ტარიელი დაბრუნდება ხატაეთიდან გამარჯვებული. მეფე განიზრახავს ქალი მიათხოვოს ხვარაზმშას, შოთას სიტყვით, და „ხორასნელ მეფეს“, ხალხის თქმულებით (ქართლ. ვარ. „ივ“. 1890, № 240). ტარიელი საწინააღდეგოს არას ამბობს „ვაზირობაზედ ანუ ბჭობაზედ“. ნესტარ-დარეჯანის ჩაგონებით ტარიელი თავის მოქიშპეს მოჰკლავს. განრისხებული მეფე პოემაში ეუბნება ტარიელს:

ხვარაზმშას სისხლი უბრადო
სახლად რად დამადებინე,
თუ ჩემი ქალი გინდოდა,
რატომ არ შემატყობინე?

ხალხური ლექსიც ამ გვარადვე გადმოგვცემს:

გინდოდა ღერწამ-ღარეჯან,
რატომ არ შემატუობინე,
სისხლი ხორასნულთ ნუფისა
თაფზედ რად დამადებინე?*

საერთოა ნესტან-ღარეჯანის მამის მიერ დასჯა: „კილობან-ში“ ჩასმა და ზღვას მიცემა, „ქაჯების“ მიერ ქალის შეპყრობა, ტარიელის ზღვის პირას ტირილი, ტარიელის ნახეა მეფის (როსტევეანის შოთას პოემაში) „მონისაგან“, „ედემ და ომარეს“ გახეიბრება, მეფის წუხილი, რომ „უცხო მოყმე“ არ ეწვია და სევდიანი მოსაზრება:

„ვინც შე'უმანი დამიხოცნა
არ იქნება კაცთაგნ ისა“,

ანუ როგორც როსტევეანი უამბობს თინათინს:

„სანი სრულად დამიხოცნა,
ვითა ეშმა დამეკარგა,
არ კაცურად გარდამეოცნა“

ავთანდილის (ხალხის თქმით ტარიელის დედის ძმა) წასვლა „უცხო მოყმის“ ამბის შესატყობად, თინათინის დაპირება, რომ სხვას ქმარს არ შეირთავს, სამი ძმის შეხვედრა, რომელნიც „მეკობრებად“ მიიღო ავთანდილმა (პოემაში) და მცარცველები იყვნენ მოგზაურებისა (ხალხურს გადმოცემაში), უმცროსი ძმის „დაკოლდა“ და ამათ სიტყვით გამხნეებული ავთანდილის „შორი-ახლოს“ დევნა ტარიელისა, მისვლა ავთანდილისა ტარიელის „მამიდასთან“ (ასმათთან რუსთაველისა) ტყეში, როცა ტარიელი სანადიროდ არის წასული, აქ ლომის ბრქვალებისგან ვეფხის განთავისუფლება, ტარიელი უამბობს ავთანდილს თავის თავ-გადასავალს, ფრიდონის ტარიელის მამის ძმად გაფიცებული და ავთანდილის დახმარებით ქაჯეთის ციხის აღება და ნესტარ-ღარეჯანის განთავისუფლება.

პოეტმა ამ საერთო სქემას მისცა თვით-შემოქმედობითი ნიჭით დრამატიული სისრულე და ფსიხოლოგიური სინამდვილე. ჩაუმატა ფატმანის და შერმადინის სახელები, უფრო მწყობრად ააგო გმირების დამოკიდებულება, ავთანდილ, ტა-

რიელ და ფრიდონ ნათესავური კავშირით განაცალკევა და შეეერთა თანხმობითი ინტერესით და მეგობრული სიყვარულით. უფრო ღრმად ჩაიხედა კაცის გულში და იქიდგან ამოზიდა თვით-ცნობიერების მარგალიტი. სახალხო მოთხრობის საეროვნობო, ნაციონალური მოტივის სალიტერატურო ქმნილებად გარდაქცევა ამალღებს ჩვენს თვალში შოთა რუსთაველს. იგი უყურებს ხალხურ პოეზიას მონაზონივით კი არა, რომელიც საერო ნაწარმოებს უკუ-ავდებს და ხელს. ჰკიდებს სასულიერო ისტორიის შემუშავებას. არა, შოთა ბევრად მალლა სდგას იმ დროინდელს საზოგადოებაზედ, იგი დაჰმღერს საერო ჰანგს, ნაციონალურს მოტივს, გაღვიძებულს. ისტორიული ძლევა-მოსილებით თამარის შეფობის დროს.

მსოფლიო ისტორიაში ხალხური ამბის შემკობა კერძო მწერლის ნიჭით იშვიათი მოვლენა არ არის. მე-XVII საუკ. მოლიერი თავის „ტარტიუსს“ სწერს საერო გარდმონაცემთა მიხედვით. ამ გვარადვე იქცევა ლესინგი „ნატან ბრძენის“, შექსპირი „ჰამლეტის“, გეტე „ფაუსტის“, ბაირონი „დონ-ჟუანის“ შექმნის პროცესში. შოთაც ამ გზას ადგია: იგი სარგებლობს ხალხის თქმულებით „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტად. თუ ამ დასკვნას არ მივიღებთ, მაშინ გაგვიძნელებდა ავხსნათ მსგავსება ხელოვნური და ზეპირი ნაწარმოებისა. ვერ მოვახერხებთ გამოვარკვიოთ, რად გადაასხვავებრა ხალხმა „ვეფხისტყაოსანი“, თუ მან ისარგებლა რუსთაველის პოემით. წინააღმდეგ, თუ მსგავსებას მივაწერთ იმ გარემოებას, რომ ხელოვნური ნაწერები აგებულია სახალხო მოტივზედ, მაშინ ადვილად მისახვედრია, რომ პოეტმა განდევნა წვრილალი კერძობანი ზღაპრული მოთხრობისა ტარიელზედ, უყურადღებოდ დასტოვა, რაც მის დედა აზრს არ ასურათებდა. ანუ ერთიანობის ხასიათს ავნებდა.

შესაძლებელია, რომ „არაკი ტარიელისა“ საქართველოში ეკუთვნოდეს იმ ციკლთა ნაწარმოებს, რომელნიც აშეშებულნი არიან ესრედ წოდებულს მოსიარულე სიუჟეტზედ. იქნება ამიტომაც თქვა თავის შრომის შესახებ რუსთაველმა

„ესე ამბავი სწარსული
ქართულად ნათარგმანები,
ვპოგე და ლექსად გარდავთქვი,
საქმე ვქენ სჯოჭმანები“.

„ამბად“ შემოსული აღმოსავლეთიდან (კერძოდ, შეიძლება, სპარსეთიდან) არაკი „ლექსად“ გარდაქმნა. ეს სიტყვები მოწმობენ, რომ ზეპირად მოთხრობილი ამბავი ტარიელზედ უფროსია ხელოვნურად შექმნილს პოემაზედ. საერო ზღაპრის უფროსობას ერთი საბუთი კიდევ გვიმტკიცებს. აქამდის ცნობილს ყველა ვარიანტებში გამოუკლებლად იპოება ერთი ლექსი, სადაც დასახელებულია ორი კაცი: ედემ და ომარე:

„ადექით, აიფარებით,
ძმანო ედემ და ომარე,
ის კაცი აქა მომგვარეთ,
ვინ არის გელთა მდგომარე“.

ედემ და ომარე შოთას პოემაში არ მოიპოება. პოეტმა არ აღნიშნა იმ კაცთა სახელები, რომელნიც როსტევანმა გაგზავნა „უცხო მოყმის“ შესაპყრობად. ამით შოთას ქმნილებას არა აკლდება-რა, მაგრამ შესადარებლად კი გვაძლევს გამოსადევს საშუალებას. „ედემ და ომარე“)“ ქართული სახელები არ არიან: საცა ტარიელ, ფრიდონ და სხვა იპოება, იქვე უნდა მოიძებნოს ამ ორ „ძმათა“ სახელიც. თუ შოთას პოემა გავრცელდა ხალხში, მაშინ იმის უსახელო „ძმანი“ უსახელოდ დარჩებოდნენ საერო გარდმონაცემშიაც. რუსთაველმა თვით შეჰქმნა სახელი მეფისა—როსტევან და ნესტარ-დარეჯანის მამიდისა—დავარ, ჩაურია პოემაში ფატმან, ერთი სიტყვით სახელწოდებანი გაამრავლა შედარებით ზეპირთქმულებასთან და წმინდად დაიცვა ის სახელიც, რომელიც ხალხის მეხსიერებაში დარჩენილია, თუმცა შესცვალა მათი როლები, და ურთი-ერთი კავშირი, მაგალითად ასმათისა და აეთანდილ-ფრიდონისა ტარიელისადმი.

*) სახელები „ედემ და ომარე“, შეიძლება, როგორც ვაჟა-ფშაველამ შეჰქანიშნა, წარმოდგენდნენ ხალხის მიერ გადაამაზინჯებულს შოთას სიტყვებს: „აბჯარი თქვენი ს ომარე“ იმ ლექსიდან, რომელიც იწყობა: ხელთა აიღეთ აბჯარი თქვენ საომარე, მიდით და აქა მომგვარეთ, ვინ არის იქა მჯდომარე“

საყურადღებოა საერო ნაწარმოებში „კოქლი მონა“, რომელიც ამ ეპიტეტით პოეტს არ შაუწყნარებია. „ედემ და ომარ“, აგრეთვე „კოქლი მონა“ ეკუთვნიან იმ საერთო წყაროს, რომელმაც მისცა საზრდო საერო ტარიელის ზღაპარს. ეს საერთო წყარო ვარიანტებში ხშირად ამღვრეულია სხვა-და-სხვა მომდინარე ზღაპრული ტოტების შერევით, — აუცილებელი მოვლენაა ზეპირ-თქმულებათა პროცესში, გავრცელების დროს. ასეთია იმერეთის მეფის და ერთი ქართველი ქალის ჩარევა ტარიელის ზღაპარში, რომელიც ქართლში ჩაიწერა. ტარიელის ზღაპარს მიეწება ბევრი ისეთი ამბავიც, რომელიც სხვა არაკების ელემენტს შეადგენს. აღნიშვილის ზღაპრების კრებულში მოთავსებულია არაკი „ღვთისავარ“, სადაც სწარმოებს განწმენდა უსაბუთო ექივისაგან იმ გვარად როგორც ეს ჩემ მიერ ბიჭმენდში ჩაწერილს ტარიელის ლექსის ვარიანტშია: ტარიელმა ექვი შეიტანა თავის „დეიდაშვილს“ ავთანდილზედ. ამიტომ ამან აისროლა ისარი და ინატრა: იმ ასოში დამეცეს ისარი, რა ასოთიც შევეხე შენს ცოლს. ტარიელის ამბის ვარიანტების შედარება და ჩვენი ზღაპრებთან დაპირისპირება გვაძლევს საშვალებას აღმოვაჩინოთ საერთო სათავე აწ გავრცელებული ზღაპრული „ვეფხის-ტყაოსნისა“ და იმ უძველესი ჩონჩხისა, რომლითაც ისარგებლა რუსთაველმა პოემის სიუჟეტად. ამასაც გავბედავთ და ვიტყვი, რომ ერს იმიტომ უყვარს და აღიღებს შოთას ნაწერებს, რომ შინაარსი იმის პოემისა ხალხის გულიდგან არის ამოღებული. ნურც იმას დავივიწყებთ, რომ, თუ რუსთაველმა ააგო თავის ნაწარმოები საერო თქმულების სიუჟეტზედ და შემდეგ მოჰქარგა ხელოვნურად, მის განსაკურებითი ნიჭით შექმნილი პოემაც მოქმედებდა ერის გრძნობა-გონებაზედ, იმის საგულისხმიერო ფილოსოფიური აზრები ვრცელდებოდნენ ხალხში და ანდაზების ხასიათს იძენდნენ. მაგალიათად პოეტის სიტყვები:

„სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა

სიკვდილი სახელოვანი“.

ანუ:

ათასად გვარა დაფასდა,
ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცო თითონ არ ვარგა,
ცუდია გვარიშვილობა—

შეითვისა ერმა და ხალხურს ლექსში ჩაურთო. ორივე პროცესი შეხედნენ ერთმანეთს— ზეპირ-თქმულებამ მისცა სიუჟეტი პოეტს და პოეტის ქმნილებამ ზედ-მოქმედება იქონია ხალხის შეხედულებაზედ.

ჩვენ არ შევეუდგებით შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის გადაცემას. გ. იოსელიანმა (1892 და 1898 წ.) ორჯელ გამოსცა ყრმათათვის მოთხრობილი შოთას პოემა. მსურველთ შეუძლიანთ მიჰმართონ ამ პატრიცემული პირის წიგნს. „ვეფხისტყაოსანი“ მიგვაჩნია იმ ნაწარმოებად, რომელსაც აუცილებლად იცნობს თვითოვეული ქართველი და ამიტომ მოუხერხებლად ვრაცხთ რამდენიმე სტრიქონით გადავცეთ ღრმა დაკვირვებით და აღამიანის სულის მოძრაობის ანალიზით პოემის შინაარსი.

რა აზრით დაწერა რუსთაველმა *) თავისი პოემა? რა მიზანს ემსახურება „ვეფხისტყაოსანი?“ რით ხელმძღვანელობს პოეტი თავის ნაწერების შექმნის დროს? ეს საკამათო საგანი ახლაც არ გათავებულა და ამ მოკლე ხანში კვალად აღძრა ს. ქვარიანმა („მოამბე“, 1903 წ. VII ტ. VIII წიგნი). თითქმის ამ სამოცი წლის წინად უკვე პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა აღიარა, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ თამარ მეფის შესხმად დაიწერაო. შედარება პოემის და დედოფლის ამბისა თვალწინ გვიშლის განსაცვიფრებელს მათ მსგავსებას და გვაფიქრებინებს, რომ ნესტან-დარეჯანის სახელით პოეტმა დაგვისურათა თამარ მეფე. აი ეს მსგავსება რაში გამოსკვივის. ნესტან-დარეჯანი იყო ერთად-ერთი ასული ინდოეთის მეფის ფარსადანისა, როგორც თამარი ერთად-ერთი ასული მეფის გიორგი.

*) რუსთაველობა—ხელობა იყო, ჭეჭრობს ანტონ ფურცელაძე.

მესამისა. აღზდა ნესტან-დარეჯანისა ფარსადანმა მიანდო თავის დას დავარს; აღზდა თამარის ჩააბარა გიორგი მე-III თავის დას რუსუდანს, ოსეთის შთავრის მეუღლეს. რუსუდანმა აღზარდა ნესტან-დარეჯან თავის ქმრის ნათესავთან ერთად— დავით სოსლანთან; ნესტან-დარეჯანი აღიზარდა ტარიელთან. ამ დაახლოვებულის აღზდის ნაყოფი იყო ნესტან-დარეჯანის და ტარიელის სიყვარული, აგრეთვე თანაგრძნობა თამარისა დავით სოსლანისადმი, რომელსაც მისთხოვდა შემდეგში პირველი ქმრის რუსის თავადის განდევნის შემდეგ. სახელმწიფო მოსაზრებით ფარსადანმა განიზრახა ნესტან-დარეჯანის ხვარზმ-შაჰისთვის მითხოვება; „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვებით, ხვარზმ-შაჰი თხოულობდა თამარს, მაგრამ უარი მიიღო, როგორც ნესტან-დარეჯანისაგან, თუმცა მოკლულ არ იქმნა, მსგავსად რუსთაველის პოემის მსვლელობისა. რუსთაველმა გაჰყო ინდოეთი შვიდს სამეფოდ; ძველს გუჯრებში ქართველი მეფენი თავიანთ თავს უწოდებდნენ შვიდი სამეფოს მფლობელად. თამარის მამას გიორგი მე-III-ს ექირა შვიდი მხარე: აბხაზეთი, იმერეთი, საათაბაგო, ქართლი, კახეთი და რანი. ამას უნდა დავუმატოთ, ბძანებს განსვენებული ჩვენი მეცნიერი, ოსეთის სამეფო, რომელსაც ჰფლობდნენ აგრეთვე ბაგრატიონნი. ქაჯეთის ციხე, პოემაში მოხსენებული, მდებარეობს ახალციხის მაზრაში(!).

აკ. ბროსსეც ჰფიქრობს, რომ პოეტმა შესთხა „ვეფხისტყაოსანი“ თამარის საქებრად და შეუთანხმებია საქართველოს მოთხრობათა მსვლელობას. ეს აზრი მოსჩანს რუსთაველის სიტყვებიდან:

„თამარს ვაქებდეთ...

შობრძანეს ქება“..

დ. ბაქრაძე ამათ მოსაზრებას ემხრობა, გაიმეორებს დ. ჩუბინაშვილის სიტყვებს და დასკვნის, რომ პოემის დედა აზრი დაფუძნებულია რუსთაველის დროის საქართველოს ისტორიაზედ. რამდენიმე პირისაგან წარმოთქმული იყო აზრი,

რომ რუსთაველის პოემას სარჩულად დაედო პოეტის აღგზნებული ვნება თამარისადმი. რადგან ვერ გაბედა ამ გრძნობის პირ-და-პირ დასახელება, მოქმედება გამოგონილ მეფე-კაცთა გადაიტანა მოგონილს სამფლობელოს—არაბეთს და ინდოეთს (მურავიევის აზრი). ძლიერი მეფე გიორგი, მამა თამარისა, გამოგვიხატა როსტევან მეფედ და თამარი თინათინად. ნ. გულაიკი ჰყვირობს, რომ პოეტმა თამარს უძღვნა პოემა და თვით გმირების ასპარეზად საქართველოს მაგიერ დაასახელა არაბეთი, მაგრამ ბუნება „არაბეთისა“ საქართველოს ბუნებაა. ულრანი ტყენი, დაკიდულნი კლდენი, ჩხრიალა ხევნი, ჯოგნი ირემთა და შველთა გვაგონებენ საქართველოს. ისტორიულს საფუძველს ეძებს აგრეთვე ს. ქვარიანი. იგი აღიარებს, რომ პოემა „თამარისავე ბრძანებით ანუ უკეთ ნებართვით არის დაწერილი“. ამას ამტკიცებს პოეტის სიტყვებით:

„მიბრძანეს მათდა საქებრად
თქმა ლექსებისა ტკბილისა“.

ამაზედ უნდა შევნიშნოთ; რომ თამარისათვის მოუხერხებელი უნდა ყოფილიყო პოეტისათვის ებრძანებინა ქება დამიწერეო. ასეთი სურვილის განცხადება ვერ გაუბედა რუსეთის ხელმწიფამ ეკატერინე მეორემ თვის სასახლის პოეტს დერჟავინს. ს. ქვარიანის აზრით მრავლობითი ფორმა სიტყვისა „მიბრძანეს“ მოწმობს, რომ თამარის გარდა სხვასაც უბრძანებია ანუ მიუცია ნება ლექსების დაწერისა. აქ იგულისხმება თამარი და მისი ქმარი დავით სოსლანიო. პოეტი აქებს თამარს მოთქმით და საშინელი ცრემლის დენით:

„თამარს ვაქებდეთ მეფესა
სისხლისა ცრემლ-დათხეული,
ვსთქვენით ქებანა ვისნიმე
არ აუად გამოჩნეული,
მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა
და კალმად მინა რხეული,

ვინცა ისმინოს, დაესვას
ღახვარი გულსა ხეული“.

ამ ცრემლსა და გოდვას, ამბობს ბ-ნი ქვარიანი, პირად სიყვარულთან არავითარი კავშირი არა აქვს. პოეტმა დაგვიხატა მხოლოდ ნესტან-დარეჯან, ესე იგი თამარ ბედშავი, თამარ ზენარად შეყვარებული, ტანჯული და ქაჯეთის, ე. ი. ქობულეთის ციხეში დამწყვდეული, თამარ გმობილი და უდანაშაულოდ გაქირდული. აი როგორი თამარის ქება დამისი პიროვნების აღდგენა უბრძანეს შოთას! პოეტის სამგლოვიარო კიდევ მეორე უმთავრესი გმირია — ტარიელ. ამის მწარე ხვედრი უფრო გულს უკლავს მას:

„შო, დავსხდეთ, ტარიელისთვის
ტრემლი გვდის შეუშრობელი,
მისებრი მართ ღაბაღებით
ვინცა უოფილა შობილი,
დავსჯე რუსთ ველმა გავლექსე,
მისთვის გულ ღახვარ სობილი,
აქამდის ამბად ნათქვამი,
აწ მარგალიტი წუთბილი“.

ს. ქვარიანი ეძიებს—ვინ არის ეს ტარიელ—ისტორიული პირია, თუ პოეტის ფანტაზია. პოემიდან ვტყობილობთ, რომ იგი მეფის შვილია, მხნე და შვენიერი ქაბუკი, ნესტანის, ესე იგი თამარის მამის მეგვარე, შვილობილი ტახტის მემკვიდრე. მოჰკლა ნესტანის საქმრო, აუჯანყდა გამზრდელს მეფეს, გამაგრდა ციხეში და მოინდომა გამეფება. შემდეგ ვხედავთ მას ველად გავარდნილს, ამოუჩნდება ორი თავდადებული მეგობარი და ამათი დახმარებით ქაჯეთის ციხეს აიღებენ და ნესტანს ათავისუფლებენ. ეს ორი შეყვარებული გმირია პოეტის აღმაფრენის მიზეზი და სამიჯნურო საგანია.

როსტევან, მეფე მალაღი, სვიანი, არის გიორგი მესამე, მამა თამარისა, რომელსაც შემდეგ თვით დაადგა გვირგვინი. თინათინ არის თამარ, რომელიც მამის სიკოცხლეში ტახტ-

ზედ ავიდა. ფარსადან, შვიდთა სამეფოთა მფლობელი, იგივე გიორგია, რომელსაც ერთად-ერთი ქალი ჰყავს თამარ (პოემაში ნესტან-დარეჯანი), ესე იგი თინათინი და ნესტან ერთი და იგავე პირია, როგორც როსტევეან და ფარსადან — ერთი და იგივე გიორგი. ავთანდალ, მსგავსი მზისა და მთვარისა, შვენიერი დავით სოსლანია: პოეტი მალავს ტარიელის და ფრიდონის ვინაობას. ავთანდილ და ტარიელ ერთი და იგივე პირი არაა. მხოლოდ ერთი უცნაური მსგავსებაა მათშორის: ორთავეს უყვარს თამარ. ერთს გატაცებით უყვარს თამარ ნორჩი, მეფედ კურთხევამდე, ესე იგი, თამარ-ნესტანი, მეორეს დინჯად უყვარს თამარ გვირგვინოსანი, თამარ-თინათინი. მაშ თამარს ორი მიჯნური ჰყოლია, ბრძანებს ბ-ნი ქვარიანი. პირველი მწვავე და ქეშმარიტი სიყვარული თავის ნათესავეთან, ტახტის მემკვიდრე, შვენიერ ტარიელთან, მეორე კი მოსაზრებული სიყვარული სასახლის კარზედ აღწდილ ავთანდილ-დავითთან. შოთა სწერს პოემას, თამარის სახელის აღსადგენად.

როგორ? ამაზედ პასუხს ეძებს ს. ქვარიანი საქართველოს ისტორიაში. „დავით აღმაშენებელის შვილს დიმიტრის ჰყოლია ორი ვაჟი: გიორგი და დავით. კანონით ტახტზე უნდა ასულიყო უფროსი შვილი, ე. ი. გიორგი, მაგრამ იგი იყო უშილო, დავითს კი ჰყავდა ვაჟი. უმცროსი შვილი აჯანყებია მამას და გამეფებულა, დიმიტრის უცენია კანონიერად დავითის გამეფება, გადამდგარა ტახტიდგან და ბერად შესულა. მაგრამ დავითს დიდხანს არ უცოცხლოა, სიკვდილის დროს იგი იწვევს დიდებულთ, ავედრებს მათ თავის პატარა ვაჟს, დემნას, რომ აკურთხონ იგი მეფეთ, როცა მოვა ასაკში, შემდეგ აბარებს მას თავის ერთგულ სპასალარს ივანე ორბე-ბელიანს; გიორგის კი აძლევს რეგენტობას. დავით ართმევს ყველას ფიცს და კვდება. რას შერება გიორგი? იგი აღის სამეფო ტახტზედ, სდებს ფიცს, თანხმად ანდერძისა, გავამეფებ დემნას, როგორც კი ასაკში მოვაო. ამ ხანებში მას გაუჩნდება ქალი თამარ, გიორგი იმაგრებს ფესვებს, იძენს

მომხრეებს, იგი იმარჯვებს მრავალ ომებში, ამარცხებს მტრებს, იპყრობს სომხეთს და აძლიერებს სამეფოს... მას ეზრდება მემკვიდრედ მშვენიერი ქალი. გიორგის ავიწყდება ფიცი. მას არ უყვარს დემნა, როგორც შვილი თავის უზურპატორი ძმისა. ... ბიძას არა სურს მის გამეფება. დემნას... არაფერი დარჩა გარდა ამბოხებისა. დემნას მიემხრნენ ორბელიანები, მესხეთი, კახეთი, ქართლის ერისთავი, სარგის მხარგძელიძე, დიდებული ყვარყვარე, კახა, გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, შოთა ართავაჩოსძე ე. ი. შოთა რუსთაველი და 30.000 მხედარი... დემნა გამაგრდა ლორის ციხეში... გიორგი მიაღმა ციხეს. მეციხოვნეთ გამოელიათ სურსათი, დაეცნენ სულით... რამდენნიმე გაქცეულან ციხიდან და დამორჩილებიან მეფეს. გიორგის ბანაკიდან ისრით გადმოუგდიათ წერილი ივანესთვის და ურჩევიათ, რომ დამორჩილდეს მეფეს და მოართვას ფეშქაშად დემნა, მიზეზი უბედურებისა... დემნა გადმოსულა ციხიდან ბიძასთან და სიცოცხლე უთხოვნია... გიორგიმ მოიტყუა ციხიდან ივანე ორბელიანიც ფიცით არაფერს გაუნებო... სტაცა ხელი და დათხარა თვალები, დემნას კი არ აკმარა თვალების დათხრა, იგი დაასაჭურისა კიდევ!! აქედან დასკვნის ს. ქვარიანი, რომ დემნა და ტარიელ ერთი და იგივე პირია, ვინაიდან სხვა ამ გვარი ვინმე და საქართველოს ტახტის მემკვიდრე არ იზრდებოდა გიორგი III-ის დროს. თამარს დემნა უყვარდა, მაგრამ გიორგი ვიწრო მართლ-მიდიდებელი და ფანატოზმით დაბრამავეებული იყო და ამიტომ თავის ქალი ძმისწულს არ მიათხოვია. თამარს ვერ დაუვიწყნია „ტანჯული გრძნობა და გათელილი პირველი სიყვარული“ დემნასადმი...

შინაურმა რეფორმებმა თამარს და მის მეუღლეს დავითს ბევრი მტრები გაუჩინეს. „იმათ კარგად იცოდნენ თამარის წარსული და ავრცელებდნენ მასზედ ურიგო ხმებს... ეს გარემოება აღონებდა თამარს და დავითს... აქ საჭირო იყო ციური

ქნარი და მგოსნის ზენაარი ჰანგი; საჭირო იყო ხმა ძლიერი, რომ ემხილა ქვეყნისთვის სიყვარულის ძალა და სიღიადე... შოთას

„უბრძანებს მათდა თქმა ღუქსებისა ტკბილისა“.

პოეტის მიზანია რაც შეიძლება დიდებულად დაგვიხატოს შიჯნურობა და სიყვარული... პოემაში, აშკარაა, ქვირის ისტორიული ფაქტი, სასახლის დრამა და დინასტიური განხეთქილება. პოეტი მოსთქვამს დემნა-ტარიელისთვის „ცრემლ-შეუშრობელი“ და თამარს აქებს „სისხლის ცრემლ ღანთხუელი“. გავლექსე ყოველივე ესა, ორგულთა მათთა დამწყევლად, ერთგულთა დასამაგრებლადო. ს. ქვარიანის მოსაზრება ისტორიული ფაქტებით არის დასაბუთებული იმ ადგილამდის, სადაც ტარიელის და დემნას მსგავსებას შეეხება. მაგრამ, რად ჰგონია ზ-ნს ქვარიანს, რომ დემნა პოემაში ტარიელად არის გამოყვანილი? რა აქვთ მათ საერთო? არაფერი ისეთი, რაც არ შეიძლება აღმოვაჩინოთ სხვა მსგავსს პირთანაც. განსხვავება კი მეტად დიდია. ჯერ ეს ერთი, რომ დემნა დასაქურისებულია და ტარიელი, მოგვხსენებათ, ამ ოპერაციას ასცდა. მეორეც ესა, ტარიელმა შეირთო ნესტანი და დემნა კი თვალეზ-დათხრილი დაილუპა. რა ისტორიულს წყაროზედ ამყარებს ავტორი იმ აზრს, რომ თამარს და დემნას ერთმანეთი უყვარდათ და გიორგი მეფე წინ აღუდგა ამ გრძნობას ფანატოკოსი—მართლ-მადიდებელი თვალთ-ისარით? არც ერთი ფაქტი ამ მოსაზრების „დასამაგრებლად“ არ სჩანს მის 75 გვერდიანს გამოკვლევაში. გიორგი მეფის ფანატოკოსობა და თამარის და დემნას სიყვარული ს. ქვარიანის მეტს არაეის შუმჩნევია.

ს. ქვარიანი და ყველა მის წინამორმედი ქართველი შკვლევარნი იმ აზრისანი იყვნენ, რომ რუსთაველის პოემა ორიგინალურია, პოემის ქება-დიდების საგანი თამარ-მეფეა, მაშასადამე პოემაში მოთხრობილია ნამდვილი ისტორიული ფაქტები, ხოლო ქვეყნების სახელები ალლეგორიულად არიან ნა-

ხმარნი. მხოლოდ ნ: მარტი გარდაწყვეტილს შეხედულებაზედ აქამდის ვერ დადგა. პირველად აღიარა, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ნათარგმნი თხზულებააო, მერე უწოდა რუსთაველს სპარსული რომანის გამლექსავი და ბოლოს გამოსთქვა, რომ ჩვენს პოეტს შეიძლება სპარსულს რომანში ქარველებიც ექოსო. ჩვენ ნაძალადევად მიგვაჩნია „ვეფხისტყაოსანში“ ისტორიული ეპოქის სრულის სურათის აღმოჩენა. რუსთაველი სცხოვრობდა დიდებული თამარ მეფის დროს, როცა საქართველოს, პოლიტიკურმა და კულტურულმა გაძლიერებამ უმაღლესს წერტილამდის მიაღწია. პოეტი გვერდს ვერ აუქცევდა გატაცებას თანამედროვე საზოგადოებისას. იმის პოემისათვის ბეჭედი უნდა დაესვა გმირულს ხანას და საქართველოს აყვავების მიზეზს. ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ პოეტი ქებით იხსენიებს თამარს და მოწიწებით თავს იხრის მის წინაშე. პოეტი ეძიებს სიუჟეტს, რომელიც პოეტურად ასურათბდეს თანამედროვე წამს უცხო ხელმწიფეების საქმეთა მოთხრობით. პოეტური აღმაფრენა ფრთებ-შეკვეცილი იქნებოდა, რომ საგნად „ვეფხისტყაოსნისა“ გაეხადნა გალექსევა ისტორიული ფაქტებისა. რუსთაველმა მიმართა ისეთს სიუჟეტს, რომელიც თამარ მეფის ხანას შორეულად დაჰყურებდა. ეს სიუჟეტი მან ჰპოვა ზღაპრულს მოთხრობაში, რომელიც აღმოსავლეთიდან იყო საქართველოში შემოტანილი. რუსთაველი ამბობს:

„ეკე ამბავნი უცხონი
უცხოთა ხელმწიფეთანი,
პირველ ზნენი და საქმენი,
ქებანი შათ შეფეთანი,
გპოვე და ლექსად გარდავსთქვენ,
ამითა ვილაუბეთანი“ (=ვილაუბენითა)

ამ აღდგილიდან აშკარადა სჩანს, დასძენს იუსტინე აბულაძე, რომ რუსთაველს ეს უცხო ხელმწიფეების შესახები

ამბები უნახავს და ლექსად გარდაუთქვამს. მართლა და რა სა-
კვირველია, ყოფილიყო გავერცელებული ვეფხის-ტყაოსნისე-
ბური ზღაპრული ამბები იმ დროინდელს საქართველოში,
სადაც სპარსელების და არაბების გაელენას ისე მაგრად ეკიდა
ფეხი. აღმოსავლეთის ხალხებიდგან შემოდიოდა და ვრცელ-
დებოდა უძველესი ზღაპრები და მოთხრობები ინდოეთის და
არაბეთის შესახებ, თან ზეპირ გარდმოცემით, თან ლიტე-
რატურის საშუალებით*). ვეფხის-ტყაოსნისებური ამბავი აღ-
ვილად „გავერცელდებოდა და ჩაიწყნებოდა ისეთს გმირულსა,
საოცნებო და საზღაპრო ქვეყანაში, როგორც უნდა ყოფი-
ლიყო თამარის დროის საქართველო“, რაინდული საქმეებით
წარჩინებული. ამიტომ

„პირველ ზნენი და საქმენი,

ქებანი მათ მეფეთანი“

შეიქნა კანვად, რომელშიც უნდა გამოქარგულიყო ისტო-
რიული მომენტი და მასთანავე ღრმა სულის მოძრაობა.
ამ მიზნით ტარიელის და ნესტან-დარეჯანის არაკი, დარჩენილი
ახლა ჩვენს ხალხში და პოეტის დროს „ამბად ნათქვამი“,
გარდიქმნა „წყობილ მარგალიტად“. ტარიელის თავ-გადასა-
ვალი ფრთებს ასხავდა პოეტის ფანტაზიას, გამიჯნურებული
გული ჰპოვებდა „ამბად ნათქვამს“. მოთხრობაში ჩონჩხს წრფე-
ლის და მძლავრის სიყვარულის დასახატავად. ნამდვილი სი-
ყვარულის დამახასიათებელი, პოეტის აზრით, არის „საქმენი
საგმირონი“. „იმ მიზნითი რომ დაეხატა ამ გვარი სიყვარული,
ამბობს ბ. აბულაძე, რუსთველს აუღია რაღაც უძველესი აღ-
მოსავლეთის ქვეყნების და ხელმწიფეების შესახებ ზღაპრუ-
ლი ამბები, რომლებიც ფართო ადგილს აძლევდნენ მის შე-
მოქმედებითს ნიქს და განუსაზღვრელს გრძნობას და აღუ-

*) „ცნობის ფურცელი“ 1903 წ. № 2292 და 2294.

ყვანია თავის საკუთარის გენიის წყალობით მხატვრობის უმაღლესს ხარისხამდი“.

წინააღმდეგ დ. ჩუბინაშვილის და სხვათა, ბ. აბულაძე ამტკიცებს, რომ ავთანდილი ნამდვილი არაბია და ლოცვა მისი, მაჰმადიანის ლოცვაა: „*მადაფა ღმერთო, ხმელთა და ცა-ააო*“... მისი ანდერძიც აგრეთვე მაჰმადის სწავლის პრინციპზეა აგებულიო: „*მიეც გლახაკთა საჭურჭლე, ათავისუფლე მონები*“.

არც ლოცვა და არც ანდერძი ტიპიური მაჰმადიანის ხასიათისა არ არიან: ძალ-დაუტანებლივ შეგვიძლიან ქრისტიანის ლოცვად და ანდერძად ვიცნათ იგი. ტარიელ და დარეჯანი აგრეთვე უცხო ქვეყნის — ინდოეთის — შვილებად მიაჩნია. ფრიდონ, ფატმან, უსენ — აღმოსავლეთის ხალხებს ეკუთვნიან. შვილნი ვარსკვლავნი ავთანდილის ტანჯვის მოწამენი: ოტარიდი, მუშთარი, ასპიროზ, მარინი, ზუალი და სხვ. ჩვეულებრივი სახელები არ არიან სპარსულს ნაწერებში. აღმოსავლეთის ელფერს პოეტი მაინც თავის მიზნის თანხმად სცვლის. ქაჯები პოემაში ფანტასტიური არსებანი არ არიან, იგინი, პოეტის წარმოდგენით კაცებს ჰგვანან, მხოლოდ ამათ მოხერხებით და გამჭირახობით სქარბობენო. ავთანდილს ალაპარაკებს საღვთო წერილის და პლატონის ფილოსოფიის ენით, ალაპარაკებს მოძმის — მეგობრის ერთგულება-სიყვარულის შესახებ და ამტკიცებს ამ აზრს ბრძნული აფორიზმებით.

თუმცა ექვს გარეშეა, რომ რუსთაველმა „ამბად ნათქვამი“ და აღმოსავლეთით ზეპირად მოთხრობილი ზღაპარი გარდაჰქმნა წყობილ მარგალიტად, მაინც ეძებდნენ და ეძებენ ახლაც „ვეფხისტყაოსნის“ დედანს სპარსულს ლიტერატურაში. ამ გვარ ორიგინალად შოთას პოემისათვის ნ. დ — მა აღიარა ნიზამის თხზულება „ლეილა და მეჯნუნ“, რომელიც ქართულად სთარგმნა თეიმურაზ მეფემ. ქკუაზედ შემცდარი მეჯნუნი ტარიელის მსგავსად ვერ ჩაითვლება, როგორც ამას დავინახავთ შემდეგ, როცა თეიმურაზ მეფის ნაწერებს გავარჩევთ.

სრულიად შეუწყნარებელია აზრი, ვითომც „ბარამიანი“ იყოს წყარო „ვეფხისტყაოსნისათვის“, როგორც აღიარა ბ-ნმა ეგრმა („ივერია“ 1892 წ. № 66). ამ ორი თხზულების შინაარსი სრულიად სხვა-და-სხვაა. საყურადღებოა შინაგანი გეგმის და გმირების ხასიათის გარჩევა რუსთაველის პოემისა. ამ მხრითაც ჩვენს მწერლობაში ბევრ-ნაირი აზრია წამოთქმული. შოთას ჰსურდა, ბრძანებს თ. აკაკი წერეთელი, „ვეფხისტყაოსანში“ დაეხატა მთელი საქართველოს სურათი და გამოეყვანა მისი საიდუმლო გმირი, როგორც მამაკაცის, ისე დედაკაცისაც. საქართველო რომ გაშილილი და თანასწორ ბუნებიანი იყოს, მაშინ ის ერთს პირს აიღებდა გმირად, მაგრამ რადგანაც ის სხვა-და-სხვა ბუნებიანია და ხალხებიც სხვა-და-სხვა ხასიათების მექონი, ამისათვის ერთი გმირის მაგიერ აიღო სამი, გადააკავშირა ერთმანეთს, შეავსო ერთიმეორით და ისე წარმოგვიდგინა. ამ აზრით იმან აიყვანა ამერიდან ტერიელი, იმერიდან ავთანდილ და შავი ზღვის პირიდან ფრიდონ და მათი შეერთებით დაგვიხატა ერთი სრული გმირი მთელი საქართველოსა. ამას თითონ აღიარებს შემდეგით:

„მით სამთა გმირთა მამაცოა

სჭირსთ ერთმანეთის მონება“.

ერთს მეორეზედ უპირატესობას არ აძლევს, სამივე თანასწორად მოსწონს და ამიტომ ამბობს:

სამთა ფერთა საქებულთა

ღამის ღექსთა უნდა ღეგა“.

ტარიელ—ქართლელია, ავთანდილ—იმერელი და ფრიდონ—შავი ზღვის პირელი. ტარიელი უცნაური ძალის მექონე გმირია. მის სურვილს ვერაფერ ეწინააღმდეგება. რასაც ხელს მოავლენს, ამსხვრევს—სრესავს. ყოველთვის და ყოველგან პირდაპირია. ის გულის ამყოლია და მხოლოდ გულს ემსახურება. როცა გონების ძალ-ლონეზედ დგება საქმე, მაშინ კი ცოტათი აკლდება ფერი მის გმირობას.

სულ ამის წინააღმდეგია ავთანდილი. ესეც ღონიერია, მაგრამ სანდომიანობა აკლია მის გმირობას: ყოველთვის და ყოველგან გული დამონებული ჰყავს თავით, ასჯერ გაზომავს და მერე ერთხელ გამოსქრის. თავის თავს გარდა ამას სხვებიც ჰყავს სახეში და ამიტომ გულს უდროვოდ და უადგილოდ არ ათამაშებს. ამასაც გული გაუმეფებია, მაგრამ ვეზირად თავი მიუჩენია. სხეულის ძალაში უპირატესობა ეკუთვნის ტარიელს და გონებისაში კი ავთანდილს: ტარიელი თუმცა დიდის ჭკუა-გონების პატრონია, მაგრამ მუდამ გულის გადაყოლა უფარავს ამ ჭკუას და ხშირად თავ-ხედად გამოჰყავს. მაგალითად ნესტან-დარეჯანის დაკარგვა მისივე წინდაუხედავობის ბრალია. ავთანდილი ნაკლები გოლიათი არ არის, მაგრამ მის ვაჟეკობას მიმზიდველობა აკლია—იგი იბრძვის გამოანგარიშებით. ტარიელი ხატაველეებზედ თავ-ხედად მიდის: ერთი ათასზედ მიჰყავს. ავთანდილი კი მეკობრეებთან საომრად ზღვაში მშვიდობიანად და გულ-გრილად ემზადება.

ფრიდონს არც ტარიელის ოდენი გული აქვს და არც ავთანდილის სწორი თავი. ის არის უშიშარი, მხნე, ღონიერი, ქეიფის მოყვარე და ტოლ-ამხანაგისთვის თავ-განწირული. სიყვარულს მაინც და მაინც ძალიან არ გადაჰყვება. ქეიფობს თავისთვის. ზღვა და ხმელეთი მისი სანადირო და საქეიფო მოედანია. თავის-თავად მოქმედება არ შეუძლიან, მაგრამ მხარის მიცემა კი უკეთესი არ იქნება. ამას ამტკიცებს იგი თანა-მოზიარობით ნესტანის გამოხსნის დროს. მასთანაც ის მასალის მძლეველია. ჯარი, იარაღი და ნაფი მისი-იყო, როცა ქაჯეთის ციხეზედ წავიდნენ: ავთანდილსაც და ტარიელსაც ამოქმედებს სიყვარული. ტარიელი არის ინდოეთის მეფის ფარსადანის ამირბარი და ამირ-სპასალარი, თეთონაც მეფის შვილია: მას უყვარს მეფის ასული—ნესტან-დარეჯანი. პირველივე მისი ნახვა მოხვდა გულში და მოედო სიყვარულის ცეცხლი. მაშინვე დაბნდა და უსულოდ დაეცა. მისი მკურ-

ნალი მისი უეცრად მკვლელი ნესტან-დარეჯანია.. მის გაპკურნავს ქალის სიტყვები ასმათის მიერ გადაცემული: თავს რად იკლავ, მეც მიყვარხარო. ის გამთელდა, გალომგულდა. ლხინობს ტოლ-ამხანაგებში და ამ გვარად ზრდის ნესტანი-სადმი სიყვარულს. ხედავს სატროფოს და ტყობილობს მის სურვილსაც. ნესტანი უბრძანებს:

„ბედითი ბნედა, სიკვდილი
რა მიჯნურობა გგონია?
სჯობს საყვარელსა უჩვენე
საქმენი საგმირონია“.

წადი, შეები ხატაველთ და მათი ჯინი ამოგვაყრევენო. ტარიელი მოუთმენლად გაიკრება ხატაველებზედ და ომს გამოუცხადებს.

ავთანდილიც არაბთა მეფის—როსტევანის—სპასპეტია. იმას როსტევანის ქალი—თინათინი—უყვარს. ეს სიყვარული ღრმად აქვს გამჟღარი, მაგრამ ტარიელსავეთ კი ვერ რევეს ხელს. იტანჯება ჩუმად და ელის მარჯვე ღროს.

„გულსა მისსა მიჯნურობა.
მისი ჭქონდა დამალულად,
რა მოშორდის, ვერ მჭერეტელმან,
ვარდი შექმნის ფერ-ნაკლულად.
ნახის, ცეცხლნი გაუახლდინ,
წელული გახდის უფრო წელულად,
საბრალთა, სიყვარული
კაცსა შეიქმს გულ-ნაკლულად“.

იმედი გაედვიდა გულში, როცა როსტევანმა თინათინის გამეფება განიზრახა, და თქვა:

„ზედო-ზედა მომიხდების
ნახვა მის ბრალ-ფიქალისა“

სიყვარული იმას დიდ საიდუმლოდ მიაჩნია... იგი მარტო ზის ოთახში და იგონებს თავის საყვარელს. ამ ყოფაში იყო, როცა მიუვიდა თინათინისაგან მიგზავნილი კაცი. თინათინსაც ჰყვარებია ავთანდილ და, როგორც ნესტანი ტარიელს, ჰპირდება თავს არავის დაეუსაკუთრებო, იმ პირობით კი, რომ მოძებნოს ნახული წყლის პირას უცხო მოყმე. ავთანდილი ხატზედ აფიცებს თინათინს და მერე მიდის ბრძანების ასასრულებლად. ტარიელივით უცბად არ გარბის და აჩქარებით აოხრებს ხატაველებს. ავთანდილი კი მოფიქრებით უდგია მინდობილს საგანს. აჩრდილივით მისდევს „რეტს“ ტარიელს ორი დღე-ღამე და მესამე დღეს მაღალი ხიდგან ადევნებს თვალს მის ბუდეს. როცა ტარიელი ისევ გაუდგა გზას, ავთანდილი წყნარად მივიდა იმის ქვაბში, შეიპყრო გაკვირვებული ასმათი და მისგან შეიტყო ტარიელის ამბავი თვალთმაქცური მოხერხებით და შეეყვარებულისადმი შებრალების აღძვრით. ტარიელმა კი, რაკი ვერ ნახა საყვარელი, გული გაიტეხა, დაეცა სულით, გამხეცდა და ტირის. ის ადამიანს ერიდება, ავთანდილი კი ხალხს ეტანება. ეს მიეშურება ზღვის ხელმწიფის სამფლობელოში, სადაც ყოველი კუთხით თავს იყრიან. ვაქრულს ქალაქში ვაქრულად ირთვება. აქ გადააწყდება ფატმან-ხათუნს და მის აშიყოლბას აჰყვება, რათა საიდუმლოება გამოათქმევინოს. იფიქრა:

.ღიაცსა ვინცა უყვარს,

რაცა იცის, გაუცხადებს“.

უცნაური შემთხვევით ტყობილობს საძებარ ამბავს. როცა ფატმანის დახმარებით შეიტყობენ ნესტან-დარეჯანის ამბავს და ქაჯეთის ციხეს მიაღდებიან, მაშინ ფრიდონ საბელით ქურდულად გადაპარვას აპირობს, ავთანდილ ვაქრულად მოტყუებით შესვლას და ტარიელი კი პირდაპირობაზედ დგას. ტარიელი მოქმედობს გულის აყოლით და ავთანდილი კი თავს ეკითხება.

იგივე ითქმის ქალების შესახებაც, ბძანებს აკაკი თავის

ლექციაში „ვეფხისტყაოსანზე“ *). ნესტანი ამერია და თინათინ იმერი. ნესტან-დარეჯანმაც ნახა თუ არა ტარიელ, მაშინვე შეუყვარდა და ისე გადაჰყვა გულს, რომ ველარ მოახერხა დაფარვა: არა თუ ასმათს გამოუტყდა, თვითონ ტარიელსაც წიგნსა სწერს. პირველად რომ შეიყვანა სანახავად ტარიელ, უცნაური რამ მოუვიდა: კრძალვა—სირცხვილი და სიყვარულის გრძნობა ორივე ერთად მოაწვა, ააეროვლა და ენა დაუბა: „აწ წადით, გერას გითხრობს!“ ეუბნება ასმათი ტარიელს. რა ღიღებული გრძნობაა და რა მდიდარი სურათია გამოსახული ამ რამდენსამე სიტყვაში... ეს მორცხვი და მშვიდობიანი გერიტი უეცრად ვეფხვად გადაიქცევა, როდესაც თავის გათხოვებას ხვარასნელზედ შეიტყობს და ხედავს საკუთარი სურვილის დაჩაგვრას. რჩევა ჰქონიათ მის გათხოვებაზედ, ტარიელი იქ ყოფილა და დასთანხმებია. იგი ზარ-დამცემად მრისხანებს:

„მიბრძანა: მიკვირს, რად მოხვალ,
 მშლელი ზირის მტკიცისა,
 გამწირაგი და მუსთალი,
 შენ გამტეხელი ფიცისა,
 მაგრამ ნაფაღსა ჰასუსსა,
 მოგცემსო ზენა მის ცისა,
 რადგან დამთმე, მეცა დავთმობ,
 ვინცა უფრო დაზიანდეს“...

ნესტანი ქალთა შორის ტარიელია—ძლიერი და გამბედავი. მაგრამ, როგორც გულის ამყოლი, უთანასწოროა თავის მოქმედებაში. ამისთანა ძლიერი ხასიათის მექონი უსიტყვოდ ემორჩილება მამიდას—დავარს. დავარ უმოწყალოდ სცემს, ლანძღავს, კუბოში ამწყვდევს და ნესტანი არა თუ

*) „კრებული“ 1898, № VI. 83. 47.

არ ეწინააღმდეგება, ერთს „მიშველესაც“ ვერ იძახის... ისიც ტარიელივით გარეტიანებულია, — თავის მდგომარეობას არ უმეტავენებს ზღვის მეფეს, მხოლოდ ტირის. ის პირდაპირია მულამ.

სულ სხვაა თინათინ. ის ავთანდილივით გულის ამყოლია იმდენად, რამდენადაც თავი ნებას აძლევს, იმას უყვარს ავთანდილი, მაგრამ ამ სიყვარულს დრომდე გულში იმალავს. ყოველთვის მარჯვე დროს ეძებს: მამასთანაც არ შედის, რაკი გაიგო მისი უგუნებობა. როცა გამეფდა, ავთანდილი დაიბარა, კეკელუცად მიიღო ნაანგარიშევი მორთულობით:

„ტაძრევილსა ტანსა, ემოსნეს
ვარეუმი უსპირანი,
ეხურნეს მოშლით რიდენი,
ფასის თქმად გასაჭირანი,
შვენოდეს შაენი წაბწამნი,
გულისა გასაკმირანი,
მას თეთრსა უელსა ეხვიფრეს
გრძლად თმანი არ უხშირანი“.

დაასაქმებს მშვიდობიანად და შემდეგ აძლევს კანდიერების ნებას. იგი გამოზომილად მოქმედობს ავთანდილთან.

ფატმან-ხათუნ ქვეყანაში გამოსული ქალია, ვაქართუხუცესის ცოლი. ის ქეიფობს ხან ერთთან, ხან მეორესთან. სასახლეში შინაურია. ქმარი ყურ-მოჭრილ ყმად ჰყავს. ქვეყნის დაცემის დროს ამ გვარი ქალები მეტად მავნენი არიან. — სულ სხვაა ასმათ. ეს ისეთი პირია, რომელიც ახლა აღარ მოიპოება და წინად კი ამ გვარი მოახლენი იყვნენ.

ილია ქავქავაძე „ივერიაში“ (1987 წ.) არ ეთანხმება აკაკი წერეთლის ლექციების დედა აზრს. „მდიდარი და ფართო მოედანი „ვეფხისტყაოსნისა“, ქეშმარიტის კრიტიკის ფრთის გასაშლელად ვრცელი სარბიელი შეცდომით ან განგებ ვიწრო ფარგალში მოუმწყყდევიაო... იმ საბუთით, რომ ტარიელი ზარმაცია და ავთანდილი წინ-დახედული, რუსთაველი უბრალო

ეთნოგრაფის საჩხირკედელი საქმეზედ ჩამოუხდენია და მით-
პეგასზედ მჯდომი ცხენოსანი დაუქვეითებია“. ილ. ჭავჭავაძის
აზრით, ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონ და სხვანი, „კაცად-
კაცადნი არიან, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით აგე-
ბულნი და სულდგმულნი“. არც ერთი მათი მოქმედება და-
ეპიზოდური მათის ცხოვრებისა ძალად და განგებ ჩართული არ
არის და ყოველივე იგი წარმომდგარია იმ კაცობრიულ ზო-
გად ბუნებისაგან, რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანო-
ნებს ექვემდებარება და არა სხვასა. ამაშია სიდიადე რუსთა-
ველის გენიოსობისა. ტარიელი მწერად იქცა იმიტომ კი არა,
რომ ზარმაცი ქართლელია, არამედ იმიტომ რომ შაგისთანა
ბუნების კაცი უსათუოთ მწერად უნდა იქცეს, რაკი იმ გარე-
მოებაში ჩაეარდება, და ბედი თუ ქვეყანა ისე უმტყუნებს და
ულალატებს... ლომი არ შეიძლება არ დაეტაკოს სპილოსაც
კი და შუა გაგლეჯს საქმელად, როცა ჰშიან, მაგრამ იგივე
ლომი, როცა მძძარია, ბატკანსაც კი ხელს არ ახლებს...
ავთანდილი ცბიერი კაცი არ არის, რომ ჯერ, მანამ ერთხელ
გამოსჭრას რამე, ათჯერ წინ-და-წინ გაჰზომავს. ეგ ქკუის
დამკითხველი კაცია და არა გულისა, გულის თქმისა, რო-
გორც ტარიელი. მთელს პოემაში მარტო ორგან არ დაე-
კითხა ქკუას, ორგანვე ვერ ემარჯვა და მერე ინანა. ესეც
გრძნობიერია, მაგრამ გული მისი ქკუას ემორჩილება. რუს-
თაველი ერთის კალმის მოსმით გვანიშნებს, რა ძლიერ აღ-
ბეჭდილია ავთანდილის გულში სიყვარული თინათინისა: იგი
ამას გვიჩატავს, როცა მიაძინებს ავთანდილს:

„რა მიღუღნის, სახსლოვე
საყვარლის ეოცების,
შეჭკრთის, დიდი ღაიზახის,
მით ჰატიფი ქოცების“.

ფხიზლად კი ავთანდილი გულისთქმას ნებას არ აძლევს...
ტარიელი ბრძენია მაშინ, როცა გულის თქმას არ შეუპყრია.
გულისთქმით შეპყრობილი კი ცნობა-დაკარგულია. ნესტანიც

ისეთისავე დიდის გულისთქმის დედაკაცია, როგორც მამაკაცი ტარიელი. ნესტანიც, ტარიელიც, ავთანდილიც „უწინარეს ადამიანები არიან და მაშასადამე ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი“.

ამ ჩვენ დიდებულ პოეტთა მოწინააღმდეგე აზრებს შეგვიძლიან დაახლოების ნიადაგი მოვუძებნოთ. რუსთაველი „ეთნოგრაფი“ და „პამფლეტისტი“ არ არის, მართალს ბძანებს ილ. ჭავჭავაძე, მაგრამ „ზოგადი ადამიანის“ ტიპის შექმნა რუსთაველმა შესძლო ჩვენი ერის სხვა-და-სხვა ნაწილის შესწავლის წყალობით, დაკვირვების ნიჭით. იმ განსაკუთრებითი თვისებებისა, რომელთაც ახლაც არ დაუკარგავს თავის ელფერი ამიერ და იმიერ საქართველოს მცხოვრებელთა შორის.

„ვეფხისტყაოსანს“ უძღვნეს წერილები სხვა-და-სხვა ენებზედ გამოჩენილ მეცნიერთა და კრიტიკოსთა, რუსულად ნ. გულაკმა, ფრანგულად ბ. მურიემ და ბორენმა, ინგლისურად ო. ჟორდროპმა, გერმანულად ბარონ სუტნერმა და არტურ ლეისტმა. ყველანი ქებით იხსენებენ რუსთაველის ნაწარმოებს. ბარონ სუტნერმა საფუძვლიანად გაარჩია „ვეფხისტყაოსანი“ და აღნიშნა მტკიცე კავშირი პოემის შესავალს და ნაწარმოებს შორის. წინააღმდეგი აზრისაა დ. კარიჭაშვილი, რომელიც ჰფიქრობს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ შესდგება სამის ნაწილისაგან: წინასიტყვაობისაგან, რომელიც შეიცავს 31 ტაქსს, თვით პოემა — რომანისაგან, რომელიც შეიცავს 1540 ტაქსს და უკანასიტყვაობისაგან, რომელიც შეიცავს 5 ტაქსს. ბ. კარიჭაშვილს ჰგონია, რომ წინასიტყვაობას და უკანასიტყვაობას არამც თუ საერთო არა აქვთ-რა თვით მოთხრობასთან, არამედ თვითონ ეს ნაწილები ცალკე არაფერს ერთიანს არ წარმოადგენენ. იგინი სხვა-და-სხვა დროს და სხვა-და-სხვა პირისაგან უნდა იყვნენ დაწერილნიო.

ბარონ სუტნერი კი ჰფიქრობს წინასიტყვაობას ანუ შესავალს კავშირი აქვს პოემასთან. მთავარი აზრი პოემისა — ისევარული ამალღებული, წმინდა, მტკიცე — მისდევს პოემას

თავიდგან ბოლომდე. პოეტი გვაუწყებს, რა გვარი უნდა იყოს სიყვარული და რა ზნენი უნდა სჭირდეთ გამიჯნურებულთ. „მიჯნური უნდა იყოს ლამაზი, მკვერ-მეტყველი, ჰკვიანი, იყოს სულგრძელი, მდიდარი; იგი მტკიცეა და მომთმენი; თვით უძლიერეს მტრებს უშინიანთ მისი: „გისცა ეს ზნენი არა სჭირს, იგი ნუ იტყვის თავსა მიჯნურად“. ცოტა შემდეგ: „ჭეშმარიტს მიჯნურობას მოსწონს გამარტოება“, ანუ კიდევ შემდეგ: „საჭირთა, რომ სიუვარულსა უველასაგან მალეიდეს მიჯნური“ და ბოლოს: „რომ უველა ტანჯვა, რომელიც მას ხვდება წილად, შიანდეს სიტკბობად“.

თვით ნაწარმოებში პოეტი აკმაყოფილებს ყველა ამ მოთხოვნილებათა... რუსთაველის გულ-კეთილობასთან ერთად, მე ვპოვებ „ვ. ტ.“ მის სულგრძელობასაც, მეგობრობის სიყვარულს, მიცემული სიტყვის შესრულებას... მისი მაღალი აზრი მოვალეობასა და მეგობრობაზე იხატება შემდეგ მის სიტყვებში: „გინცა კაცმან ძმა ანუ თუ დაცა იდოს, ქსამს მისთვის სიკვდილსა და ჭირსა თავი არ დარიდოს“, ანუ ამ სიტყვებში:

„ქსამს მოუვარე მოუერისათვის
თავი ჭირთა არ დამრიდად,
გუფი მისცეს გულისათვის,
სიუვარული გზად და ხიდად“.

პოეტის მაღალ თვისებას ამტკიცებს:

„რასაცა გასცემ შენია,
რაც არა—დაკარგულია“.

მაღალი აზრია გამოთქმული აფორიზმში:

„გარდსა და ნეხესა ვინადგან
მზე სწორედ მოეფინების,
დიდთა და წერილთა წყალობა
შენმცა ნუ მოგეწეინების“.

როცა ბედნიერად ვათავდა თინათინის დაქორწილება, როსტევეანი ურჩევს ქალს:

„ყოფლთა სწორად წყალობასა,

„ვითა თოვლსა მოათოვდეს“.

პოეტის გვაუწყებს, რომ მეგობრის გულისთვის არავითარი მსხვერპლის შეწირვა არ უნდა იყოს ძნელიო. მას „სძაგს უგულოდ სიყვარული“:

„რუსთაველს ძალიან ცოტა პოეტური სახეები აქვს სურათების აღსაწერად. იგი არ იღლება თავის გმირების შედარებით მზესა და მთვარესთან. გადაქარბებით ხშირად ხმარობს სიტყვებს: ვარდი, ბროლი და ედემის ხე; ესენი შეადგენენ მთელს რეპერტუარს პოემის მეტაფორულის ენისას. საშინლად მოქმედობს მკითხველზედ განუწყვეტელი ცრემლთა დენა გმირებისა პოემაში: „სისხლის ცრემლები“ „წყაროები“, „მდინარეები“, „ზღვები“ ყოველს ნაბიჯზედ შეეყრება მკითხველს. მაინც ბოდიში მოეხდება პოეტს, რომელიც ამბობს:

თუ მოუვარე შიფერისასთვის

სტირს, ტირილსა ემართლებს;

სიარული, მარტოობა

შენის, გაჭრად დაეთუფლებს.

ქართველი გმირები სტირიან, მაგრამ ყველანი მამაცად აღგანან თავის გზას და არ ღალატობენ თავის როლს. „ვეფხისტყაოსანი“ მაღალ-ხელოვნური ქმნილებააო, ამბობს ბარონ სუტნერი. რაიცა შეეხება ხერხს შემოქმედებისას, გრძობათა კეთილშობილებას, აღფრთოვანებას აზრისას — ქართველთა შეუძლიანთ სიამაყით წარმოსთქვან, რომ მათი ეროვნული პოემა არ არის მიბაძვა არც ჰომეროსისა, არც ვირგილიუსისა. იგი პირველიდამ უკანასკნელ კაბადონამდე წმინდა რუსთაველისებურია..

რუსთაველის პოემა რამდენჯერმე გამოიცა ქართულად სხვა-და-სხვა ადგილას. პირველად დაბეჭდა 1712 წ. მეფე ვახტანგმა. 1841 წ. აკ. ბროსემ, ზ. ფალავანდიშვილმა და

დავ. ჩუბინაშვალმა დაბეჭდეს ს.-პეტერბურგს. იგი გამოვიდა შემდეგ ტფილისში და ოზურგეთში რამდენჯერმე. 1889 წ. გიორგი ქართველიშვილის ხარჯით ზიჩის მიერ დასურათებული აღბეჭდეს შესწორებული ტექსტი *) „ვეფხის-ტყაოსნისა“. რუსთაველის პოემა გადათარგმნილია მთლად ანუ ნაწყვეტებად გერმანულად, ფრანგულად, ინგლისურად, რუსულად, პოლონურად და სომხურად. 1855 წ. „ვეფხის-ტყაოსანი“ ბატონიშვილმა ოქროპირმა გიორგი მეფის ძემ მოსკოვში გადააკეთა ტრაგედიად. ამ პოემის შინაარსით ისარგებლა კ. მესხმა, როცა შეთხზა დრამა „რუსთაველი“, —სიუჟეტი კი ამოიღო გერმანული ტრაგედიიდან „იოსებ სტრუენზე“, რომელიც დაწერილია ლაუბეს მიერ. საუკეთესო კრიტიკული განხილვა პოემის ტექსტს უძღვნა ალ. სარაჯიშვილმა „მომამბეში“. რუსთაველის პოემა, როგორც ა. სარაჯიშვილის გარჩევამაც დაგვარწმუნა, საკმარისად გარყენილია. სხვა-და-სხვა დროს პოემაში სხვა-და-სხვა პირს ჩაუმატებია გამოგონილი ტაეპები ანუ ყალბი ადგილები. „ვეფხის-ტყაოსანს“ ხვდა იგივე ბედი, რაც ჰომეროსს. პოემაში დასახელებული გმირების სვე და მოქმედება გახდა საგნად გაგრძელებისა და დამატებული მოთხრობისა. ერთ ამ გვარ ნაწარმოებს ეწოდება „ომანიანი“, რომლის გმირი არის ომანი, შვილის-შვილი ტარიელისა და ძე სარიდანისა. ომანი შეირთავს ცოლად ავთანდილის ქალს. „ომანიანი“ წარმოადგენს წაბაძევას როგორც „ვეფხის-ტყაოსნისას“, აგრეთვე „რუსუდანიანს“ — „ამირან-დარეჯანიანისას“. „ომანიანი“ შემდგარი უნდა იყოს მე-XVII

*) ახალი ვარიანტი „ვ. ტ.“ აღმოჩნდა ერევანში, თუმცა შესანიშნავად არ იქმნა ცნობილი. ნახე ამ საგანზედ „ცნ. ფურც.“ 1899 წ. № 763, „ივერია“ 1899 წ. № 27. ხელნაწერის აღწერილდან სჩანს, რომ იგი უნდა იყოს შევსებული „დამატებით“, რომელიც უკვე ცნობილია. მეორე ვარიანტი „ვ. ტ.“ აღწერა („ივერია“ 1895 წ. № 93) გ. სამაგლოვ-ივერიელმა. ხელნაწერი შეიცავს 1434 ტაეპს, ეკუთვნის მე-XVIII—XIX საუკ., გადაწერილია პეტრე ტაბლიაშვილის მიერ.

—XVIII საუკ. ხელნაწერები „ომანიანისა“ დასულია პარიზში და ტფილისში (ჩემი წერილი „ივერიაში“ 1899 წ. № 188). ავტორი მისი არა სჩანს, თუმცა ზოგიერთნი მიაწერენ ვილაც „ქაიხოსროს“. ერთი კატალოგი, შემდგარი 1810 წ., „ომანიანს“ სთვლის, სპარსულით ნათარგმნ თხზულებად. არჩილ მეფის სიტყვით, ბევრი ყალბი ადგილები და გაგრძელება „ვ. ტ.“, რომელიც გამოიცა 1881 წ. „ივერიაში“ და ჩემ მიერ მოსკოვში, შექმნილი უნდა იყვეს ვილაც ნანუჩა ციციშვილის მიერ. მეფე ამბობს:

ნანუჩას რუსთვლის ნათქვამში
ბეერი რამ აურევია,
საბრძალს ვერ შეუტევია,
წმინდა რამ აუმღვრევია.

VI. ჩ ა ხ რ უ ხ ა

პოეტმა ჩახრუხაძემ დასწერა თამარ მეფის შესხმა ანუ თამარიანი. იგი იყო შემქმნელი ლექსწყობისა, რომელსაც ეწოდა სახელად „ჩახრუხაული“. მისი ლექსი შესდგება 20 მარცვლისაგან, რუსთაველისა 16 მარცვლისაგან. თამარიანი შეიცავს 115 ტაეპს. ანტონ კათოლიკოსი წყობილ-სიტყვაობაში „ჩახრუხაძის“ შესახებ ამბობს:

„ჩახრუხაის ძე უცხო პიიტეოსი, თამარ დიდისა მკობი შაირე-ბითა, შოთას შაირთა, თუ ვსტქვა, უკეთესთაგა მთქმელი, მესტიხე, დიდი სიბრძნის მოყვარე, უოფლად საქები, რიტორი, მესტინთ გვირგვინი“, არჩილ მეფეც იხსენიებს მას თავის „არჩილიანში“ პოეტი გვაუწყებს თავის ჩამომავლობაზედ რამდენსამე ცნობას „თამარიანის“ უკანასკნელს ტაეპში:

მოხევეს ძეთა, ჩახრუხაჲეთა,
ექო თამარი—მეფე წუღიანი,
მისი სიმეტე, ბრძენთა სირეტე,
თინათინ ვაჟო, ბადი წუღიანი.

ა ეს თინათინ, ნუ ის თინათინ,
ზარბეთს იყო სულადიანი,
ჯერეთ უმაწვილი, წმიდად ნაწილი,
სამოთხის ვარდი, ჰირად მზიანი.

ამ ტაეპიდგან სჩანს, რომ ჩახრუბაძე ჩამომავლობით მო-
ხევე იყო და სცხოვრობდა იმ დროს, როცა რუსთაველის მიერ
ნაქებმა „თინათინ“ სახელი გაითქვა. მეხუთე ტაეპის დასა-
წყისიდან: — „მოუბარისა შის მღუღარისა დიღარგეთისგან აღმუფთუ-
ბულად“ — ვტყობილობთ, რომ „დილარიანიც“ წინ უსწრობს „თა-
მარიანს“. როგორც შავთელის პოემის შეცვლა განიზრახა
ბ-ნმა მარკმა, აგრეთვე ჩახრუხას „თამარიანს“ მოექცა. თავ-
დაპირველად აღიარა, რომ ჩახრუხა იგივე რუსთაველი იყო
და ამას ამტკიცებს „თამარიანში“ მოქცეული სიტყვებით „მაშა
მეხელი“ და განმარტავს ამას „მესხად“, ესე იგი, „თამა-
რიანის“ დამწერი ჩამომავლობით მოხევე კი არა, მესხი იყო
და რადგან რუსთაველიც „ვეფხის-ტყაოსანში“ თავის თავს
მესხად უწოდებს, მაშასადამე „ვეფხის-ტყაოსანის“ და თამა-
რიანის დამწერი ერთი და იგივე პირი იყო ჩახრუხა—რუსთა-
ველი—მესხი. კარგი იქნებოდა რუსთაველის გვარი დანამდვი-
ლებით შეგვეტყო და თუ შეცდომით ვსთვლით მას ართა-
ვაზოს ძედ, ახლა მაინც შეგვესწორებინა. სამწუხაროდ, ბ-ნი
მარკის მოსაზრება იმდენად საფუძვლიანი არ არის, რომ მი-
ვიღოთ იგი ქვეშარიტებად. თუ ჩახრუხა მესხია და მასთანავე
რუსთაველი, რატომ თავის თავს „ვეფხის-ტყაოსანში“ მესხთ
იხსენიებს და „თამარიანში“ მეხულად? მესხი და მეხელი სრუ-
ლიად სხვა-და-სხვა სიტყვაა და უფრო ადვილათ ავხსნით „მე-
ხელი“ ფესვიდან „ხევი“, ვიდრე მესხი.

აგრეთვე შესაწყნარებელი არ არის ბ-ნი მარკის მოსა-
ზრება, ვითომც „თამარიანი“ მთლიანი თხზულება არ იყოს
და წარმოადგენდეს კრებულს წვრილ-წვრილ ლექსთა, სა-

ხოტბო შინაარსისა, რომელნიც მიძღვნილნი არიან თამარის შესაქებად ანუ დაკავშირებულნი მისს სახელთან. ბ-ნმა მარრმა დაჰყო „თამარიანი“ 12 ოლად და ამისათვის ჩვეულებრივ გადასხ-გადმოსხა მთელი ტაეპები და ხან ზოგიერთი სტრიქონები, აქა-იქა გამოაკლო ზოგი ლექსებიც, როგორც ყალბი ნაწარ-მოები. მ. ჯანაშვილმა უძღვნა ბ. მარრის მოსაზრებას წერი-ლი „ივერიაში“ *) და აღიარა, რომ „თამარიანი“ მთლიანი ნაწარმოებია, აქვს თავისი შესავალი, შინაგანი მთლიანობა, დასკვნა და შენიშვნა. მხოლოდ ტაეპები 28, 29, 30, 31 და 109, 110, 111 და 112 ერთნაირი სიტყვებით გალექსილია, მაგრამ მნიშვნელობა სხვა-და-სხვა აქვთო. პირველს ტაეპში გამოთქმულია მიმართვა ჯერ ისევ ცოცხლის თამარისადმი და უკანასკნელებში უკვე გარდაცვალებულისადმი. ტაეპი 108 აზრის მსვლელობით უნდა მისდევდეს 113 ტაეპს. „თამა-რიანის“ მთლიანობა სჩანს შინაარსის განხილვიდან. ბ-ნი მარ-რის განაწილებული „ოლა“ იწყება იმ ლექსიდან, რომელიც დაკავშირებულია წინა ლექსთან და რომელიც უწინა ტაეპოდ ანუ სტიქონოდ ყოვლად გაუგებარია. ჩახრუხას ტექსტის შე-სწორებაც ბ. მარრის მიერ არ არის მისაღები **). აი მგა-ლითიც. ჩუბინაშვილი ტაეპს 109 ასე ჰკითხულობს:

„ვინ ნახს სად გინ,
ნახსაჲდ სად გინ,
შენებრ ნათელთა
ბნელთ მტეპარად?“

ბ-ნი მარრი ასწორებს იმ გვარად, რომ აზრი სრულიად გაუგებარი ხდება:

„ვინ ნახს სადა,
ვინა ხასადა,

*) „ივერია“ 1902 წ. № 188, 199, 204 და 223.

**) პოემა გამოცემული ჰლ. იოსელიანის მიერ (ტფილისი, 1836). დ. ჩუბინაშვილის მიერ „ქართულ ქრისტიანობაში“, ს. პეტერბურგს, 1863 წ. და ზ. კიკინაძის მიერ. ტფილისი 1889 წ.

შენებრ ნათელთა
ბნელი მცებაარე?*

ანუ ჩუბინაშვილის მიერ დაბეჭდილი ტაეპი:

„ვის აქვს შენებრი,
ვის აქვს მშვენებრი
ქცევა, გონება,
სული მწლფეებაარე?*

მას უსაფუძვლოდ შეუსწორებია:

„ვის აქვს შენებრი—
ვიქი—ნაქვს შენებრი,
ქცევა, გონება,
სული მწლფეებაარე?*

გასაგები ტაეპი 43:

„ამან თავი რად მართა?

ზავი რად შექმნა ლეილის ნამიჯნურევად?*

შემოსა ნისლით და გვისწორებს:

„ამან თავი რად მართ აზავირად

შექმნა ლეილის ნამიჯნურევად“.

მ. ჯანაშვილმა დაუპირდაპირა ბ-ნი მარკის ნაძალადე-
ვად შესწორებულს ტექსტს დ. ჩუბინაშვილის მიერ გამოცე-
მული „თამარიანი“ და თითქმის არც ერთი შესწორება არ
გამოდგა შესაწყნარებელი.

ჩახრუხა, როგორც შავთელი, მოწამე იყო საქართველოს
აღფრთოვანებული დროებისა თამარ მეფის ძლევა-მოსილი
ლაშქრობის წყალობით. თანამედროვენი შეჭხაროდნენ და
აქებდნენ თამარს, რომელიც გამარჯვებით დახვდა მტერს
შამქორს, ტრაპიზუნტს, არდებილს, ისპაანს და სხვ. საქარ-
თველოს აღორძინებამ აამოძრავა ენა პოეტთა და მემატია-
ნეთა. „ქართლის ცხოვრებაში“ თამარ მეფის მოღვაწეობის
აღწერა წარმოადგენს პროზად დაწერილს აღტაცებულს პო-
ემას. ჩახრუხა ამ საერთო აღფრთოვანების გამომთქმელი იყო.

შავთელივით ჩახრუხა ჰგრძნობს, რომ შესაფერი კების

თქმა მას უკირს, საკმარისი საშუალება აკლია. შავთელი იწვევს ბერძენთ ფილოსოფოსებს, ვარსკვლავთ-მრიცხველებს, დავითს. ჩახრუხავ ამათ მიმართავს:

მე, ფილოსოფოსნო, სიტყვითა არსნო,
თამარს გაქებდეთ გულის-ხმეიერსა!
დიონისისგან, ვით ენისისგან,
სრულნი ქებანი ამძღეთ ძლიერსა.
სოკრატ სიბრძნითა, სარამა გრძნითა,
ვიუვნეთ, ვერა ვიქმთ სწადიერსა.
უმიროს, ჰლატონ, სიტყვა დამატონ,
თვით ვერა მიხვდნენ შესატყვიერსა

უწოდებს რა თავის-თავს „ბრძენთა ტომელის, არისტოტელის“ მოწაფედ, ჰბედავს „ქებას“ ხელი მოჰკიდოს. შეაქებს თამარს, რომელიც დამამშვენებელია „შვიდთა მნათობთა“, მის პირისახეს—„თვალუწვდომელს ბროლის ველს“,—ველებს შუქი და თვით მზეს ექიშპება. მიმზიდველს გარეგანს მის სილამაზეს ასე ასწერს:

ლეღამ ტანისა, სარო სახისა,
მამსგავსებულხარ განკვირვებულად.
თავსა კლვად სდებდეს, ხეგჭით ექებდეს,
შენსა ნახვასა მიახლებულად.
ვინ აშენებდენ, სულთ აშენებდენ,
სამონოდ მოგცენ ერთ-უფლებულად.
ბნელი თუ უფო, ელვა გაუფო,
მაშინ არ ითქმის დაბნელებულად.

პოეტი მზად არის ატირდეს, როცა თამარს ხედავს დაღუმებულად. მხნე დავით, მეუღლე მისი, „ისერის ისარს“ და ხმლით მტერს სრესავს; ძე მისი, ლაშა დაიბადა-რა, სპარსთა სიმალლე დადაბლდა, თამარის სიხარული და ღიზი გამრავლდა. დავითმა, როგორც როსტომმა, დასცა ყარყუმს და არამს მოწინააღმდეგეთ და ყველა დაიმონა:

„ქმნებდეს ზღვანი, სიტუვაცა შანი,
არ გინ სჩნდა თქვენდა სწორებულად“.

„გამოჩნდა ზვავი“ (ნუქარდინ), მხეცებრ განძვინებული
დიდძალის ჯარით, „ურციხვი ერით“ მოადგა მოსულს და იქაღდა
საქართველოს აოხრება. ესმა რა ეს თამარს, ხელ-ჰყო სიბრძნით
„საქმესა შვიდსა“:

უბრძანე სმათა: ლხინად ვლი სჯადა,
რომელისაგან ვსჩანთ ნათელ-ღებულად.

გაამხნევა მხნენი, მზანი სისხლ დაქცევამდე თამარის ღი-
დებისათვის:

„დასკვენეს ომი, წაუძღვა ღომი,
დავით დავითის მიბძებულად“.

დიდი ვაგლახი დაატყდათ თავს, „განიბნიენეს“ მტერნი
და მოსწყვიდეს იგინი. თამარის ლაშქარი აღივსო „ტყვითა, ლარ-
პირუტყვითა, არ დარჩა კაცი არ შოებულად“. როგორც
უფალმა საულს წაართვა მეფობა და დავითს მისცა, აგრეთვე
ღიმიტრი გაშიშვლდა და თამარს მეფობა მიემადლა. აქ პოე-
ტი უწოდებს თამარს მზედ დაუეალად, შუქ-მომფინარად და
აქებს, რადგან იგია:

სიუხვედ ზღვებრი,
სიმაღლით ტებრი
მდაბლად მოწყალე,
ჭვრეტად ნარხარი,
მძლეუთა მძლეველი,
თვით უძლეველი,
კედრით კედრამდის
მძლედ სასმენარი.

როგორც ვეფხვს იფარავს კლდოვანი ადგილიო და ლომს
შამბნარი, ისე თამარს ქართველები—ვეფხვ-ლომები გპატრო-
ნობენო. არსნი მზედ ხმობენ, შვიდნი (მნათობნი) ამკობენ,
დავითის ქნარი და პლატონის ენა ვერ მისწვდნებიან მის
ქებად.

თამარ წყნარი, შესაწყნარი,
ხმა ნაწნარი, ჰირ-მცინარი,
მზე მცინარი, სჩინარი,
წყალი-შქნარი, მომდინარი,
მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი,
არსით მოქნარი უჩინარი,
ვარდ-შამხნარი, შამხ-მადნარი,
და წყ-მწყაზარი, შუქ-მფინარი.

შენ ხარ არა თუ ზევსი, — მნათი, რომელიც სხვა მნათობებს სხივს უბინდებსო. ,,შენს სადარსა ვერ ვკვრეტ ცხადად. ვის უნახევხარ და არ განცვიფრებულაო, ან ვის აქვს შენებრი ქცევა, გონება, ხელი მწლფებარე“.

ოს დიდმან დავით შემუსრა ფარეზ მანგლისის პირად. შენ იმპერატორი ერეკლე გამცნობსო, სპარსთა ერი აიკლე და მოწყვიდე:

„წაუღე რანი, წაუღ ერანი,
ეელსა დასახუნ ჩამომდებარე“,

თამარი ნოსარ ნისრელივით („დარეჯანიანი“) მძლეა, მტერთ მომსერელ — მატირებელი. მისთვის ფილოსოფოზ — რიტორნი, „ელინთა შვილნი ელადს სწავლულნი ენა-მზეობდეს სიტყვათა რწევით... შენი ხმა შუქი, ელვა ნუ მზეყად, ანუ მთვარეყად არა ჭკაუს ბნელი“. ცისკრობს თქვენი მოხედვა, რომელიც ჰკლავს ჰაბუკთა მოხედვას. თამარს ვერ შეედრება დებორა. მხოლოდ ,,იყო ეთერი, მაგრამ ეთერი არა ჰრქვა მასცა სულ ნახუთევად“ (მეხუთედაც ნუ მიითვლიო). ერთი მოვიდა შენ საქმროდ და მერე გაგდების შემდეგ მოჰმართა თამარს საძლევეად, მაგრამ მისგან მხოლოდ ძვლები დარჩაო. თავი შეინახა იმისთვის, ვინც სჩანს ლომთა თავადად (დავით სოსლანისთვის). ამ ლაღს, ტკბილს, მოწყალეს, სიბრძნით სავსეს მეფეს ვინც უყურებს განა არ დაიწვის ნახვის სურვილით, ანუ შერჩება სული მახვილ-უკრაივი? პოეტი კალამს სდებს, არ ძალ-უძს თამარის ტანის, ლაწვთა შუქის აწერა.

არ ძალ-შიძს ქება, მე დადუშება
შით აღვირჩიენ აღვირ ნასხმეყად.

ფილოსოფოსთ ვერ შეუგნიათ თამარის შედარებანი, რიტორნიც ვერ მოახერხებენ მის დასახვას, მაგრამ პოეტმა რანახა თამარის „ედემის სასე, წარბნი ინდონი (შენი) აღადებულები, მანათობელი მზესავით, ვერ შიქტა ზარ აღებული და სიტონხლე თვისი აღიარა გაცუდებულად. თამარმა „მამკლა მე დია“, გაიძახის ჩახრუხა. მოიგონებს პოეტი თამარის გალაშქრებას მალრიბისკენ, სად დაპყო „ჟამნი მრავალნი, აფხაზს მოსულსა ქვა-აქრო ჭქონდის, კონსტანტინოპლს ნაენი ააკენ, მობაღდადენი ბარდავს მოვიდეს... აქლემთა ტურთად შიძემედ ტვირთვითა მონა-მხეველები წინა უძღოდეს. შენ გაეკებო სუნნელთა კმეყად... სიხარულითა სული იწოდის, გული მოკლედი აღაროდეს ლახვარს ისობდის“. მოიგონებს რა ქვეყნის შექმნას და აღამ-ევას პირველს ცოდვას, პოეტი მიუბრუნდება თამარს და არსთა-თანა მაღლა იტყვის:

„აჰე საკვირველი! თუ არს მთავარე,
რად მზეობს არე, რად არსოდეს შეიქმნა ბნელი?
სამუაროს სრულნი, ედემს ასრულნი
სჩანს შედილა მზეთა მანათობელი“.

ღმერთმა იგი შექმნა აღამის სახსნელად. იგია: ურჩია კვლად მკადი, სულტანთა მკადი, ხალიფას სვისა ჯვართა მშლედი. „ოსი“, მეუღლე თამარისა, ლხინთა მთმოზია და მტრისთვის ისრის მთლელი. ამ დავითს უნდა ნება ჰქონდეს აღასრულოს თავის წადილი, შეარცხვინოს ბოძქარ მგოდები და ასე ახასიათებს დავითს: „დავით ძლიერი, მხნე უღვეველი, წენარო და მკრძალი, მოემეთა ძალი, მეფეთა სკიპტრა, ჰორთერთა მცმელი“

სამებამ თამარს სული მისთვის მოჰბერა, რომ დავითი არის მის მცველიო და თვით თამარი არს ნათელი,

„მზეებრ სავანე, სულის სავანე,
თან გამწყოდ ძისა, სწორად მამისა... (ტაეზი 81)

ანათობს ისოს, შით არცხვენს ისოს,

შუქის კრთომისა შუედგამისად“ (ტაქვი 83)

თამარს მისცემია საწადელი გრძნობა, შუქნი-ელვა და სიბრძნე, ამიტომ მას არ ძალუძს პლატონისაებრ შესხმა მოახსენოს: „შენთვის ჭხმდა არისტოტელი, უმირისისკან შესხმანი“ (ტაქვი 86). თამარს იცნობს იგი: „ცად საედრად-დრუბლად, დაწყ-ბროლ-ვარდ-შუბლად“. სოლომონი უწოდებდა მას თვის ასულად. თამარის სიკეთე ყველას აკვირვებდა, რადგან იგი იყო მოწყალე სული, მშვიდი და წრფელი. თვით სპარსთაჲ კი მოუნდათ მის „სამწყსოში“ ყოფნა. იმდენად ძლიერია მისი სიშუქე, ედემური ნათელი, რომ კიდევ დაბინდდეს, მაინც არ ითქმის „დაბნელებულად“ და ვერვინ მიიღების მასთან „გასწორებულად“—და მთვარე სჩანს მისგან „დასაწყლებულად“. „მამამან ძე ჭყო, ქქმან სულითა გულსა დაგისხა სიწრფოებანა“ (ტ 92).

თამარს ეტრფის ლომი, ნებროთის მჯობი ძალით. როცა ეს ლომი—დავით საბრძოლად მიდის, მახარებელი მაშინათვე მოდის ძლევის ამბითაჲ. გაგზავნა. ოსი და ბობქარ აოტა. სუყველგან გამარჯვებული დარჩა, ბევრი ერი შემუსრა: თურქნი განასხნა, ათაბაგს და ხვარაზმშას დაუდგა სჯულთ მცნება. ამასთანავე თამარი არის „ტკბილი, მოწყალე, უოველთა კაცთა განურისხევად“.

სოკრატ, პლატონი, არისტოტელი, ზორასტრო ვერ აღმატებიან თამარს და ვერ შეედრებიან. გაიხსენებს კვლავ მტრის მიერ ევას შეცდომას, გამოდევნას სამოთხიდან, ოფლით საზრდოს მოპოებას, გველისთვის მტერის მიჩენას საქმელად, შემდეგ ცდუნების გაძლიერებისა წარყენის მოვლენას და ნოეს გადარჩენას. ეფიცა ღმერთი დავითს შენგან იშობება მხსნელიო და იშვა ნიშისა მქონელი, მკედართა აღმდგენი, თავს იღვა ვნება და მოკლა სიკვდილი, ადამ სუფევას ღირს ჰყო.

ღირს-ჭევენა წარმართნი, წინასწარ მათნი

საქმესა ღირს-ჭევენა მას მადლიერსა,

ჭყო-და მოზენით, მოხედნა ზენით,
თამარ შუქ-მფენით ნათელივსა.

დასასრულ პოეტი კვლავ იმეორებს, რომ თამარის სა-
დარს იგი ვერსად სკვრეტს; მნახველნი იტყვიან განცვიფრე-
ბით, თუ ვისმეს გაუგონია ანუ შეხვედრია ამ გვარს „მზეს“,
მისებრ „ნათელს“. თამარი არის სოფლის წყალთა დამამშვე-
ნები. თვით მნათობნი ეგეთნი არ არიან, როგორც თამარი.
ახვალ ცად ვარსკვლავი, რომ იქ ელვარება აცისკრო, ამი-
ტომ გენატრება, რომ ძე ღვთისამ მოგიწოდოსო. პოეტი
გრძნობს ვერ მოახსენა თამარს შესაფერი ქება, თუმცა აღი-
კურვა, როგორც პოემიდგან სჩანს, შესწავლით ძველად გა-
მოჩენილ მწერალთა და ფილოსოფოსთა, მქვერ-მეტყველობით
შეამყო თვისი შესხმა. და წრფელი გრძნობა ჩაუქსოვა მოწი-
წებას დიდებული მეფის სურათის წინაშე. პლ. იოსელიანის
აზრით ოდა დაწერილია 1187 წელს.

VII. ძაგნაკორი, დავით საათაბაგოელი, იამ- ბიკონი.

მეთორმეტე საუკუნეს, გარდმოცემით, ეკუთვნის პოეტი
ძაგნაკორი, რომელიც დავით აღმაშენებელის დროს სცხოვ-
რობდა. ამ პოეტის ნაწერებს ჩვენამდე არ მოუწვია. სახსო-
ვრად მისა დარჩენილა ლექსწყობა „ძაგნაკორული“, რომე-
ლიც შესდგება სამი ლექსიდგან, — ამათგან ორი შეიცავს ათ-
ათს მარცვალს და თავდება რითმით და მესამე ურითმო, შეი-
ცავს 12 მარცვალს. ძაგნაკორის სამშობლო დუშეთის ახლოს
იყო. პოეტმა მიიღო მონაწილეობა დავით აღმაშენებელის
ლაშქრობაში, უძღვნა მას რამდენიმე ლექსი და შემდეგ ბე-
რად აღიკვეცა.

დავით საათაბაგოელიც ამავე დროს სცხოვრობდა. იგი
იყო ჩამომავლობით მესხი და განათლება თავ-და-პირველი
მიიღო ხახულის მონასტერში, შემდეგ დაასრულა სწავლა სა-

ბერძნეთში. იმის ნაწერების შესახებ უსწორ-მასწორო ცნობე-
ბია დარჩენილი სხვა-და-სხვა ხელნაწერებში.

მეთორმეტე საუკუნეში შესანიშნია ლექსწყობა, რომელ-
საც სათავე საბერძნეთში ჰქონდა და საქართველოში გადმო-
იტანეს ათონელმა ბერებმა. ამ ლექსწყობას ეწოდება იამბი-
კონი. თვით თამარ მეფე სწერდა იამბიკონს. დროშა ათაბაგისა
თამარმა შესწირა ხახულის ღვთისმშობელს და ზედ წააწერა
ეს იამბიკონი:

„**ცასა ცათსა დამწეუბი ღმერთ-მთავრება,**
ქე საუკუნობს ჰარედეუე და კეცადცა,
სუღმან ღვთისამან სრულ ჰუე არ ოდეს ქმნადი.

„სამებით სრულმან, ერთითა ღვთაებითა, მიწით პირველის,
პირმშობლსა კაცისა, შენ მიერ მისთვის დრკუესა მის განმგები,
როს დრკუე მისდრკა, უვნები ვნებისადმი იენო და ვნება
პირველი უვნებელ ჰყო შენგან შობილმან; ჩვენ ღირს გეყვნა
აღმოშობად ბნელით ნათელსა, ნათლითა მხედველობად, შენ-
გან, ქალწულო, რომელსა შენთვის დავით როკვიდა ძისა ღვთი-
სა ძედ შენდა ყოფად. მე, თამარ, მიწა ესე შენი და მიერივე
ცხებულებასა ღირს მყავ და თვისობასა ედემს ლადირად,
სამხრით უკვე და ჩრდილოთ შუა მფლობელი იავარ შენდა
ვმრთმელობ, ხალიფას დროშასთანავე მანიაკსა შევრთე ცრუ-
რჯუულთა მოძღვრისა ლაზოდ მძღვანი; დავით ეფრემის ძეებრმან
მოისარმან მოითრხნა, მოსრნა სულტნითა ათაბაგი; ირანს ებ-
რძოლნეს ჩვენ მიერ მისთა სპათა ჩვენნი მხედარნი მოსაენი
შენნი, სძალო! მოსწყლნეს, მოსწყვიდნეს აგარის ნათესაენი.
მუნით მოხმულთა ნიქთაგან ერთსა ამას შენდა შევსწირავ, მი-
ოხე ძეებრ, ღმერთო!“ იამბიკონი ხახულის ხატზედ გადმოილო
გ. წერეთელმა და ასე კითხულობს: „ვარ ძველსადვე, მადლით
ღვთის მამა ქმნილმან, შენ აღაყვავენ რაჲ მის შორის, დედო-
ფალო, ამღიდრნა მკობად ნივთნი შენ ღვთის ტაძრისა ეგრეთ
აწ დავით, დავითის მორჩმან, ესე სულით სხეულით, ტაძრი-
თურთ, უძღვნა, ქალწულო“. მეორე ზედწარწერა: „ხოლო ახა-

ლმან ვესელიელ სოლომონ ძეობით-ფლობით მრჩობლი ტალანტნი დიმიტრი და სამყაროჲსა მზებრ აცისკრა მორფი შენი. აწ ჟამცაველობის, ში ლეთის-მშობელო, და ზენა ქრისტეს შენისათანა მეფობანი“. ზედწარწერა მით არის შესანიშნი, რომ ლეგენდას ქართველთა ბაგრატიონების ურიათა მეფის დაეითისაგან ჩამომავლობის შესახებ მოწმობს და ისტორიულს ფაქტებს ნათელს ჰფენს. იამბიკონი შემდეგ ჩვეულებრივ ლექსთწყობად შეიქმნა. იამბიკონი შეიცავს 12 მარცვალს, რითმა არ იყო საჭირო თანხმად ბერძენთა ლექსთწყობისა.

ლვთის-მეტყველება, ფილოსოფია და იურისპრუ- დენცია.

სამეცნიერო ნაწერები ქართული მწერლობისა აქამდის არ არიან შესწავლილნი. მე-XI-XII საუკუნეს ეკუთვნის რამდენიმე თხზულება ნათარგმნი და ორიგინალური და ეს ნაშთნი მოწმობენ ქართული მეცნიერების აღორძინებას. დავით აღმაშენებელის დროს დიდი სახელი მოიხვეჭა ფილოსოფოზმა იოანე ჭირქიმელმა, პეტრიწად სახელწოდებულმა. იგი იყო პოეტი, გრამმატიკოსი, ფილოსოფოზი და მკოდნე ასტროლოგი, ვარსკვლავთ მრიცხველი. ჩვენამდე მოუღწევია იმ ნაწერთა სახელებს, რომელნიც მან სთარგმნა ქართულად: განმარტება მარკოზ მახარებლისა, ქმნილი იოანე ოქროპირისაგან და პროლოგი ლექსად შედგენილი პატივად მსოფლიო წმიდათა. ფილოსოფიური თხზულება კავშირი პროკლე დიოდოხისა, ნათარგმნი პეტრიწისაგან, დროთა ვითარებამ შთანთქა და 1757 წ. კვალად ითარგმნა იოანე ორბელიანის მიერ სომხური ენიდგან თანადახმარებით ფილიპე ყაითმაზაშვილისა. პეტრიწმა გააცნო ქართველს საზოგადოებას არისტოტელის თხზულებანი „ტოპიკა“ და „პერი ერმენეიას“. პირველი შეიცავს მცნებას განმარტების შესახებ, მეორე დასამტკიცებელი საბუთების მოპოვებას. შავთელი, ჩახრუხა და რუსთაველიც თავი-

ანთი ნაწერებით მოწმობენ, რომ საბერძნეთის ფილოსოფოსთა თხზულებებს ქართველი მკითხველი კარგად იცნობდა, მათ სწავლას განუმარტებლად აღნიშნავენ ჩვენი პოეტები. პეტრიწს ის ღვაწლი მიუძღვის, რომ შექმნა ფილოსოფიური ტერმინოლოგია, როგორც მისმა თანამედროვე სასულიერო მწერლებმა ღვთის-მეტყველური ცნებათა გამოსახატავად შექმნეს ახალი სიტყვები. პეტრიწს მიაწერენ აგრეთვე ასტროლოგიურს თხზულებას „ნემესიოს“. საერთოდ ცხოვრება და მოღვაწეობა პეტრიწისა არ არის გამოკვლეული, პროფ. ა. ცაგარელი ფიქრობს, თვით სახელ-წოდება „პეტრიწი“, დაერქვა ჩვენს ფილოსოფოზს იმიტომ, რომ ეკუთვნოდა პეტრიკონის მონასტრის ძმათა. პეტრიკონის მონასტერი, აწ ბაჩკოვისა, მდებარეობს 30 ვერს. მოშორებით ქ. ფილიპოპოლიდგან ბულგარიაში, ქ. პეტრიჩის ახლოს. ბიზანტიის იმპერატორის ასული ანნა კომნენი გვაუწყებს, რომ ეს მონასტერი ააშენეს ორმა ძმამ პაკურიანმა. პროფ. ცაგარლის აზრით, იგინი უნდა იყვნენ ჯამბაკურიან-ორბელიანები. პაკურიანი უფრო ადვილად შეგვიძლიან შევადაროთ ბაკურიანძის გვარს, რომელიც იხსენიება 1080 წ. „ქარ. ცხოვრებაში“. დ. ბაქრაძემ ხიდისთავში ნახა ერთი ხელნაწერი, სადაც მართლ-მადიდებლობის მცველთა რიცხვში მოხსენებულია გრიგოლ სევასტოს, ძე ბაკურიანისა. შესაძლოა, რომ „პეტრიწი“ ქირჭიმელს ეწოდა იმიტომ, რომ იგი ატარებდა პატრიკის ტიტულს, როგორც იხმარებოდა ტიტულები კუროპალატი, სევასტოსი და სხვ. მე-XI საუკ. ხელნაწერებში იოანე მოხსენებულია მწერალთა შორის იოანე პატრიკად, რომელსაც ერქვა პეტრიკ ბერად აღკვეცამდე.

მეორე მწერალი, რომელმაც შეიტანა თავისი წვლილი ქართულს სამეცნიერო ლიტერატურაში, იყო იოანე ტაიქის ძე, რომელიც სცხოვრობდა აგრეთვე დავით აღმაშენებლის დროს. ქირჭიმელის მსგავსად ესეც განთქმული ფილოსოფოზი, ღვთის-მეტყველი და მთარგმნელია. ბერძნულიდგან მან გადმოიღო შესანიშნი თხზულებანი არისტოტელისა და ამ გვა-

ჩად განაგრძო პეტრიწის შრომა. მას ეკუთვნის გადმოთარგმნა არისტოტელის „დიალექტიკისა“ და „კატეგორიათა“, თხზულებანი ლოგიკური შინაარსისა. არისტოტელის კატეგორიების განმარტება დასწერა ფილოსოფოზმა პორფირემ. ეს განმარტება (მე-III საუკ. ქრისტეს შემდეგ) სახელად „ეისაგოგე“ გადმოსთარგმნა ტაიქისძემ. ამასვე მიაწერენ ბერძნულიდგან ნათარმნს ეპიფანე კვიპრელის თხზულებას „ათორმეტთა ქვათათვის“.

სასულიერო მწერალთა შორის, გარდა უკვე მოხსენებულთა, ღირს არს საცოდნელად ეფრემ მცირე, რომელმაც დავით აღმაშენებლის დროს სთარგმნა ბერძნულით თეოდორიტის ისტორიიდან საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ. მას დაუწერია ან გადუწერია „ასკეტიკონ“, რომელიც დაცულია ქუთაისის საკრებულო ტაძარში. ამავე დროს მოღვაწეობს არსენი ნინო-წმინდელი, მთარგმნელი იოანე დამასკელისა, იოანე ხახულელი, წოდებული ოქროპირად და იოანე ბოლნელი, ცნობილი მქადაგებელი. ამ უკანასკნელის ნაწერები დაცულია ტფილისის საეკლესიო მუზეუმში. აი ერთი მისი ქადაგებიდან *) ნაწყვეტი: „ვინმეცა არა იხარებდა დღეს სახსენებელსა წათა მღვდელთ-მოძღვართასა, ანუ ვისმემცა არა სუროდა აღსრულებად სახსენებელი წათა მღვდელთ-მოძღუართაჲ ანუ ვინმემცა იყო და არა გული უთქუმიდა წადიერებით სმენად გალობათა მათ, რომელნი აღსრულებიან მორწმუნეთა მიერ სახსენებელსა წათა მღვდელთ-მოძღუართასა. ესე წადანი მღვდელთ-მოძღუარნი შემდგომად წათა მოციქულთა და წინასწარმეტყველთა ნათლად სოფელსა გამოუჩნდეს და განანათლეს სოფელი, ნუგეშინის მცემელ და მასწავლელ ექმნეს მორწმუნეთა. საფუძველნი წმიდათა ეკლესიათანი, სუეტნი შეურყვევლნი, კელნი მათნი მოკიდებულ და ფერკნი მათნი დამ-

*) „თქმული იოვანტ ბოლნელ ეპისკოპოსისაჲ მღვდელ-მოძღუართათჳს, ოდესცა გინდეს“.

ტკიცებულ იყუნეს ხარისხსა მას ზედა სარწმუნოებისასა, რომელსაცა აღუთქუმიდა პეტრს ოფალი და ეტყოდა: შენ ხარ კლდე და მაგას კლდესა ზედა აღვაშენო ეკლესიაჲ ჩემი და ბქენი ჯოჯოხეთისანი არა ერეოდინ მას. და შენ მიგცნე კლიტენი სასუფეველისანი ცათაჲსანი, რათა რომელი შეჰკრა ქვეყანისა ზედა კსნილ იყოს ცათა შინა. ამას კლდესა ზედა შეუძრველსა და შეურყეველსა დადგრომილ და დამტკიცებულ იყვნეს წ'დანი მღდელთ-მოძღუარნი და იქმნნეს სიმტკიცე სარწმუნოებისათვის... ექმენ წინამძღუარ შეცდომილთა, ზღუდე და შემწე ქირვეულთა, მწყსიდეს სამწყსოთა ქრისტიანეთა ცხოვართა მსგავსად თქმულისა უფლისა, რომელსა იგი ეტყოდა პეტრს: უკეთუ გიყუარდე მე, დამწყსენ და აძოენ ცხოვარნი ჩემნი. ამას ყოველსა იქმოდეს წ'დანი იგი მღდელთ-მოძღუარნი, განაძლნეს პურითა და ასუეს წყალი წყურვიელთა და შიშუელნი შემოსნეს სამოსლითა, იქმნეს მკურნალ სნეულთა და მნახველ მყოფთა მათ საპყრობილესა შინა, იქმნეს მამა ობოლთა და მსაჯულ ქურიეთა, მოწყალე გლახაკთა, შემწყნარებელ დევნილთა. იტყოდეს იგინი სიმართლესა და ქეშმარიტებასა, ვითარცა იტყვის წინასწარმეტყველი, ვითარმედ პირი მართლისაჲ იტყოდის სიბრძნესა და ენამან მისმა^ნ თქუას სამართალი... დაუტევეს ამას სოფლისა საშუებელი და მისცნეს კორცნი შრომასა და მარხვასა, იქმნნეს მხნე და განკრძალულ ლოცვასა... რომელნიმე წარსდგეს წინაშე მძლავრთასა და იტყოდეს: ჩუენ ქრისტეს ვართ მონანი და მისთვისცა მოვწყდებით... რომელნიმე მათგანნი უდაბნოთა, შეცდომილნი მათთა, ქუაბთა და ნაპრალთა ქირვეულნი ი და ძვირ-ხილულნი იქმნნენ. ამისთვისცა აღუთქუა ღმერთმან მისაგებელი მოთმინებისათვის: მოთმინებითა თქუენითა მოიპოვენთ სულნი თქუენნი. აწ გიხაროდენ და მხიარულ იყვენით, რამეთუ სასყიდელი თქუენი დიდი არს ცათა შინა, რამეთუ უფალსა უყუარს სამართალი და არა დასთხინეს ღირსნი მისნი უკუნისამდე. ესე წმიდანი მღდელთ-მოძღუარნი იყუნეს განმა-

ნათლებელ სოფლისა... აწ, საყუარელნო, მოვედით გულს-
მოდგინედ და სიხარულით აღვასრულებდეთ საკსენებელსა
წთა მღდელთ-მომღვართასა და ერთობით ვადიდებდეთ მამასა
და ძესა და წდასა სულსა აწ და მარადის და ოკონითი ოკო-
ნისამდე ამინ“. ამავე სტილის ქადაგებანი მიეწერება წმ. ნი-
ნოს: „თქმული წმ. დედისა ჩუენისა ნინოჲსა, რომელმან ქა-
დაგა ქრისტე ქართლსა შინა“, მისივე „ნათლის-ღებისათჳს უფ-
ლისა იესო ქრისტესა“. თქმა არ უნდა, რომ ეს ქადაგებანი
შემდეგ უნდა შეექმნათ და წმ. ნინოს არ ეკუთვნიან.

მე-XI—XII საუკუნოებს ეკუთვნიან იურიდიულის ხა-
სიათის ნაწერები—სიგელ-გუჯრები, საეკლესიო კრებების და-
დგენილებანი, ნათარგმნი და ორიგინალური, სავანის წესდება,
ესრედ წოდებული ძეგლი ანუ განგება ვაჰანის ქუაბთა მო-
ნასტრისა. ვაჰანის (ვანის) წმ. გიორგის მონასტერი მდებარეობს ტაო-კლარჯეთს. ამ მონასტერს ძეგლი ანუ განგება მისცა სარგისის შვილმან მხარგრძელმა და დამტკიცებულ იქმნა კათალიკოზ გიორგისაგან. რა დროს არის დაწერილი ეს ძეგლი, არ სჩანს, რადგან ხელ-ნაწერს *) ქორონიკონი არ უზის. მოხსენებულნი პირნი—მხარგრძელი, შვილი მისი სარგის, დედა ამისი ხათუთა და კათალიკოზი გიორგი ისტორიაში უცნობნი არიან: მხარგრძელი „ძეგლში“ სახელწოდებაა და არა გვარი. „ძეგლიდან“ სჩანს, რომ მხარგრძელი დიდებული და მრავალი მამულის პატრონია; იგი უნიშნავს დიდს ჯამაგირს ვანის ბერებს—ფულად და ხორაგად. მხარგრძელები ისტორიის ასპარეზზედ გამოდიან გიორგი მეფის დროს, მართლ-მადიდებლობა მიიღო ივანემ თამარის მეფობაში 1190 წლებში, ამიტომ „ძეგლში“ აღნიშნული მხარგრძელი უნდა ყოფილიყო არა უადრეს 1191 წ. და არა უგვიანეს 1250 წ., როცა გადაიკვალა ივანე ათაბაგის ძე ავაგი. აქედან შეიძ-

*) ხელნაწერი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს. ხელი მე-XII—XIII საუკ „ძეგლს“ ნახევრამდე აკლია, დასაწყისში დაზიანებულია.

ლება, დავასკვნათ, რომ „ძეგლი“ დაწერილია 1191—1250 წლებს შუა და დაახლოებით უფრო 1191—1233 წ., რადგან კათოლიკოზი გიორგი იხსენიება შემდეგ კათოლიკოზი არსენისა, რომელიც 1233 წ. კათოლიკოზობის დამტოვებული უბრალო ბერად მოღვაწეობდა შიომღვიმეში. შეიძლება „ძეგლში“ მოხსენებული სარგისის შვილი იყოს ივანე მხარგრძელი, „ერისთავთ-ერისთავი“, რომელმაც საიდუმლოდ ბერობა მიიღო. „ძეგლში“ ვკითხულობთ, რომ იკი ასწერა „დიდისა გულსმოდგინებითა“ და დააწესა რიგი სამონასტრო ცხოვრებისა. თავდაპირველად არავინ იტყოდის მონაგები მისი თვისად, არამედ ყოველივე აქუნდა საზოგადოდ, რამეთუ წერილ არს შეუძლებელ არს ორთა უფალთა მონებაი, ესე იგი არს ღვთისა და მამონისა. მეორე თავი განაგებს მღვდელთა, დიაკონთა და მწირთა სულიერს სამწყსოს. არავის ძმათაგანსა ხელეწიფების მოწაფე ყოფად სხვისა მოძღვრისა, არც მოგებად მოწაფეთა არცა შინაგან მონასტრისა და არცა გარეთ. მონასტერში უნდა იყოს 24 მღვდელი, 7 დიაკონი და 20 მწირნი მორჩილნი და 10 მსახურნი სამხარეულოსა და სახაბაზოსა. მღვდელთაგან გამოირჩევა სიტყვით და საქმით უალრესი სხვათა ყოველთა, და ამას დანარჩენნი ემორჩილებოდნენ („ეწამებოდნენ“). იგი უნდა იყოს წარჩინებული უბიწოის ცხოვრებით და ასწავებდეს სხვას კეთილად მოქალაქობას. მას მიენებოდეს სული ყოველთა მონასტერსა შინა მყოფთა ძმათა. ძეგლი აწესებს ტრაპეზობის განწყობასაც. ტრაპეზობათა წიგნი იკითხვოდის ღღეთა ჟამსა ძმათა საზრდელისა მიღებისა. ამ დროს არა იყოს საუბარი; თუ ვინმე არ სდუმდეს, ორგზის შეჭნიშნონ და შემდეგ განიყვანონ ტრაპეზით. ტრაპეზზედ პური და ღვინო სწორად დაეგებოდეს ყოველთა ძმათა. სტუმართ-მოყვარეობისა მიზეზითა შეიძლება მომატება საქმელთა ბრძანებითა მოძღვრისათა. მონასტერში სტუმარს მოასვენებდნენ, თუ მასთან დედაკაცი არ იყო. სტუმარმა დაჰყოს ერთიორი ღღე და მესამესა წარვიდეს გზასა თვისსა. ერთი მონა-

ზონი მესწულთათვის განიჩინებოდის და უძლურთ ძმათა ემსახურებოდის. ჯამაგირიდგან მოძღვარსა, ვითარცა მწყემსსა სულიერსა, მიეცემოდის 6 ღუკატი, დეკანოზსა და იკონომოსსა ოთხ-ოთხი ღუკატი, მონასტრის ძმათა სამ-სამი, მეკურქლესა, მეტრაპეზესა, კანდელაკსა და იპიტრიტისსა აგრეთვე სამ-სამი ღუკატი, მსახურთა ბოტინატი და ღუკატი. მოძღვარს მიეცემა პური რვაი გრივი და ღვინო სამი საპალნე, იკონომოსს ექვსი გრი ი პური და ორი საპალნე ღვინო. გამოუთხოვლად მოძღვრისა არავის ხელეწიფების წარსვლად გარეგან მონასტრისა. არავის ძმათაგანსა ხელეწიფების მონასტერსა შინა ვაქრობად, ვახშად გაცემადი სახმართა მსოფლიოთა, გინა დაკირებულთაზედა. რომელსაცა ძმათაგანსა ემხილოს ღვინის მოფარდულობა გინა მევახშეობა მყის განიდევნოს... რომელმაც ძმათაგანმა იკადროს გინებად ანუ შეურაცხყოფად უმცირესთაგანისა ვისმე, მყის განიდევნოს. ნუცა ვისსა სენაკსა შევალს დედაკაცი, დედაილა თუ იყოს მისი.. ნუცა ვინ იკადრებს თვისსა ნათესავსა, გინა ძმასა, ანუ შვილსა უჰასაკოსა და უწუპრულსა შემოყვანებად მონასტერსა შინა.

როგორც ეს ჩამოთვლილი მუხლები მონასტრის წესდებისა, აგრეთვე შემდგენი ამოწერილნი არიან იმ კრებულებიდან, რომელსაც ეწოდება კანონნი შეცოდებულთანი იოანე მმარხველისა და რჯულის წიგნი მეექვსე მსოფლიო კრებისა. საკმარისია, გადაათვალიეროთ ეს ორი ჩემ მიერ გამოცემული ჩვენი საეკლესიო სჯულებების ნაშთნი, რომ დარწმუნდეთ, რა წყარო აქვს მხარგრძელს, როცა ვაჰანის მონასტერს „ძეგლს“ უწერავდა. გარდა ამ ორი წყაროსა, შესაძლოა კიდევ სხვა წესდებითაც ესარგებლა, მაგრამ უმთავრესი მუხლები ამ დასახელებული წიგნებიდგან ამოუღია. შესამოკლებლად ჩვენ არ მოგვყავს ამონაწერი მხარგრძელის ძეგლიდგან შედარებით იოანე მმარხველის და რჯულის წიგნის მუხლებთან. საკმარისია დავასახელო მხარგრძელის ძეგლში აღგილი პირდაპირ ამოღებული იოანე მმარხველის შეცოდებულთა კანონებიდგან:

იტყვის საღმრთოი მოციქული განცხადებულად, ვითარმედ-
არცა მეძავთა, არცა კერპთ-მსახურთა, არცა მემრუშეთა, არცა-
ჩუკენთა, არცა მამათ-მავალთა, არცა ანგაპართა, არცა მომ-
თვრალეთა, არცა მაგინებელთა, არცა მტაცებელთა სასუფე-
ველი ღვთისაი ვერ დაიმკვიდრონ.

„ძეგლის“ ორიგინალურს ნაწილს უნდა ეკუთვნოდეს მხოლოდ სიტყვები მხარგრძელისა, რომელიც გვაუწყებს, რომ მან დიდითა გულსმოდგინებითა განგება ესე ასწერა თავის მონასტრისთვის. განმეორებით აღსარება, როგორ უნდა გაიყონ შემოსაწირავი და აკრძალვა ძმათათვის მონასტრით განლება თვის ნაქონებისა, მოხმარება მიცვალებული ძმის ქონებისა თანასწორად საეკლესიოდ და მისი სულის მოსახსენებლად. — ეს მუხლები საერთოა ჩვენს და ბერძენთა მონასტრის წესწყობილებაში. ექვი არ არის „ძ. გლის“ დამწერს თვალწინ აქვს ბერძნული დედანი ანუ მისი თარგმანი. იურიდიულ ნაშთებს ეკუთვნიან აგრეთვე ზემოხსენებულნი და აწ უკვე ჩემმიერ გამოცემულნი „კანონნი შეცოდებულთანი“ და „რჯულის კანონნი მეექვსისა კრებისა“ — ორივე ნათარგმნი მე-XI საუკ. წმ. ექვთიმეს მიერ. ადგილობრივ კრებების დადგენილებასაც მოუღწევია ჩვენამდე. ბაგრატ მესამის დროს არტანუჯში მოხდა კრება, რომელზედაც ექვთიმე გრძელი შეეკამათა სომეხთა მოძღვარს სოსთენს. კრებას ჰქონდა მიზნად დაეცვა მართლ-მადიდებლობა მონოფიზიტთა (ქრისტეს ერთბუნების აღმსარებელთა) წინააღმდეგ. ბაგრატ მეოთხემ მოიწვია კრება გიორგი მთაწმინდელის წინადადებით რათა გამოაკვეთულ ყოფილიყო წესი მღველთ-კურთხევისა და ზნეობითი მათი დამოკიდებულებისა სამწყსოსთან.

დავით აღმაშენებლის დროს მოხდა კრება რუის-ურბნისისა. თამარ დედოფალმა 1184—5 წ. გახსნა საეკლესიო კრება, რომელზედაც დაესწრო ნიკოლოზ გულაბრიძე, რომელიც მოიწვიეს იერუსალიმიდან.

უძველესთ სიგელ-გუჯართ ეკუთვნის აქტი 1040 წ. მეფე

ბაგრატ კუროპალატისა, რომელმაც გამოსთხოვა ბერძენთა იმპერატორს ბასილს მატერიალური დახმარება მცხეთის ტაძრის აღსაშენებლად. 1020 წ. ეკუთვნის კათოლიკოზ მელქისედეკის გუჯარი შესაწირავით სვეტიცხოვლისათვის. საყურადღებოა არიან გუჯრები, სვანეთში ნაპოვნნი და ჩემ მიერ აღწერილნი. ეკუთვნიან იგინი მე-X—XII საუკ.

ლიბრატურა 30-XIII—XVI საუკ.

მეთერთმეტე საუკუნე და განსაკუთრებით თამარ მეუღის დრო საუკეთესო ხანაა საქართველოს ისტორიაში. პოლიტიკურად, ნიეთიერად და გონებრივად საქართველომ ამ საუკუნის განმავლობაში მიაღწია უმაღლესს წერტილამდე. ეს დრო ისტორიაში წოდებულია „ოქროს საუკუნედ“, ხანად საქართველოს აღორძინებისა და აყვავებისა. განუწყვეტელმა ლაშქრობამ საქართველოს მოუპოვა ჯერ ძლევამოსილების დიდება, მაგრამ შემდეგ ეს ნიადაგ სისხლის ღვრა გახდა მიზნად დაცემისა და დაქვეითებისა. აუარებელ მტერთან ბრძოლაში დაიხოცა მამაცი თაობა, უცხო ტომთა ზნე-ჩვეულების გავრცელებამ შეარყია ზნეობა, ნიეთიერმა გამდიდრებამ დაჰბადა ფუფუნება. თამარ მეუღის შემდეგ სახელმწიფოს გამგედ იყვნენ მისი შვილები გიორგი ლაშა (1213—1223) და რუსუდანი (1223—1247), რომელთაც ვერ გამოიჩინეს ვერც ზნეობითი სიუაქიზე და ვერც სამეფოს მართვის ნიჭი. მსგავსად ლაშას და რუსუდანისა, მაღალი წოდება ჩაიფლო ბიწიერების მორევში და დაიხშო გრძნობა მამულის სამსახურისა. ამ შინაგან გახრწნას დაერთო გარეგანი უბედურებაც: საქართველოს შემოესევა მონგოლთა ბრბო ჩინგის-ხანის წინამძღოლობით და სასტიკად გაანადგურებს ქართველთა ჯარს, რომლის გამგედ არის უზნეო და უშვერის ცხოვრებით გატაცებული გიორგი

ლაშა. საქართველოს მზე ამას შემდეგ დიდი ხნობით ჩაესვენა. განსაცდელი ერთი-მეორეზეუ საშიში და აუცილებელი დაატყდა თავს ჩვენს ხალხს. ჩინგის-ხანს მოკლე დროს შესდევ მოჰყვა ჯელალ-ედინ ხვარაზმელი, რომელმაც ისე გაანადგურა საქართველო, რომ მხოლოდ ციხე-სიმაგრენი გადარჩნენ დაუნგრეველნი. ეს აოხრება ჯერ კიდევ კარგად ახსოვდათ, როცა 1236 წ. ჩინგის-ხანის შვილი, დაიპყრო რა სომხეთი, შირვანი და აღირბეიჯანი, შემოესია ტფილისს და აიკლო მცხოვრებლები. სამი წელიწადი გავიდა და მთელი საქართველო მონგოლებს ფეხ-ქვეშ ჰქონდათ გათელილი. რუსუდან დედოფალი ამაოდ ელოდა ნიეთიერს დახმარებას ჰაპისაგან (გიორგი მე-XI და ჰონორი მე-III) და იძულებული გახდა თავის შვილი გაეგზავნა ყარაყორუმში, შუა აზიაში, და იქ მონგოლთაგან ეთხოვნა დავითის მეფედ დამტკიცება. აქას მოსდევს მონგოლთა თვით-ნებოპა-სურვილისამებრ ქართველთა მეფეთა ტახტზედ აყვანა და ჩამოხდომა, დიდებულთა გაპატიოსნება და დამცირება. ასეთი დროც იყო, როცა საქართველო უმეფოდ დარჩა. მონგოლთა ნოინნი თავიანთ ხელქვეითს ნიშნავენ. მთაერების ადგილობრივი უსიამოვნება მონგოლებს ხელს უმართავს. გიორგი ლაშას ტახტს ეცილებიან რუსუდანის შვილები. საქართველო გაიყოფა ორ ნაწილად— ამერად და იმერად, თვითოეული ნაწილი დაქუცმაცდა სამთავროებად. აქ ფეოდალებს ერთმანეთში გაუთავებელი ქიშპობა და მძულვარება უფრო ასუსტებს. მონგოლები მძიმე ხარკს დაადებენ ჩვენს მხარეს და ააღელვებენ ქვეყანას. საქართველოდგან გაჰყვით ჯარის-კაცები—ათს სულზედ ერთი და ამ გვარად შეადგენენ 90.000 ჯარს. მეფე დავით მეხუთე (1243—1269) თავის ჯარით მონგოლთა მიწვევით ამხედრდება ღაღდადის და ეგვიპტის წინააღმდეგ, აგრეთვე დიმიტრი თავდადებული (1273—1289) მიიღებს მონაწილეობას მონგოლთა ამხედრებაში ეგვიპტეზეუ. საქართველოს მეფენი ემსახურებიან მონგოლთა განდიდების ინტერესებს და წარმოადგენენ

იმათ ხელში სათამაშო თოჯებს. დავით მ-VI დროს (1292—1310) ხუტლუბულა მრავალ ნოინებით შემოესევა საქართველოს და დავით მეფის შვილს გიორგის ყენი ტახტზედ აიყვანს, როცა იგი მხოლოდ ორი წლისაა (1308—1318). ამ გვარს გარემოებაში იყო საქართველო მთელი საუკუნის განმავლობაში თამარ მეფის შემდეგ. აღარც პოლიტიკური და აღარც ზნეობითი ძალა არ შესწევდა სახელმწიფოს გასამაგრებლად. ყოფაქცევის დაცემა, გარყნა დიდებულს, წოდებაში, მრავალ-ცოლობა (დიმიტრი მეფე მაგალითია), გათხოვება მონგოლთა ნოინებზედ,—ყველა ამან ერთად აღებულმა და შეწყობილმა ძირს დასცა ბაგრატიონთა სამეფო.

გიორგი V ბრწყინვალის მეფობა (1318—1346) ხან-მოკლე და მშვიდობის დროა საქართველოს ისტორიაში. გიორგი, ძე დიმიტრი თავდადებულისა და მისი შესამე ცოლის ნათელას, დაუბრუნებს ჩვენს ქვეყანას დიდებას და სახელს. იგი შემოუერთებს საქართველოს სომხეთს, ჰერ-კახეთს, სამცხეს, ტაოს, შავშ-კლარჯეთს ვიდრე სპერამდე და ზღვამდე; ათავისუფლებს ქართლს ოსთაგან, სარგებლობს თათართა (მონგოლთა) შორის შფოთით და განდევნის მათ საქართველოდგან. ურჩ ერისთავებს დასჯის, სარგის ჯაყელს მიუბოძებს ათაბაგობას და ამირ-სპასალარობას. იმორჩილებს რანს და იმერეთს. მას ემორჩილებიან დადიანი მამია, გურიელი, ერისთავი სვანეთისა და შარვაშიძე აფხაზეთისა. საქართველოს პოლიტიკურად გაერთიანებას მოჰყვა ზნეობითი აღორძინება. გიორგი უწერს „ძეგლის დებას“ მთელს ხალხს, აშენებს დანგრეულს ციხე-მონასტრებს, ამშუადებს მცხოვრებლებს.

ორმოცი წელიწადი გავიდა გიორგის შემდეგ და ბაგრატ მე-V დროს საქართველო კვლავ განადგურდა შემოსულთ მტერთაგან. ლანგთემური 1387 წ. აიღებს ტფილისს და მიანგრ-მოანგრევს. 1393 წ. თემურლანგი კიდევ ეწვია საქართველოს ცეცხლითა და მახვილით და რამდენიმე წლის შემდეგ განმეორდა ჩვენი ქვეყნის გაოხრება. სამეფო

კვლავ დაქუცმადა. ხალხი გულ-დაწყვეტილი შეჰყურებს დარღვეულს მტერთაგან რუისის, მცხეთის და ქვაბთახევის ტაძრებს. ფეოდალები თავს აიღებენ, აღვირს აიწყვეტენ და ერთმანეთის გაწყვეტით ასუსტებენ საერთო ძალას. მცხოვრებთა რიცხვი საშინლად კლებულობს: ზოგნი დაიხოცნენ ომში, ზოგთ (60.000 თომა არწმუნის სიტყვით) გადაასახლებს თემური სამარყანდში. იმერეთში მეფესა და მთავართა შორის შუღლი არ შეჩერებულა. მე-XV საუკ. მოჰკვლენ კონსტანტინეს და გაამეფებენ გიორგის. განცალკევების სურვილმა დათრგუნა გაერთიანების ლტოლვილება.

არა-ერთხელ გაიღვიძა მისწრაფებამ ერთობის დამყარებისა, ხან-მოკლედ კიდევ განხორციელდებოდა, მაგრამ დაყოფა სამთავროებად, დაუძინებელი შუღლი, არევ-დარევა სკვლიდა ამ იშკიათს წამებს. უცხოელთა შემოსევა შინაურს აწეწილს საქმეებს მეტად ამწვავებს. მე-XVI საუკ. სპარსნი და თურქნი სხვა-და-სხვა დროს მუსრს ავლებენ საქართველოს. მისუსტებული შინ და გარედ ქართველთა ერი არ ივიწყებს თავისს დანიშნულებას აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნებში. 1460 წ. მეფენი და მთავარნი პაპის მოწოდებით ჯვაროსნების ომში გარეყვას აპირობენ მუსულმანთა წინააღმდეგ, მაგრამ ვენეტიკში მომხდარი უთანხმოება ევროპელთ ელჩთა შორის ამ საქმეს დასაწყისშივე ჰკუუშავს. კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ 1453 წ. თურქთა მიერ აღმოსავლეთი საქართველო ოსმალეთის მხრის ხანების მსხვერპლად ხდება. სამცხე-საათაბაგოს მოსწყვეტენ და გაამუსულმანებენ, შუაგულს სამეფოში შემოესევიან და ექიშპებიან სპარსთა საქართველოზედ ბატონობაში. სპარსნი და თურქნი სთესვენ მტრობას ჩვენი ქვეყნის სხვა-და-სხვა ნაწილის მძართველთა შორის და ერთმანეთს უსევცნ მათივე დასაქვეითებლად. მეფენი გადუღებებიან ქრისტეს და მიიღებენ ისლამს, ზოგი თვალთ-მაქცურად და ზოგი გულ-წრფელად. XVII საუკ. ქართლში ტახტზედ რამდენიმე გამუსულმანებული მცფე აღის და სდენიან

ქრისტიანულს ჩვეულებებს და ძველებურს კულტურას. მეფეთა წახედვით ქვეშევრდომნიც გადადიან მა'მადის რჯულზედ, ითვისებენ თათართა ზნეს, სთელავენ მამა-პაპათა ანდერძს. ეს ის დროა, როცა საქართველოში სპარსულ-ოსმალური გემოვნება ჰმეფობს სამზარეულოში და ასპარეზობაში, იქაური სიმღერა და საკრავი, ჩაცმა-დახურვა, ადმინისტრატიული წეს-წყობილება მაგრა იღვავს ფესვებს ქართულს საზოგადოებაშიაც. აღვირ-ახსნილი ვნებათა ღელვა, მხეცური ინსტიტუტები, სისხლით ამღვრეული ცოლ-ქმრობა და ძალ-დატანებითი გაყრა გადიქცა ჩვეულებრივ მოვლენად. ამ საერთო გახრწნას იშვიათად ჰუარავდა თავგამოდებული მამულა's სიყვარული და სარწმუნოებრივი ერთგულება. დიადს მაგალითს ზნეობითი სიმტკიცისას გვიჩვენებს დედოფალი ქეთევან, რომელმაც ტანჯვით დალია სული სპარსთა ხელში 1624 წ. შირაზს. საჯაროდ მოედანზედ გასცარცვის დედოფალს ტანსაცმელი, გახურებული მახვილით აგლეჯდნენ ხორცებს და ზედ ნაღვერდალს აყრიდნენ; თავზედ დაადგეს გახურებული თუჯის ქვაბი და ამ წამებით დაგვირგვინებულმა მაინც არ უარჰყო ქრისტე და სამშობლო. ნაწილები წმ. ქეთევანისა წაიღეს ბელგიაში კათოლიკეთა მისსიონერებმა და დაკრძალეს ქალაქს ნემურს. შინაური უთანხმოება და გარეგან მტერთა სიმძლავრე ისე გამუდმებით უთხრიდნენ ძირს საქართველოს ხალხს, რომ მაღალი პიროვნობის ბეჭედით აღნიშნულნი მოღვაწენი თავიანთ სიცოცხლეს ტანჯვით და ვაებით ათავებდნენ. სურათი ამ უგემური და უნდო მდგომარეობისა დაგვიტოვებს, როგორც ქართული მატრიანის დამწერთ, აგრეთვე უცხო მოგზაურთ, მეტადრე პაპის მისსიონერებმა, რომელთა მეცადინეობით საქართველოში კათოლიკობამ ფეხი მოიკიდა უკვე მე-XIII საუკ. მოგზაურნი და მისსიონერნი აღნიშნავენ საქართველოს პოლიტიკურს დაქუცმაცებას და ზნეობითს დაცემას. სარწმუნოების მხრით იგინი გაკვირვებულნი არიან სამგვარი ელემენტის ერთმანეთში არე-

ვით ქართველთა რელიგიაში: ქრისტიანობრივი, წარმართული და მაჰმადიანური ელემენტები შესისხლ-ხორცებულნი და უწესრიგოდ აღრეულნი შეადგენდნენ საკვირველს „სამს სარწმუნოებრივს“ მოვლენას. ამ პოლიტიკურს და კულტურულს დაცემას მოჰყვა ლიტერატურის სილატაკიც.

მე-XVII XVII საუკ. ქართული ლიტერატურის მიმართულება

მე-XIII – XVII საუკ. ნაწერთა რიცხვი მრავალია, მაგრამ რაოდენობით სიმრავლეს არ შესწევს თვისებითი ღირსება. ამ დროის ნაწერები არ არიან შესანიშნი არც ხელოვნობის და არც თვით შემოქმედების მხრით. მომეტებული ნაწილი ამათგანი შეიძლება ორს ჯგუფად გავყოთ: ერთი შეიცავს საზნეო-დიდაქტიურს თხზულებებს და მეორე საარაკო სიუჟეტის ნაწერებს. შემოქმედებითი ძალა ჩაფერულია, სხივი პოეტური აღმაფრენისა იშვიათად ბრწყინავს თითქმის ხუთი საუკუნის განმავლობაში. მე-XI – XII საუკ. მოფიქრებით შექმნილი ნაწერების მაგივრად ამ დროს სალიტერატურო განძს ავსებენ საარაკო მოთხრობებით, რომელნიც შემოსილნი არიან ძალ-დატანებითი მოძღვრებით. გამომეტყველი ენა „ოქროს საუკუნისა“ უთმობს ადგილს შემუშავებულს უბრალო კილოს, ზე-შთაგონებითი ხელოვნური პოემების მაგივრად მკითხველს აწოდებენ სპარსულით ნათარგმნს შესაზარის სასწაულებით თხზულებებს ან უფერულს ლექსათ-შეწყობილს მოთხრობებს. შემოქმედებით სიღარიბესთან ქართველი მწერალნი ამ დროს იჩენენ განსაცვიფრებელს ლტოლვილებას წარსულის შესასწავლად, გულმოდგინედ ჰკრეფენ საქართველოს ისტორიულს ცნობებს და იურიდიულს ჩვეულებებს. ჩვენი ისტორიის წყარონი განმდიდრდნენ რჯულებითი დოკუმენტებით. ეს ნაწერები და „ძეგლნი“, აგრეთვე სასულიერო და საარაკო თხზულებანი გვიხატავენ ცოცხალს სურათს საქართველოს ლიტერატურის მდგომარეობისას მე-XVII საუკ. დასაწყისამდე. ხოლო მეთვრამეტე საუკუნეში საქარ-

თველო კვლავ მოკლე ხნით აღორძინდება პოლიტიკურად და კულტურულად და მწერლობაში დამყარდება ბრწყინვალე ხანა, რომელსაც ეწოდება „ვერცხლის ხანა“. ზემოხსენებულ ძეგლთა და ნაშთთა განმასხვავებელი ხასიათი გვაძლევს საფუძველს გავყოთ და განვიხილოთ იგინი ოთხს ჯგუფად: პირველ ჯგუფში მოვაქცევთ ლიტერატურულს ნაწერებს, ორიგინალურს და ნათარგმნს, მეორეს დაუთმობთ ისტორიული შინაარსის თხზულებებს, მესამეს შეიცავს იურიდიული ნაწერები და მეოთხეში მოვათავსებთ სასულიერო მიმართულების წიგნებს.

განვიხილოთ ჯერ პირველი ჯგუფი. ამ ჯგუფის სათაურში ხრონოლოგიური ძათის მიხედვით უნდა მოვაქციოთ ის თხზულება, - რომელიც აქამდის გამოცემული არ არის, და შეიცავს შორეულს ისტორიულს უამის კვალს. ეს თხზულება არის „რუსულდანიანი“;

რ უ ს უ ღ ა ნ ი ა ნ ი.

რუსულდანიანი წარმოადგენს კრებულს თორმეტი არაკისას, რომელიც გადაბმული არის ერთმანეთზედ ძალდატანებით, მოძღვრებითი აზრით, დიდაქტიური მიზნით. დ. ჩუბინაშვილმა ორი ნაწყვეტი დაბეჭდა ამ კრებულიდგან თავის „ქართულს ქრისტომათიაში“: 1846 წ. გამოცემულს ქრისტომათიაში ჯიმჯედ ხელმწიფის ამბავი (მეორე თავი) და 1893 წ. მეცხრე თავი „რუსულდანიანიდგან“—ნაწყვეტი გოსტამ მეფის მოთხრობიდგან. განსვენებული პროფესორი „რომანს ენის მხრივ“ მიაწერს მე-XIII საუკ.; ენა მარტივი და უბრალოა და ეს თვისებაა მეცამეტე საუკუნის ნაწერებისაო. ეს მოსაზრება შესაწყნარებელი იქნებოდა, რომ ჩვენი ენა ისტორიულად შესწავლილი ყოფილიყო და ამიტომ „სიმარტივე“ ენისა საკმარისი არ არის რომელიმე ნაწერი ამა თუ იმ ეპოქას მივაწეროთ. მეორე მეძიებელი საქართველოს სიძველეთა აკად.

ბროსსე ასწევს ამ თხზულებას მე-XV საუკუნემდე და საბუ-
თად მოჰყავს შინაგანი თვისებანი მოთხრობისა. არც ამ მო-
საზრებას აქვს დამამტკიცებელი საფუძველი.

სიუჟეტი „რუსუდანიანისა“ შეიძლება რამდენიმე სი-
ტყვით გამოვსთქვათ. სათნოიანს კაცს აფთვიმიანეს ჰყავს 12
ქვიანი ვაჟიშვილი და ერთი ლამაზი ქალი რუსუდანი. მეფეთა
ჩამომავალი იემენიდგან, მანუჩარ, შეირთავს რუსუდანს. მა-
ნუჩარ, რომელიც საიდუმლოთ ქრისტიანობრივს სარწმუნოე-
ბაშია აღზდილი, მიწვეულ იქმნა სპარსეთის უღმრთო მეფის
სასახლეში. მეფე ჰპირდება მანუჩარს სახელმწიფოს დაბრუ-
ნებას, რომელიც ოდესმე მისმა წინაპრებმა დაჰკარგეს. მანუ-
ჩარის წასვლა დიდს ქირს მიაყენებს რუსუდანს. მაგრამ უღმრთო
მეფე არ აკმარებს რუსუდანს ქმრის მოშორებას, — იგი მოითხოვს
მანუჩარის ასულს როადამს და შემდეგ ვაჟსაც — ფრიდონს.
გამწარებელი რუსუდანის დასამშვიდებლად მოდიან მისი დედ-
მამა და შემდეგ 12 ძმა, რომელნიც მოძღვრებითი ამბებით
დროს ატარებინებენ რუსუდანს, ცდილობენ მწუხარება შე-
უმცირონ და გაართონ. მეთორმეტე ამბის დასასრულს ბრუნ-
დება სახლში ფრიდონ, რომელიც განკარგულებას მოახდენს,
რომ მისი ბიძების ნაამბობი მოთხრობები ჩაწერილ იქმნენ.
მათ მოთხრობას ასულდგმულებს ერთი დედა აზრი, ის იდეია,
რომ მწუხარება და განსაცდელი წარმავალი არიან და ბოლოს
მწუხარება ღვთის განგებით სიხარულად და მოსვენებად შეი-
ცვლება. პროფ. ჩუბინაშვილის აზრით „რუსუდანიანი“ ახა-
სიათებს მდგომარეობას, ზნეს, ჩვეულებას და მცნებას მაშინ-
დელი საქართველოსას. ეს აზრი ქეშმარიტია იმდენად მაინც,
რამდენადაც იგი შეეხება სარწმუნოებრივ იდეას, რომლითაც
განცხოველებულია ეს არაკთა კრებული.

„რუსუდანიანის“ ხელნაწერებს ბევრს არ მოუღწევია ჩვე-
ნამდე. უფრო ხშირად გვხვდება ჯიმშედის ამბავი, ამოღებუ-
ლი ამ კრებულიდგან. დამწერი „რუსუდანიანისა“ არ სჩანს,
თუმცა იგი უნდა იყოს ქართველი და მასთანავე ქრისტიანის

რჯულისა. ქრისტეს სწავლას კრებულში რამდენჯერმე შეხედება მკითხველი (თავი I, III და სხვ.). კრებულის შემდგენელს თავის თხზულება ქრისტიანობრივს გამოზედ აუშენებია. მთავარს გმირს კრებულისას უწოდებს იგი რუსუდანს, რომლის თავ-გადასავალი შორეულად გვაგონებს რუსუდან დედოფლის, თამარ მეფის ასულს. გარდა ერთნაირი სახელისა, კრებულში მოთხრობილია ისეთი ფაქტები, რომელნიც გვაგონებენ ისტორიკოსს ამბებს მე- XIII საუკ. მსგავსად მანუჩარ იემენელისა, ქართველთ მეფეთ მონგოლთა მფლობელობის დროს სჭირდებოდათ და უხდებოდათ წასვლა წარმართ, უღმრთო ბატონებთან თავიანთ სახელმწიფოში მემკვიდრეობითი უფლების დასამტკიცებლად: რუსუდან დედოფლის შვილი დავით ნარინი მიდის ყარაყორუმში დიდს მოღოლთან, რათა დაიმტკიცოს სამეფო ტახტი საქართველოში, ხოლო ასული რუსუდანისა, თამარ, მისთხოვდება სელჯუკს. როგორც შოთა რუსთაველმა ისარგებლა „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტად სახალხო ზღაპრით და დროთა ვითარების გარემოება ჩააქსოვა პოემას, აგრეთვე „რუსუდანის“ დაშწერიც მიჰმართავს ზეპირ-სიტყვაობას, და თუ სუყველა მოყვანილი კრებულში მოთხრობები ხალხის ნათქვამად არ აღიარება, ზოგიერთთა არაკთა შესახებ შეიძლება დაქვემდებარებით ვსთქვათ, რომ მათ წყაროდ იყო ხალხური ნაწარმოები. (საყურადღებოა ხშირად განმეორებული სახელი ტარიელ და აეთანდილისა). მაგალითად არა კი ხელმწიფის სამის ვაჟიშვილის შესახებ. კარმეორე „რუსუდანისა“ შეიცავს მოთხრობას ორ გმირზედ — ბედუკულმართი და ბედშავი, მეთორმეტე კარში სასაცილო ამბავია მოყვანილი ორი ქალის შესახებ, სახელად იტიტინე და ილაპარაკე. თუ ეს მოთხრობანი ჩვენ მიგვაჩნია სახალხო სიტყვიერებიდგან ნასესხად, წინააღმდეგ, ამბავს იბრეიმ ხელმწიფეზედ (მეექვსე კარი) ვსთვლით გადაკეთებულად წმიდათა ცხოვრებიდგან ევსტრატესი და შვილთა და ცოლისა ევსტრატესი, რომელიც სთარგმნა ქართულად მე-X—XI საუკ. წმ.

ექვთიმემ. კრებულში შეტანილია აგრეთვე განსაკუთრებითი კარი „კაისრიანი“, ამბავი კეისარზედ; აქ შევხვდებით ზღაპარს ბანაროსზედ, რომელიც წააგავს „ამაყს აგვის“: ნათარგმნი არაკი მაგალითს გვიჩვენებს მეოთხე ძმის მოთხრობა „ყარამან, ურუმის მეფეზედ“. მოთხრობელი გვაუწყებს, რომ იგი მოახსენებს რუსულანს არაბულით ნათარგმნს ამბავს. ამ გვარად „რუსულანიანი“ შესდგება სხვა-და-სხვა ნაწილები-დგან: აქ თავმოყრილია სახალხო ზღაპრები, სასულიერო მოთხრობა წმიდათა ცხოვრებიდან გადმოკეთებული, ნათარგმნი უცხო ენიდან ამბავი. დაკავშირებულნი არიან იგინი ზნეობითი და მოძღვრებითი აზრით. შესაძლოა, რომ „რუსულანიანის“ ტექსტი გადაწერის დროს გაირყვნა და ხელნაწერში შეიტანეს ისეთი სიტყვები, რომელიც უძველეს დედანს არ ეკუთვნოდა. ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერები ეკუთვნიან მე-XVIII—XIX საუკ.; აქ შევხვდებით არქაიზმებს — ძველს სიტყვებს („დაბურვა“ დახურვის მაგიერ, „რასხ“ — რაშის მაგიერ, „კვირიაკე“ „კვირის“ მაგიერ, „ბედზალი“ და სხვ.) და ძველს ფორმებს — ზმებს დაბოლოებით ის: დაბანის გაიხადის. ამ არქაიზმებთან მოყვანილია სიტყვები, რომელნიც ეკუთვნიან ჩვენამდე მოახლოებულს დროებას: საათი, აბაზი, თოფი. აბაზი — ფული საქართველოში გავრცელდა შაჰაბაზის დროს (1585 — 1628) და მაშასადამე იგი უნდა იყოს ნახმარი რომელიღაც ძველი ფულის მაგიერად, რომლის სახელი მკითხველისთვის გაუგებარი იყო და თხოულობდა ახალი სახელწოდებით შეცვლას. „რუსულანიანს“ გაუვლია იმერლის რედაქციის ქვეშ, რაიცა სჩანს ენის შესწორების მაგალითები-დგან: ამ გვარია სიტყვები — კოსტა (=კოსტანტინე), ჯარონინება და სხვა.

„რუსულანიანის“ შინაარსის გადაცემას არ შევეუდგებით. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მოქმედება სწარმოებს ხატაეთს, მისრეთს (ეგვიპტეს), ბუხარას, ურუმს (რომს), იამანეთს. გმირები დასურათებულნი არიან იმ თვისებით, — სილამაზით, მხნე-

ობით და მოუდრეკელი ხასიათით, რომელიც უკვე გაეციანით „ამირან-დარეჯანიანის“ მოთხრობაში. „ბაყბაყ-დევი“ და სხვაგვარი მანე სულნი აგრეთვე ხშირია, როგორც სახალხო ზღაპრებში. გველეშაპი, რომელიც მდინარეს იჭერს და წყლის მიცემაში მეფისაგან თხოულობს თითო კაცს შესაქმელად, გვაგონებს ზეპირ-სიტყვაობის და წმიდა გიორგის ცხოვრების ამბავს. გაქვავება ჯიმშედისა, ხატათის მეფის შვილისა, და კრემლით მისი გაცოცხლება ჩვეულებრივი საარაკო სიუჟეტია. ორბის ფრთა, რომლის მოწვა საკმარისია, რომ ორბი მეფის შვილს გამოეცხადოს მისაშველებლად, ამოღებულია ჩვენი ზღაპრიდგან. „რუსუდანიანში“ ჩაწერილია არაკი დილაშელს სამს ძმაზედ, რომელიც ახლაც გვესმის ქართლში. სამი მეფის შვილის შესახებ ზოგიერთი არაკი გადაქცეულია ლეგენდად, მაგალითად მერვე კარში—გაქრობა მთის, ცხერის ფარის მეცხვართურთ და ორი ხელმწიფის შვილისა. ბრძოლის ველის აღწერა და საკრავთა სახელები გვაგონებენ უკვე ცნობილს საგმირო მოთხრობებს. ტარიელის სახელის გარევა უჩვენებს ავტორის მწერლობაში გაწვრთნილს გონებას. მიცვალებულთა დამარხვა ფლურის ჩატანებით ძველი ჩვეულებაა ქართველთა ტომისა, რომელსაც აგვიწერს მეფე თეიმურაზი. ჩამოთვლილი „რუსუდანიანის“ დამახასიათებელი თვისებანი მოწმობენ, რომ კრებულის შემდგენელი ნაკითხი კაცია საღმთო წერილში, კარგად იცნობს სახალხო ზღაპრებს, წაკითხული აქვს ძველი ჩვენი კლასიკური თხზულებანი, გამსჭვალულია აზრით მკითხველს ნუგეში სცეს აწმყო შავი მდგომარეობის გამო და იმედი გაუღვიძოს ბრწყინვალე მომავალისადმი ქრისტეს სასოებით და რწმენით.

რათა გავაცნოთ მიკთხველს ენა და ხასიათი „რუსუდანიანის“ მოთხრობისა, შევჩერდებით ჯირზედ ხელმწიფის ამბავზედ. „დაიბადა ვაჟი ცისკრის უნათლესი, ლომის მონაკვეთი, საფალავნოდ შექმნილი, რომელ კაცისა თვალსა ეგეთი არა ენახა რა. შეიქნა ნაღარისცემა, სტვირის კვრა, ყო-

ველი სალხინო ხმა და სიხირულის გამრავლება. მათი საკადრისი ძეობა გადაიხადეს, მათად საკადრისად დაუწყეს ვაესაზდა. გასცა ბრძანება ხელმწიფემან, რომელ ვინც კვერცხი გამოაჩინოს სრულსა ხათაელთა ქვეყანასაშინა და ანუ მისი სახელი ახსენოს მწარისა სატანჯველითა გაისაჯოს, ქვეყნისაგან აღიხოცოს სახსენებელი მისიო. დავარდა ხელმწიფისა ყადაღის ხმა მისსა საბრძანებელსა შინა და ვერცა ვინ სქამდა კვერცხსა, ვერც ვინ ახსენებდა, ვერცა ნახავდა, ვერცა ვინ სახელს იტყოდა. იზდებოდა ყმაწვილი სათუთად და ნებიერად. გვაახლეს ახალ-გაზდა ყმაწვილები ორასიოდ, ყველასაგან კოტად დღითაც უფროსი ვიყავ, ნამსახურის ვეზირის შვილი. შევაქცევდით და ვითამაშებდით და ასრე იზრდებოდა, რომე სიკეთითა თვალი მის უამეს ვერას ნახავდა. ერთის წლისა სამის წლისას გვანა და, სამის წლისა რომ შეიქნა, ქვეითად ასეთს სათამაშოს არ ვითამაშებდით, რომ ის არ ითამაშებდა. ხუთის წლისა რომ გათავდა, ძალზედ ცხენს არბევდა და ყაბახს ესროდა. ნადირს თამამად მოჰკლავდა და ფრინველი არ მოურჩებოდა... გათავდა ამ ცხოვრებითა ათი წლისა და კვერცხის სახელი არ გაეგონა. გაუწყრა ღმერთი ჩემს უბებურებასა და ნარდის თამაშობაში მე და ხელმწიფის შვილი შევხირდით, მე უმართლე ვიყავ, მაწყინა, წამოვხტი და უკუ-უუყივლე, „გასკდი კვერცხივითაო“. წამოხტა ისიცა: „როგორ კვერცხიო“! გამომეკიდა უკან. რას ჰქვიან, ძამიას ქირიმე, მართალი მითხარო. გარდავიფიცე: არ ვიცი მეთქი, ისე ცუდად ვთქი მეთქი. არ იქნა, არ გადიგლო გულიდამ. ვისაც ჰკითხა ყველა შეფიცის. რომ აღარავინ უთხრა, შევიდა ტირილით დედასთან: „კვერცხი რასა ჰქვიანო, მითხარო“. იმან იმას დაუწყო კითხვა: „შვილო, რას ამბობ, კვერცხი რასა ჰქვიანო“. შექნა ტირილი. შევიდა ხელმწიფე... და იწყინა: ვის გაუჯავრებიაო. მიუჯდა და პირს აკოცა, თავს შემოეფლო— ვინ გაგაჯავრაო. ჯიმშედ ასე მოახსენა: როგორ არ ვიტრო, ქვეყანაზედ რამე იყოს, სახელი მე იმისი არ ვიცოდეთ, ამ

ქვეყანაზედ კაცმა იცოდეს და მე არაო. რა კვერცხის სახელი ხელმწიფემ გაიგონა, გაჯავრდა: ვინ გამოძქრა ყელი, ვინ ახსენა კვერცხიო, შემიტყვევითო. შვილმა არ უთხრა შიშით, რომ ვუყვარდი მწედ და იცოდა ხელმწიფე გამიწყებოდა... რა ხელმწიფისაგან ასე თავს შედება ნახა, ჯიმშედ უფრო თავს შეიღვა და შეჭთიცა მამას: თუ არ მეტყვი კვერცხი რასა ჰქვიან, თავს მოვიკლავო. შეწუხდა მეფე და დედოფალი. გამდელმა მოახსენა: „მან ღიაცმან რომ მოგვაბარა, რატომ იმას არ უჩვენებთო... მოუტანა, აჩვენა. რა ნახა, გამხიარულდა და თქვა: რას ვაქნევდი ამასაო, მაგრამ თქვენ რათ მიმალავდითო. წამოხტა და კარში გამოვიდა, ვითამ ჩემთან მოჰქონა... ხელში რომ იგორებდა, დეარდა და გაუგორდა. მიგორავს კვერცხი და მისდევს ყმაწვილი. რომ მიეწევის, დასწვდის ასალებად, უფრო შორს გაუგორდის. რომ აღარ იქმნა და ველარ მიეწია, მობრუნდა გაჯავრებული, შევიდა საჯინიბოში, შეიკაზმა ბედშავი ერქვა ცხენსა, შეჯდა და გამოუდგა.

დავლონდი მე. წაველ მამის ჩემისაკენ. მაშინ უსინათლო იყო, და ტირილით შევჩივლე: ასე მოვიდა ჩემი საქმე მეთქი. მან აგრე მიბრძანა: ვიცოდი რომ მისთანა დედაკაცის მოტანილი გრძნებით შექმნილი კვერცხი იქნებოდა, რატომ მართალი კვერცხი არ მიეცითო... ვიცი ის ყმაწვილი ბევრს ძნელს საქმეში და გრძნეულებაში ჩავარდების. ამის მეტი აღარა გაეწყობა რაო: მანდ რკინის შვილდი და ბოძალი ძევისო, ის წაიღეო. ერთი თვალი ამოიღო ჯიბიდან: ესეც წაიღეო. ის ბედშავს შემჯდარა, შენ ბედუკულმართს შეგეო და გაუღებ უკანაო, მიაშურე სანამდი ზღვაში შევიდოდეს; სადაც საქმე გაგიქირდესთ, ამ თვალს პირში ჩაუღებდე და ამ შვილდისარს ასროლინებდეო. გამოვესალმე მამას და წაველ... მე იმას მივდევდი, ვერ მივეწიე. შეცურდა ზღვაში კვერცხი და შეჭყვა თანა. რა მისი ზღვაში შესვლა დავინახე, ცხენისაგან გადავიქერ და ვიეც თავში. დავბნდი და დავეცი უსულო. როდესაც ჰკუას მოველ, დავლონდი და ასე ვთქვი: ჩემს ქვე-

ყანას არ მიმესვლება, მეც ზღვას უნდა შევიდე, რაც უნდა დამემართოს მეთქი. ვილოცე და შევჯე ბედ-უკუღმართსა, შეველ ზღვაში და ვიარე, როგორც ხმელეთზე, სანამდინ ნაპირს გავიდოდი. რა გაველ ზღვის კიდესა, ბედშავის ხევილი გავიგონე, გამიკვირდა, — აქეთ ბედუკუღმართმა დაიხვილა მივიხედე, ერთი დიდი მინდორი იყო და ისეთი ხე იდგა, რომ საგდებელი ძლივს შემოსწვდებოდა. ბედშავი იმ მინდორში სძოვდის. რა ბედშავი დავინახე, ღია მიამა, დავხედე — დაკოდლი ხელმწიფის შვილი გულ-ალმა გღია, სისხლისაგან შესუსტებული, ვარდისფერი ლოყები ზაფრანის ფრად შექნია და გმირი ტანი და ალვისა მსგავსი ხელ-ფეხი უძრავად უყრია. ცხენი ტოტით მიწასა სცემს და დასტირის. რა მისი ისრე გახდომა ვნახე, გულში მეღვა, რომ ჩემის ენით დაემართა ესე და დღეის უკან რადლა ვიცოცხლო. ხმალი ამოვიდე და ტარი ხელმწიფის შვილს დავადგი და პირზე მე მინდა დავგებულვიყავ, რომ ზედ დავკდომოდი. მერმე ასე ვთქვი: მე რომ თავი მოვიკლა, რა სამსახური იქნება, ჯერ ვეცდები, თუ ღმერთმა ინება და მობრუნდა, ამანვე გარდამახდევინოს ამის შეცოდება მეთქი. მამისა ჩემისაგან გამოტანებული დაკოდლის წამალი მქონდა; მოვბანე დაკოდლი, წამალი დავაყარე და შევეუხვიე. სასუნებელით მოვაბრუნე. თვალი აახილა და კრემლები გარდმოყარა: ვაი ჩემო თავო, რა ცუდად მოვკვდიო. ჯერ ჩემი ყოფნა არ შეეცყო, მაგდენი ცნობა არა ჰქონდა. წყალი მოითხოვა. დავალევიენე. მითხრა: ვინ ხარ, ძმაო, რომ ამისთანა დროს მომეშველე. მე არა ვთქვი რა. პატარა მიწვა, წამოჯდა, მიიხედა და რომ დამინახა გაიცინა: დიდება ღმერთსა, რომ უპატრონოდ არ მოვკვდიო. ფეხზედ კი ვერ ადგა. მიველ, წინ დავეცი და ხმალი დავუდე: შემცოდე ვარ და სიკვდილის მეტი არა გამეწყობა რა მეთქი. იტირა და აგრე მიბრძანა: რა შენი ბრალია, მე შენ არ გემდურიო. მე ვეთაყვანე და მოვახსენე — დავბრუნდეთ, ან ჩემგან შენი გაყრა არც მოხდება, ვისთანაც მივალ, რას მეტყვის. თუ კაი კაცი იყავ,

შენს ხელმწიფის შვილს არ გაეყრებოდიო. აწ ეს მიბრძანე, რა მტერი დაგხვდა, რომ შენ ასე გაგხადა მეთქი. მან მიბრძანა: ზღვიდან რომ გამოველ, შესვენება მოვიწოდებ, ცხენს ლაგამი წავყარე და საძოვარზე მივეუშვი, მე ამ ჩრდილს ქვეშ მოვისვენე. ბედშავი მიჰყვა საძოვარსა, ზღვის პირს წავიდა. ცხენის უგონიერესი არა არის-რა: იმან შეიტყო, რომ ზღვიდან ღრუბელივით ვეშაპი აიშართა. შექნა ხვიავალი. მეგონა დაება რაზედმე, შევშინდი არ დამერჩოს მეთქი. ახალუხზე ხმალი შემოვირტყი, შეილდ-ისარი ავიღე, მივმართე. შევხედე საკვირველი შავი ვეშაპი გამოწოლილა ზღვის პირსა, თვალებს ცეცხლებრ ანთებდა, ცხენისაკენ იმხერდა, შეტევენას ულამის. მეუცხოვა, იმისთვის რომ კვლავ არ მენახა. მაგრამ ნახატი რომ მენახა, იმაზედ მივხვდი. ვახსენე ღმერთი, გარდავაცი მშვილდს ისარი, ვესროლე და ტეინში გავავლე. ასეთი დაიწივლა რომ ვთქვი ცა ქუხს და მიწა იქცევა მეთქი. გარდაიქცა. მე შვილდი გარდავაგდე, ხმალი მოვიწვადე, მივვარდი, ვკარ და თავის კვინიხი ავაგდებინე, გაიშალა, გამომკრა ტოტი და ასე გამხადა, რომ ამ ცალის ფეხით აქამდი ძლივს მოვაწიე. წადი, ნახე, როგორი ვეშაპი ყოფილა. წამოველ, სისხლის კვალი მისდევდა. სისხლი რომ გამშრალიყო, სიპივით შექნილიყო. მიველ, სადაც ვეშაპი მოეკლა. მის უსაკვირველესი და უდიდესი ვეშაპი მას აქეთ აღარ მინახავს. თავი სპილოს ოდენა ჰქონდა, ფაფარი მის ტანს ჰფარავდა, ტანი შავს მთას ჰგვანდა, ჯაგარი თითო მტკაველი ესხა. ერთი ფეხი მოვკერ და წამოვიღე. დაღამდა. დავიძინეთ ხის ქვეშ. შუალამისას ასეთი სინათლე მოვიდა, რომ მინდორი და ხე განათლდა, თითქო ცეცხლი აენტო მეთქი. გამოვიდა ერთი შევნიერი ქალი ხილამ, თავს დამადგა და მიბრძანა: შენზედ ბარობაზედ დაიკარგა ეგ ყმაწვილი, კიდევ მოკვდება, რატომ არას ინაღვლიო. შევშინდი და თრთოლება მამივიდა. მერმე მიბრძანა: ნუ გეშინიან, თქვენთა მშობელთა დამართათ ავი საქმე, რომ თქვენ გაგეყარნენო, თვარემ მე კარგი მიყო, ამ

ვეშაპის ტყვე ვიყავ, რადგან ამისგან დავიხსენ, მეც მაგიერს-
ვიქო. ამ ხის ძირს მიწა მოთხარე, წმინდად გასცერ და იმ-
ნაკოდში ჩააყარეო, ასე რომ სულ აავსო, მერმე მოზილე, შემო-
სდევ და შეუხვიე. სამს დღეს აგრე იყოს, ნუ დასძრავო და
მასუკან სადაც გინდათ წადითო. ამ სამი დღის სამყოფს
პურს და ღვინოს მოგცემთ და მერმე თქვენ იცითო. ნამეტ-
ნავის შიშით ვერ ვკითხე, ვინ იყო. გავკრთი და გამომეღვიძა.
ხელმწიფის შვილს ამდენი სისხლი სდენოდა, რომ სახვევს ვერ-
დაეკირა, შესუსტებული ხმას ძლივსლა იღებდა. მოვთხარე,
მიწა, მანდილის წვერში გავეცერ, მოვბანე ნაკოდი, მიწით
გავუტენე, შემოვადე, შევუხვიე და მოვახსენე: უთუოთ სალა-
მომდინ გამთელდები მეთქი. მიბძანა: ამანაც არ მამკლას,
შიმშილი მამკლავსო. მოვახსენე: ღმერთი საქმელსაც მო-
გვეცემს მეთქი. ავიხედე და ხის სტოში ერთი ასეთი პური
იდვა, რომ ჩემს თვალს არც იმ სითეთრე არც იმ სირბილე
პური არ უნახავს. ერთი პაწაწა მინა ღვინო იდგა-სტოს და
სტოს შუა. ჩამოვიღე და მივართვი. ნახევერი მე მიბოძა, ნა-
ხევარი თვითონ დაიჭირა. გემოდ უსაკვირველესი იყო. ლუკმა
რომ შევეკამეთ, გვეგონა, სულ წადიმად ვმსხდარვართო, წვეთი
ღვინო დავლიეთ და დავიძინეთ მოსვენებით. გათენდა, ღმერთს
მადლობა შევეწირეთ, ხელმწიფის შვილი ადგა, ვითომ არა.
სჭირებოდა-რა. ნუ დაიძვრი სამს დღეს, წყლული არ გასარ-
ჯო მეთქი. ვიყავით ასე სამი დღე. თვითო ლუკმა და თვითო.
ცვარი კმარობდა. მეოთხე დილა გათენდა, შევსხედით და აღ-
მოსავლეთით კერძო ვიარეთ 15 დღე და ღამე. არც კაცი, არც
ფრინველი, არც ნადირი არ გვინახავს. გაველით ერთს თვალ-
უწვდომელს მინდორსა, არსად კლდე, არსად ბალახის კა-
ქაქი იპოვებოდა. შევწუხდით წყურვილით, ღმერთს ცრემლით
ვადიდებდით. ერთი ტევრი გამოჩნდა. უწინ ხელმწიფის შვილმა
დაინახა. მე მეუცხოვა და გულში ვთქვი: თუ ფარსაგი რამ
იყოს, უალაგო-ალაგას არ იქნება-მეთქი. მოვახსენე: გზა ავუქ-
ციოთ-მეთქი. ბრძანა, რომე იმავე წამს მოგვკლებოდე, მა-

შინაც ვნახავო. მივახლოვდით. ტევრი თურმე ბალი იყო ერთი ქვეყნის ოდერი, გალავანი მწვანისა და წითლის ქვით აგებული იყო. რაც ქვეყანაზედ მოქმედება არის კაცისა, პირუტყვისა, ნადირისა, ბალახისა, მოძრაისა და უძრაისა, — ყოველიფერი, მათ ქვათაგან გამოყვანილი და შეწყობილი ნაგები იყო. კარი ება ეკალმუხისა, ოქროთა და ლაჯვარდითა ნაქრელები. ხე მსხმოიარე ყოველითა ხილითა, ბალის შუაგულს ტბა იყო და ტბის შუა თალარი დიდი ოქროსი. იამა ხელმწიფის შვილსა. კარი გაღებული დაგვხვდა. კარს იქით და აქეთ ლამაზი ბროლის ტახტები იდგა და ერთი ბერიკაცი იჯდა. რომ დაგვინახა, ტახტით ჩამოვიდა, სალამი მოგვცა და ბალში შეგვიპატიჟა: ნუ ჩაშობდებით, თალარში ცხენებსაც მოაძოებთ და თქვენც განისვენებთო. ეს ბალი ჩემია, ბერიკაცი ვარო, იმისთვის გამიკეთებია, რომ შორის გზით მაშვრალთა გამოისვენონო და მე შენდობა მითხრანო. მე მოვახსენე: ბალში ცხენებს ვერ შემოვასხამ, ბალს წაახდენენ, ხელმწიფის შვილი მიბრძანდეს, მე აქ ცხენებს მოვუდგები-მეთქი. დამიყინა შემოდითო. რა აღარ შეველ, ხელმწიფის შვილი შეიყვანა, დააწყებინა სიარული, უცხოთა ხილთ ნახვა და მირთმევა. მებალეებიც იყვნენ და ის ბერიკაცი წინა უძლოდა. გამოაპარა ერთი კაცი და გაგზავნა სადმე. რომ გამოვიდა ის კაცი კარსა, ვეფხვად გარდაიქცა; გულმა მიკბინა — შეესტყორცე საგდებელი: გარდავაკვი თავსა და მოვიტრიე. შეეკარ და დავიდე წინ. ამოვიღე ხანჯალი და ყელზე დავაბჯინე. ასე ვუთხარ: მითხარ, რანი ხართ, რად აგრე გრძნეულობთ, რომ ხან კაცი ხართ, ხან მხეცი, სად მიხვალ, თორემ აქვე მოგკლავ მეთქი. მან მითხრა: ნუ მამკლავ, თვარე უფრო დაგიზიანდების ჩემი სიკვდილიო. აბა მართალი ნითხარ. მითხრა: ჩვენ აღმაზის გველისანი ვართო, ეს ბალი მისია, ჩვენ მებალენი ვართო. ასე ბალი მისთვის არის, რომ ვინც გაივლის ჩვენს ბაღეს ამ ბალის და ხილის ხალისით შემოვიგდებთ. ამისთვის მოგეგება ჩვენი უფროსი, რომ თუ საი-

მისო კაცნი ყოფილიყავით, ბალში შესვლასაც აღარ გაცლიდათ. რახან დია კარგნი და ფიცხნი იყავით, შეიტყუო თითონ ვერ დაგაკლებდათ, ბალში შეგიწვიათ... მე გამგზავნა აღმასის გველთან, ვიდრე ეცდება ტკბილის ქარაყულია დააყენოს, თუ აღარ იქმნების, ომს აჰკიდებს, მანამდი გველიც მოასწრებს. რა ის წამოვა, ასეთი კლდე შეიქმნის, რომ არსად კარი გამოსვლის და შესვლის ჰქონდეს.

მე ვკითხე, გველს რა მაგდენი შეუძლია, რომ ეგეები ჰქმნას მეთქი. მან მითხრა. არა გველია, კაის დიდების პატრონია, სახლისა და მამულის მქონებელი, რომ ნახო იტყვი: ამას რომელი სახელმწიფო სჯობია! კაი ხელმწიფის შვილი ცოლად ჰყავს. მაგრამ გრძნეულთაგან გაზრდილია და ასეთი გრძნების მცოდნეა, რათაც უნდა იმათ იტყვევ და მას ომით არა დაეგვარება რა. მისთვის ჰქვიათ აღმასის გველი, თორემ გველი არ არის. ამ ბერიკაცს ომი არ შეუძლია; როს დაიწყებს სტვინვას, თვითო ხის ძირიდან, ჯარად ათასი გველი გამოვიდოდეს, რამდენსაც ჰხოცთ, არ დაილევა, უფრო მოგებევვით. რა ყველა მიაბზო, შევკარ და იქ დავდე. დავუძახე ხელმწიფის შვილს: დაღამდა, გამოდი მეთქი. ბერმა კაცმა დაუწყუო ლაპარაკი ტკბილად და არ გამოუშვა. გაჯავრდი და შეველ: ასე გინდა, მაგ გრძნეულის ხელით თავიც წაიხდინო და სახელმწიფოც დაამხო-მეთქი. რა ბერმან კაცმან ნახა, რომ დია გაჯავრებული ვიყავ, ერთი ასეთი დაიწივლა, რომ ვთქვი ამ ყურში იქით თოფი გამაგდებინეს მეთქი. შეიძრა ბალი, და რაც ხის ძირი იყო, გუნდი-და-გუნდი გველი მოვიდა, შემოგვეხვია გარე. წავიკარით ხრმლებს ხელი, დავუწყევით ხოცა მაგრამ ბერი-კაცი სტვენდა და გველი უფრო მოდროდა. გაჯავრებულმა შემოვკარ ბერი-კაცსა ხრმალი და შუა გავკვეთე. რა ის კაცი მოვკალ, მკედარი გველიც გაქრა, არამც თუ ცოცხალი გამოჩენილიყო. მოვახსენე ხელმწიფის შვილსა: გავიდეთ გარეთ, ფათერაკს არ შევესწრათ-მეთქი. გამოვედით იქით, კიდევ კაცსა ვკითხეთ: თუ შენის თავის მშვიდობა გინდა,

მართალი მითხარ, რა გვარად მოვა აღმასის გველი, რით იბრძვის, ან რით მოერევის იმას კაცი. მან მითხრა: მორვეა მისი კაცთაგან მოუვალთა, აბჯარი არა მოეკიდება-რა და ნურც ეცდებით ამის შეტსა, რომ ღვთისაგან საფარველი გატო და მით მოერევით. მოსვლით ასე მოვა: რა გინდ მოწმენდილი დღე იყოს, ქუხილი და ელვა შეიქნება და ასეთი ტკრციალი და წვიმა, რომ კაცთა ქკა აეშლებათ. რა მოვა, უწინ ცეცხლის ფრად ეჩვენება კაცსა და მერმე აღმასის მზგავსად და ფერად ქკრტიალს დაიწყებსო. ამის ამბავში რომ ვიკავით, დაიწყო გრგვინვა და ცოტა წვიმა. თქვა იმ კაცმა: ეს არის ნიშანი იმის მოსვლისა და რაც გინდა ჰქენითო. რაღას ვიქმოდით: თავი და სული ღმერთს შევავედრეთ, ცრემლით შევსტირეთ და გამარჯვება ვითხოვეთ. ჩემი ჯუბანი ხელმწიფის შვილს ჩავაცვი, რკინის მშვილდი და ბოძალი ხელთ მივეც, თვალი პირში ჩავუდე, ასე შევეხვეწე: არამც და არამც ასე აჩქარებული ხარ, რომ ან სასულეს არ გეცეს, ან პირიდან არ გამოგიგორდეს-მეთქი. მოუმატა წვიმამა და ქუხილმა, შევსხედით ცხენსა და ბალის კარს უკუ ვეცალენით. ის კაცი შეკრული თან წავიტანეთ და მისავალი გზა დავუცალეთ. მოვიდა საკვირველი ქუხილი და გრგვინვა, ღვარი ალაგ და ულაგოს მოდიოდა, რომ მოახლოვდა, გრძლად რომ ცეცხლი ანთო, ისრე გამოჩნდა და მერმე ცეცხლის ფერი გადავიდა, აღმასის მსგავსი რამ გამოჩნდა უცხო და გრძელი. წინ არავინ მიეგება და თავისი ნიშანი ვერა ნახა რა. ეწყინა და უცხოდ გაჯავრებული წამოვიდა, თავისთა ყმათა-ზედ სწრყებოდა: ასეთი რაიქნა, რომ ჩემი მოსვლა ვერ შეიტყესო, თუ შევიდა ვინმე, რატო. არ შემატყობინეს, თვარა და კულავ როდის დამმართებია ესეო.

შემდეგ აწერილია ჯიმშედის და აღმასის ომი და ბრძანებითა ღვთისათა ჯიმშედისაგან მორვეა. ამას მოსდევს ჯიმშედისაგან შავის ვეშაპის მოკვლა და მის უღრუბლოს მზის შეფარის გამოყვანა. დასასრულ აწერილია ჯიმშედისაგან აღ-

მასის ქალაქში მისვლა. როგორც ზემო მოყვანილი თვალსა-
ჩინოდ ამტკიცებს, ჯიმშედის ამბავი მოთხრობილია იმავე გე-
გმით და კილოთი, როგორც უკვე ვიცით „ამირან-დარეჯა-
ნიანიდგან“. ენა ზღაპრულია, სასაუბრო. აქა-იქა შევხვდებით
გაუშალაშინებელს სტილს: მეტად ხშირად არის ჩართული
სიტყვა „მეთქი“ და ნაწევარი „ო“ ორივე ნათქვამის გადა-
საცემად. მართლ-წერა არ შეეფერება არც მე-XIII—და არც
მე-XVII საუკ. მოთხრობაში შევხვდებით ე (ეელმწიფე, კრმა-
ლი), ვ, მაგრამ ამის გვერდით შემდეგ დროებში შემოკლე-
ბული უ (ლუთის, ქუჭა). ეს არეგ-დარევა ორთოგრაფიისა
მიეწერება შემდეგ „რუსულანიანის“ გადამწერთ, როგორც მათ
უნდა შეეცვალათ ძველი სიტყვებიც ახალად: წალკოტი—
„ბალად“.

ნუზლა საქდრის ლექსი.

მეცამეტე საუკუნის მწერლობიდან შეგვჩა ჩამდენიმე
სიგელ-გუჯარი, რომელნიც ჰმოწმობენ საქართველოს დარღვე-
ვას უცხო ტომთა შემოსევის წყალობით. სიგელ-გუჯრებით
მონასტერ-ეკლესიებს უბრუნებენ და უმტკიცებენ მეფენი და
ფეოდალნი აოხრებულს და წარტაცებულს მამულებს. ამ შინა-
არსისაა, მაგალითად, რკონის სიგელი 1259 წ., შიომღვიმისა
1250—1260 წ. წ. მეფენი ცდილობდნენ მალამო დაედოთ
ხალხის გამწვავებული იარისთვის, ეკლესია კვლავ იხვეჭავდა
დაცემულს გავლენას და ემზადებოდა საზოგადო სამსახურის-
თვის. შეერთებული ძალით სამღვდელთაგან თხოულობდა მეფე-
თაგან დაბრუნებას წარტაცებული მამულებისას. ამ გვარია
1280 წ. კრების ძეგლი, შედგენილი ტფილისში. ქართველ-
თა ეპისკოპოსნი სწერენ მეფეს: სანამღი ჩვენს თხოვნას არ
აღგვისრულებ, არ მოვშლით კრებას, რაც უნდა ძალა და-
გვატანო, ეკლესიებს დავკეტო, მირონს არ მივცემო და სხვ.

შტერთა შემოსევამ გამოიწვია შეტაკება საეკლესიო და სამოქალაქო მმართველობისა.

გამწვავებული შინაური მდგომარეობა გაგრძელდა მე-XIV საუკ. ამ გარემოებას ხელს უწყობდა მახლობელ და მეზობელ ხალხთა აშლა და საქართველოზედ მოსევა. ამ დროს გაძლიერდნენ ოსები და დასუსტებულს მონგოლთაგან საქართველოს თავს დაატყდნენ. ნუზლა საყდარზედ დაწერილი ლექსი 1324 წ. გვისურათებს ოს-ქართველთა შეტაკებას და მის შედეგს. აი ეს ლექსიც სოფ. ნარიდან.

ჩვენ ვიუჯით ცხრანი ძმანი,
ჩარჯანძე ჭარხილანი,
ოს-ბადათარ, დავით-სოსლან,
ოთხ-სამეფოდ მუბრძოლანი,
ფიღაროს, ჯადაროს, საყურ და გიორგი,
შტერთა რისხვით შემსუდვარნი;
ჩვენნი ძმანი სმნი ბერნი, — ისაკ, რომანოზ და ბასილ, —
იქმნენ ქრისტეს კარგნი უმანი.
ჩვენ კვიტირავს მიმავალთა-მომავალთა
ოთხის კუთხის ვიწრო გზანი,
კასარზედ სიმაგრე მაქვს და საბაჟო
აქ (==სოფ. ნარს) მიჭირავს კიდის კარი,
საიქიოს მოიშედე,
სააქარს კარგა მდგარი.
ოქროსა და ვერცხლის მიწა
ამდონი მაქვს ვითა წყალი,
კავკასიონი დაფიქურ,
ოთხს სამეფოს გაკუშკლავდი;
ქართველს ბატონს დაჲ მოვსტაცე,
არ დავაგდე ჩემი გვარი,
მამწვდა, ფიცით მიღლატა,
მან დაიდვა ჩემი ბრალი.
ბაუათარ წუღსა მიეცა,

ადიკოცა ოსთა ჯარი,
ვინცა ეს ლექსი იხილოთ,
მტირედ ბრძანეთ შენდობანი.

ეს ლექსი აღმოჩნდა არქიმანდრიტ ტარასი მესხიშვილის ხელნაწერში და თ. დ. მაყაშვილის ვახუშტის ისტორიის ხელნაწერში. ამ ლექსიდგან სჩანს, რომ ოსთა მთავრებს, ოსბაყათარს და დავით სოსლანს ძმებითურთ კავკასიონი დაუქერიათ, „ოთხს სამეფოს გამკლავებთან“. მართლაც გიორგი ბრწყინვალის უწინ საქართველო ოთხად იყო გაყოფილი: იმერეთი, მესხეთი, ქართლი და კახეთი. „ქართველ ბატონისთვის“ დაჰმოუტაცნიათ, ყველა კავკასიონის გზები დაუქერიათ და გაუმაგრებიათ. „ქართლის ცხოვრება“ გვაუწყებს, რომ ოსები ამ რიგად გაძლიერდნენ გიორგი ბრწყინვალის წინა-დროებს. ფარეჯან, ოსთა მეფის ძემ, ქართლი ააოხრა და გორი დაიკირა 1301 წ. ქართველთა და ოსთა მტრობა მოსპო გიორგი ბრწყინვალემ. ოსი ბაყათარ დავით მეფის მოწინააღმდეგედ არის მოხსენებული მე-XIV საუკ. დასაწყისს. ოსთაგან მეფის დის მოტაცება ისტორიიდგან არ ვიცით. დალატით ოსთა მთავრების ხელში ჩაგდება და ამოხოცა მოხდა, უთუოდ გიორგი ბრწყინვალის დროს. იმან, მატიანის სიტყვით, „მოიყვანნა ყოველნი ამის ქვეყნისა ერისთავნი და წარჩინებულნი, რეცა დარბაზობად ცივსა ჰერეთისასა და მოსწყვიდნა ურჩნი თავისნი და დაიპყრნა ამით უმეტეს ყოველნი“.

1344—1346 წ. ეკუთვნის „ძეგლის დება“ გიორგი ბრწყინვალისა, შედგენილი მთიულთ. თემთათვას.

ა ლ ლ უ ზ ი ა ნ ი .

მეთოთხმეტე და მეთხუთმეტე საუკუნის ნაწერებიც შინაარსით სალიტერატურო განძს არას შეჭმატებენ. იგინი ნათელს ჰფენენ საქართველოს შევიწროებულს მდგომარეობას.

შორეულ და მეზობელ ხალხთა მოსევით, შინაური საქმეების აწეწის გამო და მტკიცე — შეგნებული მმართველობის დაცემის წყალობით. ძალას და გამჭირახობას იმას ანდომებენ, რომ განუახლონ ძველი გუჯართა მიხედვით პატრონობის უფლება მამაპაპეულთა მამულზედ თავადთა-ფეოდალთა და მონასტერ-ვასსაღათა. საჭიროა განსაზღვრულ იქმნას ვის რა ეკუთვნის, აღსდგეს უფლება წარტაცებულს სამკვიდრო მამულზედ. აშენებენ დანგრეულ ტაძრებს და გაუჩინებენ სისხლის ფასს. სიგელ-გუჯარნი იმ ორი საკუნისა იძლევა ძვირფასს მასაღას საქართველოს მდგომარეობის შესასწავლად.

ლიტერატურა მიტოვებულია. ხალხს თავისუფალი დრო არ რჩება სამწერლო საქმეს ხელი მოჰკიდოს. დღიური ვარაძი, ლუკმის მოპოება და საზღოს უზრუნველყოფა მსხვერპლად იწირავს მწერლობას იმ დარგისას, რომელიც მხოლოდ მაშინ ჰყვავის, როცა ერი პოლიტიკურად ძლიერი და მოსვენებულია. ერთად-ერთი თხზულება, რომელიც მეთოთხმეტე საუკუნის დასასრულს და მეთხუთმეტე საუკუნის დამდეგს დაწერილია არის „აღლღუზიანი“: ეს ლექსად დაწერილი პოემა არ უნდა ეკუთვნოდეს ქართველს ავტორს. ენა მეტად მოუხეშელია, ლექსი მძიმე და უგემური. შესაძლოა, რომ „აღლღუზიანის“ დამწერი უცხო ტომის ჩამომავალი იყოს, რომელმაც კარგად იცის ქართული პოემები და მეტადრე შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. რადგანაც „აღლღუზიანის“ შინაარსის მიზანია განდიდება ოსების მეფეებისა, ადვილად მოსასაზრისებელია, რომ დამწერიც ოსი უნდა იყოს, „პირმოშვილი ბაყათარისა“., „აღლღუზიანი“ წინაღებულია აზრით არის შებოქილი. ავტორი გვაუწყებს, რომ ოსებს ჰყავდათ გამოჩენილი მეფე და აპის დიდების მოწმად მოჰყავს ხაზარნი, ფრანგნი და ვლახნი. წაბაძევა რუსთაველისადმი მოსჩანს როგორც ღვთის დიდებაში, აგრეთვე თვით პოემის მოქარგვაში. დასაწყისი „აღლღუზიანისა“ ქრისტიანობრივის კილოთი არის შექმნილი.

ღმერთო დიდო და მაღალო,
გონებით მიუწდამელო,
ერთო სამშობლონებითა,
კაცთაგან გამოუთქმელო,
მამაო ძით, სულის წმიდით,
არსებით ქვეყნისა მქნელო,
ყოველის დიდებით შეშეულო
და სიბრძნით გამოუთქმელო.

ეპიტეტები ღვთისა სამღვთო წერილიდგან არის ამოღებული: საუკუნეთა მქონელი, გულ-მეცნიერი, მართალი, მრავალ-მოწყალე და სხვ. ამ შესავალის შემდეგ ავტორი გვაუწყებს რათ ,,ჰყო ხელი წიგნების აღწერად“. მას განუზრახავს გვართა შთამომავლობა გამოიძიოს: „ეინ ვისგან არს მომავალი და ვითარი გასწია მხნეობა ხმელეთს მავალი“. გვპირდება, რომ ყველას ასწერს ,,მართლად და გონიერად“. შემდეგ გადადის თავის საგანზედ.

ოკით მეფეს ძლიერს იტუოდენ
ფრანგნი, ხაზარნი, ვლახელნი,
სახელს უდებენ ბაჟათად, —
ვერ ვპოვეთ მკზავსის მნახველნი.
მშვენიებით, ძალით, მხნეობით
ყოველთ აკვირვა მნახველნი.
ეს სწერა ჰირმშო მის ქემან,
სოსლან—აცდუნა სხვა მთქმულნი.

ეს ბაჟათარ მოსწყდა ,,ხისაგან დავით მეფისა“. აღმოსცენდა მშვენად ერთს და იმავე დროს გმირი პოემისა, ალლუზონ, ჩამომავალი ამ დავით მეფის წინასწარმეტყველისა და ავლუსტ კეისარ ბერძნისაგან! ეს. ალლუზონი გაილაშქრებს ჩერქეზების, ჩაჩანთა, კავკასიის მთიულთა და თვით მონგოლთა ქვეყანაშიაც. არაკი პოემისა იმაში მდგომარეობს, რომ ალლუზონი, უფროსი შვილი ავლუსტ კეისარისა შეიყვარებს კეისარ ხანის ასულს—ესთერს და მოისურვებს მის შერთვას. მამა წინააღმდეგება ამ განზრახვას და ამიტომ ალლუზონ მოიტაცებს ესთერს. რადგან ალლუზონი

შეირთავს კერპთ-მსახურის ასულს, იგი დაისაჯება მამის განკარგულებით და ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადებს უმცროსს ვაჟს. ალლუზონ განრისხდა, თავის მომხრეთა დახმარებით მილის ზღვით ჩერქეზებში, აიღებს მათ ქვეყანას, აგრეთვე დაიმორჩილებს ჩაჩნებს, ამოსარის (აბხაზეთს?) სამთავროს, მილანქარს, სამეფოს ნონების—კალმუხების, რომელნიც დაავიროვნებენ მას და ესთერს მონგოლთა ოქროს გვირგვინით და მოისმენს ლექსებს „რიტორთა ათინიღვან“. ამის შემდეგ ოსები აღიარებენ მას თავიანთ მეფედ, რადგან იგია შთამომავალი შტოდგან იესეს, დავითის და სოლომონისა. ალლუზონ ვერ გამაგრდა ჩერქეზეთის და ოსეთის ტახტზედ. მის წინააღმდეგ ამხედრდნენ მეფენი: ალისკანტრ ამოსრის ქალაქისა და ყაირან ჯაჯევა ჩაჩანი. ალლუზონმა დაამარცხა იგინი თავის ჯარებით, რომელთა შორის სახელი გაითქვეს ხეტაჯმა (ამათგან ჩამომავლობენო ხეთაგურები, რომელთა წინაპარი იყვნენ ყაბარდოელნი). ალლუზონმა დაჰხოცა მეფენი—ნონების ამახუნი და ჩეჩნებისა—ყაირან. ყაირანის მეუღლე მარიამ-ხატუნა მოთქმით დასტირის ქმრის გვამს.

მეორე ლექსის სათაური „გამართვა ამოსარზედ და დაპყრობა მისი“ გვაუწყებს მისს შინაარსსაც. შემდეგი აღნიშნულია „აქ ამოსარის სამთავროს თავის დაკვრა ალლუზონისა“. მესამე ლექსში აღწერილია „გამთავრება გამრეკელისა ალლუზისაგან გორანდსა-ზედა“. ასლან გამრეკელმა თავი იჩინა, როგორც უებარმა მეომარმა მტერთან ბრძოლაში და ამიტომ ალლუზონი ასაჩუქრებს იმას. შესაძლოა, რომ საგვარეულო სიამაყით იხელმძღვანელა ნ. გამრეკელმა, რომელმაც პირველად დაჰბეჭდა „ალლუზიანი“ (ტფილისს, 1888 წ.). მეხუთე ლექსი ასწერს ამბავს ალლუზონ მეფის სიკვდილისას. ასლან გამრეკელი მოსთხოვს ალლუზონს შემწეობას ალისკანტარის (ალექსანდრე?) წინააღმდეგ. ალლუზონ თავის ხელით მოჰკლავს ალისკანტარს. დამარხვანზედ ესწრება ალისკანტარის და და მეფე მილანქრისა ჯანყალა. ალლუზონთან იჩივლეს გამრეკელზედ, რომ იგი არის „მთავარი ქებული, მაგრამ კელობს მეტად“. ალლუზონმა ბრძანა მისი:

დახრობა „ზღვიადის დაქადებულმა, როგორ? გამრეკელ ჰბე-
დავს, ამაყობს ჩემზედა მოყიფებული?“ გამრეკელმა „გველმა-
ეშმაკმან“ გაიგო ეს განზრახვა ალლუზონისა და მეგობრე-
ბის დახმარებით მოჰკლეს ალლუზონ „დაძინებული“. ალ-
ლუზონს დარჩა 14 წლის მემკვიდრე—შვილი, ქარხილ სა-
ხელად. უკანასკნელს ტაეპში მოყვანილია მოთქმით ტირილი
ესთერისა ალლუზის სიკვდილის გამო და მისი უეცრივ მიცვლა.
დედოფალი სტირის:

„აწ განიდვიძე, ბატონო,
რისთვის ცურავ შავსა ზღვასა?
მიბრძანე, კიდევ ვისმინო
თქვენი ხმა, უბრძანო სხვასა.
რა გენებებათ, მოგაკრთვეთ,
მიბრძანეთ ნუ მიმცემთ სხვასა.
თუ ხმას არ გამცემთ, მოვეკედები.
შეც გულს დავიდებ დიდს ქვასა.“

უმისოდ ვერ გაძლო, ვერ დასთმო „უტკბესი ხელმწი-
ფე“ და განუტევა სული და ააწარწოლა გული მნახველთა.
ალლუზონი ოქროს კუბოში ჩაასვენეს და საფლავს ძეგლი
დაადგეს ზედ-წარწერით: „თუ მიკითხავთ, მოგახსენებთ: მეფე
ვარ ამოსარის, მპყრობელი დიდთა ქვეყანათ, ძირით დავით
მეფის გვარის, ალლუზონ დიდი ხელმწიფე, თვით მპყრობელი
მილანქარის, ბატონი დიდი ოვსთ, ჩერქეზთ, ჩეჩენთ, ქისტთა,
ნონთა კარის“. პოემა „ალლუზიანი“ შედგენილია სახალხო
ზეპირ-სიტყვაობის და ავტორის გამოგონილი ამბების შე-
თანხმებით. იგი წარმოადგენს ძალდატანებით შექმნილს ნა-
წარმოებს წაბაძვით რუსთაველის რომანტიული სიუჟეტისა
(ალლუზიანი მოიტაცებს ესთერს) და ნაციონალური ტენდე-
ციური—წინაღებული მოსაზრებით. შედგენა უნდა ეკუთვნო-
დეს არა უადრეს 1400 წ. და არა უგვიანეს 1453 წ. რადგან
ავტორი არას გვაუწყებს თურქთა დამკვიდრებისას ბოსფორის
ნაპირზედ და კონსტანტინოპოლის აღების შესახებ. თუ მო-

ხსენებულნი „კალმუხი“ კალმიკები არიან, მაშინ ავტორი ალღუზიანისა უნდა ყოფილიყო ქვეყნად მე-XVII საუკ.

მწერლობა მე-XVI - XVII საუკ.

მ ე ფ ე თ ე ი მ უ რ ა ზ I ნ ა წ ე რ ე ბ ი.

მეთექვსმეტე საუკუნის დასასრულს და მეჩვიდმეტე საუკუნის განმავლობაში საქართველო სპარსეთის გავლენას სრულიად დაემორჩილა. საბერძნეთის ზედ-მოქმედება შესუსტდა კონსტანტინოპოლის თურქთა მიერ აღების შემდეგ 1453 წ. მისვლა-მოსვლა ათონს, პალესტინას და საქართველოს შუა გაძნელდა. შესწყდა დასავლეთის გავლენა, ვიდრე კვლავ იგი არ გააცოცხლეს კათოლიკეთა მისიონერებმა. საქართველოს მეფენი იწვრთნებიან შაჰის კარს. სპარსეთიდან მათ და წარჩინებულ ქართველთ შემოაქვთ ჩვენს ქვეყანაში სპარსული ზნე-ჩვეულებანი, ადმინისტრაციული წყობილება, ლიტერატურული ნაწარმოებნი. ამ დროს ითარგმნება ქართულად მრავალი სპარსული პოემა-მოთხრობანი და მათ შორის ისეთი შესანიშნი თხზულებანიც, როგორც „როსტომიანი“, „ქილილა და მანა“, „ლეილა და მეჯნუნ“: შემდეგ „სირინოზიანი“, „თიმსარიანი“, „ბარამიანი“, „ფრიდონიანი“, და სხვა.

სპარსული მწერლობის გადმოღებას ქართულად წინ მოუძღოდნენ გვირგვინოსანნი გვამნი, მეფენი და მმართველნი საქართველოსი, რომელნიც ბავშობიდან ითვისებდნენ სპარსულს ენას, როგორც ჩვენ რუსულს. თეიმურაზ მეფეს, ქეთევან დედოფლის შვილს მიუძღვის დიდი ღვაწლი სპარსულთ თხზულებათა გადმოქართულებაში. თეიმურაზი I, ძე დავითისა და ქეთევანისა, რომელიც იწამა შაჰაბაზის მიერ 1424 წ., დაიბადა მეთექვსმეტე საუკუნის გასულს და აღიზარდა კახეთს. მეფედ გახდა 1605 წ. და გარდაიცვალა 1663 წ.

სპარსეთს, ქალ. ასტარაბადს. შაჰის ნებართვით გვამი მისო გადმოასვენენს საქართველოს და მიაბარეს მიწას ალავერდის ტაძარში. თეიმურაზის მეფობა საუბედურო ხანაა საქართველოს ისტორიაში. ამ დროს ჩვენს ქვეყანას ეწვია შაჰაბაზი, რომელმაც შეუბრალებლივ მუსრი გააელო ხალხს, დაანგრიაცხენი, ამოსწყვიტნა ბერ-მონაზონნი (მაგ. დავით გარეჯას) და გადაასახლა 100.000 სული ქართველი სპარსეთს და მთმაგიერ ჩათესლა კახეთში სპარსნი საქართველოს ერის შესასუსტებლად და თავის გავლენის გასაძლიერებლად. მეფე თეიმურაზს წილად ხვდა მამულის გარეშე ცხოვრება, ბედის თვალის მოსაბრუნებლად წასვლა სპარსეთს და რუსეთს, უნაყოფოდ თავის დამცირება და მხოლოდ ფუჭის იმედების მოხვეჭა. სიცოცხლე განვლო უცხოეთში და სასოება-მიხდილი ბერათ შეიმოსა. ამ დაუშრეტელი ვაების და მწუხარების ზღვას მიცემული მეფე სულის დასამშვიდებლად ხელს ჰკიდებდა კალამს და სთარგმნიდა სპარსულს ნაწარმოებს ქართულად. ცხოვრება მისი აღწერილია არჩილ მეფის მიერ „არჩილიანში“. მისი ნათარგმნი მოთხრობინი: „ვარდ-ბულბულიანი“, „შამიფარვანიანი“, „ზილიხანიანი“, „ლეილ-მეჯნუნიანი“, — ზოგი გამოცემულია, ზოგი ჯერ დაუბეჭდავია. „ლეილ და მეჯნუნის“ განხილვით დავიწყათ მეფე თეიმურაზ I-ის მოღვაწეობის დაფასება, რადგან ეს მოთხრობა ერთს დროს მიჩნეულ იქნა შოთა რუსთაველის პოემის წასაბაძავ ნაწარმოებად.

„ლეილ და მეჯნუნ“ ნათარგმნია *) რუსთაველისებური ლექსით — შაირით. შინაარსი ამ პოემისა შემდეგია. არაბეთში ქ. ლაზოს სცხოვრობდნენ ახლო ნათესაენი, მეფის ჩამომავალნი, დაბადებულნი ერთს და იმავე ღამეს, ესენი იყვნენ ვაჟი და ქალი. აღსაზღვლად იგინი მიაბარეს ძიძას. ვაჟს გმოაჩნდა საკვირველითვისება; იგი არ

*) ზოგიერთის აზრით „ლეილ-მეჯნუნიანის“ გადმოთარგმნა ეკუთვნის ზაალ თუმანიშვილს ამის სპარსეთში ცხოვრების დროს.

ეკარებოდა ძუძუს, თუ ძიძა ლამაზი არ იყო. ისტროლოგებმა (ვარსკვლავთ მრიცხველებმა) იწინასწარმეტყველეს, რომ ამ ვაჟს მოელის ისეთი სიყვარული, რომელიც არავის მომაკვდავს არ გამოუტლია. ეს სიყვარული იქნება უბედური და ვაჟი გავარდება უდაბნოდ და იქ იცხოვრებს მხეტია შორის. ვაჟის დედა-მამა შეწუხდნენ და ეცადნენ სათუთად აეზარდათ თავისი შვილი იმ იმედით, რომ ღმერთი ააყდენდა უბედურებას. ამ ლამაზს ვაჟს ერქვა ყაის და ლამაზს ქალს, მის ნათესავს, ლეილა. როცა ვაჟი შვილის წლისა შესრულდა, იგი მიაბარეს მოლას. ლეილაც იმ სკოლაში გაგზავნეს მისმა დედ-მამამ. ამ ორი ბავშვის სილამაზით ყველანი სტკებობდნენ. არ გავიდა დიდი ხანი, მასწავლებელმა შენიშნა, რომ ვაჟი გაუგონარი და შეუსმენელი გახდა. დაიწყო მიზეზის ძებნა და აღმოაჩინა სატრფიალო კავშირი ვაჟს და ლეილას შორის. მოლა გაუწყრა ყაისს და უწოდა „მეჯნუნ“, ე. ი. გაგიჟებული სიყვარულისაგან. ყაისი მოლამ დაითხოვა სკოლიდგან, ლეილა დედ-მამამ გაიყვანა და შავი ღლე დააყენეს გამოკითხვით, ხომ არ გადავიდა სამზღვარს ყაისთან ტრფიალებაში. ყაის-მეჯნუნი სიყვარულისაგან გიჟდებოდა, ტიროდა, მირბოდა სკოლაში და ჩუმად ჰკოცნიდა იმ ადგილს, სადაც ოდესმე ფეხი დაედგა ლეილას. ერთს ღლეს მეჯნუნს დიდი მწუხარებისაგან გაუსკდა ძარღვი და დაუწყო სისხლმა დენა. დედ-მამას გონება დაეფანტათ. მეჯნუნმა მისუსტებულის ხმით წარმოსთქვა: მოიტანეთ ერთი მუქა მიწა, რომელზედაც ფეხი დაუკრავს ლეილას, დამაყარეთ ჰრილობაზედ და სისხლი შემწყდებაო. მართლაც ამ წამალმა არგო, მორჩა მეჯნუნი, მაგრამ უფრო ხშირად დაიწყო უდაბნოდ გასვლა. ნათესავების რჩევით დედ-მამამ განიზრახეს მეჯნუნის დაქორწილება ლეილაზედ, რომ ამით მიეცათ შვება მის აღშფოთებული გულისთვის. ლეილას დედ-მამაც დასთანხმდნენ მის გათხოვებაზედ, რათა მოესპოთ ცუდი ხმები, ქალის შესახებ გავრცელებულნი. ქორწილის დროს თავი იჩინა ერთმა

ბორცის მომასწავებელმა ნიშანმა. როცა მოლა ლოცვას უკითხავდა, მეჯუნს გიჟსავით თვალეზი გაუბრწყინდნენ, მეჯლისში მეჯუნმა ვერ მოითმინა და აკოცა ჩადრ-ჩამოფარებულს ლეილას და ეს საქციელიც ჩარიცხულ იქმნა სიგიჟის ნიშანად. ამიტომ შეუღლება მათი უარყვეს ლეილას დედამამ და მეჯუნნი, როგორც ჰკუთხედ შემცდარი, გამოადვენეს. იგი გაიპარა უდაბნოდ. მამა მოუკვდა ჯავრისაგან და სარჩო-ქონება მათი გადავიდა ლეილას სახლში. დედა მეჯუნნისა გამოუთქმელს მწუხარებაში აღამებდა დღეებს. ერთხელ მეჯუნნი მთხოვარის ძონძებით მოვიდა ლეილას სახლში. ქალმა იცნო და თითონ გამოუტანა მოწყალება. შეყვარებულნი ჩაეკვრნენ ერთმანერთს. ამ შეხვედრას თვალი შეასწრო ლეილას დედამ, რომელმაც ამ საქციელისთვის ქალი თმებით ათრია. ლეილამ მეჯუნნის განშორება ინაღვლა, დღე-დღეზედ დნებოდა. ზაფხული დადგა და ქალი დედ-მამამ წაიყვანეს მთაში ჰაერის გამოსაცვლელად: ტარხტევანი შეუკრეს აქლემის ზურგზედ და შიგ ჩასვეს. თან-მხლებელნი მისდევდნენ უკან, დედა წინ მიუძლოდა. ღამით აქლემს ჰამა მოუნდა, მოსწყვიტა თოკი, რომლითაც იგი მიბმული იყო ქარავენთან, გადავიდა გზიდგან და შევიდა უდაბნოდ. მხეცთა შორის ლეილა წაწყდა მეჯუნს, რომელმაც ვერ იცნო ქალი. როცა გაიგონა ლეილას ხმა, მეჯუნს გული შემოეყარა. ლეილა ჩამოვიდა აქლემის ზურგიდგან და მეჯუნს ცრემლები მოსწმინდა თავის ხელით. მეჯუნნი მოსულიერდა და გახარებულია ლეილა, მაგრამ ვაჟი სრულიად უღონოა ისარგებლოს შეხვედრით. თან-მხლებელნი ლეილასი გაეშურნენ მის საძებნელად. ჰპოვეს იგი მეჯუნთან და გაჰკიცხეს ჰკუთხედ შემცდარ კაცთან ტრფიალობისთვის. ლეილა ვერ დამშვიდდა. ამას შემდეგ უფრო ჩამოხმა და მწუხარება გაუორკეცდა. დაბრუნდნენ ისევ ქალაქს. აქ ეწვიათ ბაღდადის ხალიფის შვილი. როცა უდაბნოზედ გამოიარა დიდებულმა ემირმა, ნახა ჰკუთხედ შემცდარი გამხდარი კაცი. ვეზირებმა აუხსნეს, რომ მიზეზი მის უბედუ-

რებისა სიყვარული არისო. ემირი თან წაჰოყევანს მეჯუნუს, რადგან ჰსურს კეთილი გულით უშველოს რამე. მამა ლეილისა მიიღებს ემირს დიდის პატრივით. აი ეს არის მიზეზი ჩემი ტანჯვისაო, — უჩვენებს მეჯუნუნი ლეილაზედ. მაგრამ ემირი თვით გატაცებული ლეილას სილამაზით განიზრახავს მის შერთვის და მეჯუნუნის მოწამლვას. იგი დაარჩევს მოსამსახურეებს მოართვან ფიალებით სასმელი იმ ანგარიშით, რომ მეჯუნუს შეხვდეს მოწამლული ფიალა. შეცდოზით საწამლაოვით ფიალა შეხვდა ემირს. ლეილა მეჯუნუნისთვის თვალ-შეტურობელი სტირის. იგი უარს ეტყვის შვიდა სახელმწიფოღვან მოსულს საქმოებს. ძალ-მიხდილი ლეილა განუტყევებს სულს. მეჯუნუნმა, შეიტყო-რა ლეილას სიკვდილი, დაჰკარგა გონება. როცა მოაბრუნეს, მოისურვა მიცვალებულა სატრფუს გვამის ნახვა, — მოეხვია მის კუბოს, მდულარე ცრემლები დააყარა და იქვე განუტყევა სული. სატრფუნი ერთად დასაფლავეს. პოეტებმა მათი სიყვარული ლექსად შეაქეს და მთელს სპარსეთს იგი მოჰფინეს.

ლეილ და მეჯუნუნის ამბავი ლექსად აღწერა გამოჩენილმა პოეტმა ნიზამმა და სპარსულით ქართულად გადმოიღო მეფე თეიმურაზმა. შევადაროთ იგი „ვეფხისტყაოსანს“. თავდაპირველს განსხვავებას ნიზამის და რუსთაველის ნაწარმოებთა შორის შეადგენს მეჯუნუნის ქუთუზედ შეშლა, — ტარიელი ხელობს, მაგრამ გონება არ დაუკარგავს. სიყვარულის ფსიხოლოგია ნიზამის პოემაში არ შეიძლება გამორკვეულ იქნას, რადგან გმირის საქციელი აღტაცების, აფექტების შედეგია. ლეილა ჰარამხანას გაზდილი ქალია, რომელსაც აკლია მხნეობა დაიცვას გრძნობის თავისუფლება, წინააღმდეგეს მახლობელთა შემძლავრეობას. იგი ჯერ შეუქუთუხლულა ყვავილათა, სიყვარული გაეღვიძა მოულოდნელად, თავისთავად და აქ გრძნობას ბოლომდის არ უღალატა. როგორც ჰარამხანის ნაყოფი, იგი ვერ ებრძვის გარემოებას და ემორჩილება მას ყმასაოვით, როგორც ყოველი მაჰმადიანი ქალი, აღზდილი ზნეო-

ბით დამამკირებელ პირობებში. როცა შემთხვევით აწყვეტილმა აქლემმა მეჯუნთან შეჰყარა, მაშინაც ვერ დაიცვა თავის უფლება, მოთმინებით დაემორჩილა მშიშარა ზანგებს, რომელნიც მას ნივთივით შესდებენ აქლემზედ და გააშორებენ მეჯუნს. ეს გმირიც თავმოხრილი შეჰყურებენ თავის სატრფოს და არც ერთს ღონისძიებას არ ხმარობს საყვარელი დაიფაროს, საგანი აღგზნებული გრძნობისა არ განუტევოს. ასე ადვილად რუსთაველი ტარიელს არ დაატოვებინებს დარეჯანს, ზედ-შეაკლავს გმირის გამპკრიახობას, რათა სატრფო გამოსტაცოს განსაცდელს. ჩვენს პოეტს თვალწინ უდგა დიდებული დედაკაცი—თამარ მეფე, თავისუფლად მომქმედი, და არ საქიროებდა ჰარამხანაში აღმოცენებული ტიპი გაეხადა გმირად თავის პოემისა.

შევადაროთ ორი მსგავსი ადგილი „მეჯუნ და ლეილის“ მოთხრობაში და „ვეფხისტყაოსანში“: პირველი შეეხება სიყვარულის აღძვრის მომენტს, წამს და მეორე სისხლის გამოშვებას. მეჯუნს და ლეილს სიყვარული ჩაესახათ გულში, როცა იგინი შეიღის წლისანი შეხედნენ ერთმანეთს სკოლაში და თავიანთ უებრო სილამაზით მიიპყრეს ყველას განცვიფრებული ყურადღება. ლეილისაგან გამომავალი სხივი ნათელს ჰფენდა გარემოს, ცის მანათობელმა დაჰკარგა თავის ბრწყინვალეობა ლეილას სიტურფესთან შედარებით. მეჯუნს გულში წვდა ისარი ვნებისა. იგი გაქვავებული შეჰყურებდა ლეილას და ქალი მას უღიმოდა ვარდის ფერი ტუჩებით, როცა ერთად ჩაჰყურებდნენ წიგნს. ვერ შეძლო გულში დაეტოვებინა აღგზნებული ცეცხლი, — შეატყო მოლამ ეს და გალახა ვაჟი, ქალი კი დაუბრუნა დედ-მამას. მეჯუნნი სატრფოს მოშორებული გახდა ავად; ლეილას დედ-მამა სირცხვილით იწვიან. „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ, რომ უშვილო მეფე ფარსადანმა ტარიელი აღზარდა თავის სასახლეში, დედოფალი თავს ევლებოდა, რადგან მისი შვილად აყვანა ჰქონდათ განზრახული. ექვსის წლის იყო ტარიელი, როცა დაე-

ბადათ მეფე-დედოფალს ქალი, ნესტან-დარეჯანი. ბავშვები ერთად იზღებოდნენ და ცელქობდნენ. შეიქნა რა ნესტანი 7 წლისა და ტარიელი 13, ივინი განაშორეს; ქალს „სახლი აუგეს“ და სიბრძნის სასწავლებლად მიუჩინეს ქვრივი მამიდა დავარ და მოახლე ასმათი. ნესტანი მზეზედ ულამაზესი იყო, კკუთ და სიწყნარით ღირსი სამეთო ტახტისა. მის სახლს, სადაც „ეკემოდის ალვა თლილი“, ვერ ვინ ხედვიდა. ტარიელი გაიზარდა, „ძალად ლომსა, თვალად მზეს“ ჰგავდა. ერთხელ მეფე და ტარიელი ნადირობიდგან დაბრუნდნენ. მეფემ ქალის ნახვა მოინდომა. მოიგონებს რა ამ ჟამს.

„ტარიელს თვალი სისხლნასა,

ცრემლითა დაგალებიან,
თქვა: ნახვისცა უღირსსა,
ვისგან სახმილნი მსდებიან,
უმისოდ, ძმანი რად მძმობენ,
ანუ რად დანი მდებიან.
ბაღია ვნახე უტურთუესი
ყოფლისავე საღხინოსა,
მფრინველთაგან ხმა ისმოდა
უამესი სირინოსა,
მრავლად იყო სარაჯები
ვარდის წულისა აბანოსა,
კარსა ზედა მოჭყარვოდა
ფარდაგები ოქსინოსა.
ზღუდელ მოვლიდა ზურმუხტი,
ხე აღვა დარიკებითა;
მეფე გარდახდა მუნ, სადა
კოშკია ბაზარკებითა,
შინა შევედით, სრა დაგუხვდა,
მოცუელი ფარდაგებითა,
მაშინ სასობთა ღახუართა,
სულთ, ვით დაუდგებითა.

მეფემან ახმა დურაჯთა
მითხრა მიტანად ქალისა;
გამოგუხვენ და წავედით
ჩემად სადებლად აღისა,
მაშინ დავიწიე გარდახდა
მე საწეთრასა ვალისა,
აღმასისა ხამს დახვარი
დახვრად გულისა საღისა.
მე გარეთ ვსდეგ და მეფემან
შევლო ფარდაგი კარისა,
ვერას ვხედვიდი, ოღენ ხმა
შესმოდა საუბარისა;
ასმათს უბრძანა გამოხმა
დურაჯთა ამირბარისა.
ასმათ ფარდაგსა აზიდნა,
გარეთ ვსდეგ მოფარდაგულსა,
ქალსა შევხედე, დახვარი
მეტა ცნობასა და გულსა... დავეცი, დაგბნდი“...

შევადაროთ ახლა მეორე ადგილი. მეჯნუნ დღე-და-ღამ სტირის, ცრემლები შეუწყვეტლივ ჩამოსდის. საბრალო დედ-მამაც მწუხარებით აღსაუხსენი არიან. ვნების ლელვა მეჯნუნის გულში აღშფოთებას ახდენს. ძარღვიც გაეხსნა, მახლობელთ არ იციან როგორ უშველონ. ხელავენ რა მათ შეწუხებას, ეტყვის კრუსუნით: არ მოვკვდები, ნუ იხოცავთ თავებს. წა-დით, საცა ჩემი სატრფო ზის, აიღეთ იმ ადგილიდგან ერთი მუკა მიწა და დამაყარეთ ქრილობაზედ, — სისხლი მაშინვე შეს-დგება. ასეც მოხდა, მაგრამ მეჯნუნს სიცოცხლე აღარა სურს. „ვეფხისტყაოსანში“ შესაფერი ტაყები გვაუწყებს შემდეგს:

„დღენი გამოხდეს და გული
უფრორე დამწვეს მე აღთა,
ვეღარ ვუჭვრეტდი ლაშქართა,
მინდორს თამაშად მაგაღთა.

დარბაზს ვერ მიველ, მკურნალთა
დამიწეეს მოსლვა მრავალთა.
მაშინ დაგიწეევ კარდახლა
სოფლისა ღვინთა მრავალთა.
სხვამან ვერაფერ შემატყუ
დება ცეცხლისა ცხელისა;
სისხლი დამწამეს, მეფემან
ჰბრძანა გახსნევა ხელისა.
გაგიხსენ ფარვად ჰატიყთა
არვისგან საეჭყელისა.
ხელ-გახსნილი, სვედიანი
საწოლს ვიუყ თავის წინა.
კაცი მოვიდა შეჟისა,
სწადსო ამბისა სმინება.
მე ვკადრე: დამიწეთ მოჯობინება,
წინაშე მოვალ, ამისთვის
კვლავ უფრო მმართებს ღვინება.
დარბაზს მივე, — მეფე ბრძანებს:
ამის მეტისა ნუ იქმ აბა.
ცხენსა შემსვა უკაპარკო,
შესჯდა, ქორნი მოუტყენა“.

ამ შედარებამ თვალსაჩინოდ უნდა ჰყოს რუსთაველის ხელოვნების უპირატესობა წინაშე ნიზამისა. ქართველს პოეტს არ დასჭირებია ესეხსნა რამე ნიზამისგან, მეტადრე სპარსული სიუჟეტის შეთვისება შოთას მიერ დაუჯერებელია, თუ დაეუკვირდებით „ვეფხისტყაოსნის“ და „ღვილ-მეჯუნღიანის“ მოთხრობას. ნიზამის პოემის შინაარსს შეადგენს სიყვარულის ანალიზი ორს მოქიშვე გვარის წარმომადგენელთა შორის, ამბობს ცნობილი მეცნიერი ეტე. ამ პოემის გადმოქართულებით მეფე თეიმურაზმა გააცნო ქართველს მკითხველს საზოგადოებას საუკეთესო სპარსული რომანტიული ნაწარმოები. მისს კალამს ეკუთვნიან კიდევ რამდენიმე ნათარგმნი თხზულება.

მან გადმოიღო „ვარდ-ბულბულიანი“, რომელშიც სპარსულად „მოლა აჯამ ბრქეთა-ბრქენმან გააუბნა ბულბულს ვარდი, ვარდს ბულბული, სიტყვა ტკბილი ენა კრძელმან“. შინაარსი ამ პოემისა შემდეგია: დადგა გაზაფხული. გაიშალნენ ყვავილნი. სუყველას უსწრო სურნელმა და პირად თეთრმა იამ. მას მოჰყვა ზამბახი, სუმბული, ნარგისი, ყაყაჩო. აყვავდა ვარდიც, რომელმაც წალკოტი „შეამკო და დააშვენა“. ბულბულმა მრავალ-გვარად დაჰყვეთა გახელებულმა. მისი ძახილი და ცრემლთა დენა ითაკილა ვარდმან. იგი ეკითხება მებაღეს, ვან არის ეს ჩიტი, რომელიც „კვდების, იწვის და იძახის, არვის უნახავს მძინარე“. მებაღე გაუმჟღავნებს, რომ ბულბული მისთვის იწვის, თავს ევლება და დასქიკჭიკებს და სთხოვს მის შებრალებას. ბულბულს შეუთვალა ვარდმა, რომ იგინი შორი-შორს არიან ერთმანეთზედ, რომ საქმე აულია „ერთობ ძნელი, არ აღვილი“. ვარდი უპასუხებს:

„თუ გ'გეყრები ცოცხალი,
მე სული ამომხდებოა“.

ვარდმა ამაზედ უთხრა:

მე ვარ ხელმწიფე ყვავილთა,
ვის ხელაჲ ჩემისთანადო,
ღვთის მადლსა, დამეხსენ, მომეცაღე,
ადგილი გარდაიცვალეო.

ბულბული სულთქმას მოუხშირებს და ეტყვის ვარდს, რომ არ გაეყრება და მის ეკალზედ აეცმება. ვარდი სიამაყით „უბრძანებს“, რომ იგი ბულბულს თავის შესაფერად ვერ ჰპოვებს. მეო „მეფენი და ხელმწიფენი ნატვრით თავსა გარდმიურინან, ხელნი ხელმქნელსა მადრიან, მიჯნურნი სამიჯნუროსა, რიტორნი შეთხზვენ სიტყვასა მათებუროსა, ეკელუნნი დაწვთა ზედა მიდებენ, ჩემთვის წალკოტად კარბიან, დამკრეფენ ბრძლის თითითა, ეკელსა მომამორებენ“. ბულბული თანახმაა, რომ ვარდი ღირსია საერთო ქება-მკობისა, „მაგრამ წესია ეკელუნთა მიჯნურზედ აშეუობანო, უმობანო აღარ მადირსე, არ თუმც ამხანაგობანი“. ინდოეთიდგან მოვალ დამწვარი შენის სიყვარულითა და შენ კი

გაგდებას მიქალი მე უცხოს, შეუღარებელს ჩიტს, მომხიბლავი ხმის პატრონსო. ბულბულსაც მოჰყავს საბუთები თავის ღირსების დასაცველად. შენ, ვარდო, „გიხმეს ყოველთა უტურფესად“, მაგრამ ჩემთვისაც „ბრძენთა და ფილოსოფოსთა, რიტორთა მოშაირეთა—სპარსთა, ჰინდოთა, ქართველთა“—ბევრი ქება სთქვეს და „შენად მიჯნურად დამწერესო“. მე წამკიდევ სიყვარული და შენ კი ისწრაფი ჩემს სიკვდილს, ნაცვლად ცეცხლისა შრეტადო“. ვარდს შეეებრაღა ბულბული ამ სიტყვების შემდეგ, „მაგრამ არ გმართებს შენ სხვათა მიჯნურთა თავის მიგება... დაგწერეს ჩემად მიჯნურად არ მიმანისა ჩიარადო, შენ ვერას ირგებ, შემრჩება მე ცუდი მოუიფნებაო“. ბულბულს ცრემლი მოერიო და დაბნდა უსულოდ. ვარდი სწუხს, რომ მისი „სისხლის მზვეველი“ გახდა, ამიტომ ჩასძახის: „ნება დაშირთავს, აწ იყავ ბადისა ამ მიღამოსა“. ამ ხმაზედ ბულბული გაცოცხლდა, სისხლის ცრემლი შეაშრა და მადლობას უხდის, რომ „სიცოცხლე უბოძა“ მას. ტყვე-ქმნილი, თავს დასტრიალებს, მრავალჯერ ხმა-ცვლილი მის სიტურფეს ჩამოსთვლის. გული მის გაყრას ვერ შესძლებს. ვარდი ერთს მწარე სიტყვას მაინც კიდევ მიართყვამს ბულბულს: „ვერ გხედავ თვალებურად ჩემსა დაქვსა“. პასუხად ბულბულმა ველარა თქვა-რა, ენა დაება და „ამა სიტყვაზედ კარდაწედა მათი ბრძოლა და ვაება“. ამ ტაეპს პოეტი ათავებს სიტყვებით: „მეც მომქწინა ტუგილი, ეს ცუდი გალაუბება“.

რასაკვირველია, ეს 97 ტაეპიანი პოემა აღლევგორიულად, გარდათქმით უნდა აიხსნას: ბულბული მიჯნური მამაკაცია და ვარდი მისი სატრფო. პოემა დაწერილია 16 მარტლოვანი ლექსით. ამავე ლექს-წყობას ხმარობს მეფე თეიმურაზ სხვა თავის ნათარგმნს და ორიგინალურს ნაწერებში. „ვარდ-ბულბულიანი“ წარმოადგენს საერთო სქემას, გეგმას, როგორ აზროვნობენ და მოსთქვამენ აღმოსავლეთის ლირიკოსი პოეტები. მათ ჩვეულებად აქვთ მოწინააღმდეგე საგანთა დაპირდაპირებით, კონტრასტით გამოარკვიონ სადავო საგანი. „ვარდის

და ბულბულის“ შექება სპარსულად რამდენსამე პოეტს ეკუთვნის (მე-XV, მე-XIX საუკ. და სხვ.). სპარსულითვე გადმოღებულია თეიმურაზ I-გან „სანთელი და პეპელა“ („შამი ფარვანიანი“), შედგენილი, მსგავსად ვარდის და ბულბულის გაბაასებისა, კონტრასტიული სქემით, მოპირდაპირეთა შეტაკებით და შედარებით. ეს პოემაც მწუხარე გრძნობით არის აკვანძული. სიუჟეტი გამოგონილია, „ზღაპრულია, თქმული სარგებლად კაცთათვის“. მაშასადამე ესეც გარდათქმით. ალღეგორიული მოთხრობაა.. „მოღით მკითხველნო, რომელთა ცრემლი გსდით ნაკადულები, იგი მოყვრისათვის საკვდავად, ვის შეგიწირავსთ სულები; ვისცა გწვავთ. ცეცხლი უშრეტი, გაქვსთ გული დანაწყლოლები, ნახეთ ფარვანა დამწვარი, მკვდარი სულ ამოსულები. მისგან ისწავლეთ ყოველთა ხელობა მიჯნურობისა“. ფარვანა სანთელს ევლება, მიჯნურსა მისის ბრალითა გული დასწვია სადალად. ფარვანა ეტყვის: „სანთელო, მანათობელო ღამისა, შენისა სიუყარულითა სული ამოსვლას ღამისა ნუშტა შექების უშენოდ სიცოცხლე ერთის წამისა“. ქვეყნათ შენ დარეს ვერ ვხედავ, მთვარეს და მზეს ჰგეხვარ, ბრწყინვალე კამკამებით ლახვარი გამივლე გულში და ფრთას მომწვავ ალით; ღვთის ბძანებით მე შენი ტყვე ვარ. სანთელმა „აღირსა პასუხი გვიანად“: მე შენი რაც გავიგონე, არც ერთი მესმა ჭკვიანად. მე ღმერთმან შექნა სამადლოდ. ხატთან და ჯვართან წინა ვარ, სულისა საიმიედობით,— შენ რომ შემცდრობით დაიწვა, სისხლი მე რად უნდა დაშედოსო. ფარვანა ატირდა და შემდეგ დაუწყო ქება და ხვეწნა ცრემლით: შენთვის მკვდარი ვარ, როგორც ბულბული ვარდისთვის; უშენოდ არ ვარგა ღხინი, სმა-ჭამა, კეკლეუტა ურილთა: ჭამასა კახდა ბრწყინვალედ, ტურფად გამომჩენლად, სიგონჯის მთა-რავად; შემობრალე მიჯნურიო. სანთელი მაინც თხოულობს, რომ დაეხსნას, რადგან მისი სიბრალულით ღხინი დაუძვირდა. ფარვანამ ვერ აიტანა ეს მწარე სიტყვები, გაშალა მხარი, მომართა, სად სანთლის შუქი კრთებოდა და დამწვარი დაეცა

ძირს. პოეტი ურჩევს მიჯნურთ ასე თავგანწირვით მოექცნენ მათ, ვისთვისაც „სული ხდებათ“.

დასასრულ მეფე თეიმურაზ გვაუწყებს ცნობას, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს მისი ბიოგრაფიის შესასწავლად. „ცუდათ წოლითა, გღებითა, ეს მომაგონა რა ჭამან, ორმოს ჩამაგლო სოფელმან და ცრემლითა დენამან ზედ გადახეთქა რაჭამან ღმერთო, ნუ მიწეებს ამ ცუდსა ლაუბას, ცუდ მიღებასა, გედარ გაუძელ შვიდ ზაფხულ მოწეებით ცუდათ გღებასა, შეჭირვებასა ცეცხლსა მოვედო ღვთისაგან დახსნისა მაშასადამე, „შამი-ფარავანიანი“ მეფემ სთარგმნა იმერეთში, როცა ტახტი დაჰკარგა და იქ გულის გადასაყულად არჩილ მეფის სიტყვისაებრ „იობის“ შექირვებაში კალამს მოჰკიდა ხელი *). „კუდ ლაუბებანს“, რომლისთვისაც მეფე ბოდინს იხდის „შამ-ფარავანიანიში“, გაიმეორებს ლექსში „შედარება გაზაფხულისა და შემოდგომისა“. თითქოს, მწერალი სულის მოსაბრუნებლად, „მოსალხენად“, მოგვითხრობდეს ამბავს, რომელიც მას უმნიშვნელოდ მიაჩნია. „შექირვება“ და „უსაქმობა“ ალაყბებს მეფეს, „სევდის გაფანტვა“ ჰსურს ლექსის წერის დროს. „უსაქმოს მოწეენილს მტერობის ცუდ ლაუბებანი, სევდისა შეჭირვებასა არ დამუფანტა მცნებანი“. „შედარება გაზაფხულის და შემოდგომისა“ (74 ტაეპოვანი პოემა) შეიცავს ისტორიულს ცნობასაც შესახებ მაჰმადის რჯულის შემოტანისა საქართველოში და ქრისტიანობის შესუსტებისა. მეფე ამ ლექსისაც „უსარგებლო თქმულებად“ სთვლის, მაგრამ სწერს „უნდოს განქარვებასა“, რადგან ხედავს, რომ „არვის უნდა სახარება; არცა წიგნი მოციქულთა, ყველა სოფელს დაემონა“. ქებას შეასხავს რა მას, ვინც სიბრძნით ოთხი ნივთი შეაზავა, მეფე გვეკითხება, „რომელი სჯობს—გაზაფხული თუ შემოდგომა“. ამათ კამათობას სთხოზავს „ეგებ ამით მოვილხინო“, ვარამის გადასაყრელად. ამ გვარად ლექსთ-წყო-

*) ნახე შემდეგ, მეფე არჩილ რას ათქმეინებს თეიმურაზს ამ მწუხარების გამო.

ბითს ნაწერში შეაქვს მეფეს ისტორიული მომენტის მკრთალი სურათი, გვიხატავს თავის და მთელი საზოგადოების განსაცდელს სპარსთა გაძლიერების დროს საქართველოში. როგორც წინა მისს ლექსებში, აქაც დაპირდაპირებით, კონტრასტით ორის საგნისა, მოხაზავს მათს ღირსება-ნაკლებულვანებას. „გაზაფხული იტყვის: სამოთხე ვარ ამ სოფლისა, ვითამც ვიყო ამხანაგი შემოდგომის ანუ სთვლისა?“ სიტურფესა და სიკეკლუცეს მისას კაცი ვერ მოსთვლის: ზაფხულს მდელიონი ზურმუხტად გადაიქცევიან, ხეხილნი ტურფად გაიშლებიან, წალკატს ლხინობენ ქალ-ყრმანი, ყვავილებით შემოსილნი, ფრინველნი აქიკიკილებიან და მხეცნი მალლა ხმაურობენ. შემოდგომა შენიშნავს, რომ გაზაფხული „ერთობ თავს იქებს: ჩემგან უკეთ რითა შევნი, ბარითა, თუ ანუ მითითა. აგვისტო რა დაილევა, ჩემი დრო მაშინ მოვა; ჩემს დროს ასხია ხეზედ ნარინჯ-თურინჯი, ბროწეული, ყურძენი, ჰკრეფენ და სქამენ სავეე აქვსთ კალთა და უბეებიო, იმისი ფასი შენ რა გქირს, გვითხარი და მიანბეო. ზაფხულს ეწყინა, რომ შემოდგომამ დაიკვება სილამაზითაც მე გჯობივარ: „ეგ არი ჩმახები, გაყვითლებული ფოთოლით ვის ემსგავსები? ვარდს და ბუღბულს განა შეედრება შემოდგომის ხაშხაში?“ შემოდგომა მოაგონებს, რომ იმის დროს საუკეთესო დღეებია; არც ცხელა, არც ცივა, სიკეთით ყველა სავსე და მძღარია. გაზაფხულში კი „არათუ ღარიბნი, მეფენიც ვერა ძლებიან“. შემოდგომას ყველა ღირსობს და თამაშობს. წითელს ღვინოს ასხავენ და თასებით სვამენ, ქორებით სანადიროდ მიდიან. გაზაფხულობით „დაარსდება ყოველი სარჩო-მოსავალი; ამ დროს შეიძლება მგზავრობა, ხომალდები მიეშურებიან ზღვად, შემოდგომას კი, ვერ მორჩენენ დაუნთქვეველად“. გაზაფხულის ქარი უკვდავების ნიაფია, შემოდგომის ქარი დააშიშვლებს ტყეს და სიცივეს უქადის ქვეყანას, გიორგობისთვე თოვლს წამოგაყრის და წაგიხდენს დაკვეხილს ჰურადობას. შემოდგომა

უპასუხებს, რომ მას თუ ზამთარი წაახდენს, გაზაფხულს შთან-
თქავს ზაფხული, „კრიკინის დრო“.

ჩვეულებრივი სქემით დამონებული, მეფე თეიმურაზი
ერთს განსაცვიფრებელს შედარებას სწერს, „შედარებას ციე-
ბის და მღვდლისა“. ამ 24 ტაეპოვანს ლექსს „შედარების“
მაგიერ უფრო შეეფერებოდა სახელი „გაბაასება ციების და
მღვდლისა“. მღვდელი იწვევს საჩხუბრად ციებას და თავი-
დგანვე სამების ძალით წყევლას უთვლის. ციება უპასუხებს,
რომ „წყევლა დედა-კაცის წესია“, — იგი დაუდნობს ძვალს
და რბილს. მღვდელი სწუხს, რომ ციებამ მუცელი შემოასია,
ველარ სქამს ნესვს და მოჰკლა იგი „ემბაზში მონათლული“ —
ემუქრება, თუ ფეხზედ წამოდგა, საკადრისად შეაქციოს ციება-
ეს მუქარა სიცილად არ ჰყოფნის ციებას და საფლავს უმ-
ზადებს „ყმაწვილ კაცს მღვდელს იოსებს, რომელსაც ოხრად
დარჩება ცოლ-შვილი, დედა, მამა დროული და პატარა შვი-
ლი სვიმონ. ციება იმათი სიბრაღულით თავს ანებებს, მაგ-
რამ ისევ მოუბრუნდება, თუმცა პირობა მისცა, რომ „სა-
უკუნოდ აელო ხელი“. მღვდელი „ორპირობას“ სწამებს,
ციება კი უქადის აკენესოს მთელი ზამთარი, ექიმებთან ატა-
როს უბე „თეთრით“ (ფულით) გატენილი. მღვდელი სთხოვს
აკმაროს ქალიშვილების წართმევა და ის ვაგლახი, რომელიც
მან გამოიარა ქინაქინის უზომო სმით. წმ. ნინოს სახელის
ხსენებით და ხვეწნით მოიშორა ციება თავიდგან.

ერთი იმ ლექსთაგანი, რომელიც დაწერილია რუსთავე-
ლის წაბაძვით, არის „მაჯამა“. იგი შესდგება 111 ტაეპისა-
გან და, როგორც დანარჩენი თეიმურაზის თხზულებანი, დაწე-
რილია 16 მარცვლოვანი ლექსით. სათაურის თარგმანს პოეტი
იძლევა მესამე ტაეპში: „ქართულად მაჯამა შეერაღად ითარგმანების,
წიგნები გამოკრებული იგ ერთად მოიყარების“. მაჯამაში ხშირად
ტაეპის ოთხივე სტრიქონი თავდება ერთი და იმავე სიტყვით,
რომელსაც სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა აქვს. მაჯამა შეაქებს
ვილაც პირს, შესაძლოა, მეფის მეუღლეს. მისი სილამაზე აღ-

წერილია შოთას მიმსგავსებული ენით „ტურფა ხარ შეკნიერებით, ტანი შიგიგავს საროსა, ვაჟ შენისთანს მიჯნურსა-ვერ-ვინ ეღირსოს საროსა“: კაცი ხამს შენტვის გაიქრას და ლხინი გაიმწაროსა, ტარიელ ქვაბსა ესტუმროს, მეჯუნთა დაემყაროსა. რუსთაველის სახელი და მისი ნათქვამი ხშირად არის მოყვანილი: „შოთამ სთქვა სწორედ მოდგამა მზისაგან ვარდთა-ნეხვისა“, ანუ „ვის სიცოცხლე მწარე ჰქმნდეს, სიკვდილი სთქვა შოთამ ტკბილად“. „ვეფხისტყაოსნის“ გმირების სახელიც შეგვხვდება ამ ჰპოემაში: „ცუდად მაქებენ თინათინ, ნესტან-დარეჯან და ვისო“. პოეტი იგონებს „ხოსროვის*) ცრემლსა ნადენს“, ქრისტეს ბრძანებას „ოთხს თავში“, ე. ი. ოთხს სახარებაში და ეს მაგალითები ამტკიცებენ, რომ მეფე გაწვრთნილია სპარსულს და ქართულს. ლიტერატურაში, — როგორც საერო, აგრეთვე სასულიერო ნაწარმოებში. პოეტი შეახსენებს ხოტბას სატრფოს საამო ტანადობას, პირ-მზეს; ლაწვ—ლალისფერს, ბაგე-ტკბილს, გიშრის წამწამს, თმის ტევრს და წარბთა სისქეს, მუშკამბრიანს სულს, — ეს უებრო სილამაზე ჰკლავს პოეტს, სასიკვდილო ლახავრს უტარებს გულში. თან-და-თან მეფე უკმაყოფილებს ზეწარს ისხავს, აღშფოთებული გულის მისწრაფებას გამოაქვეყნებს. სოფელს მწარედ ემდურის და ეტყვის: „დამიკარგე ქე, ასული, თვალთა ჩენა“. გრძნობს, რომ სვე: ბოლო ეამს მოეშალა; იცის, რომ სოფელი ან „ადრე დაგვხოს“ ან თუ გრძლად გვატოვებებს, ჩვენ გვიზამს საქმესა უარესებს: „რაც გვიყვარს, ჩვენს წინ დაგვიხოს“, თვალთა დააკლებს ნათელთა, პირსა დაუქნობს, ბაგეთა მოშლის, კბილსა წაახდენს „და ბოლო ეამს ისეგ სიკვდილი, გულზე მიწა და ღოდები“. ეს პესსიმისტიური შეხედულება მეფეს ჩააგონა საკუთარმა სვემ და მრისხანე ბედის წერამ. მაინც სასოება არ დახშა გულში, ქრის-

*) „ხოსროვ და შირინი“ ქართულად ნათარგმნი, აგრეთვე „ბარამ და გულანდამ“, სპარსულით გადმოღებული მეფე ვახტანგის ბძანებით, დასულია სპეტერბურგის საჯარო წიგნთ-საცავში.

ტიანობრივი შიხედულება დაიცვა: „ამას არ ვიტყვი—არ გვინდეს სოფლისა ნივთიერები, ესრედ ვისმართ კეთილად ბოლოს არ გასამწარები, არ გვიდგეს სული მოკვდავი ზირუტეგებრ გასაქარები, რადის: ეს ხელთა გაგვარდეს, მუნ არ დაგვეშას კარები“. საყურადღებოა, რომ მეფე სოლომონის სიტყვებით აღწერილს „ამაოება ამაოებათას ათავენს ამ შესარიგებელი სოფელთან დარიგებით. სამგლოვიარო ლექსი, ელეგია, გულ-ამღვრეულმა და დათუთქულმა პოეტმა უძღვნა დედოფლის ანნას ხსოვნას, თავის მეუღლეს, დადიანის ასულს. თეიმურაზმა შეირთო ცოლი 16 წლისამ და ოთხი წლის შემდეგ უკვე დაქვრივდა (1610 წ.) დედოფალმა დაუტოვა ორი ვაჟი—ლევან და ალექსანდრე. აღვიღად მისახვედრია მწუხარება გვირგვინოსანი მგოსნისა ამ გრიგალის მოსევის გამო: „ჟამი კარდახდა შგებისა, მოვიდა გლოვა წუხილი, ღხინმან მიმრია, შემექმნა გულს ურჯა, თვალთა წუხილი, დვარი სდიოდა სისხლისა, ცრემლთა ისმოდა ქუხილი“. *) ასე იწყებს მეფე თავის ელეგიას, გარდამეტებული ჰიპერბოლიზმით სავსე გოდებას. „მოვსთქვამდი: მზეო, დამაგდე ცეცხლი მომიდე წამალი, მე გლახ უშენოდ ოხერმა, მუნ ვერა ჰმოვო წამალი“. ასწერს შემდეგ დაფერფლილს დედოფლის სილამაზეს — გაყვითლებულს ბაგეს, ოდესმე ვით ვარდის ფურცელს, დახუჭულს წამწამთა რაზმს, ტბილს ენას დადუნებულს და მიკმართავს განსვენებულს ამ გულ-მოსაკლავი სიტყვებით: „რად დააგდე ეს სოფელი, სახელმწიფო, ქმარი, შვილი?... მე გამწირე, სუფარელო, ლევან, რად ჭუავ საბრადობდად, ალექსანდრე ნებიერი, ვით დამიგდე მე ეს ობდად!“ მოაგონებს—რა დაობლებულს შეილებს, მეფე თავისთავისა ც იწყევლის: „გვირგვინთ ნაცვლად ჩაჩსა მზურავ, სკობტრად მძღვევ შავს ჯოხსა, ჰორფირად მცემეუ ძაძასა, ტახტად დამიდგამ შავს ქოხსა“. ჩვეულებრივ მგლოვიარე მეფე

*) ეს ლექსი მოკეუულია „არჩილიანშიაც“. ნახე „არჩილიანის“ გარჩევა.

ორმოცამდის ბნელსა იჯდა, სინათლესა ძვირად ჰხედავდა, თავს იცემდა, სტიროდა და კრემლთა აფრქვევდა უზომოდ.

ამ სამგლოვიარო ლექსთა გარდა მეფე თეიმურაზ პირველს ეკუთვნის ლექსი ბალის სასახლეზე წარწერილი თალარის ქება. ეს ლექსი ქებაა გრემის სასახლისა და დაუწერიანებია ბალის კარზედ. მეფე შეაქებს ბაღჩას, სადაც ათას-ფერწი ყვავილნი გაშლილან და ზედ დამღერიან ბულბულნი. ათავეებს ამ ხუთ-ტაეპოვან ლექსს ამ სიტყვებით:

სახლი შეგმზადე საღვინოდ,
მე შეფემ თეიმურაზო,
შევამკე კედელ-ფურენი,
ვეჭვ თავსაც კარგად ბურავსო;
დავხატე ფერად-ფერადად,
ჭკავს, რომ იუხს მურასო,
ტალახიანის ფეხითა,
ხურავინ გამიმურავსო.

მოვიყვანთ ერთს მისს „ანბათქებასაც“, ჩვეულებრივ ფორმას ძველს ჩვენს მწერლობაში სხვა-და-სხვა აზრთა გამო-სათქმელად.

ადმეძრა ბაკე, გულის დადებით
ეუწუა ვის-ზედ ტესრეთ თქმულება.
იუნისე კეთილ ღმობა მონისა,
ხაცხებ ორ პირად უამ რის სხმულება.
ტრფიად უფრო ფერფენ ქმნილი,
ღირს უოვლად შენგან ჩანს ცემულება
ძველად წელულება, ჭვრეტად ხელობა,
კამს ჭაფრისგან ჭაი ჭება.

„ცისკარში“ (1852 წ.) დაბეჭდილი იყო „გაბაასება“ დღისა და ღამისა“, ანუ „სარკე თქმულთა“. კონტრასტით არიან დახასიათებული დღე და ღამე. დღისით სამართალი სწარმოებს, ღამით ქურდობა. ღამე ამაზედ უპასუხებს, რომ მხოლოდ წყვილიაღმი სიბოროტე სდუმს და ხალხი ისვენებს.

დღისით მეჯლიში იმართება, ღამით ქორწილი და ამ ჯერის-
წერის ჩვეულებებს პოეტი დაწვრილებით აგვიწერს.

თეიმურაზს მიაწერენ ლექსს თუმცა საექვოა:

„შირველ თქმულია ბრძენთაგან
საღარბაისლე შესხას, ...
ომი და შებმა კახელთა
მოსაწონი არის სხვისა,
ჩუქება, ზურად გაცემა
ქართლელთა არ ეზრახვის,
და ზრდილნი არიან იმერნი,
მტერთა შიმცემნი რისხვისა“.

ამ დახასიათებაში მოსჩანს ნაძალადეგობა. უკეთესია აზ-
რით შემდეგი ლექსი:

„იქცმა უნდა თავის სეჟმე
ეგელა ღვთითა მოიფარგოს,
ამ სოფელსა ზელი ჭეაროს,
იქც ბარგი დაბარგოს,
მოუფარეთ და ამხანაგთა
თავის რიგით რამე არგოს,
და სახელის ხე სანრდილობად
წყლისა შირსა რამე დარგოს“.

სხვა-და-სხვა თვისება ენისა აღწერილია ერთს ტაეზში:

ენა ტკბილი, ენა მწარე,
ენა მოკლე, ენა გრძელი,
ენა სუელის უგუ მურელი,
ენა ქვეუენის შეცამძერელი,
ენა მკურნალ სნეულთათვის,
ენა მთელთა ღაზურის მკერელი,
ენა სული სულთა მობრძავთა,
ენა ფოკჯერ სისხლის მღვრელი.

სამროვნო კილოს შემანა მფარობაში.

მე-XVI საუკუნის გასულს უკვე აღინიშნა ქართულს მწერლობაში საეროვნო კილო, ნაციონალური ტენდენცია. სპარსული ნაწარმოების გადმოღებას აღარ ჰკმარობენ, ზოგიერთნი საკუთარს და სპარსულს გაელენასთან დამოუკიდებელს თხზულებებსაც ადგენენ. ამ დროს ეკუთვნის პოემა „გოჩიანი“, რომლის დამწერი იყო ერთი ბატნიშვილთაგანი მეტ სახელად გოჩა. შინაარსი ამ პოემისა აღებულია ხალხის ცხოვრებიდგან და ენის სიმარტივის წყალობით ჩქარა მოედო მთელს იმერეთს. ზ. ქიქინაძეს უნახავს რამდენიმე ფურცელი „გოჩიანისა“. მე-XVI საუკ. სცხოვრობდა აგრეთვე გარსევან ჩოღაყაშვილი, ავტორი „ხილთა-ქებისა“. ერთი ხელნაწერიდგან სჩანს, რომ ჩოღაყაშვილს შეუთხზავს „ხილთა-ქება“ აღექსანდრე მეფის დროს და გადაუწერია 1574 წ. დიმიტრი ორბელიანს, შესადარებლად თავისს ნაწერთან ამავე თემაზედ.

ნაციონალური ტენდენცია ისმის თეიმურაზ მეფის ნაწერებში, როგორც ზემორე უკვე აღვნიშნეთ. დროთა ვითარების დასურათება შესამჩნევად განმტკიცდა არჩილ მეფის დროს მე-XVII საუკ., რომლის წინა-მორბედად ამავე საუკუნეში გამოვიდა ფაშვი-ბერტყაძე. ამან დასწერა პოემა, რომლის გმირად დასახა ქართლის მეფე გიორგი XI (1675—1688, 1691—1695, +1709). მეფე შაჰ ჰუსეინმა დანიშნა გიორგი სპასალარად ავღანთა წინააღმდეგ. გიორგი გამარჯვებით შევიდა ყანდაარს, შეიპყრო ადგილობრივი მმართველი მირ-ვეისი, მაგრამ შემდეგ გიორგი დაასმინეს შაჰს, დასწამეს ორგულობა, მირ-ვეისს დაუბრუნეს ტახტი და ამ ცბიერი კაცის მხედართ ბოროტად მოჰკლეს გიორგი მეჯლისის დროს და მას-

თან ამოსწყიტეს ქართველთა მხედარნიც. პოემა ამ გვარად წარმოადგენს შესხმას გიორგი მეფის ღვაწლის და გმირულის საქციელისა.

„არჩილიანი“ ნამდვილი ნაციონალური ნაწარმოებია. ამ პოემაში ავტორი შთაგონებულია ისტორიული გარემოებით და აღფრთოვანებული ეროვნული გრძნობით. „არჩილიანი“ წარმოადგენს ეპოსს ლირიკასთან დაკავშირებულს, ისტორიულს მოთხრობას გულ-დამწვარი პირისაგან აღწერილს. საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობა და „შავი-ყორანი“ კრომელიც დასჩხაოდა მეფის-პოეტის სვეს, აწერინებს მას სამგლოვიარო თხზულებას, მწარე ელმგვიას. თვით მეფე, ბედისაგან დევნილი, გვაუწყებს ცნობებს საკუთარი აღელვებული ცხოვრებიდგან. იგი იყო უფროსი ძე ვახტანგ მეხუთისა (შაჰნავაზისა), დაიბადა 1647 წ. და, განგებითა ცისათა, დრო-გამოშვებით მეფობდა იმერეთში და კახეთში და რა დაჰკარგა ორივე ტახტი, გადასახლდა რუსეთს, სადაც მისი საყვარელი შვილი, ალექსანდრე, ტყვედ წაიყვანეს შვედებმა ამათთან პეტრე დიდის ნარვის ომის დროს, არჩილ მეფე შვილის განთავისუფლებისთვის გზავნის ელჩებს და მოწოდებას დასავლეთ ევროპის მეფეებთან. ალექსანდრე გარდაიცვალა რიგაში 1711 წ. გარდა რუსეთისა არჩილმა ძალა-უნებურად ნახა სპარსეთიც და აქ მიიღო მაჰმადიანობა შაჰნავაზ-ხანის სახელწოდებით. ცოლად შერთეს მშვენიერი ქეთევანი, თეიმურაზის შვილის-შვილი, საწინდრად წაყვანილი ახალციხის ფაშის მიერ, იმის მამიდის იმერეთის დედოფლის დარეჯანის ვალში. კახეთში გამეფდა 15 წლისა, გამოიჩინა ბრძნული ნიჭი მართვისა, მაგრამ ერეკლე I წაართვა სამეფო და გამეფდა იმერეთში ბაგრატის მაგიერ. კახეთში არჩილმა ტახტი დაჰკარგა სპარსეთის შაჰის ბრძანებით, იმერეთიდგან განდევნეს ხონთქრის სურვილით და ხელ-ახლა გამეფებულ იქნა ხონთქრისავე მთარველობით ალექსანდრეს ტახტზედ. ალექსანდრემ მოიშველა ახალციხის ფაშა და არჩილი ჩამოაგდო ტახტიდგან. იგი გაი-

ქცა ჩაიკას და იქიდგან რუსეთს. აი ამ არეულის დროს, წვასა და ღანგებში რსმარა-სპარსთა მფლობელობის ქვეშ, სუცხოვრებდა არჩილ, კაცი გონიერი და რაინდის ხასიათისა, ნიჭიერი და განსწრებულნი, გამსქველადელი სურვილით შეეხლულა ლეკთა ფარტაშობა წახეთს და ტყვეთა გაყიდვა იმერეთში. ბედმა წიართვა სკიპტრა სიმეფო და მიუსაჯა კალამი, სახელმწიფონს აღარძინებისათვის არ ამუშავა და შექქმნა მისგან უნებურად პოეტ-ფილოსოფოსი. არჩილი გარდაიცვალა მოსკოვში 1712 წ.

„არჩილიანი“ და სხვა ნაწერები მეფე არჩილისა.

„არჩილიანი“ საუკეთესო ნაწარმოებია მეფე არჩილისა. ამ ძველარცვლოვანი ლექსით დაწერილს პოემას უძღვნის იგი ცხოვრებას და სალიტერატურო მოღვაწეობას მეფის თეიმურაზისას. არჩილმა ჩვეულებრივი სქემით გამოიყვანა მეფე თეიმურაზი და რუსთაველი, გააბაასა იგინი, რათა თვით მკითხველმა დაათვას, ვინ უფრო მეტის პატივისცემის ღირსია. რუსთაველი და ბატონი გააბაასე და ორისავე ვსთქი, რომელს უფრო მართებდა მელექსობის გამოჩენა და თქვენ გაარჩიეთ უმჯობესი აწ ამაშიდ“. თვით ავტორი ჩრდილში სდგას, თავის აზრს ბუნდად გვაუწყებს, თუმცა ბოლოს „ბატონის“ მხარეს დაიქვრს. რუსთაველი მეფეს „ტკბილად, კრძალვით“ ექამათება. მეფის და „ვეფხის-ტყაოსნის“ მგოსნის შორის კითხვა-მიგებითი ბაასია, დრამატული დიალოგი. პირველი პასუხი მეფისა ჰმოწმობს, რომ თეიმურაზი თამარ მეფეს პოეტს თამამად ეღარება:

„რუსთაველ, გური შამაშყარ,
გგადრიან მე და შენაო,
ზოგი შენ გაქვბს, მე მეტყვის:
შოთამ გავლობა შენაო“.

შოთა თავდაბლად უპასუხებს:

„მე რას ღირსეუარ თქვენს ღარებას,
ამხანაგნი შემადარონ...“

ცუდად ღაუბობენ, შენმა მზგმ,
ვინ შეადარა ბატონს ემა?“

მეფე იძულებულია გაეზაასოს, რადგან მათ შედარებაზედ გაუთავებელი კამათია და თვით დარწმუნებულია თავის ჯობნაში, რადგან რუსთაველმა ერთი ამბავი აუწყა და „ბოლოც ზხვათ შეუთავესა“, ესე იგი გაგძელდება პოემისა სხვებმა და ზწერესო. მეფე არ სთელის მას თავისოდნადა, რადგან შოთამ სთქვა „იძულებით“, თამარ მეფის ბრძანებით, მანკი ზაკუთარის „ნდომით“. რუსთაველი ახლა კი ჰბედაეს მკვახე სიტყვა მოახსენოს „შეუპოვარს“ ბატონს:

„ვთქვი ჩემგან უწინ არ თქმული,
არც შემდგომთ მოსამოგარი,
თქვენ რა იშოვნეთ თქვენის თქმით?...
მე ვარ ძირა ღექსის თქმისა,
მეღექსენი ჩემზე შენობს...
საქართველი საესე არის,
წემი წიგნი ვეღვან გაქქებს?“

მეფე არ ეთანხმება შოთას, რომ იგი „ძირია ღექსის თქმისა“, შენკი არა, „ჩახრუხადეს უნდა დარჩეს პირველობა, ამას „ქორონიკონი“ გვაუწყებსო. მართალია, რუსთაველიც ბევრს სჯობს, „ბატონსაც“ უყვარს, მაგრამ თვით ბატონი კი მას სჯობს, თუ შოთა გატყდება და გულს დააჯერებს. შოთას ღიდებას მეფე აწერს შემთხვევითს გარემოებას და მოაგონებს საერო თქმულებას: „ერთს ქვეყანას არ ღოო, ვირს დაარქვეს ვარდისასარ“ რუსთაველი ნანობს რომ მეფეს „ჩაპყვა ბაასში“, ეტყვის მხოლოდ, რომ უწინ ყველამ იგი არჩია და ახლა როგორ გადაავდებენ ბატონი უპასუხებს: „თუდა უწინ შენ გაქებდენ, აწა ჩემგან დაკარგულაგ“. არჩილი უმატებს აქ ისტორიულს ცნობას, რომელიც განმარტავს მეფის ვაჰირვებულს მდგომარეობას მტერთა თავდასხმის წყალობით.

საღ მეტაღა ლექსისათვის,
ჭირსა შინა გული იობს.
სხვას ჩემდენი განსადღელი
ვის გადახდა არ თუ იობს?
ის მოიღლის საშაირად,
ვინ არ ჭმუნავს, ვინ არ იობს.
ჩემსა ჯობნას, გეჭვ, რუსთველი.
გულს აკურებს, განა გიობს.

რუსთაველი თანახმაა იცნოს თეიმურაზის გამარჯვება „ხელმწიფობით“, მაგრამ ლექსის თქმით, განათლებით იგი თავს არ მოიხრის ბატონის წინაშე: „ათინას“ გაზდილია, სადაც იძენენ „სიბრძნეს“ და აზრის სიმახვილეს: თეიმურაზს „ერთის ამბის გადალექსვა“ რუსთაველის მიერ დიდ საქმედ არ მიაჩნია, არც მისი ცოდნა აკვირებებს. მეო „ქართულს ენას მარილად ურთე სმარსული, თათრულიც გამორეუია“ და ამ სამი ენის შეგემება მეფეს დიდად ამაყებს. რუსთაველი უსამართლოდ სთვლის მეფის შეცილებას და უკვირს, ბატონის სურვილი „დამმონდეს და დამმორჩილდეს“; რადგან „ვეფხისტყაოსნის“ დამწერი მას „ველარ მიჰყვა“. გათამამებული მეფე ენაძლევება: თუ შენ მჯობხარ, გრემს მოგცემ და ზედაგადებ მერმე ბაზარს, თავსა ჯილით აკიმაღლებ, წამოგასხამ განა მაზარს, ბერი ხარ და ღიბრით მოგცემ სიჭაბუკის შენაფაზარს.

რუსთაველი ახლა კი უარყოფს მეფის საჩუქარს და თამამად ეუბნება რომ მეფეს არა დაუწერია-რა, რაც მას ეთქვას „უკეთესად“. მეფე ამაზედ ჯერ გაჰკიცხავს დიდებულს პოეტს, რომ მან „ჯავახური მიძიმე ენა“ შემოიღო და მერმე ბძანებს:

„მართალია შენი წიგნი
კარგი იყო აქამდის,
ახლა ჩემმა დააჭარბა,
ამოდ ცრემლი ჩამოგდის“

რუსთაველს არ სჯერა, რომ „ძველი“ წიგნები წახდებიან და მისი ნაწერის ღირსება მტკიცდება თამარს მეფის და-

ჯილდოვებით. ვინ ამბობს წიგნები წახდებიანო, შეეკამათება მეფე და ჩამოსთვლის ძველი და ახალი აღთქმის ნაწილებს, დაასახელებს: მოსეს შესაქმეს, გამოსვლას, რიცხეთა, ლევიტელთა, მეორე რჯულს, აღნიშნავს სხვა წიგნებსაც — რუთისა, მეფეთა, ნემტს, წინასწარმეტყველთ და დასკვნის: „ძველი წიგნი ოცდაათ არს, ვით ებრაელთ ანბანი“. განიხილავს ოთხ-თავის დამწერს, საქმეთა მოციქულთასა, ათს მცნებას და სხვათა; რათა დაუმტკიცოს შოთას თავისი გაწერთნა სამღვთო წერილში. რუსთაველი შენიშნავს, რომ მეფის ნაწერებში ბევრი უსწორ-მასწორობაა და ჰსურს გადასწყდეს ბაასი. ზით, რომ საღვთო მეფემ „დაიქიროს“ და საერო მას „უბოძოს“ და ათავებს შეკამათებას სიტყვებით:—

„თქვი, რაც გინდა საბრძანებლად
გარდამიწყდეს ერთხელ რითმე,
ისიც ავად ჩამამართვეს,
თუ აქამდე არ დაგიტმე“:

თხუთმეტი პასუხ-მიგებით დაამთავრა არჩილმა ბაასი „ბატონის და რუსთაველისა“ და თითქმის თავი მოახრევეინა შოთას მეფის წინაშე. კამათი მით არის საყურადღებო, რომ ავტორმა თეიურაზს მიუსაჯა იმდენად მაღალი პოეტური ნიჭი, მოჰფინა იმგვარი ღირსება გვირგვინოსანს მგოსანს, რომ შესაძლო გახდა მისი დაპირდაპირება შეუღარებელს პოეტთან თამარის მეფის დროისას. სჩანს, თეიმურაზი არჩილის თანამედროვე მკითხველთათვის სახელ-განთქმული მწერალი იყო.

მეორე კარი „ამბავი მეფის თეიმურაზისა, რომელი სიყმაწვილით სიკვდილამდის გარდაჰხდეს“ მოჰწმობს, რომ არჩილი რუსთაველის ენის გავლენას დაუმონებია: ეპიტეტები, განმარტებანი რუსთაველისებურია და გვაგონებს როსტევეანის აღწერას. არჩილი თეიმურაზს ათქმევინებს, რომ მისი პაპა (ალექსანდრე II) კახეთს იყო ხელმწიფედ „მშვიდი, მწყალები მღაბალი. კვლავ მშვიდდოსანი უსახო, მტერთა მძლეველი ძლიერი“ ალექსანდრეს ჰყვანდა ოთხი ვაჟი: დავით, მამა თეიმურაზისა,

ირაკლი, გიორგი და კონსტანტინე. პირველნი სამნი ვათქმულნი იყვნენ თავიანთ სიქველით; მეოთხემ მოჰკლა მამა და ძმა დავით და მოისურვა ამ უკანასკნელის ქვრივის ქეთევანის შერთვა. კონსტანტინე გაიზარდა სპარსეთს და იქ გაიზრუნა. ქეთევანმა, დედამ თეიმურაზისამ, უარჰყო „მონდომა“ კონსტანტინესი, რომელსაც მფარველობას უწევს შაჰი. კონსტანტინე მოჰკლეს და კეხეთის ტახტზედ ავიდა თეიმურაზ სპარსეთის ნება-რთვით. თავადნი და დიდებულნი მიეგებებიან ბატონს, გრემს სუყველანი მიესალმნენ, დედა ცრემლ-მორეული გადაეხვია შვილს, დიდის ამბით ეკურთხა მცხეთას მეფედ: „გვირგვინოსანი, პორფირცმული, ხელსკიპტრიანი 13 წლოვანი მეფე ნადირობდა და ბურთაობდა, ხოლო „საპატრონოსა საქმესა“, სამეფოს განაგებდა დედოფალი. სიცოლოც მოუძებნა დედამ—გურიელის ასული; ორმოცი დღე ქორწილში იღბინა და ამ გვარ სიამოვნებაში მეფე ატარებს უზრუნველად დაბრუნების შემდეგაც. ნადიმობა და ნადირობა „ქორთა სიმრავლით“ ავსებდნენ მეფის ახალგაზღვობის ხანას. დაწვრილებით ასწერს არჩილი ნადირობას გაზაფხულს, ზაფხულს, შემოდგომას და ზამთარს ტყე-მინდვრად, თითქოს მაშინდელი ქვეყნის ბატონისთვის ქორ-მეძებრების გარდა სხვა სამზრუნველო საქმე არა იყო რა. როცა ერთი შვილი ხუთის წლისა გაუხდა და მეორე ოთხისა, მეფეს ლხინი შეეცვალა გლოვად: მან დაჰკარგა ლამაზი და სათნოიანი მეუღლე.

ჟამი კარდახდა შვებისა,
მოვიდა გლჳა-წუხილი,
ღხინმა მიმრიდა, შემექნა
კუღს ურგა, თვალთა წუხილი,
ღვარად მდიოდა სისხლისა
ცრემლი. ისმოდა ქუხილი,
ხადიმი აღკრბა, სერობა,
ოდენ მაჭამეს წუხილი... და სხვა.

ეს გლოვა მოყვანილია მეფე თეიმურაზის ნაწერთა კრე-

ბულშიც: (გამოც. №. კიკინაძისა, ტფ. 1886, გვ. 59—60).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს „ამბავი მეფე თეიმურაზის მგლოვიარობისა დედოფალზე“ ეკუთვნის არჩილს და არა თეიმურაზს. „გლოვა“ შეტანილია თეიმურაზის ნაწერებში მხოლოდ იმიტომ, რომ მას შეეხება. „არჩილიანის“ ლოგიკური მსვლელობის მიხედვით და შინაარსისადმი დაკვირვებით ეს გლოვა „კარი მეცამეტე“, მოქცეული „არჩილიანში“ კონტრასტიულად მოწინავე კართან, საცა აღწერილია მეფის უზარუნველი ნადირობა—ნადიმობა და დაკავშირებული მოთხრობის მსვლელობით მეთოთხმეტე კართან „მეორედ მეფის თეიმურაზის მგლოვიარის ყენისაგან დაპატიჟება“ უეჭვოდ ხდის იმ მოსაზრებას, რომ „გლოვა“ შეცდომით მიაწერეს თეიმურაზის კალმის ნაწარმოებს.

თეიმურაზი მგლოვიარე მიიხმო ყენმა, უბრძანა შავის ახდა დაუყოვნებლივ და მეორედ ნახვის დროს შაჰმაო „მითხრა: ჭუარსაჲ შეუესა გამოყურებ, ორხე შეუენა გაერთდით, წემიდ ქვისლი იქნება“. თეიმურაზმა მოახსენა, რომ რჯული ნებას არ აძლევს ლუარსაბის დაი შეირთოს, რადგან ახლო ნათესაენი არიან. ყენმა თავისი დაიენა და თეიმურაზი დაუმოყვრდა ლუარსაბს. „არჩილიანის“ ეს ნაწილი მოგვეთხრობს შავს ისტორიულს ამბავს, როგორ გადაჰვიდა შაჰმა ქართლი და კახეთი, მიუსია მათ ჯერ ყაზახის ხანი და შემდეგ თვით დაატყდა თავს შემმუსვრელი ბრბოთი. შაჰბაზის მრისხანების დასაწყნარებლად დედოფალი ქეთევანი გაეშურა სპარსეთს და თან წაიყვანა თეიმურაზის უმცროსი შვილი ალექსანდრე. შაჰმა მოინდომა უფროსი ვაჟი ლევანი, რადგან ალექსანდრეს „ძიძაობა“ არ მოისურვა. მეფე მეორე ვაჟსაც უგზავნის, თუმცა დარწმუნებულია, რომ შაჰი წინააღმდეგ დაპირებისა, ორივე შვილს დაუღუპავს. ამ დროიდან იწყება საქართველოს აოხრება სპარსეთის მიერ იმ წერტილამდის ასული, სადამდისაც არ მიულწევიან არც ერთს მტერთა შემოსევას. მეფე თეიმურაზმა შიშით ვერ გაბედა შაჰის ბძანება შეესრუ-

ლებინა და ხლებოდა მას სპარსეთს. განრისხებული ყვენი დაესხა საქართველოს თავს. ეალეთს თეიმურაზმა, გაიმარჯვა სპარსეთის ჯარზედ, შეუერთდა მუხრანში ლუარსაბს და ერთად გადასწყვიტეს, თუმცა არაგვის და ქსნის ერისთავნი მათ მხარეზედ იყვნენ, გარდაქცეულიყვნენ ლიხს იქით — იმერეთს. შაჰბაზი გამაგრდა გორს. გამოიტყუა ლუარსაბი იმერეთიდან, და დააჯერა, რომ იგი ეომება თეიმურაზს, პირადს მოძულეს, და ლუარსაბს იგი გაუწევს მფარველობას. ამ ვერაგობით თვალ-ახვეული ლუარსაბი გაჰყვა შაჰს ყარაიას სანადიროდ, იქიდან ყარაბაღს და მაზანდარანს, საცა სიკვდილით დასჯილ იქმნა. ამოდ ურჩევდნენ ლუარსაბს მეფენი თეიმურაზ და გიორგი, აფრთხილებდნენ. ყვენის მუხთლობისაგან.

მეფე თეიმურაზი ნოდარ ჯორჯაძემ და დავით ასლანი-შვილმა ჩაიყვანეს ისევ კახეთს, როცა შაჰი დაბრუნდა სპარსეთს. გაიგო რა ეს ამბავი ყვენმა, გაგზავნა ჯარი ალიყულიხანის წინამძღოლობით, რომელიც საშინლად დამარცხებულ იქმნა არაგვის პირას. მეფეს დიდი დავლა დარჩა. ყოველი მხრიდან გამარჯვებას ულოცავდნენ. ყვენი სისხლის აღებას ემუქრებოდა. ამიტომ თეიმურაზი მეორედ ცოლ-შვილით გაიქცა იმერეთს და იქიდან საათაბაგოთი წავიდა ხონთქართან, ხოლო ცოლ-შვილი დასტოვა ღლთისს სახლთხუცესის ნოდარ ჯორჯაძის იმედით. ყვენმა უბძანა ერეკნის ხანს ამირგუნს დედოფლის შეპყრობა, მაგრამ ჯორჯაძემ გაჰკვეთა მტერთა ბრბო და ჩამოვიდნენ რა გონიას, მოემზადნენ რუსეთისკენ წასასვლელად. ამ დროს შაჰბაზი საქართველოს ასაოხრებლად გამოგზავნის მოურავს გიორგი სააკაძეს და ზურაბ ერისთავს. ამათ თან გამოატანს სვიმონ მეფეს, ბაგრატიის შვილს, ქართლის ტახტზედ ასაყვანად. მოურავმა ულატა შაჰს, გადავიდა ქართველთა მხარეს, მოჰკლა ყარჩიხანი, სპარსთა ჯარი გაჰფანტა. მოურავი გასწევს კახეთისკენ, რომელსაც აჩქარებით თავს დაანებებს ფეიქარხანი და

თეიმურაზს კვლავ მოიწვევენ მეფედ. საყურადღებოა, რომ არჩილი ომის დაწყებამდე წამოაყენებს სხვადასხვა დიდებულთ (ერისთავნი, ბარათაშვილი, ათაბაგი, მანუჩარ, ვაჟაკნი ქართველთა და კახთა) და ალაპარაკებს მათ, პატრიოტული გრძნობით გამსქეალებულ და შებრძოლების მოსწრაფეთ. მართლაც, შეერთებული ძალით გაიმარჯვეს მტერზედ, მოურავი ძლევა-მოსილი გამოვიდა განსაცდელისგან, თეიმურაზს მცხეთაში შეჰფიცეს ერთგულება. შაჰმა ყორჩიბაშს მიანდო ქართველებზედ ვალაშქრება. ქართველნი დამარცხდნენ ალგეთის წყალზედ, ტაბახმელასთან. სხვათა შორის მაშინ დაიხოცნენ ცხრა ძმანი მაჩაბელნი. ქართველებს თავიანთ შორის ჰყავთ მოწინააღმდეგე—გამაჰმადიანებული ანდუყაფარ ამილახვარი, რომლის ცოლი ყორჩიხანის ასულია, სვიმონ მეფის ცოლის დაი. ამიტომაც ანდუყაფარ და ცოლი მისი შეიპყრეს საფურცლეს და არშას ციხეს (მთიულეთს) დამალეს. გამარჯვებულმა ყორჩიბაშის ჯარმა როსტომ მეფის (ხოსრო-მირზის) მოთავეობით გადავლეს მთიულეთი და გაათავისუფლეს ამილახორი ცოლითურთ. ქსანზედ კი მოურავმა აჯობა ყორჩიბაშს და თეიმურაზი კვლავ გამეფდა. ამ ხანებში მოკვდა შაჰაბაზი, მოურავი გაამაყდა თავის „ბასრი ხმალით“ და უსიამოვნება ჩათესლა დიდებულთა შორის თავის საქციელით. აუჯანყდნენ მას შეურაცყოფილნი, შეეტაკნენ ბაზალეთს და განმარტოებული იმიერ-ამერთა მიერ მოურავი გაიქცა ხონთქართან. მოურავის მოქმედებას ჩვენ კიდევ დაფუბრუნდებით, როცა „დიდმოურავიანის“ გარჩევას შევუდგებით და მაშინ ვნახავთ, რითი გაათავა ამ შესანიშნავმა კაცმა თავისი მრავალჯერ ცვლილი და აღელვებული ცხოვრება.

გავიცანით რა მოკლედ „არჩილიანის“ ისტორიული ნაწილი, უნდა აღვნიშნოთ, რაში მდგომარეობს ამ თხზულების ღირსება. რა თქმა უნდა, ისტორიული ამბები სინამდვილით არიან აკინძულნი, და მხოლოდ ამ მატრიანებურის მოთხრობით რომ ისამზღვრებოდეს „არჩილიანის“ ღირსება, მაშინ მას

არ შევეხებოდით ლიტერატურის ისტორიაში. ამ პოემაში ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის პატრიოტული გრძნობა, რომელიც მას აძლევს სალიტერატურო ელფერს, გარეშე მატინისგებული ამბავთა აღნუსხვისა. ეს გრძნობა ისე მტკიცედ და მძლავრად არის ჩაკინძული პოემაში, როგორც გურამი-შვილის „დავითიანში“, მაგრამ ხასიათი და შემოქმედებითი სქემა კი ერთი და იგივეა. მოტივი აღმაფრენის მსგავსი და შინაარსი ერთნაირი საისტორიო მომენტია. შინაურული განხეთქილება და მტერთა ამ განხეთქილებით სარგებლობა საქართველოს დასასუსტებლად—აი დედა აზრი ამ ორივე პოემისა. მაშასადამე, ჩვენთვის ამ ნაწარმოებში ის გრძნობა და შეხედულებაა დასაფასებელი, რომლის მიხედვით ავტორები განიხილავენ საქართველოს მოუწყობლობის მიზეზს. უმთავრესი ძალა, რომელიც ჩვენს ქვეყანას ძირს უთხრიდა,—იყო შეუთანხმებლობა, დიდებულითა სიამაყე და მათი სურვილი პირველობისა და დაჩაგვრა მამულის სამსახურის აზრისა, თუ ეს პირველობა სხვას შერჩა.

ასე სჭირს საქართველოს,

დიდებულთ გინა მტრეთა.

აზვადებთან, იტყვიან:

უნემოდ, ვინ იმდერითა...

ამბობს მეფე არჩილი და ამით უჩვენებს ფეოდალთა გაცალკეების მიზეზს მამულის საენებლად. მეორე საქართველოს დამარღვეველმა ძალამ ფეხი მოიკიდა ენატანიობაში, შაჰთან დაბეზლებაში და მტრობის ჩათესლებაში.

ენას აქვს გესლი ბოროტი,

უმწარე ასპიტისკან,

თვით დაშიცდია აგრეთვე,

ყითა მასშია სხვისკან.

ამას დაერთო რენეგატობა, ქრისტეს უარყოფა ერთის მხრით და მოუღრეკელი აღსარება ახლისა აღთქმისა. საქართველო და მისი მეფენი განსაცვიფრებელი სიადვილით უარ-

ჰყრფდნენ სახარებას და მუსულმანობას ეამბოროებოდნენ. ამავ-
დროს მტკიცედ დამტყველნი მამაპაპათა ჩჯულისა, როგორც
ქეთევანი და თეიმურაზი, შაჰის ძალდატანებას არ ემორჩი-
ლებოდნენ, თავი მალლა, ღირსებით ექირათ და მარხვაში.
ხორციის ქამასაც კი არ კადრულობდნენ. აი ორი აღვლილი
„არჩილიანიდგან“ ამ აზრის დასასურათებლად: „მე (თეიმუ-
რაზი) ქრისტიანი მეფე ვარ, ის (როსტომი) არის თათრის.
რჯულზედა“. ანუ თეიმურაზის შეურაცყოფი ყვენის მიწრ-
ამისივე სასახლეში იმის გამო, რომ ოთხშაფათს, „ჯვარცმულთა-
რჩევის“ დღეს, ხორცი არ სქამა და განრისხებულმა შაჰმა.
მოხუცს მეფეს „თასი საუსე ღვინით პირსა“ შეაქცია. სარ-
წმუნოებითი გრძნობის დაკავშირება მამულის სიყვარულთან
და მამადის რჯულის შეთვისება ხშირად სამშობლოს დასარ-
ბევად, აი ის ბოძი, რომელმაც შექმნა ქართველთა გაერ-
თიანება და შემდეგ გახდა ერთი მიზეზთაგანა ქვეყნის და-
ღუპვისა.

„არჩილიანის“ დამწერი, როგორც მოწამე ამ გამწვავე-
ბული გარემოებისა და ქრისტიანობის კერის დაფერფლვის.
დროსა, მემატიანის მსგავსად ასწერს სასოწარკვეთილს მდგო-
მარეობას მეფის თეიმურაზისა და მაშინდელი საქართველოსი.
ტახტს დაშორებული მეფე ეძებს შველას იმერეთს, სპარსეთს.
და რუსეთს, მაგრამ ყველგან ამაოდ. მოსკოვის ხელმწიფემ
აღექსი მიხაილოვიჩმა პატივისცემით შიილო, მაგრამ მატერია-
ლური დახმარება კი ვერ აღმოუჩინა. დევნილი და დამცი-
რებული მოხუცი მეფე სულს აბარებს ღმერთს ასტარაბადს,
სათათრეთში, მოასვენეს და ალავერდს დაასაფლავეს სახელო-
ვანი, ტკბილ სიტყვა-პასუხიანი კაცი. დადუმდა მისი „ენა-
რიტორი“, რომლის წინაშე თვით თათარნიც კი სანთელს.
ანთებდნენ.

საკვირველი არ არის, რომ ამ მწუხარე ეპოპეას და მე-
ფის შხამიანს თავგადანსავალს, არჩილი ელევგიური კილოთი.

ათავეებს: „დიდება ყოველი სოფლისა განქარდეს ვითარცა ავლი“.

— ასეთივე ტრაგიკული სხვე ხვდა თვით არჩილსაც, მან ბევრი მწუხარება გამოიარა, როგორც უკვე ზემოთ ვსთქვით, „არჩილიანის“ დასასრულში. ავტორი — მეფე შემკრები, „მართლისა და გაგონილის მართლის ამბავისა მეფეთა საქართველოთა“ იგონებს, როგორ მთა-ღრე იარა ორი წელიწადი, ეძია საფარველი იმერეთს, შემდეგ ოსეთს, სადაც დასწერა მომატებული ნაწილი თავის პოემისა; დასასრულს შეეკედლა რუსეთს და „აქ აშთარხანს გაათავა“ „არჩილიანი“. დამწერი მხოლოდ „შენდობის ბრძანებას“ ითხოვს და გამკვალული აზრით, რომ „სოფელი უნაყოფოდ“ არ დააგდოს, სამეფოს მოშორებულმა, გვირგვინახდილმა „კუდათ ყოფნით ამის მეტი სხვა ვერა-რა იმუშავა“.

არჩილ მეფეს ეკუთვნის „საქართველოს ზნეობა“, ენციკლოპედიური შემოკრება ცნობათა ძველ ქართველ მწერალთა შესახებ, „ანბანთ-ქება“, პოემა „ნარგიზოვანი“, „ბროლის სვეტი“, „ვისრამიანის“ ლექსად გარდათქმა და ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრების გადმოთარგმნა სერბიულ „ალექსანდრიიდგან“.

საქართველოს ზნეობა წარმოადგენს დარიგებას და აღნუსხვას რა-და-რა საგანი და ვარჯიშობაა საჭირო განათლებული და კეთილად აღზრდილი კაცისთვის. ამითი აიხსნება ამ ნაწერის გრძელი სათაური, რომელიც დაუცკავს ერთს ხელნაწერს: საქართველოს ზნეობა, რომელი ჯერ არს ასე ვითარად წვრთილება კაცთა, რომელთა ჰნებაეს, რათა სრულიყოს საწუთოსა ამის ზნე-კეთილობათა მიერ, ესე ყურადიხვენ და გულად მიიხვენ“. მეფე ორ დასად ჰყოფს შესასწავლ საგნებს: გონების და ტანის გასავითარებლად. გონებით გასაწვრთნელად საჭიროა: ხუცური და მხედრული წიგნების კითხვა, წერა „მრგვალოვანი, ყვავ-ფრჩხილოვანი და ასომთავრული“, „ლექსთ-მთარგმნელობა“, ესე იგი პოეზიის განმარტება, „მელექსობა“, ანგარიში, მესტროლობა, სამართალი, საურთიერთშორისო უფლება — ელჩობა — მოციქულობა, მხა-

ტვრობა, გალობა, ზდილობიანი ქცევა, „კარგა ჩამორთმა სიტყვისა“, ზმა. სამღვთო წერილი სათავე უნდა იყოს გონებითი განვითარებისა. ფიზიკურად ღზღისათვის დანიშნულია: ბურთაობა, მხედრობა, სრულა, ქვის-გდება, ყაბახი, ცხენოსნობა, ჩალიჩი, ლახტი, ნადირობა, მცურაობა, ხტომა, ქადრაკი, ნარდი. გარდა ამისა ზნეობითი თვისებებიც უნდა აღიზარდოს: პურადობა, მამაცობა, სიფრთხილე, ხუმრობის ატანა, თავდაქერა, მოქალაქობა. ასეთ დარიგებას შეხვდებით არჩილის „ზნეობაში“.

უდროდ და ულაკოდ,
ნუ იმღერი, ნუ ისამე,
ჯდომამი თერხი გარეთი
ზეით არ უნდა დაიდო.

„ბატონთან და უფროს-კაცთან მჯდომი არას გარედ ეყუდო“... „მეფესათუ რასმე ზრახვიდე, ნუ ათამაშებ ხელფებსა“... რამდენიმე დარიგება შეეხება მეფესთან და ბატონთან დამოკიდებულებას: „ბატონი თუ ჯდეს შიშვენით, უთქმელად დასულებული, ნურც შენ იცინი მასთან, ღუშენი სუღდალებული“; ანუ: „თუ რამ ბატონმა გიბოძოს, ორის ხელით ჩამოართვი“, „ოდეს ბატონი ჰბრძანებდეს;... ნუ ღაპარაკობ, დაჩუმდი“.

„არჩილიანს“ წინ უძღვის მოკლე განხილვა საქართველოს ძველ მწერალთა. იგი ასახელებს შემდეგს მწერლებს, გარდა რუსთაველისა: „ჯაგლაგი“ ქაიხოსრო ფავლენიშვილი (თუ მუხრან ბატონი?) მთქმელი ლექსად „ომანიანისა“, ნოდარ ფარსადანიძე, შემქმებელი „ბარამ გურისა“, ბარძიმ ვაჩნაძე სამის წიგნის (საამისა) გამლექსავი ოდიშს, ბრძენი იაკობ სამებელი, ფეშანგი, ფაშვი ბერტყაძე — ფირმანიანის ავტორი; თანამედროვე არჩილისა, სულხან თანიაშვილი, გარსევან ჩოლაყაშვილი, რომლის შესახებ ზემოთ იყო ნათქვამი; გაკვრით ახსენებს ბაკა დვალის და დაფინა ქვარიანს, რომელთაც „მელექსეთ“ არ სთვლის. ამ მოკლე ბიბლიოგრაფი.

ულს ცნობებს აქვს თავისი ღირსება და გვიჩვენებს მეფის კრიტიკულს ნიქს და გონებით განვითარებას.

არჩილ მეფეს ერთი დიდი დეაწლი კიდევ სხვა მიუძღვის სამშობლოს წინაშე. გადასახლდა რაიონი მოსკოვს, გახსნა აქ სტამბა, აღბეჭდა ქართული წიგნები, რომელთაგან პირველი იყო დავითნი, გამოცემული 1705 წ. ამ გვარად არჩილი ვახტანგ მეფეზედ აღრე შეუდგა ქართული წიგნების ბეჭდვას.

მოსკოვს მისი ბრძანებით ბერძნულიდგან სთარგმნა ზრონოლრაფი ბაგრატ სოლოლაშვილმა მთაწმინდელმა. მეორე ნაწილი თითონ სთარგმნა.*). არჩილის „ბოემა“ „ნარგიზოვანი“ არ არის აქამდის აღბეჭდილი. პოემა მთ. თურცელი იქმნებაო, სწერს ზ. კიკინაძე და მოჰყავს ერთი ნაწყვეტი:

ქართლის სამოთხე, ჯითა სამოთხე
აზნი არ სჯიან, ფიცა სამოთხე,
მდინარეს პირსა, სდევან სამოთხე
მას ჰქვიან სახელ—ქართლ მშვენიერი.

„დგანან ბელ-ხელნი, ქვე სხედან ერნი, ვარდნი მწვანე, ზურმუხტის ფერნი, მათნი მნახველნი, გაყმდების ერნი, ჰქვიან მას სახელ—ქართლ-მშვენიერი. ქართველნი ლომნი, უყვარან ომნი, ბრძენი სამოთხნი, საეროდ მდგომნი, ნადირთა მმუსრნი, მოედანს მხლომნი, ჰქვიან მას სახელ—ქართლ-მშვენიერი. ქართველნი ქალნი, მათ ბროლ-ფიქალნი, თეთრი ყირმიზი, პირზედ აქვს ხალნი, მათთა მნახველთა მოედვასალი, მას ჰქვიან სახელ—ქართლ მშვენიერი“ ეს ნაწყვეტიც მპოწმობს, რომ მეფე „ნარგიზოვანი“ შეაქვს ქალთა სილა-

*) აი სათაური ამ წიგნისა: ზრონოლრაფი დასაბამიდან სოფლისა კოსტანტინე პალეოლოღის მეფემდე. პირველს გვერდზედ ვკითხულობთ: ზრონოლრაფი ესე არს თარგმნილი ბერძნულისა ენისაგან ბაგრატ სოლოლაშვილის მთა წმინდელისაგან ბრძანებითა მეფის არჩილისა მოსკოვს 1692 წ. ტომი მეორე. ხოლო შემდგომი რუსულისაგან ენისა თვით არჩილ მეფისა მოსკოვსვე. არჩილის თარგმანი ში რუსიციხეზეთა, მაგალითად „პამიათნიკი“.

მაზეს და საქართველოს ბუნებას დამღერის. არჩილს ეკუთვნის რამდენიმე მხატვრობითი ერთ დაწერილი ლირიკული ლექსი, იამბიკონი, შაირნი, „გაბაასება კაცისა სოფელთან“. მოვიყვანთ მხოლოდ ლექსს „ბროლის სვეტი“.

აღმართხა ბროლნი სვეტისა,
რა მზემან ნახა, იამა,
უფრჩქენელსა ვარდსა კოკოხსა,
ჯართ შეეღვა, შეესხმა.
ორთავე დენა დაიწკეს,
ბროლმა, ლაღმა და იამა
და იტვირთა ცვარი ობოლი,
სადაფის კარმა ღიამა.

მეორე ტაეპს „ორსა ბროლისა ბურთს შუა შიგან უფასო თვალთა“ და სხვ. გარდათქმით განმარტავენ, ბიწიერს მნიშვნელობას აწერენ და ამიტომ მას გამოვტოვებთ, აგრეთვე მესამე ტაეპსაც და აღენიშნავთ მეოთხე ტაეპს:

მოლოდინი ვირემ ვშინჯო,
კედელნი, თუ ანუ კარნი,
ოდეს იქმნას მთვარე ვნახო,
ამისრულდეს სანუკარნი,
თუ არ ვნახო, როგორ გავსძლო,
თვალთა ცრემლი ვაწანწკარი
და ეგრე მექმნას სატრფოს ნაცვლად,
გარს ნაბადი მოსაფარნი.

აღექსანდრე მაკედონელის ცხოვრების გადმოთარგმნაც არჩილ მეფის განკარგულებით და დახმარებით მოხდა.

ისტორია აღმქსანდრე მეფისა მაკედონისა *).

აღექსანდრე მაკედონის მეფის ცხოვრებამ მიიქცია მე-

*) სრული სათაური: „ისტორია აღექსანდრე მეფისა მაკედონისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა, ჩრდილოეთისა და ყოვლისა სამხრეთისა“

ცნიერთა ყურადღება. ამ გასაოცარი მხედართ-მთავერის მოქმედებამ დაჰბადა აღწერა მისი ცხოვრებისა ისტორიკოსთა და რომანისტთა მიერ. ამ უკანასკნელთ გადააკეთეს ის, რაც მემატიანის მიერ მოთხრობილი იყო და გამოგონილი ფანტაზიით ცნობანი და მოქმედებანი დაურთეს. ასე წარმოსდგა ცნობილი ცრუ-კალისტენის მოთხრობა. სხვა-და-სხვა რედაქცია ცრუ-კალისტენის მოთხრობისა გააჩიეს ევროპიელთ და რუსთა მეცნიერებმა და სხვათა შორის აღნიშნეს სერბიული გარდაქმნა, რომელიც მომდინარეობს ბერძნული რედაქციიდან. როგორც სხვა ჩვენი მწერლობის ნაწარმოებნი, დასავლეთთან დაკავშირებულნი, „ცხოვრება ალექსანდრესი“, საფიქრებელი იყო, უნდა გადმოეღოთ ბერძნული ენიდან და არა სერბიულად გადაკეთებული რედაქციიდან. შედარებამ ქართული მოთხრობისა ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ ცრუ-კალისტენთან, ე. ი. ბერძნულ უძველეს დედანთან, დაგვარწმუნა, რომ ჩვენი „ისტორია ალექსანდრესი“ გადმოუთარგმნიათ ცრუ-კალისტენის ნაწერიდან კი არა, — არამედ სერბიული რედაქციიდან. დასაწყისი ქართული მოთხრობისა უკვე აშორებს მას ცრუ-კალისტენის ისტორიას: „იტყვიან ძედ ყოფად მის მაკედონიისა მეფისა ფილიპესად, არამედ არა არს ესრედ და ცრუ არს ესე ყოველივე. არს იგი ძედ მეგვიპტის მეფისა ნეკტანაფისა და ფილიპეს ცოლისა დედოფლისა ოლიმპიადესი“. სწორედ ამ სიტყვებით იწყება სერბიული რედაქცია. ხოლო ცრუ-კალისტენი, რომელიც ჩვენ ვიცით ბერძნულად, ლათინურად, სომხურად და სხვ. შეუდგება ალექსანდრეს ისტორიას სხვაგვარი დასაწყისით. შესაძარებლად მოვიყვანთ სერბიული რედაქციიდან: „ГЛАГОЛЮШТИИ БО ІЕГО БЫТИ СЫНА ЦАРІА ФІЛИППА, ЛЬЖОУТЬ, НЬ СЫ СМНЬ

და თვით მპყრობელისა მეფეთ-მეფისა“. ლექსად დაწერილს ალექსანდრიას: „ამბავი ძველ მოსახსენებელი დიდისა და პატიოსნისა კეთილის მოქმედსა კაცისა და ცათ-ქვეყანათ მპყრობელისა და მეფისა მაკედონელისა ალექსანდრესი—შობისა და ცხოვრებისა და სიბნისისა მისისათვის“

ієсть царя егупетскаго Анехтанова и царице Олиம்பіади“.

თუ დაუპირდაპირებთ ქართულს თარგმანს, მაშინ ექვს გარეშე იქნება თქვენთვისაც, რომ იგი გადმოღებულია ამ სერბიული რედაქციიდან და არა პირდაპირ ცრუ-კალისტენიდგან, რომლის დასაწყისს მოვიყვანთ ბერძნულ-ლათინურად: *Oi sophotatoi Aigyptioi theon apogonoi, ges meta cotalaboecnoi* და სხვ., ლათინურად: *Aegypti sapientes sati genere divino primo ferunter...* გარდა ამ დასაწყისისა, მარშრუტი, ანუ ალექსანდრე მაკედონელის მოგზაურობის გეგმა ქართულში წააგავს სერბიული რედაქციის და არა ცრუ-კალისტენის მოთხრობას. რომ ქართული მოთხრობა გადმოღებულია სერბიული რედაქციიდან, ამას მოწმობს ერთი განმარტება, გლოსსა, დარჩენილი ქართულს თარგმანში: „მაკრინი სერბიულისა ენითა მახლობელად იწოდების“. შესაფერი ადგილი სერბიულს რედაქციაში იკითხება: „макарони бу сѣрьнском іезыкоу блажени наричютьсе“. ქართველი მკითხველისთვის სრულიად საკირო არ იყო სკოდნოდა, რას ნიშნავს სერბიულად „მაკრინი“ („მაკარონი“), თუ რომ გადმოძღვებს თვალ-წინ არა ჰქონოდა სერბიული დედანი. გარდა ამისა ეს განმარტება სერბიელთათვის საკირო და ქართველთათვის მეტხორცად თარგმანში შერჩენილი, გადმომღებს რივიანად ვერ გაუგია, რადგან სერბიულს ენაში ვერ ყოფილა გაწერთილი. მას აურევია ერთმანეთში ორი სიტყვა სხვა-და-სხვა მნიშვნელობიანი, თუმცა წერით დაახლოებულინი. სერბიული „блжени“ მას წაუკითხავს და გაუგია იმ მნიშვნელობით, რომელიც მიეთვისება სიტყვას „н.и.жени“ და ამიტომ блжени („მაკრინი-მაკარონი“) გადმოულია „ნეტარის“ მაგიერად „მახლობლად“, з.л.ო წაუკითხავს з.л.и.о-დ და უთარგმნია „ოქროდ“. გარდა ამ თვალსაჩინო დამტკიცებისა, ჩვენს თარგმანში სხვა საბუთებიც მოიპოვება, რომ იგი სერბიული რედაქციიდან მომდინარეობს. ის დედანი, რომლიდანაც გადმოღებულია ქართული მოთხრობა ალექსანდრეზედ, გადმოკეთებულია ცრუ-კალისტენის მესამე რედაქციიდ-

გან და ეკუთვნის იმ ჯგუფს, რომელსაც შეადგენენ ახალ-ბერძნული სახალხო წიგნი ალექსანდრეს მოღვაწეობის შესახებ, ვენის ხელნაწერი და სერბიული ალექსანდრე. დაწერილებითი შედარება მათი და აღნიშვნა ქართული თარგმანის მათთან ნათესაობისა მოყვანილია ჩემს რუსულად დაწერილს „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“. აღნიშნავთ აქ მხოლოდ ბერძნული სახელების სერბიულად გადაკეთებას „ალექსანდრიაში“ და ამ შეცვლილი სახით მათ შეტანას ქართულს თარგმანში, რაიცა ამტკიცებს ქართული მოთხრობის დამოკიდებულებას სერბიულს „ალექსანდრიაზედ“. ამ გვარს სახელებს ეკუთვნიან: აცალეე, ვერანუშ, ლევკადუშ, აგამუშ და სხვ., რომელშიც ბერძნული ს შეცვლილია შ-ად, როგორც სერბიულს, აგრეთვე ქართულს მოთხრობაშია. ამ ფონეტიკურს შეცვლას თხოულობდა სერბიული ენა და არა ქართული: უკანასკნელში თავისუფლად იხმარება: აგამუს (ანუ აგამუზ), ლევკადუს (ანუ ლევკადუზ) და სხვ., როგორც შერჩენილია ჩვენს თარგმანში დარიოზ, რომლის სახელსაც ქართველი მთარგმნელი კარგათ იცნობს და თანახმად ქართული მართლწერისა ხმარობს. სერბიული ენიდგან გადმოუთარგმნელი დასტოვა ქართულს მოთხრობაში სიტყვები: კურჩმა, კლიკიზმა და სხვ. ეს საბუთები უეჭვოდ ზღიან ჩვენს მოსაზრებას, რომ ალექსანდრე მაკედონის მეთის ცხოვრება ქართულად გადმოღებულია სერბიული რედაქციიდან, თუმცა დაახლოვებითმა განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ ქართული თარგმანი ცოტად შეკვეცილია (გამოკლებულია სიტყვები და წინადადებანი) შედარებით სერბიულს ალექსანდრისთან. თავდაპირველად ქართულს მოთხრობას უფრო მარტივი სათაური აქვს: „ისტორია ალექსანდრეს მეთისა მაკედონისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა, ჩრდილოეთისა და ყოვლისა სამხრეთისა და თვით-მკვრობელისა მეფეთ-მეთისა“. სათაური სერბიული რედაქციისა გაზვიადებულია: „Житије и послѣдованије достоынимъ члвѣкомъ и воинномъ оустрѣмляющимъ се на брани, ниже

ოუბი чѣтити и разоумѣти и слышати, блаженаго моужа царя Александра“ და სხვ.; სათაურის შეკვეცის გარდა ტექსტშიაც შეუმოკლებია მთარგმნელს ზოგიერთი ადგილები (ცხენი ბუცეთალი სრულიად გამოუტოვებია) და ხშირად დაუმახინჯებია გაუგებრობამდის. ზოგი სიტყვები რიგიანად ვერ გაურჩევია, მაგალითად Истанія-ს მაგივრად „ჩტიმნია“ წაუკითხავს. შეკვეცასთან ცოტაოდენი შეესებაც მოუხდენია: ალექსანდრეს ლიტოვიასაც დააპყრობინებს, თუმცა ამაზედ სერბიულს ტექსტში ცნობას მთარგმნელი ვერ ნახავდა. მთარგმნელის დედანი უკეთესი იქნებოდა, ვიდრე ის ასლი, რომელიც გადმოღებულია მისი ნაწერიდან. სჩანს, ჩვენს გადმომწერს ბევრი ადგილი ვერ გაურჩევია. ეს მტკიცდება ამ გვარი მაგალითიდან, როგორც სახელი „ლანდანუშის“ მაგივრად „დანდანუშის“ ხმარება, ე. ი. აურევია წერაში მიმსგავსებული ასონი: ღ და დ; „კიდემდე“ წაუკითხავს „ვიდრემდე“-დ; ანუ ვერ გაურჩევია ვ და კ. ამ ასოების არევა მოწმობს, რომ ძველი ხელნაწერიც მხედრულად და არა ხუცურად ყოფილა დაწერილი; წინააღმდეგს შემთხვევაში არ მოხდებოდა არევა „ღ“ და „დ“-ისა და „ვ“ და „კ“-ისა, რადგან იგინი მხოლოდ მხედრულში და არა ხუცურში წააგვანან ერთმანეთს. თვით ჩვენი ხელნაწერი უნდა იყოს მე-XIX საუკ. დასაწყისისა.

„ისტორია ალექსანდრე მაკედონიის მეფისა“ ნათარგმნია არჩილ მეფისაგან მოსკოვს მე-XVII საუკ., როცა იგი აქ დამკვიდრდა და სლავიანურს ენებს გაეცნო. პროზად ნათარგმნი „ალექსანდრიის“ ლექსად გარდაქმნა აუბრძანა მეფემ ვინმე პეტრეს, რომლის შრომასაც მოუღწევია ჩვენამდის. ამ პოემის დასაწყისი გვაუწყებს, რომ ყველგან ცნობილი „ალექსანდრია“ სთარგმნა არჩილმა „ჩრდილოეთს“, რუსთა ქვეყანას, და აუბრძანეს პეტრეს მისი ლექსად გარდაქმნა. „ესე ამბავი ძველ-ქმნილი, რუსთ-ქვეყნად იყო დებული, ეამთა სიგრძითა ძველ ქმნილთა, ყოველს ქვეყნად დავიწყებული გადმოეთარგმნა ქართულად არჩილს, ვინ იყო ქებული და მიბრძანეს—ლექსად გამოეთქვი, მსმენე-

ლო, იყავ შევებული... ვინებე პეტრე, გალექსად ამა აღექსან-
დრიანისა“. ეს გამლექსავი პეტრე უნდა იყოს—პეტრე ლა-
რაძე.

რ ო ს ტ ო მ ი ა ნ ი .

მეჩვიდმეტე საუკუნეს ეკუთვნის „როსტომიანი“, გადმო-
კეთებული სპარსული „შაჰნამედგან“ ფირდოუსისა. მეჩვიდმეტე
საუკუნეში კვლავ დაეჯახნენ საქართველოში აღმოსავლეთის
და დასავლეთის ლიტერატურის და კულტურის ზედ-გავლენ-
ა. ევროპიელთა გავლენა მომდინარეობს რომიდგან და კონ-
სტანტინოპოლიდგან, ახალი კულტურის შემომტანელნი არიან
კათოლიკობის მისიონერები და იტალიელნი მოგზაურნი.
ამათ ქადაგებას და საქართველოზედ მოგზაურობას დაერთო
რუსეთში გადასახლებულის ბატონიშვილების მოღვაწეობა,
რომელნიც თავიანთი მხრით ებრძვიან განსაკუთრებითი სპარ-
სეთის გავლენას და სთარგმნიან ისეთს თხუზულებებს, როგორც
„ხრონოლორაფი“, „აღექსანდრია“ და სხვა.

სპარსეთის გავლენა ქართულს მწერლობაში კიდევ არ
შეწყვეტილია. თუმცა სპარსული პოეზია ამ დროს დაჩაგრულს
მცენარეს წააგავს, მაინც ქართველი საზოგადოება მას მიჰმარ-
თავს სხვა-და-სხვა თხუზულების გადმოსაღებად, მეტადრე ისე-
თი ნაწერებისას, რომელნიც წინათაც ყოფილან გადმოქარ-
თულტულნი, მაგრამ დროთა ვითარების გამო დაკარგულან.
ამ გვარ თხუზულებას ეკუთვნის „როსტომიანიც“, „შაჰნამედ-
გან“ აღებული, რომლის დამწერი ფირდოუსი სცხოვრობდა
935—1020 წ.წ. „როსტომიანი“, რომლის გმირია როსტომი,
აქამდის ხალხის ლექსებში დარჩენილი, უთარგმნია ხოსრო
თურმანიძეს, როგორც ჰფიქრობდა არჩილ მეფე: „როსტო-
მიანი“ უთქვამს თურმანიძესა ხვასროს“. მაგრამ თურმანიძეს
არ ეკუთვნის მთლად „როსტომიანის“ გადმოღება, როგორც
ამას მოწმობენ სხვა-და-სხვა ხელნაწერების მინაწერები.

პეტერბურგის ხელნაწერი გვაუწყებს, რომ სოკრატის ძემ საბაშილიმა, გრემელთ თავმა, ხევის ბერმა, ხელმწიფეთა თანაზრდილმა ვალექსა ზაალის შობით ლორასპამდის. ხოსრო თურმანიძე თვით გვაუწყებს, რომ მან „სრულიად“ გადმოიღო სპანდიერ ბარზუს ამბავი,—972 ლექსი უნდა გვაგონებდეს მისს სახელს და ლოცვას მისთვის გვათქმევენებდეს. გარდა იმისა, რომ მან სრულიად გადმოიღო ისფენდიარის (სპანდიერის) ამბავი, მან შეასწორა და შეავსო წინანდელი თარგმანი. „სხვადა ბევრი აკლდა ამ წიგნსა პირველად თარგმანულთაგან“, ამბობს იგი და იხსენებს „თავის პატრონს სვიმონს“, ე. ი. სვიმონ მეფეს (+1629). თურმანიძის შემდეგ „როსტომიანის“, თარგმნა გააგრძელა ისტორიკოსმა ფარსადან გორგიჯანიძემ *) მე-XVII საუკუნეშივე. იგი გვაუწყებს, რომ მუშტარს ტყვედ იყო, მომხრე და გულის გადასაყოფელი არა ჰქონდა რა და აქ ორ თთვეს დასწერა „მანუჩარით ბაჰამანამდის“. ამ გორგიჯანიძის შრომა იმით განისაზღვრებოდა, რომ მან ან გადაწერა უკვე ნათარგმნი, ან შეასწორა და შეავსო „როსტომიანი“, რადგან ორი თთვის განმავლობაში გადმოსთარგმნა მანუჩარიდგან ბაჰამანამდის, ე. ი. ის, რაც საბაშილიმა და თურმანიძემ და ამ გვარად მათი ნაშრომი სრულიად დაჰფარა.

„როსტომიანი“, რა სახითაც ჩვენამდის მოუღწევია, უთარგმნიათ მე-XVII საუკ., მაგრამ ჯერ თამარ მეფის დროსვე იცნობდნენ ფირდოუსის პოემას, როგორც ამას გვიმტკიცებენ ჩახრუხაძის, შავთელის და რუსთაველის თხზულებანი. შავთელი თავის შესხმაში იგონებს ზაალს, როსტომს და საამს, რომელიც შემდეგ ლექსად სთქვა ბარძიმ ვაჩნაძემ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ „არჩილიანის“ გარჩევის გამო. რუსთაველი მე-რუს ტაეპში ამბობს:

ისრითა შოკლის ნადირი
როსტომის მკლავ-უგრძქისთა.

*) გორგიჯანიძის შესახებ ნაბი შენდევია გვერდები.

ჩახრუხადე ამბობს:

„უარეუმს და არამს, მათზედა არანს,
როსტომ ებრძოლა თვით შექლებულად“.

უთრუთ (თხზ. „უთრუთიანი“), საამ, ზაალ, როსტომ გმირნი არიან შაჰნამესი და საქართველოში იმდენად ცნობილნი იყვნენ, რომ ქართველი მწერალნი ხმარობენ მათ განუმარტებელად.

„როსტომიანის“ გმირების ქება ხალხში დიდხანია გავრცელებული. თვით როსტომი გადიქცა საერო გმირად. ამიტომ ძნელად დასაჯერებელია, რომ „როსტომიანი“ მხოლოდ მე-XVII საუკ. ყოფილიყოს პირველად გადმოქართულებული. როსტომის ლექსებს გაიგონებთ სხვა-და-სხვა მხარეს საქართველოს მიდამოებისას. ყიზლარში გადასახლებულნი მე-XVIII საუკ. ქართველები დამღერიან როგორც როსტომის მოქმედებას, აგრეთვე ბეჟან და მანიყას სიყვარულს, რომელიც შეადგენს ნაწილს „როსტომიანისას“. ზეპირ-თქმულება ბეჟანზედ და „როსტომიანში“ აღწერილი მისი ცხოვრება დაკავშირებულნი არიან ერთმანეთთან იმ გვარად, რომ სალიტერატურო ქმნილების გავლენა „ბეჟანიანზედ“ უეჭველად მიგვაჩნია. ხალხმა აქაიქა შესცვალა, შეამოკლა და შეავსო ფირდოუსის ნაწარმოებიდგან ამოღებული „ბეჟანიანი“. აგრეთვე თვით „როსტომიანი“ არ წარმოადგენს სრულს თარგმანს ფირდოუსის პოემისას: ქართულად არსებობს მხოლოდ ნაწყვეტი მანუჩარიდგან მოყოლებული ვიდრე ბაჰამანამდე. ამ შემოკლებული ლექსად ნათქვამი „როსტომიანიდგან“ ამოღებული „ბეჟანიანი“ გავრცელდა ზეპირ-თქმულებით და შეჰქმნა სახალხო პოემა, რომელიც შინაარსით და ფორმით წარმოშობილია ნაწერი პოემიდგან. გარდა „ბეჟანიანისა“ სხვა-და-სხვა ნაწილნი ფირდოუსის პოემისა, გადმოღებული ქართულად, გავრცელდნენ სახელწოდებით: საამიანი, ზააქიანი, ფრიდონიანი.

„ფრიდონიანის“ გმირი არის უთრუთი, რომელიც ებრძვის დევებს. ამავე პოემაში აღწერილია ბრძოლა ჯიმშედის

და ზაქისა, ამ უკანასკნელის ანდერძი ჟრიდონის შიშით, დაბადება მანუჩარისა, საამის შეტაკება დევებთან და სხვ. აი რამდენიმე სახელი ამ პოემიდან, რომელიც აკავშირებენ მას „შაჰნამესთან“. რადგან „ფრიდონიანის“ დასაწყისში გმირად დასახელებულია უთრუთი, ამიტომ ეს პოემა „უთრუთიანადაც“ იყო ძველად ცნობილი და ზოგი ხელნაწერები ამას მოწმობენ. „ფრიდონიანი“ ხელნაწერი პეტერბურგის საჯარო წიგნ-საცავშია. უირლოუსის ნაწარმოებთან დაკავშირებულია „სირინოზიანიც“, რომელიც ზემორე უკვე განვიხილეთ. ამ გვარად „როსტომიანი“ შეადგენს მხოლოდ ნაწილს ფირლოუსის ნაწარმოებისას. სხვა-და-სხვა დროს და სხვა-და-სხვა პირთა მიერ გადმოქართულებული იყო ნაწილ-ნაწილად ეს პოემა და გავრცელდა ხალხში, რომელმაც მრავალი ლექსი „შაჰნამისა“ ან მთლად დაისწავლა და ან ცოტად შეცვლილად გარდაქმნა. „როსტომიანი“ ამბავი, შესაძლოა, უკვე მე-XII საუკუნემდე გავრცელდა ხალხში ზეპირ-თქმულებით, თუმცა შემდეგ გადმოთარგმნისა ნაწერმა პოემამაც ლიტერატურული ზედ-გავლენა იქონია. ფშავში ჩაწერილი ლექსები გვიჩვენებენ ამის მაგალითს. „როსტომიანში“ ვკითხულობთ აი რა ლექსს:

აწ სხვა საქმესა ახირებ,
შენ როსტომ დაგვიწყებია,
ტუსი, გივი და გოდერძი
ერანის თავადებია.
ორი ნაწილი დახოცეს,
ჩვენ გვიუეეს რა საყნებია
და თუ ბეჟანს მოჰკლაუ, იცოდე,
აწ სრულა ახრდებია.

„ფშაურს ლექსებში“, რომელიც შეპკრიბა დავით ხიზანაშვილმა, შესაფერს ადგილს ჩაწერილია:

ბეჟან, გივი და გოდერძი
ერეჟან თავადებია,

ბეჟანს ნუ მოჰკლავ, ბატონო,
თორემ შეც გავვარდებია:
ან კლდეზედ გადავვარდები,
ან წყალში ჩავვარდებია.

მეორე შესადარებელი ადგილი „როსტომიანში“ იწყება სიტყვებით: „ატირდეს და მოახსენეს: შენ მაღალ ხელმწიფეო“ და თითქმის ამ გვარადვე მიჰმართავენ „ფშაურს ლექსებში“ ზებირ-თქმულებით; „ატირდა და მოახსენა: ბედნიერო ხელმწიფეო“. ხალხური „ბეჟანიანი“:

„სარჩოდ ერთი ჭალა გვქონდა,
სანადირო იგი ტუეო,
იგი ღორით გატენილა,
არ იღევა სიმრავლეო“.

ლიტერატურულს „ბეჟანიანში“ ეს ადგილი ასეა მოაყვანილი:

ჩვენი სარჩო ჭალა იყო
და საზამთრო იგი ტუეო;
იგი ღორით სულ ავსილა,
არ ეგუბის სიმრავლეო.

ლიტერატურული „ბეჟანიანი“:

„ხმა ვერვინ გასცა მის მეტმა,
ბეჟან წამოდგა სვიანი“.

სახალხო „ბეჟანიანი“:

ვერვინა სიტყვა ვერ ჰკადრა,
ბეჟან წამოდგა სვიანი“.

მე-XVIII საუკ.

მეჩვიდმეტე საუკუნის ლიტერატურაში უკვე აღინიშნა ნაციონალური მიდრეკილება, საერო ტენდენცია არჩილ და თეიმურაზ მეფეთა ნაწერებში. თუმცა ამ დროს ლიტერატურნ სპარსეთის გავლენას ემორჩილება და განმეორებით სთარგმნიან

„შაჰნამეს“ სხვა-და-სხვა ნაწილს, მაინც ეროვნული გრძნობის და აზროვნობის გამოღვიძება მოსჩანს, ახალი სიოც დაჰქრის საქართველოს კულტურას, დასავლეთს ევროპას შემოაქვს ახალი მისწრაფებანი, რუსეთი ხდება მეორე კერად მწერლობის აყვავებისა. მწერალთ კალამი ასურათებს თანამედროვე გარემოებას, ემსახურება სულის მოძრაობის და გულის ცემის ანალიზს. ეს ისტორიული და ინდივიდუალური მე-XVII საუკუნეში დაბადებული მოძრაობა გაიზარდა და ფრთა-შესხმულმა მე-XVIII საუკ. თავი იჩინა ვახტანგ მეფის, ბატონიშვილების ბაქარ და ვახუშტის, ანტონ კათოლიკოზის, დავით გურამიშვილის, საბა ორბელიანის ნაწერებში. მე-XVIII საუკ. რუსების და ევროპიელთა გავლენით დაარსდა ჩვენში ახალი სქოლასტიური მიმართულებების სკოლა, გადმოითარკმნა ფრანგული და გერმანული ლიტერატურიდან ვოლტერის, მონტესკიეს, ვოლფის, რასინის თხზულებანი, სამართალი კოდიფიკაციურად გაშლიდა, ადმინისტრაციულს წეს-წყობილებას ეძლევა განსაზღვრული საფუძველი, დაწესდა ხარჯთ-ალრიცხვის სისტემა, შეიცვალა ჯარში სამსახური მუდმივი ლაშქრის წამოყენებით, გაიხსნა სტამბა და გაძლიერდა მეზობელ ხალხთან მისვლამოსვლა. ამ მრავალფეროვანმა მოძრაობამ გამოიწვია მწერლობაში დიდი ცვლა და აღორძინება. ლიტერატურა გამდიდრდა იმ გვარი ნაწერებით, რომელნიც ძველად ან სრულიად არ იყვნენ ცნობილნი, ან მეტად უგემურად იყვნენ შედგენილნი. მწერლობაში თავი იჩინა ახალმა ქადაგებამ, დღის ვარამის გამოსარკვევად მიმართულმა, ლიტერატურის განძს შესძინეს უცხო ქვეყნების აღწერა და იქ მოგზაურობის შთაბეჭდილებათა მიმოხილვა, ისტორიული შეხედულება გაფართოვდა მოგონებათა და მათიანეთა შედგენის წყალობით.

საქართველო მეXVIII საუკ. მოგვაგონებს საუკეთესო ხანს მის ცხოვრებისას. ერის გული სცემს თამამად, შეგნება ისტორიული მომენტისა თვალსაჩინო ხდება, კულტურული აღორძინება ქვეყანას ცოტა ხნით მაინც ფეხზედ აყენებს, ვიდრე

ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა 1795 წ. არ დასცემს საქართველოს კულტურულად და პოლიტიკურად. მე-XVIII საუკ. ლიტერატურა, ესრედ წოდებული „ვერცხლის ეპოქა“ ქართულს მწერლობაში, დაეცა ამ საუკუნის დასასრულს პოლიტიკურად განადგურებასთან იმ მეფის დროს, რომელმაც საქართველოს დაუბრუნა წარსული დიდება და გაუღვიძა ძალა თვით-მცნობელობისა: ეს მეფე იყო ერეკლე მეორე, პატარა კახი, გმირი სარდალი, შეუდარებელი მეომარი, მაგრამ სუსტი პოლიტიკოსი და სახელმწიფო ტაქტს მოკლებული. იფეთქა საქართველომ მე-XVIII საუკ. ახალი ცხოვრებით აღტაცებულმა და ჩაჰქრა მტერთაგან ძლეული და შინაური განხეთქილებით დაუძლურებული. მე-XVIII საუკ. უკანასკნელი ბრძოლაა თვით-არსებობისათვის. ვახტანგ მეფემ შეჰქმნა ახალი მოძრაობა ლიტერატურაში, მაგრამ მასვე ეკუთვნის მძლავრი ტალღის შემოსევა საქართველოს პოლიტიკაშიაც. თავის გადასახლებით მოსკოვს შვილებით და ამათი შუღლით ერეკლე მეფესთან ვახტანგმა დაჰბადა შინაური არეულობა. ამ გვარად ორი მეფე—ვახტანგი და ერეკლე საუკუნის დასაწყისს და დასასრულს ასურათებენ საქართველოს კულტურულს მდგომარეობას, ნათელს ჰფენენ მათს ღვაწლს და ვიწრო შეხედულებას საქვეყნო საქმეზედ.

მეფე ვახტანგ მე-VI და მისი ნაწმარები

(საისტორიო, იურიდიული, ქილიჯა და მანა და სსვ.)

მეფე ვახტანგის *) ცხოვრება მაჩვენებელია იმ სავალალო მდგომარეობისა, რომელშიაც ჩააყენეს ქართველი მმართველნი სპარსეთის მფლობელობამ და გაბატონებულმა გავლენამ. სი-

*) ვახტანგი იყო ძე ლევან მეფისა. ლევანიც ცნობილია, როგორც დაჰყერი „ვედრებისა“ იოვანე წინამორბედის, პეტრე-პავლესადმი და სსვ.

ყრბიდგან საფლავის კარამდის ვახტანგს სდევნის „შავი ყო-
რანი“, ატრიალებს მას სამშობლოს, ოსმალეთის, სპარსეთის
და რუსეთის შორის. ჯერ ისევ 15 წლისა იყო, როცა ვახ-
ტანგი მძევლად იყო გაგზავნილი ქართლის მეფის გიორგი
მე-XI მიერ, რომელიც მას ბიძად მოხვდებოდა. საქართვე-
ლოში დაბრუნდა თუ არა, აჯანყებაში მიიღო მონაწილეობა
ირაკლი პირველის, ანუ ნაზარალიხანის წინააღმდეგ, რათა
ტახტი დაებრუნებინა ბიძა-გიორგისთვის. რადგან აჯანყებამ
უნაყოფოდ ჩაიარა, ამიტომ იგი გაიქცა იმერეთს, სადაც შეირ-
თო ცოლად რუსუდან, ჩერქეზთა ბატონის შვილი. გიორგის
(გურგენ-ხანს) ქართლის ტახტი დაუბრუნეს ჯილდოდ ყანდა-
არის დამშვიდების შემდეგ და დროებით მმართველად ქართ-
ლისა დაინიშნა ვახტანგი ლევანის ძე (1703 წ.). ამ დროს იგი
უკვე 28 წლის ვაჟაკი იყო. სახელწოდებად ზიეცა ჰუსსეინ-
ყული-ხან და რვა წლის განმავლობაში თამამად ცდილობს
საქართველოს ფეხზედ წამოსაყენებლად. გახსნა სტამბა ტფი-
ლისში სასულიერო და საერო წიგნების აღსაბეჭდად. თვით
შეუდგა თარგმნას და შედგენას სხვა-და-სხვა შინაარსის წიგნე-
ბისას. შექცობა „ქართლის ცხოვრების“ წყაროები, დასწე-
რა „დასტულამა“ სახელმწიფო ხარჯის და ადმინისტრაციული
წყობილების განსასაზღვრელად. შეუდგა დანგრეულთ ეკლესიათა
აღდგენას და ღარიბ-ღატაკთა თავშესაფარის აღშენებას. დაამ-
ყარა შინაურს საქმეებში წესი და აღიერი ამოსდო თავგასულს
ლეკებს და ოსებს. საქართველომ წამოიწია, მაგრამ სპარსეთს
ეს არ ესიამოვნებოდა. ამიტომ შაჰმა მეფედ აღსარებული
ვახტანგი 1712 წ. სპარსეთს გაიწვია. რადგან მან აღარ გა-
ბედა ქრისტეს უარყოფა, შაჰმა ტახტი წაართვა და გადასცა
გამაჰმადიანებულს იესეს (ალი-ყული-ხანს). ვახტანგის სახლობა
იესეს შიშით გადავიდა იმერეთს, ხოლო ვახტანგი გაიგზავნა ქირ-
მანს. მხოლოდ შვიდი წლის შემდეგ ტახტი ისევ დაუბრუნა ჰუსე-
ინმა, რადგან იესემ ვერ შესძლო ლეკებისგან ქართლის დაცვა.
ქართლის გამგე და ამავე დროს სპასალარი ერანისა და თავრიზისა,

მეფე ვახტანგი დროებით რჩება სპარსეთს და ქართლს განაგებს იმის შვილი ბაქარი, რომელმაც ლეკებთან ვერა გააწყობა და შაჰი იძულებული იყო ვახტანგი წარმოეგზავნა სამშობლოში. აქ ვახტანგმა თავის ნიჭი და გამგეობა საქმით უკვე დაამტკიცა, საქართველოს მოელოდა აღორძინება, რომ ხელი არ შეეშალა ერთს გარემოებას—ვახტანგის გარევის სპარსეთის და რუსეთის შეტაკებაში.

1722 წ. შამახია, სადაც რუსის ვაქრები იყვნენ, აიკლეს სპარსებმა. პეტრე დიდმა განიზრახა სპარსეთის დასჯა და ვახტანგს ზავით შეეკრა. ვახტანგი გაიტაცა კავშირმა ქრისტიანე მეფესთან და გადუღდა თავის სიუზერენს—შაჰს. ჩვენი მეფე დაჰპირდა რუსთა ხელმწიფეს დახმარებას და 40,000 ჯარისკაცით სპარსეთის ისპაანამდის გადალახვას. პეტრე დიდმა მოაღწია დარუბანდამდის და უცებ გატრიალდა უკან, რადგან სურსათი შემოაკლდა. ვახტანგი, მოლალოატე შაჰის და უარ-მყოფელი ოსმალეთთან კავშირისა, შერჩა სპარსეთის გინძვინებულს ყაენს და გააფთრებულს ხონთქარს, რომელიცა აზრუმის ფაშის იბრაიმის პირით თხოულობდა საქართველოს დამორჩილებას. შაჰმა ტახტი წაართვა 1723 წ. და გადასცა კახეთის ბატონს. ვახტანგი შეებრძოლა თავის მოკიშპეს, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა ტფილისთან და თანამოზიარეთა მიერ დატოვებულ. ვახტანგი წავიდა მთაში, ქართლს შემოესივნენ ოსმალონი.

1724 წ. წავიდა ვახტანგ რუსეთს პეტრე დიდის მიწვევის თანახმად; როცა მოსკოვს 1725 წ. მოაღწია შვილით ბაქართ და ძმით სიმონით, პეტრე მეფე გადაიცივალა. პეტერბურგში იგი წარუდგა პეტრეს მეუღლეს ეკატერინე I, რომელმაც ჯილდოდ ორდენი ანდრია პირველ-წოდებულისა უბოძა, მაგრამ დახმარება ტახტის დასაბრუნებლად ვერ აღმოუჩინა. რადგან რუსეთმა 1726 წ. განიძრახა თავის ჯარის გამოყვანა მაზანდარანიდგან და ასტრბადილდგან, აპიტომ ვახტანგს მიანდეს შაჰთამაზთან მოლაპარაკება. ვახტანგმა მოახერხა დარუბანდის და ასტრბადის რუსეთის კუთვნილებად დადებინება. 1728 წ. ვახ-

ტანგი დაბრუნდა პეტერბურგს და კვლავ ითხოვდა ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარებას. 1734 წ. ვახტანგი და ბაქარი წამოვიდნენ საქართველოსკენ. მაგრამ 1735 წ. რუსეთმა დაუთმო ბაქო და დარუბანდი სპარსეთს და თვით ჯვარის ციხეში თერგზედ გადაასხა ჯარი. ამ გვარად ვახტანგმა დაჰკარგა იმედი საქართველოს ტახტის დაბრუნებისა. საცხოვრებლად დარჩა ასტრახანს. აქ გადაიცვალა 1737 წ. 25—27 მარტს და დასაფლავებულია საკრებულო ტაძარში, სადაც იმის გვერდით 1762 წ. გაუთხარეს სამარე კიდევ ერთს ჩვენს მეფეს თეიმურაზ II, ვახტანგის სიძეს. ამავე ტაძარში დაკრძალულია ორი ქართველთა არქიეპისკოპოზთა გვამი—იოსების და რომანოზისა.

ვახტანგ მეფის მწარე თავსგადასავალი აღწერა დავით გურამიშვილმა, რომელიც თან ახლდა მეფეს და თანამოზიარე იყო იმის მწუხარებისა. თვით ვახტანგის ნაწერებიც იძლევიან საკმარისს მასალას მისი ცხოვრების და მოღვაწეობის დასაფასებლად. თავდაპირველად ვახტანგის ღვაწლი დაკავშირებულია „ქართლის ცხოვრების“, ჩვენი მატინის სახელთან. „ქართლის ცხოვეების“ პირველს გვერდზედ წაიკითხავთ: „პატიოსანნო და დიდებულნო ქართველნო, ეამთა ვითარებისაგან ქართლის ცხოვრება განრყენილ იყო, ხოლო ვახტანგ ძემან ლეონისამან და ძმისწულმან სახელოენის გიორგისამან, შეკრიბნა მეცნიერნი კაცნი და მოიკენა, საც რამ ქართლის ცხოვრებაები პოვნა და კუალად გუჯარნი მცხეთისანი, გელათისანი და მრავალთა ეკლესიათა და დიდებულთანი და შეამოწმეს და რომელი განრყენილ იყო, გამართეს და სხუაცა წერილნი მოიხუნეს, რომელიმე სომეხთა და სპარსთა ცხოვრებისაგან გამოხვნეს და ესრეთ აღაწერინეს“. „ქართლის ცხოვრების“ შინაარსის გაცნობამ დაგვარწმუნა, რომ გიორგი ბრწყინვალემდის (+1348) ჩვენი მატინე უკვე დაწერილი იყო და გაგრძელება შედგენილ იქმნა ვახტანგ მეფის ბრძანებით. „ქართლის ცხოვრებას“ ჩვენამდე მოუღწევია რამდენსამე ვარიანტად: ბატონიშვილის თეიმურაზისა, რუმინანცოვის მუზეუმისა, მარიამ დედოფლისა,

სამეგრელოს თავადისა და სხვ. 112^ა წ. იგი უკვე გადუთარგმნიათ სომხურად და სომხურიდგან ნათარგმნი დაჰბეჭდა ფრანგულს ენაზედ აკადემიკოსმა ბროსემ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, რომელიც გადაწერილია 1636—1646 წ. წ., როცა ჯერ ვახტანგი ქვეყანაზედაც არ იყო, გვარწმუნებს, რომ მეფე ვახტანგს ეკუთვნის შეესება ძველი დედანისა აქა-იქა შეტანილი ამბებით და ფრაზებით. ამ გვარად ვახტანგის სახელს უსაფუძვლოდ აკუთვნებენ მთელს ჩვენს მატიანეს. ვახტანგის ღვაწლი იმაში მდგომარეობს, რომ მან აღუძრა ისტორიის სიყვარული თავის შვილებს, შემოჰკრიბა ძვირფასი მასალა, რომლითაც თვით ისარგებლა „დასტულამას“ და „სამართლის წიგნის“ შედგენაში და მისცა საშუალება ვახუშტის, თავის ვაჟს, დაეწერა საქართველოს ისტორია და მრავალმნიშვნელოვანი გეოგრაფია.

ქ ი ლ ი ლ ა დ ა მ ა ნ ა .

მეფე ვახტანგმა სთარგმნა შესანიშნი თხზულება „ქილილა და მანა“ სპარსეთში, ქ. ქირმანს, შესაქცევად ტყვეობაში ყოფნის დროს. 1712 წ. ვახტანგი წავიდა შაჰთან ტახტის მისაღებად. რადგან „სული ამჯობინა“ და მაჰმადის რჯული უარჰყო, ამიტომ შაჰი გაუწყრა და ტყვედ ქირმანს გაგზავნეს, სადაც დაჰყო ხუთი წელი (1712—1717) აქ შეუდგა „ქილილა და მანას“ თარგმნას, რომელიც ვითარცა „ცხოვრებასა ქართლისასაც წერილ არს“ თამარ დედოფლის დროს უკვე ყოფილა გადმოღებული, მაგრამ დაკარგულა „ქამთა ვითარებით“. შემდეგ ბატონს დავითს (მე-XVI საუკ.), თეიმურაზ პირველის მამას, გადმოუთარგმნია „კუსა და მორიელის“ არაკამდის, მაგრამ არც ლექსი გადმოეღო, ზოგი სიტყვაც დაეკლო და არც გასრულება დასცალეობდა! ამ ორჯელ გადმოქართულებულს თხზულებას კვალად შეუდგა და შეასრულა მეფე ვახტანგმა. „დიდა ქირსა შინა მყოფისა მეფის ვახტანგისა“ ანდერძში, რომელიც ჩართულია „ქი-

ლილა და მანაში“, ვკითხულობთ, რომ მეფემ, რა ნახა ეს „სარგო ზღაპრის წიგნი და საამო მსოფლიო სწავლანი“, მიანდო ერთს სპარსსა, რომელსა მცირედ ქართული ენა ესწავლა, „ამისა შესრულება“. იგი შეუდგა საქმეს, მაგრამ ენის უცოდინარობით ვერც კარგად გადმოიღო და დასრულებამდე თვით მეფეს მოუხდა ისპაანს წასვლა. ამგვარივე მინდობილობა მეფემ გადასცა ერთს სომეხს ისპაანს, რომ მას სპარსული ესწავლა და „ნაკლების შესრულება“, ე. ი. რაც წინანდელს სპარსელის თარგმანს აკლდა შეესრულებინა. მართლაც, „მან შეასრულა“. მაგრამ მეფეს არც ეს შრომა მოეწონა, რადგან „ლექსი, სიტყვა და გაწყობა ბევრი დააკლდა“. ამიტომაც როცა მეფეს „ნაცვლად კეთილისა ბოროტი“ მიაგეს, ტყვედ ჰყვეს და ქირმანს გაგზავნეს,—აქ კუდად ყოუნა სულის მზიანებლად და ხორცის საწუხარად ნახა და, რაკი საქმე არა ჰქონდა რა, „ამის (ქილილა და მანას) შექცევას გამოვეყიდე... ლექსი ლექსად გარდმოვსთქვი უკლებლად და ამბავი ამბავად. სპარსული ქართულს ენაში ლექსად არ ითარგმანება, ამბვად მოვა, და მე იმავე ამბის გალექსევა მოვინდომე. და ეგება ლექსი არ მოგეწონოსთ, გასინჯეთ, რომ სხვის კაცისაგან ნათქვამს ამბავს მეორე ისრე ველარ იტყვის“. დასასრულ მეფე „ქირის ხელფასად ლოცვას და შენდობას“ ითხოვს და ოთხტაეპოვანს შაირს ათაეებს სიტყვებით:

ვსწერ მესეუ ვახტანგ ქართუელთა,
თესლ-ტომად ღავითიანი.

ვახტანგ მეფეს ხელში ჩაუვარდა წიგნი, რომელიც ეთარგმნა ბატონს დავითს, ღ ზისი შევესება მიანდო ორს კაცს—სპარსს და სომეხს. შემდეგ მათი შრომა შეასწორა და შეავსო. „რა გაეთაეებინა, ვკითხულობთ ქილილა და მანაში, ქართლში სულხან საბა ორბელიანისთვის გამოვეგზავნა“ და ეთხოვნა: „ეს ჩემი ქირნახული გაჩაღხე გემუანად და სადაც ლექსები ჩართული იყოს, ეგრევე ქართულად ლექსები ჩაურთეო“. ამ გვარად შალაშინი გაჰკრა ვახტანგის რედაქციას საბა-სულხან

ორბელიანმა, „ევხტანგ მეფის ბიძად და გაზრდილად წოდებულმა და დიდად საყვარელმა“, რომელსაც სოფლის სიმუხთლემ მოაშორა და ჩხუბიანმა კაცებმა მათ შუა დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო“. მეფე სპარსულის ზედმიწევნით მკოდნე არ იყო, მთარგმნელები კარგი ვერ იპოვნა და ამიტომ ორბელიანს მოუხდა საფუძვლიანი შესწორება გადმოქართულებული „ქილილა და მანასი“, თუმცა იგი სთვლის სასაცილოდ, რომ ბერმონაზონი მოსეს წიგნის ნაცვლად „ქილილა და მანას“ აკეთებდეს.

„ქილილა და მანას“ წარმოსდგა ინდოეთში შემდგარი „პანჩატანტრიდგან“, რომლის უძველესი სათაური იყო „პიტოპადეშა“. ინდოეთის მეფე სუდარსანი თავის სამი ვაჟისშვალის აღზრდას მიანდობს ბრაჰმანს ვიშნუ სარმას, რომელიც ექვსი თვის განმავლობაში ბატონიშვილებს დილოგიური ფორმით აუწყებს ყველა ცოდნას, ქვეყნის გამგეთათვის საჭაროს. შკმდევს რედაქციებში სახელი სუდარსან შეიცვალა აშარსაკატად და ვიშნუ მასწავლებელი კი არ არის, იგი გადაიქცა მწერლად. ხოსრო ნუშერვანის დროს მე-VI საუკ. ინდოურით ეს კრებული გადათარგმნეს ფალაურს (ფებლევეურს) ენაზედ. ეს ტექსტი დაკარგულია, — ჩვენამდე მოუღწევია მხოლოდ წინასიტყვაობას ორს რედაქციად. ორშივე მოხსენებულია აქიმი ბარზუიე, რომელიც თავის სიბრძნის დასამტკიცებლად სთარგმნის „ქილილა და მანას“. ქართულს თარგმანს მიუღძვის სხვაგვარი წინასიტყვაობა, რომელიც გზას გვიხსნის განვსაზღვროთ, რა ენიდგან არის გადმოღებული ჩვენი ტექსტი. „წიგნი ესე ბრძენსა და გზიანს ფილოსოფოსს, ბარამად წოდებულსა, ინდოურითა ენითა უთქვამს. ნუშრევან მეფის დროს სპარსეთში მისი სურვილით, ბრძენმა ზავიამ (მკურნალმა) მოიტანა ეს წიგნი ინდოეთიდგან, სადაც მან მრავალი ხანა დაჰყო, და ფალაურს ენაზედ გარდაიღო. ფალაურიდგან სთარგმნეს არაბულად მე-VIII საუკ. მაყანის ძემ აბდულამ და აბულასან, აბდულას ძემ. ამათი თარგმანი ლექსად გადააკეთეს ორმა პო-

ეტმა; ერთის სახელი არ ვიცით, მეორე იყო აბდულმუმიზ ბენ-ჰასანი. მე-X საუკ. „აჰმად სულთნის ძემან ნასრი უბრძანა ნუსხა სპარსული ენით თარგმნა“ ამ წიგნისა არაბული ენიდგან. მო-შაირე რუდექმა ეს თარგმანი ხელმწიფის ბრძანებით „ლექსით შეამქვევრა“. აბულ მუზაფარ ბარამის დროს აბდულ ნასრულმა გადააკეთა „ქილილა და მანა“ სპარსულადვე. ეს იყო მე-XII საუკ. ბაჰრამ შაჰის გაზნეველის დროს, და არა ყაზანის შაჰის დროს და მონგოლთა ენაზედ, როგორც ქართული ტექსტის გამო-მცემელს ჰგონია. მე-XV საუკ. ნასრალაჰის რედაქცია გადა-აკეთა ყორანის კომენტატორმა ჰუსეინ აღის შვილმა ამირის ანვარი სოჰაილის ბრძანებით, ამ რედაქციას ჰქვიან „ანვარი სოჰაილი“ და ჩვენი „ქილილა და მანა“ გადმოღებულია ამ ტე-ქსტიდგან. „ანვარი მნათობად გამოითარგმანება და სოილი— ვარსკვლავად“.

ჩვენი ტექსტი ასე გვიხსნის „ქილილა და მანას“ წარმო-შობის ისტორიას. ჩინეთს ბედსვიანი მეფე ყოფილა, სახელად უმაიუნფალ. მას ჰყვა ვეზირი ხანჯუსტარი, ბრძენი და დაახ-ლოვებული, რომლის დაუკითხავად არა საქმეს არ იქმოდა. ერთს დღეს მეფემ ნადირობა მოინდომა, ხანჯუსტარიც თან ახლდა. რა ნადირობით ხელმწიფემ გული აღისრულა, მინ-დორი ნადირთა და მფრინველთაგან დასკალა, მთის კალთას ჩამოხტნენ, წყლის პირას „ედემის“ მსგავსს ადგილს დასა-სვენებლად და გასაგრილებლად. ვეზირმა შეჰნიშნა ხის გული, სადაც დაებუნდათ ფუტკართა და მათ მიზეზი მისცეს მეფე-სათვის გაეზიარებინა ბევრი საგულისხმო აზრი. „ესენი არიან დიდის სარგებლის და ცოტას ზიანის მოქმედნი. პატიოსნება, წესი მაგათ აქვთ, ქება მაგათი მრავალთა სამეცნიეროთა წი-გნთა სწერია. მაგათაც ერთი ხელმწიფე ჰყავსთ, ტანად მათზედ მოდილოა, მათ ყოველთა ერთობილად მისის უფროსობის და მორჩილებისა ბრძანებაზედ. თავი დაუდებიათ. მას ხელმწიფესა სახლთხუცესი, ვეზირი, მეკარე, დარაჯა, ლაშქარი, გამგე, ყოველი რიგი მოხელე გაწყობილნი ჰყვანან. დარიგებულია

ყოველთავე ცვილთაგან სახლი უნდა ააშენონ, რომე მათი ბანი და ერდო ერთმანერთხედ მაღალ-მდაბალი არ იყოს... თუ პირობის გარდამსვლელი კპოვეს და მათში ერთი სიმყრალე, ან ბილწი შეამცნეს, მასვე წაშს ორად განჰკვეთენ“... მეფემ ამაზედ უბძანა: „ეს საკვირველ არს—ძნელი გესლი აქვსთ და ერთმანერთს არ აენებენ, შაშარი უპყრიათ და სიტკობებს მისცემენ, საშიშრად მრისხანენი სიმშვიდით მოთავსდებიან და ჩვენ ადამიანნი და ქვეის მყოფელნი, ესოდენტა უგვანთა ვიქმთ, მრავალნი თვისთა ნათესავთა უმიზეზოდ აენებენ და აღმოფხვრასაც ცდილობენ“... მეფე ამისა გამო მოისურვებს „სოფელი გაუშვას და ფერხნი მარტოობისა და მოსვენების კალოზედ დადგას და თავის ცოდვას ინანებდეს“. ხანჯუსტარი მოახსენებს ბრძენთა აზრს, რომელნიც ჰფიქრობენ, რომ „მარტო მყოფობას მეგობართან ყოფნა და აღერსი სჯობია, კრებულთა თანა ყოფნა დიდი პატიოსნების ხარისხია“. განშორებული ადამიანის საქმე წინ ვერ წადგება. შემოქმედს ადამის ტომნი ერთმანეთის ხელის მომმართავად დაუბადებია. ხელმწიფე არ ეთანხმება ვეზირს, რადგან იცის, რომ სოფელში შუღლი და ბრძოლაა, ზოგნი თავიანთ რიგს არ სჯერდებიან და მეტს ძალას ელტვიან. ვეზირი ამაზედ მოახსენებს: „მაგისი მასწავლებელნი ბრძენნი და სჯულის მეცნიერნი არიან, მათი ბრძანება ყოველივე მართებული არის“. ძლიერი მოსამართლე აუკრძალავს კაცს პირუტყვეულ წადილს. მეფეს გამორჩეული კაცები უნდა ახლდნენ და მან საქმე სიბრძნით უნდა განაგოს, „როგორადაც დიდმან ინდოთა ხელმწიფემან რაი, ინდოურად დაბშეღიმად წოდებულმა ქმნა: თვისისა ხელმწიფობის საძირკველი ფიდ-ფაი-ბაშან ბრძნისა და ფილოსოფოსის სწავლის რიგზედ დადვა“.

ვეზირი მეფის სურვილით მოუყვა რაიდაბშეღიმის ამბავს. „რაიდაბშეღიმი“, ინდოელთა ენისაგან ითარგმანების „მეფე ქვეყნის მპყრობელი“, განთქმნული იყო ლაშქარით, სვიანობით და მოწყალებით: სიდიდისა და სიმაღლისა გარდამეტებითა

სიუხვის საგდებელი ცის კამარას ერდოზედ შეეტყორცა“. ერთხელ ლხინი გამართა და „მგოსანთა დასრულებისა უკან“ ყური მიუპყრო ბრძენთა და მხცოვანთა კაცთა. ამათში ერთიან ქება შეასხა უხვების და გაცემის ზნეს. ყველანი დაეთანხმნენ, რომ „სიუხვე საქებარი ზნეობა არისო“. მეფემ მოისრინა რა ეს შესმინება, უბრძანა გაცემა მოწყალებისა. სიზმარში იმ ღამეს გამოეცხადა „ბრწყინვალე ბერიკაცი და ჰრქვა: დღეს დიდი საუნჯე გააბნივე... აწ, ხვალ დილეულ დარბაზით აღმოსავლეთისაკენ წაბძანდი და მუნ შენთვის დიდი საუნჯე დამარხულია“. მართლაც სალაროს კარი წერაქვით გააღო, ნახა აუარებელი ოქრო და თვალ-მარგალიტი. შემდეგ შეხვდა ერთს მეუღაბნოეს და მისი ჩვენებით გახსნეს ოქროს კლიტით დაკეტილი კილობანი, სადაც აღმოჩნდა „ათინელთ (შეცდომაა—უნდა იყვეს ასურელთ) კალმით რამდენილაც სტრიქონი“ დაწერილი თეთრის ლარის ნაქერზედ. ერთმა ბრძენმა კაცმა გაარჩია ეს ზედ-წარწერა, რომელიც ასე იკითხებოდა: „მე, უშანგ ხელმწიფემ, დავსდევ საგანძური ესე დიდძალი რაიმისათვის... ეს ანდერძი იხილოს და წაიკითხოს“. ანდერძში 14 დარიგება იყო მოყვანილი. პირველი: რომელსა უმათაგანს თავი გამოეჩინოს, სხვის სიტყვით მისის სიდიდის სახელის დამცირებას ნუ დაუჯერებ. მეორე: ორპირსა და ჩხუბიანს კაცს წინ წაყენების გზა არ მისცე—ეშმაურს საქმეს დაბადებს. მეოთხე: მტრის ტკბილს სიტყვას არ მიენდო. მეექვსე: საქმის ქმნაში არ აჩქარდე; მეშვიდე: სიბრძნის რჩევის ავშრის თოკი ხელიდამ არ გაუშვა. მეცხრე: შემკოდეთ მიტევება იცოდე. მეათე: არა კაცის შეწუხება არ მოინდომო და სხვ. ამ სწავლის გასარკვევად ზედწარწერა ურჩევდა რაიდაბ-შელიმს მიჰმართოს ბრძენს სარანდისის მთაზედ, თუმცა ორი დაახლოებულნი ვეზირნი მეფეს ურჩევდნენ ამ მგზავრობისათვის თავი დაენებებინა და არაკიც მოახსენეს („ორი ტრედი“*)

*) სახელად „ბაზანდა“ და „ვაზანდა“.

დასამტკიცებლათ, რა ქირი მოელის გზაში განსვენებას მოკლებულს მეფეს, ამან მაიცი არ დაიშალა, წავიდა ბარამანთან (ბიდფაი ანუ ფიდფაი) და ამის რჩევა და განმარტება იგავ-არაკებით თოთხმეტი წაკითხული დარიგებისა წარმოადგენს „ქილილა და მანას“ შინაარსს.

ქართულს ტექსტში თოთხმეტი კარია. ჩვენი თარგმანის წინასიტყვაობა ანეარი სოილისებურია. შედარება სპარსული ტექსტისა (გერმანულად ნათარგმნია) და ქართულისა გვარწმუნებს, რომ ლექსები, ჩართული „ქილილა და მანაში“, ეკუთვნიან დედანს და არ არიან ორბელიანის გამოგონილნი, როგორც ჰფიქრობდნენ. აქა-იქა ქართულს თარგმანში მოსჩანს ქრისტიანული შეხედულება. ენა მძიმეა და ვერ შეედრება მე-XII საუკ. მწერლების სტილს.

„ქილილა და მანაში“ პროზასთან შეხედებით ლექსს, ტაეპს შაირს, შეწყობილს, ჩახრუხაულს. ამ ლექსად ნაწერს ნაწილში მოკლედ და მოკრით გამოთქმულია დედა-აზრი იგავისა, დარიგებისა, რჩევისა. ამ ლექსთაგანი მომეტებული ეკუთვნის საბა ორბელიანს და ნაკლები მეფე ვახტანგს. „მეფის თქმულს“ ხელნაწერები განსაკუთრებით აღნიშნავენ, მაგალითად: „როცა კაცი ასს საქმეში არ გვსინჯოს, არ გეცადოს, ხეაშიადსა ნუ გაანდობ, რაგინდ მრავალს შეეცადოს“. აი კიდევ „მეფის თქმული“.

ამ ჟამად კაცთა მინდობა
ამხანაგთაგან ძნელია,
საწადლის ჰირთა გამთავე
საქმით არა ჩანს შქნელია,
რომელიც მშვიდი გგონია,
იგ ხერხთა (ფერხთა) მომფენელია
და მუცლის ღხინად და ნადიმად
უჩანს საქმენი ბნელია.

მეფე ვახტანგის ლექსები და სენტენციები—სახელად „ბა-

ტონის ნაბძანები“ შეადგენენ ცალკე კრებულს მის ნაწერები-
სას. მის ლექსებსაც დარიგების, ლიდაქტიური ხასიათი აქვს.

არ გამოდგეს ყვაჯი ქორად;
არც უგვარო გვარი სწორად.

საგულისხმოა თვით ვახტანგის შეხედულების გამოსარკვე-
ვად მისი ლექსნი, ბრძნული აზრით შემოსილნი: „მეფე თუ
გლესთ გაუსვენებს, მასცა მიხვდეს განსვენება“, ანუ: „მართლ
მსაჯულსა შეუესთანა უსამარალომ ვერ იხაროს“, აგრეთვე: „მეფე
თუ მიუვა სამუდამოდ სმას, სიცილსა, მღერასა, — გაუქუდებენ ანაზ-
დად მასა ბედსა და წერასა“. ელეგიური კილოთია დაწერილი
ტაეპი:

დაჰკნა სიურმისა ყვაჯილი,
დრო არი შემოდგომისა,
ვარდსა ფურცელი დასცვივდა
სიკეთე უსაზომისა,
ვსატრი მას დღესა, როს ვიუა
დარი ვაყთ თავმოწონისა
და ვაი მომსწრებია სიბერე —
სიკვდილის მოსაგონისა.

მეფე ვახტანგს ეკუთვნის აგრეთვე „ანბანთ-ქება“ და „მა-
ჯამა“. პირველი წარმოადგენს მაცხოვრის ცხოვრების და
საერთოდ საღეთო ისტორიის ამბების გალექსევას მაღალი, გა-
მომეტყველი ენით. მეორე შეიცავს 42 ტაეპს და შეეხება
გულის მოძრაობის ანალიზს და ლხინის ტრფიალს. ამ ლე-
ქსებში ხშირად უკამყოფილებაც გამოსჰვივის, რადგან „ბედმა“
უმტყუნა და გულის მოძრაობამ გონება დაუკარგა. მამუკა
ბარათაშვილის „ქაშნიკში“, ანუ ლექსთწყობის თეორიაში
მოყვანილია რამდენიმე ლექსი „მეფის ნათქვამი“. ერთს მათგანს
მოვიყვანთ:

„რად დავიბადე, სოფლით ვიბადე,
ვაი სიკვდილო, მწარე სიკვდილო,
შეგონა რაზე, სოფელი რაზე,
ვაი სიკვდილო, მწარე სიკვდილო...“

გამოვტოვებთ ამ ნიადაგ განშეორებულს უკანასკნელს
ოთხს სიტყვას და გავაგრძელებთ:

„მიუევე სოფელსა, ავის შეოფელსა,
განვცხერ, ვიშვებდი, ვერ გავიშვებდა;
მატებო-მაგება, ანად სარგეია,
შენ ვერ გიცნობდი, თუმცა მახშობდი;
მოხველ ანაზდად, მიწას მეც დაუღადა;
მოფშორდი ცოლსა, შვილსა თანამეოღსა,
მოფშორდი ძმასა, გამეარე დასა,
მეგობარს სულთა, საუფარელ ტებილთა;
მომკალ, მომკვეთე, სოფლის მოკვეთე,
სხვაგან გამგზავნე, დაშვადნენ მეც მავნე,
მუნ გამიკითხეს; დამცეს, დამწიხლეს,
რად ენდვე სოფელს, ანაზდის შეოფელს,
დამხვადნენ მტარვადნი, მწარედ მტანჯველნი“...

ამ ელფგიას აქვს ავტობიოგრაფიული მნიშვნელობა ბე-
ლისაგან დევნილი მეთისა.

ვახტანგმა სთარგმნა სპარსულით წიგნები ასტრონომი-
ული ვარსკვლავთ-მრიცხველობის შინაარსისა („ტალა-მასალა“)
ულონბეგისა, გახსნა სტამბა ვლახეთით გამოწერილთ ამწყობთა
დახმარებით, აღბეჭდა მრავალი წიგნი, განსაკუთრებით სასუ-
ლიერო, აგრეთვე „ვეფხისტყაოსანი“ თავისი განმარტებით.
ვახტანგ მეთის ბრძანებით „ბარამიანი“ იქმნა გადმოქართულე-
ბული. ლექსად იგი გადასთქვა ვახტანგის მდივანმა ონანამ.

აი თვით ვახტანგი ერთს ლექსში როგორ ახასიათებს
თავის მრავალგვარს მოღვაწეობას:

მე უმცირესმან ძმათაგან,
ვახტანგ სახელდებულად,
ვჭქმენ ოთხწელ მცხეთა, ურბნისი,
სადგურ-კამარა-გებულად,
ტფილისს სიონი ხელახლა
შეეძერძე ქანდაკებულად,

ჩემთვისცა სახლი სარკისა,
შიგ ღხინი მოწონებულად.
სტამბა მოვიღე ვლახუთით,
ვამრავლე წიგნთა მეღანი,
ქციის რუ ხუნანს წავიღე,
გადმითად მოვრწევე ვეღანი,
მაშაერის რუ ხომ ტბას შევრთე,
შიგ თევესი ჩავჭსხი უვეღანი,
ესე მთა მავინადირე,
ვხორცე ირემი, მკეღანი.
სამართლის წიგნი დავჭსწერე,
მსაჯულს არ უნდა ცილობა,
ვეფხის-ტყაოსნის თარგმნობა,
უქმნია კარგა—ზდილობა,
ბოლოს მიმიღო სოფელმან
სიმდიდრე, მეფეთ—შვილობა.

მეფე ვახტანგს ეკუთვნის რამდენიმე ლირიკული ლექსებიც სატრფოსადმი მიძღვნილი*).

მეფე თეიმურაზ მეორე და მისი ნაწერები.

(ლ ე ქ ს ე ბ ი . თ ი მ ს ა რ ი ა ნ ი)

თეიმურაზ პირველის და თეიმურაზ მეორის ნაწერებს ხშირად ერთმანეთში ურევენ,—აგრეთვე არჩილ მეფის და მოხსენებული მეფეების ლექსებსაც ვპყრობიან განურჩევლად და ერთის მწერლის ლექსს მეორეს უთვისებენ. თეიმურაზ მეორე იყო ძე ერეკლე პირველისა (ნაზარალიხანისა), დაიბადა ტფი-

*) ერთი მათგანი იწყება სიტყვებით: „თუმცა მოვკვდე, ნეტარ, შენთვის რა სახელში ჩავგვდება, ცეცხლი მწველი გამომეგზნას, რად მეწყინოს ნისი დება“...

ლისს, განუტევა პირველა მეუღლე, ბაინდურ არაგვის ერის-
თავის ასული და შეირთო თამარ, ვახტანგ მეფის ასული. მე-
სამე ცოლად ჰყავდა ანახანუმ, ქაიხოსრო ციციშვილის ქვრივი.
ამასაც, როგორც ვახტანგს და თეიმურაზს, მოუხდა რუსეთში
მოგზაურობა, წარსდგა ელისაბედ პეტრეს ასულის წინაშე,
დაბრუნდა უკან იმედ-მიხილილი, რადგან მტერთა წინაშე და-
ხმარება ვერ მოიპოვა, და გზად გადაიკვალა ასტრახანს.
(1761 წ.), სადაც დასაფლავებულ იქმნა ვახტანგის გვერდით.

თეიმურაზ მეორესაც, როგორც პირველს „არჩილიანში“,
ერთს ლექსში ბაასი აქვს რუსთაველთან. ამ ლექსის სათა-
ური შემდეგია: „ყოველთა მელექსეთა უმჯობესსა დიდსა ფი-
ლოსოფოსსა, მცოდნესა ბრძენსა რუსთველსა ზედა ბაასი
მეფის მეორის თეიმურაზისაგან პეტრებურღს“. თუ ეს სათა-
ური სწორედ არის მოყვანილი „ივერიაში“, მაშინ ლექსი
უნდა დაწერილიყოს მეფის პეტრებურღში ყოფნის დროს.
„დიდადაც გამომადგა რუსეთსა მისი ლექსიო“, ამბობს ერთს
ტაეპში პოეტი. საგანი ბაასისა იგივეა, რომელიც უკვე გავი-
ცინით „არჩილიანიდგან“ და ეს გარემოება ცოტა ექვს ჰბა-
დავს—ვის ეკუთვნის ეს ლექსი: არჩილს თუ თეიმურაზს. და-
საწყისი ლექსისა გვაუწყებს, რომ მის დამწერს „ანბანთ ქება-
ნიც“ უთქვამს, ხოლო თეიმურაზ მეორის „ანბანთ ქებას“
ჩვენამდის არ მოუღწევია. არჩილს და თეიმურაზს კი მიაწე-
რენ „ანბანთ ქებას“. ბაასი იწყება სიტყვებით:

„მე უსწავლელსა ვით შექდოს

ვისზე ვსთქვი ანბანთ ქებანი,

ბრძენს უნდა ექო იმისი

ცემცემი, ბრწეინვალებანი;

მინდა რუსთველსა შევჰკადრო

სიტყვითა ბაასობანი:

ვკითხოთ, რაზედ თქვა ლექსები

ტკბილი ღრმად შეტეველებანი“.

შემდეგ მოასანი გვაუწყებს, რომ შოთა დაშვრა „ტყუილ-

ზედ“. ნესტან-დარეჯან, თინათინ და ტარიელ, მისგან ცრემლით ქებულნი, „ტყუილი“ პირები, გამოგონილნი არიანო. ინდოეთში არ გაგონილან ტარიელ და ნესტან, ხოლო არაბეთს არ ყოფილან თინათინ და ავთინდილ. არცარავინ იცნობს „ფარსადანს ექვს სამეფოზედ მჯდომელს“ და სარიდანს—მეშვიდე მეფეს. ავტორს არ ესმის პოეტის ფანტაზიით გამოგონილთ გმირთა მოქმედება და ურჩევს, თუმცა დაგვიანებულად, თავისი ნიქი „სამღვთოდ და საეროდ“ მოიხმაროს და ლექსი მასზედ სთქვას, „ვის მზე არ შეეღარების, ვეროპაში რომელსა ბნელი არ მიეკარების, ვინც რომე ნათობს ნიადაგ, შეუქი არ დაემალების“. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მეფე ამ სიტყვებით ურჩევს შოთას თამარ მეფის შესხმას, თუმცა „ვეროპა“ აქ ამაოდ ჩაჩხირულია. რუსთაველი მიუგებს მეფეს, რომელიც „ექვსას წლის მკვდარს“ დავას უტეხს და საბაასოდ იწვევს. რადგან „მოდავედ ატეხილი დიდი კაცია—მეფე საქართველოსი“, რუსთაველი ითხოვს გაიციონ მისი ვინაობაც. „როდესაც საქართველონი იყო ხელმწიფის ერთისა, მაშინ მას ჟამსა მე ვიყავ შინა-ყმა თამარ მეფისა, იმისგან პატივცემული ვახლდი მდივანი სეფისა. ფილოსოფია მესწავლა, წიგნი მეკითხა ბევრიო, მოსწონდა ჩემი მდივნობა, ვის მორჩილობდა ერიო; მიბრძანა: რადგან ცოდნა გაქვს, ლექსები გამოსთქვენო“. ბრძანება შეასრულა:

„გზოვე ამბავი, ლექსად ვსთქვი,
ვეჭვ იუთს მოსაწონები,
სადმრთოდ, სჯეროდ სრული
და რა ტკბილად გასატონები“.

თეიმურაზი ათქმევინებს შოთას დროთა შესაფერს სიტყვას და ასურათებინებს საქართველოს მე-XVII საუკ. აწეწილს გარემოებას.

„როს ქვეყანაზედ ვსცნოვრობდი,
ხელმწიფე მეყვანდა მაღალი;
მას დროს ქართველნი არ იყვნენ

მტრისგან შეწუხებულნი,
მხიარულნი და შეგებულნი
ღხინობდნენ გახარებულნი“.

მეორე ისტორიული მოგონება შეეხება თეიმურაზის პაპას;
„ჰაჰა შენს შენგან უკეთესს
ჭქონდა მას სიბრძნე გულისა,
მასაცა უთქვამს შაირი
მიჯნურთა ღადაგულისა,
ვინც წაიკითხავს ჩემს ნათქვამს,
მიგდება უნდა უურისა,
ჩემთან ლექსებთან ერთ ჟამსა
ჰაჰაცა გაგიგულისა“.

ამით გვითითებს თეიმურაზ I-ის და რუსთაველის გააბასე-
ბაზედ, რომელიც „არჩილიანშია“ მოყვანილი.

თეიმურაზ მეორის ლექსებს ის მნიშვნელობა აქვთ, რომ
იგი გვიჩვენებს რუსთაველის პოეზიაზედ თანამედროვეთა შე-
ხედულებას. მის გენიოსობას ანგარიშს უწევენ მწერალნი—
შეფენი: თეიმურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI, თეიმურაზ მეორე.

თეიმურაზ მეორეს ეკუთვნის რამდენიმე „ზმა“, რომელიც
მოყვანილია ბატონიშვილის გრიგოლის „ლექსთა კრებულში“. მფე
თეიმურაზი გამბორზედ შეხვდა ერთს ლამაზს გლეხის
გოგოს, რომელსაც ხელში კალათა ეჭირა. მფეს ქალი მოე-
წონა და ეს ზმა უთხრა:

ა, ქალო, ვაძლი წითელი,
ხელთ რომ გიჭირავს კალათა,
შენმა წარბმა და წამწამმა
მე გული მომიკალათა.

პასუხად ქალისა მფემ თავის თავს ათქმევინა შემდეგი ზმა:

მეფეო, არავის გეუვის,
რომ დამიჭირო ძალათა,
ადღგომას არ ვის უნახავს
ხელმწიფე მაკანკალათა.

მეფემ თეიმურაზმა II გადმოსთარგმნა სპარსულით „თიმ-სარიანი“, ანუ „შვილდევზირიანი“. იგი წოდებულია ლიტერატურაში „წიგნი სინდბად“. „თიმსარიანი“ შემდეგ გადაკეთებულ იქმნა დავით რექტორის მიერ და ჩამატებულია მისგანვე გამოგონილი არაკები, რიცხვით თორეტი. „სინდბად“ შესდგება ვეზირთა არაკებიდგან. იგი აღმოცენდა ინდოეთს და გავრცელდა მთელს ევროპაში ბერძნული და ებრაული თარგმანთა წყალობით. ბერძნული, ესპანიური, ებრაული, სპარსული ვერსია და „ათას-ერთ ლამიანის“ არაკი წარმოშობილი არიან არაბული წყაროდგან. სპარსული პროზად დაწერილი ვერსია, რომელთანაც დაკავშირებულია ქართული ტექსტიც, მომდინარეობს თაჰლაურიდგან. დასაწყისი „თიმსარიანისა“: „იყო სულმწიფე ერთი ინდოეთის სასამართლოს შინა ნათესავად ჩანგაა ძველთა გვართა სულმწიფეთა შვილი და სახელად ააყარჩხან ერქვა“. ეს მეფე იყო განთქმული სიმდიდრით და მოსამართლეობით. მაგრამ შვილი არა ჰყვანდა. უშვილობისა გამო დიდს შექირვებაში იყო. გასცა მეფემ დიდი საბოძვარი, შეცვდრა უფალს მხურვალე ლოცვით და ღვთის განგებით მიეცა ვაჟი შვილი, ჯიმშედ, ლამაზი და მშვენიერი. მეფის ბძანებით ჩახედეს „საეტლოსა სტროლაბასა“ და მოახსენეს, რომ მეფის ძე სვიანი და ბედნიერი იქმნება, მაგრამ განსაცდელი მოვლისო: „სი-შურითა ეშმაკისათა სიკვდილსა ძლივ მორჩებისო“. მასწავლებლად მეფემ ყრმას მიუჩინა ბრძენი აქიმი, სახელად სუმბატ. ამან ასწავლა მეფის ძეს ყოველივე სიბრძნე და ზნენი სახელმწიფონი. როცა დაამთავრა მისი აღზრდა, სუმბატმა საეტლოდგან შეატყო, რომ ყრმას განსაცდელი მოვლის შვიდი დღის განმავლობაში და ამიტომ ურჩია ამ შვიდს დღეს ხმა არ ამოეღო, რაც უნდა ეკითხნა მეფეს. შვილის მუნჯობა მეფემ ვერაფრით ახსნა და ამიტომ ძიძამ გამოითხოვა ყმაწვილი, მე ვათქმევინებ და მიზეზს შეგატყობინებთო. ძიძამ ყმაწვილის სილამაზით მოხიბლულმა არშიყობა დაუწყო და განუზიარა აზრი, მამაშენს მოვწამელავ, ტახტს შენ დაეპატრონები, თუ ჩემს ნებას დასთან-

ხმლიო. ვაჟმა უარპყო ეს სამარცხენო წინადადება. და სიტყვა დასდო, თუ შეიდი დღის განმავლობაში არ მოჰკვდა, სამაგიერო გადებხანა. ამისა გამო შეშინებულმა ძიძამ მოინდომა მეფისშვილის დალუბვა და მოახსენა ხელმწიფეს, რომ შენს ვაჟს შენი სიკვდილი უნდაო. მეფემ სარწმუნოდ მიიღო ეს დასმენა და შეილი დასასჯელათ ჯალათებს ჩააბარა. მეფისშვილს საშველად გამოჩნდენ ვეზირები, რომელნიც თითო დღეს თიმსარებით ანუ არაკებით მეფეს განუმარტავენ დედაკაცის ვერაგობას, მაგრამ დიაცი შემოდის მათ შემდეგ და თვითოეულის ნათქვამს აქარწყლებს და საპასუხო არაკით მეფეს არწმუნებს შეილის ბოროტს განძრახვაში. გავიდა რა ასრე შეიდი დღე, მოვა სუმბატ ექიმი, ყმაწვილს ენა დაუბრუნდება, თავს გაიმართლებს, დედაკაცი გამტყუნდება და დაისაჯება. გახარებული მეფე სუმბატს დაასაჩუქრებს და შეილს ტახტს დაულოცავს.

შედარება ქართული „თიმსარიანისა“ სპარსულთან გვარწმუნებს, რომ ჩვენს თარგმანში არაკები დასაწყისიდან მეექვსემდის და ოცდამეხუთიდან ოცდამეათემდის იმავე რიგზედ არის, როგორც სპარსულს ვერსიაში. „დღის სინდბადთან“ შედრებით ქართულს აკლია არაკი „მოზიზლარი კაცი და პურები“. „დღის სინდბადის“ და ქართული „თიმსარიანის“ არაკების ჩამოთვლა მეფერთმეტემდის ერთი და იგივეა, შემდეგ კი ცოტა შეცვლილია. თითო ვეზირი „სინდბადში“ ორ-ოლს არაკს ამბობს, ქართულში კი მეოთხე ვეზირი სამს თიმსარს მოახსენებს, ხოლო მეხუთე და მეექვსე ვეზირი თითო-თითოს. დავით რექტორს ჩაუმატებია ქართულს „თიმსარიანში“ თავისი გამოგონილი არაკები, რიცხვით თორმეტი, გარდა ამისა უკვე ნათარგმნი „თიმსართანის“ ენა შეასწორა და „გაჩარხა“. ქართულს თარგმანს აკლია ზოგს ხელნაწერში ორი თიმსარი „ქურდი ახალგაზდა“ და „ოფოფი და განდევილი“, ზოგს კი მხოლოდ უკანასკნელი არაკი:

„თიმსარიანი“ შედგენილია იმავე ქარგის ფერადებით,

რომელიც უკვე ცნობილია „ქილილა და მანას“ წიგნში: ზნეობითი მოძღვრება და დიდაქტიური დარიგება არაკებთ არის თვალსაჩინოდ და გასაგებად გამოთქმულნი.

„ათას-მრთ-ღამიანის“ ნაწმვებები ქართულად. *)

„თიმსარიანი“ ანუ „დიდი სინდბალი“ შეადგენს იმ არაკთა კრებას, რომელიც ერთგვარი ვერსიით მოქცეულია ცნობილ არაბულს „ათას-ერთ-ღამიანში“. გარდა „თიმსარიანისა“ ამ გათქმული არაკთა კრებულისგან ქართულად გადმოულიათ ვერსიები „დავრიშიანისა“, „მეფის აჯამისა“, „დარიგება ხიკარ მეცნიერისა“, „სპილენძის ქალაქი, „მირიანი“ და სხვ.

„დავრიშიანი“ რამდენჯერმე იყო ქართულად გამოცემული. ხელნაწერები მე-XVIII საუკუნისაა და ერთხელ მინაწერიია, რომ იგი დაწერილია ფარსადანის მიერ 1785 წ. ეს შეიძლება იყოს ფარსადან გორგიჯანიძე რომელიც მიიცვალა მე-XVIII საუკ. დამდეგს, ხოლო მისი ნათარგმნიდგ-ნ გადიდეს ასლი ამავე საუკუნის გასულს. „დავრიშიანის“ შინაარსი შეადგენს ოთხი დერეფის თავედასაყალს და ამიტომ ამ წიგნს ჰქვიან აგრეთვე „ჩარდავრიშიანი“ (ჩარ=ოთხი). აგებულია აღმოსავლეთის არაკთა კრებულის მსგავსად. კოსტანტინოპოლის მეფე, დიდად განთქმული, სიბერის ჟამს, ვეზირის რჩევით, სიამოვნებას მხოლოდ საბოძეარის გაცემაში, ლოცვაში და კითხვაში ჰპოულობს. ერთს წიგნში ამოიკითხა, რომ „ვისაც დიდი მწუხარება ჰქონდეს და ვერას ლონეს ვერ ექმნას, წავიდეს საფლავებზე—გამხიარულდებოა“. მართლაც შუალამისას წავიდა მეფე სასაფლაოზედ და აქ შეხვდა ოთხს დავრიშს, რომელთა ლაპარაკს შორიდგან ყური დაუგდო. თვითოეული მათგანი უამბობს ამხანაგებს თავსგადასაყალს, რომელიც მეფის-

*) ნახე ჩემს რუსულს წიგნში „ქართული მწერლობის ისტორია“, მეცამე. ხაწილი.

თვის დიდად საგულისხმოა. მათი ნათქვამი არაკები ვერსიებად მიყვანილია „ათას-ერთ-ლამიანში“, მაგალითად: „მეორე შეიხი და ორი შავი ძაღლი“, „პირველი სამი ბაღდადელი დედაკაც-თავანი“, „მეოთხე მოგზაურობა სინდბადისა“. ვერსიებად უამბობს მეორე დავრიში, აგრეთვე მესამე დავრიშის არაკი ნიმრუხედ, რომელიც ძროხაზე ზის, წააგავს არაბულს სამს ისტორიას.

უფრო ახლოა „ათას-ერთ-ლამიანთან“ ქართულად ნათარგმნი, შესაძლია, სომხურიდგან, „მოთხრობა სპილენძის ქალაქისა“, სადაც აღწერილია ბაღდადელის მეფის აბუმელიქის სურვილით სოლომონის მფლობელობა ეშმაკებზედ. „დარიგება ხიკარ მეცნიერისა“ სპილენძის ქალაქის მოთხრობასავით სომხურიდგან უნდა იყოს ნათარგმნი. ხელნაწერები არ არიან ძველი დროისანი. მაინც ამ წიგნის აღმოჩენა საინტერესოა, რადგან მსოფლიო ლიტერატურაში იგი საყურადღებო თხზულებად ცნობილია. ხიკარ იყო სალხუცესი ასურისტანის მეფის სენექერიმისა. ასე იწყება ქართული თარგმნი; ამასთანავე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენი ხელნაწერები ხიკარს პირველი პირით ალაპარაკებენ. რადგან შვილი არა ჰყვანდა, მან ღმერთების ჩვენებით იშვილა დისწული—ნათან, რომელიც მან ნაზად აღზარდა და ყოველი მეცნიერება ასწავლა. როცა მეფეს თავის მაგივრად წარუდგინა ვეზირობად ნათანი, ხიკარმა მას მისცა 108 დარიგება (ქართული ტექსტით). აი სხვათა შორის რა უთხრა: შვილო, ნუ ინატრებ კაცის სისხლსა (62), მშვიდობა დედა არის ყოველი დამკვიდრებისა (64), მემრუშე ქალი მგზავსი არის მკვდარისა (81), თუმცა შენი შვილი მეცნიერი იყოს, უწინარეს გამოსცადე იგი და მერმე ჩაუგდე შენი საქონელი ხელში (27). ამ წიგნს ხიკარის სახელი აწერია, როგორც სომხურს თარგმანშიაც. სირიულად მას ჰქვიან „ახიკარ“, სლავიანურად „აკირ“. ღმერთის სახელი „ბნელში“ სომხური „ბელშიმის“ გადმოქართულებაა.

„მეფე აზბახტის“ ამბავი, რომელიც ბატონიშვილის იოა-

ნეს ხელნაწერებში გაეშინჯეთ, წარმოადგენს ნაწყვეტს „ათას-ერთ-ლამიანიდგან“, სახელდობრ იმ არაკს, რომელსაც ეწოდება „ათ-ვეზირიანი“, ანუ „ისტორიათი ვეზირისა“. ამ არაკ-ში ჩვენი თარგმანის მეფე აზღაბახტ იწოდება აზღაბახტად, მისი ვეზირს ჰქვიან მალუდ;—ქართულს თარგმანში მისი სახელია მოაბარ და ქვეყანა, სადაც მეფე სცხოვრობს, აჯამად არის სახელწოდებული. ამ მოთხრობაშიაც ვეზირები მეფეს მოახსენებენ საგულისხმიერო-არაკებს.

„ათას-ერთ-ლამიანის“ გავლენის ქვეშ არიან ქართულად ნათარგმნი თხზულებანი: „მირიანი“, „ყამარდიანი“ და სხვ. „მირიანი“ შექმნილია „დიდი სინდბადის“ ზედმოქმედებით. ეს წიგნი ქართულად გამოცემული, აკად. ბროსსემ სთარგმნა ფრანგულად 1836 წ.; ხელნაწერი ეკუთვნის 1760 წ. მე-XVIII საუკ. საარაკო ნაწერთა შორის დიდი სახელი მოიპოვა „ყარამანიანმა“, რომელიც ახლაც გავრცელებულია ჩვენს ხალხში. ყარამანი იყო სპარსეთის ხელმწიფის უშანგის ფალავანი და განთქმული მეომარი. მისი ცხოვრება და მოქმედება რამდენსამე (12) კარად აღწერილი სთარგმნა სპარსული ენიდგან ერეკლე მეფის სალთხუცესებმა დავით ორბელიანმა, რომელმაც სახელი მოიხვეჭა როგორც ლექსებით, აგრეთვე მამაცობით საქართველოს ლაშქარში. დავით ორბელიანი სიძე იყო ერეკლე მეფისა. მას ჰყავდა ცოლად მეფის ასული თამარ. იცოდა საფუძვლიანად სომხური და სპარსული ენები, იმგზავრა დიპლომატიური მინდობილობით სპარსეთში, საიდგანაც წამოიღო „ყურთა სამო ყარამანიანი“. ყარამანიანის დამწერი გერმანელთა გამოკვლევით ყოფილა ფირდოუსის მიმდევარი აბუ ტახირ მაჰმად ბინ ჰასაკ ბინ-ალი ბინ მუსა ტარსუსი. „ყარამანიანი“ დასწერა მან სხვა-და-სხვა სპარსულთ თქმულებათა შემუშავებით და შინაარსი თავისი წიგნისა დაუკავშირა ძველ ირანის მეფის გუშანგის სახელს. აეტორმა შესცვალა ზეპირთქმულება ალაგ-ალაგ და შედარებით შაჰნამეს მოთხრობასთან ცვლილება შეიტანა სპარსულს ეპოსში.

სპარსულიდგან მე-XVIII საუკ. გადმოიღეს კიდევ „სეილანიანი“, მოთხრობა ფალავან სეილანზედ. იგი ეკუთვნის სპარსულს რედაქციას სალიბყარანის ამბავისას. „სეილან ნამე“ გადათარგმნილია დავრიშ სეილისაგან ინდოური ენიდგან, ხოლო სპარსულიდგან ქართულად გადმოუღია ბატონიშვილს იოანეს (1791 წ.). „სეილანიანიში“ მოთხრობილია ამბები თურქებს, სპარსელებს, სინდებს, ჯინებს, ჩინელებს, იაპონელებს, არაბებს, იამანებს და სხვებზედ, მათ ომებზედ „საამოდ“, როგორც უკვე განხილულს ჩვენ მიერ საარაკო კრებულებში. პირველი კარი მოგვითხრობს თურქესტანის შაჰს სარ:ფრაზზედ, რომელსაც ძე არა ჰყავდა და მის ომებზედ ინდოეთის მეფის სუდრაიშაჰის წინამძღვრად. სარაფრაზს მიეცემა შვილი სეილან, რომელიც ბევრს განსაცვიფრებელ ვაჟაკობას გამოიჩინს და სახელგანთქმულს ფალავანებს დაამარცხებს. საომრად იგი ბევრს ქვეყანას შეესევა და ყველგან გამარჯვებული რჩება.

უნდა მოვიხსენოთ აგრეთვე საარაკო შინაარსის წიგნები „ვარშაყიანი“, „საულ-დავითიანი“, „სარიდონიანი“ და სხვ. „სარადონიანი“ ლექსად არის დაწერილი და ბრმა წაბაძეა შოთა რუსთაველის პოემისა. გმირი სარიდონ მოგვაგონებს ავთანდილს; იგი მოუპოვებს მეფის ძეს ზურგანს სატრფოს, რომლისათვისაც იწვის იგი მსგავსად ტარიელისა. ზურგანიც იბნიდება იზაბურის ნახვით და აბრუნებენ მას, როგორც ტარიელს ასმათი. პოემა შედგენილი უნდა იყოს ჩრდილოეთს კავკასიაში, შესაძლოა მე XIX საუკ. დასაწყისსაც. გამოცემულია ტფილისის (1879 წ.)

იოსებ ბჟილელი.

ჩვენ განვიხილეთ პროზად დაწერილი ნათარგმნი წიგნები მე-XVIII საუკ. და მხოლოდ ორიოდე ორიგინალურს თხზულებას შევეხეთ. ნათარგმნს წიგნებში ნაციონალური სხივი იშაივთად შეენიშნეთ, ორიგინალურს ნაწერებში იგი მკაფიოდ

გამოსჩანს. ნაციონალური და ისტორიული კვალი თვალსა-
ჩინოდ დაემჩნევა იმ ნაწერებს—ლექსად და პროზად,—რომელ-
ნიც ეკუთვნიან იოსებ ტფილელს, დავით გურამიშვილს, ბე-
სიკს და სხვ. იოსებ ტფილელი ეკუთვნის მე-XVII საუკ. მწერ-
ლებს. იგი იყო ნათესავი მოურავის გიორგი სააკაძისა და ამ
გმირის ცხოვრებას უძღვნა პოემა „დიდ-მოურავიანი“. ამ პოე-
მის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის „ძის ძედ“. გაი-
ზარდა იგი ქვაბთახევის მონასტერში, ალიკვეცა მონოზონად
და იმერეთში ნიკორწმინდის მღვდელ-მთავრად დაინიშნა. ცო-
ტა ხანს მართავდა აწყურის ეპარქიას და 1662 წ. როსტომ მე-
ფის დროს გადმოყვანილ იქმნა ტფილელ მიტროპოლიტად.
იოსებ ტფილელმა გაამდიდრა სიონის წიგნთსაცავი, მოუპოვე-
ნა ყმანი და მამულნი. დასაფლავებულ იქმნა სიონისავე ტა-
ძარში, რომლის აღორძინებისთვის იოსებ მიტროპოლიტმა ბევ-
რი იღვაწა.

ჩვენთვის იოსებ ტფილელი დაუვიწყარია, როგორც „ავტო-
რი „დიდ-მოურავიანისა“. ეს პოემა შეიცავს 482 ტაეპს და
გამსჭვალულია აღტაცებითი გრძნობით მოურავისადმი. გიორ-
გი სააკაძე, პოემის გმირი, მოჰქმედობს შაჰაბაზის დროს, რო-
დესაც სპარსეთის გავლენა ლამობდა შთანთქმავს საქართველოს
ნაციონალური ცხოვრებისას. ამ საეალალო დროს მწარედ
დასტრიალებს არჩილ მეფე თავის ნაწერებში და ამავე განსა-
ცდელს ხანას უძღვნა ი. ტფილელმა მწუხარებით აღსავსე პოემა.

გიორგი სააკაძე ახლდა ქართლის მეფე ლუარსაბს ცხინ-
ვალს, როცა მას „სამმა კაცმა“ საიდუმლოდ შეატყობინა,
რომ მისი „სიკვდილი“ გადაწყვეტილია. სააკაძე განცვიფრდა
ამ განზრახვის გაგონებაზედ, რადგან თავდადებული საჰსახუ-
რი მიუძღვოდა ტახტის და მამულის წინაშე. ავალიშვილს, არ-
ქიეპისკოპოზს დომენტი მროველს სთხოვა შეეტყო მეფესთან:
„რა დავაშავე, ვიყავ ხმლით ბევრის მშოველი“. მეფემ თამა-
შად უთხრა მროველს, რომ „ეგე საქმე არ გავლია გულსა“
მისსა,—ვით გასწირავს „ნამსახურს და ერთგულს“ პირსა?

მოურავმა მეფეს არ დაუსახელა ის „სამნი“, რომელთაც „ტიც-სა ქვეშ“ გაანდეს სააკაძე, რა დღე მოელოდა, თუმცა ლუარსაბი თხოულობდა გაეცა მთქმელი კაცები. ეს გამოგონილი შეთქმულება მოურავის წინააღმდეგ ნაყოფი იყო არისტოკრატიის უკმაყოფილებისა. მეფე ლუარსაბმა მეტად დაიახლოვა სააკაძე და შეირთო ცოლად მისი ლამაზი დაი. არისტოკრატია დრტვინავდა, რადგან სააკაძეთა გვარი ახლად გამოსული იყო საისტორიო ასპარეზზედ. მეფე სიმონმა სააკაძეს მისცა „თარხანობა“ და გიორგი X-მ დანიშნა იგი მოურავად ქართლში. არისტოკრატია მშინდომა სააკაძის დაცემა ხრიკებით, თუმცა მოურავს მიუძღოდა თვალსაჩინო მოღვაწეობა საქართველოში. ამ თავის ნამსახურობას და ლაშქრობას მოურავი „ჩამოუთვლის“ მეფეს ლუარსაბს (კარი მეორე), მეტადრე იმ გამარჯვებას, რომელიც მან ხვდა წილად ოსმალთა შემოსევის დროს. მაშინ გაითქვა სახელი გმირმა მღვდელმა თევდორემ, იგი შეიპყრეს თათრებმა, სცემდნენ ლახტით და თხოულობდნენ, რომ წინ წასძლოლოდა მეფის ბინაზედ. მღვდელმა თევდორემ განიზრახა თავი შეეწირა მამულისთვის, გაიყოლია შორს მტრის ლაშქარი და ააქდინა ცხირეთს, სადაც მეფე ბრძანდებოდა. „მღვდელს თავი გააგდებინეს, წამებით სისხლთა ღვრისანი“. მაშინ მოურავმა მეფე ცხირეთს გაამაგრა, თითონ შეპყრობა ოთხასი, „ვინცჱპოვა, შეაგროვა“ და სხერტის ქალაქი ნუგზარ ერისთავის, ზაზა ციციშვილის და ბარათაანთ დახმარებით დაამარცხა ოსმალთა ჯარი.

ავტორი დაწვრილებით ასწერს მოურავის შებმას თათარხანთან და პირველის გამარჯვებას თოფის სრალით და ცხენთა იერიშით. თვით მოურავი ჩაერევა ბრძოლაში და ეფიცება მეფეს, რომ ომში სამი შუბი გასტეხა და ერთი ლახტი და მიჰყო ხელი ხმალს: „იბრძვიან ერთპირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩახაჩუხისა, თათარხანის ჯარნი გასწყვიტეს, მებრძოლნი შეაწუხისა... დილას შებმულნი ცხრა ეამდინ ჰქონდათ სისხლისა დენანი“. „ერთპირობა“ დიდხანს არ გაგრძელდა. მოურავმა გა-

ბარებული მეფე ლუარსაბი დაჰპატიჟა მეჯლისში თავის სოფელს ნოსტეს. აქ მეფემ ნახა მოურავის დაი, მოისურვა მისგან „ღვინის დასხმანი“ და გულში ჩაედო „მრუშება“. მოურავის დედამ „შეჰქმნა ვაი და უშება“, მოურავი შეწუხდა და ნატრობდა, ნეტავი და არ მყოლოდა: მეფე წყალობას დაპირებული „შერცხვენას“ უმზადებდა. მეფეს სთხოვა შუაქაცით „ცული გულის თქმანი“ დაუტევოს, ნუ წასცხებს ჩირქს ოჯახს და მისს სახელს. ლუარსაბმა დაამშვიდა:

მეფემ ფიცით შეუთვალა:
მე შენ მაგას არ გკადრებდი,
მაგრამ ცოლად იგ შევიერთო,
მხიარული ვიხარებდი,
ქართლს დაგიჯდექ და დედოფლად,
გაიხარეთ, მით იშვებოდი.

მოურავი ამ პატივისაც უარყოფს. იცის, რომ „ღვინი კაცნი“ არ შეიწყნარებენ მეფის სიძობას მოურავთან: „ახლა მიჯობს, ჩამომეხსენ, ბოლოს ქირში ჩაგდებასა“. ამავე მუდარებით მიჰმართა დედას—დედოფალს, რომ მან დაუშალოს შვილს სააკაძის დის შერთვა. დედოფალმაც ვერა გააწყობა: ებრძანა, თუ არას მიჰკურს, თვარ მოეყრებდი დადიანსა.

დაიჟინა მეფემ და იძულებულ იქმნა მოურავი დასთანხმებულიყო. ქორწილი ქვათახვეს გადაიხადეს, გვირგვინი იოსებ კანდელაკმა უკურთხა. მაგრამ გავიდა ხანი—ხუთი-ექვსი თვე და გაისმა დრტვინვა მეფის შეუღლის გამო, სააკაძის დაი დედოფლად—დასამცირებელ საქმედ მიიჩნიეს. მეფემ დაიბარა—მოურავი ყარაიას სანადიროდ მეწვიეო და თან „ლალატს უპირებენ“ მეგობრობის სახით მომღიმარნი. მეფეს ჩააგონეს, რომ თუ მოურავი არ მოიშორა, აღარავინ მიეკარება. ლუარსაბი ჯერ ვერ ახერხებს გადაეწოს კაცი, რომელმაც სიკვდილს მოარჩინა, მძლავრს ლაშქარსა“. შემდეგ ძალდატანებულმა დიდებულთაგან განიძრახა ცოლის „გაშვება“, მაგრამ არც ეს იკ-

მარეს და პირდაპირ მოითხოვეს მოურავის სიკვდილი. ბააკა ხერხეულიძემ შეატყობინა მეფის გადაწყვეტილება: „ხელ მოკვლას გიპირებს, აჩქარდი“, თავს უშველგო. მოურავი მოახტა ცხენს, მაისში წყალდიდობას არაგვზედ გაასხა ცოლ-შვილი დუშეთს თავის სიმამრთან, ნუგზარ ერისთავთან და იქიდან გაჰფრინდა სპარსეთს. ნოსტეში მოურავს სასახლე დაუწვეს და ქონება „აფუორიაქეს“.

შაჰაბაზმა „კეთილად“ მიიღო მოურავი, მასთან განისვენა სააკაძემ, თუმცა „სევდა სახლისა სწევას და ცრემლს აღვრვენიებს“. როცა შაჰი ყანდაარს წაბძანდა, მოურავი თან გაჰყვა და იქილგან გამარჯვებული დაბრუნდა. თავი ისახელა ბაღდადის ციხის აღების დროსაც, თუმცა ეს ომი თურქებთან სამწუხარო მოგონებად გადაექცა, რადგან იქ მოუკლეს „მამაცი ძმა“. ამას შემდეგ შაჰმა მოინდომა მოურავის გაგზავნა ქართლში, სამშობლოს ასაოხრებლად. მოურავს გული უკენესის, „ეტირება“, მაგრამ ვერ უბედავს წინააღმდეგობას. შაჰი უწინ კახეთს მობრძანდა, მეორედ ქართლსა მივიდა და ჩვენი მეფენი კი იმერეთს გაიქცნენ. შაჰის მოციქულებმა ლუარსაბი „ტბილის სიტყვით“ მოიტყუეს, შაჰმა წაიყვანა იგი თან და „ქართლსა მოჰფინა ჩრდილობა“: მოურავს დიდი საჩუქარი უბოძა. ხოსრო მირზა, შემდეგ როსტომ ქართლის მეფედ წოდებული, წარუდგინა აბაზს და შეწყალება მისი გამოითხოვა. შაჰი უსმენდა, გაელენა ჰქონდა მის სიტყვას, შემდეგ კი წაუხლდა ქირჩახული“.

ჩემთვის დარმან მოიდრუბლა,

აღარ არის მზინია.

ვისზედაც რომ კარგი ვჰქენი—

მე შემექნა მზინია.

შაჰმა მოინდომა ქართლის აოხრება და გამოგზავნის მოურავს და ყორჩიხანს დიდის ჯარით. მოურავმა ვერ გაიმეტა სამშობლოს წახდენა. ზურაბ ერისთავს გაენდო, რომ ეკალს არ მოაგლეჯინებს თავის ხელით: ვირემ დაგვხოცდენ—მე

დავხოც, ვიტყვირთავ სისხლსა ქედავსა“. ამ განზრახვას ფრთე-
ბი შეასხა შემდეგმა გარემოებამ: ლოკინის ბოლოს ნადირობის
დროს მოურავმა შეიპყრო შათირი, რომელსაც უპოვნა უბეში
შაჰის წიგნი, სადაც „ეწერა: ქართლი აპყარეთ კაცთაგან, მოუ-
რავს თავი მოჰკვეთე, ველარა ჰქნას რა შუბითა“. შათირი
მოჰკლა, ქართველთ ჯარი დაიბარა, შეება ყორჩიხანს და მოჰ-
კლა იგი სპარსთა ჯარით: და სიამაყით ამბობს: „ქვა არსად
არის ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ ეცხოს“. მოურავმა
თავზარი დასცა ოსეთს, შეიპყრა ყაზახის ხანი, განდგომილნი
დიდებულნი დაიმორჩილა. „ომთა ქირნახულის ჩამოთვლა“
არა ჰსურს, მაგრამ მეფეს მოაგონებს, რომ „ერთს აზნაურს“
მოურავის ოდენი საქმე „არავის ჩაუდენია“. რადგან ლუარ-
საბი სპარსეთში შაჰმა აწამა, მოურავმა ქართლის ტახტზედ აი-
ყვანა ქაიხოსრო. ეს თავგამოდებული საქართველოს მცველი,
„სჯულისათვის წამებული“ მეორედ კიდევ ჩავარდება ვანსაც-
დელში. მოურავი ჰგრძნობს, რომ „ეს სოფელი არვის დაინ-
დობს“, კაცმა არ იცის მოჰკვდება, მოშორებული მოყვარეთა.
მოურავს უკუღმართი ბედის წყალობით მოუხდება გაქცევა
ხონქართან. გული სევდით სავსე აქვს, ქართველს ზღუდეები
ექცევა, უიმისობა სამშობლოს დააჩნდება. მწუხარებით აღ-
სავსე ესალმება თვისთა და მოყვასთა. რადგან შაჰმა აწამა ქე
თევანი, თეიმურაზის შვილები დალუბა და ქართლი კვლავ
ააოხრა მოურავის შურის საძიებლად, ამიტომ სააკაძე ხალხმა
მოიძულა და დაჰკარგა ნდობა, როცა შაჰის ჯარს ველარ გაემ-
კლავა. დატოვებული ყველასგან და თვით ზურაბ ერისთავი-
საგანაც გაიქცა ოსმალეთს. აქაც გაითქვა მან სახელი თავის
სიამაყით, მაგრამ ეს სახელგანთქმულება შეიქმნა მიზეზი მის
დაღუპვისა. ვეზირაზამი, მურად სულთანის სიძე, მისმა მოქმე-
დებამ სრულიად ჩრდილში დააყენა. მოურავის ქება გაისმოდა
სუყველგან და თვით ხელმწივე მას „უკეთეს ყმაღ“ ჰსახავდა.
ცოლმა საყვედურის წერილი მისწერა ვეზირს და გულდაწყვე-
ტილი ჰკითხავდა: „შენი სად არის სახელი?“ ვეზირმა თითხედ

იკბინა: „სხვათ აქებდენ, მე სახელი განმიქარდეს, ჩემი საქმე არ გამოჩნდეს, სხვის სახელზედ მეფე ხარდეს?“ როცა მეორე წერილით კვლავ მოაგონა, რომ „ერთის ქართველის კაცისა სახელი დიდად არია, შენი ხსენება კი დადუმდა, მწვე გაუქირდა ვეზირსა“; მოუარებთან „მტერობა“ არა ჰქონდა რა, მაგრამ ლალატით და ვერაგობით მიიტყუა მოურავი და თავი მოაკვეთინა. ასე განვლო თვისი ცხოვრება ამ შესანიშნავმა კაცმა, რომლის შეილის-შეილმა ალაპარაკა მეფის და ერის წინაშე თავის მოღვაწეობაზე და შავბედითს თავგადასავალზედ. პოემაში ბევრი მწარე განსჯაა ჩართული და ცოცხლად დასურათებული მოურავის სულისკვეთება. იოსებ ტფილელმა ამ პოემით ჰქმნა „სოფლის საქმე“ თუმცა ჰგრძნობს, რომ მას უფრო შეეფერებოდა ლოცვა და სინანული, მაგრამ ამასთანავე დასძინს: „ზოგი რამ სადმერთც დავწერე, სიტყვაც ვსთქვი წმიდად ქებანი“. „დიდ-მოურავიანი“ მაღალი ღირსების სალირიკო ჰანგებზედ აგებული ისტორიული პოემაა. მე-XV II საუკ. მას უქირავს თავის მოქნილი ენით და ცხოვრების დაკვირვებითი თვისებით პირველი ადგილი.

დავით გურამიშვილი და მისი „დავითიანი“

„დიდ-მოურავიანი“ მე-XV II საუკ. და „დავითიანი“ მე-XV III საუკ. აგებულნი არიან ერთს გეგმაზედ. ქართლ-კახეთის ურთიერთი შეტაკება და განადგურება გარეშე მტერთა წაქეზებით, ერთმანეთის განადგურება და მოძულეთა გაძლიერება—აი დედა აზრი ზემოხსენებული ისტორიული პოემების იოსებ ტფილელის და დავით გურამიშვილისა. ამ დედააზრს ორივე ავტორი ასულდგმულებს გრძნობათა ანალიზით, მამულის სიყვარულის მოძრაობით და წრფელი გოდებით სამშობლოს გათელვის და შელახვის გამო.

დავით გურამიშვილს მხატვრობითი ნიჭით და ლირიკული აღმაფრენით ვერ შეედრება ვერვინ მ-XV II—XV III საუკ.

მწერალთა შორის. მისი პოემა „დავითიანი“ სრულია პოეტური შემოქმედებით და აღბეჭდილია ისტორიული ქეშმარიტებით. „დავითიანის“ დამწერი იყო დავით გურამიშვილი, აქედან წარმოსდგა მეორე სახელწოდება მისი ნაწერებისა „გურამიანი“. იგი ბატონიშვილის ვახუშტის აზრით ჩამომავალი იყო ზედგინიძეთა და ენათესავებოდა ქსნის ერისთავებს. დაიბადა დავითი გორისუბანს, საგურამოს ახლოს, ტფილისის მაზრაში 1705 წ. იგი ერთს ლექსში, რომელიც დაწერილია 1774 წ. თავის თავს უწოდებს 69 წლის მოხუცად. დავითი გაუზრდია უსწავლელს, ძიძას და ამიტომ პოეტიც დარჩენილა განათლება მოკლებული: „აქა-იქა წანწალით“ ანბანის მეტი ვერა ისწავლა-რა. თუმცა საქართველოს ლექებმა წიგნებიც გაუქრეს, მაინც გურამიშვილს შემდეგ შეუსწავლია ქართული მწერლობა. 1723 წ. ქართლ-კახეთის ბრძოლის შემდეგ დავით შეხიზნულა ნათესავეებთან ს. ლამისყანას. აქ, როცა იგი 19 წლისა იყო, ლექები დასცემიან და ტყვედ წაუყვანიათ. ეს ის დრო იყო, როცა ლექები და ოსმალონი საქართველოს დაეპატრონენ ვახტანგ მეფის რუსეთში გადასახლების შემდეგ. ტყვედ წაყვანა მისი მოხდა ზაფხულს, მკის დროს, როცა იგი თავს დასტრიალებდა მუშებს და იარაღ-აყრილი დილით, ტყეში წყალზედ მისულა პირის დასაბანად. თხუთმეტი ლეკი მიეპარა ამ დროს და დაიქირეს; ან, როგორც პოეტი ამბობს:

შემიპურეს, წამომიყვანეს,
ხელ-ფეხს მომიდგეს გენია,
გარდმომატარეს ასი მთა,
მინდობი ცხრა იმღენია.

წამოიყვანეს ზემო დაღესტანს; სოფ. ოსოქოლოსკენ, აწვალეს გზაში ფეხით სიარულით, ღუმის და ხინკალის ქამით. მიიყვანეს ბინაზედ და ორმოში დაამწყვდიეს, „არც ასვეს, არც აქამეს, არც ჩააცვეს და არც დახურეს“. პოეტს ამისთანავე გულის უკოდს სევდის ლახვარი: „ღელ-მამა, ძმანი დაკვარგე, არ იმჟი დანი სად არი“. არ აქმარეს მოსამსახურედ მისი დაყენება

„არა ღირსთა“, არ აკმარეს ის მწუხარება, რომელიც მან გამოსთქვა ლექსად ლოცვაში „ოდეს დავითს ტყვეობასა შინა მოვივდა და ღმერთს პური სთხოვა“, ანუ „ოდეს დავითს ტყვეობასა შინა სციოდა“. მისმა მტანჯველებმა მოინდომეს მისი გაყიდვა. მომავალმა ტანჯვამ გააბედვინა პოეტს გულში ჩასახული განზრახვა განებორციელებინა და გაპარვა გადაწყვიტა. გაქცეულს ტყვეს მოეწივნენ და უარესი ყოფა მიაყენეს, სცემეს და „დაჰპალურეს“. ამ პირველმა ცდამ არ მოუკლა გაბედულება, მხოლოდ უფრო მოფიქრებით შეუდგა გაქცევის საქმის მოწყობას. მეორედ პოეტმა იდროვა და ჩრდილოეთისკენ დაეშვა, რადგან იქ თერგზედ რუსის ჯარი ეგულებოდა. ძილში მოსმენილმა ხმამ ძალა მოუმატა და განზრახვა განახორციელებინა:

„ხმა შესმა ძილსა შინაჲ,
რას ხვრინავ, რასა თუშინაჲ...
ადექ, იარე, წავიდეთ,
მე წაგაძღვები წინაჲ“.

პოეტი მიენდოა ღმერთს, „მზეს და შეიღსა ვარსკვლავებს“: მათი ჩვენებით გაიკვლია გზა, თუმცა ქარი და ქვეა-ქუხილი დალისტინის ტიტველ მთებზედ ბევრს მწუხარებას მიაყენებენ დაჩაგრულს პოეტს. შიშველი და მშიერი ელვის სინათლეზედ თავს შეაფარებს სეტყვას გამოქცეებულს ადგილს და შემდეგ ლოცვით გამხნეებული მისდევს ისევ თავის ვარსკვლავს. ხუთი დღე-ღამე შეიღის ტყემლით ისაზრდოვა, დღისით ჯაგნარში იმალებოდა და ღამით ბედავდა სიარულს. შემდეგ ტანისამოსიც შემოაფიქროლა, მუხლ ქვეით სრულიად შიშველი დარჩა, ბალახი-ღა იყო მისი საკმელი. სასოწარკვეთილი მიჰპარტავს ღმერთს:

„პური არ მაქვს, მიბოძე, მშინ, მაკამეო...“

კიდევ შემოხსე, სიცივით სულ ვკრთი ამ ღამეო“:

ამ წვადლებით იარა თოთხმეტი დღე და მიაღდა „წყლისპირს უქალოს“, უთუოთ ანდისის კოისუს და თუმცა ნახა

ორი კაცი ნავით, მაგრამ მათ ყურადღება არ მიაქციეს: „ისევე გაბრუნდნენ; შეშინდნენ ჩემს უქონროს თავით“. ღამე გაატარა ქალაში და მეორე დღეს გზაში იპოვა ორი კიტრი და ნახევარი საზამთრო: კიტრები უბეში ჩაიწყო და საზამთროს გასარეცხად მდინარეზედ მივიდა. აქაც უბედურება არ ასცდა. პოეტს:

„კიტრი უბიღამ გამცვივდა,
გულზედ მამეღვა მე ცხლად,
რომ მომეუიდა, მიღირდა
ას თქროდ, ათას ვერცხლად...
ღვთისაგან გულსა შემაკვდა,
ვაუვედრე, ასე ვიტირე:
თუ მომეც, რაღათ წამართვი,
აწ ასე რად გავიწირე“.

პოეტი წააწყდა ვენახს, გადახტა და ყურძნით შიმშილი მოიკლა. მოისმა სასურველი ზარის ხმა:

მკრა სიხარული გულისა,
ანახლად ჭკვასზედ შემცვალა,
ასე მიამა, პირიღამ
გაუვარე უურძნის მარცვალი.

ბალიდგან დავითმა დაინახა ეკლესია და ხალხის პირჯერის წერა. შეშინებულს პოეტს ექვი დაებადა, მოჩვენება ხომ არ არის ეს სასიხარულო მოვლენაო. ამ აზრით გარემოცულს ხალხი დევებად მოეჩვენა და ქალების თავთ იალქანი—ღვევების რქებად. ჯერ გაქცევა დააპირა, შემდეგ გადაწყვიტა სამომომდინ დარჩენა ჩალაში. აქ არ ასცდა განსაცდელი:

„წამოდგა კოდოს ღაშქარი,
რა შეესძარ ჩალის ძირია,
მე დამარჩობდენ უცბლოდ,
თუ არ დამეცო პირია“.

ამ გარემოებამ პოეტს გააბედვინა მოსვლა უცხო ხალხთან, რომელიც მისმა შეშინებულმა გონებამ დევებად დასახა. მივი-

და; ჯვარს ემთხვია, პირჯვარი გამოიწერა და თავის სიშიშველით ჯანციფურება და გულშემატკიერობა გამოიწვია: „ერთმა მიუთხრა მეორეს: დაიხლებათ, დაზარი!“ პოეტს უწინვე ჰქონდა გონილი, რომ „რუსულად ხლება პურს ერქვა“, და ამ სიტყვამ დაარწმუნა, რომ იგი რუსთა შორის არის. მოჰგვარეს თარჯიმანად „უხოველი იანვარა“ და გამოჰკითხეს ვინაობა: „ვინა ხარ, სად მიხვალ, რად იყავ ღამის უანესო“. პოეტმა დააკმაყოფილა მათი ცნობის მოყვარეობა.

აქედგან გურამიშვილი წამოვიდა სოლალს, სადაც მაშინ ქართველი ჯარი იდგა, შემდგარი მეფე არჩილის თანამხლებელთაგან და აქ მოწვეული პეტრე დიდის მიერ. ამათი დახმარებით გურამიშვილი კასპიის ზღვით წავიდა აშტრახანს, სადაც 1728 წ. მეფე ვახტანგი შეჩერებული იყო ქირიანობის შიშით გზად სპარსეთიდან, შემდეგ აქ მოგზაურობისა დესპანის მინდობილებით. მეფე აშტრახანს აღარ დაუხვდა და გასწია მოსკოვისკენ და აქ ნახა იგი 1730 წ. „თერგიდამ მე სოლალს წაველ, სოლალიდამ აშტრახანსა; მუნით მოსკოვს, მეფე ვახტანგს, ბაქარს შანაოზსა ხანსა, ვეახელ და თაყვანსა ვეც“. ვახტანგი შეწუხებული დახვდა, რადგან პეტრე დიდს ველარ მიუსწრო, ეკატერინე, მისი მეუღლეც მომკვდარიყო, მიცვლილიყო პეტრე II-ც. ამ მეფეების სიკვდილმა გაუძნელა ვახტანგს სამშობლოს საქმის მოგვარება და მთელი ექვსი წელიწადი უნაყოფოდ გაატარებინა სამშობლოს გარეთ. მეფემ გურამიშვილი თავის კრებულში ჩარიცხა, უბოძა ჯაბადარ ბაშობა და დააყენა თავის სასახლეში. აქ მეჯლიშებში მან გამოიჩინა შაირების და ზმების თქმის ნიჭი და მოსწრებული სიტყვით მოშაირე ჯაფახიშვილი დასძლია. მეფემ დაიახლოვა პოეტი და თან დაჰყავს იგი ასტრახანში და დერბენტში. შემდეგ ახლდა ბაქარს. როცა რუსეთში ქართველთა გუსარის პოლკი დაარსდა, გურამიშვილი უბრალო ჯარის კაცად ჩაირიცხა ამ პოლკში: ხელმწიფის ანნა იოანანესას ბძანებით ქართველთ წარჩინებულს პირებს დაურვიდათ მამულეები მალაოროსიაში.

ჩვენს პოეტს ერგო 30 სული ზირგოროდში: ქართველთა პო-
ლკმა მიიღო მონაწილეობა ყირიმის, ოჩაკოვის და ხოტინთან
ომში, აგრეთვე შვიდწლოვანს ომში (1756—1763), სადაც
ჩვენი პოეტი ტყვედ წაყვანილ იქმნა და დამწყვდეულ მაგდე-
ბურგის ციხეში. თანამემამულეებმა გამოისყიდეს 1762 წ. და
დააბრუნეს იგი მალოროსიაში. პოეტი აივსო კმუნვარებით და
გოდებით შეებედის ქარიშხალის გამო. ამ დროს გუთენის
ლექსი: „ოდეს დავით გურამიშვილი ბრუსიაში დატყვევდა და
თუ რამ აქვნდა თავისი საცხოვრებელი, ისიც დაეკარგა, იმი-
სთვის ტირილი“.

გაფხდი გლახაჲი და ღაჳრღომაღი,
თუმცა საწუთროს მოვიანგარე,
ვარ სარეტელზედ მე ღაჳდომიღი,
საუნჯისკან კარს გარეთ მდგარე.

პოეტი დასახლდა მალოროსიაში, მაგრამ მაინც სვეს ემ-
დურის რაღაც უბედურების გამო. იგი ასე მოგვითხრობს აქაურს
ცხოვრებას:

ფეტვი ბეგრი მოვიყვანე,
მაგრამ ვერა ვსჯამე მჯადი,
მე მომითხრეს, მანდემამე
ახლა ადექ, სხვაგან წადი,
ძალუნებრივ წამაყვანეს,
სადაც არა ვიყავ მწადი,
ვამე, ტებილო სიტოცხლეო,
რომ შენ ასე გამიმწარდი.

სიბერის დროს გურამიშვილმა დასტოვა პოლკი და შე-
უდგა მრავალ ლექსების წერას. მაშინ არის დაწერილი „სი-
კვდილის და კაცის შელაპარაკება და ცილობა“, „კაცისა და
საწუთროსაგან ცილობა და ბკობა“ და რამდენიმე წერილი.
ლექსი: „ადამის საჩივარი“, „ამ წიგნის გამლექსაუის გვარის
და სახელის გამოცხადება“, „ანდერძი დავით გურამიშვილისა“.

უსულის ამბავი“. ამ უკანასკნელს ლექსს შემდეგი შენიშვნა აქვს ავტორისაგან ჩართული:

ვსთქვი წელსა ათას შვიდას სამოცდა თორმეტსა,
თვესა ნოემბერსა, ოცდა ცხრასა გასულსა.

აქედგან სჩანს, რომ 1774 წ. მას წერა შეუწყვეტია. პოეტს არ ჰყოლია შეილი, ელოდა სიკვდილს უცხოთა შორის, ობლად, ცხოველს გრძნობას მოკლებული, სამშობლოს გარეთ. პოეტი არ მალავს ამ მწუხარებას და ასე მოსთქვამს ჩივილს საწუთროზხედ:

ვამე ცოდვილსა, მე უმადურსა,
დავრდომილობით უხუცემდვდღოსა,
მე ვინ მილოცავს, ან ვინ მიწირავს,
ან ვინ დამმარხავს, ვინ დამიტირავს;
უმკვდრო ვიქმენ, არ დამრჩა შეილი,
რომ მას აღენთო სანთელი ცვილი,
ექნა აღაზი, დაედგა ტაბლა;
ასე მაღალმან მე დამამდაბლა.

მეორე ადგილს იგი მოიჩივლებს:

„არ მომცა ქე, არცა ასული,
არ ვინ მიძახის მამსო“.

პოეტი დაჰგმობს თავის სევს:

„სულ მატირა ჩემი დღენი,
არაოდეს არ მამღერა,
თესლ აშრეტით გამახშმო
და უნაყოფოდ დამაბერა,...
გულს დამსვავა სამჭედურად
ლახვრად სევდის სავალია“.

გურამიშვილი მოხუცდა, სიბერე არღვევდა მლილივით მისს მაგარს ტანთაგებულებას. თავს ხშირი თმა ჩამოაძალა და მელოტად გახადა; ტანი მოუუძლორა, სიხარული მოუსპო, გული უკმაყოფილებით აუმღვრია: „პოეტს ამ დროს აღარც ქნარი იზიდავს:

აღარა მსურს ქნარი, საკრავად სტვირი,
არც ზედ დამღერა, აწ ამას ვსტირი.

ცრუმან საწუთრომ მარიდა ჰირი...

კამაურეებინა თავზე თმა ხშირი,
ჰირი დამიჭენო, ვითარცა ჩირი,
დამაშვებინა დაღმა ჩიხვირი...

მომიანხლოვდა მწარე სიკვდილი,
ცელ-გაღესილი, ხრმალ-ამოწვდილი.

პოეტს გულზედ აწევს სამშობლოს სევდაც. მისი მწუხარების წყარო, რომელიც მრავალს ლექსში სჩქევს, მომდინარეობს სამშობლოს სევდისაგან. იგი ჰგოდებს, რომ მოშორებულია მამულს, ოჯახობას, ნათესაობას. ბედის მუხანათობის დასურათება პოეტს მეტად ემარჯვება, წრფელი გრძნობა გამოსკვივის იქ, სადაც იგი საწუთროს უკუღმართობას შოლტავს:

„ამად ვემღერი საწუთროს,
თორემ სხვა რა მაქვს სადაო,
სად მამიეყანა სად მუოფი,
კიდევი მივეყვარ სადაო...
ფუ, შენ ცრუო საწუთროვო,
რად არ მიძულდი, რად მიეყარდი!“.

თვისი მძიმე მამულის სევდა პოეტმა გამოხატა იმ ქვაზედაც, რომელიც უნდა დაედოთ მისს საფლავზედ ზედ-წარწერი:

„წმინდა იოანე კახეთს ზედაზენს
სასწაულობით ქვითკირს ცრემლს ადენს,
ქართლს წმინდა შიო მღვიმეს ძვლებს ავლენს—
ორნივე შერებინა სასწაულს ამდენს.
ამ ორს მონასტერს მაქენდა ალაგი,
სასაფლაო და ძვალთ შასლაგი,
ორივე ქვითკირით აღშენებულნი,
სახლ-გაღავნებით დამშვიდებულნი.“

ახლა მობძანდი, მნახველო, მნახე.

მისად სანუფქოდ, სად დავიმარნე“.

ამ დრტვინამ საწუთროს უკუღმართობაზედ აღნიშნა მისი ნაწარმოებები იმ უკმაყოფილებითი კილოთი, რომელსაც ეწოდება სახელად პესსიმიზმი. ამ გვარს გრძნობას, ჩაწნულს მთელს მისს დავითიანში, ორი საბუთი ჰქონდა: კერძო სულის ტანჯვა პოეტისა და მამულის შევებდითი სვე. სამარის პირზედ, უთვისტომოდ დაბერებულს და დევნილს გურამიშვილს ნუგეშად რჩებოდა თვისი „დავითიანი“. ამ წიგნს, მისი სიტყვით, ღვთისგან უშვილოდ დარჩენილი პოეტისათვის შეილობილობა უნდა გაეწია: იგი უნდა ყოფილიყო პოეტის სიკვდილის შემდეგ მისი სულის მომხსენებელი. „დავითიანის“ წამკითხველთ უნდა მოეხსენებინათ დამწერის სული. ამ მიზნით პოეტმა სიბერის დროს ერთ წიგნად შეჰკრიბა თავისი ლექსები და ჩაურთო ახალი ლექსებიც, სადაც მკითხველს სთხოვს მისი სულის მოხსენებას:

„ამ ლექსთ თავი მოგუყარე,
საცა შეთქვა თვითთ ობლად,
ეგების რამ ბრძანოს ვინმე
სიტყვა ჩემთვის შესანდობლად.

პოეტი სწუხს, რომ ბევრი დარჩა უთქმელი, სიბერემ წერაზედ ხელი აადებინა, ან როგორც თვით ამბობს:

რაც დამჩნა, ვერ ვსთქვი, მეწადა,
შეთქვა გრძლად, თავი მეცადა,
ვერა ვსთქვი. მოცლას ვუცდიდი,
ნეტამცა არა მეცადა!
მესწრათა სუფდის ლახვარი,
საკვდავად გულსა მეცადა,
აწ ამას ვდონობ, არ ვიცი;
ქვეყნად წავალ, თუ მე ცადა?

1774 წ. პოეტმა შესწყვიტა წერა, მაგრამ სიკვდილი ჯერ შორს ყოფილა. მასზედ. 1787 წ. მას ვხედავთ ცოცხალს

და წისქვილის პროექტის საქმეში გაბმულს. მან დაამზადა ორი მოხაზულება სარწყავის და წისქვილის მანქანებისა, ზედ-მი-ნაწერით:

ღმერთო, მაჩვენე უანები,
ამ სარწყავ მონაყვანები,
ღმერთო, დამასწარ ზაფხულსა,
ფქვილს ამ წისქვილზედ დაფქულსა.

როდის გადაიცვალა ან საღ არის დამარხული გურამიშვილი, ნამდვილად არ ვიცით. შესაძლოა დაკრძალული იყუ-ვეს მისი გვამი ახტუბის მონასტერში, რომელიც მდებარეობს ხარკოვის, ჩერნიგოვის და პოლტავის გუბერნიების საზღვარზე. ახტუ-ბის ღვთისმშობლის ხატი გამოხატულია წისქვილის პროექტში. ამ პროექტში რუსიზმებიც შეხედება: გრებლები, ლოტკები და სხვ. პოეტი ბოლო დროს ცალის თვალით დაბრმავდა და მე-ორით სუსტად ხედავდა. გადაიცვალა დიდს სიღარიბეში.

პირველი ნაწილი მისი უკვედავი „დავითიანისა“ ასურათებს საქართველოს მდგომარეობას მე-XVIII საუკ., როცა ქართლ-კახეთი ერთმანეთს წაეკიდნენ. ვახტანგ VI ქართლის და კონსტანტინე კახეთის მეფე მხურვალე მსურველნი არიან დაამ-ყარონ მშვიდობა საქართველოში, მაგრამ გარემოება აიძულეზს მათ ქვეყნის დამლუპველს ომში გაეზნენ. კოსტანტინეს ესმის მნიშვნელობა ამ ბრძოლის, რომელსაც ძმათა მკვლელობის ხასიათი ექნება და ამიტომ ყვენის ბძანებას გასტეხს და ვახ-ტანგს არ ჩამოართმეს ტახტს. კახელები კი შაჰის მოლორებას ყურადღებას არ აქცევენ და ურჩევენ მას ქართლის დაქე-რას. ვახტანგს ქართლშიაც ჰყვანან მტრები, რომელთა მო-თავეა ძმა მისი იესე. კოსტანტინე ვახტანგის სანახავად ქართლს მოდის და სამზღვარზედ მას ბარგს გაუცარცვენ. კოსტანტინე უკან დაბრუნდება და კახელები ახლა უფრო აქეზებენ ქართლისკენ გასალაშქრებლად. სიყვარულის და ერ-თობის მოსურნე მეფენი ტრაგიკული მდგომარეობით ომში ჩაებმინან. ამ სამწუხარო გრძნობის გამომხატველია გურამი-

შვილი; იგი დასტირის საქართველოს დაცემას გარეშე მტერთა წყალობით და მეტადრე შინაური თვალმზრუნველი პირთა გავლენით. ერთმანეთთან ბრძოლამ მოგვეგვარა ყველა უბედურება — აი დედა აზრი მისი „დავითიანისა“. დამარცხებული მხარე იწვევდა საშველად სპარსელებს, ოსმალებს და ლეკებს, რომელნიც ქვეყანას მტრულად ანადგურებდნენ. კახელებმა, როცა ქართლელთ დამარცხეს, მიჰმართეს ლეკებს და გააბატონეს იგინი კახეთს. ვახტანგმა სთხოვა შემწეობა ახალციხის ფაშას და ოსმალები შემოუსია ქართლს, რომ იმერეთის მეფის და მათი დახმარებით ტახტი დაებრუნებინა, მაგრამ მოსტყუვდა და პეტრე დიდს შეეფარა.

პოეტი ჰკიცხავს ვახტანგსაც: „ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუხდებისო“. ვახტანგის და კოსტანტინეს შეტაკებამ ის ნაყოფი მოიტანა, რომ ორივე დასუსტდნენ და მტრის დავლად გახდნენ. „როგორც მამალი მამალს წაეკიდოს და ერთმანეთის ბრძოლით მოქანცულებს ძაღლმა პირი ჰკიდოს, ესრეთ საქართველო დარჩათ თურქთა, სპარსთა და ლეკებსაო. მოგვითხარა ქვეყანა, მოისრა ხშირი ქვეყანა, გახდა ვერანად და აღარავინ დარჩა ფარსავი.“

საქართველო გარეშე ომიანობის და შიგან უთანხმოების გამო განაწილდა რამდენსამე სამეფოდ (ქართლი, კახეთი, იმერეთი) და სამთავროდ (სამცხე-საათაბაგო, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი). ეს ნაწილებიც კიდევ გაიყო: იმერეთს ჩამოეცალა რაჭა, გურიას ბათომი, ქართლს ქსნის ხეობა. ფეოდალები ეომებთან მეფეებს და ერთმანეთს, ოსმალეთი და სპარსეთი ამ არეულობას ხელს უწყობს და ქვეყანას მიწასთან ასწორებენ. ერთობის აზრი დამარხეს, კერძო ინტერესები გააშეფეს. ფეხქვეშ გათელილი გაერთიანების მქადაგებელი გახდა გურამიშვილი. იგი აღნიშნავს საქართველოს დაქუცმაცების მიზეზს და აღნიშნავს ერის ზნეობითს დაცემას. ღმერთი, მამული, მეფე არ იყვნენ მის დროს სათაყვანებელნი. გამეფდა „მტერობა და ძვირის თქვა ერთმანეთისა, ამპარტავნობა, შური“

ურცხვად პირის გატეხა, ავაზაკობა, ქურდობა, ტყვეობა, ტაცება ქვრივისა, ობლისა და მგზავრისა. ყოველი სიცრუე მიეგოთ. ამისთანა გარემოებამ დასცა ქართველთა ერი. მტერს ვერ გაუმაგრდნენ ის მამაცნი, რომელნიც ადრე ძლიერ მებრძოლთ მრავალჯერა სძლევდნენ; დღეს ნება ჰყვეს თვისთა მერჩოლთა, გულმაგრობა ველარა ქნეს, ციხე განუღეს მტერსა, სამკვიდროს მომშლელსა და დამქცევსა. ერთი მტერი ათს ქართველს სძლევდა. ასე თავის თავსა ხმალი იცეს. რაკი ქართველები ასე ნახეს, ყველანი: თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზი, ღლიღვი, დიდო, ქისტო სრულ დაეცნენ მას, ყველამ წაჰკრა თვითო ქიშტი. ასე ჩაცვივდნენ ცოდვის მორევთა, გზა ვერა სცნეს მადლთა ფონისა; გაუორგულდნენ იესოსა და მაჰმადის მსახურნი შეიქნენ. „ქართლის ჭირსა ვერვინ მოსთვლის, ვაი იმ ღდისა დამსწრებსა“. ამ სარწმუნოებითი გრძნობით მოსთქვამს გურამიშვილი გოდებას და მამულის სიყვარულით გამსქეალოული ცრემლებს აფრქვევს, როგორც იტალიელი დანტე თავის ნაწარმოებში „ჯოჯოხეთი“.

ახალციხის და ბათუმის მხარის გამაჰმადიანებამ საქართველოს ძირი გამოუთხარა. ამისთვის ადვილად მისახვედრია კილო პოეტისა, რომელიც ქრისტიანის მქადაგებლის მოძღვრისავეთ დასტირის სარწმუნოებიდგან გამდგარს ქართველებს. პოეტი მოსურნეა დამყარდეს სიყვარული, ჭეშმარიტება და სიბართლე. გურამიშვილი კენესის ქვეყნის დაცემის გამო, მაგრამ მას სავალალო თავისი კერძო ბედისწერაც აქვს. მისი თავვადსავალი მთელი საქართველოს სურათს წარმოადგენს. პოეტის ლოცვა ტყვეობაში საგრძნობელი იყო თვირაოული ქართველისათვის, რომელსაც ტყვეობა ენახა.

მზუგ! სიშორითა შენითა.

ვსტირ გულზე კენესით, ქშენითა;

ეინვა მკლავს და მარჩობს ბუქი:

განმათბე, მომფინე შექი.

მისგან ტყვეობაში შიმშილი და ღვათისადმი ლოცვით

პურის თხოვნა გულს მისახვედრი სიტყვები იყო. „მამაო უფლის მზურბელო, დმერთო მოწყალეო... ჰური არა მაქვს, მიბოძე, მშინ მასამეო“.

ამ ლექსში აკროსტიხად ჩართულია „მამაო ჩვენო“ თავიდან ბოლომდის. მეორე ამ გვარსავე ლექსში, რომელსაც პოეტი უწოდებს იამბიკოდ და სათაურად აქვს „სამების ვედრება: გზის წარმართვის თხოვნა დავითისაგან“, აკროსტიხად მიუძღვის „რამეთუ შენი არს სუფევა, ძალი“ და სხვ.

რამეთუ გცოდე, უფალო, ვითხოვ შემინდო,
შენი ვარ მონა, წყალობა შენ მე დამმართო,
არსადა შეავს მისამართი, მე შენ მოგმართო,
სუფევა შენი მშვიდობით გამოაფლინო.

ძალი და ღონე მიბოძე, მტერთა ვეუო მრეო,
დიდება შენდა, ნათელო, ერთო სამსახეო
მამისა აზრამისას სტუმრად მსხდომარეო,
დაბერებულთა მათ ბერწთა შვილით ასარეო,
ძისა შათისა ისაკით ქე მოასწყალო:

დამმარხველს, დამტირებელს ვითხოვ, მიბოძეო!
წმინდისა სამებისაო მადლო, დამფარო,
სულისა ჩემის საოხად რაც ვსთქვი, მაკმარეო
აწ დავით იტევის: დიდება შენდა, მეუფეო,
მარადის და უგუნითი უგუნისამდეო.

ამინთე მე ბნელს სანთელი და მომანათეო
და დავით მე შენ გვედრები, გზა წარმიმართეო.

იამბიკოში „ძის ვედრება“ პოეტს ჩართული აქვს თავის სახელი და გვარი. პოეტმა ბევრჯელ იწვნია ბედის ვერაგობა და ცვალებადი სელა და ამიტომ მწარე გამოცდილებით მოსთქვამს „საწუთოს სოფლის სამღურავს“. ამ ლექსში გურამიშვილის პესნიმიზმი მსოფლიო პოეტთა უკმაყოფილებას უერთდება და სოლომონის ამაოებას მოგვავაგონებს.

ნუ მიენდობი, საწუთრო
მტუფვანი არს უპირო,

არ დაიჭირვის ხელშია,
რაგინდ რომ ბჭალი უჭირო,
დღეს რომე ღხინი მოგაკოს,
ხვალ ვერ მოურჩე უჭირო.
ამად სჯობს ხორცი უარჭყო,
სუფსა უღოცო, უჭირო.

საწუთრო—ქცევადი, მობრუნავია; მოკლეა ესე სოფელი—
კაცს არ შერჩება წამ-ერთი. სად კაცს არ უნდა—წარიყვანს,
ყელზე საბელი უბია. მიდის-მოდის ეს სოფელი, ქარ-ტეხილთა
ზღვისებრ ღელავს. ნუ ენდობი, მოგატყუებს, ისარს ისერის,
მშვილდს კი მალავს. ამ მწარე სიტყვებს ათქმევინებს ის ქა-
რიშხალი, რომელიც დაატყდა ჩვენს პოეტს თავზედ. სხვა ნა-
წერებში პოეტი უფრო ქვეყნის საქმეებს დასტრიალებს. იგი
აგონებს ყრმათა „ათთა სახმართა საქმეთა“. ამ ლექსს იწყებს
ცნობილი სიტყვებით:

„ისმინე, სწავლის მძებნელო,
მიჭევე დაფითის მცნებასა,
ჯერ მწარე ჭამე, კვლავ ტკბილი,
თუ ეპე გემოვნებასა“.

პოეტი, თვით ნაკლებად განათლებული ბავშობაში, ურ-
ჩევს ყრმას ბეჯითად სწავლას და მის ღირსებას.

„სწავლა სიკედიდმდე შენია,
მუდამ შენთანა მეოფელი,
მას ეცილების ვერაფინ,
არ არის გასაყოფელი“.

სოფლად სწავლა-მცნებისთანა ვერა-რა ვპოვე-რაო და
ამასთან ჩამოსთვლის სხვა-და-სხვა მოხელეობას, რომელსაც
სწავლით აღკურვილი იქს.

მიჯნური, მწეემსი, ხელმწიფე,
გლახაკი გინა მხენელია,
მოლაშქრე, ფაჭარ, ხუცესი,
ოსტატი, ბრძენ-მსიტყველია,
ათისაჲ თვითო მოგითხრა,
რომელი რისაც მქნელია,

რომელიც გინდა იქონე,
ერთ-ერთს მოჭკიდე ხელისა!

მიჯნური უნდა ტრფიალი, მწყემსობა უნდა სიფრთხილით, ხელმწიფე უნდა მართალი, გლახაკი უნდა მდაბალი, მხენელ-მთესველი ცხელის ოფლით მუშაკი, მელაშქრე უნდა თამამი, ვაჭარი სამთვრალოს არ სვამდეს, ხუცესი უნდა მამაცი, ოსტატი—უფლის მოშიში, ბრძენი წმინდა, ვით ბერია. „ბრძენმან არ უნდა იკადროს ურიგო რაც რამ ფერია, ბრძენით ურიგოდ ქცევითა ბაძით წახდების ერია“.

დარიგების ხასიათი აქვს აგრეთვე ლექსს „სწავლა თავის გაფრთხილების და შორს წასვლაზე მზად ყოფნისა“. ავტორი გამოცდილებით გვაუწყებს:

„საჯარგონია, მგონია,
ეს სიტუვა გასგონია,
ბად-წაღკოტისა მოქმედთა
ვარდი დათესონ, რგონ ია;
თუ სნეულებას უფთხოდე,
ჭამე, სვი, შესარგონია,
თავს გაუფრთხილდი, არ უყო
საქმენი ურიგონია.

მრავალი ლექსი დაუწერია სასულიერო შინაარსისა: „აღდგომის დღეს ყრმათაგან სამღერელი“, „ხარებობის დღის შესხმა“, „ღვთის მშობლის მიცვალების დღის შესხმა“, „ჯვარცმის ამბავი“, „ტირილი ღვთის მშობლისა“, „მოთქმა ხმითა თავბოლო ერთი“ და მრავალი სხვა.

„ვანი რა კარგი საჩინო,
რა ავად მიგიჩნიესო!
ბორბოტისაგან კეთილი
შურით ვერ განარჩიესო.
შეგიპურეს თვისი დამხსნელი,
საბელი მოგახვიესო,

ავაზაკზედა გაგცვალეს,
ბარაბა მათ ირჩიესო და სხვ.

მთელს პოემას შეადგენს „სიკვდილის და კაცის შელაპარაკება და ცილობა“, დიალოგად დაწერილი. მეორე წიგნი „დავითიანისა“ შეიცავს ლექსს „ქაცვია მწყემსი“. თვით წიგნს იგი უწოდებს „მზიარულ ზაფხულს“ და რუსულად „ვესელა ვესნას“. ქაცვია თავდაპირვლი მწყემსია, რომელიც შეეყვარებულს და საყვარელს გოგოს კეთილ-გონიერს რჩევას აძლევს ვნებათა ღელვას არ აპყვეს. აქა-იქა ამ ლექსში მოსჩანს მე-XVIII საუკ. გავრცელებული ზნეობათა გახრწნის (მაგალითად იქ სადაც პოეტი ამბობს: „არ ღაიხედა მან ნდობით წინა სჩქაროდ გოგო წამოაწვინა..“) ხმა; რომელსაც რუსის მწერალნიც დამლერდნენ. მათი გავლენა დატყუო დავით გურამიშვილს, რომელმაც გადმოიღო რამდენიმე რუსული რომანსები და თვით აღნიშნა რუსული სათაურით: „ნე დამო პოკოუ, პრიდუ სტობოუ“, „ჩტო ზა პრიჩინა, ვსეგდა კრუჩინა“, „ახ კაკ სკუჩნო“, „ულეტელა ზაზულკა ჩრეზ ღუბინუ, პოლნო, პოლნო ნე პრელშაისია“, „ვესნა, ვესნა“ და სხვ. „ქაცვია მწყემსში“ პოეტმა შეიტანა სახალხო კილო და დაუახლოვა სალიტერატურო ენა სასაუბროს. ეს დაახლოება მწერლობის და სალაპარაკო ენისა შეჩერდა შემდეგ ანტონ კათოლიკოზის ნაწერების გავლენით. ლექსთ-წყობასაც „დავითიანში“ დიდი წარმატება დაეტყო,—იგი ხმარობს მრავალგვარს ვერსიფიკაციას, მეტადრე სამღერების შეწყობაში.

მამუკა ბარათაშვილი და მისი „სწავლა ლექსის თქმისა“.

დავით გურამიშვილის დროს მოსკოვს ვახტანგ მეფის კარზედ მოჰქმედობს მამუკა ბარათაშვილი, რომლის მოღვაწეობა შესანიშნავია ერთი ნაწარმოებით „ქაშნიკით“ ანუ „სწავლით ლექსთა თქმისა“, რომელიც მან აღადგინა ანუ უკეთ შეადგინა

„ძველთა ნათქვამთა“ მიხედვით. „ქაშნიკი“ პირველი თეორიული მოძღვრებაა პოეტური ქმნილების განკანონების შესახებ. იგი ასურათებს საერთო მიმართულებას მე-XVIII საუკუნენი მწერლობისას, როდესაც ვრცელდება სურვილი დაუმყარდეს ყოველს სამართალს, საფილოსოფიო, საისტორიო, საპედაგოგო და სალიტერატურო მოვლენას საფუძველი, აღენიშნოს დასაყრდომი კვერთხი, განიკანონოს კაცის გონების ნაწარმოები. ჯგუფი მწერალთა: ვახტანგი VI, ვახუშტი, ანტონ კათოლიკოზი, გაიოზი, მამუკა ბარათაშვილი თვითეულ განსაკუთრებით კანონმდებლობის დარგს ემსახურებიან.

მამუკა ბარათაშვილი „ქაშნიკში“ განიხილავს, რა მნიშვნელობა აქვს პოეზიას, რა შინაარსს უნდა ემსახურებოდეს მგოსანი, რა აზრით უნდა ამღერდეს იგი თავისს ჩანგს. მამუკა ბარათაშვილი იმ შეხედულებიასა, რომ მწერლობა და კერძოდ პოეზია საზოგადო კეთილდღეობას უნდა ემსახუროს; პოეზიამ უნდა დაჰგმოს ავი და განადიდოს კეთილი. პოეზიას მხოლოდ დიდაქტიურს, სასწავლო ღირსებას დაუსაკუთრებს და აღიარებს მას ავის და კარგის წარმომშობელ წყაროდ. ამით აიხსნება, რომ მამუკა ბარათაშვილი ერთგვარად აფასებს ნაძალადევს მგოსანსაც, რომელიც სხვის წაბადვით და სხვათა აზრთა შეცვლით მოქმედებს და იმ მწერალსაც, რომელიც ზესთა შთაბერით აუღერებს სიმებს. მ. ბარათაშვილი, რაკი ასეთს სასამსახურო როლს უთმობს პოეზიას, ჰქმნის განსაზღვრულს ფორმას ლექსთ-წყობისას, რომლის გარეგანი სახის შეცვლით შესაძლოა ლექსთა წერა. იგი გაგვიმარტავს სხვადასხვა გვარის ლექსთა წყობის მოთხოვნილებას, გვიხსნის მათ სახელწოდების მნიშვნელობას და ასაბუთებს თავისს აზრს მოყვანილი მაგალითებით. ბარათაშვილი ჩამოსთვლის, რამდენნაირია ქართულს მწერლობაში ლექსთა-წყობა, რამდენ მარცვლოვანია თვითეული მათგანი, რა არის ლექსი, ტაეპი და სხვ.

მამუკა ბარათაშვილის მოძღვრება მოგვავიწყებს რომაელთა პოეტის ჰორაციუსის „პოეტურს ხელოვნებას“ (*ars poetica*)

და საფრანგეთის მწერლობის კანონმდებელს მე-XVII საუკ. ბუალოს (Part poétique). ჩვენს ბუალოს ერთი ნაკლი აქვს: იგი მხოლოდ ლექსთა-წყობაზედ ლაპარაკობს, ესე იგი ვერსიფიკაციაზედ, იმ დროს, როდესაც რომის და საფრანგეთის ლიტერატურის სათეორიო მუხლების დამმყარებლნი განსაზღვრავენ სხვა-და-სხვა გვარ სალიტერატურო ნაღვაწთა—ეპოსს, ლირიკას და დრამას. მამუკა ბარათაშვილის საქციელი ჩვენ კარგად გვესმის; დრამაზედ არ ჩამოაგდო ბაასი ამ ვახტანგ მეფის თანამედროვემ იმიტომ, რომ საქართველოში იმ დროს ჯერ არ იყო გავრცელებული დრამატიული ნაწარმოები; რაც შეეხება ეპოსს; იქნება იმან განგებ სიჩუმით გაიარა, რადგან არ ჰსურდა „თათრული“ გავლენის განმტკიცება, როგორც ზნეობის დამარღვეველი ნაწერებისა. თავის მოძღვრებას მამუკა ამკობს ძველი და ახალი პოეტების ნაწერებით, ამასთანავე არ ივიწყებს თავის თავსაც და ჩაუტრთავს რამდენსამე საკუთარს ლექსს.

მამუკას „კაშნიკი“ პირველი საყურადღებო ცდაა პოეზიის განკანონებაში, თუმცა ეს მცნება მას გარეგნობითი ფორმით და ზნეობითი შინაარსით აქვს განმარტული. ენა ცოტა მძიმეა და ადგილ-ადგილ გაუგებარია. ლექსი, ამბობს ბარათაშვილი, ერთი რამ არის ამ სოფლის საქმეში, რომლის წყალობით კაცი სიკვდილს უკან მოიგონების. სიმარჯვით და ცოდნის ძალით მთქმელი მოიგონება და მსმენი ისწავლის. საგალობელი და იამბიკო—ღვთის საქები და სულის სარგებელი თქმაა. ამ გვარად ბარათაშვილი ლექსს სასწავლო და სასულიერო მნიშვნელობას მიაწერს. ამიტომ ურიგო ლექსის მთქმელი საძრახავი და საგმობელია. სამაგალითო მწერალად მოჰყავს რუსთაველი, რომელსაც „ცოლ-ქმრობის სიყვარულზე უთქვამს და სხვა მრავალი სამლო და საერო სწავლება მოუყვანია“. ზოგიერთს მისი წიგნი „სააშიკოდ“ მართალია და წაბაძვით „დედაკაცთ ტრფიალებისათვის თათრის ზღაპრები გაუღექსავს მსმენთ საზიანოდ და მთქმელთ საურიგოდ“. ამისათვის, ამბობს

ბარათაშეილი, „ეს სწავლა დავსწერე, რომ ლექსი ურიგოდ არაის შოუეიდეს, რადგან ამდენი კარგიც და ავუც გამოვა“. რაზედ შეიძლება წერა? როგორც ჰავლე შოციქული და რუსთაველი გვასწავლიან, ცოლქმრობის სიყვარულზედ დასაგმობად მრუშებისა, კარგია იგავეების გალექსევა, ფალავენების რმის ქება, რადგან ამ გვარი ლექსი რჯულის, მამულის და მეფის სიყვარულს აღძრავს. მამუკა აღნიშნავს, რაგვარი ხმა (ზომა) რომელი შინააჩსის ლექსს შეეფერება. „გრძელი შერეული გინა მდინარი კაის სწავლის იგავეებისთინ არის“. შეწყობილი მრავალ-რიგია: მას ჰქვიან წყობილიც, შერეულიც, მრჩობლედიც. გარდა ამისა ლექსი შეიძლება იყოს: შაირი, რეჟული, ძაგნაკორული, ჩახრუხაული (ფისტიკაური), ტაეზი. ტაეზი ერთს მუხლს ჰქვიან. ყოველი ლექსი ტკბილ იგავიანი უნდა იყოს, რომ ორ ხმოვანად გაისინჯებოდეს. „მას უშმაგთ ვინ მიენდოს, ვინ მოყვარე გაამუღავნოს“. ეს ლექსიო, ამბობს ჩვენ ბუალო, საიდუმლოს შენახვასაც ასწავლის, მოძღვარ მოწათეობასაც და აშიყობაშიაც მოიხმარება“.

მაგალითი „შაირისა“.

„მე რუსთველი ხელობითა

ვიქ საქმესა ამაღარი“.

ჩახრუხაული:

თამარ წენარი, ხმა-ნარნარი, ჰირ-მცინარი, და სხე.
ლექსი შეიძლება იყოს გრძელი და მოკლე: გრძელი ჩახრუხაული:

მო, ფილოსოფოსნო, სიტყვითა აჩსნო,

თამარს გაქებდეთ გულის ხმიერსა:

შეწყობილი ძველი:

ვანეთ, ვანეთ, ცოლი მოიუვანეთ.

მდინარი ძველი:

ჰატარა ქალთ თინათ,

რას გადამიდეგ წინათ.

მამუკას მოჰყავს აგრეთვე თავის ლექსიც მღინარის მაგალითად:

ჩემ საყვარელო ვინაო,
მიწეიე შიდგეხარ წინაო.
წყობილი მრავალ-მუხლი მამუკასი:
თუმცა შენია, შენია
გარდს არ წარტყვევსა ჰშენია.

ჩახრუხაული—ძაგნაკორული:
კაცს ვისმე ბჭობს, მსჯავრისა ბჭობს,
აძლეგდენ იუო ცრემლისა მღვრელად.

ჩახრუხაული შერეული:
მოველის ენად, მოველის ენად,
თუცა შევიქნა სისხლთა მჯდომელად.

ჩახრუხაული მრჩობლელი:
ლალის ბაკენი, გულთა სადგენი,
ჯიმშედის ბეჭდის თვალთა სადარი.

მრჩობლელი ფისტიკაური:
სიკეთით ძალი სამოთხეს გვანდა,
თუარ იმასა, რას შეგადარო.

მრჩობლელი:
ხელ სწრაფი უცხო ოსტატი
ჭკვიანი, გონიერია.

იამბიკოს მაგალითი ორი მოჰყავს 1) მრავალთა ჟამთა შოგებად თემთა იარყო და 2) თუცა ღრუბელსა ცუარი ენაშა და სხვ. ამ მაგალითებიდგან თვალსაჩინოდ ხდება, რომ მამუკა ბართაშვილი ლექსს არჩევს როგორც მარცვალთა რაოდენობით, აგრეთვე მახვილით. ქართული ვერსიფიკაცია სილლაბიურ-ტონურია, ესე იგი ემორჩილება მარცვალთა რაოდენობას და მახვილის მიმოხერას.

ბენიკი (ბენსარიონ) ბაბაშვილი 1749—1791).

დავით გურამიშვილის სალირიკო ლექსებმა და სულის მოძრაობის, კმუნვარების და გოდების ლექსად აღწერამ გამოიწვია საქართველოში წამბაძველნი და მიმდევარნი. სპარსეთის

სააზიკო პოეზია ქართველს მწერლებს ძველადგანვე გაცნობილი ჰქონდათ. გურამიშვილის რუსულიდგან გადმოღებული რომანსები და სპარსული სატრფიალო ლექსები დატრიალდნენ ქართველს საზოგადოებაში. ამ ორი გავლენის ქვეშ სთხუზავს ეროტიულს ლექსებს ბესარიონ გაბაშვილი, რომელიც ცნობილია შემოკლებული სახელით—ბესიკად.

ბესიკი იყო შვილი იობის თუ მღვდლის ზაქარია გაბაშვილისა, რომლის მოქმედებას მიეწერება კათოლიკოზის ანტონის განდევნა საქართველოდგან და მისი გაკათოლიკების გამომკლავნება. ბესიკი გაიზარდა ამ კათოლიკოზის მიერ ახალს გეგმაზედ გახსნილს სასულიერო სკოლაში. ბავშობისასვე დაიწყო ლექსების წერა და მათში ბერებსაც გადაჰკრავდა ხოლმე. ამიტომაც ბერებს ბესარიონზედ ერთი ლექსი გამოუთქვამთ, რომელიც აქამდე დარჩენილა:

გაბაანთგან აღმობრწეინდა,
ახლად უამად ანტექქრისტე,
დაგვიხსენი ამისგან,
უფალ იესო ქრისტე!

მოხდენილი, ლამაზი, თარის და ჩოგნურის დამკვრელი, მომღერალი და მოქეიფე—ბესიკი გათქმული იყო ერეკლე მეფის დროს. მეფესთან დაახლოვებული ყოფილა, მის მინდობილებით სპარსეთშიაც წასულა და ეს მოგზაურობა ხელს გაუმართავდა იქაურს ლექსებს უკეთ დაჰკვირვებოდა. სპარსეთიდან დაბრუნდა და მეფის სასახლეში იმდენად შინაური გახდა, რომ თვით ანნა ბატონის ქალსაც დაახლოვებია, რომლისთვისაც რამდენიმე ლექსი უძღვნია. ამ „ხათუნისთვის“ მიძღვნილი ლექსები გავრცელებულა ტფილისის მოქეიფე ყმაწვილთა შორის. ბატონის ქალის ანნას და ბესიკის დაახლოვება გამოქვეყნდა და ამიტომ პოეტი დაატუსაღეს. ანნა (ერეკლეს და) მიათხოვეს დიმიტრი ორბელიანს და ბესიკმა კი ცოლის შერთვა არ მოინდომა. ბესიკს ქეიფობა კვლავ დაუწყვია და თავისუფალი სატრფიალო ლექსები იმდენად გაუვრცელებია,

რომ წარჩინებულ პირთა ჩივილის გამო მეფე დაემუქრა, თუ არ დაწყნარდები საქართველოდგან გაგაძევებო. დროებით მიჩუმებული ბესიკი ისევ შეუდგება სატრფიალო ლექსების წერას, როცა მეფის სახლის აივანზედ დაინახავს რამდენსამე მოლოზანს და მათ შორის თვისს მზეთა ხათუნს. ამ დანახვაზედ დაუწერია ლექსი:

შავნი შაშენი შავს გაღიას შემსხდარნი,
სუფთად მხმოზნი, ხმა-ყარიბად მსტვინაჲნი.

მეფეს მიუტანეს ამბავი, რომ ეს ლექსი მის ქალზედ დასწერა და ქვეყანას მოჰფინაო. განრისხებულს მეფეს მისი მეტეხის კლდიდან ჩამოგდება მოუნდომებია. მაგრამ ბესიკი იმერეთში გაქცეულა. ამ დროს ეკუთვნის ლექსი:

სევდის ბაღს შეველ შენადონები,
შოკრეფად მსურდა ვარდის კონები.

სოლომონ მეფეს კარგად მიუღია, უჩუქებია მამული რაქაში და თავადობა უბოძებია. პოლიტიკური მინდობილობით გაუგზავნია სპარსეთს და შემდეგ რუსეთს. გზაში ყირიმში ტყვედ ჩაეარდნია თათრებს. ამ დროს ბესიკს დაუწერია ლექსი:

„ცრემლთა ისარნი მოსისხარნი ჩვენდა არენით,
იღმენით გუღნი ჭირ-ნახუნნი, შეგვიწყნარენით,
უცხონი თემით, სოფლის ცემით გავიგარენით...
დღე ვნატრი მზესა სიამესა, დილა თქვენ გარებს,
ღამე მთავარეს, ქველმოარეს“.

ტყვეობიდან განთავისუფლებული ბესიკი—„მესაიდუმლე მდივანი“ სოლომონ მეფისა მოვიდა მოსკოვს, ნახა პეტერბურგი და ქალაქ იასით ბრუნდებოდა სამშობლოში. იასში მას უნდა ენახა გენერალი პოტემკინი. ამ ქალაქში გადაიკვალა. 1791 წ. და აქვე დაიმარხა, რასაც მოწმობს მის საფლავზედ ზედწარწერა: „საფლავს ამასა შინა მდებარე არის თავადი იობიან გაბაშვილი, რომელიც წარმოგზავნილ იყო იმერთა მეფისაგან დესპანათ რუსეთის დიდებულეების საიმპერატორო კარიხადმი და მიიკვალა აქა იასსა წელსა ჩლეა იანვრის კდ. მხილველ-

ნო, შენდობის მთხოველი“ (ვარ). საფლავს ბელგრულს ენაზე-
დაც აქვს წარწერა.

ბესიკის ლექსები მთლად მისი სულის მოძრაობის სარკვეა. გამომეტყველი ენით დამღერს იგი გრძნობათა მეფობას და მათ ძალას კაცის არსებაზედ. მისი პოეტური სურათები აღმოსავლეთის ალლეგორიულს მწერლობას ეკუთვნიან. ვარდი აღნიშნავს სატრფოს—ქალს, ბულბული—შეყვარებულს ვაჟს. ამ გვარს ალლეგორიას წარმოადგენს მისი ლექსი, პირველ გვერდზედ მოქცეული:

სევდის ბაღს შეველ შენადონები,
მკვრეფად მსურდა ვარდის კონები,
ვარდმა შემრისხა თავ-მომწონები,
ისარი მტეორცხა დასამონები.

პოეტი ვერ მიხვდა, რად ეპყრობა ასე ამაყად ვარდი და ჰკითხავს იას: „ვარდს რა უქმენ კართა სარაზი?“ იაც გაუწყრა, რადგან მასაც ამჩნევია „მისგან გულს ხაზი“. ია უკმაყოფილოა, რომ იგი პოეტმა დასთმო და სხვას ემონება. ცრემლიანი ნარგიზს მიჰმართავს, ემუდაროს მისთვის ვარდს და გააგებინოს „რა უკულმართია“. ნარგიზმა შეიბრალო და ნაზად გაუმელავენა პოეტს:

„ვარდი მით არის გულ დაკლებითა,
რომ შენა იუო თავდადებითა,
შენ რისთვის დასთმე სხვისა ხლებითა“.

პოეტი დაბრუნდა ყოველგნით შეუბრალები და ცრემლიანი, მიხვდა მას სოფლის მკვლელი ბრქალები.

ბესიკი სიკვდილს არ ვეშალები,
თავი მაქვს მისთვის შენაწონები“.

ავტობიოგრაფიული მნიშვნელობა აქვს ლექსს: „გამტყორცნა სოფელმან, მოვშორდი მზესა“, სადაც ამბობს:

მე, მონად შევქნილვარ ერთისა მზისა,
იგი ჩემთვისა კვდება და მე მისთვისა.

ამ გვარივე შინაარსისაა ლექსი:

„ბუნდოვანს გულს შენ აღმიჩნდი დარადა,
აღარ უწყვი რად გამწირე დარადა...
თავი ჩემი თვით მოგანდე შენდა მე,
ნაცვლათ მისსა გულს მახვილი შენ დამე“...

ბესიკი „მიჯნურთ“ მოუთხრობს თავის „ქირს“; ეშხით დამწვარი შეაქებს თავის სატრფოს:

ზირსა მთვარესა მცინარესა შეენიან ხალნი,
ვარდნი გაშლილან, ვისგან შლილან, არის მრავალნი,
მათ-თანა ქმნილნი, მოედების ტრფილსა აღნი,
ვსწყევ ბედსა ჩემსა, მისგნითა ვარ ესრეთ ბედკრული.

ბესიკი თავისუფლად ეკიდება რითმას. უკანასკნელს ლექსს ტაეპში ხშირად ურითმოდ სტოვებს. ლექსი სხვა და სხვა ზომისა აქვს. შინაარსს საუცხოვოდ ეხამება გარეგანი ფორმა.

ბესიკს დაუწერია აგრეთვე „ხილთა ქება“, „ანბანთ ქება“ და საისტორიო პოემა ასპინძის ომზედ. სახელი და დიდება ბესიკმა *) მოიპოვა სალირიკო ლექსებით, რომლის გავლენით სწერდა მე-XIX საუკ. თ. ალექსანდრე ქავჭავაძე.

სავათნავა, ორბელიანები, ბაგრატიონები, თუშანი-
შვილები, ბატონიშვილები და სხვ.

ერეკლე მეფის დროს ბესიკის გარდა სასიმღერო ლექსებით სახელი გაითქვა ერთმა ლარიბმა სომეხმა, ხელობით ფეიქარმა, სავათნავამ. ასაკობა გაატარა ქეიფს და სიმღერაში და სიბერის დროს ბერად შესდგა. 1795 წ., როცა აღამაჰმადხანმა ტფილისი აიღო, სავათნავა შეეფარა ციხის ეკლესიის გალაფანს და აქ 80 წლოვანი მოხუცი სპარსელებმა მოჰკლეს, რადგან არ გადუდგა ქრისტეს და არ გამოვიდა ეკლესიიდან. სავათნავა სწერდა ლექსებს ქართულად, სომხურად და თათრულად. მისი ლექსები სატრფიალო შინაარსისანი არიან. რო-

*) შესხმა ლეთისმშობლისა ბესარიონ გაბაშვილისა ნახე ჯანაშვილის წიგნში „უკვდავთა ლაღდებანი“, გვ. 170.

გორც ბესიკი, სავათნავა თავის სახელს თვით ლექსში ხშირად ჩაურთავს ხოლმე. ერთს ლექსში ემდურის ბედს, რომ იგი გახდა ბედოვლათი და შემდეგ გახდა მწირი. თვითოეულს ტაეპს დაცინვით ათავებს სიტყვებით: „ეს საქმე ჩემი ჳკუისაგან არი“.

„შე საწყალო ჩემო თავო, რა იქენ.

ქვეყანაში სასაცილო შეიქენ...

ბრინჯი ვიუაუ, ქერობა რად მინდოდა,

ტრედი ვიუაუ, მწეკრობა რად მინდოდა,

მოდლი მითხარ მწირობა რად მინდოდა.

სავათნავა შეინახე შენთანა,

საჯინიბოს დაუენე ცხენთანა,

ველარ წავა ხონთქართან, ევენთანა,

ნაქებია სუფრაშია ჩვენთანა“.

სატრფოს შეასხავს ხოტბას ასწერს მის თვალებს და წარბებს, და დასძენს: „შენის ქების საწერელი ზღვა უნდა“.

მეორე ლექსში დაუმატებს:

გული არა მშურს და სული შენთვისა,

ქვეყნის საქონელი, ფული შენთვისა“.

აი მისი ერთი მუხამბაზიდგან მეორე ტაეპი:

შენი წიგნი მომივიდა;

ჩემი რად არ წაიკითხე?

ვითომ ტევე ვარ და გლახა ვარ,

დვთის გულისთვის გამიკითხე,

აგრე მალე ვით მოგძულდი.

ერთხელ აღარ მომიკითხე.

ავათ ვიუაუ, დასაბურად

შენი საბანი მინდოდა.

ლექსებს სწერენ მ-XVII საუკ. თავადის და ბატონის შვილები. სახელი გაითქვეს ორბელიანებში დიმიტრიმ (+ 1727) და მზექაბუკმა. ამ უკანანკნელს ეკუთვნის ლექსი „თქმული ბატონის შვილის ქეთევანის ძეობაში“, გიორგი რომ დაეზადა“. ეს ლექსი მით არის შესანიშნი, რომ ავტორი სარგებლობს

სახალხო ლექსით და თვითოეულს სტრიქონს ათავებს სიტყვებით: „მზევ: შინ შემოდით“. ლექსი იწყება ასე:

აღმკეულ სრასა, უცხოდ მზასა,
მზევ, შინ შემოდით,
ვხედავ ღომსა, მზის ნაშობსა,
მზევ, შინ შემოდით...
სტვენს ბუღბული ამოდ ხმასა...
უსმეთ ხმასა დასაწყენარსა...
ეაყის მამა შინ დაესწრო,
მზევ, შინ შემოდით,
ჰკვირობს დიდად, ეს რა შესწრა,
მზევ, შინ შემოდით და სხვ.

ბარათაშვილებში მწერლები იყვნენ ბარამ და ზაალ (მისი ლექსია „ბუღბული მწუხარების“...), რომელთა ლექსებში ვარდი, ბუღბული და ნარგიზი მოტრფიალეთა მაგივრად მოჰქმედობენ. დიმიტრი ბაგრატიონმა დასწერა ელეგია „სოფლის მღურვა სიბერისათვის თქმული“ და „ადამ და ევას გამოდევნა სამოთხიდან“:

ოდეს რა დაჰხსნა ადამ მცნებანი,
ხელჰყო მადლისა შემართებანი,
ვისგან მიეცა ყოფა-გებანი,
მას უწყო ხდომა-კამათებანი,
ჰსწადად უფლება, გაღმერთებანი,
სამებისა მის შემარგებანი,
გამიტუდა ქნარი-წინწილ-ებანი,
ველარ დაუმღერე სოფლის ქებანი.
დიმიტრი ბაკრატიონმა უძღვნა ლექსი თავის ქალს:
ჩემ ქალს მივმართავ გულ-სევდიანი,
მას აქვს საშეუღად კარი ღიანი,
შევაღ, დამხვდება ვარდი-იანი“.
ამ გვარივე ნაზი გრძნობით სავსეა ლექსი:
სულის უვაილო, გულისა ვარდო,
შვების წალკატო, მოსნაჟარდო...“

ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილი სწერს „მიჯნურთა ბადეს“, სარიღონ ჩოლაყაშვილი სთარგმნის „თელემაქს“ ფენელონი-სას. თუმანიშვილებიც მოჰქმედობდნენ სალიტერატურო ასპარეზზედ. ამათგან ეგნატე თუმანიშვილი, მდივან-ბეგი ერეკლესი და გიორგი XII-ისა, სწერდა ელეგიურს ლექსებს. ერთი ლექსი სავსეა მწარე სევდით:

ჭოი ვითარ დაშწველად კმარად ცუცხლნი მდებან,
ტრფივლით აღნი, დაუმცხრალნი განახლდებიან.

ღიმიტრი თუმანიშვილი გადასახლდა ბატონიშვილებთან რუსეთს და აქ სწერდა ლექსებს. მას ეკუთვნის:

„ახალ აღსაგო სულადო,

ედემში აღმოსულადო“ ...

სოლომონ ალექსი-მესხიშვილმა უძღვნა ქება ერეკლე მეფეს აგარიანთა-ზედა გამარჯვებისგამო. მე-XVIII საუკ. დაიწყეს დი მე-XIX განაგრძელეს წერა. პეტრე ლარაძემ, იონა მრაველმა, სოლომონ მდივანბეგმა. დავით ჩოლაყაშვილმა გალექსა ფსალმუნის და იობის წიგნიდგან რამდენიმე თავი. უკანასკნელს ამჩნევია გავლენა ლომონოსოვის ამავე შინაარსის ლექსისა. ჩოლაყაშვილმა დასწერა რომანსი: „საყვარელო, ძალსა შენსა ვინ არს, რომელ არ ჰმონებდეს!“ .. ამავე დროს ეკუთვნიან ლექსთა მწერალნი სტეფანე ფეშანგიშვილი, იონანე იალღუზიძე და სხვ. საყურადღებოა, რომ სალირიკო ლექსებს სთხუზავენ აგრეთვე სამეფო ოჯახის წევრნი—ქალნი და კაცი, ქალებში სახელი გაითქვეს ერეკლეს ასულებმა—მარიამმა, თეკლემ და ქეთევანმა. თეკლე ბატონიშვილის ლექსები პატრიოტული მიმართულებისანი არიან;—ერთგან ამბობს იგი:

იგლოვ მაღალს ტახტს, ვაი წახდომილს,

დიდებულს ჰალატს მსწრაფლად დამხობილს...

ვგოდებ სიმწარით მრავლად ჭირებსა...

უოფლთა მტერთაგან დასატირებსა.

ქეთევან ბატონიშვილის ლექსიც ელეგიას წარმოადგენს. მისი ჩანგის დამახასიათებელია:

ჭოი ვითა ვსთქვა განსკრთოშელი,
ჩემი სიცოცხლის დამამცრობელი,
ჩრდილოთ ვიხილე მცირე ღრუბელი,
აზიის მთები-დამბნელებელი“.

ლექსში ჩაწეულია მწარე მოგონება:

„არ დამაჯერა აქ ჰატიმრობას,
კვლავცა ჩრდილოეთს მოგზაურობას,
უცხოს მწირს ადგილს გრძლად სადგურობას“...

მეორე ქალი ერეკლე მეფისა მარიამ (+ 1810 წ.) ეროტიულს ლექსებსაც სწერდა. იგი ამბობს:

მუენოს ოდეს სურნელება თმისა შენისა,
მუისვე გაცუდდეს მრავლადობა ჩემის სენისა.

მარიამ ბატონიშვილს ეკუთვნის ერთი სასტიკი ეპიგრამა-მაც დავით რექტორზედ. ბატონიშვილებში ლექსებსაც სწერდნენ ოქროპირი, ილია, დავით, გრიგოლ და სხვ. დავით, გიორგი მეფის ძემ, სარდლის ქალს უძღვნა ლექსი: გამიფრინდა სიხარულის ფრინველი შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა, დაუშთომილვარ ასე აწ უნუგეშოდ უბედობის გამო სხვისა და სხვისა ბატონიშვილი ილია გიორგის ძე დასტიროდა თავის ბედს:

სევდამ მომხვია გულსა ბრჭყალები,
ზედ დამრთო ჭირნი მალის მალევი,
მარად მიოხავს გულსა ძალები,
ამოდ მდინდეს ცრემლთა თვალები.
არსად ვინა ჩანს-ჩემი მბრალევი,
დამშრიტეს გულსა ცეცხლის ალები“...

გრიგოლ ბატონიშვილს უწერია „ოდეს პეტრეზაოდს იჯდა ტუსაღათ“. ლექსებში იგი სევდის ნალღელს ჩააწვეთებს და სასოწარკვეთილებით ოხრავს:

ცამან ჩრდილოთ დაცაგეფარნა შავის ღრუბლით,
ივერთა მზეჩნი ველარ ბრწყინვენ ივერად ხმულით.
ჭეჭა მოფეწო, ჭეჭა ძმანო, თქვენ რად ხართ ლული,
რად არ იქნებით განღვიძლებით გონებით სრული“...

იმერეთში სოლომონ I-ის ძე გიორგი სწერს „ხუმბარდიანს“ პროზად ბედის უკუღმართობაზედ.

საბა-სულხან ორბელიანი.

მე-XVII საუკ. გასულს და მე-XVIII საუკ. განმავლობაში აყვავდა როგორც ლექსთწყობითი მწერლობა, აგრეთვე პროზად ნაწერი ორიგინალური თხზულებანი. ეს ხანა მით არის შესანიშნავი, რომ ამ დროს ევროპის გავლენა საქართველოს განათლებაზედ უფრო თვალ-საჩინოდ დაეტყო. კათოლიკობის მქადაგებელთ და იტალიელთა აღებ-მიცემობის წარმომადგენლებმა საქართველოში საფუძველი ჩაუყარეს აქ ევროპიულს კულტურას. მათი გავლენით რომში დაარსდა ქართული წიგნების საბეჭდავი და კათედრა ქართული ენის შესასწავლად; საქართველოში გაავრცელეს ევროპიული მცნებანი და კულტურა. საუკეთესო შეილნი საქართველოსნი ითვისებდნენ ამ ახალს მიმართულებას, გადადიოდნენ კათოლიკედ, რადგან „ფრანგობა“ და გაევროპიელება მათთვის სინონიმები, ერთი და იგივე ცნება იყო. მეფენი (ვახტანგ VI), კათოლიკოზნი (ბესარიონი), თავადნი (ჩაქის ერისთავი), აზნაურნი და გლეხნი მიემხრნენ მისსიონერთა ქადაგებას. ამავე სწავლამ მიიქცია საუკეთესო პროზის მწერალი „ვერცხლის ხანისა“ საბა სულხან ორბელიანი.

საბა სულხან ორბელიანი იყო ძე ვახტანგ მსაჯულისა, დისწული არჩილ მეფისა. დაიბადა 24 ოქტომბერს 1659 წ., კვირა საღამოს. ბავშობასვე შეისწავლა სამღვთო წერილი და ენები. როცა მოუყვდა ცოლი თამარი, ასული ათაბაგ ხალიფაშისა, შესდგა ბერად და აღიკვეცა დავით-გარეჯას საბასახელით. 1710 წ. იყო ხოროსანში, შემდეგ 1712 წ. ისპაანს გაჰყვა ვახტანგს VI. მეფე შაჰმა ქირმანს გაგზავნა, რადგან გამუსულმანებაზედ უარი სთქვა, ხოლო ორბელიანი დაბრუნდა ქართლს და აქედგან წავიდა საფრანგეთს ვახტანგის საპასუხო

წერილით მეფე ლუი მე-XIV. ამ მოგზაურობაში ორბელიანი უფრო დაუახლოვდა მისსიონერებს, რომელთაც გაეცნო ტფილისშივე, და მათ ზედ-მოქმედებით გადავიდა კათოლიკედ. ორბელიანმა გაიარა სტამბოლზედ მიადწია პარისს. აქ მიართვა ლუი მე-XIV წერილი ვახტანგისა, რომელიც სთხოვდა შაჰთან დახმარებას. ამასთანავე ორბელიანი აცნობებდა, რომ ვახტანგი მოწადინებულია კათოლიკობა მიიღოს, კათოლიკებად მოაქციოს კავკასიის მთის ხალხები, მიიღოს მისსიონერები თავის მფარველობის ქვეშ და დაუთმოს საფრანგეთის კონსულს სახლი ტფილისს. ვერსალში ორბელიანი წარსდგა ლუი მე-XIV წინაშე და დაიმედებულმა მისგან დასტოვა საფრანგეთი, საიდგანაც წავიდა რომს და რომიდან სიკილიაზე გავლით დაბრუნდა ისევ კონსტანტინოპოლს. აქ დარჩა 17 თვე (1716 წ.) საფრანგეთის კონსულის დეზალერის მფარველობის ქვეშ. სტამბოლიდან საქართველოში წამოვიდა. გზად ტრაპეზონდს, ლაზისტანს და არტანუჯს შუა ბევრი უბედურება შეემთხვია. ხოპთან ლაზებმა გაცარცვეს. საქართველოში მოიყვანა ორი კაპუცინის მისსიონერი და ერთი იეზუიტი. მეფე იესემ დაუწყო დევნა გაკათოლიკების გამო. ამიტომ 1724 წ. წავიდა რუსეთს და აქ არჩილ მეფესთან იცხოვრა მოსკოვის ახლოს, სოფ. ვსესვიატსკში, სადაც გადაიცვალა 1726 წ. 26 იანვარს.

საბა ორბელიანმა შეადგინა მეფე გიორგის ბრძანებით ლექსიკონი. სიტყვები, რომელნიც მან ახსნა და შეიტანა ლექსიკონში, შემოტანილია სამღვთო წერილიდან და აგრეთვე პროკლის, პლატონის, არისტოტელის და სხვ. ნაწერებიდან, შეაქვეს სიტყვები ბერძნული, ლათინური, სომხური, რუსული და არაბული წიგნებიდან. ლექსიკონს დაურთო გრამატიკული და საბუნების-მეტყველო ესკიზები.

გარდა ლექსიკონისა (დაიბეჭდა ტფილისს, 1884 წ.) ორბელიანმა დაგვიტოვა აღწერა თავის მოგზაურობისა სამხედვარ გარეთ („ცისკარი“, 1852 წ.)- ეს წერილები პირველი ნიმუ-

შია ევროპის აღწერისა ქართულს ენაზედ. იგი მოგვითხრობს თავის შთაბეჭდილებას რომილგან მოყოლებული. დასაწყისი მოგზაურობისა, სამწუხაროდ, დაკარგულია. რომში მან დაათვა-რიელა ყველა შესანიშნავი ნაშთები ძველი და საქრისტიანო-დროისანი: ტაძრები, მონასტრები და პაპი კლიმენტი XI სასახლე. პაპმა პატივისცემით მიიღო და ნაწილი წმ. ჯვრისა უბოძა. დაესწრო იმ სადილს, რომელზედაც პაპი თვით უმა-სპინძლდება 12 მათხოვარს. პაპმა დიდი იმედი მისცა ვახტანგის თხოვნის შესახებ და გახარებული ორბელიანი სიამოვნებით შეუდგა რომის შესწავლას. იოანე ღვთის მეტყველის მონასტერ-ში ნახა 800 ღარიბი ქალი, რომელთაც შემდეგ ათხოვებ-დნენ. ნახა ბევრი საკვირველი ადგილები, სადაც სასწაულ-მო-ქმედება ხდებოდა. ორბელიანი დიდის ყურადღებით ათვარიე-ლებს ამ ადგილებს და ადარებს სამშობლოს სიძველეებს და თა-ნამედროვე ცხოვრებას. ფლორენციის მიდამოები აგონებენ ოდიშს, იტალიანურს ღვინოს ამჯობინებს ატენის ღვინოს. სიმდიდრეს ბუნების და ნაშთებისას აღტაცებით და საარაკო ელფერით ასწერს. მალტას, მესსინას, ცეცხლით მქშინავი მთის ეტნის სურათებს ცოცხლად დაგვიხატავს. მიღლობით იხსენი-ებს მალტიის გრანმაგისტრს, მმართველს, პატივისცემისთვის. მიტილენით და ბიტლისით მოაღწევს სტამბოლს და გზასაც ას-წერს უბრალო, გამომეტყველი ენით, ხან აღტაცებით და ხან გულდადებით..

ორბელიანს ეკუთვნის ვახტანგის „ქილილა და დამანას“ შე-სწორება და ლექსებით შევსება. აი მაგალითი მისი ლექსისა:

სულგრძელობა სჯობს შიიგე,
სიჩქარეს მოკრიდეა,
სიწყინარით ჭკუას იპოვებ,
მოთმენით შემოჭკერიდე“.

პროზად მეტი აქვს ნაწერები. ორბელიანს ეკუთვნის: სა-მოთხის კარი, საქრისტიანო დარიგება, წამება წინასწარმეტ-

ყველთა და სწავლანი სამღეთო წერილიდგან გამოღებულნი. ეს წიგნები ჯერ დიბეჭდილნი არ არიან.

ს. ორბელიანმა სახელი გაითქვა „სიბრძნე-სიცრუის წიგნით“. ეს წიგნი დაწერილი უნდა იყოს ევროპიდგან დაბრუნების შემდეგ: ამას მოწმობენ ზოგიერთი ევროპული სახელწოდებანი, არაკები დუკას, მაგისტროსის, გრანდუკას, რომის, ფლორენციის, სტამბოლის, ოქროს რქის და სხვათა შესახებ. წიგნი დაწერილი უნდა იყოს იმ დროს, როცა ავტორი გამოცდილებით და დაკვირვებითა დაბრძენდა. „სიბრძნე-სიცრუის წიგნი“ სამ ნაწილად იყოფა: 1) არაკები, იგავ-არაკები, ანდაზები; 2) დარიგება მეფის, ვეზირთა, ამხანაგთა მოვალეობაზედ; 3) ამათი შემაერთებელი გარეგნობით მოთხრობის ძაფი, ჩვეულებრივი გეგმა აღმოსავლეთის და დასავლეთის იგავ-არაკთა კრებულში. ორბელიანმა თავის წიგნი ზღაპრების კილოთი დასწერა და ბევრი სახალხო არაკი ჩაურთო. ავტორს გამოჰყავს ხუთი კაცი: მეფე, იმისი შვილი და სამი ვეზირი. ესენი ერთმანეთთან ლაპარაკობენ და აზრის დასამტკიცებლად არაკები მოჰყავთ, როგორც „ქილილა და მანაში“ და „თიმსარიანში“. შინაარსი წიგნისა ასეა აგებული: მეფე ფინეზი, კეთილი გამგე, სწუხს, რომ უშვილოა. მოწყალების გაცემის შემდეგ მიეცემა შვილი ჯუმბერ. ნადირობის დროს შეხვდება ერთს ჰაბუკს, ლეონს, და ამას აპარებს შვილს სასწავლებლად. ლეონი ჯუმბერს ასწავლის ყველას, სიმშვილს და წყურვილებას ასწავლის, ფეხშიშველა ატარებს. ლეონს სასახლეში მტრები გამოუჩნდებიან. მეფის საჭურისი რუქა აბეზლებს მეფეს, შვილს გიკლავსო. ლეონ თავს გაიმართლებს: მეფის შვილმა ყველა უნდა გამოსცადოს, რომ ხალხის გაჭირვება და მწუხარება იგრძნოს.

ლეონს ამ დღიდან პატივისცემა ემატება. რუქა ლეონს და ამის მომხრეს სედრაქ ვეზირს ეკამათება. რუქას აზრით, ქვეყანაზე შური და მტრობა მეფობს, სიკეთისთვის სიკეთე არავის უქნია. ლეონს კი ქვეყნად ბევრი კეთილი ეგულება და ჰკიცხავს რუქას, რომ ამ ავს კაცს, გრძნობა-დაზშულოს, ყველა

თავისთანა ჰგონია. ბაასში ჯუმბერიც ჩაერევა და რუქას საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს. ეს პირნი არიან ამ ქვეყნის სიბრძნის და სიცრუის წარმომადგენელნი. მეფე გამოსცდის შვილს და დარწმუნდება-რა მის გონიერებაში და სახელმწიფო ნიქში, დაუთმობს სამეფოს და ტახტს. დასასრულს ლეონ მოუთხრობს მეფეს თავის თავგადასავალს და ეს არწმუნებს რუქას, რომ ლეონი საჭიროა დარჩეს მეფის კარს, რადგან თავის ცოდნით და გამოცდილებით სასარგებლო კაცია. თავდება „სიბრძნე სიცრუის წიგნი“ მეფის ფინების სიტყვებით, რომელსაც ეშინიან, რომ სამეფო კარს უსიამოვნება არ მოხდეს ვეზირთა შორის და ამ გარემოებამ არ იმოქმედოს ცუდად სახელმწიფო საქმეებზედ.

ეს გარეგანი ქარგა მოთხრობისა ამოკერილია არაკებით და ანდაზებით, დარიგებით და სენტენციებით, შედარებით და კონტრასტით. დედა აზრი წიგნისა დიდაქტიურია, ესე იგი შეიცავს დარიგებას, რა გვარი აღზდა ეჭირება მეფის შვილს, მომავალს ქვეყნის გამგეს. ამ სახითვე აგებულნი არიან „პანჩა-ტანტრა“ „ანვარი სოხაილი“ და „თიმსარიანი“. ორბელიანის წიგნში მოსჩანს კვალი მოსიარულე არაკებისა, — ეს გარემოება აიხსნება როგორც „ქილილა და მანას“ შესწავლით, აგრეთვე საფრანგეთის მწერლის ლაჟონტენის გაცნობით. შესაძლოა, რომ ორბელიანმა, რადგან „ქილილა და მანას“ გადმოქართულებაში მიიღო დაახლოებული მონაწილეობა და გააცნო ფრანგული იგავ-არაკთა მწერალი, განიზრახა შეედგინა საკუთარი კრებული არაკთა და ანდაზათა. ამით აიხსნება, რომ „სიბრძნე-სიცრუის წიგნი“ ბევრი ჩვეულებრივი აზრია გამოთქმული, ცნობილი აღმოსავლეთ-დასავლეთში მოსიარულე სიუჟეტია შემუშავებული. „ანვარი სოხაილის“ გავლენით დაწერილია „კუ და მორიელი“, აგრეთვე „გველი, კაცი, ხე, ხარი და მელია“. რამდენიმე იგავ-არაკი აღებულია სახალხო ზღაპრებიდგან. საერთო გეგმა და დედა აზრი ხელუხლებლივ ეკუთვნის თვით საბა-სულხან ორბელიანს.

ენა ორბელიანისა ძველია ადგილ-ადგილ, მაგრამ უფ-

რო ხშირად მარტივი და სასაუბროა. აზრს ცხოველად გამოხატევამს, ოხუნჯური კილო წრფელს სიცილს იწვევს. შეხედულება კეთილს და ბოროტზედ სახალხო წარმოდგენით არის დასურათებული. ამისთვის ხალხს „სიბრძნე-სიცრუის წიგნი“ თავის სხარტული ენით გასაგონ და სასიამოვნო წიგნად მიაჩნია. „მელის წიგნი“¹, რომელიც სომხურით არის ნათარგმნი (ვარდანის კრებულიდგან), შეგვხვდება რამდენიმე არაკი, რომელიც ორბელიანის იგავ-არაკს მოგვაგონებს. მაგალითად ორბელიანის „მთიელი და კაკლის ხე“ და ვარდანის წიგნის „კაკალი და საზამთრო“², ორივე კრებულში არაკი საერთო სათაურით: „გველი და ვირი“³. „მელის წიგნი“ მოყვანილი არაკი „ბავში და წიწილები“⁴ გვაგონებს ზღაპარს, რომელიც ჩაიწერა ოკრიბას და დაიბეჭდა აკაკის კრებულში (1897, VII). ოკრიბა იმერეთში, მოხისი ქართლში და ქიზიყი გათქმულნი არიან ტუტუტების შესახებ საოხუნჯო ანდაზებით და არაკებით. ამ გვარად „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნი და აგრეთვე ვარდანის იგავ-არაკთა კრებული საზღოებენ სახალხო პოეზიის, ერის შექმნილი ნაწარმოებით.

ანტონ I, საქართველოს კათოლიკოზი.

ანტონ I კათოლიკოზი ეკუთვნის შესანიშნავთ მოღვაწეთა პირთა წრეს. მან განაგრძელა სამეცნიერო მოღვაწეობა ვახტანგ VI და ს. ს. ორბელიანისა და თავის მრავალგვარი მოქმედებით დაამტკიცა, რა შეუძლიან შექქმნას ერთმა კაცმა, როცა მას უღვივის წრფელი სიყვარული და შრომის უნარი. მქაჯაგებელი და დიპლომატი, ფილოსოფოზი და საქმისკაცი, დამწერი ფილოლოგიური და საღვთისმეტყველო თხზულებათა, მართლმადიდებლობისათვის თავდადებული და კათოლიკობისადმი მიდრეკილი, ბურჯი საქართველოს საზოგადოების ცხოვრებისა და განდევნილი სამშობლოდგან — ანტონ კათოლიკოზი განსაკუთრებითი ადგილის და ყურადღების ღირსია ჩვენს ისტორიაში.

მე-XV III საუკ., რომელსაც ეკუთვნის ანტონის ცხოვრე-

ბა და მოღვაწეობა, ირყეადა და ველარ იდგა მტკიცედ იმ საფუძველზედ, რომელზედაც საქართველო დაყრდნობილ იყო ძველად, ტრადიციით. მტერმა, შინაურმა და გარეულმა, ნელ-ნელა გამოუთხარა ძირი საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებას და სარწმუნოებას. ქრისტეს უარყოფა და გაათათრება კერძო ინტერესების დასაცველად გადიქვა ჩვეულებრივ მოვლენად; შაჰის და ხონთქრის შემოსევა აუცილებელ სახსრად გახდა შინაური ფეოდალების და მეფეთა ბრძოლის დასაწყენარებალად. დარბევა და ცარცვა ლეკების ბრბოთი მოსვენებას უსპობდა მშვიდობიანს მცხოვრებელს. მწყემს-მთავარი და ქვეყნის გამგე—მეფე,—ორივე ერთგვარად შემთხვევის მსხვერპლნი ხდებოდნენ, ადვილად აღიოდნენ ტახტზედ, მაგრამ უფრო მოულოდნელად სტაცებდნენ სამწყემსო კვერთხს და საწიფო სკიპტრას.

ასეთი იყო საზოგადოებრივი ტალღები იმ დროს, როდესაც სცხოვრობს და მოქმედობს ანტონ I. ანტონ I, ბერობამდის თეიმურაზად სახელდებული, იყო ძე იესესი, ქართლის მეფისა, რომელიც შაჰის წყალობის მისაღებად გამაჰმადიანდა, და ძმისწული ვახტანგ VI. სამეფო ჩამომავლობა თეიმურაზს უმზადებდა მსოფლიო—საპოლიტიკო სარბიელს და არა საბერო ასპარეზს. მაგრამ ერთმა უბედურებამ შეაცვლევინა მას მოღვაწეობის მიმართულება. თეიმურაზი დაიბადა 1721 წ.; შეიღიწლია იყო, როცა მამა მოუკვდა. დედა ელისაბედმა აღმზდელად მიუჩინა საუკეთესო პირნი და მათ შორის საბა-სულხან ორბელიანიც, „სიბრძნე-სიცრუის წიგნის“ დამწერი. 15 წლისა შეიქმნა და დანიშნა იგი გივი ამილახერის ქალზედ, მაგრამ ვიდრე ქორწილს გადაიხდიდნენ, ნადირ შაჰმა მოითხოვა თეიმურაზის საცოლო და ქალის მამამ თვით მიჰგვარა იგი ირანის მძძანებელს. ამ გარემოებამ მოუკლა გული თეიმურაზს, დაუტევა სოფელი, შეეფარა ჯერ დავით-გარეჯას და 1739 წ. აღიკვეცა გელათში ბერად და მიიღო სახელად ანტონ. ამ დროს იგი 18 წლისა იყო.

ბუნებითმა ქყუამ და დიდებულმა ჩამომავლობამ გზა გაუხსნა ანტონს წარმატებისკენ სამონოხნო სარბიელზედ. იმავე წელს დაინიშნა ილუმენად გელათში და ორი წლის შემდეგ ქუთაისის მიტროპოლიტობა მიიღო. 1742 წ. გადმოსასლდა თელავს სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო. საქართველოს კათოლიკოზი დომენტი მიიცვალა ამ დროს და მისს კათედრაზედ სამდღელო კრებულმა ამოირჩია ანტონი, მაგრამ უარპყო ეს დიდება სიმდაბლით და კვლად დაბრუნდა იმერეთში. ერთი წლის შემდეგ 1743 წ. ანტონმა დაუტევა კათედრა და გადმოვიდა იოანე-ნათლის მცემლის მონასტერში უბრალო ბერად. 1744 წ. ანტონმა მიიღო მონაწილეობა სახალხო დღესასწაულში იმ სიხარულის გამო, რომელიც გამოიწვია თეიმურაზ II ქართლში და ერეკლე I კახეთში გამეფებამ.

ქართლი და კახეთი პოლიტიკურად შეერთდა მამის და შვილის სკიპტრის ქვეშ. ამ სასიამოვნო დღესასწაულს დაერთო ერთი უბედურება. 11 აგვისტოს 1744 წ. მოჰკლეს კათოლიკოსი ნიკოლოზ (ხერხეულიძე). ამის კათედრა კვლად მიუსაჯეს ანტონს I და ახლა კი დასთანხმდა იგი. ამ გვარად 24 წლის ანტონი გახდა უმაღლესს მწყემს-მთავრად ივერიის ეკლესიისა. ანტონი შეუდგა თამაჲდ ეკლესიის განახლების საქმეს. თავდაპირველად კათოლიკოზმა დაუმორჩილა საეკლესიო რეფორმა სახელმწიფო ინტერესებს და ამ სახით მოსპო მიზეზი სასულიერო და საერო მეფეების შეტაკებისა. ვახტანგ მეფემ თავის „სამართალში“ განმარტა; რომ მეფე ხორცის ხელმწივეა და კათოლიკოზი სულისა (წ 25). ანტონ I ყველა თავის განკარგულებას მეფის სახელით და თანხმობით აწარმოებს. დანგრეული ტაძრების აღშენება და საეკლესიო სასამართლოს განახლებაც გახდა საზრუნავ საგნად ახალგაზდა მწყემს-მთავრისა. გახსნა სამონასტრო სკოლები, აღბეჭდა სასულიერო წიგნები, მოჰკიდა თვით ხელი კლამს მწერლობაში მონაწილეობის მისაღებად. ასე ნაყოფიერად დაწყობილი მოღვაწეობა შესწყდა დროებით, რადგან ანტონი გაიტაცა კათოლიკოზის მო-

ძღვრებამ—ფლორენციის უნიამ და ამისა გამო კათოლიკოზს ჩამოართვეს ტახტი და გაისტუმრეს რუსეთს.

ანტონი დაუახლოვდა კათოლიკეთა მისსიონერებს, რადგან იგი საჭიროებდა მათ დახმარებას ქართული გრამმატიკის და მზამეტყველების წერის დროს. პაპის ნუნცებთან მეცადინეობით ანტონმა შეითვისა გაკათოლიკების სურვილი. საეკლესიო კრებამ მცხეთაში, თეიმურაზ და ერეკლე მეფეთა თანადასწრებით, სცნო ანტონი დამნაშავედ და მართლმადიდებლობისაგან განდგომილად. ამიტომ ანტონს აპყარეს კათოლიკოზობის ღირსება. რუსეთში სინოდის წინაშე ანტონმა წარადგინა „სიმბოლო სარწმუნოებისა“, თანხმად მართლმადიდებელი ეკლესიისა, გაიმართლა თავი წამიერს გატაცებაში და მიიღო საარქივისკოპოზო კათედრა ვლადიმირისა და იეროპოლისისა. ამ ეპარქიას მართავდა ანტონი 1757—1762 წ. მეფე თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ, ერეკლემ ქართლი და კახეთი შეაერთა, გამოიწვია ანტონი რუსეთიდან და საპატრიარქო ტახტი უბოძა. რუსეთიდან ანტონმა მოიტანა დამზადებული სახელმძღვანელოები სკოლაში სახმარებლად და რამდენიმე სამეცნიერო თხზულების გამორკვეული გეგმა.

ტფილისში ანტონმა განაგრძელა შეწყვეტილი თავის მოღვაწეობა. მწერლობაში მან მოიპოვა დიდი სახელი საფილოსოფიო თხზულებათა გადმოღებით. ანტონმა სთარგმნა თავისი შენიშვნებით ბაუმესტერის ფილოსოფია, ლოდიკა და მეტაფიზიკა, გამოაჩენილი მეცნიერის ვოლფის ფიზიკა, კურციუსის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა, კატელორია არისტოტელისა, რიტორიკა მხითარისა, ისტორია ეფესის კრებისა, სტეფან იავორსკის თხზულება სარწმუნოების შესახებ და სხვ. ტფილისში და თელავში მისგან გახსნილი სკოლებისთვის მსგავსად სლავ-ბერძნულ-ლათინური აკადემიისა მოსკოვში, თვით დაამზადა სახელმძღვანელოები გრამმატიკის, რიტორიკის, კატეხიზმოსი, ისტორიის, ფილოსოფიის და ღვთის მეტყველების შესასწავლად. ამ გვარად მთელი სასკოლო სწავლა სწარმოებდა

ანტონის წიგნებზედ. გრამმატიკა ანტონმა სამჯერ შეადგინა. პირველი 1753 წ. სომხური გრამმატიკის (მხითარის) მიხედვით, მეორე 1767 წ. და მესამე „სიმეტნე“ შედგენილია კითხვა-მიგებით,—ეს უნდა ყოფილიყო სასკოლო წიგნი. ენა გაპყო მან სამს სტილად: პირველი გასაგებია ყველასთვის, მეორე ესმით მხოლოდ განათლებულებს, მესამე—უმადლესი დანიშნულია მეცნიერთათვის. „ღრამმატიკა არს შემძლებელობა მართლუბნობად და წესიერად წერად“, ამბობს ანტონი და ამ თვალთისარით იგი ჰქმნის ასოთა და ბგერათა სიტყვათა გამოთქმის გასაადვილებლად, შემოიტანა შემასმენელობითი ბრუნვა და აღნიშნა ხაზით, თანდებული წინდებულად გადააკეთა: მაგალითად, იგი სიტყვას „სახელისთვის“ სწუნობს და მის მაგივრად ხმარობს „თვის სახელისა“. გრამმატიკის პირველს ნაწილში განიხილავს ბრუნვებს სახელთა, ზმნას და სხვა სიტყვათა ნაწილებს, მეორეში განიხილავს ასოებს და სიტყვას („თვს განსაზღურებათა განწუალავათა და მდევართა სიტყვს ნაწილთასა“), მესამე ნაწილი შეიცავს სინტაქსისს ანუ „შეთხზუნას ნაწილთა სიტყვსათა და მოქმედებისა მათისა“. ანტონი ქართულს ენაში სამს კანკლედობას ჰპოულობს და 8 ბრუნვას. თუ შევადარებთ ამ გრამმატიკის გეგმას, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ლომონოსოვის გრამმატიკას არ ჰქონია ანტონზედ არავითარი გავლენა.

აგრეთვე ლომონოსოვის ნაწერიდგან დამოუკიდებელი შრომაა რიტორიკა ანტონისა: „რიტორიკა არს ხელოვნება განკარგვად და საამოვნოდ განცხადებად ჰაზრთა თვისთა“. რიტორიკა ანტონისა რამდენსამე ნაწილად იყოფა: პირველი შეიცავს სწავლას პერიოდზედ, მეორე პერიოდების განხილვას, მესამე ტროპების განხილვას, და მეოთხე ნაკვთათვის სწავლას. შემდეგი განმარტავს ეპისტოლიებს, ხრიებს, პოეზიას, განსაკუთრებით დრამას და გამოხატვას „ჰაზრთა ანუ გრძნობათა ცხოველთა ხმით“, ესე ავიცნებათა წარმოშობას. ანტონის რიტორიკა შეიცავს იმ სწავლას, რომელსაც ახლად

სიტყვიერების თეორია ეწოდება. ეს ორი წიგნი—გრამმატიკა და რიტორიკა იყვნენ სქოლასტიურ სკოლის დაბალს კლასებში სწავლის საფუძველნი. ამავე ფუძეზედ ამყარებს ანტონი ქართველი საზოგადოების განათლებას.

ღრმა განათლება და შრომის უნარი ანტონმა დაგვიმტკიცა ორი დიდის თხზულების შექმნით: „მზა-მეტყველება“ და „წყობილსიტყვაობა“. პირველი თხზულება შეიცავს 600 გვერდს დიდი ფორმატისას, და გამოიცა ალექსანდრე ეპისკოპოზის საფასით (ტფილისი, 1892). იგი წარმოადგენს მოფიქრებულს და მამათა ნაწერებზედ დამყარებულს მოძღვრებას მართლმადიდებელი ეკკლესიისა და დარღვევას სხვა-და-სხვა მწვალებელთა სწავლისა (მონოფიზიტთა). მეორე თხზულება დაწერილია იამბიკოებად, გამოცემულია 1853 წ. პლ. იოსელიანის მიერ. იგი შეიცავს ძვირფასს ცნობებს ძველის ქართული მწერლობის შესახებ. წყობილსიტყვაობა რამდენსამე ნაწილად იყოფა. პირველი ოთხი ნაწილი განიხილავს ქებას სამების, ლეთისმშობლის, ცხოველს-მყოფელისა ჯვრისა და ყოველთა წმიდათა. მეხუთე ნაწილში განიხილავს „ქართველთა წმიდათა (წმ. ქეთევან, დავით და კონსტანტინე, ნინო), მეექვსე, — „ქართველთა რომელთამე ჩინებულთა მეფეთა“ (მირიან, ვახტანგ, ბაგრატ III, თამარ, გიორგი‘), მეშვიდე ნაწილი უძღვნა „ქართველთა სიბრძნის მოყვარეთა კაცთა მწიგნობართა“. აქ ჩამოთვლილნი არიან სხვათა შორის იოანე ბოლნელი, არსენი ნინოწმინდელი, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელნი, პეტრიწი, შავთელი, ჩახრუხა, შოთა რუსთაველი, არჩილ მეფე, ს. ს. ორბელიანი და სხვ. ანტონი აფასებს ამთ ნაწარმოებს და მოკლედ და ხშირად სასტიკად აღნიშნავს მათ ნაკლულევენებას.

საფილოსოფიო მისი ნაწერებიდან ნაწყვეტები მოვიყვანე მე ჩემს რუსულ წიგნაკში ანტონ კათოლიკოზის ცხოვრების და მოღვაწეობის შესახებ. მისი მეტაფიზიკა, ჩვენის განხილვით, აღმოჩნდა ბაუმეისტერის თხზულების თარგმანად, მხო-

ლოდ იმ განსხვავებით, რომ ანტონი არ სარგებლობს ბაუმეისტერის ლათინური ორიგინალით, არამედ ხელმძღვანელობს გადმორუსულებული დედანით (მოსკოვი, 1789 წ.). ენა საფილოსოფიო ნაწერებისა მეტად მძიმეა. ღირსება მათი იმაშია, სხვათა შორის, რომ ანტონმა რამდენიმე ტერმინი შექმნა: არსი, არა არსი, არსება უზიარებელი, ყოვლადი და კერძო, არსი შეზავებული, გამოხატვა (იდეა), სრულება. აი ერთი ნაწვეტი მისი „საითიყო ფილოსოფიიდან“. „საპრაქტიკოსა ამის ფილოსოფიისა განსაზღვრებისა პირველ დამდებელნი ადვილისა და მე გულის ხმა ეყოფთ წინადადებათა მათ, რომელნიცა განსაზღვრებასა ამას შინა იმპირვიან და რომელნიცა განვმარტნეთ უშესაბამესითა კარგითა“.

ზ ა ქ ა რ ი ა გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი .

ანტონ კათოლიკოზის სახელთან დაკავშირებულია ზაქარია გაბაშვილის მოღვაწეობა. იგი იყო მეფის მოძღვარი და მეტეხის სტამბის ზედამხედველი. ზაქარია გაბაშვილმა თავისი სახელი უკვდავი ჰქმნა იმ ბრძოლით, რომელიც მან გაუწია კათოლიკოზს ანტონს და საპატრიარქო ტახტი ჩამოართმევინა, გაბაშვილი ეკუთვნოდა იმ წრეს, რომელიც უკმაყოფილო იყო ანტონ I კათოლიკობისადმი მიღრეკილებით და უფრო მეტად იმ განკარგულებით, რომლის ძალით მონასტრის წინამძღვრებს ჩამოერთვათ უფლება დამოუკიდებელი განგებლობისა საეკლესიო ქონებათა. ზაქარია გაბაშვილმა არ იკმარა ანტონის გადევნა საქართველოდგან, — მან უძღვნა დამარცხებულს პატრიარქს სატირა „კატის ომი“.

ამ სატირაში ანტონი კატის სახელწოდებით არის დასურათებული, რადგან აეტარს ჰსურს აღნიშნოს კათოლიკოზის სამეფო ჩამომავლობა, — იგულისხმება კატის შოდგმა ლომთა გვარადგან. ამით აიხსნება სატირის დასაწყისი: „ყოველს მგრძნობელს ცხოველს შუა წინ წამოდგა ნაზად კატა, მას მიუგავს ლომსა ბეწვი, სინჯაფს გარდამატა“, კატამ, გოლიათ-ბუნ-

ბერაზმა“ , აისხა ტანს აბჯარი, მოსწყურდა „სისხლში ცურვანი“ და თავებს გამოუცხადა ომი. გამარჯვებაც მას დარჩა.

თავნი შეუქვა და შელექა,
ვით ლომიან მხეცნი მოსრისა...
სად დაჰკრის ფეხი, თავს დასცის მეხი,
ტიინი გაუპის დაუთვალეხი.

ამ სიტყვებით განმარტავს გაბაშვილი კათოლიკოზის პირველს გამარჯვებას მშვიდობიანად მცხოვრებს—მონასტრებზედ, რომელთაც შეუბოქა ქონებათა გამგებლობა. თავებმა ძალა მოიკრიბეს და მიესიენენ კატას, დასცეს და „კუდი ძირში მოაკენიტეს“. ამით აღნიშნავს ანტონის საპატრიარქო ტახტიდგან გადაყენებას. კატას დაესიენენ თავებები სხვა-და-სხვა მხრიდგან: გუდამაყრიდგან, დალისტნით, ბუხარელი, „ფრანციელი“, ხორასნით და სხვ. ყველამ გაჰკრა კლანქი, ჰკიცხავენ და ლაფს ასხავენ კატას:

ციცაჲ, ვეღარ დადიდინდი,
დამიღონდი, გამითურინდი...
თავში სცემდის, ჰვას დასცემდის
ერთი თავგი წუწკი შერადი.

გალახული, გათრეული; გათახსირებული კატა მზის ჩასვლისას უკვე სამწუხარო რასმე წარმოადგენდა:

რას მიდრკა მზეცა, დაბნელდა ზეცა,
კატისა ბეწვი აღვიდეს მტვერად,
ჰკრეკდენ სიმარჯვით, ათრეგდენ ტანჯვით,
ჰკრელს თვალს უქცევდნენ ნახშირის ფერად,
ერება გულსა, წელულ-დადაგულსა,
ტირს, სით მოვშავდი ამათში მე რად.

კატა დასტირის თავის კუდს და ეთხოვება მელას, ყარყუმს, სამურს. ესენი მუხლის თავებზედ დაეცემიან და თავიანთ მწუხარებას უცხადებენ, რომ კატამ დაჰკარგა კუდი, რომელიც ღირდა მთელს საფრანგეთად. დაცინევა კათოლიკეთა მისისიო-

ნერებზედ. კატამ გადასწყვიტა წაეიდეს ყააბას (მოსკოვს) და თვალცრემლიანი ეხვევა გარშემოხვეულს ცხოველებს.

ამ სასტიკი სატირის დამწერი ზაქარია „ნამოდღერალი“ ერეკლე მეფის დროს თვით იქმნა განდევნილი საქართველოდგან. გაბაშვილი გადასახლდა იმერეთს, სადაც კოტა ხნის შემდეგ თავი შეაფერა მისმა შვილმა პოეტმა ბესიკმა.

„კატის ომის“ მსგავსი ნაწერები ცნობილია რუსულს და სპარსულს მწერლობაშიაც.

გაიოზ ნაცვლიშვილი და დავით ალექსიძე.

ანტონ კათოლიკოზის გავლენის ქვეშ მოქმედობს ორი პატივცემული პირი—გაიოზ ნაცვლიშვილი და დავით ალექსიძე, თელავის სემინარიის რექტორები. ანტონ კათოლიკოზის მეცადინეობით საქართველოში დაარსდა სწავლა-განათლება ახალს ევროპულს სისტემაზედ დამყარებული. ტფილისში და თელავში გახსნა სემინარიები, სადაც საგნების შესწავლა წარმოებდა სქოლასტიურს სისტემაზედ. ეს სისტემა ევროპისათვის უკვე დაძველებული იყო, მაგრამ საქართველოში იგი გახდა აუცილებელ საუცხურად ახალი განათლების მისაღებად. თელავის სემინარიის შესახებ ჩვენი გვაქვს საკმარისი ცნობანი, ტფილისის შესახებ კი მეტად ლარიბნი ვართ. თელავის სემინარიის პირველი რექტორი იყო გაიოზ ნაცვლიშვილი (1746—1819). იგი იყო ს. მაღაროდგან და აღიზარდა ანტონის ხელმძღვანელობით, მეტადრე როცა ანტონი დაბრუნდა რუსეთიდან საქართველოში. 1765 წ. გაიოზი 19 წლისა შეიქმნა და ანტონმა მთავარ-ღიაკენადაც აკურთხა. ამას შემდეგ გაიოზი ანტონს არ მოშორებია: 1772 წ. გაჰყუა მას, პეტერბურგს ერეკლე მეფის მინდობილობით გაგზავნილს, როგორც მცოდნე რუსული ენისა. მოსკოვში გაიოზი შევიდა სწავლის დასამთავრებლად სლაგ-ბერძნულ-ლათინურს აკადემიაში. აქ დაჰყო ოთხი წელი (1774—1778) და დაბრუნდა საქართველო-

ში. ანტონმა აკურთხა არქიმანდრიტად და დანიშნა თელავის სემინარიის რექტორად. ამ სემინარიის გახსნის დღესასწაული აღწერილია თვით გაიოზის მიერ. წირვის შემდეგ რექტორმა წაუკითხა სემინარიელებს კათოლიკოზის „ინსტრუქცია“ და წესი, რომელიც უნდა დამყარებულიყო სემინარიაში. ქება შეასხა ერეკლე მეფესაც, როგორც სწავლა-განათლების მფარველს, და აღნიშნა, რა განსხვავებაა ცოდნის და უცოდინარობის შორის. სწავლა უნერგავს კაცს სიყვარულს მოძმეთადმი და განუმარტავს შემოქმედის სიბრძნეს. დასასრულს გაიოზი ლოცვა-კურთხევას მოიღებს ერეკლე მეფეზედ, რომელმაც განაგრცელა მეცნიერება და თავის სამშობლო „ახალ ათინად“ გარდაქმნა. პირველს დღესვე გაიოზმა მისცა სემინარიელებს გაკეთილი გრამმატიკიდგან. გარდა ამისა, სემინარიაში ასწავლიდნენ რიტორიკას, ლათინ-მეტყველებას, ისტორიას და ფილოსოფიას.

გაიოზი რექტორად მხოლოდ ერთი წელიწადი დარჩა. 1784 წ. მისი ადგილი უკვე უქირავს დავით ალექსიშვილს (ალექსიძეს). გაიოზი კი დაადგება დიპლომატიურს მღვაწეობას: მას ვხედავთ 1783 წ. გიორგიევსკში, სადაც ერეკლე II შეეკრა ტრაქტატით ეკატერინე II. 1785 წ. იგი ინიშნება ოსეთის კომისიის წევრად და ემსახურება მთიელთა შორის ქრისტიანობის აღგენის მიზანს. დაუახლოვდა რაგენერალ პოტემკინს, გაიოზი გადასახლდა კრემენჩუგს, სადაც გადასწერა მრავალი წიგნი. 1790 წ. იგი შეხვდება მიტროპოლიტს იონას ქალაქს იასსში და მასთან ერთად ქართულად სწირავს პოტემკინის თანადასწრებით. 1793 წ. იგი აკურთხეს პეტერბურგს ეპისკოპოზად და დანიშნეს მოზდოკის არქიელად. ამავე დროს მიიცვალა ასტრახნის ეპისკოპოზი და ამიტომ გაიოზს მიანდევს ამ ეპარქიის მართვა. გაიოზმა გამოიჩინა დიდი ენერგია და უნარი ოსების მდგომარეობის გაუმჯობესების სახსრების გამოძიებაში: განაახლა ეკლესიები, დააარსა მონასტერები, გახსნა სკოლები და თვით შეადგინა ოსთათვის ანბანი.

16 ოქტომბერს 1799 წ. გაიოზი დაინიშნა სარატოვის და პენზის არქივისკოპოზად. გადაიკვალა ასტრახანს 1819 წ.

გაიოზმა დასწერა: 1) „მცირე ქართული გრამმატიკა“, დაბეჭდილი 1789 წ. კრემენჩუგს ხუცური და მხედრული ანბანით. გრამმატიკა შეიცავს ბგერათა, ეტიმოლოგიის და სინტაქსისის განხილვას; 2) საქართველოს ისტორია; 3) წინა-სიტყვაობა ანტონ I „წყობილ-სიტყვაობისა“ ხუთტაეპოვანი ლექსებით და 4) ქადაგებანი (თელავის სემინარიის გახსნის დღეს, რუსეთის იმპერატორთა საქართველოს მეფეების შფარველობაზედ, შესხმა ერეკლე მეფისა). გაიოზმა სთარგმნა: 1) მიმოსვლა ბარონ დე პოლნიცისა (რუსულით) რომელიც მიუძღვნა 1776 წ. მეფის ვახტანგის ძეს გიორგის; 2) ამბროსი მედიოლანელ ეპისკოპოსისა „მიცვალებისათვის ძმისა მისისა სატირისა (1789 წ. კრემენჩუგს) და თეოდოსი დიდისა“; 3) სამღვთო ისტორია (დაწყებ მოზდოკს, 1799 წ.); 4) სამღვდლო რედლამენტი; 5) პეტრე დიდის ისტორია შობილგან სიკვდილამდე; 6) კვიროსის ისტორია; 7) ძველთა სამეფოთა ისტორია; 8) სამხედრო არტიკული პეტრე დიდისა; 9) ევროპის ქალაქთა ლექსიკონი; 10) სამგზავრო გეოგრაფია; 11) ღვთის-მეტყველება, მოსკოვის არქიელის პლატონისა; 12) მარკ ავრელია; 13) ველიზარი მარმონეტელისა; 14) სამეფო ტომარი; 15) კიტაის სიბრძნე; 16) განმარტება იგავთა სოლომონისათა, 17) ვასილ დიდის ეპისტოლენი; 18) სარწმუნოების კითხვა-მიგება, და კიდევ რამდენიმე სხვა წიგნიც გადმოუღია. ეს სია ამტკიცებს გაიოზის არამც თუ შრომის მოყვარეობას, განსაკუთრებითს მიმართულებასაც. იგი სთარგმნის ორ-გვარი დარგის წიგნებს: ერთი შეეხება ღვთისმეტყველებას, მეორე საპრაქტიკო საქმეს, დანიშნულია სკოლაში სახმარებელ სახელმძღვანელოებად.

დავით ალექსიძე (მესხიშვილი) დაინიშნა თელავის სემინარიის რექტორად გაიოზის შემდეგ. დავითიც ანტონის მოწაფე იყო. მასწავლებელთან ერთად ახალმა რექტორმა შეადგინა სახელმძღვანელოები ღვთისმეტყველების, გრამმატიკის, რი-

ტორიკის, ფილოსოფიის და ფიზიკისა. განსაკუთრებით მას ეკუთვნის გეოგრაფიის სახელმძღვანელოს შედგენა. აღექსიძე დაინიშნა ბატონიშვილის დავით გიორგის ძის აღმზღველად. თელავიდან გადმოსახლდა ტფილისს ანჩხატის უბანში და აქ სახელწოდებით „ფილოსოფოზი ცუკია“ გადაიკვალა 1830 წ. დიდს სიღარიბეში.

დავითს დაუწერია მრავალი ლექსები და შესხმა-ქებანი. ჯერ როცა „გრამმატიკას“ სწავლობდა, კათოლიკოზის ბრძანებით აღექსიძემ ერეკლე მეფეს მოახსენა ქება-იამბიკონი. „რიტორების“ სწავლის დროს მეორედ მოახსენა მეფეს შესხმა სახელწოდების დღეს: „ვისურვოთ სულით; ვიმეხსიეროთ გულით, შევასხათ ქებით შუწნიერ შეთხუზულებით, ორ სკიპტრაპყრობით, ერთყოფმონარხოზით, სიბრძნისა ტრფობით მებრ სოლომონითობით შესხმისა სურვით კეთილ-დასაბამობით“. დიდი ქება შეასხა მან გიორგი მეფეს 1798 წ. (თებერვ. 22), ტახტზედ ასვლის დღეს. ორატორი იმით იწყებს თავის სიტყვას, რომ იგი შეპყრობილია „ორთა სხვათა ვნებისათა მწუხარებისა და სიხარულისათა“. პირველი გამოწვეულია ერეკლე მეფის სიკვდილის მოგონებით, მეორე აღუძრა გიორგის გამეფებამ. „მძაფრმა ცეცხლმა“ მოსტაცა საქართველოს ხელმწიფე მამაშენიო, რომლის მახვილითა მოიწყვიდეს უღმრთონი იგი აგარიანნი, მტერნი ხორც-ქმნილის ძისა ღვთისა. მწუხარებით გოდებს ივერია, დედოფალი, ძენი მეფისანი (ლეონ და ვახტანგ) და ეკლესია. ამ გოდებას მოჰყვა სიჯარული, რომელიც გამოიწვია გიორგის ტახტზედ აღსვლამ. ოთხმა მიზეზმა მოგანიჭა სკიპტრა და გვირგვინი: განგებამ, პირმშობებამ, მამამ (სწორე მსაჯულმა) და კურთხევითა დედოფლის და კათოლიკოზის ანტონისა: წარმართე გონიერად სამეფო შენიო, „ვინაიდგან გარეშე გონიერებისა არა არს ცხოვრება კეთილად და სამართლად. რამეთუ სადაცა არს ესე, მუნ შუებით ცხოვრება არს ბრძნისამებრ პლატონისა“: ამ სიტყვას მოვიდებ; ვითარცა შესწირა ქვრივმა წვლილი თვისიო. ამ გვარად ეს სიტყვა აშენებულია სქო-

ლასტიურ სისტემაზედ და განიყოფება რამდენსამე ნაწილად: შესავალი, თემა, თხრობა და დასკვნა. შესხმითი სიტყვები და ლექსები აღექსიძეს მიუძღვნია სხვა პირთათვისაც. მისი ხელმძღვანელობით მისმა მოწაფეებმა (ანდრონიკა შვილმა, ქობულა შვილმა) შესხმა მოახსენეს ვახტანგ ბატონიშვილს.

ანტონ I კათოლიკოზის შობის დღეს „სიბრძნის მოყვარემ“ დავით აღექსიძემ იამბიკო ხუთ-მუხლოვანი მოახსენა, რომლის კიდურ-წერილობა არს: „ვინ ღასცა ქნარი, განაკრთო ცქარი“. აი დასაწყისი ამ ლექსისა, რომელიც ამტიციებს, რომ ლექსწყობა დავითს არ ეხერხებოდა,

ველმან კაზმილმან განიკრთო მთელჯარედ
ირგუღიფა მორთხმით, სრულება კეთილობით...

დავითს ეკუთვნის შესხმა „სრულიად გიორგისა და ივერიისა ამერ-იმერთა თვითმპყრობელისა დიდისა მეფაჲსა თამარისა დავითიან პანკრატოვანისა მეფისა გიორგისა ასულისათვის თქმული იამბიკონი“. ეს შესხმა მრავალ-სიტყვოვანი ოღაა.

დავითს უწერია მრავალი ლექსი სახუმარო, სატრფიალო და ხშირად უწმაწურიც. აი მაგალითები მისი რეულის, ფისტიკაურის და შაირისა: „აქიმებო, ოლოლო, ამას ჭყივის ოლოლო, რას მიკითხავ ქურდობასა, კარგად მომდის ეს როლი“. ანუ:

საქებია, ვინც ქვეუანას
ასე მოსთიბს, როგორც უანას,
ამით ვეცხლსა შეიგროვებს,
რა მგამა იწეებს უაუანას,

უწმაწური ლექსი მიუწერია დავითს ევსევი ბერისათვის. სადიპლომატიო მიწერ-მოწერის ქალაქებში, რომელნიც დავითისაგან ერეკლეს სახელით იყვნენ დაწერილნი, აღმოჩნდნენ ბევრი შეუფერებელი და სასირცხვო ლექსები. მოსკოვის არქივში ჩვენ გვინახავს ამგვარი რამდენიმე ლექსი. ამით აიხსნება მეფის ირაკლის ასულის მარიამის უკმაყოფილება დავითისადმი

და სატირა მის აღრესით დაწერილი ანჩისხატის დეკანოზის სოლომონ ალექსიძის სახელზედ:

დაბრძანდი მიწის სკამზედა

გვერდით მოისვი ცუკია,

უსჯულო, უღთო, წარმართი,

ჰლუტი, გაქნილი ცრუ კია,

აყვია, ღაშუბ-განრთხმული

ვირზედა შესაყვია...

პროზად დავითს დაუწერია „სიზმრის ახსნა“ და მეფის ირაკლის მეორის ძის ლეონისათვის თქმულნი ათნი სიტყვანი (1781 წ.). პირველს ნაწერში სიზმარს ახსნის იგი სამნაირად: 1) სიზმარში იგივე წარმოუდგება კაცს, რაც უხილავს; 2) ან იგი წარმოსდგება ეშმაკის მოჩვენებით; 3) ანუ „ღვთისა მიერ იქმნების“. მეორე ნაწერში განხილულია ლეონის დაბადება, აღზდა, რუსეთში წასვლა ირაკლის ელჩად, მისი მოღვაწეობა, სიკვდილი, მშობელთა მწუხარება და მოთქმითი მისი გლოვა. დავითი გათქმული იყო როგორც კალიგრაფი და მრავალ თხზულებათა გადამწერი.

საისტორიო თხზულებანი 16-XVII—XVIII საუკ.

(ვახუშტი, გორგოჯანიძე, ჩხეიძე, ორბელიანი და სხვ.)

ისტორიის შემუშავებას და მისი წყაროების შეკრებას დიდი ღვაწლი დასდეს მეფე ვახტანგმა VI და მისმა შვილმა ვახუშტმა ამათ გვერდით მუშაკობდნენ რამდენიმე წარჩინებულნი პირნი, მათ შორის ბატონიშვილებიც. ჩვენ უკვე განვიხილეთ ვახტანგის მიერ მიღებული შრომა „ქართლის ცხოვრების“ შესავსებლად, ამიტომ პირდაპირ მივმართავთ ვახუშტს, რომელმაც განაგრძელა მამის სამეცნიერო მოღვაწეობა.

ვახუშტი შესანიშნი გეოგრაფი და ისტორიკოსია. იგი დაიბადა 1696 წ., შეირთო 1716 წ. გიორგი აბაშიძის ქალი

მარიამ. ბავშობილდგანვე გამოიჩინა დიდი ცნობის მოყვარეობა და სამეცნიერო მეცადინეობისადმი მიდრეკილება. 16—17 წლისა იქნებოდა, როცა კათოლიკეთა მისიონერებს დაუახლოვდა და მათ დახმარებით შეითვისა ლათინური ენა. სახელმწიფო საქმეებშიც ადრე გაერია და მამის მაგივრად სამეფოსაც მართავდა, როცა ვახტანგი პეტრე დიდთან დაღესტანში გაეშურა შესაერთებლად სპარსეთის წინააღმდეგ. როცა ვახტანგმა დაჰკარგა ქართლის ტახტი და გადასახლდა მოსკოვს, ვახუშტიც თან გაჰყვა, დასახლდა იმ ქუჩაზედ, რომელიც ახლაც „გრუზინსკაია“ არის წოდებული და შეუდგა სამეცნიერო შრომას. გადიცვალა 1772 წ. და დასაფლავებულია დონის მონასტერში. შეიღებო ივანე, ნიკოლოზ, ალექსანდრე და ანნა ადრე დაეხოცნენ. მისს ასულს მარიამ ბაგრატიონისას 1789 წ. დაენიშნა პენცია 1550 მან. ვახუშტს მამამ გადასცა მრავალი საისტორიო მასალა, რომელიც საქართველოდგან მოსკოვს წაიღეს. ამ წყაროების მიხედვით ვახუშტმა დასწერა საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მე-XVIII საუკუნამდე, რომელიც ავსებს „ქართლის ცხოვრების“ მოთხრობას. ამ ისტორიით ვახუშტმა გამოიწვია უსიამოვნოება რამდენიმე გვარეულობისა, რადგან ფაქტებით თავისებურად სარგებლობდა. ვახუშტმა იხელმძღვანელა ისეთი წყაროებით, რომელნიც ამ ბოლო დროს აღმოჩნდნენ: მესხური დავითნი, სიგელი ბარათაშვილისა და სხვ. ვახუშტმა თავის ისტორიაში შეიტანა აგრეთვე აღწერა ოსეთისა. მოთხრობა მიუყვანია 1744 წლამდე და 20 ოქტ. 1745 წ. შრომა დაუმთავრებია.

გარდა ისტორიისა ვახუშტმა დასწერა შესანიშნი თხზულება „ღეოღრაფიული აღწერა საქართველოჲსა“, რომელსაც მიუძღვის შესავალი: „ზენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“. ამ წიგნში აღწერილია სამცხე-საათაბაგო, ქართლი, კახეთი, კუხეთი, თუშეთი, დიდოეთი, იმერეთი (სამეგრელო და აბხაზეთი) და ოსეთი. ვახუშტი აღწერს გეოგრაფიულს მდებარეობას ისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოგრა-

ფიული ცნობებით. შრომას დართული აქვს 22 რუკა. ამით ისარგებლა 1738 წ. პეტერბურგში ფრანკუზმა — ასტრონომმა იოსებ დელილმა ამიერ-კავკასიის რუკის შედგენაში. ვახუშტის შრომას ემატება მნიშვნელობა იმ მოსაზრებითაც, რომ მან თავის აღწერა დაამყარა სახელმწიფო დოკუმენტებზედ, სიგელ-გუჯრებზედ.

ვახუშტმა სთარგმნა ქართულად რუსულიდგან გეოგრაფიის სახელმძღვანელო სკოლაში სახმარებლად. ეს თარგმანი შედარებით დედანთან შემოკლებულია ბევრგან და შეესებოდა იქ, სადაც ცნობებია მოყვანილი შესახებ სპარსეთის, ოსმალეთის და საქართველოსი. ეს გეოგრაფია შეტად მძიმე და მახინჯი ენით არის გადმოღებული. მთარგმნელი სიტყვასიტყვით მისდევს დედანს და იცავს რუსულს კონსტრუქციას. საყურადღებოა, რომ ვახუშტმა 1740 წ. რუსული წერა ჯერ კიდევ არ იცოდა. ეს სჩანს იმის ქართულად ხელმოწერილი თხოვნიდგან, რომელიც ელისავეტა პეტროვნას მიართვა. 1743 წ. ვახუშტმა აღბეჭდილს მოსკოვს ქართულს დაბადებას პასხალია დაურთო. იმანვე გალექსა „ვისრამიანი“ და რუსულით გადმოიღო ანტიქრისტეს მოსვლა.

მოკლე ისტორია საქართველოსი შეადგინა კათოლიკოზმა ანტონ I-მა სათაურით: „საქართველო — იმერთა მეფეებთა შთამომავლობანი და გვართა ცვლილებანი“ და მიძღვნილია ყიზლარის კამენდენტს ლენერალ ივანე ლვოვიჩს რუნდოროვსადმი. ეს წიგნი დაწერილია ამ კომენდანტის თხოვნით და შეიცავს საქართველოს ისტორიის მიმოხილვას ძველი დროიდგან ვიდრე ვახტანგ VI მოკლედ, სხარტულად. მოთხრობა განაწილებულია თექვსმეტ კარად ანუ „სიტყვად“.

ისტორიული ნაწერები უკანასკნელი ორი საუკუნისა (XVII—XVIII) შეტანილია „ქართლის ცხოვრების“ მეორე ნაწილში. აქ არიან მოქცეულნი: 1) ქორონიკონები ვახუშტისა 1201—1755 წ-დგ; 2) საქართველოს ცხოვრება 1659—1639 წლამდე სეხნია ჩხეიძისა. ჩხეიძე თანამგზავრდ იყო გიორგი XI

ყანდაარის ლაშქრობაში და ამით აიხსნება, რომ სპარსეთის ამ დროის ამბები დაწვრილებით აქვს მას აღწერილი. 3) საქართველოს ცხოვრება 1739—1757 ჰაპუნა ორბელიანისა გაგრძელებაა ჩხეიძის მოთხრობისა. იგიც ყოფილა სპარსეთს და მონაწილე იყო ომებისა, რომელიც აღწერილი აქვს. ეს ორივე ნაწერი ხასიათით და აღწერილობის კილოთი წააგვანან მემუარებს ანუ საისტორიო მოგონებას. 4) ისტორია საქართველოსი ფარსადან გორგიჯანიძისა: გორგიჯანიძე (=გორგიჯანიძე) დაიბადა გორში 1626 წ. და გაიზარდა როსტომ მეფის კარზედ. იყო რამდენჯერმე სპარსეთს დიპლომატიური მინდობილობით: მტერი და მოყვარე ბევრი ჰყოლია, რწმენა კეთილისა. არ დაუკარგავს და თავის ანდერძში ყველას ურჩევს მოყვასს მიაგოს კეთილი. შეიღოს ურჩევს ხელმოკერით იცხოვროს და საიდუმლოება არვის გაუზიაროს. ეს ორიოდე აზრი ისტორიკოსისა გვიჩვენებს მის შეხედულებას და ცხოვრების დაკვირვებას იმ აწეწილს გარემოებაში, რომელშიაც საქართველო ჩაჭარდა: გორგიჯანიძემ შეადგინა აგრეთვე ქართულ-სპარსული ლექსიკონი, მოკლე ისტორია ოსმალეთის ხონთქრებისა და მუსულმანთა კანონები ლოცვა-მოწყალების შესახებ. ამ ნაწერების დასახელებაც საკმარისია აღვიაროთ, რომ გორგიჯანიძე მცოდნე იყო საქართველოს და აღმოსავლეთის ისტორიის და ენებისა. ისტორია, ამ განათლებული კაცისაგან დაწერილი, უნაკლულო არ არის. ძველი დროება საარაკო ელფერით არის მოთხრობილი და მხოლოდ როსტომის, ვახტანგ V, შაჰნავაზის, გორგის მეფობა დასაბუთებულია დაწვრილებითი აღწერით.

ისტორია 1722—1795 წ. აღწერა ომან მდივანბეგმა. ბატონიშვილმა თეიმურაზმა დასწერა: სრული ისტორია საქართველოსი და მოკლედ ისტორია 1789—1801 წ., სადაც მეტი ყურადღებით მოეპყრო ალა-მაჰმად ხანის მიერ ტფილისის აღების ამბავს. ბატონიშვილებმა დავითმა და ბაგრატიმა დასწერეს

ისტორია 1744—1835 წ. ეს შრომა გაგრძელებაა ვახუშტის ისტორიისა.

საისტორიო ნაწერები ეკუთვნის კათოლიკოს ზაქარიას მე-XVII საუკ. სცხოვრებდა). და უცნობს ავტორს, რომელმაც აღწერა მესხეთის თათართან 1625 წ. დაქერა. ამავე დროიდან მოუღწევია რამდენსამე ხრონოლოგიურს ცხრილს, ისტორიული ცნობებით შევსებულს. გვაქვს გალექსილი ისტორიაც უძველესი დროიდან ვიდრე მე-XVIII საუკ. ნაწყვეტი ამგვარი ისტორიისა გამოიცა 1897 წ. დეკ. ლამბაშიძის მიერ. საისტორიო ნაწერები მე-XIX საუკ. ეკუთვნის ნიკოლოზ დანიანს, პლ. იოსელიანს და სხვ. „კალმასობა“ ბატონიშვილის იოანესი შეიცავს აგრეთვე საისტორიო მოთხრობასაც. ჩვენ არ გაგვითავებია ისტორიული ნაწერების სია, მაგრამ ესეც მოწმობს, რომ საისტორიო თხზულებებით ჩვენი მწერლობა ღარიბი არ არის.

მოგზაურობანი, მემუარები და ავტობიოგრაფია.

ქართველები უცხო ქვეყნებში მოგზაურობდნენ ძველი დროიდანვე. მოგზაურობის მიზანს შეადგენდნენ: წმინდა ადგილთა მოლოცვა, აღებ-მიცემობის გაძლიერება, ან პოლიტიკური საქმეების მოწყობა. მოგზაურობის დაწვრილებითი აღწერა ჩვენებს ჩვეულებად არ ჰქონიათ. ცნობებს ქართველთ მოგზაურობაზედ აქ-იქა ვპოულობთ. მე-IV საუკ. პალესტინაში იმგზავრა მეფე მირიანმა, ვახტანგ გორგასლანმა მეხუთე საუკუნეში, ოთხი საუკუნის შემდეგ ილარიონ დონაურმა, მე-XI საუკ. მარიამ, ბაგრატ მესამის დედამ. მხოლოდ ახალდროის მოგზაურები აგვიწერენ იმ ადგილებს, რომელნიც შემოიარეს და შეავსებენ თავგადასავალის მოგონებით, რომელიც გზაში შეემთხვათ. ამ გვარი ხასიათისაა მოგზაურობა ს. ს. ორბელიანისა, ზემოყე მოხსენებული. მე-XVI საუკ. იერუსალიმი მოილოცა აბხაზეთის კათოლიკოსმა მაქსიმემ. მე-XVIII

საუკ. გახშირდა უცხო ქვეყნებში მოგზაურობა და ჩვეულება ნახულ-გაგონილის აღწერისა. მოგზაურთა შორის შესანიშნო არიან: არქიეპისკოპოზი ტიროთე, მიტროპოლიტი იონა, რათ. დანიბეგივილი, თავ. გ. ავალიშვილი და სხვ. ტიმოთე არქიეპისკოპოზი, გვარად გაბაშვილი, განათლებულთ მღვდელმთავართა რიცხვს ეკუთვნის. როდის აღიკვეცა იგი ბერად, — არ სჩანს. ვიცით მხოლოდ, რომ 1738 წ. გაგზავნილ იქმნა რუსეთს ხარისხით ქუთათელ მიტროპოლიტისა დესპანად იმერეთის მეფის ალექსანდრე გიორგის ძისა წინაშე იმპერატრიცა ანნა იოანნოვნასა. მობრუნდა რა რუსეთიდან, მიიღო სამთავროს ეპარქია და ბოლოს ქართლის არქიეპისკოპოზობა. ანტონ კათოლიკოზის საქართველოდგან გადევნის გამო ტიმოთეც, როგორც თანააღზდილი მისი, იძულებულ იქმნა დაეტოვებინა კათედრა და წასულიყო საბერძნეთს და პალესტინას. 1757 წ. იგი ისევ საქართველოში სცხოვრობს, მაგრამ უეპარქიოდ, დავით გარეჯის მონასტერში და ცოტა ხნის შემდეგ გადასახლდა რუსეთს და მიიკვალა 1764 წ. ქ. ასტრახანში.

ტიმოთე კარგი მცოდნე იყო ენებისა, ფილოსოფიისა (პროკლე დიოდოხის), ღვთის-მეტყველების და საერო ლიტერატურისა. იმას მოწმობს მისი თხზულება „მოხილვა წმინდათა ადგილთა და სხვათა აღმოსავლეთისა ადგილთა“. ამ წიგნის დამწერი თავის თავს უწოდებს ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსად. სარწმუნოებრივი აღტაცებით და ნიჭით ტიმოთე ღირს პატივსაცემი წევრია ანტონი კათოლიკოზის თანამოაზრეთა და მიმდევართა შორის. შესავალში ტიმოთე განმარტავს მიზანს თავის მოგზაურობისას და მოსაზრებას, რომლითაც ხელმძღვანელობს „მოხილვის“ შედგენის დროს. მან განიზრახა დაეთვარიელებინა ქართველთა მონასტრები წმიდა ადგილებში: „ვიხილენით და აღმოვიკითხენით ჰიეროვლობით ნაღვაწნი მამათა ჩვენთა ქართველთანი და ფრიად განკვირებულ ვიყავ მათთვის, რამეთუ იგავადაცა არა მსმენოდეს ესენი, რაოდენიცა მე აქა მათთვის აღწერენ“... ავტორი ითხოვს შენდო-

ბას, თუ შეცდომა რამე მოუვიდა იერუსალიმის, მთაწმიდის და სხვა მონასტერთა აღწერის დროს, „რამეთუ არავინ არს უცდომელ და მე მას ემად ყოველთა უკნინესი ვიყავ“. მოგზაურობა ტიმოთესი განაწილებულია 23 თავად. პირველად აღწერს მიმოხილვას ტფილისით ათონის მთადმდე. მთაწმიდას იგი დაათვალიერებს მონასტრებს: ივერიისას, ათანასისას; ვაქტაედისას, ქალანდარს, ყუთულამიშს, ფილოთეოსისას, დიონოსიოსისას, სვიმონპეტრესას, ქსიროპოტამოსისას, უზოლრაფისას, სტაერონიკიტისას და სხვ. შემდეგ კონსტანტინოპოლით მიდის იგი იერუსალიმს და ეგვიპტეს. დაბრუნდა ათინით საქართველოში და თან მოიტანა დაწერილებითი აღწერა თავის მოგზაურობისა. საქართველოდგან წავიდა 1755 წ. თეიმურაზ II დროს. გზად ახალციხიდან ტრაპეზონამდე და სუყველგან იგი ბეჯითად ათვალიერებს და რაც შესანიშნავი აღგილია, აღწერს და აფასებს. სმირნა, ხიოსი, მიტილენე, ტრიპოლისი არ დარჩნენ მოუხსენებელნი. დაწერილებით შინჯავს ტაძრებს და მათ აღწერილობას ისტორიული საბუთებით ავსებს. საცა კი შემთხვევა ეძლევა, არ ივიწყებს სახალხო გადმონაცემებსაც, ხშირად აპოკრიტულს ცნობებსაც თავის „მოხილვის“ დასასაბუთებლად. ათონის მთაზედ ყველაზედ მეტი ყურადღება მიაკცია ივერიის მონასტერს, რიმელსაც იგი მოჰყავს აღტაცებაში სიმდიდრით და სილამაზით. კარის ღვთისმშობლის მობძანება ზღვით ათონზედ და გაბრიელის მიერ ხატის მიბძანება ივერიის მონასტერში ავტორს დაწერილებით მოუყვანია. აქაურს მოღვაწეებს წმ. ექვთიმეს და გიორგის, თორნიკეს, ბაგრატ კუროპალატს მოწიწებით იხსენიებს.

ტიმოთე დაჰკვირვებია ათონის ბუნებას და იქაურ სამონასტრო ცხოვრების წეს-წყობილებას. იგი აღნიშნავს ბუნების სიმდიდრეს და მტკიცე ბერულს მყუდროებას, რომელიც აქ მეფობს. მთაწმიდას მდებრობითი სქესის პირუტყვი და ფრინველიც კი არ მოიპოვება. განყენებული ცხოვრება მონაზონთა სამავალითაა. სამონასტრო განათლება ჯერ კიდევ

ჰყვოდან: ვატოპედში ნახა მან სკოლა, სადაც ასწავლიდნენ საბერო მოსწავლეებს ღვთისმეტყველებას, მეტაფიზიკას, რიტორიკას. ცნობებს ჰკრებავს შესახებ მონათესაობისა ქართველთა — ივერთა და ლიშპანელ ბერთა შორის; ისტორიულს ფაქტებს საქართველოს გაქრისტიანების დროებისას; ღვაწლს ქართველთა მცფეთა ათონის მონასტრების აღშენებაში, როგორც ფილოთეოსის დამთავრება ლეონ მეფის შეწირულებით.

ტიმოთე ყველგან პატივისცემით იყო მიღებული, ჯვარით და ზარის რეკით მიეგებებოდნენ წინ ძმანი, როგორც ახლაც ჩვეულებად აქვსთ. ათონიდან წავიდა კონსტანტინოპოლს და იქიდან იერუსალიმს. გზად დაათვალიერა ულუმბოს მონასტერი. ბოსფორს და სტამბოლს უძღვნა პოეტური აღწერა, რომელსაც ჩვეულებრივ სასოებითი გრძნობით შეამკობს. იერუსალიმში ტიმოთემ ნახა ყველა წმიდა ადგილები, სადაც კი მაცხოვარმა თავისი უკვდავი სახელი დასტოვა: ნაზარეთი, კანა, თაბორი, კლდე, საიდგანაც ებრაელებს უნდოდათ იესოს გადმოგდება, ადგილი, სადაც ქრისტე შეიპყრეს, დაადგეს ძოწის გვირგვინი, განსაჯეს და ჯვარს აცვეს. ტიმოთეს მოჰყავს „რაოდენი სატანჯველი მიაპყრეს უფალსა“, რომელიც თვით უფალმა აუწყა ელისაბედს: „მტილთა მას ზეთის ხილთასა ოდეს შემიპყრეს, მცეს მე პირსა მჯილი 122; ყჭრილისცემა მომაპყრეს 30, მცეს თავს და მკერდსა კვერთხი 205 და სხე“. ტიმოთეს მოჰყავს ცნობები ქართველთა დამყარების შესახებ იერუსალიმში მირიან და ვახტანგ გორგასლანის დროიდან. ჯვარის მონასტერში მან ნახა სხვათა შორის სურათი შოთა რუსთაველისა, მეჭურქლეთ-უხუცესისა. იგი ჩამოსთვლის ვის და როდის, რომელი ქართველთა მონასტერი აღუშენებია და რა შესაწირავი უბოძებია. ავტორს უკვირს, რომ ქართველებმა ნაკლებად იციან თავიანთი ღვაწლი პალესტინაში.

მეორე მღვდელ-მთავარი რუისის მიტროპოლიტი იონა გუდევანიშვილი მოგზაურობს აღმოსავლეთის ქვეყნებში მე-XVIII საუკუნის დასასრულს: იგი იყო ძე სარდლის. გაბატონებისა. დაი-

ზადა 1837 წ. და ეწოდა სახელად იოანე. აღიზარდა ეს ყმა-წვილი კათოლიკოზის კარზედ და 16 წლისა ხელდასხმულ იქმნა ანტონ I-ის იეროდიაკენად და ერთის წლის შემდეგ იგი გაჰყვა კათოლიკოზს რუსეთს, სადაც დაჰყო მასთან ვლადიმირის ეპარქიის გამგეობის დროს. როცა ანტონ I დაბრუნდა საქართველოს, იონა არქიმანდრიტად იქმნა აყვანილი და 1757 წ. დაინიშნა რუისის მიტროპოლიტად. „სოფლის ღელვამან“, როგორც თვით სწერს, მისცა იონა ეკლესიის სამსჯავროს. ერეკლე II განჩინებით ჩამოერთვა მას ეპარქია და მღველმოქმედება და წარგზავნილ იქმნა დავით-გარეჯაში. აქედამ იღუმალ წავიდა იმერეთს, მაგრამ არ იქმნა აქ შეწყნარებულ და მოვიდა ტფილისს. კვალად იღუმალეც წავიდა ახალციხის ფაშასთან, რომელმაც განამგზავრა იგი კონსტანტინოპოლს, რათა ანტიოქიის პატრიარქისაგან მიეღო ჯავახეთის ეპარქია. პატრიარქებმა კონსტანტინოპოლის, იერუსალიმის და ალექსანდრიისამ იშუამდგომლეს ანტონ I და ერეკლე II წინაშე და ესრედ აღდგენილ იქმნა მღვდელმთავრად. ამ მოგზაურობაში მოიხილა მრავალი წმინდა ადგილნი და მივიდა მოლდავიას გენერალ პოტემკინთან. 1792 წ. ერთგულებისათვის რუსეთისა ებოძა პენსია 600 მან. და საცხოვრებლად ამოირჩია ქ. კიევი, სადაც დაჰყო სამი წელი. შემდეგ ითხოვა სინოდში, რომ დაებრუნოს მიტროპოლიტის ხარისხი, რომელიც მას ანტონ პირველისგან ებოძა. არ სჩანს, მიაღწია თუ არა ამ მიზანს, მხოლოდ 1799 წ. თხოვნისამებრ გადასახლდა მოსკოვს ჩუდოვის მონასტერში და აქ გადაიცვალა 1821 წ.

იონას მიმოსვლა ანუ მგზავრობა შეიცავს აღწერას შესანიშნავის ადგილებისას ტფილისიდან კონსტანტინოპოლამდე, ათონის მთას; პალესტინას, ვენეტიკს, ეგვიპტეს და სინას. განსაკუთრებით აღწერილი აქვს კიევის მონასტერი. ენა მისი სავსეა რუსიციზმებით: ლოდკა, კარეტა, რუნკა, პეჩერსკი და სხვ. დაწვრილებითი ცნობები აქვს შემოკრებილი ათონის იეროდოის მონასტრის შესახებ: გარდა ისტორიულის აღწერილობა-

ბისა იონას შეაქვს თავის წიგნში ლეგენდარული მოთხრობაც: გაშეთის ცახეზედ, ტყის კაცზედ და სხე. სინას მთაზედ და ათვალთერა ის აღგილი, სადაც უფალმა მოსეს ათი მცნება მისცა, აგარის წყარო და სხე. ათინის გარშემო ნახა პლატონის და არისტოტელის სკოლის ნანგრევები. ნეპოლთან განცვიურებულ იქმნა ცეცხლის მქშინაფი მთის აზოპის (ვეზუვის) ნახვით; ვენეტიკში დოჯების სასახლის სიმდიდრით აღტაცებაში მოდის. ეგვიპტეში უკვირს ფელახის შრომის მოყვარეობა და მებატონეების ძალმომრეობა. ავტორი, როგორც ჰხედავთ, სასულიერო და საერო საგნებს ერთნაირ ყურადღებას აქცევს. მის დაკვირვებას არა გამოჰპარვიო-რა. სამწუხაროდ საკმარისს ცნობებს არ იძლევა ისეთს საგნებზედ, რომელნიც ქართველი მკითხველისათვის მეტს ინტერესს წარმოადგენს: ათონის ლავრაზედ და ვენეტიკის მხითარისტთა სტამბაზე მეტად გაკვრით ლაპარაკობს. დაბრუნების შემდეგ იასში ნახა არქიმანდრიტი გაიოზი, რომელიც დესპანად იყო მეფე ერეკლესი თავად პოტემკინთან. პოტემკინის სიკვდილმა მწუხარებაში ჩააგდო იონა და იასიდგან გამოეშურა საცხოვრებლად კიეფს.

სხვა მიზნით, არა სასულიერო პირმა—აზნაურმა რაფიელ დანიბეგიშილმა იმოგზაურა ინდოეთს ერეკლე მეფის მინდობილობით 1795 წ. გაგზავნა იგი მეფემ ინდოეთს შემდეგი გარემოების მოთხოვნილებით: მადრასში სცხოვრობდა მდიდარი სომეხი, რომელიც ყოველ წელს ერეკლეს უგზავნიდა ფეშქაშს. მეფემ საჩუქრად უბოძა მას სოფ. ლორა და სიგელის გადასაცემად წარგზავნა დანიბეგიშილი. მადრასში სომეხი ცოცხალი არ დახვდა და სიგელი მის შვილს გადასცა. ასე გვიხსნის თვით დანიბეგიშილი მოგზაურობის მიზეზს წიგნში, რომელიც მანვე სთარგმნა ქართულიდგან რუსულად და მიუძღვნა ხელმწიფეს ალექსანდრე პირველს. დანიბეგიშილმა გაიარა ახალციხეზედ, იქიდგან წავიდა არზრუმს, დიარბეიკის, ბაღდადს, ბასრას და მიაღწია ბომბეის. ინდოეთში მრავალი ქალაქები ნახა, აღტაცებით ასწერა ქიშმირი და მადრასი. ბევრი თავ-გადასავალიც გამოიარა

ზღვაზედ და ხმელეთზედ; შენიშნა ადგილობრივი ჩვეულებანი და სარწმუნოება, დააკვირდა პოლიტიკურს და ეკონომიურს მდგომარეობას. ინდოეთში ორს-სამს ძმას ერთი ცოლი ჰყავთ, მამად შვილს მხოლოდ უფროსი ძმა მიაჩნია. ავაზაკთა შესახებ მიღებულია შემდეგი ჩვეულება: პირველად ავაზაკს მარჯვენა ხელს მოსკრიან და მეორედ, თუ კიდევ შეემთხვა ცუდი საქმე, მუცელს გაუჭრიან, შესდებენ აქლემზე და ბაზარში წაიღებენ ხალხისთვის საჩვენებლად. ქალაქს მასკატს მფლობელობს იმამი, რომელიც ტიტველა დადის. მის წინაშე ქვეშევრდომნი თაყვანისსაცემლად მიწაზედ ეცემიან. მადრასიდგან სამს ვერსზედ დანიბეგი შვილმა ნახა მოციქულის თომას საფლავი. ბომბეიში მას მოეწონა ნავთ-სადგური, პორტუგალელთაგან აშენებული. მანარში თაყვანს სცემენ ძროხას და წყალს, ხორცს არ სჭამენ. დაბრუნდა უკან სემიპალატინსკს, კოხანს და ბუხარაზედ. მისი აღწერა სავსეა ეთნოგრაფიული და გეოგრაფიული საინტერესო ფაქტებით. ავტორის შესახებ საკმარისი ცნობები არა გვაქვს.

„მოგონებანი“, მემაჟრები დაგვიტოვა გაბრიელ გელოვანმა ვახტანგ მეფეზედ (VI). გელოვანი გაჰყვა მეფეს რუსეთს და აქ ასწერა თავის ბატონის მოგზაურობა. ავტორი იქიდან იწყებს თავის „მოგონებას“, რომ შეეხება პეტრე დიდის მიერ დარუბანდის დაქერას. შემდეგ იხსენებს ტოლსტოის მოსვლას ვახტანგთან და ამ უკანასკნელის წასვლას მრავალრიცხოვანი თანამხლებლებით იმერეთით რუსეთს. რუსეთში ზარბაზნის სროლით მიიღეს სუყველგან ქართველთა მეფე, მაგრამ ეს სიხარული ჩქარა მწუხარებად შეეცვალათ, რადგან პეტრე I მიიცვალა. ეკატერინე I დიდის პატივისცემით მიიღო ვახტანგ მეფე, რომელსაც მოელოდა სამწუხარო სვე. ეს მოგონებანი გელოვანმა დაურთო თავის რუსულიდგან ქართულად ნათარგმნს გეოგრაფიას *).

*) მემუარები დეკანოზი იოანე ქართველი შვილსა შეეხება აღამაჰმად-ხანის მიერ ტფილისის აღზრებას.

ავტობიოგრაფია ბატონიშვილის გიორგი ალექსანდრეს ძისა ნათელს ჰყენს მეთვრამეტე საუკუნის იმერეთის ისტორიას. ამ ავტობიოგრაფიას ეწოდება: თავგადასავალი სოლომონის შვილის-შვილის გიორგი ალექსანდრეს ძისა. ავტორი დაიბადა 1778 წ.; ექვსი წლისამ დაჰკარგა პაპა სოლომონი და წლინახევრისა იყო, როცა მამა მოუკვდა. სოლომონმა იგი თავის მემკვიდრედ აღიარა, მაგრამ ტახტი წაართვა დავით გიორგისძემ. შემდეგ ამის მოჭიშპემ არჩილისძემ სოლომონ II მიიღო მონაწილეობა ობლის სვეში. მაგრამ მტრებმა მეფე სოლომონ II გადაჰკიდეს გიორგის.

მეფემ მუხურის ციხეში („მოამბე“, 1900, № 5) დაამწყვდია. აქ ტანჯვამ ისე შეაწუხა, რომ რამდენჯერმე თავის მოკვლა განიზრახა. შვეიცრობულმა გარემოებამ გააბედინა ღამით გამოპარულიყო ციხიდან. მოვიდა მეფესთან და ხსნის იმედი უღვივოდა გულში, მაგრამ „დაუძინებელმა მტერმა“ კვლავ შეაძულა იგი მეფეს და მუხურის ციხეშივე გამოაგზავნინა. ბოლოს მაინც მოახერხა გამოპარვა ციხიდან და გენერალ რიკხოვის შუამავლობით ქუთაისით მოსკოვს წავიდა 1807 წ., სადაც დასწერა თავის ავტობიოგრაფია. ეს პატარა მოთხრობა საყურადღებოა მაშინდელი ზღვასავით აღელვებული ცხოვრების დასასურათებლად.

დამახასიათებელი მე-XVIII საუკ. შინაური წესწყობილებისა არის „ანდერძი იესე ოსეშვილისა“, რომელიც დღიურის სახით არის დაწერილი (დაბეჭდილია „ცისკარში“ 1871—1872 წ.წ.). ანდერძი ნაკლებად შეეხება პოლიტიკურს მხარეს; ერთი-ორი სიტყვით მოხსენებულნი არიან ლეკები, ნადირშაჰი და გენერალი პოტემკინი. უმთავრესი ყურადღება მიქცეულია ავტორის ქონების გაძლიერებას და დარიგებაზედ, რომელსაც შვილებს უძღვნის. „ანდერძის“ დამწერი მართლ-მადიდებელი ქრისტიანი, 40 წლისა, შვილის-შვილია სიონის დეკანოზისა. დაიბადა 1729 წ. ჯავახეთში, სადაც მისი დედ-მამა გახიზნულიყვნენ ლეკი-აწობის დროს. მის ნათლიად იყო ვახტანგ ყაფლანიშვილი,

შემდეგ კათოლიკობისადმი მიქცეული. ნადირ-შაჰის შემოსევის დროს იესე ორი წლისა იყო და იმალებოდა მშობლივითურთ სოფ. წვერში. შვიდი წლისა მიაბარეს იოთამ შათბერაშვილს, რომელმაც ასწავლა წერა, კითხვა და გალობა. მამამ დაღუპა თავის ქონება იმისა გამო, რომ თავდებად დაუდგა ერთს თავადიშვილს. რადგან ვერ გაუწვდა ამ თავადის ვაჟებს, გადიხვეწა იმერთს, რომ დარჩენილი 600 მან. ვალი თავიდგან მოეშორებინა. ოჯახი 12 წლის იესეს დააწვა თავზედ. წელიწად-ნახევარს მან ბევრი ვაი-ვაგლახი გამოიარა. ამ დროს ნადირ-შაჰის მაგივრად სპარსეთში გამეფდა ადილი, ირანის საქმეები აიწიწნენ და საქართველომ თავისუფლად ამოისუნთქა. საქართველოს განაგებდა თეიმურაზი, რომელმაც დაიხსლოვა იესე, რადგან კარგი წერა იცოდა. იესე დაინიშნა მდივნად ანახანუმ დედოფალთან. 24 წლისა იყო, როცა მოუკვდა ცოლი, ჩაჩიკაშვილის ასული. იესემ გული მაინც არ გაიტეხა და არ შესცვალა ცხოვრების ჩვეულება: არ სვამდა, არ თამაშობდა ყომარბაზობას, არავის თავდებად არ უდგებოდა. ამ ღირსების ჯილდოდ მეფემ დანიშნა საგანძეულოს მეთვალყურედ, გამდიდრდა, იყიდა მიწა და სახლები. 1755 წ. შეირთო მეორე ცოლი ქიზიყის მოურავის აბხაზიშვილის ქალი. მეფის წყალობაც მოემატა: თან დასდევდა გორს და თელავს, დაინიშნა მის სუფრაჯადაც. 1758 წ. ბედი უკუღმა დაუტრიალდა. მამა მოუკვდა, რომელმაც მხოლოდ ცოტა რამ უანდერძა იესეს, რომელიც სახლს უკვე მოშორებულყო. ამასთანავე გაუწყრა დედოფალი ანახანუმ. დედოფალს კათოლიკეთა მისისიონერებმა ახალციხიდან შუამდგომლობა სთხოვეს, რათა ტფილისში დაებრუნებინათ მათთვის ეკლესია. მეფეს სურდა ამ საგნის გადასაწყვეტად მოეწვია საეკლესიო კრება. სამღვდლოება ამას წინააღუდგა და საქმე ჩაიშალა. დედოფალმა ამ საგნის უდროოდ გამოქვეყნება იესეს მიაწერა და შური იძია. ბრალი დასდეს, რომ სამეფო ხაზინიდან იპარავდა, და ამიტომ შეიპყრეს. მეფე ერეკლემ ეჭვი აიღო, რომ ოქროს ხანჯალიც

მან მიითვისა. მამული ჩამოართვეს და გლახაკის მღვთმარეობაში ჩაადგეს. სიკვდილის ეპს მოძღვარს გამოუცხადა. რომ ცილი საიდუმლოს გაცემაში უმიზეზოდ დასწამეს. მორჩა-რა, ერეკლემ ღუშეთს დაიბარა, მოიწონა და რუსეთში გასაგზავნი ქალღმრთის გადამწერად დააყენა. მხოლოდ თეიმურაზის სიკვდილის შემდეგ ერეკლემ დაუბრუნა მდივნობა და ჯამაგირი. იესეს ბედი გამოტრიალდა. შეიძინა მრავალი მამული სოლაღაშვილების და ბარათაშვილებისა. შეიღებს უანდერძებს საფლავზედ ძველი დაუდგან ზედ-წარწერით, რომელმაც გააცნოს მკითხველს მისი სიღარიბით გამდიდრება. ენა ანდერძისა მარტივი, სასაუბროა. დამწერის პიროვნება გამოიხატება გამდიდრების ზრუნვაში და ყაირათში.

სასულიერო მწიკლეობა

მ ქ ა დ ა გ ი ბ ლ ე ბ ი .

სასულიერო წოდება საქართველოში წინამძღვარი იყო ერის განათლების საქმეში. მონასტრები იცავდნენ კერას მწიგნობრობისას, მწერალთა კრებაში სამღვდელოებას ეკირება საპატიო ადგილი. დროთა მიხედვით სამღვდელო პირნი მასწავლებლობდნენ და ქადაგებდნენ, მოგზაურობდნენ სულის ცხონების მიზნით და საპოლიტიკო მოსაზრებით. მე-XVI—XVII საუკ. როდესაც მაჰმადიანობამ დასაზარა საქართველო, გახშირდა პალესტინას და ათონისაკენ გამგზავრება, სადაც სთარგმნიდნენ და სწერდნენ წიგნებს, ზიდავდნენ ხელნაწერებს და ხელოვნების ნაშთებს, სამშობლოში განსაცდელს მიცემულეებს. გაჩნდა-რა სტამბა, სასულიერო პირთა აქაც თავიანთი ღვაწლი დასდეს: იოსებ სამებელი, გრიგორი ხარქაშნელი, ზაქარია მოძღვარი, ვარლამ მიტროპოლიტი იღვწოდნენ წიგნების შესწორების და ბეჭედის საქმეში. დანგრეული ტაძრები და სკოლები მე-XVII—XVIII საუკ. კვლავ აყვავდა ანტონ კა-

თოლიკოზის და გაიოზის მეცადინეობით. მოგზაურობა აღმოსავლეთისაკენ განახლდა ტიმოთეს და იონას მაგალითით. სასულიერო. მწერლობას ახალმა სიომ დაჰბერა. ჯერ მ-XIII საუკ. არსენ ბულმაისიძემ, ნაყოფიერმა მწერალმა, გაითქვა სახელი. მას შემდეგ ნიკოლოზმა შეადგინა ლოცვები ტაროსის შესაცვლელად. მე-XVI საუკ. იღვწის კათოლიკოზი ევდემონი, მოთავე საეკლესიო კრებისა; მისი მოადგილე ექვთიმე საყვარელიძე ამრავლებს და კრებავე საღვთისმეტყველო წიგნებს. მე-XVII საუკ. მაჰმადიანობის გავრცელების ჟამს ბაგრატ ბატონიშვილი სწერს მოთხრობას ისმაიტელთა სარწმუნოებაზედ და იაკობ შემოქმედელ—დუმბაძემ დასწერა ლექსად „მაჰმადიანთა დარღვევა“, რომელიც იწყება სიტყვებით: დასაწყისი უსჯულოს მაჰმადისა და ქრისტიანების გაბაასებისა, ნათქვამი შემოქმედელის იაკობისაგან, ბრძანებითა მეფის გიორგის ძის მეფის შაჰნაოზისათა (1674—1709). ავტორი ყორანს არღვევს. მე-XVIII საუკ. კათოლიკოზი ბესარიონი სწერს „გრდემლს“ ლათინთა წინააღმდეგ და ქუთათელი იოსებ (1769—1776) „მარწუხს“ მწვალებლებთან საბრძოლველად, ქეთევან დედოფლის წამება ლექსად ასწერა ბერმონაზონმა კოსმამ (+1735). ნიკოლოზ ტფილელმა დასწერა „შვიდი მომაკვდინებელი ცოდეა“, იამბიკონები წმ. ნინოს, ისე წილკნელს, ქეთევანს და სხვ., შეადგინა საქრისტიანო დარიგება, სახელმძღვანელოდ სკოლაში. მიტროპოლიტმა რომანოზმა (ერისთავმა) შეადგინა „წინწილა ღაღადებისანი“. ამავე დროს სთარგმნიან ბერძნული და რუსული ენებიდგან საღვთისმეტყველო წიგნებს. სიმეონ პოლოცკის „გვირგვინი“, პროკოპოვიჩის „რელიამენტი“ გადმოქართულებულ იქმნენ. კათოლიკოზის დომენტის მეცადინეობით გამრავლდა საქრისტიანო მოძღვრებათა და წიგნთა სია ქართულს ენაზედ.

ამ ჩამოთვლილ სასულიერო მწერალთა რიცხვს ავსებს ორი მქადაგებელი—ანტონ ჰყონდიდელი და ამბროსი ნეკრე-

სელი *). ანტონი ჯყონდიდელი იყო ძე ოტია დადიანისა (1728—1744). ანტონი გაიზარდა პიძის კაცია დადიანის სახლში. სარწმუნოების სიყვარული ჩაუნერგა დედამ გულქანმა, რაჟის ერისთავის შოშიტას ასულმა. სწავლა დაასრულა ტფილისის სემინარიაში, რომელიც ერეკლე მეფის დროს გაიხსნა. აქ გატაცებით კითხულობდა საღვთისმეტყველო და საფილოსოფიო თხზულებებს ზაქარია გაბაშვილის ზედ-მოქმედებით და კათოლიკე მისიონერთა გავლენით. დაბრუნდა რა სამეგრელოში, დაინიშნა ცაგერის მიტროპოლიტად და სახელი გაითქვა თავის მქვერმეტყველებით.

1777 წ. გრიგოლ ჯყონდიდელის სიკვდილის შემდეგ ანტონი დაინიშნა მის ადგილას. ანტონმა თავისი სიცოცხლე შესწირა ხალხის სამსახურს, ობლებთა და დევნულთა მფარველობას. მის სახლში ყოველ დღე მზადდებოდა სადილი ღარიბთათვის. იგი გამოვიდა ტყვეთა გასყიდვის მოწინააღმდეგედ და ამით მოვაჭრეთ ეკლესიის წყველა-კრულვას უგზავნიდა. ბევრზედ კეთილად იმოქმედა ანტონ ჯყონდიდელმა და თავის ქადაგებებით მოაქცია გასაკიცხი საქციელისაგან. 1789 წ. ჯყონდიდელობას თავი დაანება და სიკვდილის ჟამამდე (1815 წ.) იცხოვრა ნახარების მონასტერში. მისი ქადაგებანი, გამოცემულნი ბესარიონ ეპისკოპოსის მიერ (ქუთაისი, 1898), შესანიშნი არიან მარტივი ენით. იგი განმარტავს საქიზობოროტო საგნებს და არა განყენებულს დოგმატიურს თემას.

მეორე გამოჩენილი მქადაგებელი მე-XVIII საუკ. ამბროსი ნეკრესელი ცნობილია ამასთანავე როგორც განთქმული მისიონერი. ამბროსის ცოტა ადრე ნეკრესი სამიტროპოლიტო კათედრად აქციეს. მას განაგებდა განათლებული პირი დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი, რომელსაც ნეკრესში სკოლაც ჰქონია. ამ სკოლის ამბავს 1762 წ. იკითხავს მეფე ერეკლე: მე მე-

*) მქვერმეტყველობის მაგალითი სხვათა შორის მოიპოვება ათონის მე-XI საუკ. კრებულში, სადაც ძლიერი და გამომეტყველი ენით აღწერილია მიცვალება გიორგი მთაწმინდელისა (გვ. 341 და შემდეგი).

სიამოვნება, თუ ბეჯითი მზრუნველობა მექნება სკოლაზედო. ნეკრესელი ვალდებული იყო ამოეფხვრა ხალხში ცრუ-მორწმუნოებაც. ამიტომ მან ჩამოართვა მღვდლებს ხელწერილი, რომ ისისი სდევნიან ჯადოქრებს, მკითხავეებს, ქადაგებს და დეკანოზებს. დიდებისთვის უნდა ესწავლებინათ ეკლესიაში რიგიანად ღვომა და პირჯერის წერა, ხოლო მოზარდ თაობისათვის სკოლაში წერა-კითხვა. ამ მოვალეობის აღსრულებას ნეკრესელებს ხშირად უშლიდნენ ლეკები, რომელნიც კახეთს აოხრებდნენ და ერთს ჟამს ანტონ I დროს იძულებულ შეიქნენ ნეკრესის საკათედრო ეკლესია დაეხურათ და სასკოლო ნივთები თელავის სემინარიის რექტორის დავითისთვის გადაეცათ. მაინც ეს მხარე უეპისკოპოზოდ არ დასტოვეს და 1781 წ. ამბროსი დანიშნეს ნეკრესელად. ამან ეკლესია აიშენა შილდისის თავში, რადგან ნეკრესი ლეკებთაგან განსაცდელში იყო. ამბროსმა, რომელმაც ორი კათედრა უკვე გამოიცვალა (იყო წილკნელად და მანგლელად), ნეკრესის ეპარქიის საჭიროებას გამოცდილი ყურადღება მიაქცია: ეკლესიები განაახლა, სკოლაში სწავლა აღადგინა, ქადაგებით ცდილობდა დაცემული მდგომარეობის ამალლებას და აღორძინებას. 1806 წ. რუსთა მფლობელობის დროს ამბროსის დაენიშნა პენსიათ 1000 მანეთი და მის სკოლას შესანახად 200 მან. ამ წელს მოხუცებული ყოფილა და ერთს ქადაგებას ათავენს სიტყვებით: „ვაი ჩემდა, რამეთუ აღარა არს პირველი იგი შემძლებელი ხელი ჩემი მოხუცებისა და უძღურებისა გამო“. რა გვარია ამბროსი, სად და როდის დაიბადა,—ჩვენ ნამდვილად არ ვიცით. სჩანს მხოლოდ, რომ სწავლა მიუღია ტფილისში ფილოსოფოზის კათოლიკოზის ბესარიონ ორბელიანის ხელმძღვანელობით. ზოგიერთა მოსაზრების მიხედვით იგი დაბადებულ უნდა იყოს 1729 წ. ნეკრესის ეპარქიას ჰმართავედა 1781—1808 წლამდე და გარდაიცვალა 1808 წ.

ამბროსის ქადაგებას და მოღვაწეობას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ თავგამოდებით ცდილობდა დაეცვა თავისი სამ-

წყსო გალექებისა და გაათარებისაგან. მხურვალე სიყვარულით განსკვალული იგი იბრძვის სამშობლოს კეთილდღეობის და უნებლობისათვის. ერთს ქადაგებას ათავენს იმ სიტყვებით, რომელიც აჩრდილივით მთელს მის მოქმედებას თან სდევნიდა. „შევიყვაროთ ჩვენ ქართველობა და დავიცვათ იგი“. იგი იღუფის ცრუმორწმუნოების ამოფხერისათვის. ნუცა თილისმა, ნუცა მხარი, ნუცა ბეჭი და სიზმარი და ყოველივე ამისებრი საეშმაკო ნუ გჯერათო,—ეუბნება იგი ხალხს. აიღეთ ხელი ახლავ, განაგდეთ თქვენგან და ნულარა იქით ამისთანებსო“. ამბროსი გაღმამხრელ კახელებს, რომელნიც ხშირად ლექდებოდნენ, ამხილებს და უწყრება: ქვეყნის მოძულება და ლაღატი დიდი ცოდვა არისო. ამ მხილების შემდეგ იგი ეხვეწება, კვნესის, მოიწვევს ქართველ წმიდათა და ითხოვს ქვეყნისათვის მეოხებას და მუარველობას. ამ პატიოსანი პატრიოტის სიტყვები იერემიას გოდებას მოგვაგონებს. მისი გული სავსეა მწუხარებით, ხედავს რა სამშობლოს შავს ბედს. ნუ შერებით ღვთის საწყენ საქმესო, იმეორებს იგი სხვა-და-სხვა ადგილას, სადაც კი მოუხდება მას ყოფნა და ქადაგების წარმოთქმა. შთააგონებს ერთობას, სიყვარულს მტერთან ბრძოლისას, გულის სიმტკიცისას. ის დაჯერებულია, რომ რუსეთი იხსნის საქართველოს ყიზილბაშთაგან და დაიცავს ჩვენს ენას, ეროვნებას და სარწმუნოებას. შემდეგ იგი სხვანაირად იქცევა. იმედი გაუცრუვდება და დროთა მოთხოვნილების შესაფერად ქადაგების კილოსაც სცვლის. მისი ენა მღაბიური და მარტივია; მსურს, ყველამ შეიტყოს და შეიგნოს, რას ვამბობო. ერთს თავის ქადაგების ბოლოს ამბობს, რომ მან დასწერა 16 სიტყვა და გაგზავნა ეკლესიებში წასაკითხად. ამით აიხსნება, რომ მისი ქადაგების ხელნაწერი მრავალია, თუმცა ეჭვი არ არის, რომ ყველა მის ქადაგებას ჩვენამდე არ მოუღწევია. ამბროსის ქადაგებანი, რიცხვით 38, გამოცა აღექსანდრე ეპისკოპოზმა (ტფილისი, 1881). ქადაგებანი ამბროსისა შეიძლება ორს ჯგუფად გავყოთ: პირველი (33) შეიცავს დოგმა-

ტიურს, მეორე (5) ისტორიული შინაარსის სიტყვას. პირველს ეკუთვნიან სიტყვანი განცხადებასა ნათლისღებისასა, ყოვლად წმიდის შობასა, წმ. გიორგის ღღესასწაულსა და სხვ., მეორენი შეეხებიან დროის მოთხოვნილებას. თავის ქადაგებას სქოლასტიურად ხშირად ლექსითაც ამბობს, დოგმატიურს სიტყვას ჩაურთავს საქართველოს მდგომარეობის სურათს. აღამაჰმადხანის ჩვენი ქვეყნის დარბევის გამო, ამბროსი სამღვთო წერილიდგან იღებს ადამის სამოთხილგან გამოდევნის ისტორიას და ადარებს მის მდგომარეობას საქართველოს გარემოებას და განმარტავს მიზეზს პირველის და მეორის მოვლენისას. მის ქადაგებას აზის დალი სქოლასტიური ფილოსოფიისა; იოანე ოქროპირის სწავლას გრამმატიკულად არჩევს და ბაუმენისტრის მოსაზრებით ამტკიცებს იდეების და კატელორიის აზრს.

ამბროსის ქადაგებანი, სქოლასტიური შინაარსით ალგებულნი, მაჩვენებლნი არიან იმ დროის საღვთისმეტყველო მიმართულებისა. მეტი ყურადღების ღირსნი არიან ის ქადაგებანი, სადაც შეეხება საისტორიო მოვლენას, საქირბოროტო საგნებს. ამბროსი ხმას იმაღლებს, როცა იგი შეეხება საქართველოს ერის დაცვის საგანს და მტერთა წინააღმდეგ აგულადებს მსმენელებს. მის ქადაგებას აღნიშნული აქვს როდის და რა გარემოებით იყო გამოწვეული მისი სწავლა: „წელსა 1796-სა, იანვარს ვ, კნინმცირე გლახაკი გონებისაგან თქმული ქადაგება განცხადებასა ნათლისღებისასა, ამბროსის მიერ ნეკრესელისა“. ქადაგებას ხშირად ტექსტის სიტყვებით იწყებს. 1795 წ. „ქადაგებას ერისა მიმართ ამ ჟამად ცოდვთა ჩვენთაგან მტერთა უსჯულოთა მიერ შექირვებისა“ შეუდგება სიტყვებით: „აღმოგფხვრენ თქვენ ქვეყნისაგან, რომელი მაგეც თქვენ“ და სხვ. შემდეგ იტყვის „სახელითა მამისათა“ და სხვ. და აღწერს საქართველოს მდგომარეობას აღამაჰმადხანის შემოსევის გამო: „ღვთის მიყვარებით შემოკრებულნო ქრისტეს ერნო და ცოდვთა ჩვენთაგან ქართლსა და კახეთში ესოდენ ჟამსა და ახლა უფრო კიდევ ნაშეტანად უსჯრ ალუოთ ღიაქ-

სტეს მგმობელთა მტერთაგან დამდაბლებულნო, და მუდამ აოხრებისა და წარტყვენისათვის შეშინებულნო, რაც დღეს ესოდენი დაწვა, აოხრება და დატყვევება მოგვევლინა, ხომ ჩვენისავ თვალით მოვინახეთ ეგოდენი საცოდაობა“... ასე ასწერს თვალით მხილველი საქართველოს აოხრებისა სპარსეთის შაჰის მიერ.

დავით ბატონიშვილი, იოანე ბატონიშვილი და მისი „კალმასოგა“.

მე-XVIII საუკ. მწერლობა დამთავრდა რამდენიმე ბატონიშვილის მოღვაწეობით. მათ შორის განსაკუთრებითი ადგილი უჭირავთ დავითს და იოანეს. დავით ბატონიშვილი, ძე გიორგი მეფისა, დაიბადა 1767 წ. განათლება მიიღო განათლებული ავსტრიელის გეტინგის ხელმძღვანელობით. ეს მეცნიერი პირი მოვიდა ტფილისს პეტერბურგიდგან, საიდანაც გამოიწვია მეფე ერეკლემ. დავითზედ გავლენა იქონია იაკობ რეინფესმაკ, რომელიც პოლიტიკურ აგენტად იყო საქართველოში თავადი პატემკინის მხრივ. რეინფესმა შეადგინა ახალგაზდა პირთა პოლკი, რომლის ლეიტენანტად დანიშნა დავითის ძმა—ბატონიშვილი ალექსანდრე. სამხედრო ვარჯიშობაში მონაწილეობას იღებდა დავით ბატონიშვილიც. 1797 წ. დავითი პავლე I მემკვიდრედ აღსარებული წავიდა პეტერბურგს თავის ერთგულების რუსეთისადმი გამოსაცხადებლად და თან გაიყოლა გეტინგი თარჯიმანად. გენ. პატემკინმა ჯერ 1784 წ. ტფილისში ნახვის დროს მოიწონა ბატონიშვილი დავითი და ასეთი აზრი წარმოსთქვა: დავითი 17 წლისაა, ემჩნევა გონების სიმკვირცხლე, გამბედაობა და ლაშქრობისადმი მიღრეკილება. ბურნაშევი, „საქართველოს სურათის“ დამწერი ამას უმატებს: „ბატონიშვილი დავითი დიდს სურვილს იჩენს შეითვისოს ევროპიული სამხედრო მეცნიერება“. დოქტორ რეინფესი და კათოლიკეთა მისიონერები ამ ცნობის-მოყვარეობას

უკმაყოფილებდნენ და უღვიძებდნენ ინტერესს საფრანგეთის რევოლუციის და ნაპოლეონისადმი. დავითმა სიყრმიდგან გამოიჩინა სამხედრო ნიჭი. რამდენჯერმე გაიმარჯვა შემოსეულს ლეკებზედ. ძღვეა-მოსილიმა გაილაშქრა ყარსისკენ, ერევნის ხანს ხარკი გამოალდებინა, ალა-მაჰმად ხანის შემოსევის დროს ჯარში ტრიალებდა. 1800 წ. გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ დავითი დროებითი გამგე იყო საქართველოს სამეფოსი, 1803 წ. გადასახლეს რუსეთს და გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხით გადაიკვალა პეტერბურგს ეს ტახტის მემკვიდრე—ბატონიშვილი, ცნობილი ვოლტერის მიმდევარად.

ბატონიშვილმა დავითმა პოლიტიკურს მოქმედებას მოკლებულმა, თავისი სიკაცხლე შესწირა მწერლობას. 1800 წ. ტფილისში განახლებულს ტფილისის აოხრების შემდეგ სტამბაში აღბეჭდა შემოკლებული მსოფლიო ისტორია, რომელიც მან შეადგინა 1798 წ. ეს წიგნი შეიცავს მოთხრობას ასურეთის, სპარსეთის, საბერძნეთის, რომის და საქართველოს ისტორიისას რუსული და ქართული წყაროების მიხედვით. წინასიტყვაობას უძღვნის განათლების მნიშვნელობის და სარგებლობის გამოკვლევას. შემდეგ 1805 წ. დაჰბეჭდა მოკლე საქართველოს ისტორია და შეუდგა სხვა-და-სხვა თხზულებათა გადმოქართულებას. დავით ბატონიშვილმა გადმოსთარგმნა ანსილიონის ესტეტიკური განსჯანი, არტილერიის სახელმძღვანელო, მიძღვნილი ბატონიშვილის იოანესადმი, გულის ხმის ყოფისათვის ჰსჯულისა მონტესკიოსი, ისტორია ნადირ-შაჰისა ვეზირის მირზა მეხდისაგან დაწერილი. შეადგინა გრამატიკა კითხვა-მიგებათ და იგი მიუძღვნა მეფე ერეკლეს. ამ ჩამოთვლილ წიგნთა გარდა დავითმა დასწერა და სთარგმნა აგრეთვე გეოგრაფიული, მითოლოგიური და რომანიული წერილები; სწავლა შუშუნების დამზადებისა და სხვ. ორიგინალურ თხზულებათა შორის მას ეკუთვნის „ახალი შიხი“, სანტიმენტალური მიწერ-მოწერა ქალს და კაცს შორის. ეს თხზულება; რუსულადაც ნათარგმნი, ნაყოფია რიჩარდსონის და

კარამზინის სანტიმენტალური მოთხრობის გავლენისა. იმათ წაბაძვით დაეით ბატონიშვილი სწერს შიხ-სანანის რომანს. შიხი მაჰმადიანთა სასულიერო თავია. ამ სპარსელმა შეიყვარა უბრალო ქართველი გლეხის ქალი სახელად ფერია. ფერია თანახმა იყო ცოლად გაჰყოლოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შიხი ღვინოს დაღვედა. რადგან რჯული შიხს ნებას არ აძლევდა ღვინოს დაღვევისას, იძულებული იქმნა ფერიას განშორებოდა. მაგრამ ჩქარა ინანა განშორება და დაუწყა წერილებით სიყვარულის გამოცხადება. ფერიაც მოლობა ამ სატრფიალო წერილების კითხვით და მზად არის სიყვარული გაუყოს. საყურადღებოა, რომ გმირად ამ მიწერ-მოწერისა ბატონიშვილმა სპარსელი გახადა. შესაძლოა, ამ შემთხვევაში მასზედ მოქმედობს მონტესკიეს „სპარსული წერილები“, ფორმა კი მიწერ-მოწერით რომანის მოთხრობისა აღებულნი უნდა იყოს ჟან-ჟაკ რუსოს თხზულებიდან „ახალი ელოიზა“.

ამ მოთხრობით ჩვენს მწერლობას დაჰბერა სანტიმენტალურმა, გაზვიადებულმა გრძნობიერობითმა მიმართულებამ, მაგრამ თანამოზიარენი დაეით ბატონიშვილს არ აღმოუჩნდნენ, უთუოდ იმიტომ, რომ ბატონიშვილი საქართველოდგან შორს იყო და მის თხზულებას მკითხველებიც არ ჰყავდა. აგრეთვე ფეხი ვერ მოიკიდა ცრუ-კლასისციზმმა, თუმცა ლომონოსოვის ღღერჟავინის ოდები ითარგმნა მე-XVIII საუკ. დასასრულს ქართულად და მკრთალი წაბაძვაც გამოიწვია. ამ მიმართულებამ ვერ შესძლო ჩვენს მწერლობაში განმტკიცება, რადგან იმ დროს, როცა ქართველებმა იგი გაიცნეს, ფსევდო ანუ ცრუ-კლასისციზმი ძლივს-და ჰსუნთქავდა, ძალა და გავლენა მოკლებული ჰქონდა, მის ადგილას რომანტიზმი იყო გამეფებული. საყურადღებო დაეითის მოღვაწეობაში ის მხარეა, რომელიც თვალსაჩინოდ ჰყოფს ჩვენთვის მსწრაფლ გამოღვიძებას ქართული მწერლობისას, სურვილს ევროპიული მეცნიერება და ლიტერატურა გაიცნონ და გააცნონ მკითხველ საზოგადოებას. ერთს დონეზედ აღარ დგას ქართველი მწერა-

ლი, — სპარსელი პოეტების გარდა მას წასაბაძად გაუხდნენ საუკეთესო წარმომადგენელნი მაშინდელი ევროპიული ლიტერატურისა და მეცნიერებისა. დავით ბატონიშვილი სთარგმნის მონტესკიეს თხზულებას, რომელზედაც დამყარდა დასავლეთ ევროპის საპოლიტიკო კონსტიტუცია. დავითზედ ადრე ბაქარმა გადმოიღო ქართულად კანონმდებლობა ალექსი მიხაილოვიჩისა. ბატონიშვილმა იოანემ შეადგინა პროექტი — წინადადება გიორგი XII-მდი მირთმეული 1799 წ. საქართველოს წეს-წყობილების შეცვლის შესახებ. რეფორმები საქირაა მოხდეს ევროპიულს გეგმაზედაო, უნდა შეიცვალოს პოლიტიკური, ეკონომიური, საუნიანსო და სამხედრო გამგეობა. ეს პროექტი საუკეთესო წყაროა იმის გამოსაძიებლად, რას ელტოდა განათლებული წრე სამეფო სახელეულობისა და რა გზით ცდილობდნენ დაეცვათ საქართველო მომავალი უბედურებისაგან.

იოანე ბატონიშვილი სახელოვანი სარდალი და მეცნიერი კაცი იყო. იგი იყო გიორგი XII და მის მეუღლის ქეთევან ანდრონიკაშვილის ძე. დაიბადა 1772 წ. და რვა წლისას მოუკვდა დედა. მისი ცხოვრება შეიძლება ორ ხანად გავეყოთ: პირველი მან გაატარა სამშობლოში, მეორე რუსეთში. საქართველოს უკიდურესმა მდგომარეობამ ლეკ-სპარს-ოსმალთა შემოსევის დროს იოანე ბატონიშვილი აღზარდა მამულის დარაჯად და თავგამოდებულ სარდლად. 1795 წ. იგი შეებრძოლა ალა-შაჰმად-ხანს ტფილისის აბანოებთან და ამით გზა გაუხსნა პაპას — ერეკლეს ტფილისიდან უვნებლად გასულიყო. 1801 წ. საქართველო რუსეთს შეუერთდა და ბატონიშვილი იოანე გადასახლდა პეტერბურგს თავის მეუღლით ქეთევან წერეთლის ასულით. გადაიცვალა 1839 წ. შვილი მისი გრიგორი მწერლობას მისდევდა და მისმა მემკვიდრემ იოანემ პეტერბურგის საჯარო წიგნთ-საცავს გადასცა ძვირფასი ხელნაწერები, რომელნიც წინაპართაგან მას დარჩა. იოანე ბატონიშვილს ეკუთვნის რამდენიმე სამეცნიერო შრომა და მათ შორის „რუსულ-ქართული ლექსიკონი“, „ისტორიული უბნობა სხვა-და-სხვა

ხალხისა (ევროპისა)“ და „კალმასობა“. ეს უკანასკნელი შრომა ორ ნაწილად იყოფა. თვით სიტყვა „კალმასობა“ ნიშნავს პურის და ღვინის მოთხოვნას მონასტრისათვის კალოობას და რთველში. ბატონიშვილის წიგნი „კალმასობის“ სათაურით შეიცავს მე-XVIII საუკ. ქართულს ენციკლოპედიას. ავტორს გამოჰყვის საკალმასოდ ქვაბთა-ხევის მონასტრის იპოდიაკონი იოანე ხელაშვილი. იგი იყო განათლებული და თელავის სემინარიაში სწავლა მიღებული პირი, სოფ. ვაჭირით, ქიზიყიდგან, და მცოდნე რუსული ენისა, რომელიც მან შეითვისა რუსეთში. მონასტრის წინამძღვრის დოსითეოს ფიცხელაურის ბრძანებით ხელაშვილი მიდის საკალმასოდ და დოცისის მინდორში შეხედება გორელს სომეხს ზურაბ ლამბარაშვილს, სასიამოვნო მოუბარს და საკვირველს ოხუნჯს. ხელაშვილი და ლამბარაშვილი ერთად შემოივილიან ქართლს, კახეთს, ქიზიყს, სომხეთს და დაბრუნდებიან ტფილისს. წიგნში ჩამოთვლილია ის სოფლები, სადაც მეკალმასენი ყოფილან: ხიდისთავი, სურამი, მცხეთა, მარტყოფი, ხაშში, შილდა, ყვარელი, ახტალა, ყარაბულახი და სხვ. ხელაშვილი ამ მოგზაურობაში ასწერს მდებარეობას, მცენარეების თვისებათა, შენობათა, ჩვეულებათა და ხასიათსა იმ ადგილთა, რომელზედაც გაივილიან. მცხოვრებთა ბაასით ის ასურათებს ადგილობრივს გამოთქმას და ზნეობითს შეხედულებას. შესანიშნავი მოღვაწენი—ციციშვილები, მამაცაშვილები, ორბელიანები, ამილახვარნი, ერისთავნი, ხერხეულიძენი, მიტროპოლიტი მროველი, დავით რექტორი, ექიმი ყარაშვილი დახასიათებულნი არიან მკაფიოდ და კოცხლად. ხელაშვილის მოთხოვნა გაგვაცნობს მონასტრების და ბატონყმობის მდგომარეობას, წარმოსთქვამს თავისს აზრს აღზდაგანათლების შესახებ, გაგვიზიარებს ისტორიულს ცნობებს წარსულიდგან. მეფე ერეკლეს სახლობა და მისი ლაშქრობა, რუსეთთან მიწერ-მოწერა, საქართველოს მწუხარება გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ, ბატონიშვილთა არეულობა და ლეკების შემოსევა იმავე სიმახვილით არიან აღწერილნი, როგორც ცნე-

ბანი სხვა-და-სხვა სამეცნიერო დარგიდგან. ლეთისმეტყველების საფუძველს განჰმარტავს ბაასში ციციშვილთან, რომელიც ვოლტერის მოძღვრებას დაემონა. აქვე შემთხვევა ეძლევა ფსიხოლოგიური და საეთიკო ცნობებიც გაგვიზიაროს. ამილახვართან ბაასობს სამართალს, ფილოსოფიას, რიტორიკას, პოეზიას, ფიზიკას, მატემატიკას და სტრატეგიაზედ. ლოლიკა (ხრიები), დიალექტიკა, კატელორია, სილლოგიზმები, გრამმატიკა, პროსოდია განმარტებული აქვს საკმარისი მაგალითებით და საბუთებით. შემდეგ განიხილავს მეტეოროლოგიას—(ქარი, წვიმა და სიტყვა), კოსმოგრაფიას (მთვარე, მზე და ვარსკვლავნი), არქიტექტურას და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებას.

ამ მდიდარი შინაარსით წიგნის დამწერი თვით უნდა ყოფილაყო განათლებული კაცი, რომ მარტივი ენით გაეზიარებინა მკითხველისთვის სხვა-და-სხვა დარგის სამეცნიერო ცნებანი. აზრი „კალმასობაში“ გამოთქმული შესახებ სამართლის და ადმინისტრაციის მოწყობისა გვაგონებს ბატონიშვილის იოანეს მეორე შრომას „წინადადებას გიორგი XII-დმი“. თავისი მოსაზრებანი და საფუძვლიანი ლტოლვილებანი წარმოათქმევინა ხელაშვილს, მეკალმასედ გამოყვანილს. იოანე ბატონიშვილი საუცხოვო მაჩვენებელია, რა წეჩტილამდის ავიდა ქართული განათლება მე-XVIII საუკ. სოლომონ ლეონიძე, მსაჯულად წოდებული, თავის მეხვიით შესაზარი გამომეტყველი სიტყვით, რომელიც მან წარმოსთქვა ერეკლე მეფის ცხედრის წინაშე, მოწმობს რა სიმალემდის აიწია ქართულმა მკვებრმეტყველებამ და პატრიოტული გრძნობის აღფრთოვანებამ.

ნათარგმნი ლიტერატურა. სახელმძღვანელოები.

დრამები.

მე-XVII—XVIII საუკ. მწერლობა აყვავდა როგორც ორიგინალური, აგრეთვე ნათარგმნი თხზულებათა შერჩევით. ჩვენს ლიტერატურას ამ დროს ორი წყარო აქვს, საიდანაც

ეზიდება იდეებს და მასალას ხალხის გონებითი განათლებისთვის. სპარსეთს მიჰმართავენ აღმოსავლეთის კლასიკურ თხზულებათა გადმოსადგებად და ევროპას—რუსეთს ახალი მოძრაობის გასამტკიცებლად. რომის მისიონერები ავრცელებენ ევროპულს განათლებას,—რუსეთიდან კი თვით ქართველებს გადმოაქვთ სქოლასტიური სისტემა, სამეცნიერო და სატექნიკო მცნებანი. ეს მოძრაობა დაიწყო მოსკოვს არჩილ და ვახტანგ მეფეთა დროიდან. აქ დასახლებული თავად-აზნაურნი, მეფეთა მიერ წაქეზებულნი, შეუდგნენ ქართულად გადმოღებას სამატემათიკო, საარტილერიო, საისტორიო და საბელეტრისტიკო ნაწერე-რებისას. მიხეილ ელიაშვილმა, რომელიც სწავლობდა ჯერ ტფილისის კათალიკეთა სკოლაში და შემდეგ მოსკოვის საზღვაო კორპუსში, 1724 წ. ვახტანგ მეფის ბრძანებით და დახმარებით გადმოიღო გეომეტრია, რომელიც დაამთავრა მელქისედექ კავკასიძემ. გაბრიელ გელოვანმა გადმოაქართულა გეოგრაფიული ლექსიკონი, ლათინურად დაწერილი და რუსულად გადმოკეთებული. სვიმონ მაკაცარიძემ გადმოსთარგმნა „საშინაო ეკონომია“. გადაიღეს ქართულს ენაზედ ტრიგონომეტრია, ლოგარითმები, არითმეტიკა, ფორტიფიკაცია, სამხედრო ხელოვნება, კარაბადინები და სხვ. იმ გვარ თხზულებათა მიბაძვით ზაალ ენრონიკაშვილმა, რუსეთში განათლებულმა, შეადგინა სახელმძღვანელო მათემატიკის და გეოგრაფიის შესასწავლად. ივანე ორბელიანმა სთარგმნა მითალოგია. თურქესტანიშვილმა ნაწყვეტები არისტოტელიდგან. ამავე დროს საბელეტრისტიკო ნაწერებიც გადმოქართულებულ იქმნენ: რევაზ ყორჩიბაშიშვილი ერეკლე მეფის დროს სთარგმნის „ჰანთენას“, არქიმანდრიტი პორფირე „იერუსალიმის დარღვევას“, სარიდონ ჩოლაყაშვილი ფენელონის „ტელემაკს“, იოანე ქართველიშვილი დელაპორტის მოგზაურობას, ბატონიშვილი იოანე დერჟავინის ოდას „ღმერთი“, ბატონიშვილი ფარნაოზი კარამზინის სანტიმენტალურს მოთხრობებს („რაისა“). სასუ-

ლიერო შინაარსის წიგნებს სთარგმნიან იოსებ სამებელი და იერონიმე ალექსიძე.

ქართულს ხელოვნებას ემატებიან გამოჩენილნი მხატვარნი— ისაია ჯანჯულაშვილი, რომელმაც გიორგი მეფის და ალექსანდრე ბატონიშვილის სურათები დაგვიტოვა. შესდგა რამდენიმე სახელმძღვანელო რუსული და ქართული ენების შესასწავლად. სასწავლო წიგნები ისტორიისა, რჯულისა, ანგარიშისა სკოლებში სახმარებლად გამრავლდა და სისტემატიური ხასიათი დაეტყო. გაიოზის მდაბიოდ განმარტებული საგრამმატიკო ცნებანი შეიქმნენ საფუძვლად ქართული ენის შესასწავლად. თელავის სემინარიის კურთხევის დღესასწაულს მან წარმოსთქვა სიტყვა და განმარტა ფონეტიკა, ეტიმოლოგია და სინტაქსისი ქართული ენისა,

მე-XVIII საუკ. პირველად გადმოიღეს ქმრთულად დრამები. ერეკლე მეფის დრომდე ქართველი საზოგადოება ყაბახით და ჯამბაზის „თამაშათი“ სტკებოდა. პირველად 1791 წ. წარმოდგენილ იქმნა დრამა „მეფე თეიმურაზ“. შინაარსი პიესისა იმაში მდგომარეობს, რომ მეფე თეიმურაზი წამოდგება საფლავიდგან და დაინახავს მოქალაქე მილუაშვილს ევროპულად ჩაცმულს და საერთოდ საქართველოს ზნე-ჩვეულების შეცვლას. „უბედურო საქართველოვ“, იტყვის მეფე და მიმართავს ერეკლეს თხოვნით, რომ მან განაგოს ქვეყანა სიმართლით. ამავე დროს 1792 წ. გიორგი ავალიშვილმა გადმოიღო რუსულით სუმარაკოვის პიესები „რქის მატარებელი“ და სხვ., ხოლო დავით ჩოლაყაშვილმა 1795 წ. ერეკლეს მდივან-ბეგმა, მეფის გასართობად სთარგმნა „იფიგენია“ რასინისა.

ი უ რ ი დ ი უ ლ ი ნ ა უ თ ნ ი.

მე-XVIII საუკუნეში გონებითი მოძრაობა გამოიხატა სხვათაშორის იმაშიაც, რომ იურიდიული წეს-წყობილების განმტკიცება კანონმდებლობით მოხდება. ვახტანგ მეფემ, რომელმაც

საქართველოს ისტორიული წარსული გაითვალისწინა „ქართლის ცხოვრების“ შემუშავებით, შეპკრიბა ერთ წიგნად სამართალი, რომელიც საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში სწარმოვებდა. ამ გვარად შესდგა ვახტანგ მეფის კოდექსი, რომელიც შეიცავს: „ძეგლის დებას“ გიორგი ბრწყინვალისას, ბექას და ალბუღას კანონებს, კათოლიკოზთა რჯულდებას, მოსეს რჯულს, ბერძნულს კანონებს, სომხურს კანონებს და თვით ვახტანგის კანონებს. ამას დაერთვის ჩვეულებანი, რომელნიც დაკანონებულნი იქმნენ ქართველ მეფეთაგან. „ძეგლის დება“ დაწერილი იყო მთიულთათვის მე-XIV საუკ., როდესაც მეფე გიორგი ბრწყინვალემ (1318—1346) განდევნა საქართველოდგან მონგოლები და შეუდგა სამშობლოს ცხოვრების გაწესრიგებას. იგი შეიცავს 46 მუხლს ჭ განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევს სისხლის ფასს. ამ კანონდებლობას მოსდევს ჯაყელის და ციხისჯვარელის ბექას (1361—1391) და მისი შვილი-შვილის ალბუღას (1444—1451) კანონები, დანიშნულნი სამცხე-საათაბაგოსათვის. მათი კანონდებლობა შეიცავს 176 მუხლს და განმარტავს სხვა-და-სხვა პოლიტიკურს და სამოქალაქო საგანს. მე-XVI საუკ. შესდგა კათოლიკოზთა კანონები (23 მუხლი), მიმართულნი იმერეთში ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვის და სარწმუნოების შერყევის წინააღმდეგ. „სომხური კანონები“ (431 მუხლი) გადმოღებულნი არიან მხითარ გოშის კოდექსიდან, რომელიც შესდგა მე-XII—XIII საუკ. განმავლობაში. სომხური კანონებით ხელმძღვანელობდნენ აღებ-მიცემის საქმეთა გარჩევის დროს. მოსეს კანონები ეწოდება იმ დებულებას, რომელიც გადმოწერილია მოსეს „მეორე სჯულიდგან“. ხოლო ბერძნული კანონების შესახებ სამი აზრი იყო გამოთქმული. აკადემიკოსი ბროსსე მათ მიაწერდა ბიზანტიის იმპერატორებს ლეონ-ბრძენს და მის შვილს კონსტანტინე მეექვსეს. ბარონ როზენკამპფი სთვლიდა ბერძნულს კანონებს ვახტანგის სამართალში პროხირონად, რომელიც შედგენილი იყო ვასილ მაკედონელის, ლეონის და მისი შვილების

დროს. პროფ. ჩუბინაშვილმა „ბერძნული კანონების“ წყაროდ აღიარა ექვსთა წიგნი არმენოპულოსი და სინტაგმა მათე ვლასტარისა. პროფ. ჩუბინაშვილის აზრს ამ ბოლო დროს მიემხრო ოდესის უნივერსიტეტის პროფესორი სოკოლსკი და სადავო საგანი დასაბუთებული მოაზრებით გადასწყვიტა. ბ-ნი სოკოლსკის აზრით ქართულს სამართალში მოყვანილი ბერძნული კანონები წარმოადგენენ შემოკლებულს ვლასტარის სინტაგმას, არმენოპულოს და სხვა წყაროებზედ დამყარებულს. ეს შემოკლებული სინტაგმა შესდგა საბერძნეთში და იქიდან შემოტანილ იქმნა საქართველოში და რუსეთში.

თვით ბატონიშვილის ვახტანგის სამართალი დამყარებულია როგორც წერიტს სიგელ-გუჯრებზედ, აგრეთვე ჩვეულებრივ უფლებაზედ. ვახტანგმა დააკანონა ის, რაც ჩვეულებად იყო მიღებული. ამის სამართალს ნათელს ჰფენენ მეფე ალექსანდრესაგან მიცემული ტლაშაძიანთ გუჯარი სისხლის ფასზედ და მრავალი სიგელ-გუჯარი, დაცული ტფილისის და ქუთაისის სადებუტატო საკრებულოში. ხოლო კათოლიკოზთა კანონებს ავსებს ბიქვინტის გუჯარი, ჩემ მიერ გამოცემული (ქუთაისი, 1891). ეს გუჯარი შემდგარია მე-XIV—XVII საუკუნოების განმავლობაში. იგი საბერძნეთის საეკლესიო რჯულებების გარეშეა და არის ნაყოფი ნაციონალური ადგილობრივი კანონმდებლობისა. საერთოდ ვახტანგის მიერ შედგენილი კოდექსი საყურადღებო ნაშთია შედარებითის სამართლის შესასწავლად.

ქართული წიგნების ბეჭდვის დასაწყისი.

მე-XVII საუკუნემდე ქართული მწერლობა მხოლოდ წერიტით საშუალებით ვრცელდებოდა. 1625 წ. პირველად გაიხსნა ქართული სტამბა, ისიც საქართველოს გარე, რომში, კათოლიკეთა მისსიონერების მეცადინეობით. 1625 წ. რომში პირველად დაიბეჭდა ქართული ლოცვანი სტამბაში, რომელიც

ეკლთვნოდა „სარწმუნოების გამაერცლებელს ძმობას“. 1629 წ. აქვე დაიბეჭდა ქართული ანბანი და ქართულ-იტალიანური ლექსიკონი პაულინისა, ნიკიფორე ირბახის დახმარებით შედგენილი. ამას მოჰყვა მაჯიოს მიერ დაწერილი ქართული გრამატიკა, ორჯელ გამოცემული 1643 და 1670 წ.წ. 1733 წ. ტლუკაანთ დავითამ დაბეჭდა „დოქტრინა ქრისტიანა“ (საქრისტიანო მოძღვრება). მე-XVIII საუკ. ქართული სტამბა გაიხსნა მოსკოვში არჩილ მეფის ღვაწლით და დახმარებით. არჩილ ჰეფემ გამოითხოვა რუსეთის მთავრობისაგან გოლოვინის შუამდგომლობით ნებართვა საეკლესიო წიგნების ბეჭდვისა. არჩილის სტამბაში 1705 წ. დაიბეჭდა „დაყითნი“ და შემდეგ სრული „დაბადებაც“. მესამე ქართული სტამბა გაიხსნა ვლახეთში, სადაც ამ დროს მოღვაწეობდა ქართველი მღვდელმთავარი ანთიმოზ ივერიელი. 1705 წ. იგი დაინიშნა რიმნიკის არქიელად და 1709 წ. ვლახეთის ეპისკოპოზად. შემდეგ გადაყენებულ იქმნა და გზად სინას მთისაკენ დაახრჩეს თუ დაიხრჩო მდინარე მორიციხედ გადასვლის დროს. ამ ანთიმოზმა საფუძვლიანად იცოდა რუმანიული, ბერძნული, სლავური, თურქული და არაბული ენები. მან გახსნა სტამბა რიპნიკში, შემდეგ ტარგოვენში და სევაგოვში, ბუხარესტის ახლოს. 1707 წ. ანტიოქიის პატრიარქის თხოვნით მან დაჰბეჭდა ბერძნულ-არაბული კონდაკი. ანთიმოზმა ჩამოასხა არაბული ასოები და გაუგზავნა პიტრიარქს ალექსოში. აგრეთვე ჩამოასხა ქართული ასოები და დაბეჭდა კონდაკი და გაგზავნა საქართველოში ასოთამწყობებითურთ. აი ამ გარემოებით აიხსნება ის ფაქტი, რომ ვახტანგ მეფემ ვლახეთიდგან მოიწვია ასოთ-ამწყობნი. ანთიმოზმა დაუმზადა მეფეს ასოები, დაზგა და გაწვრთნა ამწყობნი სტამბის საწარმოებლად საქართველოში. ანთიმოზის წინადადებით ისარგებლეს და გახსნეს ქართული სტამბები ტფილისის და ქუთაისის. პირველი წიგნი, რომელიც ტფილისის სტამბაში 1709 წ. დაიბეჭდა, იყო სახაყება; 1710 წ. აქვე გამოიცა ჟამნი და კონდაკი. ტფილისის სტამბა გამართა ვლახელმა ჰიხელი

სტეფანე შვილმა. ზედამხედველად წიგნების ბეკედისა იყო ნიკოლოზ ორბელიანი. ამის დროს გარდა საეკლესიო წიგნებისა დაიბეჭდა 1712 წ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. სტამბა გამართული იყო მეტეხის ეკლესიასთან და მოქმედობდა 1724 წლამდე, ესე იგი ვახტანგ მეფის რუსეთში გადასახლების დრომდე. მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარს სტამბა განაახლეს მეფე თეიმურაზმა და ერეკლემ. ამ დროს სტამბას ყურს უკვებდა ქრისტეფორე კეყერაშვილი. ალა-მაჰმად-ხანმა დაანგრია ტფილისის სტამბა და შემდეგ ამ აოხრებისა სტამბა მაინც ისევ სამოქმედოდ მოაწყეს. 1785 წ. იმერეთის მეფემ სოლომონ II რომანოვ ზუბაშვილის დახმარებით გახსნა სტამბა ქუთაისს. ამ ზუბაშვილმა სტამბის გაძლოლა შეისწავლა მიხეილ ვლახელთან და აღბეჭდა საეკლესიო წიგნები. არქიმანდრიტი ზაქარია დანიშნული იყო კორექტორად. 1787 წ. ამ სტამბიდან გამოვიდა პირველი აღბეჭდილი წიგნი. სტამბის ზედამხედველი იყო სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი. მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს ქირიანობის გამო სტამბა ქუთაისიდან გადიტანეს ჯერ საჩხერეს და შემდეგ წესს (რაჭაში). ქუთაისში დაწყობილი წიგნები დამთავრდნენ წესში. წიგნები სუფთად და ლამაზად იბეჭდებოდნენ. რუსეთში ქართული სტამბა მოქმედობდა მოსკოვს, ვლადიმირს, კრემენჩუგს, ს.-პეტერბურგს, ნოვგოროდს და მოზდოკს. მოთავევებად იყვნენ არქიეპისკოპოზი იოსებ სამეხელი, ბატონიშვილები არჩილ, ბაქარ და ვახუშტი, კათოლიკოზი ანტონი, მიტროპოლიტი ათანასე ამილახვარი, ეპისკოპოზი გრიგოლ ხარჭაშენელი, ექსარხოსი ვარლამი და ეპისკოპოზი გაიოზი. პირველი ადგილი ამ ჩამოთვლილ პირთა შორის უჭირავს იოსებ სამეხელს.

იოსებ სამეხელი ეკუთვნის ვახტანგ VI დროის მოღვაწეთა რიცხვს. იგი იყო ქობულაშვილი გვარად და სამების მონასტრის ს. ხაშში არქიეპისკოპოზად. მეჩვიდმეტე საუკ. დასასრულს იოსებს წყაროები ასახელებენ შიო-მღვიმის ილუმინად. 1705 წ. იგი პატრიარქმა ომენტიმ აკურთხა ეპისკო-

პოზად და 1709 წ. იგი დაინიშნა სამებელად, ე. ი. მიიღო სამების ეპარქია. 1723 წ. სამების ეპარქია აიკლეს ლეკებმა და იოსებ გადაყვანილ იქმნა წილკნის კათედრაზედ. როცა ვახტანგ VI გადასახლდა მოსკოვს, მას თან დაედევნა იოსებ სამებელიც და გაემგზავრა რუსეთს ფულების მოსაკრებად დარღვეული ტაძრების სასარგებლოდ. დარიალის ხეობაში ლეკებმა სამებელი გაცარცვეს და ტყვედ წაიყვანეს. ჯვარის ციხის კომენდანტს ბრძანება მისცა რუსის მთაფრობამ, რათა სამებელი ტყვეობიდან დაეხსნათ. მართლაც 1732 წ. სამებელი უკვე მოსკოვშია და დაენიშნება 500 მან. ჯამიგირი. იმპერატრიცა ანნა იოანოვნამ სამეპელს უბოძა ნოვგოროდის არქიეპისკოპოზის თეოფანე პროკოპოვიჩის მოადგილეობა. გადაიცვალა გზად ყიზლარისკენ ასტრახანში 1750 წ.

ნოვგოროდში სამებელი შეუდგა ქართული სტამბის მოწყობას და 1739 წ. უკვე აღიბეჭდა ზადიკი ქრისტეფორე გურამიშვილის და რამდენიმე სხვა პირთა დახმარებით. ამავე სტამბაში დაიბეჭდა: ეამნი, მარხვანი, პარაკლიტონი და სახარება, 1740 წლამდე, როდესაც ბაქარის, ვახტანგის შვილის აზრით, სტამბა გაიხსნა მოსკოვს ქართული დაბადების გამოსაცემად.

ქართული დაბადება ძველი დროიდან იყო ნათარგმნი. ათონის მთაზედ ივერიის მონასტერში დაკულია 978 წ. გადაწერილი დაბადება. რამდენიმე წიგნი ძველად ნათარგმნი დაბადებიდან დროთა განმავლობით დაიკარგა და მეჩვიდმეტე საუკ. არჩილ მეფე მოსკოვში შეუდგა ამ ნაკლის შესრულებას. იგი შეუდგა სლავური ენიდან დაკარგული ნაწილების ქართულად თარგმნას და ამ აზრის განხორციელება თავს იღვა ბაქარ ვახტანგ VI ძემ. ბაქარმა გამოიწერა მოსკოვს ნოვგოროდიდან იოსებ სამებელი და სინოდის ნებართვით შეუდგნენ ქართული საეკლესიო წიგნების ბეჭედს. ხარჯი გამოცემისთვის მიიღო ბაქარმა, სტამბის ზედამხედველობა იოსებ სამებელმა, რომელიც გადმოიყვანეს მოსკოვის მონასტერში წინამძღვრად.

სტამბა გაიმართა მოსკოვის ახლო. სოფ. ვსესვიატსკში, სადაც ჩვენი ბატონიშვილები სცხოვრობდნენ. ამ სტამბაში პირველად დაიბეჭდა ქართული დაბადება, რომელიც დამზადებულ იქმნა არჩილის და ვახტანგის დროსვე. ქართულს ძველად ბერძნულით გადმოღებულს დაბადებას დაუმატეს ახლად ნათარგმნი წიგნები ზირაქის და მაკაბელთა იმ სლავური ტექსტიდან, რომელიც მოსკოვს დაიბეჭდა 1633 წ.; ამასთანავე სინოდის მოთხოვნისამებრ შეადარეს და შეასწორეს მთლად ქართული დაბადება სლავური ტექსტის მიხედვით. მაგრამ რადგან სლავური ბიბლია შეცდომებით სავსე იყო, ამიტომ მიანდეს ბატონიშვილს ვახუშტს ქართული დაბადება, არჩილის მიერ შესწორებული, დაეყო თავებად და სტიქებად და შეედარებინა ბერძნულ, ლათინურ, ებრაულ, სომხურ და სირიულ ტექსტთანაც. ვახუშტის შესწორებით არ იყვნენ კმაყოფილნი, რაიცა სჩანს მოსკოვში დაბეჭდილი ქართული დაბადების უკანა-სიტყვაობიდან.

ვახუშტმა შეასწორა ხუთი მოსეს წიგნი, ისუსი ძისა ნავესა, მსაჯულთა, ნეშტა, იობისა, ეკლესიასტე და სხვ; წიგნი ტობიასი და ივდითისა გადმოიღო ვულგატიდან. ქართულს დაბადებას მიუძღვის ბაქარის წინასიტყვაობა, სადაც განხილულია ისტორია ქართული ბიბლიისა. დაბადება შესწორდა 1742 და 1743 წ. უკვე დაიბეჭდა. 1750 წ. გადაიცვალნენ ბატონიშვილი ბაქარ და იოსებ სამეგელი. სტამბის მოქმედება შეჩერდა მოსკოვს. 1756 წ. განახლდა ქართული წიგნების ბეჭდვა ქ. ვლადიმირს ანტონ I კათოლიკოზის ხელმძღვანელობით. აქ დაიბეჭდა საეკლესიო წიგნები, ქართული ანბანი და ვახუშტის მიერ ნათარგმნი სტეფან იავორსკის „კლდე სარწმუნოებისა“. მოსკოვში განახლდა ქართული სტამბა 1761 წ. ათანასე (ამილახვარის) მიტროპოლიტის მეცადინეობით. კორექტორის მელქისედეკ კავკასიძის ზედამხედველობით ამ დროს მოსკოვში 1765 წ. დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ყამნი და სხვ.

ქრემენჩუგში სტამბა მოქმედებდა არქიმადრიტის გაიოზის ღვაწლით. აქ დაბეჭდა ამ დაულალაჲმა მწერალმა ქართული გრამატიკა და რამდენიმე კიდევ სხვა წიგნი. ამისივე შრომით განახლდა მოზდოკში ქართული სტამბა, რომელიც დრო-გამო-შევათ მოქმედებდა 1729—1799 წ. პეტერბურგში სტამბა გახსნა 1768 წ. გრიგოლ ხარქაშნელმა და აღბეჭდა ქართული სახარება. ეს სტამბა მე-XIX საუკ. დამდეგს განახლდა ვარლამ მიტროპოლიტის დროს. მე-XIX საუკ. დამდეგს ქართული ასოებით იბეჭდებოდნენ წიგნები ლეიპციგს, ვენას, მონთობანს კონსტანტინოპოლს, ვენეტიკს და პარიზს.

ქართული ფსალმუნის პირველად დაიბეჭდა მოსკოვს 1705 წ. არჩილ მეფის მოღვაწეობით. პირველად ქართული სახარება დაიბეჭდა ტფილისს 1709 წ. ვახტანგ მეფის დროს. პირველად დაბადება გამოიცა 1743 წ. და ეწოდება ბაქარის დაბადება. ეს დაბადება შეასწორეს (ვახუშტმა და სხვებმა) სლავური ტექსტის მიხედვით და ნაკლებად გაწვრთნის გამო სლავურს ენაში რედაქტორებს შეეპარათ მრავალი შეცდომები, რომელიც შეიძლება შესწორდეს ათონის 978 წლის დაბადების ხელნაწერის დახმარებით. ამ ხელნაწერიდგან 1848—1849 წ. ექსარხოლის ისიდორეს დროს გადმოიღეს პირი, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელათ მხედრული ასოებით დაბადების გამოცემის დროს (ტფილისი, 1884). მაგრამ შეცდომები მოსკოვის დაბადებისა არამც თუ გაიდევნა, არამედ ტფილისის გამოცემაში უფრო გამრავლდა კორექტორის დაუდევრობის გამო. ამისა გამო ღიდად საჭიროა დაიბეჭდოს „დაბადება“ ახლად შესწორებული და ათონის ხელნაწერზედ დამყარებული. სახეში უნდა იქონიონ გამოცემლებმა სხვა-და-სხვა დაბადების წიგნების ხელნაწერებიც და ბეჯითი ყურადღებით შეადარონ ყველა ვარიანტები, რათა უმწიკვლელი ტექსტი აღდგენილ იქმნას.

წ ყ ა რ ო ე ბ ი

I. სახალხო სიტყვიერება:

- 1) ლეგენდები და ლექსები, გამოც. ზ. ჭიჭინაძისა. ტფილისი, 1897.
- 2) ფშაური ლექსები, შეკრებილი დავით ხიზანაშვილის მიერ. ტფილისი, 1887.
- 3) სახალხო ლექსები მოხვევთა. ტფილისი, 1886.
- 4) ნიმუში ქართველთა ერის პოეზიისა, დაწერილი საბაბაშოში სამს. დონდაძისა. ტფილისი, 1892.
- 5) სახალხო ლექსები, არაკები და ლეგენდები სხვა-და-სხვა ქართულს გამოცემაში დაბეჭდილი.
- 6) ზღაპრები, შეკრებილი აღნიაშვილის მიერ. ტფილისი, 1891; ზღაპრები 1902 წ. გამოცემულნი.
- 7) სვანური ზღაპრები, შეკრებილი თავისუფალი სვანის მიერ. ქუთაისი, 1893.
- 8) არაკები და ზღაპრები, შეკრებილი კ. ოცხანელის მიერ. სალ-სენაკი, 1895.
- 9) ქართული გამოცანები, შეკრებილი თ. რაფ. ერისთავის მიერ. ტფილისი, 1879.
- 10) ქართული ანდაზები, შედგენილი ა. ბალუევისაგან. ტფილისი, 1873
- 11) ქართული ანდაზები, გამოცემული ჰეტრე უმიკაშვილის მიერ. ტფილისი, 1876.
- 12) არაკები, ლეგენდები, ლექსები, გამოცანები, შელოცვანი და ჩუბინაშვილის ქრისტომატიასში, ი. გოგებაშვილის

ბუნების კარში და დედა-ენაში, კავკასიის სოლქო მზრუნველის გამოცემაში. *)

13) სახალხო ჰოეზია მელ. კელენჯერიძისა 1895.

II. წერიტი სიტყვიერება.

14) ა. ა. ცაგარელის Свѣдѣнія о памятникахъ груз письменности, სამი წიგნი. 1886—1894. Спб.

15) Мингрельскіе этюды, ორი წიგნი. Спб. 1880.

16) О грамматической литературѣ. Спб. 1873.

17) ბაქრაძის Археологическое путешествіе по Гуріи и Аджаріи. Спб. 1878.

18) გ. წერეთლის Полное собраніе надписей Гелатскаго монастыря.

19) ი. ოქრომჭედლიშვილისა „ვინ მოიგონა ქართული ანბანი“ უურნ. „ივერია“ 1881, X.

20) ზაფხოგრაფიული მოსაზრებანი და გამოცემანი დ. ბაქრაძისა, დ. ფურცელაძისა და მ. ჯანაშიელის.

21) ანტიკრიტიკები „მწეკმსში“ და „მოგზაურში“ გამოცემულნი ა. ხახანაშვილის მიერ.

22) „საქართველოს სამოთხე“ მ. საბინინისა. ჰეტერბურდი, 1882.

23) ცხოვრება წმ. ნინოსი არსენი კათოლიკოზისა მე XI—XII საუკ. ხელნაწერიდან. ტფილისი, 1903

24) აბო ტფილელი. გამოც. საეკლესიო მუზეუმისა. ტფილისი, 1899.

25) მ. ჯანაშიელის Драгоценныя камни, „უკვდავთა დაღებანი“, „აღვადგინე“.

*) პატარა-პატარა წიგნაკები: კლდე მალალა პ. ჭალელიასა, არსენას ლექსი, მეფე ირაკლის გმირეაი, სოლომონ დიდი, შოთა რუსთაველი, აბრამის და იობის ლექსები, ბაგრატიონთა გვირგვინი, ასული ლევან მეფისა, ს. მერკვილაძის ზღაპრები და სხვ.

- 26) თ. თაყაიშვილის სამი ისტორიული ქრონიკა. ტფილისი, 1890.
- 27) თ. ჟორდანიას „ქრონიკები“ I და II ნაწ. ტფილისი, 1892 და 1897.
- 28) თ. ჟორდანიას ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა.
- 29) ზღ. იოსელიანის Душеть. Древности Тифлиса. Исторія грузинской церкви.
- 30) „ქართლის ცხოვრება“. ისტორია საქართველოსი ვახუშტისა და თეიმურაზისა.
- 31) აკ. ბროსეს Histoire de la Géorgie.
- 32) შუსტრდტის წერილები Ueber das georgische, über den passiven Charakter des transitivs და სხვ.
- 33) ფრ. მიულერის, ჭომელის, გლეიას, გულაკის, ლეისტის სეისის, ლენორმანის და გიუარის ნაწერები.
- 34) ეპ. კირონის Двѣнадцативѣковая борьба Грузіи съ исламомъ. Заслуги груз. монашества. Назрѣвшій вопросъ და სხვ.
- 35) ბ. მარის Жизнь Петра Ивера, Агиографическіе матеріалы და სხვ.
- 36) მღვ. ცინცაძის, გამრეკელის, ფერაძის, ნატროშვილის, ჰ. და ვ. კარბელაშვილის წერილები.
37. სიბრძნე ბალავარისი, გამოცემ. ტფილისს 1895 წ. და ბალჭვარ და იოდასაფ, გამოც. მოსკოვს 1902 წ.
- 38) შაფთელი, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფ. 1883 და ჩუბინაშვილის ქრისტომატიასი.
- 39) ჩახრუხაძე, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა. ტფ. 1882 და ჩუბინაშვილის ქრისტომატიასი.
- 40) ვისრამიანი, ილ. ჭავჭავაძის, აღ. სარაჯიშვილის და პეტ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1884.
- 41) ამირანდარეჯანისი მოსე ხონელისა, გამოც. ზ. ჭიჭინაძის მიერ. ტფილისი, 1897.

- 42) დილარიანი ზეტრე ლარასისა, გამოც. შ. შალიკაშვილისა. ტფილისი, 1903.
- 43) ვეფსის-ტყაოსანი შ. რუსთაველისა, დ. კარიჭაშვილის რედაქტორობით. ტფილისი, 1903.
- 44) ბუკანანი, გამოც. ს. მ—გან. ტფილისი 1890. შემდეგ იყო რამდენიმე გამოცემა.
- 45) ქალაყიანი, გამოც. ს. მ. ტფილისი, 1893. შემდეგ იყო რამდენიმე გამოცემა.
- 46) ქილილა და მანა ილ. ჭკონიას რედაქტორობით. ტფილისი, 1886 და ხახანაშვილისა. მოსკოვი, 1899
- 47) დიდმურავიანი იოსებ ტფილელისა. ტფილისი, 1897 და ტფილისი, 1851 (იოსელიანის გამოცემა)
- 48) არჩილიანი, ქუთაისი 1888 და ტფილისი 1853 (იოსელიანის გამოცემა)
- 49) ლექსნი თქმულნი მეფის თეიმურაზ ჰირველისაგან. ტფილისი, 1886.
- 50) ლექსნი თეიმურაზ მეორისა ჟურნ. „ივერიაში“.
- 51) წიგნი-სიტყვაობა კათალიკოს ანტონ I-ისა. ტფილისი, 1853.
- 52) მსამეტყველება ანტონ I-ისა, ალექსანდრე უბისკოპოსის გამოცემა. ტფილისი, 1892.
- 53) ნაწიგებები ფილოსოფიური ნაწერებიდან ანტონ I-ისა, ა. ხახანაშვილის მიერ 1902.
- 54) ანტონ I ქართული ღრამმატიკა. ტფ. 1885.
- 55) ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი. ტფილისი, 1884.
- 56) იგავ-არაკნი ს. ს. ორბელიანისა, გამოც. ქართველთა ამხ—ის წიგნების გამოც.
- 57) მოხილვა მთავარეპისკოპოსის ტიმოთესი. ტფ. 1852,
- 58) მიმოსვლა იონა რუისის მიტროპოლიტისა. ტფ. 1852.
- 59) ლექსნი, თქმულნი ბესარიონ გაბაშვილისაგან. ტფილისი, 1885.

- 60 ვარდბულბულიანის და ქალაქიანის განმარტება ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილისაგან. ტფილისი, 1885.
- 61 აღლუზიანი, გამოც. ნ. გამრეკელის და მეორე მ. ჯანაშვილის მიერ.
- 62) მიწიანი. ტფილისი, 1876. ფრანგულს ენაზედ 1836 წ.
- 63) დავით გურამიშვილის ნაწერები. ჰ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, გ. ზალიკანიანის საფასით. ტფილისი, 1881.
- 64) მამუკა ბარათაშვილის ტაშნიკი, გამოც. „მომამბეში“ ა. ხახანაშვილის მიერ.
- 65) ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის მ. თამარაშვილისა. ტფილისი, 1902.
- 66) ანტონ კათოლიკოზის ცხოვრება თ. ყორდანიასი „სასულიერო მახარებელში“ და ა. ხახანაშვილისა დაბეჭდ. მოსკოვში.
- 67) გაიოზ ნაცვლიშვილი და თელავის სემინარია ნ. შთვარელიშვილისა ყურნ. „ივერიაში“.
- 68) Грузинская повесть объ Александрѣ Македонскомъ и сербская Александрія ა. ხახანაშვილისა.
- 69) კალმასობა იოანე ბატონიშვილისა. ტფილისი, 1896.
- 70) საარაკო მოთხრობანი: დავრიშიანი, თიმსარიანი, ყარამანიანი, სარიდონიანი, შუშანიკიანი და სხვ.
- 71) ხელნაწერები: ხიკარ ბრძენი, სპილენძის ქალაქის ამბავი, რუსუდანიანი, სირინოზიანი, ბარამიანი, ბატონიშვილების ლექსები, შეკრებილი გრიგოლ ბატონიშვილის მიერ.
- 72) ანტონ ჭეონდიდელის და ამბროსი ნეკრესელის ქადაგებანი.
- 73) დაწერილებითი აღნუსხვა წყაროებისა ნახე ა. ხახანაშვილის „Очерки по исторіи грузинской словесности, სამი წიგნი, (მოსკოვი, 1895, 1897, 1901).

ს ა რ ჩ ე ვ ი :

	გვერდი
წინასიტყვაობა	I—IV
სახალხო სიტყვიერება. პერიოდები, ახსნა და შექმნა სახალხო პოეზიისა	1—7
მითოლოგიური სახალხო ლექსები, ჩვეულებებთან დაკავშირებულნი	7—12
გმირული ლექსები. 1. ამირანი მთაში და ბარში	12—33
2. როსტომი (სვანური, ფშაური და იმერული ვარიანტი)	33—42
3. აბესალომ და ეთერი	43—50
4. ზეზვა, არსენა, ზვიადა	50—52
ისტორიული ლექსები. (თამარი, ერეკლე II, დავით აღმაშენებელი)	52—56
სალირიკო ლექსები	57—64
ყოფა-ცხოვრებითი ლექსები	64—69
არაკები (მითიური, საყოფაქცევო, პირუტყვთა ეპოსი)	69—85
ანდაზები	85—86
გამოცანები	86—87
შელოცვანი	87—89
ძველი სასულიერო მწერლობა და ქრისტიანობის გავლენით შექმნილი ხალხის ნაწარმოები	89—94
ძველი საქართველოს განათლების კერა	95—100
აპოკრიფები: სიურმე ქრისტესი, ღვთის მშობლისაგან ცოდვილთა სატანჯველთა სილვა, ბასი გრიგოლ განმანათლებელისა ანგელოსთან, ეპისტოლე აგაპროზისა იესო ქრისტესაზედა მიწერილი, ვნები-სათვის მაცხოვრისა, განჩინება ჰილატესი	100—117

ძველი აღთქმის აპოკრიფები: „ქალ-ვაჟიანიდგან“. კან და აბელ. ადამ და ევა. წარდგნა. სოლომონ და მეხადური. „თვალთა თვის“ ეპიფანეს კეიპრუ- ლისა, „სასის მეტყველი“	117—128
სასულიერო ლექსები: იობის და აბრამის ლექსი. ქრისტე ღმერთზედ. ელია და გიორგი (იმერეთში და ქართლში დარჩენილი ვარიანტები). „შაუთზედ“	128—150
ლეგენდები რელიგიური: ქვეყნის შექმნა. ადამ და ევას შექმნა. ადამის ხელწერილის მიცემა. წინასწარმე- ტყველი ილია-ხარაზი. გოჩი. ღმერთი, წმ. გიორგი და მთავარ-ანგელოზი. რაისთვის კაცი დაიბადა უკანასკნელ. ევაჟის საუღარი. „ქრისტეს ვეძებ“. ჰალეოსტომი, ასტალა. ლეგენდები საისტორი- ონი: თამარ მეფე, ალექსანდრე მაკედონელი, ალექსანდრეს ექიმი, ბაგრატიონთ გვირგვინი. ძმა და და. შოთა რუსთაველი. ერეკლე მეფე	150—176
ცრუმორწმუნებრივი და სამკითხაო წიგნები: კალან- დაი. ასოთ-სამღერადი. სამთვარიო. კარაბადინი	176—180
წერილი სიტყვიერება. ქართული ენა და მისი კილო-კაეები	181—191
ქართული ანბანი	191—194
განხილვა ქართული მწიგნობრობის ნაშთთა მეთორ- მეტე საუკუნემდე	195—200
აგიოგრაფიული ნაწერები: 1. ცხოვრება წმ. მურვან- ნოსისა, რაქდენისა და აბოსი	201—204
2. ცხოვრება წმ. ნინოსი	204—212
3. ცხოვრება წმ. იოანესი და ეფთვიმესი	212—223
4. ცხოვრება გიორგი მთა- წმინდელისა	223—239
სასულიერო მწერლობის აყვავება და მნიშვნელობა	239—241

ბალჭვარ და იოდასაუ .	941—253
საგალობელნი. მიქელ მოდრეკილი . .	253—256
საქართველოს მდგომარეობა მეX—XII საუკ.	257—260
მეფე დავით აღმაშენებელის სალიტერატურო მო- ღვაწეობა (გალობანი, ანდერძი) .	260—264
ძეგლის წერა	264—168
არსენი იყალთოელი	268—270
საისტორიო ნაწერები. ქრონიკები. კვალი საერო პოეზიისა	270—276
თამარ მეფის ეპოქა	276—278
პოემები და მოთხრობები მე-XII საუკ.	
1. ამირან-დარეჯანიანი	278—291
2. ვისრამიანი	292—309
3. დილარიანი	309—329
4. შავთელი	329—340
5. შოთა რუსთაველი .	340—396
6. ჩახრუხა	396—405
7. ძაგნაკორი, დავით საათაბაგოელი. იამბიკონი	405—407
ღვთის მეტყველება, ფილოსოფია, იურისპრუდენცია	407—415
ლიტერატურა მე-XIII—XVI საუკ.	415—420
მეXIII საუკ. ლიტერატურის მიმართულება	420—421
რუსუდანიანი .	421—434
ნუზლა საყდრის ლექსი	434—436
აღლუზიანი	436—441
მწერლობა მე-XVI—XVII საუკ. მეფე თეიმურაზ I ნაწერები. ნათარგმნი: ვარდ-ბუღბუღიანი, შამი ფა- რვანიანი, ზილიხიანი, ლეილ-მეფესუნიაანი. მავანა, ელეკია, სარკე თქმულთა და სხვ. . .	441—459
საეროვნო კილოს შეტანა მწერლობაში .	460—462
არჩილიანი და სხვა ნაწერები მეფე არჩილისა .	462—475
ისტორია აღექსანდრე მაკედონელისა .	475—480

როსტომიანი	480—484
მე-XV ^{III} საუკუნე	484—486
მეფე ვახტანგ მე-V ^I და მისი ნაწერები (საისტორიო, იურიდიული, ქილიჯა ჭ მანა და სხვ.)	486—499
თეიმურაზ მეორის ნაწერები (ლექსები, თიმსარაიანი)	499—505
ათას-ერთ-ლამიანის ნაწყვეტები ქართულად .	505—508
იოსებ ტფილელი	508—514
დავით გურამიშვილი და მისი „დავითიანი“	514—529
მამუკა ბარათაშვილის „სწავლა ლექსის თქმისა“	529—533
ბესარიონ გაბაშვილი	533—537
პოეტები: სავათნავა, ორბელიანები, ბაგრატიონები, თუმანიშვილები, ბატონიშვილები და სხვ.	537—542
საბა-სულხან ორბელიანი	542—547
ანტონ I, საქართველოს კათოლიკოზი	547—553
ზაქარია გაბაშვილი	553—555
გაიოზ ნაცვლიშვილი და დავით ალექსიძე	555—560
საისტორიო თხზულებანი მე-XVII—XVIII საუკ. (ვახუშტი, გორგიჯანიძე, ჩხეიძე, ორბელიანი ჭ სხ.)	560—564
მოგზაურობანი, მემუარები და ავტობიოგრაფია (ტი- მთე მთავარეპისკოპოზი, იონა მიტროპოლიტი, რაფ. დანიბეგიშვილი, ვაბ. გელაფანი, ბატონიშვილი გიორგი ალექსანდრეს ძე; „ანდერძი“ ოსეშვილისა	564—573
სასულიერო მწერლობა. შქადაგებლები (იაკობ შემოქ- მედელი, კათოლიკოზი ბესარიონ, ნიკოლოზ ტფი- ლელი და სხ.; ჭყონდიდელი და ამბროსი ნეკრესელი)	573—579
დავით ბატონიშვილი, იოანე ბატონიშვილი და მისი „კალმასობა“	579—584
ნათარგმნი ლიტერატურა. სახელმძღვანელოები. დრამები	584—586
იურიდიული ნაშთი	586—588
ქართული წიგნების ბეჭდვის დასაწყისი	588—593
წყაროები	I—V

უმთავრესი შეცდომები.

	უნდა იყოს	გვერდი	სტრიქონი
დაბეჭდილია	სტეფანესი	228	7 ზვეითგან
სტეფანეი	შვილს,	283	15 —
შვილს	ამირან დარეჯანის	290	11 —
ამირან-დარეჯანის	თეისსავე ძმას	294	7 ქვეითგან
თაეისს ავ ძმას	მაგ.	304	15 —
გამ.	მოვიდა	307	12 ზვეითგან
მოვადა	სთქვა	312	5 ქვეითგან
სთქვას	ზოს-	318	10 ზვეითგან
ზო-			
X უმთა რუსთაველი	V უმთა რუსთაველი	340	5 —
ჩონჩი	ჩონჩხი	357	15 —
წაქცევისანი	წაქცევისანი,	367	10 —
დაენგრია	დაენგრია.	369	5 —
რუსთ ველმა	რუსთველმა	378	16 —
კახა, გამრეკელი	კახა გამრეკელი	380	8 —
მიზნითი	მიზნით,	383	6 ქვეითგან
მოითრხნა	მოირთხნა	406	10 —
მაგინებელა	მაგინებელთა	414	4 ზვეითგან
უამის	უამის	421	14 —
მიკთხველს	მკითხველს	425	5 ქვეითგან
ტარხტევანი	ტარხტევანი	444	16 ზვეითგან
რა კამან	რაკამან	453	5 —
რაკამან	რა კამან.	453	6 —
საროსა:	საროსა;	456	3 —
დაენყებებინა	დაენებებინა	495	2 ქვეითგან
შვილსა	შვილს	498	8 ზვეითგან
მეფის შვილს	მეფის შვილის	504	6 —
უმკედრო	უმკვიდრო	520	14 —
ბულგარულს	ბულგარულს	536	1 —
მე-XVII ს. სცხოვრებდა).	(მე-XVII ს. სცხოვრებდა),	564	4 —
ისისი	ისინი	576	4 —
მიყვარებით	მოყვარებით	578	3 ქვეითგან